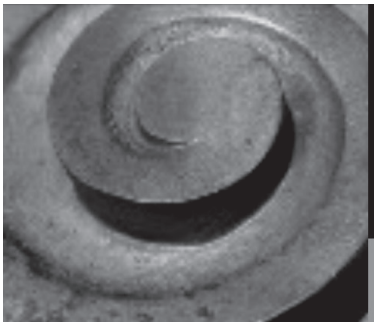

ACTA HUMANITARICA UNIVERSITATIS SAULENSIS

Mokslo darbai. T. 27 (2020)

ISSN 1822-7309

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

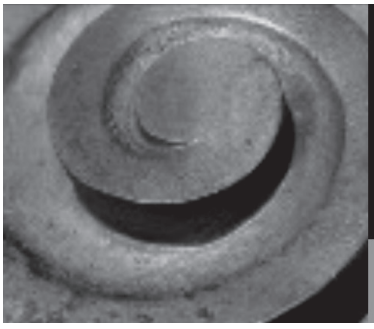

ACTA HUMANITARICA UNIVERSITATIS SAULENSIS

Mokslo darbai. T. 27 (2020)

Regionas: istorija, kultūra, kalba
The Region: History, Culture, Language

acta
HUMANITARICA
UNIVERSITATIS SAULENSIS

Šiauliai, 2020

Vyriausiasis redaktorius
Editor-in-Chief Prof. dr. Bronius Maskuliūnas (filologija / philology), Šiaulių universitetas

Redkolegija
Editorial Board:
Doc. dr. Vigmantas Butkus (filologija / philology), Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Prof. dr. Zenonas Butkus (istorija / history), Vilniaus universitetas
Prof. dr. Patrick Chura (filologija / philology), University of Akron
Dr. Anton Hruboň (istorija / history), Matej Bel University
Prof. dr. Chiharu Inaba (komunikacija / communication), Meijo University
Prof. dr. Aleksandrs Ivanovs (istorija / history), Daugavpils Universitāte
Doc. dr. Dalia Jakaitė (filologija / philology), Šiaulių universitetas
Prof. dr. Gražina Kazlauskienė (etnologija / ethnology), Vytauto Didžiojo universitetas
Prof. dr. Mihaela Koletnik (filologija / philology), Univerza v Mariboru
Doc. dr. Regina Kvašytė (filologija / philology), Šiaulių universitetas
Prof. dr. Rūta Muktupāvela (kultūros studijos / culture studies), Latvijas Kultūras akadēmija
Prof. habil. dr. Emilija Ogar (komunikacija / communication), Ukrainian Academy of Printing
Habil. dr. Norbert Ostrowski (filologija / philology), Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
Dr. Monika Pokorska-Iwaniuk (filologija / philology), Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Dr. Reda Šatūnienė (etnologija / ethnology), Vilniaus dailės akademija
Prof. habil. dr. Virginija Šlekienė (filologija / philology), Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija
Doc. dr. Edmundas Trumpa (filologija / philology), Latvijas universitāte
Prof. dr. Rytis Urniežius (menotyra / arts research), Šiaulių universitetas
Prof. habil. dr. Pēteris Vanags (filologija / philology), Stockholms universitet
Prof. habil. dr. Kazimieras Župerka (filologija / philology), Šiaulių universitetas

Sudarė / *Compiled by* doc. dr. Regina Kvašytė

Leidiniui įteikti straipsniai vertinami dviejų anoniminių recenzentų (redaktorių kolegijos narių ir / ar išorės ekspertų). Jų nuomonėms išsiskyrus, ieškoma trečio recenzento.

The articles submitted to the publication are reviewed by two anonymous peer reviewers (members of the editorial team and/or independent experts). If the opinions of the two reviewers differ, the article will be sent to a third reviewer.

Redaktorių kolegijos adresas:
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
El. paštas bronius.maskuliunas@su.lt

Address of the Editorial Board:
Šiauliai University
38 P. Višinskio St.
LT-76352 Šiauliai, Lithuania
E-mail: bronius.maskuliunas@su.lt

Leidinys referuojamas tarptautinėse duomenų bazėse MLA International Bibliography, Index Copernicus ir Humanities Source Ultimate (EBSCO) / The publication reviewed in the international databases MLA International Bibliography, Index Copernicus and Humanities Source Ultimate (EBSCO).

ISSN 1822-7309
© Šiaulių universitetas, 2020

Pratarmė / Preface

„Regionas: istorija, kultūra, kalba“ – Šiaulių universitete (ŠU) 2020 metų spalio 15–16 d. įvykusi tarptautinė tarpdisciplininė mokslinė konferencija, ŠU Humanitarinio fakulteto Šiaurės Lietuvos tyrimų centro 2012 metais sumanyto ciklo devintasis renginys. Nuo 2015-ųjų metų šią tradiciją tęsė ŠU Mokslo instituto Humanitarinių tyrimų centras, dabar jau antrus metus – Regionų plėtros instituto mokslininkų grupė. Šiemet dėl pasaulį apėmusios *Covid-19* pandemijos konferencija surengta ne pavasarį, kaip būdavo įprasta, o rudenį ir pirmą kartą nuotoliniu būdu per *Microsoft Teams* platformą. Tai buvo išbandymas tiek rengėjams, tiek dalyviams, turintiems mažai tokio darbo patirties.

Tačiau tradiciškai nepakitęs lieka domėjimasis regionu kaip tyrimo objektu plačiąja prasme. Konferencijoje dalyvavo regioną tyrinėjantys mokslininkai iš aštuonių Lietuvos aukštųjų mokyklų ir tyrimų institutų (Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, Klaipėdos universitetas, Kauno technologijos universitetas, Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Lietuvos istorijos institutas, Šiaulių valstybinė kolegija), aktyvūs buvo ir ŠU mokslininkai. Kasmet nemažai dalyvių sulaukiama iš užsienio, o ypač tvirtus ryšius per devynerius metus pavyko užmegzti su Latvijos mokslininkais. Šių metų konferencijoje pranešimus skaitė Daugpilio universiteto, Latvijos karo muziejaus, Latvijos universiteto, Latvijos universiteto Istorijos ir Latvių kalbos institutų, Liepojos universiteto ir Rėzeknės technologijų akademijos atstovai, mokslininkai iš Slovakijos ir Suomijos.

Tarptautiškumą plėtoti padeda ir plenarinis posėdis, jau ketvirtus metus rengiamas kartu su nuo 2015 metų ŠU veikiančiu tarptautiniu tyrėjų tinklu RENET (*Researchers' Excellence Network*), kuris jungia beveik 61 skirtingų institucijų atstovą iš 28 pasaulio šalių. Šio posėdžio pranešimai skaitomi anglų kalba, jie transliuojami tiesiogiai, įrašomi ir vėliau viešinami RENET.

Kitas būdas užtikrinti tyrimų sklaidą, pasiekti tarptautinę mokslo visuomenę ir skatinti tarptautinį žinomumą – skelbti pranešimų pagrindu parengtus straipsnius. Pagal devintosios tarptautinės tarpdisciplininės mokslinės konferencijos „Regionas: istorija, kultūra, kalba“ pranešimus parengti straipsniai skelbiami tęstiniame mokslo leidinyje *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. Dvidešimt septintą tomą sudaro 21 straipsnis konferencijos darbo kalbomis (11 lietuvių, 6 anglų ir 4 rusų kalba), o straipsnių autoriai – patyrę ir pradedantys įvairių humanitarinių ir socialinių mokslų sričių tyrėjai iš Latvijos, Lietuvos, Slovakijos, Suomijos ir Rusijos.

Straipsniai suskirstyti į 3 skyrius: „Regionas istorijoje“, „Regionas kalboje“ ir „Regiono problematika sociokultūros ir literatūros tyrimuose“.

Skyriuje „Regionas istorijoje“ paskelbti šešių latvių ir vieno lietuvių istoriko straipsniai. Trys autoriai atstovauja Latvijos universiteto Latvijos istorijos institutui. K r i s t y n ė B e k e r ė (*Kristīne Beķere*) straipsnyje „Financial Help for War Victims and Latvian State Institutions by Latvians Abroad, 1917–1921“ nagrinėja išeivijos latvių kalbamuoju laikotarpiu teiktą finansinę pagalbą karo aukoms ir Latvijos valstybinėms institucijoms, taip parodant tam tikros užsienio latvių dalies teigiamą požiūrį į tėvynę ir norą padėti vargstantiems. Be to, šiam tikslui įgyvendinti įkurtos organizacijos pagyvino socialinį bendruo-

menių gyvenimą JAV, Kanadoje ir Brazilijoje. D z i n t a r o Ė r g l i o (*Dzintars Ērglis*) straipsnis „The Dundaga Orthodox Congregation in the Northern Courland (1918–1940): a Short Overview“ skirtas sudėtingai padėčiai Dundagos stačiatikių kongregacijos Šiaurės Kuržemėje – vakarinėje Latvijos dalyje – aptarti, nes tarpukariu vyko ginčai teismuose dėl nuosavybės teisių į parapijos nekilnojamąjį turtą. U l d i s K r ė s l i n i s (*Uldis Krēsliņš*) straipsnyje „Contacts and Activities of the Latvia's and Lithuania's Roerich Societies in the "Theosophical Anti-Soviet Underground" in 1940ies: Based on the Materials of Latvian SSR MGB Case“ supažindina su Nikolajaus Rericho (*Николай Рерих*) idėjų pasekėjų Latvijoje ir Lietuvoje bendradarbiavimu bei panašiu likimu: Rericho draugijų nariai, garsūs Latvijos ir Lietuvos intelektualai, sovietinio režimo buvo kaltinami dėl teosofinės literatūros platinimo ir pastangų išsaugoti kultūros vertybes taip siekiant slopinti laisvės išraiškas. Daugpilio universiteto doktorantė I v e t a K r y l o v a (*Iveta Krilova*) straipsnyje „Женщины и сексуально трансмиссивные заболевания в советском обществе: по материалам медицинских отчетов Кожно-венерологического диспансера города Даугавпилса Латвийской ССР (1953–1964)“ nagrinėja Latvijos archyve rastų Daugpilio odos ir veneros ligų dispanserio medicinos ataskaitų duomenis apie moterų užsikrėtimą lytinėmis transmisinėmis ligomis vadinamuoju „Chruščiovo atšilimo“ (1953–1964) laikotarpiu. D a n g i r a s M a č i u l i s (Lietuvos istorijos institutas) straipsnyje „Regioninės atminties raiška Lietuvoje 1918–1940 metai: du Žemaitijos atvejai“ aptaria siekius stiprinti Žemaitijos regiono ir žemaitišką tapatybę, regioninės atminties kultūros formavimą – nagrinėja Žemaičių muziejaus „Alka“ ir Raseiniuose pastatyto paminklo „Žemaitis“ atvejus. V l a d i s l a v o M a l a c h o v s k i o (*Vladislavs Malahovskis*; Rėzeknės technologijų akademija) straipsnis „Проявления латгальского самосознания в эмиграции в странах Запада после Второй мировой войны“ skirtas latgaliečių savimonės pasireiškimams emigracijoje Vakarų šalyse po Antrojo pasaulinio karo išsiaiškinti. Aprašoma reikšmingiausių už viską, kas latgališka, pasisakiusių išeivijos organizacijų – Vladislavo Locio (*Vladislavs Lōcis*) leidyklos ir Latgalos tyrimų instituto – veikla. H e n r i c h a s S o m a s (*Henrihs Soms*; Daugpilio universitetas) straipsnyje „Периодическая печать Латвии о боях литовской армии в окрестностях Даугавпилса (июнь 1919 – январь 1920 гг.)“ sutelkia dėmesį į periodinėje Latvijos spaudoje (dešimtyje ano meto laikraščių) atspindėtus Daugpilio apylinkėse nuo 1919 m. birželio iki 1920 m. sausio vykusius Lietuvos kariuomenės mūšius, kuriuose dalyvavo Latvijos, Lietuvos, Lenkijos kariuomenės ir Raudonoji armija.

Skyriuje „Regionas kalboje“ paskelbti šeši straipsniai, vienas iš jų rusų, kiti – lietuvių kalba. L a i m u t ė B a l u o d ė (*Laimute Balode*) iš Latvijos universiteto Latvių kalbos instituto ir Helsinkio universiteto (Suomija) straipsnyje „Latvijos Žiemgala: ką liudija vietovardžiai“ supažindina su pietinėje Latvijos dalyje esančio istorinio etnografinio Žiemgalos regiono miestų pavadinimų etimologija, analizuoja didžiausių upių ir gyvenamųjų vietų pavadinimus, mikrotoponimus, daugiausia dėmesio skirdama lituanizmams. Šiaulių universiteto doktorantė D a n g u o l ė G a u d i n s k a i t ė straipsnyje „Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybiniai sinonimai (darybiniai variantai)“ nagrinėja iš *Lietuvių kalbos žodyno* ir jo elektroninės versijos surinktų darybinių sinonimų ir darybinių variantų vienos darybos kategorijos – vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų – darinių eiles. R e g i n o s K v a š y t ė s ir K a z i m i e r o Ž u p e r k o s (Šiaulių universitetas) straipsnyje „Daiktavardžio *kaimietis* sinonimai dabartinėje lietuvių kalboje“, remiantis iš visų *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* pateikiamų stilių kontekstų ir kitų dabartinės lietuvių kalbos tekstų surinkta medžiaga, aprašoma žodžio *kaimietis* sinonimų įvairovė ir jų vartosena bei konkurencija dabartinėje lietuvių kalboje. S i l v i j a P a -

p a u r ė l y t ė - K l o v i e n ė (Šiaulių valstybinė kolegija) straipsnyje „Tarp krepšinio ir politikos: Lietuva ir lietuviai 2010–2014 metų Rusijos žiniasklaidoje“ aprašo dalį koncepto LIETUVA turinio oficialiojoje Rusijos žiniasklaidoje, t. y. koks Lietuvos vaizdinys buvo kuriamas minėto laikotarpio viešajame Rusijos diskurse. Autorės iš dviejų šalių – Latvijos ir Lietuvos – A n a S t a f e c k a (*Anna Stafecka*; Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) ir R e g i n a K v a š y t ė (Šiaulių universitetas) straipsnyje „Lietuviškos kilmės pavardžių panašumai ir skirtumai Kuržemėje ir Latgaloje“ aiškinasi lietuvių kalbos poveikį latvių asmenvardžiams. Lietuviškos kilmės arba lietuvių kalbai gimininges pavardės, surinktos iš 2017-ais ir 2019-ais metais išleistų vakarinės Latvijos dalies (istorinė Kuržemė) ir rytinės dalies (Latgala) pavardžių sąvadų, nagrinėjamos pagal leksinę semantinę motyvaciją. N a t a l i j o s V a s i l j e v o s (*Наталия Васильева*; Rusijos mokslų akademijos Kalbotyros institutas) straipsnis „Городские топонимы как языковые маркеры «своего» пространства“ skirtas miesto toponimams kaip „savo“ erdvės žymikliui rusų kalboje. Straipsnyje kalbamuoju požiūriu tyrinėjami neoficialieji miesto toponimai, su toponimais susijusi žodžių grupė – katoikonimai, t. y. vietos gyventojų pavadinimai.

Skyrių „Regiono problematika sociokultūros ir literatūros tyrimuose“ sudaro aštuoni straipsniai, iš kurių šeši parengti Lietuvos, o po vieną – Latvijos ir Slovakijos mokslininkų. V i r g i n i j a B a l s e v i č i ū t ė - Š l e k i e n ė (Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija) straipsnyje „Poetinių generacijų kaita lietuvių sovietmečio poezijoje: semantinis aspektas“ analizuoja septintojo–devintojo dešimtmečių lietuvių lyriką siekdama atskleisti, kaip ir kada susiformavo jos pagrindiniai prasmių klodai, kaip keitėsi vidinės struktūros, išryškinti poetikos dominantes. Etnokultūrinės tematikos yra K r i s t i n o s B l o c k y t ė s - N a u j o k ė s (Klaipėdos universitetas) straipsnis „Easter Egg Symbolism in Lithuania Minor“, kuriame pasitelkiant autentišką lietuvininkų medžiagą chronologiniu aspektu analizuojami Velykų papročiai ir tradicijos Mažojoje Lietuvoje. Pagrindinis dėmesys kreipiamas į vieną iš šventės elementų – kiaušinį – ir su juo atliekamus apeiginius veiksmus. V i g m a n t a s B u t k u s (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) straipsnyje „Lietuva ir lietuviai Imanto ir Rimanto Zieduonių knygoje *Palietuvėlė* (*Leišmalīte*)“, remdamasis klasikiniu literatūrologinės komparatyvinės imagologijos principu, analizuoja Lietuvos ir lietuvių įvaizdį vieno žymiausių Latvijos rašytojų Imanto Zieduonio (*Imants Ziedonis*) kartu su sūnumi rašytoju Rimantu Zieduoniu (*Rimants Ziedonis*) 2012 metais parengtoje kultūrologinės publicistikos, eseistikos knygoje. D a l i a J a k a i t ė (Šiaulių universitetas) straipsnyje „Adolfo ir Jono Mekų laiškų „romanas“: gyvenamojo pasaulio vieta ir asmuo“, kurio šaltinis – 2020 metais išleista knyga *Jonas ir Adolfas. Gyvenimo lai(š)kai*, aptaria Jono ir Adolfo Mekų laiškų knygą. Atskleidžiama vietos patirties specifika dviejų brolių ir kitų komunikacijoje su jais dalyvaujančių asmenų sąmonėje. D i t ė ir Z e n t a L i e p o s (*Dite Liepa*, *Zenta Liepa*; Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas) straipsnyje „The Characteristic Trends in Latvian Regional Press: Changes in the Traditional Functions of the Press, the Aspects of Identity and Cultural Diversity“ nagrinėja spaudos tradicinių funkcijų kaitą ir kultūros bei tapatumo įvairovę Latvijos regioninėje spaudoje, kuri šiuolaikinėmis sąlygomis yra įgijusi ypatingą reikšmę – tapusi kultūrinės aplinkos, kalbos ir bendruomenės susitikimo vieta. Nepriklausoma tyrėja R a d v i l ė M a s k u l i ū n a i t ė straipsnyje „Jaunimo mokyklų vaidmuo taikant Traviso Hirschi socialinės kontrolės teoriją“ gilinasi į jaunimo mokyklas kaip vieną iš priemonių, galinčių padėti nuslopinti kylančias rizikas ir orientuoti jaunuolių delinkventinio elgesio apraiškas į tinkamą tikslą ir visuomenėje vyraujančią vertybių sistemą. D ž i u l j e t o s M a s k u l i ū n i e n ė s ir K a z i m i e r o Ž u p e r k o s (Šiaulių

universitetas) straipsnyje „Kaimo žmogaus paveikslas lietuvių literatūroje ir fotografijoje“ aiškinamasi, kaip meniniai paveikslai XX a. ir dabartinėje lietuvių literatūroje ir fotografijoje koreliuoja su kaimietį įvardijančių žodžių reikšmės ir konotacijos kitimu. I v a n a P o n d e l i k o v a (*Pondelíková*), J a n a P e c n i k o v a (*Pecníková*) iš Matej Bel universiteto Banskoje Bystricoje (Slovakija) straipsnyje kultūros studijų tematika „Reflection of Afghan Ethnic Identity in *A Thousand Splendid Suns* by Khaled Hosseini“ nagrinėja afganų tapatybės, kurią formuoja etninė ir religinė tapatybė, atspindžius gydytojo Khaledo Hoseinio (*Khaled Hosseini*) romane *A Thousand Splendid Suns* (*Tūkstantis saulių skaisčių*), vaizduojančiame dviejų skirtingų kartų ir socialinių sluoksnių moteris, kurias karas privertė bėgti iš Afganistano.

Acta humanitarica universitatis Saulensis dvidešimt septintasis tomas skirtas humanitarinių ir socialinių mokslų tyrėjams, studentams, visiems, kas domisi tarpdisciplininiais tyrimais ir įvairialypiu regionalistikos diskursu. Tai paskutinis tokiu pavadinimu leidžiamas mokslo darbų (pradėtų leisti 2006 metais) tomas, nes nuo 2021 metų sausio 1 d. ŠU tampa Vilniaus universiteto Šiaulių akademija.

Dėkojame visiems per šiuos metus darbais ir kitomis veiklomis prisidėjusiems prie mokslo darbų serijos *Acta humanitarica universitatis Saulensis* leidimo ir juos skaičiusiems.

Dėkojame visiems per šiuos metus darbais ir kitomis veiklomis prisidėjusiems prie *Acta humanitarica universitatis Saulensis* leidimo ir ją skaičiusiems.

Doc. dr. Regina Kvašytė

Turinys / Contents

15 **I. Regionas istorijoje**
Region in History

Kristīne Beķere

16 Financial Help for War Victims and Latvian State Institutions by Latvians Abroad, 1917–1921
26 Užsienio latvių finansinė pagalba karo aukoms ir Latvijos valstybinėms institucijoms 1917–1921 metais (*Santrauka*)
27 Financial Help for War Victims and Latvian State Institutions by Latvians Abroad, 1917–1921 (*Summary*)

Dzintars Ērglis

29 The Dundaga Orthodox Congregation in the Northern Courland (1918–1940): a Short Overview
41 Dundagos stačiatikių kongregacija Šiaurės Kuržemėje (1918–1940): trumpa apžvalga (*Santrauka*)
42 The Dundaga Orthodox Congregation in the Northern Courland (1918–1940): a Short Overview (*Summary*)

Uldis Krēsliņš

44 Contacts and Activities of the Latvia's and Lithuania's Roerich Societies in the "Theosophical Anti-Soviet Underground" in the 1940s: Based on the Materials of Latvian SSR MGB Case
60 Latvijos ir Lietuvos Rericho draugijų kontaktai ir teosofinio antisovietinio judėjimo veikla 1940-aisiais: remiantis Latvijos TSR MGB bylos medžiaga (*Santrauka*)
61 Contacts and Activities of the Latvia's and Lithuania's Roerich Societies in the "Theosophical Anti-Soviet Underground" in the 1940s: Based on the Materials of Latvian SSR MGB Case (*Summary*)

Iveta Krylova

62 Женщины и сексуально-трансмиссивные заболевания в советском обществе: по материалам медицинских отчетов Кожно-венерологического диспансера города Даугавпилса Латвийской ССР (1953–1964)

72 Moterys ir lytinės transmisinės ligos sovietų visuomenėje: Latvijos SSR Daugpilio odos ir veneros ligų dispanserio medicinos ataskaitų medžiaga (1953–1964) (*Santrauka*)

73 Women and Sexually Transmitted Diseases in Soviet Society: Based on the Materials of the Medical Reports of the Dispenser for Skin and Venereal Diseases of the Daugavpils City in Latvian USR (1953–1964) (*Summary*)

Dangiras Mačiulis

74 Regioninės atminties raiška Lietuvoje 1918–1940 metais: du Žemaitijos atvejai

88 Regioninės atminties raiška Lietuvoje 1918–1940 metais: du Žemaitijos atvejai (*Santrauka*)

89 Expression of Regional Memory in Lithuania in 1918–1940: Two Cases of Samogitia (*Summary*)

Vladislavs Malahovskis

90 Проявления латгальского самосознания в эмиграции в странах Запада после Второй мировой войны

98 Latgaliečių savimonės pasireiškimas emigracijoje Vakarų šalyse po Antrojo pasaulinio karo (*Santrauka*)

99 Manifestations of Latgalian Self-awareness in Emigration in Western Countries after the Second World War (*Summary*)

Henrihs Soms

101 Периодическая печать Латвии о боях литовской армии в окрестностях Даугавпилса (июнь 1919 – январь 1920 гг.)

108 Periodinė Latvijos spauda apie Lietuvos kariuomenės mūšius Daugpilio apylinkėse (1919 m. birželis – 1920 m. sausis) (*Santrauka*)

109 Latvian Periodicals about Lithuanian Army Battles in the Vicinity of Daugavpils (June, 1919 – January, 1920) (*Summary*)

111 **II. Regionas kalboje**
Region in Language

Laimute Balode

112 Latvijos Žiemgala: ką liudija vietovardžiai
124 Latvijos Žiemgala: ką liudija vietovardžiai (*Santrauka*)
124 Latvian Semigallia: what the Place Names Testify (*Summary*)

Danguolė Gaudinskaitė

126 Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybiniai sinonimai (darybiniai variantai)
145 Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybiniai sinonimai (darybiniai variantai) (*Santrauka*)
146 Derivative Synonyms (Derivative Variants) of the Names of Persons Possessing Nominal Characteristics (*Summary*)

Regina Kvašytė, Kazimieras Župerka

148 Daiktavardžio *kaimietis* sinonimai dabartinėje lietuvių kalboje
160 Daiktavardžio *kaimietis* sinonimai dabartinėje lietuvių kalboje (*Santrauka*)
160 Synonyms of the Noun *kaimietis* in the Contemporary Lithuanian Language (*Summary*)

Silvija Papaurėlytė-Klovienė

162 Tarp krepšinio ir politikos: Lietuva ir lietuviai 2010–2014 metais Rusijos žiniasklaidoje
173 Tarp krepšinio ir politikos: Lietuva ir lietuviai 2010–2014 metais Rusijos žiniasklaidoje (*Santrauka*)
174 Between Basketball and Politics: Lithuania and Lithuanians in the Russian Media of 2010–2014 (*Summary*)

Anna Stafecka, Regina Kvašytė

176 Lietuviškos kilmės pavardžių panašumai ir skirtumai Kuržemėje ir Latgaloje
193 Lietuviškos kilmės pavardžių panašumai ir skirtumai Kuržemėje ir Latgaloje (*Santrauka*)
194 Similarities and Differences of Surnames of Lithuanian Origin in Kurzeme and Latgale (*Summary*)

Наталия Васильева

196 Городские топонимы как языковые маркеры «своего» пространства
204 Miesto toponimai kaip „savo“ erdvės žymiklis kalboje (*Santrauka*)
205 Urban Toponyms as Linguistic Markers of “Owning” the Space (*Summary*)

207 **III. Regiono problematika sociokultūros ir literatūros tyrimuose**
The Problematics of Region in Socio-Cultural and Literature Research

Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė

208 Poetinių generacijų kaita lietuvių sovietmečio poezijoje: semantinis aspektas
223 Poetinių generacijų kaita lietuvių sovietmečio poezijoje: semantinis aspektas (*Santrauka*)
224 The Change of Poetic Generations in Lithuanian Soviet Poetry: a Semantic Aspect (*Summary*)

Kristina Blockytė-Naujokė

225 Easter Egg Symbolism in Lithuania Minor
239 Kiaušinio simbolika Mažosios Lietuvos Velykų šventėje (*Santrauka*)
240 Easter Egg Symbolism in Lithuania Minor (*Summary*)

Vigmantas Butkus

242 Lietuva ir lietuviai Imanto ir Rimanto Zieduonių knygoje *Palietuvėlė* (*Leišmalīte*)
253 Lietuva ir lietuviai Imanto ir Rimanto Zieduonių knygoje *Palietuvėlė* (*Leišmalīte*) (*Santrauka*)
254 Lithuania and Lithuanians in Imants and Rimants Ziedonis’ Book *Leišmalīte* (*Summary*)

Dalia Jakaitė

256 Adolfo ir Jono Mekų laiškų „romanas“: gyvenamojo pasaulio vieta ir asmuo
268 Adolfo ir Jono Mekų laiškų „romanas“: gyvenamojo pasaulio vieta ir asmuo (*Santrauka*)
269 The “Novel” of Letters by Adolfas and Jonas Mekai: a Person and Place of a Lifeworld (*Summary*)

Dite Liepa, Zenta Liepa

271 The Characteristic Trends in Latvian Regional Press: Changes in the Traditional Functions of the Press, the Aspects of Identity and Cultural Diversity

287 Laikmečio akcentai Latvijos regioninėje spaudoje – spaudos tradicinių funkcijų kaita, kultūros ir tapatumo įvairovės aspektai (*Santrauka*)

288 The Characteristic Trends in Latvian Regional Press: Changes in the Traditional Functions of the Press, the Aspects of Identity and Cultural Diversity (*Summary*)

Radvilė Maskuliūnaitė

290 Jaunimo mokyklų vaidmuo taikant Traviso Hirschi socialinės kontrolės teoriją

310 Jaunimo mokyklų vaidmuo taikant Traviso Hirschi socialinės kontrolės teoriją (*Santrauka*)

311 The Role of Youth Schools in Applying Travis Hirschi's Social Control Theory (*Summary*)

Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka

313 Kaimo žmogaus paveikslas lietuvių literatūroje ir fotografijoje

328 Kaimo žmogaus paveikslas lietuvių literatūroje ir fotografijoje (*Santrauka*)

329 An Image of a Rural Man in Lithuanian Literature and Photography (*Summary*)

Ivana Pondelíková, Jana Pecníková

331 Reflection of Afghan Ethnic Identity in *A Thousand Splendid Suns* by Khaled Hosseini

339 Afganų etninės tapatybės atspindys Khaledo Hoseinio romane *Tūkstantis saulių skaisčių* (*Santrauka*)

340 Reflection of Afghan Ethnic Identity in *A Thousand Splendid Suns* by Khaled Hosseini (*Summary*)

I. Regionas istorijoje

Region in History

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 16–28.
ISSN 1822-7309

Financial Help for War Victims and Latvian State Institutions by Latvians Abroad, 1917–1921[1]

Kristīne BEĶERE
Institute of Latvian History, University of Latvia

Keywords: *Latvian diaspora*, *War of Independence*, *donations*, *relief work*, *diaspora organizations.*

For the Latvian people 1917 to 1921 was a period of dramatic change, which saw the end of the First World War in the territory of Latvia, the proclamation of the Republic of Latvia on November 18, 1918 and the subsequent War of Independence until August 1920. These events were accompanied by a difficult and sometimes even dire economic, public health and social situation. Events of such relevance at their country of origin could not but influence also those Latvians, who were living abroad. As opposed to the people in Latvia, this influence was not actually physical but moral and of course much less intense. Nevertheless, faced with information about events of such magnitude in one's country of origin, each person abroad had to at least decide within himself what will his own personal attitude towards them be. Individual decisions, made according to one's political beliefs, level of knowledge about the situation, traits of one's character, etc., in turn influenced Latvians abroad as a group – formerly purely theoretical differences, for example, in political views, suddenly became actual and debatable.

Before World War I, there were about 220,000 or, according to other calculations, even up to 300,000 (Bērziņš 2000, 65) Latvians living outside Latvia (including Latvians living in Russian Empire territories outside Latvia; their activities are not analysed in this article, as this group was altogether different in their composition and character and, during and after the war, in completely different circumstances). It is impossible to calculate an exact number. It is known that the largest community formed in the USA, with about 50,000 Latvians[2] living there (the main centres of residence were Boston, San Francisco and its surroundings, New York, Chicago, Philadelphia). In Canada, the number of

[1] This research was supported by the Latvian Council of Science research grant nr. lzp-2018/2-0147 "War and Society 1914–1921".

[2] Already in 1920s very different numbers appeared in Latvian periodicals, giving the total number of Latvians in the USA from as low as 20 000 to as high as 80 000. 50 000 is the most likely number.

Latvians might have been nearly 10,000 (*LNA LVVA* 2575-7-60, 259); however, they were scattered and often resided in very remote locations. Many Latvians also took up residence in European countries – Great Britain, Switzerland, Germany, France, Denmark and others. The South American Latvians mainly lived in Brazil and Argentina. In 1922, Brazilian Latvians themselves estimated that about 3000 Latvians resided in Brazil. (*LNA LVVA* 2574-4-193, 54)

Most of these Latvians had emigrated from Latvia starting from the second half of the 19th century and the end of the century in search of religious (Baptists) or political, for example, New Current supporters, freedom, as well as an economically better life. Before that Latvian emigration was largely incidental: residence in other countries was comprised of, for example, sailors or individual adventurers. Another significant wave of emigration took place after the Russian Revolution of 1905; in this case, the reasons for emigrating were highly political, and there were many left-wing Latvians among the emigrants.

The aim of the article is to analyse financial aid to war-affected people in Latvia and Latvian State authorities provided by Latvians abroad: in Western Europe, North America, South America and Australia. For this analysis, forms of financial aid that can be directly linked with foreign Latvians' attitude towards their homeland and/or developments in it (war and founding of the state) have been chosen. Private aid sent to relatives and loved ones in Latvia has not been covered in detail, as the motivation for it was largely private and determined by family ties. Although the provision of private aid could also have been influenced by the senders' attitude towards political developments, it was not the primary factor in making the decision on whether or not to send aid. At the same time, it should be noted that analysing the flow of private aid is a task worth undertaking in the future as well, as it is one of the aspects that allows one to obtain a more detailed look at the devastating impact of war on the society of Latvia as a whole, being one of the ways this impact was overcome.

It should be noted that only information on the views and action of socially proactive Latvian emigrants has survived. It is impossible to find out the opinion of those Latvians who did not stay in touch with other Latvians in their countries of residence and assimilated comparatively quickly. It is only natural that just a small part of an emigrant community is socially active, creates organisations in their countries of residence and participates in activities that are related to their homeland.

Up until now, the financial aid provided specifically by foreign Latvians has not been studied, either in the context of the chosen period or any others (the only exception being social studies on the present day diaspora's financial relations with their homeland). However, some research has been performed on foreign Latvians' attitude towards the statehood of Latvia as a whole. Ēriks Jēkabsons has studied U.S. Latvians' attitude towards Latvia's statehood after 1918 (J ē k a b s o n s 2013; 2014), also in the context of the relations between Latvia

and the USA (J ē k a b s o n s 2018). Historical works on important proactive U.S. Latvian public figures of that time period have been published (T r u c e 1944; A k m e n t i ņ š 1984), as well as several books combining both memories and documentary sources; sadly, they lack scholarly referencing (A k m e n t i ņ š, B ē r z i ņ a 1969; A k m e n t i ņ š 1991). Individual researchers have addressed the history of Latvians living in Brazil, including the time period before the mass immigration of Latvian Baptists in the 1920s and the establishment of the well-known colonies "Vārpas" and "Palmas" in the state of São Paulo (V i l m a n e 2019; R i m š ā n s 2010). History of Latvians living in European states or their attitude towards Latvia's statehood has not been studied until now.

In preparing this study, mainly documents from the National Archives of Latvia Latvian State Historical Archive have been used. The main information source is the correspondence of Latvian diplomatic missions in Great Britain and France with certain Latvians living abroad and Latvian organizations abroad, which correspondence is stored in collection no. 2575 (Latvian diplomatic and consular missions abroad). The correspondence contains information about the flow of donations to Latvia, as well as more general information about the living conditions and political mood of Latvians in different countries. To a lesser extent, but also significant correspondence on similar issues with Latvians abroad is also stored in the collection no.2574, which contains documents of the Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Latvia.

Collecting of funds in countries of residence

Already during the war, U.S. Latvians sent aid to needy Latvian people, refugees and victims of war several times (L ī d u m s 1973, 42). In addition, calls for providing assistance to fellow Latvians in their homeland already appeared in the U.S. Latvian press in 1917 and in the summer of 1918 (A k m e n t i ņ š 1991, 114–115). However, the relief work grew significantly after the independence of the Republic of Latvia was proclaimed.

Both organisations and individuals participated in collecting funds or preparing material assistance. The collecting of funds involved both existing organisations and new organisations that were established for the specific purpose of this relief work. There were several such organisations in the USA; *The Lettish Relief Society of Philadelphia* was among the most active. Already during the war, the *American Red Cross Lettish Auxiliary* was founded. (*LNA LVVA* 2575-1-202, 49–52) On 20 September 1917, *The Lettish War Association of America* was founded with the aim of "helping, supporting and providing for the Lettish people in any way" (*LNA LVVA* 2575-1-202, 62–63); however, this organisation was apparently not particularly active later. *The Lettish Relief Committee* was active in Winnipeg, Canada in 1919 (*LNA LVVA* 2575-1-157, 2). In Nova Odessa, Brazil, the *Latvian National Relief Society* was established[3] (*LNA LVVA* 2575-1-150, 13); a similar

[3] It formally considered itself part of the American-Latvian National League, one of the biggest Latvian organizations in the USA at the time.

society was also active in the state of Santa Catarina, Brazil (*LNA LVVA* 2575-1-393, 22). The Latvian youth society "Auseklītis" in Nova Odessa, Brazil, collected donations by organising a lottery. (*LNA LVVA* 2575-1-393, 53) On 23 June 1920, the *Relief Committee for Latvian Refugees* was established. The committee was founded in Bern, but its aim was to collect funds for the relief of Latvian refugees in all of Switzerland (*LNA LVVA* 2498-1-70, 35).

Various already existing organisations (both religious and secular) participated in relief work. *Latvian Ladies Committee* in Denmark sent a donation to the Reevacuation of Latvian Refugees in Latvia (*LNA LVVA* 2575-7-64, 112). Donations were sent by congregations, for example, St Marcus Latvian Ev. Lutheran congregation of New York (*LNA LVVA* 2575-1-393, 23). *American Lettish baptist literary association*, who published the newspaper "Drauga balss" ("Friend's Voice"), also voiced their support for the state of Latvia (*LNA LVVA* 2575-1-202, 9–11). Also, the Baptists of the Rio Novo colony (Brazil) sent a considerable donation to the Latvian Red Cross (1462 franks) (*LNA LVVA* 2575-7-65, 31) and to the Women's Relief Corps in August 1920 (5848 Latvian roubles) (*LNA LVVA* 2498-1-70, 347–348).

In Great Britain, Latvian sailors working on different ships also participated in collecting donations, largely due to the encouragement of the Latvian Information Office and the legation (*LNA LVVA* 2575-1-24). Several captains of Latvian nationality, as well as A. Rismanis, owner of "Latvian Sailors' House" (an extended stay hotel for sailors) actively organised collecting donations from sailors. He sent donations collected from Latvian sailors to the Latvian legation in London for supporting its operation multiple times (*LNA LVVA* 2575-1-24, 4-5,15). A. Liepiņš also attempted to collect donations in Switzerland, however, with little success (*LNA LVVA* 2575-1-80, 14). It should be taken into account that the European states themselves had been ravaged by war and the economic situation in Europe was significantly less favourable to collecting donations than in the USA, Canada or even South America.

In the USA, the patriotic Latvian newspaper "Amerikas Vēstnesis" (American Herald) and its editor J. Sieberg played an active role in collecting donations. Since "Amerikas Vēstnesis" was also distributed outside the USA, including among Latvians in Switzerland and Brazil (*LNA LVVA* 2575-7-59, 336), as well as Canada, the appeal to donate to the "Support fund for Latvia" found supporters not only among Latvians in the USA, but also in Canada and Brazil. In August 1919, J. Sieberg sent another donation to Latvia: FRF 2200 (*LNA LVVA* 2575-7-16, 109), which was followed by an additional FRF 2682 in September. (*LNA LVVA* 2575-7-16, 121) In December 1919, a remittance of 3405 franks followed: "To the Ministry of Foreign Affairs for distributing among the fellow countrymen who need it most" (*LNA LVVA* 2575-7-16, 118).

Foreign Latvians used various means to collected donations for aiding Latvia. They often held various social events, balls, and draws, with the proceeds going to

donations. On 14 June, 4 October and 25 October 1919, The Lettish Relief Society of Philadelphia organised social evenings where donated packages were drawn; the proceeds went to the support of people in need in Latvia. At the 25 October event, there was a draw with the main prizes being two paintings by the U.S. Latvian painter G. Āboliņš: "Lincoln" and "Fruit" worth USD 200, and each numbered lottery ticket cost 10 cents (*LNA LVVA* 4712-1-825, 38–39). This event was the most successful of all, raising over USD 300 (*LNA LVVA* 2575-1-152, 18–20). In 1919, the society organised five events in total, and an additional four at the beginning of 1920 (*LNA LVVA* 2575-7-60, 271–272).

Ernests Minka, a Latvian residing in Philadelphia, made a postcard series featuring various characteristic Latvian landscapes, works of Latvian artists, and Latvian politicians and public figures to simultaneously promote Latvia and raise funds to help the state. E. Minka both distributed the postcards among the U.S. Latvians and sent them to Latvian diplomatic representations in Europe for further distribution and sale, including in Latvia. The proceeds were donated for charitable purposes. In December 1919, J. Ķēmanis, Counsellor of the Legation of Latvia in London, informed E. Minka on behalf of the Information Department of the Ministry of Foreign Affairs that the postcards sent by him "were sold for 143 Latvian roubles and this sum has been passed on to the Latvian Red Cross on your behalf and accepted with gratitude" (*LNA LVVA* 2575-1-152, 6). The visual material needed for printing the cards (portraits of statesmen, artwork reproductions, as well as photos) were sent to E. Minka by O. Grosvalds from the Latvian legation in Paris (*LNA LVVA* 2575-7-61, 224), whereas E. Minka sent 100 copies of each type of postcard to the legation in Paris with, for example, portraits of K. Ulmanis, J. Balodis, J. Čakste, Kr. Valdemārs, the U.S. President Woodrow Wilson and others (*LNA LVVA* 2575-7-61, 223-230, 261).

Transfer of donations to Latvia

Aid to Latvia was mostly sent in the form of money, especially from more remote locations such as the USA, as sending physical items (clothes etc.) was more costly; in addition, during the uncertain period when hostilities raged in the Baltics, it was initially nearly impossible or, at the very least, unpredictable. Sending material aid became much easier in the early 1920, when a direct shipping line linking the USA and Liepāja was unveiled. On 31 April, "Lake Frument", the first steamship of this direct line, set out from New York. A number of U.S. Latvians sent packages with food and used clothes to Latvia (*LNA LVVA* 2575-1-361, 32). The U.S. transport company *Gerhard & Hey, Inc.* offered anyone interested an option to purchase standard food packages and send them to Baltic ports. The price of food packages varied from USD 16 to USD 25, depending in their content, and they contained foodstuffs such as coffee, sugar, chocolate, milk, rice, canned meat, concentrated milk, spices (pepper), as well as soap. The fee for sending was USD 1.15 per cubic foot (*LNA LVVA* 2575-1-361, 42). Taking the food shortage in Latvia into account, such help was undeniably desperately needed and valuable.

After the proclamation of the Republic of Latvia and the establishment of the first diplomatic representations abroad, sending the collected funds to Latvia via diplomatic representations was the safest way. They acted as intermediaries both in cases of private monetary remittances (for example, when the money was sent to relatives in Latvia) and general donations. The sender had to send the desired amount of money as a cheque either in francs (if addressed to the legation in Paris) or in pounds (if addressed to the legation in London), addressing either O. Grosvalds or G. Bisenieks, respectively. Legations notified the Ministry of Foreign Affairs of the received amount and the intended recipient; the Ministry paid out the amount requested according to the exchange rate of that day, converting the money into Latvian roubles. The service was free of charge. However, if the sender wanted to speed up the sending process, the legations could also choose to send the notice to the Ministry of Foreign Affairs as a telegram; this service cost USD 1.5–2 (*LNA LVVA* 2575-7-64, 52–53). Foreign Latvians provided extensive information in Latvian newspapers on the procedure of sending money (*LNA LVVA* 2575-7-64, 48), and since newspapers such as "Amerikas Vēstnesis" were circulated in Canada and South America as well, foreign Latvians were very well informed of this option.

The donation money for supporting people in need and similar aims was also sent to Latvia in a similar manner. If the donors had not given notice, the Ministry of Foreign Affairs allocated the money received at their own discretion to one or more of the following four organisations: Latvian Women's Relief Corps, Latvian Red Cross, Latvian War Invalids Society and the Society for the Reevacuation of Latvian Refugees (*LNA LVVA* 2575-7-64, 112).

As soon as it became possible (when the freight transport and remittance systems gradually sorted themselves out) in the first half of 1920, Latvia received money and material aid addressed not to people in need as a whole but to specific individuals: friends and family of Latvians living abroad. Individual Latvian organisations in the U.S. were hugely supportive of sending such private donations to Latvia. In February 1920, the so-called Lettish bureau "Latwia" sent out a letter addressed to about 1500 Latvians in the USA known to the bureau, informing them of the establishment of shipping traffic between the U.S. and Latvia and inviting them to send the provisions for relief they had long been wanting to send to their relatives, as well as reminding them not to forget valuable exportable trade goods available in Latvia (*LNA LVVA* 2575-1-329, 15). Moreover, this kind of help was even more widespread than donations to support people in need etc., as it was only natural to help one's impoverished parents or relatives in Latvia regardless of one's political views or attitude towards the Latvian state.

Recipients and amount of donations

By far the largest part of the donations were general and were addressed either generally, for example, for the people in need in Latvia, for war victims, for

orphans in Latvia etc., or they were addressed to a particular charity organization. Of the charity organizations, the four larger were the Latvian Women's Relief Corps, Latvian Red Cross, Latvian War Invalids Society and the Society for the Reevacuation of Latvian Refugees. These were the main recipients of the donations.

Foreign Latvians donated funds not only for war victims and people in need, but also provided financial assistance to, for example, the Latvian delegation at the Paris Peace Conference in 1919. In September 1919, the legation in Paris received 1500 francs from G. Dancis in New York for the needs of the Latvian delegation (*LNA LVVA* 2575-7-10, 86). A number of donations were intended for the support of the activities of the Latvian Information Office in London (*LNA LVVA* 2575-1-24, 4-5); individuals often sent small sums of money in gratitude for the received information materials (*LNA LVVA* 2575-1-110, 1).

It is interesting to note that Latvian sailors in Great Britain donated to various very specific and explicitly stated causes: the purchase of the flag of Latvia for the needs of the Latvian legation in London (*LNA LVVA* 2575-1-204, 2), "the support of the representatives of the nation" (*LNA LVVA* 2575-1-204, 6), the support of the Latvian delegates at the Paris Peace Conference (*LNA LVVA* 2575-1-204, 9; 11), or "the founding of the Latvian state and, consequently, the revival of shipping" (*LNA LVVA* 2575-1-204, 21). Sums of money collected from sailors on the donation lists varied: from a couple of pounds up to even 236 pounds (*LNA LVVA* 2575-1-204, 19). The precisely stated aim of the donations and the carefully noted lists of the donators and sums each of them had donated for each cause testifies to the serious attitude with which such donations were collected and processed.

It is practically impossible to calculate the total amount of donations made by foreign Latvians, as it was sent to Latvia in various forms, to various recipients, and the calculations are given in different currencies. Several individual examples might help to illustrate the overall impression of the total amount. In August 1920, the Society for the Reevacuation of Latvian Refugees had received around 19,000 Latvian roubles from foreign Latvians via the Ministry of Foreign Affairs (*LNA LVVA* 2575-7-64, 112). In the first seven months of 1920, the Latvian Women's Relief Corps had received 44,675 Latvian roubles in the same manner from U.S. and Brazilian Latvians (*LNA LVVA* 2498-1-70, 325). The Latvian Red Cross's 1919 overview on donations received via the Latvian legation in London states that the organisation had received a little over 364 pounds in this way (*LNA LVVA* 2575-1-361, 23). It should be noted, however, that this overview only gives information on money received via the legation in London for only one recipient organisation in Latvia. On the other hand, in the first half of 1920 more than 26,000 French francs had been sent to Latvia via the legation in Paris (*LNA LVVA* 2575-7-65, 26-27).

As for the value of the donated sums, i.e. their purchase power, it was, of course, highly volatile and affected by a number of factors: shortage of foodstuffs, the government's attempts to regulate the prices, etc. There were also significant fluctuations in many currency exchange rates. In early March 1920, USD 1 was

worth 72 Latvian roubles, GBP 1 – 280 roubles, FRF 100–520 roubles (*LNA LVVA* 2575-7-64, 56). To compare, in February of the same year the salary norm for Liepāja port and transport workers carrying out general tasks was 35 roubles a day (*LG* 1920).

Misunderstandings

Recipients of donations in Latvia often did not express their gratitude clearly enough or did not acknowledge that the donation had been received at all, which did not help to build confidence between both parties. In 1919, J. Sieberg from the USA implored the recipients of donations to diligently give notification of the receipt of donations via newspapers or in any other way; such practice would build trust and facilitate further and more extensive donations from U.S. Latvians (*LNA LVVA* 2575-7-16, 121). However, the situation in this regard did not improve, and foreign Latvians from different locations time and time again reminded Latvian diplomatic representatives in London and Paris (via whom the majority donations were sent to Latvia) to persuade the recipients in Latvia to nevertheless express their gratitude for the received donations (*LNA LVVA* 2575-1-361, 14). In July 1920, O. Grosvalds also sent a letter to the LRC board, strongly stressing the necessity to publish the receipts of the received donations in newspapers (*LNA LVVA* 2575-7-65, 26-27). LRC replied that it already always does so and mainly publishes the receipts of the received donations in the newspaper "Latvijas Vēstnesis" (*LNA LVVA* 2575-7-65, 28–29).

However, printing acknowledgements of the donations in Latvian newspapers also did not solve the problem. In 1921, even the most patriotic organisation of U.S. Latvians – the Philadelphia chapter of the ANLL or, to be more exact, its women's committee (*The Lettish Relief Society of Philadelphia*), which was one of the most active donation collectors, wrote an angry letter to the Latvian Women's Relief Corps, threating to discontinue sending aid: "It is pitiful that various organisations operating in Latvia do not consider it a duty or necessity to respond, either to letters or consignments. In the last three years, during which many consignments of clothes and money have been made, there has been no statement confirming the receipt of our consignments. Although it is true that a couple of receipts have been printed in our homeland's newspapers, it is of little importance, to be quite honest. Most local Latvians have no access to such papers, and, even if the receipts are reprinted by local newspapers, people do not believe them due to constant agitation against providing aid" (*LNA LVVA* 2498-1-70, 415–416).

U.S. Latvians were justifiably indignant over, for example, the incident regarding the donation of vehicles to the Latvian Red Cross. On 11 December 1919, the Latvian Red Cross sent a telegram to the American National Latvian League requesting to provide one car and one lorry (*LNA LVVA* 2575-7-16, 15). Already on 20 December, USD 800 was collected among Philadelphia Latvians only, and ANLL representatives were certain that the remaining amount would be collected

over the next weeks (*LNA LVVA* 2575-7-16, 14). On 10 March 1920, the "vehicle fund" already held USD 2500 (*LNA LVVA* 2575-7-60, 255). Apparently, the necessary amount was collected over time, and the vehicle was delivered to the Red Cross in early 1920. However, in May 1921, a year later, Ludvigs Sēja, Head of the Latvian delegation in the USA, wrote in his report that U.S. Latvians were very indignant, as regarding the sent vehicle, "...they had not only not received a word of thanks: there was not even an acknowledgement that the vehicle had been received either. They could, however, ascertain this fact due to a newspaper item reporting that a lemonade cart had been run over by the American Latvian car" (*LNA LVVA* 2574-4-133, 378).

Although it seems like mere curiosity, such incidents certainly did not encourage Latvians living in the USA to be more active in providing financial help for Latvia; on the contrary, they were much more likely to cause doubt as to whether the donations even reached Latvia at all or were used for the intended purposes. The surviving documents allow one to safely conclude that the foreign Latvian donations sent via legations or other official organisations did indeed reach the intended recipients and were used for the intended purposes; problems and misunderstandings were mainly caused by a lack of sufficient public gratitude for the received donations, as well as the fact that this gratitude (for example, in the form of a newspaper notice printed in Riga) did not reach the specific donor in a U.S. city in a timely fashion or at all.

Conclusions

The case of financial and material aid sent to Latvia during the Latvian War of Independence is an example that illustrates the connection that is always present, but not always apparent, between diaspora and the country of origin (home country). When significant changes occur in the home country, the diaspora is inevitably influenced. Warfare and the proclamation of a national state in Latvia certainly were changes important enough to influence the lives of Latvians living abroad, at the very least putting them before a mental choice of attitude towards the new phenomenon and consequently causing certain divisions among the communities abroad.

Involvement with Latvia during this time is characteristic mostly of those diaspora Latvians, who were patriotic towards the new country and supportively minded. Although patriotic Latvians were not a majority among the socially active foreign Latvians, this fact was largely offset by their activity, and they managed to achieve significant results. Collecting and sending of financial help to Latvia was one of the areas of activity where these results are most demonstrable. The amount of individual donations sent by individuals and organisations tended to be small or medium, but all together the amounts donated were very considerable and certainly helped to alleviate the dire humanitarian situation of the time to an extent.

Any action is a manifestation of an intent, which is caused by a certain attitude or a sense of obligation. Accordingly, analysing financial aid provided by diaspora Latvians is also one of the means how to have a measurable data to reflect on such elusive and immaterial concepts as the feeling of adherence to the nation and attitude towards the newly founded national state. In this view donations to the state-related establishments, e.g. the Latvian delegation at the Paris Peace Conference or the Latvian Information Office in London are particularly noteworthy, as they are direct statements of approval, if we seek to measure the attitude towards the newly founded Republic of Latvia. Giving donations for the relief of sufferers and war victims, on the other hand, is indicative of general positive attitude, but the principal motivation can also be other, for example, compassion.

Bibliography

Sources

LNA LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Latvian National Archives Latvian State Historical Archive):
LNA LVVA, 2498.f., 1.apr., 70.l.
LNA LVVA, 2574.f., 4.apr., 133.l.
LNA LVVA, 2574.f., 4.apr., 193.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 24.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 80.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 110.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 150.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 152.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 157.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 202.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 204.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 329.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 361.l.
LNA LVVA, 2575.f., 1.apr., 393.l.
LNA LVVA, 2575.f., 7.apr., 10.l.
LNA LVVA, 2575.f., 7.apr., 16.l.
LNA LVVA, 2575.f., 7.apr., 59.l.
LNA LVVA, 2575.f., 7.apr., 60.l.
LNA LVVA, 2575.f., 7.apr., 61.l.
LNA LVVA, 2575.f., 7.apr., 64.l.
LNA LVVA, 2575.f., 7.apr., 65.l.
LNA LVVA, 4712.f., 1.apr., 825.l.

Literature

A k m e n t i ņ š 1984 – Osvalds Akmentiņš, *Lielais kurzemnieks Amerikā*, B.v.n.: Gaujas apgāds.
A k m e n t i ņ š 1991 – Osvalds Akmentiņš, *Es solījos atriebt*, Rīga: Gaujas apgāds.

A k m e n t i ņ š, B ē r z i ņ a 1969 – Osvalds Akmentiņš, Lidija Bērziņa, *Latvijas ideja Amerikā: Amerikas Latviešu tautiskās savienības 50 gadi, 1918–1968*, Bostona: Amerikas Latviešu tautiskā savienība.
B ē r z i ņ š 2000 – Jānis Bērziņš, "Latvieši pasaulē 1918.–1940. gadā", *Vēsturnieks profesors Dr. phil. LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: biobibliogrāfija, darbabiedru veltījumi 70 gadu jubilejā*, Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
J ē k a b s o n s 2013 – Ēriks Jēkabsons, "Latvieši Amerikas Savienotajās Valstīs 1918.–1922. gadā: attieksme pret Latvijas valsti", *Latvijas Vēsture*, 3, 22.–35.
J ē k a b s o n s 2014 – Ēriks Jēkabsons, "Latvieši Amerikas Savienotajās Valstīs 1918.–1922. gadā: attieksme pret Latvijas valsti", *Latvijas Vēsture*, 1/2, 29.–37.
J ē k a b s o n s 2018 – Ēriks Jēkabsons, *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
LG 1920 – "No arodu biedrību un strādnieku dzīves", *Latvijas Grāmatrūpnieks*, 3, 07.02.1920.
L ī d u m s 1973 – Roberts Līdums, *Latvieši – Brīvības meklētāji*, Vilmingtona: Autora izdevums.
R i m š ā n s 2010 – Jānis Rimšāns, "Brazīlijas latviešu sabiedriskā dzīve (1890–1940)", *Latvijas arhīvi*, 2.
T r u c e 1944 – Austra Truce, *Mācītāja Kārļa Podiņa dzīves gājums, 1872–1944*, Ņujorka.
V i l m a n e 2019 – Nora Vilmane, *Latvieši Brazīlijā. Vārpas kolonija*, Rīga: Madris.

Kristīne Beķere

Užsienio latvių finansinė pagalba karo aukoms ir Latvijos valstybinėms institucijoms 1917–1921 metais

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *latvių išeivija, kova už nepriklausomybę, aukos, pagalbos organizavimas, išeivijos organizacijos.*

Nors ne visi patriotiškai nusiteikę užsienio latviai buvo socialiai aktyvūs, vis dėlto jų veikla buvo labai reikšminga. Finansinės pagalbos rinkimas ir siuntimas į Latviją – viena iš veiklos sričių, kurios rezultatai buvo akivaizdžiausi ir labai svarūs.

Individualūs aukotojai skyrė savo paramą tiesiogiai Latvijos valstybės struktūroms: informacijos biurui Londone, Latvijos delegacijai Paryžiaus taikos konferencijoje ir kt. Daugiausia siuntų buvo išsiųsta karo aukoms, vargstantiems žmonėms ir pabėgėliams paremti. Ši pagalba gavėjus dažniausia pasiekdavo per pagalbos organizacijas Latvijoje: Latvijos Raudonąjį Kryžių, Latvijos moterų pagalbos korpusą, Latvijos karo suluošintų žmonių draugiją, Latvijos pabėgėlių grąžinimo draugiją.

Tikslios bendros aukų sumos apskaičiuoti neįmanoma, tačiau turimi duomenys leidžia daryti išvadą, kad bendra suma buvo tikrai reikšminga. Organizacijų siunčiamos individualios aukos paprastai sudarydavo nedidelę arba vidutinę dalį visų pajamų, tačiau bendra suma, kurią į Latviją atsiųsdavo užsienio latviai, buvo kur kas didesnė – galėjo net gerokai viršyti 100 tūkst. Latvijos rublių per metus.

Aukų Latvijai rinkimas ne tik parodė teigiamą tam tikros užsienio latvių grupės požiūrį į savo tėvynę, bet ir buvo veiksnys, paskatinęs išeivijos latvių bendruomenių socialinį gyvenimą. Aukoms rinkti JAV, Kanadoje ir Brazilijoje buvo įkurta nemažai naujų organizacijų. Esamos organizacijos taip pat sutelkė savo pastangas šioje srityje.

Latvijai atsiųsta finansinė pagalba yra pavyzdys, iliustruojantis ryšį tarp išeivijos ir gimtosios šalies: jis visada egzistuoja, tik ne visada būna taip akivaizdžiai matomas.

Kristīne Beķere

Financial Help for War Victims and Latvian State Institutions by Latvians Abroad, 1917–1921

S u m m a r y

Keywords: *Latvian diaspora*, *War of Independence*, *donations*, *relief work, diaspora organizations.*

Although patriotic Latvians were not a majority among the socially active foreign Latvians, this fact was largely offset by their activity, and the patriotic Latvians achieved significant results. Collecting and sending of financial help to Latvia was one of the areas of activity where these results are most demonstrable.

Individual donors addressed their support directly to structures of the Latvian state, such as the Information Office in London or the Latvian delegation at the Paris Peace Conference. However, the majority of consignments was sent to support war victims, people in need and refugees. These resources mainly reached their recipients via the largest relief organisations in Latvia: the Latvian Red Cross, the Latvian Women's Relief Corps, Latvian War Invalids Society and the Society for the Reevacuation of Latvian Refugees.

It is impossible to calculate the exact total amount of the donations; however, the available figures allow one to conclude that the total amount was rather significant. The amount of individual donations sent by organisations tended to be small or medium; however, the total amount of money sent to Latvia by foreign Latvians was large and could – according to hypothetical calculations – even significantly exceed 100,000 Latvian roubles per year (total amount for all organisations).

Collecting donations for Latvia not only demonstrated the positive attitude of the particular group of foreign Latvians towards their homeland, but was also a factor that energised the social life of diaspora Latvian communities themselves. A number of new organisations were founded in the USA, Canada and Brazil for collecting donations. The existing organisations also focused their efforts in this area.

The case of financial and material aid sent to Latvia during the Latvian War of Independence is an example that illustrates the connection that is always present, but not always apparent, between diaspora and the home country.

K r i s t ī n e B E Ķ E R E
Institute of Latvian History
University of Latvia
Kalpaka bulvāris 4
LV-1050 Rīga,
Latvija
[kristine.bekere@lu.lv]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 23 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 23 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 29–43.
ISSN 1822-7309

The Dundaga Orthodox Congregation in the Northern Courland (1918–1940): a Short Overview

D z i n t a r s Ē R G L I S
Institute of Latvian History, University of Latvia

Keywords: *Latvian Orthodox Church*, *parish of St. Constantine and Elena* (*Helena*) *in Dundaga*, *the District of Dundaga*, *Northern Courland* (*Northern Kurzeme, Ziemeļkurzeme*).

Introduction

After the collapse of the Russian Empire in 1917 and subsequent establishment of the independent Latvian state in 1918, a difficult transition period for the Orthodoxy in Latvia began. It was not only about surviving and development within a new political system and reality, but also about preserving the religious identity and solving practical problems. The choice of the chronological framework of the article was determined by objective factors: the establishment of the Republic of Latvia in 1918 and its demise in 1940.

The history of The Latvian Orthodox Church (hereinafter – LOC) in 1920s–30s can be divided into three periods: 1920–1926 (the struggle for recognition in a new country), 1927–1934 (a period of relative stability), and 1935–1940 (being under quite serious control of state authorities). For a long time, the authorities of the Republic of Latvia obstructed the full recognition of the Orthodox Church in the newly formed state and often looked at it as the remnant of the tsarist Russia. Only on October 8, 1926, a special law on the state of the LOC was passed (R u n c e 2013, 240). It was very necessary, because there was no common legislation on religious organizations in Latvia. From 1920 to 1926, the LOC in Latvia had limited rights (Ц о я 2016, 154). In such a situation, it was much more difficult for LOC to defend its rightful interests. However, thanks to the authority of Archbishop Janis Pommers (1876–1934), the LOC was not divided into Orthodox ethnic groups, and both Orthodox Latvians, Russians and representatives of other nationalities remained united (R u n c e 2013, 245–246).

According to statistical data, about 170.000 Orthodox persons lived in Latvia in the interwar period, which was slightly less than 10% of the total population of the country. About 105,000 of them were Russians and about 55.000 Latvians, but most of the others (about 10,000 people) were Belarusians (S a l n ī t i s 1936,

84–86). In general, the Orthodox Church was the third largest denomination in terms of the number of believers (after the Evangelical Lutheran and Roman Catholic denominations) and was accordingly one of the most influential religious organizations in Latvia at that time. However, in the Northern Courland Orthodoxy was not widespread, accounting for about two to three thousand people.

In Northern Courland (Talsi and Ventspils districts) between 1918 and 1940 there were eight Orthodox congregations: Dundaga, Kolkasrags, Sasmaka (Valdemarpils), Kulciems, Talsi, Piltene, Ugale, and Ventspils (*LNA LVVA*, 7469–1–219, pp. 3, 7469–1–220, pp. 4, 14, 7469–1–221, pp. 4, 14–15, 18, 23, 40, 7469–1–222, pp. 1–5, 9, 18–19, 24–25; 7469–1–223, pp. 3–4) (see map). The largest of them were congregations of the two largest cities of the Northern Courland – Ventspils and Talsi, and each of the two accounted for about half a thousand members. As for the six other congregations, they accounted for only a few hundred each (*LNA LVVA*, 7469–1–221, pp. 18, 40; 7469–1– 222, pp. 9, 18–19; 7469–1–223, pp. 3–4).

Map: https://failiem.lv/u/tz9ah84n3#sign_up

The Dundaga congregation was distinctly Latvian in terms of its national composition, as was the entire Dundaga village. In contrary, the most seaside villages were not so uniform in ethnicity, as many Livonians lived there. However, almost all Orthodox Livonians were members of the Kolkasrags parish. Kolkasrags Orthodox congregation was founded in 1885, and its church – the Church of the Nativity of Christ, built a few years later, was consecrated on November 8, 1892. The architect of the church was Apollon Edelson (1827–1896), the chief architect

of the Riga Orthodox diocese. Along with the church itself, the clerical quarters, farm buildings and the Orthodox school were built as well. About 2 km from the church a parish cemetery was created. (Щ е н и к о в 2017, 171–173). Kolkasrags congregation consisted of the Latvians and Livonians – residents of the seaside villages of the Dundaga parish.

In 1935, 89.2% of the population in Dundaga were Latvians, 4.16% Jews, 1.94% Estonians, 1.66% Germans, 1.38% Lithuanians, 0.55% Russians, 0.28% Belarusians, 0.28% Poles and 0.55% others (S a l n a i s, M a l d u p s 1936, 87).

Dundaga village was the largest in the territory of the interwar Republic of Latvia. It covered 853.2 square kilometers (S a l n a i s, M a l d u p s 1935, 351), moreover, it had a 70 km long border along the Baltic Sea and the Gulf of Riga (S a u l e s k a l n s 1937, 69). In terms of population, in 1935 Dundaga with 9160 inhabitants took only the 16th place in the country (S a l n ī t i s 1936, 56, 64–67). In turn, in Dundaga itself, which was the center of a huge village, only 361 people lived (S a l n a i s, M a l d u p s 1936, 87). There were four Lutheran, two Orthodox (Dundaga and Kolkasrags) and two Baptist churches in the village (S a u l e s k a l n s 1937, 69). At that time, the village was crossed by two narrow-gauge railway lines: Ventspils – Dundaga and Stende – Dundaga – Ventspils. Traveling by rail, Dundaga was 146 km from Riga and 51 km from the county center Ventspils (S a l n a i s, M a l d u p s 1935, 351–352).

At the end of the German occupation in 1918, a religious life of the Dundaga parish was renewed. By a lucky coincidence, parish-owned properties were not damaged during World War I. However, for more than a decade after the war, the congregation was forced to engage in many lawsuits to defend its property rights. A great contribution to the solution of this problem was made by the priest Peteris Gredzens (*Pēteris Gredzens*, 1887–1942).

The aim of the research was to analyze the activities of the Dundaga congregation between 1918 and 1940, which, until now, has gained only fragmented reflection in historiography. The research was not intended to cover the history of the Latvian Orthodoxy as a whole or history of Dundaga village in particular, but only reflect the major problems and activities of the Dundaga Orthodox congregation in the interwar period.

Dundaga congregation still exists today, and since 2010, the church has been renovated, as during the Soviet times, a permanent and long-lasting neglect took its toll on the building (Щ е н и к о в 2017, 107; M i e r k a l n e 2010a; M i e r k a l n e 2010b).

Sources and literature

Until now, in the studies on the socio-political and economic history of Latvia in the 20th century the Dundaga region of the Northern Courland (Northern Kurzeme or *Ziemeļkurzeme*; according to the administrative division of the Republic of Latvia in the 1920s and 1930s – Ventspils District Dundaga parish) is represented

quite purely and sporadically. There is a lack of wide, archival-based studies on Dundaga in the 20th century and, moreover, activities of the local Orthodox parish.

This article is mainly based on the study of the archival documents (information on the Dundaga parish in The National Archives of Latvia – the Fund of the Latvian State Historical Archives "Synod of the Latvian Orthodox Church" (*LNA LVVA,* 7469–1; 7469–2), with effort to review and analyze the most important activities of the Dundaga Orthodox parish as seen from the institutional sources.

The Orthodox magazine *Ticība un Dzīve* (Faith and Life), which was published in Latvian from 1923 to 1931 and from 1934 to 1940 (*LP* 1988, 629–630), sometimes addressed problems and topicalities of the life of the Dundaga parish, although this coverage was not regular.

With the exception of Jelena Balunova-Kuleveca's (*Jeļena Balunova-Kuļeveca*) monograph on Ventspils (Балунова-Кулевец 2016), there are no extensive studies or series of articles dedicated to other Orthodox parishes in the Northern Courland. In general, historiography on the Dundaga parish in the period from 1918 to 1940 is extremely scarce. The rare exception is a monograph by Aleksandrs Gavrilins (*Aleksandrs Gavriļins*, 1953–2019) on the life and work of Janis Garklavs (Гаврилин 2009; Gavriļins 2015).

Priests of the Dundaga Congregation between 1918 and 1940

Finding a priest who would be interested to reside in Dundaga was a major problem since late 1921. The parish was led by clergymen from two neighboring congregations, who were not able to hold regular services from their home parishes of Kolkasrags, Ventspils District Dundaga parish, and Talsi. Only in 1936 the Synod of the LOC appointed Janis Garklavs (*Jānis Garklāvs*, 1898–1982) as priest of the Dundaga parish, who chose it as his permanent place of residence. After 15 years long turmoil, the parish regained a kind of stability and moreover – was provided with regularity of worship.

In the period of time from 1918 to 1940, four priests served in the Dundaga parish:

- Peteris Klavins (*Pēteris Kļaviņš*, 1881–?); from 1918 to October 1921, resided in Dundaga (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 14, 16, 21, 45; 7469–1–530, p. 14);
- Tom (in Orthodoxy – Foma) Kragis (*Toms Krāģis*, 1861–1936) – appointed by the Synod in December 1921 (*LNA LVVA*, 7469–2–214, pp. 1, 10). He spent his entire service period in Kolka and never resided in Dundaga);
- P. Gredzens – appointed by the Synod in February 1923 (*LNA LVVA*, 7469–2–167, pp. 2, 33, 36, 39). Throughout his service until August 1936, his seat was located in nearby town of Talsi, and he never resided in Dundaga. On October 29, 1926, he became the Senior Priest (*LNA LVVA*, 7469–2–167, pp. 1, 32, 34, 37, 40);
- J. Garklavs – appointed by the Synod in August 1936. He resided in Dundaga

throughout this service there, until August 1942 (*LNA LVVA*, 7469–1–368, pp. 3, 23–24).

All four interwar period Orthodox priests of Dundaga were Latvians. Two of them: P. Klavins and P. Gredzens, were experienced, but for T. Kragis and J. Garklavs Dundaga was the first places of service. T. Kragis served Dundaga congregation along with the Kolkasrags congregation, but J. Garklavs – Dundaga congregation along with Kulciems congregation.

It must be added, that lack of priests willing to reside permanently in the place of their service was a serious problem for many Orthodox congregations, including one of the Northern Courland. For example, in 1928 forty-five Orthodox congregations in Latvia did not have their own permanent priests (*LNA LVVA*, 7469–1–221, p. 9).

The Dundaga Congregation and Its Activities before 1918

The Orthodox congregations in the Northern Courland began to form at the end of the 19th century, which is relatively late, and on February 2, 1900, the Orthodox congregation was established in Dundaga (Щ е н и к о в 2017, 106–107). In Dundaga Lutheran faith dominated in terms of confession, and Baptist communities were also present. Shortly before Dundaga Orthodox parish, the neighboring Kolkasrags Orthodox parish was founded on September 5, 1885 (Щ е н и к о в 2017, 171–172).

Dundaga parish consisted of representatives of the Orthodox Christians residing in Dundaga village and the closest neighborhood. The exception was those living in Kolka and the other seaside villages – they were a part of the Kolkasrags Orthodox parish. Dundaga parish also included some residents of Ance village, Ventspils district (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 10). In 1914, Dundaga congregation had 408 members (*LNA LVVA*, 7469–1–1046, p. 92), but according to other information – about 500 members (*LNA LVVA*, 7469–1–1082, p. 43).

In March, 1908, the Dundaga Orthodox parish bought two plots of land from the local Baron Christian von der Osten-Sacken (1859–1919). The parish paid 1766 rubles for the purchase. The largest of the two plots was intended for construction of a church, a schoolhouse and a clergy residence, but the smallest – for the cemetery. While the parish did not have its own place of worship, it received 1050 rubles a year from the Riga Spiritual Consistory (hereinafter – the Consistory) in order to rent it. The worshiping was organized in the private house of "Melki" (*Meļķi*), Dundaga parish (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 8, 125; 7469–1–530, p. 14; 7469–1–531, pp. 3–6). Erasts Valters, a wealthy Orthodox landowner from Arlava (Ārlava) parish, Talsi District, decided to build necessary buildings for the Dundaga parish at his own expense, if he was paid the rent for 10 consecutive years – 1050 rubles a year. On April 16, 1911, a legal agreement was made between the Consistory and E. Valters, according to which E. Valters took the obligation to build and on October 23, 1911, to hand over to the Dundaga Orthodox parish

a complex of said buildings. E. Valters fulfilled the obligation, therefore in 1911 the Consistory started to pay him 1050 rubles a year, and continued to do so until 1915, when Courland was occupied by the German army (*LNA LVVA*, 7469–1–530, p. 14).

Thanks to P. Klavins' parents and other members of the parish, who had to humble themselves in front of the Germans in various ways, as well as the help of Emil Karl Johann Albert Moltrecht (1860–1919), the Lutheran pastor of Dundaga, newly built complex of the Orthodox clerical buildings in Dundaga was not destroyed – even more miraculously, it remained fully intact during the World War I. Unlike other Orthodox churches in German-occupied Courland, Dundaga Orthodox church was not even ransacked, so P. Klavins found it in 1918 as when he left Dundaga in 1915. The services begun again without any problems (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 1, 16; V p g. 1935).

An Ownership Dispute of the Dundaga Orthodox Parish Building Complex

At the end of the German occupation, E. Valters recognized the buildings as the property of the parish and the Consistory as the debtor, from whom he was entitled to receive a remaining part of payments. In the autumn of 1919, E. Valters died, but in the winter of 1920, his daughter Marija Eglite (*Marija Eglīte*, 1873–1944) and her husband Adams Eglitis (*Adams Eglītis (Eglīts)*, 1865–?) returned from Russia. A. Eglitis later became his wife's trustee in negotiations on the ownership of the Dundaga Orthodox parish building complex (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 1, 14, 16; 7469–1–530, p. 14). The situation changed rapidly and clearly not in favour of the parish.

The church, clerical buildings and schoolhouse formed a single complex, which cannot be separated or transformed by construction of new auxiliary buildings. That is why the legal accommodation of E. Valters' relatives in the schoolhouse posed an immediate threat to proper functionality of a whole complex. The LOC did not receive any support from state authorities and officials to defend its interests, but A. Eglitis did.

On December 29, 1920, the Synod as the successor of the Consistory, decided to take over all the rights and obligations mentioned in the contract between E. Valters and the Dundaga Orthodox parish, and authorized the Dundaga Parish Council (hereinafter – DPC) to negotiate with E. Valters' heirs (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 47).

On March 18, 1920, the People's Council passed a law on the Latvian money as the only official currency in the country (*VV* 1920 03 26; *LVRK* 1920 04 30). On February 6, 1921, the general meeting of the Dundaga parish expressed its commitment to pay for buildings under the said contract and on the basis of the law of March 18, 1920 and immediately announced its decision to the heirs. The meeting was also attended by A. Eglitis, who demanded 400 000 Latvian rubles to settle the dispute (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 15). The Latvian ruble was the

official currency in Latvia from 1919 to 1922, when it was replaced by the lats (1 lats was equal to 50 Latvian rubles). The Latvian ruble remained in circulation and was a legally recognized currency until 1930 (B ē r z i ņ š 2003, 464–467). On October 28, 1921, in Riga, on the premises of the Cathedral, a meeting of members of the Synod with the authorized representative of the DPC Aleksejs Jankovskis and A. Eglitis took place (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 12–13). But the result of the meeting was not as expected, because on the very next day – October 29, 1921, A. Eglitis wrote to the Synod demanding 500 000 instead of 400 000 Latvian rubles (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 18).

At the end of 1921, serious changes took place in the life of the Dundaga parish, as the priest P. Klavins left it. On December 18, 1921, the service in Dundaga was held by the priest of Talsi P. Gredzens (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 24), but with the consent and blessing of the Archbishop Janis and according to the resolution of the Synod, in the last days of December, 1921, T. Kragis was appointed a temporary priest of the Dundaga parish (*LNA LVVA*, 7469–2–214, p. 10).

Meanwhile, the conflict between the Dundaga Orthodox parish and E. Valters' heirs continued to escalate and finally came to a court. A. Jankovskis in the name of the DPC filed a lawsuit against A. Eglitis for the amount of 5040 Latvian rubles, which he had collected arbitrarily from persons living in the parish property, and asked to evict A. Eglitis from the said property. On May 17, 1922, a magistrate of the second circuit, Ventspils District, rejected the claim of the DPC (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 54).

Already on September 10, 1922, and on January 28, 1923, services were held and the general meetings of the parish were chaired by P. Gredzens (*LNA LVVA*, 7469–2–43, pp. 48–50; 7469–1–528, pp. 3, 10–11), who was also appointed by the Synod at its meeting of February 23, 1923 as the new temporary priest of the Dundaga parish (*LNA LVVA*, 7469–1–528, p. 12).

On April 20, 1923, the Synod authorized priest P. Gredzens to defend the material interests of the LOC in the case of Dundaga Orthodox parish buildings (*LNA LVVA*, 7469–1–528, p. 1). On September 20, 1923, Janis Balodis (*Jānis Balodis*, 1874–1928), a lawyer from Riga, who was the acting legal adviser of the Synod at that time (J ē k a b s o n s, Š č e r b i n s k i s 2007, 97), informed P. Gredzens in writing that the judgement of the magistrate was incorrect and therefore he appealed against it (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 60). On October 26, 1923, at a court hearing in Ventspils, the Liepaja (*Liepāja*) Regional Court rejected the claim of the DPC again (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 65–66).

The next hearing took place on 19 December, 1924, in the Courthouse of Dundaga (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 67–69). This time, the magistrates court of the second circuit, Ventspils District, ruled to evict E. Valters' heirs from the premises and collect the rent from them on behalf of the Synod from January 1, 1921 until the day of eviction, counting 600 Latvian rubles per month (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 69–71).

In January, 1925, Paul Schultz (1866–1926), an experienced German-Baltic lawyer from Ventspils, employed by Eglitis family, filed an appeal with the Liepaja District Court (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 72–73). On February 9, 1925, in an open hearing in Ventspils, the Appellate Division of the Liepaja District Court overturned the judgement of 19 December, 1924, and dismissed the Synod's claim, recovering 45 lats in court and legal advisory costs in both court instances in favor of M. Eglite (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 80–81). On May 5, 1925, the Chairman of the Liepaja District Court, rejected a cassation complaint of J. Balodis, as it was submitted after the expiration of the term of cassation. Obviously, that acting legal adviser of the Synod J. Balodis had missed the deadline for submitting a cassation complaint (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 89), and his ancillary complaint submitted to the Civil Department of the Latvian Senate on May 18, 1925, did not help either (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 87–88, 90). Consequently, the judgment of the Liepaja District Court of February 9, 1925, entered into legal force, determining that the buildings referred to in the case did not belong to the Dundaga parish, but to the heirs of E. Valters.

Long period of uncertainty and bargaining followed, when neither side was able to come forward with some constructive propositions. This situation also had a negative impact on the religious life of the community.

On May 17, 1926, the Synod recommended to P. Gredzens and the DPC to reach an amicable settlement of the case with E. Valters' heirs (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 48, 96). Such a settelment was in fact impossible at that time, because A. Eglitis, after the victory in court, made more and more categorical claims: he demanded 10 000 lats as a possible sum of a settlement (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 98–100, 108).

The years 1926 and 1927 passed in a mutually fruitless controversy, as the Synod was intended to wait for more favorable terms of conciliation (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 98, 100, 103, 109).

On December 5, 1927, the Synod sent a lawyer, Vasilijs Karklins (*Vasilijs Kārkliņš*, 1891–1969), who was the LOC's legal adviser from 1921 to 1935 (J ē k a b s o n s, Š č e r b i n s k i s 2007, 268–269), to re-examine the case of the Dundaga parish buildings and asked whether he would take over the case in court (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 117; 7469–1–528, p. 16). After getting acquainted with it, V. Karklins expressed confidence, that the Synod would win a new court (*LNA LVVA*, 7469–1–528, p. 17). During 1928 and 1929 many more unsuccessful discussions on possible terms and conditions of a settlement followed (*LNA LVVA*, 7469–1–527, pp. 118–119; 7469–1–528, pp. 17–21).

In 1930 A. Eglitis increased the amount of compensation again: from 10 000 to 12 000 lats (*LNA LVVA*, 7469–1–72, pp. 12–14, 23–24, 31–32, 44–45; 7469–1–527, pp. 125–128; 7469–1–528, pp. 23–26), but in May 1931, the Synod received an authorization from M. Eglite to her son Arkadijs Eglitis (*Arkādijs Eglītis (Eglīts)*, 1898–1932), who lived in Riga, to resolve the case of the ownership of

the Dundaga parish buildings once and for all (*LNA LVVA*, 7469–1–527, p. 122).

In the autumn of 1932, after the unexpected death of A. Eglitis, a member of the Saeima and a prominent politician, the case was indeed finally solved. 1932 was the culmination of negative consequences of the global economic crisis in the Latvian economy, thus only the exchange of the real estate was discussed as a viable option. The final property exchange agreement was signed on October 4, 1932, in the office of the notary Mikhail Chulkov (*Mihails Čulkovs*, 1870–1941) in Riga. It provided that the church building and the former caretaker's house became the property of the LOC, but in return the Synod gave M. Eglite free use of the land, on which the other residential and farm buildings built by her father E. Valters stood, and the garden as well. The period of free use of the property was limited to 50 years (*LNA LVVA*, 7469–1–72, pp. 196–197; 7469–1–528, pp. 52–54, 56; 7469–1–530, pp. 12–13; 7469–1–531, pp. 9–10).

The agreement was not regarded as advantageous nor in 1932 neither in the following years: the parish was simply forced to accept it, because it was impossible to archive something better in foreseeable future.

Gaining the Permanent Priest

P. Gredzens had served the Dundaga parish through serious turmoil and great challenges. He has done a lot not only for the settlement of property dispute, but also for the congregation as a whole: he had completed a major restauration of the church in 1935 and commissioned a new bell. On August 31, 1936, the Synod appointed P. Gredzens as the Dean of the Jelgava District (*LNA LVVA*, 7469–1–75, pp. 113, 115–116; [B. aut.] 1936). At the same time, and on the same date, the Synod decided to consecrate Riga Theological Seminary graduate Janis Garklavs, a psalmist from the Limbazi (*Limbaži*) parish, as the new Orthodox priest of Dundaga, Kolkasrags and Kulciems (Ķūļciems), Talsi District (*LNA LVVA*, 7469–1–75, pp. 113, 115; 7469–2–167, p. 19; [Б. авт.] 1936). His ordination was carried out on September 27, 1936 ([B. aut.] 1936; Gavriļins 2015, 47). None of the three parish entrusted to J. Garklavs was able to support him alone (Gavriļins 2015, 52). Although the priest's apartment in Kolka was in a satisfactory, but in Dundaga – in very poor condition, J. Garklavs chose Dundaga – the intersection of narrow-gauge railway lines – as his place of permanent residence.

Thus, the parish of Dundaga, which, since 1921, had been cared for only by clergy residing elsewhere, regained its local priest, who was available on a daily basis for every parishioner in need of a spiritual guidance and support, and provided regular services.

On October 25, 1936, the parish of Dundaga welcomed its new priest J. Garklavs, whose appointment was made by the Dean of Jelgava District P. Gredzens. It was a festive occasion for the parish, so the church was decorated, and the influx of people was unusually large. Everyone wanted to see the new shepherd and get to know him. In his congratulatory speech, Dean P. Gredzens emphasized that J. Garklavs is determined to devote his life and efforts to the priesthood, which

does not come with a promise of substantial material benefits. So, it is clear that his heart is burning in love for God, for holy Orthodoxy, and for the fellow men. Therefore, he deserved to be rewarded by the parish with the same sincerity and love (- n s 1936).

Archive documents show, that J. Garklavs did not have any conflicts in the parishes he served during all six years of his service, which clearly indicate a great authority of the priest's personality.

The Economic Life and Social Activities of the Dundaga Congregation in 1930s

After *coup d'état* of May 15, 1934, the state intensified its efforts to gain greater control over the activities of the religious denominations, and the Orthodox parish of Dundaga also had to accept new realities of life under authoritarian rule. For example, in September each year, the parish was obligated to organize Harvest festivals with prayers and a special religious service in honor of a year's harvest ([B. aut.] 1937; [B. aut.] 1939).

Since the arrival of the new and energetic parish shepherd in Dundaga, the parish flourished, and, if several clerical buildings (priest's living quarters and schoolhouse) were not handed over to private individuals (to Eglitis family), the parish's welfare would be made even more secure. Moreover, the priest himself would not be forced to reside in the former bathhouse (S v ē t c e ļ n i e k s 1939).

In the summer of 1937, a Women's Committee consisting of six initial members was established by the DPC. The Committees played a very important role in the life of the parish, as it was often able to find some additional resources that were not available through the official channels (*LNA LVVA*, 7469–1–529, p. 4; L a b v ē l i s 1937).

In 1938, several new, mostly farm buildings, were built (*LNA LVVA*, 7469–1–532, pp. 15, 20). In 1939, the income from the real estate owned by the parish was 257.50 lats (*LNA LVVA*, 7469–1–532, p. 34). On January 28, 1940, a general meeting of the Dundaga parish adopted the budget for year1940, which was 1080 lats in total. It was planned to provide certain sum of money for the establishment of a church library (*LNA LVVA*, 7469–1–532, p. 37). However, not all plans were destined to materialize.

From the summer of 1937 onwards, the parish wanted to sell four plots of land it owned, which were acquired from the Dundaga manor in 1890 and 1893, respectively. These plots were located quite far away (14–24 km) from the church, and it was difficult to manage them. In addition, they generated very little income. But, as these plots were co-registered in the name of the two neighboring churches, bureaucratic obstacles to a sale occurred (*LNA LVVA*, 7469–1–530, pp. 1–4, 6, 9–10; L a b v ē l i s 1937). Unfortunately, until the summer of 1940, they were not solved. Also, until June 1940, various conflicts between the parish and Eglitis family continued, too (*LNA LVVA*, 7469–1–530, p. 19; 7469–1–532, pp. 38–39).

A list of members of the Dundaga Orthodox parish in 1940 consisted of 146 persons (*LNA LVVA*, 7469–2–440, pp. 1–2). The 40th anniversary of the Dundaga St. Constantine and Elena (Helena) parish ([B. aut.] 1940) come under the Soviet regime, which was characterized by a belligerent atheist state's intolerance of any religion and clergy (Г а в р и л и н 2010; 2013). J. Garklavs did not leave his parish even in this difficult and uncertain situation, but resolutely continued to lead it.

Conclusions

Thanks to a happy coincidence, the real estate belonging to the Dundaga Orthodox parish did not faced destruction during World War I. However, it was the reason why for more than 10 years the parish was forced to engage in many lawsuits defending its property rights.

Since the end of 1921, finding a priest willing to reside in Dundaga permanently, has been a serious problem. For 15 years the parish was run by clergy from neighboring parishes who have not been able to come regularly from their places of residence to worship in Dundaga.

In 1936, the parish of Dundaga had overcome all major difficulties: obtained its own priest, solved the issue of real estate ownership, as well as made major repairs to the church and set up a new bell. For the first time in the interwar period, it was able to embark on a stable and full-fledged religious life, which, unfortunately, lasted only four years – until the fateful events of 1940.

The life of the Dundaga Orthodox congregation was difficult, and its very existence required constant support of the LOC's central authorities. However, the Synod, especially in the early 1920s and during the economic crisis in the early 1930s, was most often unable to provide much needed financial assistance.

Sources and literature

Archives

LNA LVVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Rīga), 7469. fonds "Latvijas Pareizticīgās Baznīcas Sinode." 1. un 2. apraksts (The Latvian National Archives Latvian State Historical Archive, Description 1 and 2 of the Fund 7469 "Synod of the Latvian Orthodox Church").

Books

B ē r z i ņ š 2003 – Valdis Bērziņš (atb. red.), *20. gadsimta Latvijas vēsture.* II sēj: *Neatkarīgā valsts. 1918–1940,* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.

G a v r i ļ i n s 2015 – Aleksandrs Gavriļins, *Jānis (Garklāvs): pareizticīgais latvietis*, Rīga: LU aģentūra "Filozofijas un socioloģijas institūts".

J ē k a b s o n s, Š č e r b i n s k i s 2007 – Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.), *Latvijas advokatūra. Zvērināti advokāti un zvērinātu advokātu palīgi biogrāfijās 1919–1945.* Biogrāfiskā vārdnīca, Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs.

LP 1988 – *Latviešu periodika*, 3. sēj. 1920–1940, 1. d., Sast. Ā. Brempele, Ē. Flīgere, D. Ivbule, L. Lāce, M. Lazdiņa, Rīga: Zinātne.

R u n c e 2013 – Inese Runce, *Mainīgās divspēles. Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā 1906–1940*, Rīga: LU aģentūra "LU Filozofijas un socioloģijas institūts".

S a l n a i s , M a l d u p s 1935 – Voldemārs Salnais, Aleksandrs Maldups, *Pagastu apraksti* (*Pēc 1935. gada skaitīšanas materiāliem*), Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

S a l n a i s , M a l d u p s 1936 – Voldemārs Salnais, Aleksandrs Maldups, *Latvijas ciemi* (*Pēc 1935. g. tautas, sējumu-mājlopu un pirmās tirdzniecības-rūpniecības skaitīšanas materiāliem*), Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

S a l n ī t i s 1936 – Vilmārs Salnītis (sast.), *Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā.* I sēj: *Iedzīvotāju skaits, dzimums un pavalstniecība,* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

S a u l e s k a l n s 1937 – Jānis Sauleskalns, *Dundagas pagasts, Ventspils apriņķis. Dzīve un darbs,* Rīga: Latvijas Lauksaimniecības kamera.

Б а л у н о в а - К у л е в е ц 2016 – Елена Балунова-Кулевец, *История православия в г. Вентспилсе*, Рига, [б. и.].

Г а в р и л и н 2009 – Александр Гаврилин, *Под покровом Тихвинской иконы: Архипастырский путь Иоанна (Гарклавса)*, Санкт-Петербург: Алаборг; Тихвин: Издательская служба Тихвинского монастыря.

Г а в р и л и н 2013 – Александр Гаврилин, *Латвийские православные священнослужители на Американском континенте*, Москва: Общество любителей церковной истории.

Щ е н и к о в 2017 – Ефим Щеников (сост.), *Православные храмы и приходы на территории Латвии в XIII–XXI веках.* Справочник, Рига [б. и.].

Articles

[B. aut.] 1936 – [B. aut.], "Pārmaiņas draudžu vadībā", *Ticība un Dzīve*, 10, 156.

[B. aut.] 1937 – [B. aut.], "Aizrādījumi", *Ticība un Dzīve*, 16, 256.

[B. aut.] 1939 – [B. aut.], "Aizrādījumi", *Ticība un Dzīve*, 16, 256.

[B. aut.] 1940 – [B. aut.], "Draudžu atceres dienas 1940. gadā", *Ticība un Dzīve*, 6, 96.

L a b v ē l i s 1937 – Labvēlis, "No Dundagas", *Ticība un Dzīve*, 16, 253.

LVRK 1920 – Likums par vienīgo maksāšanas līdzekli un agrāko līgumu un parādu nokārtošanu, *Likumu un valdības rīkojumu krājums*, 1920 04 30, 1–2.

M i e r k a l n e 2010a – Elīna Mierkalne, "Jau šodien sāks atjaunot pareizticīgo baznīcu", *Talsu Vēstis*, 2010 11 13, 3.

M i e r k a l n e 2010b – Elīna Mierkalne, "Pirmais solis baznīcas atjaunošanā ir sperts", *Talsu Vēstis*, 2010 11 20, 6.

- n s 1936 – -ns, "Dundagas draudze", *Ticība un Dzīve*, 11, 174.

S v ē t c e ļ n i e k s 1939 – Svētceļnieks, "Dundagas baznīcas svētkos", *Ticība un Dzīve*, 12, 191.

V p g . 1935 – Vpg., "No Dundagas", *Ticība un Dzīve*, 1, 14–15.

VV 1920 – *Valdības Vēstnesis*, 1920 03 26, 1.

[Б. авт.] 1936 – [Б. авт.], «Из местной хроники», *Вера и жизнь.* Духовный журнал, 10, 227–228.

Г а в р и л и н 2010 – Александр Гаврилин, «Неизвестные» латвийские священнослужители: протопресвитер Иоанн (Jānis) Бауманис», *Православие в Латвии. Исторические очерки*, 8, 32–34.

Ц о я 2016 – Сергей Цоя, «Правовое положение Латвийской Православной Церкви в 20-х – начале 30-х годов XX века», *Латвийский православный хронограф,* 2, Рига: Синод Латвийской Православной Церкви.

Dzintaras Ėrglis

Dundagos stačiatikių kongregacija Šiaurės Kuržemėje (1918–1940): trumpa apžvalga

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Latvijos stačiatikių bažnyčia, Šv. Konstantino ir Elenos (Helenos) parapija Dundagoje, Dundagos kraštas, Šiaurės Kuržemė*.

XX a. socialinės, politinės ir ekonominės Latvijos istorijos tyrimuose Dundagos kraštas Šiaurės Kuržemėje (*Ziemeļkurzeme*) yra sulaukęs mažai dėmesio. Trūksta išsamių archyviniais tyrimais pagrįstų XX a. vietos stačiatikių parapijos veiklos tyrimų. Straipsnis yra bandymas užpildyti šią spragą ir apibūdinti Dundagos Šv. Konstantino ir Elenos stačiatikių parapijos gyvenimą tarpukariu (1918–1940).

Pagrindiniai šios mažos parapijos iššūkiai buvo seniai neišspręsta byla dėl nekilnojamojo turto ir daugybė su ja susijusių bylų, kunigo, kuris nuolatos gyventų Dundagoje, radimo problemos.

Laimingo atsitiktinumo dėka Dundagos stačiatikių parapijai priklausantis nekilnojamasis turtas per Pirmąjį pasaulinį karą nebuvo sunaikintas. Tačiau tai buvo priežastis, kodėl parapija daugiau nei 10 metų buvo įtraukta į daugybę teisminių procesų, kuriuose turėjo ginti savo nuosavybės teises. Nekilnojamojo turto nuosavybės ginčas kilo tarp Dundagos kongregacijos ir turtingo stačiatikių dvasininko Erasto Valterio. Jis pastatė Dundagos parapijos raštinės pastatų kompleksą žemės sklype, kurį nusipirko 1908 m. iš vietinio barono Christiano von der Osten-Sackeno. Kai 1919 m. E. Valteris mirė, jo dukra, žentas ir anūkas bandė pasinaudoti situacija ir gauti nemažai naudos iš pirminio konsistorijos ir jų mirusio giminaičio susitarimo.

Po 1934 m. gegužės 15 d. *coup d'état* valstybė suaktyvino pastangas įgyti didesnę religinių konfesijų veiklos kontrolę. Dundagos stačiatikių parapija irgi turėjo prisitaikyti prie naujų gyvenimo realijų, tačiau faktinė jų įtaka kongregacijos kasdienei veiklai nebuvo didelė.

Tik 1936 m. Dundagos parapija įveikė visus esminius sunkumus: rado kunigą, išsprendė nekilnojamojo turto nuosavybės klausimą, atliko kapitalinį bažnyčios remontą ir įsigijo naują varpą. Pirmą kartą tarpukariu parapija galėjo pradėti stabilų ir visavertį religinį gyvenimą, kuris, deja, truko tik ketverius metus – iki lemtingų 1940 m. įvykių.

Dzintars Ērglis

The Dundaga Orthodox Congregation in the Northern Courland (1918–1940): a Short Overview

S u m m a r y

Keywords: *Latvian Orthodox Church, parish of St. Constantine and Elena (Helena) in Dundaga, the District of Dundaga, Northern Cuurland (Northern Kurzeme, Ziemeļkurzeme).*

In the studies on the socio-political and economic history of Latvia in the 20th century the Dundaga region of the Northern Courland (*Northern Kurzeme or Ziemeļkurzeme*) is represented quite purely and sporadically. There is a lack of wide, archival-based studies on Dundaga in the 20th century and, moreover, activities of the local Orthodox parish. This article is one of attempts to fill this gap, and it outlines a life of the Dundaga St. Constantine and Elena (Helena) Orthodox parish in the interwar period (1918–1940).

Major challenges of this small parish were long-standing unresolved real estate ownership case and numerous litigations associated with it, as well as problems of finding a priest, who would reside permanently in Dundaga.

Thanks to a happy coincidence, the real estate belonging to the Dundaga Orthodox parish did not face destruction during World War I. However, it was the reason why for more than 10 years the parish was forced to engage in many lawsuits defending its property rights. The real estate ownership dispute occurred between the Dundaga congregation and heirs of Erasts Valters, a wealthy Orthodox landowner from Arlava (Ārlava) parish, Talsi District, who built a complex of clerical buildings for the Dundaga parish on the plot of land purchased by it in March, 1908, from the local Baron Christian von der Osten-Sacken. When E. Valters died in 1919, his daughter, son-in-law and grandson tried to take advantage on the situation and benefit significantly from the original deal made by the Consistory and their deceased relative.

After *coup d'état* of May 15, 1934, the state intensified its efforts to gain greater control over the activities of the religious denominations, and the Orthodox parish of Dundaga also had to accept new realities of life under authoritarian rule, but their actual influence on day by day activities of the congregation was not overwhelming.

Only in 1936, the parish of Dundaga had overcome all major difficulties: obtained its own priest, solved the issue of real estate ownership, as well as made major repairs to the church and set up a new bell. For the first time in the interwar period, it was able to embark on a stable and full-fledged religious life, which, unfortunately, lasted only four years – until the fateful events of 1940.

D z i n t a r s Ē R G L I S
Department of 20th Century research
Institute of Latvian History
University of Latvia
Kalpaka bulvāris 4
LV-1050 Rīga
Latvija
[dzintars@lza.lv]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 22 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 22 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 44–61.
ISSN 1822-7309

Contacts and Activities of the Latvia's and Lithuania's Roerich Societies in the "Theosophical Anti-Soviet Underground" in the 1940s: Based on the Materials of Latvian SSR MGB Case

Uldis KRĒSLIŅŠ
Institute of Latvian History, University of Latvia

Keywords: *Latvia, Lithuania, Roerich Museum Friends' Society, "Theosophical anti-Soviet underground", Ministry for State Security of the Latvian SSR, intellectual resistance.*

Against the background of rapid development of human mental processes and ability studies in the last quarter of the 19th century, Europe and the United States experienced a new boom of public interest in mysticism and occult. The Russian occultist Helena Blavatsky (1831–1891) played a major role in this area. Born in a well-to-do family with aristocratic roots – H. Blavatsky's cousin was one of Russia's prominent statesmen, Count Sergei Witte (1849–1915) – after many years of travel she founded the Theosophical Society (Greek: *theos*-god(s) + *sophia*-wisdom) in 1875 in the United States and became known all over the world due to her works "Isis Unveiled" (1877) and "The Secret Doctrine" (1888). To be more specific, H. Blavatsky's teaching formulated in these works was a system of religiously ethical beliefs, emphasizing the knowledge left by ancient Eastern civilizations.

The ideas of another Russian artist and oriental researcher Nicholas Roerich (1874–1947) closely resonated with the teachings of Theosophy. Arriving in the United States with his family in 1920, N. Roerich held several exhibitions of his paintings there, which provided financial resources that in the mid-1920s he could embark on expeditions to the East: India, Tibet, and Mongolia. As a result of his observations, N. Roerich developed his own teaching of Agni Yoga or Living Ethics harmonious with the theosophical ideas, focusing on human culture ("Peace through Culture") and preservation of cultural values (Roerich Pact).

It is not surprising that in the horror-stricken community after the First World War, both theosophical and N. Roerich's ideas found followers, and the societies of the adherents of these teachings were founded in several countries. Latvia and Lithuania were no exception, and here the adherents of these ideas united in their

Roerich Societies or, officially, in Roerich Museum Friends' Societies[1] in the 1930s. The main goal of these societies was culturally educational, providing the members with opportunity to form their understanding of the texts of teachings in joint discussions and to popularize their ideas within the society.

After the occupation of the Baltic States in 1940, the activities of Roerich societies were suspended and the societies were liquidated. After surviving the first year of Soviet occupation, during the Nazi occupation, the former like-minded people began to resume contacts and continued to maintain them after the war and the second Soviet occupation. It is understandable that these contacts should have become known to the Soviet security authorities, and in 1949, as a result of an investigation carried out by the Ministry for State Security of the Latvian SSR (LSSR MGB), fourteen people were convicted of belonging to the "Theosophical Anti-Soviet Underground" in Latvia.

The article aims to discuss the formation and development of cooperation between the Latvian and Lithuanian Roerich societies, to reveal a very specific form of resistance, which can be conditionally described as an intellectual resistance. It was a resistance without any specific political content and tasks and was equally aimed against both the Soviet and Nazi occupation regimes as a threat to intellectual freedom. That justifies the significance of the research as little attention has been paid to this specific form of resistance in previous studies. Another goal of the research is to reveal and show the main qualities that united these intellectual resistance personalities in order to confirm the assumption that, more likely, there were no random people among them.

The main research method used in the research is the method of content analysis, which gives the opportunity to critically evaluate and compare the testimonies of accused people and data from other sources. One limitation should be taken into consideration: as the research is mainly based on sources and literature published in Latvia, a larger part in the study is dedicated to the Latvian Roerich Society and its personalities.

Sources and literature used

The main source used in the study is the materials of the investigation case of the Ministry for State Security of the Latvian SSR, which is kept in the Latvian State Archives (*LVA)*. The case file covers five volumes, which are supplemented with two more volumes of the so-called "Surveillance case". As the efforts of the Latvian Roerich Society went beyond Latvia, the case file also contains the transcripts of interrogation records of the accused in Lithuania and Moscow, Russia. One of the most serious research problems, in this case, is factual contradictions or obvious inaccuracies in the testimonies of the accused persons. Therefore, in those episodes, where there are differences in description of events, other versions are

[1] In this case it is meant the Roerich Museum in New York, USA, which was founded in 1923 and became the first N. Roerich Museum.

indicated in the study as well. Besides, it is also necessary to take into consideration the obvious political context of investigation, which requires a critical assessment of the testimonies of the accused.[2]

The list of literature dedicated to the activities of the Latvian Roerich Society and its most prominent members is quite extensive, but its subject matter is fragmented. Among the most important works here should be mentioned the published diary of the head of the Latvian Roerich Society Rihards Rudzītis (1898–1960), which allows tracing the development of relations between the Latvian and Lithuanian Roerich societies in chronological succession (R u d z ī t i s 2003). What makes this diary interesting are the various personal observations, but at the same time, they require a critical view of the author's inevitable subjectivity. Another important work is the "Golden Book" published in 1938 (*ZG* 1938), which gives an overview of both the development of the Latvian Roerich Society and the first joint meeting of the Baltic Roerich Societies in Riga in October 1937.

Several studies about the Latvian Roerich Society belong to R. Rudzītis' daughter Gunta. In 1984, her research on correspondence between Nicholas Roerich and his adherents in Latvia was published (R u d z ī t e 1984). Another study by the same author was dedicated to the books, albums and postcards published by the Latvian Roerich Society, many of them earned recognition outside Latvia as well (R u d z ī t e 2000). The memories of R. Rudzītis' wife Ella about the repressions experienced by the family during the Soviet time (R u d z ī t e 1990) are more personal. Finally, in 2014, a more detailed biographical description about the head of Latvian Roerich Society R. Rudzītis was published (R u d z ī t e 2014). One more author, who investigated the activities of theosophists and Roerich societies in the Baltic States, is Anita Stašulāne, Professor of History of Religions at Daugavpils University. She underlines Latvia's leading role in spreading both theosophical and N. Roerich's ideas in the Baltic States in the 1920s and 1930s, emphasizing that Riga became not only the publishing centre of Theosophical literature in the Baltic region, but also the centre of Theosophical writing (S t a š u l ā n e 2014). In turn, the question of the position of Latvian Roerich Society in the USSR ideological expansion plans in Latvia in 1939 is taken into considered in the study of Heinrihs Strods (S t r o d s 2007).

Among the studies dedicated to the Lithuanian Roerich Society, the work of Rimantas Vanagas should be mentioned (V a n a g a s 1998). The separate study is dedicated to one of the members of the Lithuanian Roerich Society the artist Stasys Vaitkus (1907–1989) (M a t u l y t ė 2013). In addition, a general overview of the

[2] As one of the expressive testimonies can be noted the affirmation mentioned in the motivation on decision for the arrest of Bruno Jākobsons that "being hostile to the Soviet Union", he had joined the Theosophical Society in 1937, see: J ā k o b s o n s 1949a, 158. As another vivid example can be noted Haralds Lūkins' interrogation protocol in June 1949, in which he testified that "our Theosophical Society had conducted its activities to popularizing Roerich's teachings, that is, in a spirit of hatred against Soviet rule", see: L ū k i n s 1949a, 83.

formation and activities of the Lithuanian Roerich Society is provided by Olga Davidova's publication "Light's cell" (D a v i d o v a 2000) and web resource of the Lithuanian Roerich Society ('*Lietuvos Rericho draugija*').

Separately mention should be made of the studies devoted to the theoretical aspects of understanding the resistance movement which in the case of the Baltic States are different in their specifics. Ādolfs Šilde's study on the resistance movement in Latvia (Š i l d e 1985) deserves special attention. In this study he describes in more detail the various aspects of resistance, highlighting three forms of resistance: armed, passive and spiritual resistance. According to him, the principle element of spiritual resistance has been defined by the Italian writer Ignazio Silone (1900–1978), who claimed that "a man can remain free, if he preserves the will to be free" (ibid, 52).

Activities of Latvian and Lithuanian Roerich societies during the years of independence

There is historical paradox that both H. Blavatsky and N. Roerich grew up in the Russian environment, but gained world recognition in America. Thereof the United States became not only the centre of their teachings' repositories, but also a "fashion" determinant for followers of the ideas of H. Blavatsky and N. Roerich in the world. According to historically grown tradition, in the US and several other countries there was a division between the followers of H. Blavatsky's and N. Roerich's ideas in the 1920s and 1930s: Theosophical societies existed separately and Roerich Museum Friends' Societies were organized separately. The experience of Latvia and Lithuania differed significantly in this respect, as here the adherents of the ideas of H. Blavatsky and N. Roerich were united under the "roof" of one organization.[3]

The first Roerich Society in the Baltic States was founded in Latvia, and there were two preconditions for it. First of all, N. Roerich himself had kinship ties with Latvia: his ancestors – although there are different versions of their origin – lived in the Province of Courland at least since the 18th century (S i l ā r s 2005). Nicholas' father Konstantin Roerich (1837–1900) moved to St. Petersburg in the 1860s and opened a notary's office there, however, every summer his family visited Latvia. However, N. Roerich's activity had one more connection with Latvia: N. Roerich, after receiving the news of the change of power in Russia in 1917 in Finnish Karelia, decided not to return to Russia and arrived in London via Scandinavia in 1919. There he had an unexpected meeting with Vladimir Shibaev (1898–1975), free listener of university and resident of Riga (A n n e n k o 2008). This acquaintance will take on a new meaning later, when in preparation for the trip to India, N. Roerich will offer V. Shibaev to become his scientific secretary,

[3] Therefore, in the International Theosophical Year Book in 1937, neither Latvia nor Lithuania was mentioned as countries where Theosophical Societies exist, see: *YB*1936.

and their paths will go together.[4] But at that time, in the early 1920s, with the help of V. Shibaev, who had returned to Riga, a group of like-minded people began to form here, who were fascinated with Eastern philosophy and N.Roerich's ideas.

One of the most active and prominent members of this group was the physician homeopath Felix Lūkins (1875–1934). During many trips abroad, he acquainted with a wide variety of treatments later used in his medical practice, including, for example, iridodiagnosis, i.e., diagnostic method by the iris. After V. Shibaev left for India in 1928, F. Lūkins took over the leadership of this group of like-minded people, and in 1930, the Latvian Roerich Society or, officially, Roerich Museum Friends' Society in Latvia was registered.[5] Among the more visible members of the society, along with F. Lūkins, can be mentioned the writer and translator Rihards Rudzītis (1898–1960),[6] the merchant Klements (Klementas) Vaičulenas (1881–1940), who was also one of the society's biggest financiers, and the writer and former tsarist army officer Alexander Klizovsky (1874–1942) (L ū k i n s 1949c, 94). At this time, a collection of paintings of the society began to form, which was significantly supplemented in 1931 with twelve N. Roerich' paintings received from author himself. Furthermore, the society began correspondence with N. Roerich (R u d z ī t e 1984) and related societies in other countries, including Georges Chklaver (1897–1970), head of the Roerich Museum Friends' Society in France and Zinaida (Zina, Sina) Lichtmann-Fosdick (1889–1983), representative of several organizations related to N. Roerich's name in the USA (D r a u d z i ņ a 1949, 35). In total, the society had about 60 members (ibid, 34), according to another version, about one hundred members (L ū k i n s 1949a, 80).

It can be assumed that the first contacts between followers of ancient Eastern philosophy in Latvia and Lithuania took place already in the early 1920s, when N. Roerich asked V. Shibaev to help Nikolai Kordashevsky (1877–1945), Lithuanian landowner and Colonel, to found a group in Lithuania (S t a š u l ā n e 2014, 140). The Lithuanian Roerich Society was founded in 1935 in Kaunas. Initiator of its establishment, partly encouraged by F. Lūkins, was the Russian-born doctor and theosophist Nadezhda Serafiniene (1876–1959). As early as 1934, she began publishing a magazine "Dvasios šviesa" ("The light of the Spirit") dedicated to the occult. Although according to many Lithuanians the most respected candidate for the position of the head of the new society was a researcher of Eastern philosophy and the Executive Secretary of the editorial

[4] According to one version, it remained hidden from the public that the "scientific secretary" was at the same time an agent of the All-Russian Extraordinary Commission (VChK), and therefore N. Roerich's further route will prove to be closely connected with interests of VChK – both by supporting or, on the contrary, hindering his various intentions and by controlling his searching.

[5] In 1939, the society re-registered its statute, changing its name to the Roerich Museum' Society (R u d z ī t i s 2003, 1938 05 04, 1938 11 23).

[6] After the death of F. Lūkins, Kārlis Stūre took over the management of the society for a short time, and he was replaced in this position by R. Rudzītis in 1936.

board of Lithuanian Encyclopaedia Bronius Vaitiekūnas (1902–1986), he did not even join the society, and N. Serafiniene became its first leader. Difficulties in the operation of society were caused by the fact that N. Serafiniene lived in Skuodas, which was far from Kaunas, therefore in 1936, with the acceptance of N. Roerich, as a new head of the society was chosen music teacher and former opera soloist Julija Dvarionaitė-Montvydienė (1893–1947). Among the members of the society could be mentioned Birutė Valušytė (1912–1977), a typist at the Land Bank, whose brother, the Lithuanian Army Colonel, was married to Antanas Smetona's daughter (J a l o v e c k a s 1949a), artist Petras Tarabilda (1905–1977) and his wife, also artist Domicėlė Tarabildienė (1912–1985). At the end of the 1930s, the society had 30–40 members (ibid).

The first major meeting of the Baltic States Roerich Societies' representatives took place in October 1937, when, in line with the 50th anniversary of N. Roerich's creative activity, celebrations were held in Riga, during which Roerich Museum was opened in the premises of the society at 21a-7 Elizabetes Street. According to Katrīna Draudziņa (1882–1969), deputy chairman of the Latvian Roerich Society, in the 1949 investigation, the museum's collection included paintings of mystical content, of which 42 were painted by N. Roerich, ten were by his son Svyatoslav Roerich (1904–1993) and more than 30 were by Latvian, Lithuanian and Estonian artists (D r a u d z i ņ a 1949, 34). The celebrations were accompanied by meeting of the Roerich Societies of the Baltic States that sometimes referred as the Congress. The meeting, which took place in October 10–11, was attended by delegates from Latvia and Lithuania and a representative of the Estonian interested group, delegate from the Estonian Cultural Foundation artist Johannes Greenberg (1887–1951). Latvia was represented at the meeting by R. Rudzītis, son of F. Lūkins and, like his father, doctor Haralds Lūkins (1906–1991) and others, Lithuania – by J. Dvarionaitė-Montvydienė, P. Tarabilda, N. Serafiniene and others.

Another meeting of the Latvian and Lithuanian Roerich Societies' representatives took place in Kaunas at the end of 1930s, but its date differs in various testimonies: H. Lūkins referred this meeting to 1937 (L ū k i n s 1949c, 94), while Vladas Jaloveckas in his 1949 testimony mentioned 1939 and characterized it like a small congress (J a l o v e c k a s 1949b, 130).[7]

Latvian Roerich Society and the issue of the Soviet "fifth column": 1940

The occupation of the Baltic States in 1940 became fatal to the existence of Roerich societies: in both Latvia and Lithuania the societies were liquidated by order of the new government, their literature was banned as anti-Soviet and

[7] This contradiction can be resolved, using R. Rudzītis' diary (R u d z ī t i s 2003), in which two meetings are noted: on May 15–17, 1937, four representatives of Latvian Roerich Society had visited Lithuanian friends for the purpose of acquaintance, while in 1939 representatives of the Latvian and Lithuanian Roerich Societies participated at the Congress of Baltic Peoples' Cooperation, opened in Kaunas at June 9 (*BZ* 1939 06 13).

"ideologically harmful" (I n d i c t m e n t 1949, 204), and the paintings of the Latvian Roerich Society museum's collection were transferred to the Riga city museum. However, in Latvia's case this seemingly clear conflict between the Roerich Society and the Soviet authority contradicted to the rapid career of the society's former secretary H. Lūkins in 1940: already on the tenth day after the occupation – on June 27 – H. Lūkins became the editor-in-chief of the newspaper "Jaunākās Ziņas" ("The Latest News"),[8] and a month later, in the elections held on July 14-15, 1940, he was elected a deputy of the Latvian People's Saeima (later it was renamed –the Supreme Council of the LSSR) (B u š e v i c s 1940),[9] becoming co-responsible for the destruction of independent Latvia. These are the facts that cannot be ignored and which both among researchers in Latvia (*LI* 2001, 133–134) and among Latvian post-war emigrants have given rise to judgments about H. Lūkins and the whole Roerich Society as the Soviet "fifth column" in Latvia (L i e p i ņ š 1977; 2011a).[10]In order to clarify this complex issue, it is necessary to carefully weigh the evidence from different sources.

In 1949 investigation, H. Lūkins testified that his contacts with the USSR diplomatic mission began in 1939, when he visited the mission several times to ask for permission to enter the USSR on behalf of N. Roerich (L ū k i n s 1949d, 140). In the same way H. Lūkins also tried to find out the possibility to publish in the USSR the work written by the son of N. Roerich in the linguistics of Eastern peoples and to distribute the books of N. Roerich in the USSR. Everything ended without positive results, but it was probably thanks to them that the Soviets came with the idea of using the Roerich Society to spread their ideology and the "workers' state" image. As it is noted in study of the USSR's ideological efforts in Latvia (S t r o d s 2007), to show their welcoming, the USSR authorities decided in September 1939 to donate several books and albums to Latvian Roerich Society and to organize an exhibition of photographs of Soviet life at the Roerich Museum. In the context of these facts, it is clear that the USSR used Latvian Roerich Society to advance its interests, and this also explains H. Lūkins' rapid career in 1940. But there is one question that remains disputable: Did H. Lūkins himself and the Roerich Society behind him understand that they were being exploited? Some researchers give positive answer (L i e p i ņ š 2011b), believing that H. Lūkins probably misunderstood this himself. However, in drawing such conclusion, an

[8] According to H. Lūkins, in the 1949 investigation, he held this position for about three months, after which he was dismissed from it as a non-partisan, see: L ū k i n s 1949d, 141.

[9] As H. Lūkins testified in 1949, after his election he received congratulatory telegram from Helena Roerich (1879–1955), N. Roerich's wife, see: L ū k i n s 1949b.

[10] As another argument is mentioned here the long delay in re-registering the statutes of society (they were submitted in May 1938, but registered only in February 1939); the reason for this delay was the opinion of the Latvian Political Police that society is "politically unreliable", which was based, among other things, on judgment that society's some members sympathize to communist ideas (R u d z ī t i s 2003, 1938 11 23, 1939 02 04).

important aspect should be taken into consideration. Immediately after the law on the closure of Latvian Roerich Society was published in the press in 1940, H. Lūkins, according to the 1949 investigation, personally addressed to Mikhail Vetrov (1909–1980), the first secretary of the USSR's diplomatic mission in Latvia to clarify the situation. M. Vetrov explained that the actions of the Soviet authorities are correct. In H. Lūkins' words, that answer caused his resentment for the unjust decision of the Soviet authorities (L ū k i n s 1949a, 84). This H. Lūkins' action in 1940 did not look like the reaction of a conscious former traitor, who is looking for his "thirty pieces of silver"; it is rather the reaction of a man disappointed and deceived in his fancies, who in the honours that had shown to him a year earlier, naively saw expressions of friendship rather than a cool calculation. And it was confirmed by H. Lūkins' further actions: immediately after the news of the liquidation of the Society and the ban on theosophical literature, he and his colleagues, trying to save the literature in the Society's shop and warehouse from destruction, secretly exported it by trucks to the residences of several members of the Society (D r a u d z i ņ a 1949, 36–37; L ū k i n s 1949c, 102).

Contacts of former members of the Latvian and Lithuanian Roerich Societies and theosophists during the Nazi and Soviet occupation: 1941–1949

The order of the Soviet authorities to liquidate the Roerich Society in both Latvia and Lithuania forced many of their members to opt out from further activities.[11] In turn, others, who had survived the first year of Soviet occupation, were ready to resume activities and previous contacts with like-minded people. However, conditions for continuing the activity changed dramatically: the new Nazi occupation regime established in 1941 also prevented the resumption of the legal activity of the Societies, so all further activities of former Roerich Societies' members were illegal. Lithuanians turned out to be more active in this situation. With N. Serafiniene's relocation to Vilnius in 1941, two groups of theosophists – in Kaunas and Vilnius – formed in Lithuania, who kept in touch with each other (V a l u š y t ė 1949, 136–137). Lithuanians also took the initiative in restoring relations between Latvian and Lithuanian like-minded people, and in 1942 V. Jaloveckas and B. Valušytė came to Riga on their own initiative to discuss further cooperation opportunities (J a l o v e c k a s 1949b, 130; D r a u d z i ņ a 1949, 38). According to K. Draudziņa, in the same year another meeting took place in Riga, when J. Montvydienė came here with her sister[12] to discuss about work under the conditions of the Nazi occupation (D r a u d z i ņ a 1949, 39). The third and last meeting during the Nazi occupation took place in 1944, when B. Valušytė, educator Antanas Dapkus and architect Steponas Stulginskis (1908–1995) visited

[11] From Soviet repression suffered also the members of Latvian Roerich Society A. Klizovky and Teodors Būcens (1869–1942), who both died in Soviet camps.

[12] In one of his interrogations in 1949, H. Lūkins mentioned that J. Montvydienė's sister was Regina Dvarionaitė, the Russian language teacher at Kaunas Art Institute, see: L ū k i n s 1949c, 97.

Riga again (V a l u š y t ė 1949, 137). The contribution of the Latvian side to these contacts was the transfer of theosophical literature and the reproductions of N. Roerich's paintings to Lithuanians. Judging by the evidence given in the investigation in 1949, no wider activity in Latvia was resumed at that time. However, an event took place which, at least temporarily, restored justice: when it was revealed that the nationalized N. Roerich's paintings had not been evacuated, but left in the city museum, in the early 1943 the former leaders of the Society applied to authority with request to return these paintings to the society members. In response, forty-six paintings by N. Roerich and S. Roerich were returned to representatives of the society, which immediately were hidden at one of the society member's house (D r a u d z i ņ a 1949, 37; L ū k i n s 1949c, 100–101).

More extensive activity was developed after the end of the war, which was probably explained by the hope that the Soviet regime's policies after the war would be more moderate and less repressive. A new trait that appeared at this time became contacts through society's member, organist and composer Nikolaj Kachalov with like-minded people in Moscow, Russia. This was confirmed already by the first post-war visit, when K. Draudziņa went to Moscow in 1946, where she met Olga Gerakova, a relative of N. Kachalov, and handed over Theosophical literature (D r a u d z i ņ a 1949, 39).

At the beginning of 1947, Lithuanian representatives B. Valušytė, at that time the head of publishing house editorial office of encyclopaedias, dictionaries and scientific literature of the Lithuanian SSR, S. Stulginskis, Dean of the Faculty of Architecture of Kaunas State University, and V. Jaloveckas, at that time Director of Theatre in Kaunas,[13] went to Leningrad. The purpose of this trip was to buy both N. Roerich's paintings and books on art and philosophy. As a result, they managed to buy four N. Roerich's paintings from several private collectors, paying a total (including books) of 29 thousand roubles (S t u l g i n s k i s 1949, 133–134). On the way back from Leningrad they visited like-minded people in Riga (V a l u š y t ė 1949, 137). The second visit of Lithuanians to Riga in August 1947 deserves particular attention, when a range of events started that ended with unpleasant disagreements.

In August 1947, B. Valušytė, physician Donata Danutė Stukaitė (1924–2012) and S. Stulginskis visited Riga. The main reason of the visit was the health of J. Montvydienė, former head of the Lithuanian Roerich Society. Therefore, R. Rudzītis and H. Lūkins, who was a doctor and who could advise J. Montvydienė, went to Kaunas together with Lithuanians (ibid). During this visit, the possible successor of J. Montvydienė's work B. Vaitiekūnas, at that time the Director of the publishing house of encyclopaedias, dictionaries and scientific literature of

[13] There are different versions of the particular theatre, which was directed by V. Jaloveckas: S. Stulginskis indicated in the 1949 investigation that V. Jaloveckas at that time was the Director of Kaunas Dramatic Theatre (S t u l g i n s k i s 1949, 134), while M. Matulytė in her study mentions that he was the Director of the State Opera and Ballet Theatre (M a t u l y t ė 2013, 20).

the Lithuanian SSR, was introduced to both Latvians. After the conversation, H. Lūkins strongly opposed to the choice of Lithuanians and openly expressed his negative assessments in a letter sent to J. Montvydienė after returning from Kaunas (L ū k i n s 1949c, 98). Some indications suggest that probably the main reason for H. Lūkins' antipathy was B. Vaitiekūnas' arrogant position. This personal conflict became the cause of disagreements between Latvian and Lithuanian like-minded people as well. To overcome these disagreements, a "large" delegation of Lithuanians arrived in Latvia in February 1948. Lithuanian delegation, consisting of B. Valušytė, V. Jaloveckas, Vladas Sipavičius (Sipaitis) (1904–1992), at that time stage director of Kaunas Dramatic Theatre, R. Dvarionaitė and S. Stulginskis, brought a letter, signed by all comrades of Vilnius and Kaunas, in which Lithuanians expressed their full confidence in B. Vaitiekūnas. B. Valušytė, who was the author of the letter's text, admitted that the purpose of the letter was to rehabilitate B. Vaitiekūnas in the eyes of Riga's members and to call for further joint action (V a l u š y t ė 1949, 138). According to H. Lūkins, at joint meeting in K. Draudziņa's apartment, Lithuanian delegation invited him to apologize, because he had unreasonably insulted B. Vaitiekūnas, calling him selfish. Several Latvians, including H. Lūkins, gave speeches in response, after which he left the meeting without apology. In search for reconciliation, V. Jaloveckas visited H. Lūkins in his apartment after the meeting, and as a result of a longer conversation, H. Lūkinswrote a letter on behalf of B. Vaitiekūnas, in which he expressed his apology and gave the letter to V. Jaloveckas for delivery to the addressee (L ū k i n s 1949c, 98). Thus, at least formally, this conflict was resolved.

At the same time, contacts with Moscow theosophists continued as well, although, mostly these contacts were limited to the transportation of literature from Riga by N. Kachalov. As the partner, by his words, was a group of Moscow theosophists, whose more prominent representatives were Grigorij Viskunov, Olga Butkevich and Zinaida Gagina (K a c h a l o v 1948, 121–124).

The meetings of like-minded people, which took place in smaller groups (from 6 till 10 people) at the residences of these groups leaders (J ā k o b s o n s 1949b) also continued throughout this time (K a l n s 1949a, 46). These meetings discussed not only the ideas of N. Roerich and the Theosophical teaching, but also general socio-political issues; the views expressed by the accused on these issues were described in investigation file as "slander of the Soviet system". A vivid illustration here was Vladimir Priselkov's judgments on the collective farm system made in 1947: according to V. Priselkov, "collective farms will soon be introduced in Latvia, and we will witness how peasants will be forced to join collective farms" (K a c h a l o v 1948, 120). At the time, in 1949, when the investigation took place, this prediction sounded prophetic.

The investigation of the case and accusation of "Theosophical Anti-Soviet Underground"

The reason for initiating an investigation of the activities of the "Theosophical anti-Soviet underground", judging according to case materials, N. Kachalov, the transporter of theosophical literature, was arrested in Moscow in March 1948 (K a c h a l o v 1948, 113). Immediately after that, the first arrests took place, including the arrest of R. Rudzītis, the head of former Latvian Roerich Society. However, one year was left until the investigation and the mass arrests, and one can only guess about the reasons of this break.[14]

What is remarkable and deserves special attention in the investigation, initiated by the Ministry for State Security of the Latvian SSR on June 1, 1949, is the fact that in the case the Roerich Society and its activities were not mentioned, but instead the designations "Theosophical society", "Theosophical society of artist N. Roerich" or "anti-Soviet Theosophical society" were frequently used.

In total, fourteen persons were charged in the case (in Lithuania, there were 18 defendants in a similar case). Out of these 14 individuals, there were eight women; by nationality, nine of the accused were Latvians and five Russians, while by age in most cases they were 40–50 years old. The professional occupations of the accused were different: their list included two doctors K. Draudziņa and H. Lūkins, the sculptor ElzaŠvalbe-Matvejeva (1903–2004), the actress Leontīne Andermane (1907–1996), a laboratory assistant at the Zoo Ella Rudzītis (1900–1993), and V. Priselkov, the head of the Grain Department of the Ministry of Agriculture of the Latvian SSR. However, there are other interesting facts. If in some cases the professional education of these people seems surprising, for example, dentist K. Draudziņa, after graduating from the dental school in Riga in 1906, had a four-month internship in Leipzig, Germany (D r a u d z i ņ a 1949, 33), then in other cases their social origin seems surprising. For example, Lyudmila Sletova was the descendant of the *Utyruko-Zapol'skij* (Утыруко-Запольский) noble family near Kharkiv (S l e t o v a 1949, 199).

When reviewing the biographies of the accused, two episodes deserve special attention. K. Draudziņa, who was accused as the head of "Theosophical Anti-Soviet Underground", still in her youth in 1909 was expelled from Liepāja to Oryol, Russia, for contacts with the members of the Social Democratic Party that held illegal meetings in her dental office (D r a u d z i ņ a 1949, 33–34). The second episode concerned the doctor H. Lūkins: as investigation clarified, in June 1941, during the first Soviet mass deportations, H. Lūkins, a deputy of the Supreme Council of the LSSR, had been hiding an acquaintance in his apartment for a few days from repressions of Soviet authority (L ū k i n s 1949d, 143–144). Both of

[14] It is interesting that R. Rudzītis was tried not only a year earlier, but also separately from his headed "Theosophical anti-Soviet underground" in Latvia. Various explanations can be found for this, however, as long as the investigation case materials against him are not available itis only a conjecture.

these episodes allow drawing significant conclusion, namely that the actions of these people were not guided by their political sympathies or career ladder, but by unselfish humanitarian reasons and opposition to any manifestation of political repression.

The content of the accusation could be assessed from two sides. The part of accusation which concerned the continuation of illegal activities of the prohibited society was understandable, at least from a legal point of view. However, at the same time the indictment contained allegations that were contradictory and absurd from both a legal and a factual point of view. Such were all statements about the activities of Latvian Roerich Society until 1940, i.e. during the period of independent Latvia State, designating it as counter-revolutionary society that had acted in the interests of bourgeois states (by the latter was meant relations with related organizations outside Latvia) (I n d i c t m e n t 1949, 203–204). A separate episode of accusation was the material damage caused to the Soviet state in the amount of 300 thousand roubles, when, after closure of the Roerich Society in 1940, the members of society hid paintings and books which were valued for the said price (L ū k i n s 1949e). If in the case of paintings, the specific view of Soviet jurisprudence, which considered paintings donated to the society or purchased by members themselves to be state property, is more surprising, then, with regard to books it seemed absurd to calculate material damage for the Soviet state about "ideologically harmful" anti-Soviet literature. However, the largest absurdity was the ideological wording of the indictment, starting with the finding that the Museum set up by the society was named "after the well-known Theosophist-White émigrés Nicholas Roerich, who fled to America" (I n d i c t m e n t 1949, 203).

An unexpected and significant for further progress of the case was the information that appeared in investigation materials at the end of October 1949 that one of the accused – Arvīds Kalns, the lecturer at the Public University and the Soviets Construction' School at the Council of Ministers of the Latvian SSR – was recruited in 1946 as an MGB secret informant with the nickname "Solncev" for to use his connections to find a former SD employee (K a l n s 1949b). The characteristic of the secret informant "Solncev", sent by MGB, promoted to look at this "discovery" in a different light: even MGB was forced to recognize that A. Kalns had gone to recruitment reluctantly and agreed only after a long conversation, but already in December 1947 he was excluded from the agents' network for inaction (K a l n s 1949c). The investigation was especially interested in the fact why A. Kalns did not report anything about his activities in the "theosophical underground": A. Kalns explained that he is a convinced theosophist and reporting on his part would be a betrayal (K a l n s 1949b). This had nothing to do with the case under investigation, but MGB feared for the possibility that the public might learn about some special working methods of the Soviet repressive system; therefore, the Deputy Minister of State Security of the Latvian SSR, Colonel Viktor Kozin, referred the case to a Special Council at the Ministry of State Security of the USSR in Moscow (K o z i n 1949).

The verdict in the case of Latvia's "Theosophical anti-Soviet underground" was made at a session of the Special Council at the Ministry of State Security of the USSR on December 24, 1949 (a notable choice of date, which can hardly be considered accidental). All fourteen defendants received a conviction verdict, and the term of the sentence provided for only two options – ten (K. Draudziņa and ten more accused) or 25 (H. Lūkins and two more accused) years in a corrective-labour camp with confiscation of property (I n d i c t m e n t 1949, 218–219). What was special in this case was the fact that all convicts were also assigned a concrete camp for serving a sentence, for example, for K. Draudziņa was assigned a camp *Mineral'nyj* (Минеральный) at Inta, Komi Autonomous Soviet Socialist Republic (ASSR), and for H. Lūkins – a camp *Rechnoj* (Речной) at Vorkuta, Komi ASSR (Y e r s h o v 1950).

The convicts' fate was relieved by the political changes that took place in the USSR: in May 1955, the Central Committee for the Review of Criminal Cases released some convicts and for others reduced their sentences, but in 1956, by decisions of various court instances, all convicts were released, also setting the return of confiscated property to owners.[15]

Conclusions

The contacts and cooperation of the Latvian and Lithuanian Roerich societies during the years of Soviet and Nazi occupation are only one and a small chapter in the overall story of events of this period, and there is no reason to exaggerate its significance. Just as there is no reason to idealize the members of these societies: in his diary R. Rudzītis often writes about intrigues, resentments and lust for power that appeared from time to time among both Latvian and Lithuanian like-minded people. At the same time, however, this is a very special chapter, which shows that, among other forms and manifestations of resistance, there was another one: intellectual resistance. Its main specific features were following the broader, universal human values and, simultaneously, its 'apoliticism', not by choosing the "better" of the two occupying regimes, but by opposing the efforts of any political authority to restrict human freedoms and rights, and firstly – the freedom of thought. As formulated by a former head of Latvian Roerich Society R. Rudzītis in the early 1948: "Communists poison human souls. They force to study Marxism-Leninism. This teaching is foreign to the people. Let's take me. I am also forced to study communist teaching. I am its opponent. The ideas of communism are foreign to me" (K a c h a l o v 1948, 120).

[15] For example, on September 29, 1956, the Court Collegium on Criminal Cases of the Supreme Court of the USSR, considering the protest of the USSR Prosecutor General against the 1949 judgment in the case of H. Lūkins, decided to annul the judgment due to lack of evidence, release H. Lūkins from detention and return confiscated from him property, see: G r i n b e r g 1956.

In this case some parallels are interesting. Almost simultaneously with the investigation case of Latvia's "Theosophical anti-Soviet underground", in 1950–1951, the LSSR MGB opened an investigation case of the so-called "French group" – informal group of people (one of its more prominent participants was the artist KurtsFridrihsons (1911–1991)) who, since 1946, held like-minded evenings to discuss French literature and culture in general. The fact that both above mentioned groups of intellectuals – "Theosophical anti-Soviet underground" and "French group" – evolved their activities in the late 1940s testifies that it was in the first years of Soviet "one-way thinking" when intellectuals, who had grown up in the years of an independent state, sharply felt restrictions on intellectual freedom, and through the like-minded evenings they sought to preserve that freedom. The later resistance of intellectuals in the 1960s–1980s fundamentally changed: there was already a protest inside it. This later resistance lost its "pure intellectualism" and 'apoliticism' and acquired certain political content.

According to the author of this study, it should be recognized that at the level of the entire nation, this intellectual resistance did not play a significant role – it was rather the resistance of an individual or a narrow group of like-minded people, which can be partially explained as a "flight" from the existing political reality. At the same time, however, it would be difficult to deny the role of this resistance as a certain moral reference point that affirms the values of humanity and intellectual freedom.

Sources and literature

Archive

D r a u d z i ņ a 1949 – Interrogation protocol of Katrīna Draudziņa on August 13, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 1, pp. 33–40.

G r i n b e r g 1956 – Ruling of the Court Collegium on Criminal Cases of the Supreme Court of the USSR on September 29, 1956. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 2, p. 82.

I n d i c t m e n t 1949 – Indictment of October 31, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 1, pp. 202–219.

J ā k o b s o n s 1949a – Decision on the arrest of Bruno Jākobsons in June 6, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 1, p. 158.

J ā k o b s o n s 1949b – Structure scheme of illegal groups of the Roerich Museum' Society in Riga from 1940-1949, August 16, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 4, p. 180.

J a l o v e c k a s 1949a – Interrogation protocol of Vladas Jaloveckas on October 13, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 2, pp. 123–128.

J a l o v e c k a s 1949b – Interrogation protocol of Vladas Jaloveckas on October 21, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 2, pp. 129–131.

K a c h a l o v 1948 – Interrogation protocol of Nikolaj Kachalov on March 29, 1948. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 4, pp. 112–124.

K a l n s 1949a – Interrogation protocol of Arvīds Kalns on September 26, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 3, pp. 44–46.

K a l n s 1949b – Interrogation protocol of Arvīds Kalns on October 28, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 2, pp. 120.
K a l n s 1949c – Characteristics to secret informant "Solncev" on November 2, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 2, pp. 121.
K o z i n 1949 – Deputy Minister of State Security of the LSSR, Colonel Viktor Kozin's letter to the head of Secretariat of the Special Council at the Minister of State Security of the USSR on November 2, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 1, pp. 221.
L ū k i n s 1949a – Interrogation protocol of Haralds Lūkins on June 3, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 1, pp. 80–85.
L ū k i n s 1949b – Interrogation protocol of Haralds Lūkins on June 5, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 1, pp. 86.
L ū k i n s 1949c – Interrogation protocol of Haralds Lūkins on August 22, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 1, pp. 92–104.
L ū k i n s 1949d – Interrogation protocol of Haralds Lūkins on October 6, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 1, pp. 140–146.
L ū k i n s 1949e – Decision on the presentation of an additional accusation to Haralds Lūkins on October 17, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 1, pp. 147–148.
P r i s e l k o v 1949 – Decision on the arrest of Vladimir Priselkov in May 23, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 3, pp. 1d-3.
S l e t o v a 1949 – Interrogation protocol of Ljudmila Sletova on August 18, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 2, pp. 199.
S t u l g i n s k i s 1949 – Interrogation protocol of Steponas Stulginskis on September 9, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 2, pp. 132–135.
V a l u š y t ė 1949 – Interrogation protocol of Birutė Valušytė on August 11, 1949. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Surveillance' case, Vol. 2, pp. 136–139.
Y e r s h o v 1950 – List of convicts to be sent to the camps of the Ministry of the Interior, January 1950. LVA, F. 1986, Descr. 2, Case P-2958, Vol. 5, pp. 16.

Books

LI 2001 – *Latvijas izlūkdienesti 1919–1940: 664 likteņi,* Rīga: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds.
R u d z ī t e 2014 – Gunta Rudzīte, *Mans tēvs Rihards Rudzītis*, Rīga: Sirdsgaisma.
Š i l d e 1985 – Ādolfs Šilde, *Resistance Movement in Latvia*, Stockholm: The Latvian National Fund.
V a n a g a s 1998 – Rimantas Vanagas, *Ex Oriente lux: Lietuvos Rerichiečiai*: dokumentinė apybraiža, Vilnius: Lietuvos Rericho draugija.
YB 1936 – *The International Theosophical Year Book 1937*, Adyar, Madras: The Theosophical Publishing House.
ZG 1938 – *Zelta grāmata: Veltījumi Nikolaja Rēriha piecdesmit gadu radošajai darbībai un Baltijas valstu Rēriha biedrību pirmajai sanāksmei*, Rīga: Rēriha muzeja draugu biedrības izdevums.

Articles

B u š e v i c s 1940 – Ansis Buševics, "Centrālās vēlēšanu komisijas paziņojums", *Valdības Vēstnesis*, 1940 07 18, 1.

BZ 1939 06 13 – "Baltijas tautu vienība – šo tautu brīvības un neatkarības drošākais garants", *Brīvā Zeme*, 6.

L i e p i ņ š 2011a – Jānis Liepiņš, "Haralds Lūkins – no 5. vai 6. kolonnas?" *Latvija Amerikā*, 2011 09 24, 5.

L i e p i ņ š 2011b – Jānis Liepiņš, "Savāds dzejnieka izlēciens", *Latvija Amerikā*, 2011 10 15, 5.

L i e p i ņ š 1977 – Oļģerts Liepiņš, "Tālos atspulgos raugoties", *Latvija Amerikā*, 1977 10 01, 7.

M a t u l y t ė 2013 – Margarita Matulytė, „Stasys Vaitkus: „Tik dvasinė kultūra padės žmonijai pasiekti tobulumą", *Lietuvos dailės muziejaus metraštis.* Straipsnių rinkinys: Knyga 17, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 9–22.

R u d z ī t e 1984 – Gunta Rudzīte, "Nikolaja Rēriha vēstules", *Literatūra un Māksla,* 1984 11 16, 16.

R u d z ī t e 1990 – Ella Rudzīte, "Arests un nometne", *Via Dolorosa: Staļinisma upuru liecības*, Rīga: Liesma, 577–584.

R u d z ī t e 2000 – Gunta Rudzīte, "Latvijas Rēriha biedrības izdevumi", *Veltījums latviešu grāmatas 475 gadu atcerei*. Rakstu krājums, Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 133–152.

S i l ā r s 2005 – Ivars Silārs,"Rērihi Kurzemē: Leģendas un arhīvu dokumenti", *Latvijas Arhīvi*, 2, 61–80.

S t a š u l ā n e 2014 – Anita Stašulāne, "Centre of Theosophy in the Baltic Region – Riga", *Capitales de l'ésotérisme européen et dialogue des cultures*, Paris: Orizons, 133–147.

S t r o d s 2007 – Heinrihs Strods, "PSRS ideoloģiskā protektorāta veidošana Latvijā 1936.–1940. gadā", *Latvijas okupācijas muzeja gadagrāmata 2006: Karš pēc kara*, Rīga: Latvijas okupācijas muzeja biedrība, 13–27.

Internet Sources

A n n e n k o 2008 – Aleksej Annenko, Владимир Шибаев, секретарь Рериха [Vladimir Shibaev, Roerichэs Secretary]. Available at http://www.facets.ru/articles8/3513.htm, accessed 2020 06 07.

D a v i d o v a 2000 – Olga Davidova. *Ячейка света* [Light's cell]. Available at http://www.delphis.ru/journal/article/yacheika-sveta, accessed 2020 06 07.

LRD – Lietuvos Rericho draugija [Lithuanian Roerich Society]. Available at http://www.rerich.lt/agni/lt/draugija/istorija.html, accessed 2020 06 07.

R u d z ī t i s 2003 – Rihards Rudzītis, *Дневник. Зрелые годы: (1930–1960)*. Ред., вступ. ст., примеч. и коммент. Г. Рудзите; Пер. с латыш. Л. Цесюлевича [A diary. Mature years: (1930–1960). Ed., entry. art., note. and comment. G. Rudzīte; translate from Latvian L. Tsesyulevich]. Минск: Звезды Гор, 2003. Available at https://roerich-lib.ru/index.php/rudzitis-r-ya/dnevnik-zrelye-gody-1930-1960, accessed 2020 06 07.

РЭ – *Рериховская энциклопедия* [Roerich-encyclopedia]. Available at http://www.roerich-encyclopedia.facets.ru/personal.html, accessed 2020 06 07.

Uldis Krėslinis

Latvijos ir Lietuvos Rericho draugijų kontaktai ir teosofinio antisovietinio judėjimo veikla 1940-aisiais: remiantis Latvijos TSR MGB bylos medžiaga

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Latvija*, *Lietuva*, *N. Rericho muziejaus draugų draugija*, *teosofinis antisovietinis judėjimas*, *Latvijos TSR valstybės saugumo ministerija*, *intelektualinis pasipriešinimas*.

1949 m. birželio 1 d. Latvijos TSR valstybės saugumo ministerija (LTSR MGB) iškėlė bylą, kuri per penkis mėnesius iki 1949 m. spalio 29 d. išaugo į kaltinimus keturiolikai asmenų priklausymu teosofiniam antisovietiniam judėjimui. Kaltinamieji buvo 1940 m. tarybų valdžios likviduotos Latvijos Rericho draugijos nariai, tęsę savo veiklą nelegaliai nacistų ir antrosios sovietų okupacijos metu. Ypatingas dėmesys MGB bylos tyrime buvo skiriamas teosofinio antisovietinio judėjimo kontaktams už Latvijos ribų, tarp jų ir JAV bei Rusijoje. Tačiau ypač artimi ryšiai nuo 1930-ųjų suvienijo N. Rericho idėjų pasekėjus Latvijoje su bendraminčiais Lietuvoje: pogrindyje tęsė susitikimus ir bendradarbiavo iki 1940-ųjų pabaigos.

Ši MGB baudžiamoji byla buvo nagrinėjama beveik tuo pačiu metu, kai Lietuvoje vyko panašus kaltinamasis procesas, apimantis 18 asmenų bylos tyrimą, – paremtas kaltinimais garsiems Latvijos ir Lietuvos intelektualams dėl teosofinės literatūros platinimo ir pastangų išsaugoti kultūros vertybes. Tai buvo ryškus tarybinio režimo politikos slopinti bet kokias intelektinės laisvės išraiškas pavyzdys. Baudžiamasis procesas ir byla pademonstravo, kad visuomenės pasipriešinimo formos represinei valdžios politikai buvo įvairios, tarp jų ir intelektualios. Pagrindiniai intelektualinio pasipriešinimo tikslai – siekis universalesnių žmogiškųjų vertybių ir apolitizmas, ne pasirenkant „geresnį“ iš dviejų okupacinių režimų, o priešinantis bet kokioms politinės valdžios pastangoms riboti žmogaus laisves ir teises, pirmiausia – minties laisvę. Akivaizdu, kad nacionaliniu lygmeniu šis pasipriešinimas neatliko reikšmingo vaidmens – tai buvo atskirų asmenybių ar nedidelės bendraminčių grupės pasipriešinimas, kurį iš dalies galima suprasti ir kaip bėgimą nuo esamos politinės tikrovės. Tačiau vertinant pagal teismo nuosprendžius ir paskirtas bausmes, šis intelektualinis pasipriešinimas režimo akyse buvo ne mažiau pavojingas nei ginkluota opozicija.

Uldis Krēsliņš

Contacts and Activities of the Latvia's and Lithuania's Roerich Societies in the "Theosophical Anti-Soviet Underground" in the 1940s: Based on the Materials of Latvian SSR MGB Case

S u m m a r y

Keywords: *Latvia*, *Lithuania*, *Roerich Museum Friends' Society*, *"Theosophical anti-Soviet underground"*, *Ministry for State Security of the Latvian SSR*, *intellectual resistance*.

On June 1, 1949, the Ministry for State Security of the Latvian SSR (LSSR MGB) initiated an investigation case, which within five months until October 29, 1949, grew into an accusation against fourteen persons for belonging to the "Theosophical anti-Soviet underground". The members of the Latvian Roerich Society were accused and dissolved by the Soviet authority in 1940. However, they continued their activities illegally during the Nazi occupation and later the second Soviet occupation. MGB investigation paid special attention to the contacts of the "Theosophical anti-Soviet underground" outside Latvia, including the USA and Russia. However, especially close contacts since the 1930s united the followers of Nicholas Roerich's ideas in Latvia with like-minded people in Lithuania. They continued their meetings and cooperation in the second half of the 1940s.

This investigation case – almost simultaneously by similar charge the investigation against 18 persons happened in Lithuania – blaming prominent Latvian and Lithuanian intellectuals of distributing theosophical literature and of trying to preserve cultural values, was a vivid illustration of the Soviet regime policy to suppress any expressions of intellectual freedom. At the same time, this investigation case showed that the forms of society's resistance to the repressive policy of authority were various, and among other forms and manifestations of resistance, there was another one: intellectual resistance. Its main specific features were following the broader, universal human values and, simultaneously, its 'apoliticism', not by choosing the "better" of the two occupying regimes, but by opposing the efforts of any political authority to restrict human freedoms and rights, and firstly – the freedom of thought. It is clear that at the level of whole nation, this intellectual resistance did not play a significant role – it was the resistance of an individual or narrow group of like-minded people, which can be partly explained as an "escape" from the existing political reality. However, judging by the sentences handed down by the court, this intellectual resistance in the eyes of the regime was not less dangerous as armed opposition.

U l d i s K R Ē S L I Ņ Š
Department of 20th Century Research
Institute of Latvian History, University of Latvia
Kalpaka bulvāris 4
LV-1050 Rīga
Latvija
[ul.kreslins@sveiks.lv]

Straipsnis gautas 2020 m. liepos 8 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 8 July 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 62–73.
ISSN 1822-7309

Женщины и сексуально-трансмиссивные заболевания в советском обществе: по материалам медицинских отчетов Кожно-венерологического диспансера города Даугавпилса Латвийской ССР (1953–1964)

Iveta KRYLOVA
Даугавпилсский университет

Ключевые слова: *город Даугавпилс*, *женщина*, *женская девиантность*, *сексуально-трансмиссивные заболевания*, *Кожно-венерологический диспансер города Даугавпилса Латвийской ССР*, *медицинские отчеты*, *советский период.*

Введение

Исторический период советской эпохи, известный в истории СССР под названием «Хрущевская оттепель» (1953–1964), внес в советское общество существенные социальные изменения, улучшившие жизненные условия рядовых жителей. Для данного периода советской истории и истории Латвийской ССР характерны послабления не только в разных аспектах социальной жизни советского общества, увеличивающие степень свободы личности, а также ослабления морального характера, двойственно отражающиеся на положении женщин и сексуальной жизни общества, теневая сторона которых – половая распущенность, внебрачные отношения, аборты, брошенные дети, а также сексуально-трансмиссивные (венерические) заболевания, распространению которых в обществе, в большой степени, способствовал девиантный образ жизни городских женщин.

Женские девиации являлись одним из факторов, из-за которого венерические заболевания распространялись среди городских жителей, а бытовым или трансмиссивным путем, – даже среди детей. Перед органами власти и медицинскими учреждениями города стояла задача как можно более эффективно бороться с причинами данных заболеваний и выявить инфицированных лиц, не допуская роста заболеваемости в городе до объемов эпидемии.

«Девиация (отклонение) – несоответствие существующим нормам или совокупности норм, принятым большинством группы или общества» (К о г р а,

P a u l a 2010, 45). Один из компонентов понятия «девиантное поведение» включает и аморальное сексуальное поведение, что по умолчанию в понятии советской идеологии являлось причиной распространения сексуально–трансмиссивных заболеваний. Внебрачные связи, как проявление женской аморальности и девиантности, не могут быть социально акцептированной нормой в советском обществе, в котором приоритетом являлось здоровье советского общества и семьи как ячейки данного общества. Даже в случае, когда источником инфицирования являлся супруг женщины, она подвергалась стигматизации в обществе, так как ставилась под сомнение ее порядочность. Но, несмотря на принятые воспитательные и карательные меры, эти явления имели место в советском обществе.

Историки Наталия Лебина и Александр Чистиков в работе «Обыватель и реформы» подчеркивают, что «в эпоху хрущевских реформ проблема отклонения от нормы, несомненно, существовала. Однако, новое время создавало и новые образы. Образ «антимира», пожалуй, лучше всего выражает некую неопределенность в отношении «хорошего и плохого поведения» (Л е б и н а, Ч и с т и к о в 2003, 267). Это касалось и девиации отношений между мужчиной и женщиной.

Также распространению венерических заболеваний способствовали и процессы урбанизации в СССР. Как отмечает историк Р. Колокольчикова, «распространение венерических болезней в индустриальных городах отчасти объяснялось активизацией венерических болезней в СССР в 1960-ые годы. В конце 1950-х годов в СССР отмечалось минимальное количество венерических больных, что способствовало появлению в СССР лозунга о ликвидации венерических заболеваний, закрытию научно-исследовательских институтов, клиник по данному профилю, прекращению санитарно-просветительной работы на данную тематику. Между тем, акселерация, распространение противозачаточных средств, которые, помимо прочего, позволяли более легко вступать в половые связи, ранняя половая жизнь, недостаток знаний и культуры – эти и другие обстоятельства привели с начала 1960-х к новому росту венерических заболеваний в стране» (К о л о к о л ь ч и к о в а 2014, 82).

Актуальность исследуемого вопроса обусловлено изобилием фактов о сексуально-трансмиссивных заболеваниях данного периода времени, об инфицированных женщинах и даже детях.

Базой исследования являются материалы за 1947–1972 годы медицинских отчетов Кожно-венерологического диспансера города Даугавпилса Латвийского ССР (1953–1964) Даугавпилсского Зонального государственного архива Латвийского Национального архива (далее ДЗГА ЛНА), 916-ый фонд, опись № 1 (*LNA DZVA,* 916. f., 1. apr.). Проведен статистический анализ записей в журналах регистрации пациентов Кожно-венерологического диспансера и обобщена статистика венерологических заболеваний. Итого

исследованы материалы 368 дел за 1953–1964 годы. Основываясь на материалы 916-го фонда, получена информация о специфике эпидемиологического фона города, статистике заболеваний, мероприятиях по превенции и устранению инфекций и условий, способствующих распространению венерических заболеваний в городе, а также об инфицированных женщинах, их антисоциальном поведении и проблемах их семей. Автором медицинских годовых отчетов был главврач Кожно-венерологического диспансера города Даугавпилса, доктор-венеролог В. Борисов. В годовых отчетах диспансера главврачом проведен анализ и дана оценка эпидемиологической ситуации, а также разработаны предложения для органов властей (милиции, прокуратуры) и медицинских учреждений города.

1. Статистика, причины и следствия распространения сексуально-трансмиссивных заболеваний

В качестве сексуально-трансмиссивных заболеваний в медицинских отчетах Кожно-венерологического диспансера города Даугавпилса фигурировали три болезни – гонорея, сифилис и трихомониаз (см. таблицу № 1). Хотя медицинский спектр венерических заболеваний был намного шире, и, скорее всего, венерологи, гинекологи, педиатры и другие специалисты города в своей практике сталкивались и с другими проявлениями данного недуга, однако, самыми опасными и распространенными считались именно три вышеназванные заболевания. Поэтому они и являлись предметом анализа в медицинских отчетах.

Таблица № 1

Распространение сексуально-трансмиссивных заболеваний среди женщин в 1953–1964 годах в городе Даугавпилсе (первичная регистрация) (*LNA DZVA,* 916. f., 1. apr.)

	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
трихомониаз	н.с.*	н.с.*	н.с.*	217	н.с.*	н.с.*	н.с.*	н.с.*	106	87	128	н.с.*
сифилис	21	9	1	-	-	-	-	3	-	3	-	-
гонорея (начальная стадия)	17	3	24	9	7	18	5	5	36	11	6	20
хроническая гонорея	7	7	17	10	1	7	12	15	23	30	42	38
выявлен источник инфицирования	-	-	-	-	-	-	62%	20%	84%	83%	88%	67%

* Нет сведений.

Самое распространенное сексуально-трансмиссивное заболевание в городе Даугавпилсе в рассматриваемый период был трихомониаз, но часто встречалась и гонорея. Менее распространен, но все-таки в городе Даугавпилсе присутствовал и сифилис. В 1953-ом году обнаружены 2 семьи сифилитиков, в 1960-ом году – 3 семьи, в 1962-ом году – 2 семьи. На учете диспансера, в среднем, в течение года находилось 156 женщин, больные и переболевшие сифилисом, обследованы в среднем 16–20 членов их семей. Иногда сифилис был запущен; например, в 1955-ом году выявлена женщина, у которой обнаружена третья (последняя) фаза сифилиса.

Вспышка эпидемии гонореи в городе наблюдалась в 1964-ом году. По сравнению с предыдущим, 1963-ым годом, количество заболевших увеличилось на 14 лиц, а процент раскрытия источников заражения уменьшился на 21%. Такое ухудшение эпидемиологической ситуации можно объяснить следующими причинами. Во-первых, милицией недостаточно тщательно были выявлены лица, ведущие аморальный образ жизни (беспорядочные половые связи, половые отношения вне брака, отношения в алкогольном опьянении, половые связи за вознаграждение – занятия проституцией). Если данные лица милицией и были выявлены, их, по мнению главного венеролога Даугавпилса доктора В. Борисова, очень редко отправляли на проверку на предмет венерических заболеваний, а также сотрудники милиции не всегда прилагали усилия к поиску инфицированных контактных лиц, обычно таких же девиантных личностей. Инфицирование часто было связано с открыто девиантным образом жизни данных женщин даже после длительного лечения и рецидивов гонореи. Так, одна из выявленных женщин с гонореей – бездомная, без определенного места жительства и рода занятий. Кроме того, в медучреждениях города работа по выявлению инфицированных женщин не была организованна должным образом, а уровень санитарного контроля женского населения города можно было характеризовать как недостаточный. Еще одним фактором, способствующим распространению болезни, являлась тенденция самолечения. Если до 1963-го года медикаменты, с помощью которых можно было нейтрализовать симптомы гонореи, не были доступны в аптеках, и женщинам, замученным болезнью, приходилось обращаться за врачебной помощью, то, начиная с 1964-го года, ситуация кардинально изменилась. В аптеках города в открытом доступе появились антибиотики, способные уменьшить симптомы гонореи, и женщины, чтобы избежать стигматизации в обществе, не обращались за медицинской помощью, а занимались самолечением. В итоге в женских консультациях выявлено 45 новых случаев женской заболеваемости гонореей и установлено 21 контактное лицо, а среди 44 членов их семей – 28 больных.

Очень часто наличие сексуально-половых инфекций у женщин раскрывалось в роддоме. Так, в 1963-м году в роддоме выявлены две женщины с гонореей, а 36 беременных женщин прошли лечение. Также много случаев

было раскрыто в гинекологическом отделении центральной больницы Даугавпилса, где много женщин лечили другие гинекологические заболевания и последствия для здоровья, зачастую вызванные именно венерическими заболеваниями. Изучая записи журнала регистрации 1955-го года (*LNA DZVA,* 916. f., 1. apr.), выяснено, что через гинекологическое отделение города в год прошли 218 женщин с трихомониазом. Многие из них попадали в больницу в стадии спонтанного аборта или после спонтанного аборта, вызванного запущенным венерическим заболеванием.

Следует отметить, что знания населения о венерических заболеваниях и о путях и способах инфицирования были скудными. Это подтверждено и путем бесед врачей с зараженными женщинами. Доктор Борисов отмечал, что ни одна из зараженных женщин (вне зависимости от ее семейного положения, рода занятий, уровня образования, социального статуса в советском обществе), не имела представления о рисках и опасности инфицирования, что указывает на крайне низкий уровень сексуальной культуры в целом и отсутствие медицинских познаний у рядовых советских женщин.

Изучая эпидемиологическую ситуацию в городе, доктор Борисов подчеркивал, что аморальный образ жизни общества, особенно женщин, является главной причиной венерических болезней и источником усугубления венерологической ситуации в городе.

Для полного представления о сложившейся ситуации необходимо раскрыть причины и источники заражения женщин. Сотрудники милиции на принудительный осмотр отсылали женщин, ведущих, по сводкам милиции, аморальный образ жизни. Но, по словам главврача диспансера в годовом отчете 1964-го года, «милиция недостаточно активно выявляет лиц, живущих аморальный образ жизни» (*LNA DZVA,* 916. f., 1. apr.). Это свидетельствует об актуальной тенденции – недостаточной работе по выявлению в городе женщин с проблемами венерологического характера в половой сфере и привлечению их к принудительному лечению.

За заражение венерическим заболеванием в Латвийской ССР полагалась уголовная ответственность. Согласно статье 112 Уголовного Кодекса Латвийской Республики от 1961-го года «Заражение венерическим заболеванием», «за заражение венерической болезнью другого лица, если это совершено лицом, знающем о своем заболевании, – применяется наказание в виде лишения свободы сроком до трех лет или в виде исправительных работ сроком до одного года. За преднамеренное создание угрозы заражения венерическим заболеванием путем половых связей или в результате других деяний, – применяется наказание в виде лишения свободы сроком до шести месяцев или в виде исправительных работ сроком до одного года, или денежный штраф в размере до 50 рублей» (*LPSR KK* 1961). Тем не менее, данная мера не действовало на зараженных лиц, особенно мужского пола, и они, скрывая свою болезнь, инфицировали других лиц.

Тут необходимо учесть специфику города Даугавпилса как промышленного, густонаселенного транзитного города СССР и Латвийской ССР. Процессы урбанизации в советском обществе стимулировали рост промышленных крупных городов советских республик. По данным Всесоюзной переписи населения 1959-го года, в городе проживало 65,5 тыс. человек (*ВПН* 1960), количество которых пополнялось приезжими лицами. Поэтому часто люди, вступающие в контакты такого рода, не были знакомы между собой и не владели информацией друг о друге, – одна из сторон была в городе проездом, и они знали, что пути их больше не пересекутся, что означает, что выявить их будет проблематично. Установить личность данных мужчин не всегда удавалось. Характерно, что многие лица мужского пола со свежей гонореей были проезжие, в командировке. За один визит в городе они, в среднем, заражали от двух до трех половых партнеров.

Судя по проценту раскрываемости венерических заболеваний, который в разные годы колеблется от 20 до 88 процентов, не всегда медучреждениями удавалось выявить источник инфекции у женщин. По мнению автора статьи, причины данного явления – уже упомянутые сексуальные связи с малознакомыми или даже незнакомыми мужчинами, фамилии которых для женщин остались неизвестными (проезжие шоферы и другие «путешественники», так как город являлся транзитным узлом в Латвийской ССР), боязнь мести мужчин за донос и боязнь потери партнера и любовных отношений. Тут, по мнению автора данной статьи, имели место традиционные, укрепленные веками и семейными традициями гендерные стандарты в обществе Латвии в целом и в городе Даугавпилсе в частности, которые, несмотря на пропагандируемое равенство полов в советском обществе, определяли значительность наличия мужчины в жизни женщины. Данные стандарты зачастую не позволяли женщинам развестись с неверным мужем или оставить неверного партнера и оградить себя и своих детей от рисков инфицирования в будущем. Тем более, после недавних потерь во Второй мировой войне части мужского населения страны, среди женщин среднего возраста особо ценился почти любой мужчина, что способствовало некому возвышению мужчин над женщинами и вседозволенности мужчин в сексуальных отношениях, в том числе и вне брака.

Устанавливая источники инфицирования гонореей данных женщин в 1964-ом году выявлено, что для 10-ти женщин таким являлся супруг, 5 женщин заражались от малознакомых лиц противоположного пола, 5 – от знакомых. Место встречи, чаще всего, было организовано в собственной квартире или в квартире полового партнера. Устанавливая локацию инфицирования выявлено, что одна женщина инфицировалась на улице; в парке, в лесу или на пляже – 2 женщины, на работе – 2 женщины, на семейном празднике – 2 женщины. Но не выявлено ни одного случая инфицирования в ресторане или в гостинице. По мнению автора статьи, возможно, они имели место, только

женщины молчали, боясь, что им инкриминируют занятие проституцией, что чревато выселением из города за «101 километр» и применением уголовной ответственности (статья 208-я УК Латвийской ССР) (*LPSR KK* 1961). Период знакомства женщин с источником инфицирования в основном был коротким, сроком от несколько часов или одного дня до одного месяца: чаще всего 1–3 дня, реже 4–7 дней. Составляя социальный портрет женщин, было установлено, что в основном они были работницы заводов, реже – служащие, еще реже – колхозницы и домохозяйки, а это значит, экономически и социально уязвимые женщины с низким социальным статусом и уровнем образования, что делало их легкодоступными и неразборчивыми в половых связях.

Предметом вознаграждения за сексуальные услуги и половые связи служили продукты питания, алкоголь, сладости, бижутерия, что указывает на острый дефицит данных товаров в городе в этот период советской истории. За угощение отдались 6 женщин, остальные – безвозмездно. Опрашивая инфицированных женщин об условиях инфицирования венерическими заболеваниями, врачом констатировано, что предметом вознаграждения обычно служили еда или напитки, и только в трех случаях женщины вступили в половые контакты за деньги. Что касается последних, очень редко женщины плату за сексуальные услуги брали деньгами, опять же, чтобы избежать инкриминирования им занятие проституцией (см. таблицу № 2).

Таблица № 2

Предмет вознаграждения за сексуальные услуги женщин в 1961–1963 году[1] в городе Даугавпилсе (*LNA DZVA*, 916. f., 1. apr.)

Предмет вознаграждения	**1961**	**1962**	**1963**
Еда	3	5	7
Напитки	13	27	26
Деньги	-	-	3
Отсутствует	117	99	143

2. Статистика, причины и следствия распространения сексуально-трансмиссивных заболеваний среди детей

Острой проблемой в городе Даугавпилсе также являлось заражение сексуально-трансмиссивными заболеваниями несовершеннолетних лиц. Инфицированные матери подвергали риску заражения и своих детей, в результате в 1953–1964 годах в городе Даугавпилсе дети болели гонореей и даже сифилисом. Особенно критическим был 1958 год, когда в городе были фиксированы

[1] Статистические данные за весь период исследования (1953–1964) не доступны, информация о вознаграждении женщин за сексуальные услуги в отчетах диспансера была обобщена только в 1961–1963 годы.

три случая детской заболеваемости сексуально-трансмиссивными заболеваниями – два случая сифилисом и один случай гонореей.

Часто гонореей инфицировались и дети (Дело № 37 от 1964-го года, 4 стр.). Хотя в 1956-ом и в 1959–1961 годах дети, инфицированные гонореей, не были выявлены, также не было инфицированных беременных и новорожденных, риски заражения в городе полностью не были устранены. Больше всего риску инфицирования от матери ребенку при родах и грудном вскармливании были подвержены новорожденные дети. Например, в Даугавпилсском роддоме в 1955-ом году выявлен один инфицированный новорожденный ребёнок. Также гонорея передавалась от матери к ребенку бытовым путем (члены семьи пользовались общим постельным бельем, полотенцами, предметами гигиены, посудой, что при дефиците товаров периода «Хрущевской оттепели» было повседневным явлением, а в совокупности с невежеством населения и, зачастую, с небрежностью по отношению к нормам гигиены усилило риски заражения). В 1958-ом году в городском стационаре с хронической гонореей был выявлен ребенок, девочка младшего школьного возраста, воспитанница районного интерната. С учетом тесных бытовых контактов детей в школах такого типа был проведен осмотр всех детей и сотрудников интерната, но ни у кого гонорея не была выявлена. В последствии было установлено, что девочка инфицировалась от матери, но, что не типично, лабораторные обследования матери не дали положительного результата. В 1963-м году выявлен один трехлетний ребенок, больной гонореей. А в 1964-ом году были выявлены два больных подростка в возрасте 16–17 лет. Возможно, они инфицировались от своих матерей, а также вполне возможно, что гонорея – результат их первого неудачного сексуального опыта.

В городе Даугавпилсе в 1953-1964-ом годах были сдучаи и детского сифилиса. Так, в 1953-м году у ребенка был обнаружен поздний врожденный бытовой сифилис. В 1954 году выявлены две беременные женщины с сифилисом. В 1955-ом году не выявлено ни одного больного ребенка. Одна беременная женщина отправлена на серологический осмотр, вследствие чего у нее выявлен латентный сифилис. А в 1956-ом году в городском роддоме при родах сифилис обнаружен у некой Клавдии А., которая во время осмотра при беременности в женской консультации категорически отказалась от сдачи крови для серологического анализа. Впоследствии, мать и ребенок были госпитализированы, а лечащему гинекологу было объявлено общественное порицание за нехватку настойчивости. В 1956-ом году сифилис также выявлен у 12-летней девочки, которая бытовым путем инфицировалась от матери. В 1958-ом году выявлена беременная женщина на третьем месяце беременности со скрытым сифилисом. Выявлен и ребенок из детдома, восьмилетний мальчик с поздним врожденным сифилисом. Обследуя его мать, болезнь констатирована у матери. В целом выявлено 9 семей с сифилисом и 8 с гонореей; дети, к счастью, не пострадали. В 1962-ом году у семьи жителей города

К. – супружеской пары и у их несовершеннолетней дочери – был выявлен скрытый сифилис, а в семье Л. у матери выявлен нейросифилис в поздней форме, у дочери сифилис оказался врожденным. А в 1963-ом году обнаружена девочка с поздним врожденным сифилисом (кератит); у ее матери был обнаружен поздний скрытый сифилис. Возраст маленьких пациентов диспансера составлял от двух до семнадцати. Дети в основном инфицировались бытовым путем. Известны факты, что дети инфицированы бытовым путем от матери, реже – от отца и остальных членов семьи. Врачом Борисовым неоднократно отмечено, что инфицированные женщины имели тесный бытовой контакт с другими членами своей семьи, что, с учетом бытовых условий (жилищных условий того времени – теснота, перенаселенность, ограниченное количество спальных мест, не соблюдение санитарно-гигиенических норм – баня раз в неделю, отсутствие горячей воды и даже водопровода; пользование общими предметами гигиены – полотенцами, постельным бельем), усугубляло риск инфицирования детей.

Начиная с 1959-ого года больных гонореей женщин лечили в стационаре у роддома. Срок лечения женщины достигал 14–15 дней, а мужчин – только 5 дней. Сифилис лечился в диспансере. Лиц, заболевших сифилисом, лечили антибиотиками и сульфамидными препаратами. В лечении использовались соли тяжелых металлов, инъекции на молочной базе и переливание крови. В случае подозрений врача на открыто девиантный образ жизни пациентки, женщины отправлялись на анализы в центральную городскую больницу.

Необходимо рассмотреть и профилактические, превентивные мероприятия по уменьшению распространения венерических заболеваний. Для беременных женщин был предусмотрен серологический осмотр, который проводился во время первого триместра беременности. В роддоме среди врачей проводился инструктаж, как вести себя с девиантными потенциально инфицированными женщинами, врачей, пропускающих больных через решето проверок, бичевали на партийных и профессиональных собраниях.

В городе велась превентивная просветительная работа среди молодежи в школах, также использовались молодежные вечера, на которых с лекциями выступали гинекологи, венерологи и сотрудники Городского отдела народного образования (ГОРОНО). Активная превентивно-профилактическая групповая работа с населением также велась среди рабочего класса в клубах и на производственных предприятиях.

Заключение

Анализируя на примере города Даугавпилса причинно-следственную связь между причинами распространения сексуально-трансмиссивных заболеваний среди женщин и способами решения данной проблемы в советском обществе, можно сделать некоторые выводы.

Для инфицированных женщин города характерно не только ярко выраженное девиантное сексуальное поведение, зачастую связанное с веяниями нового времени – «Хрущевской оттепели» в больших индустриальных городах, но и лабильность рамок морали, установленных советским обществом. Характерно и отсутствие знаний у женщин о венерических заболеваниях и их последствиях, рисках инфицирования себя и своих детей, в том числе бытовым путем, а также появление в свободном доступе противозачаточных средств и антибиотиков, дающих иллюзию защищенности. Этому периоду также характерна экономическая и социальная уязвимость женщин города в совокупности с пониженным чувством собственного достоинства (влияние исторической ситуации с демографическими потерями мужчин на Второй мировой войне и гендерные стандарты в обществе, определяющие важность присутствия и ценность мужчины в жизни женщины). Следствие обесценивания женщин в советском обществе – их легкая доступность для мужчин, а также желание выгородить своих инфицированных партнеров. Распространению венерических заболеваний в городе Даугавпилсе также способствовал стыд за раскрытие факта болезни и страх стигматизации в советском обществе, страх конфликта с законом и структурами власти. Это все являлось препятствиями для женщин, чтобы при первых симптомах заболевания обратиться за квалифицированной медицинской помощью, и этим они подвергали риску не только собственное здоровье, но и здоровье своих детей. С другой стороны – распространение венерических заболеваний не всегда были связано с открыто девиантным образом жизни женщин, зачастую они становились заложниками девиаций своих партнеров и социальной стигматизации, не позволяющей вовремя обратиться за квалифицированной медицинской помощью.

Библиография

Источники

LNA DZVA – Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils zonālais valsts arhīvs, 916. f. (“Daugavpils ādas un venerolo ̧giskā dispansera gada atskaites”), 1. apr. (V. Borisovs, “Medicīniskās gada atskaites par 1953.–1964. gadu”).

LPSR KK 1961 – *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas krimināl̄kodekss*, Rīga: Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidijs.

ВПН 1960 – *Всесоюзная перепись населения* (Численность населения СССР по переписи на 15 января 1959 года по республикам, краям, областям, национальным округам, районам, городам, поселкам городского типа, районным центрам и крупным сельским населенным местам (по административно-территориальному делению на 1 января 1960 г.), Москва: Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР.

Литература

Л е б и н а, Ч и с т и к о в 2003 – Наталия Лебина, Александр Чистиков, *Обыватели и реформы,* Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин».

К о r p a, P a u l a 2010 – Viola Korpa, Līga Paula, *Socioloģija*, Jelgava: Jelgavas tipogrāfija.

К о л о к о л ь ч и к о в а 2014 – Римма Колокольчикова, «Экзогенные болезни населения индустриальных городов Европейского севера России (вторая половина 1960-х – первая половина 1980-х годов», *Лабиринт,* журнал социально гуманитарных исследований, 1, 82–86.

Iveta Krylova

Moterys ir lytinės transmisinės ligos sovietų visuomenėje: Latvijos SSR Daugpilio odos ir veneros ligų dispanserio medicinos ataskaitų medžiaga (1953–1964)

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Daugpilis*, *moteris*, *deviantinio elgesio moteris*, *lytinės transmisinės ligos*, *Latvijos SSR Daugpilio odos ir veneros ligų dispanseris*, *medicinos ataskaitos*, *sovietinis periodas.*

Vadinamuoju „Chruščiovo atšilimo“ laikotarpiu (1953–1964) sovietų visuomenėje Latvijos teritorijoje socialinės ir ekonominės problemos ir moralės normų nuosmukis veikė kaip pagrindas plisti tarp moterų ir jų šeimose venerinėms (lytinėms transmisinėms) ligoms – trichomonozei, gonorėjai ir sifiliui. Rizikos grupėje atsidūrė ne tik daugybė marginalaus elgesio (turinčių alkoholio priklausomybę, pasižyminčių deviantiniu seksualiniu elgesiu) vienišų moterų, bet ir namų šeimininkės, ištekėjusios moterys, kurių vyrai nevengė laisvų seksualinių santykių. Socialinės ir ekonominės problemos, maži atlyginimai, prekių deficitas lėmė, kad moterys dažnai rinkdavosi atsitiktinius santykius už atlygį. Sovietinėje visuomenėje stigmatizuotos buvo ne tik lytinėmis transmisinėmis ligomis užsikrėtusios moterys, bet ir asmenys, su kuriais jos turėjo kontaktų, jų šeimos ir vaikai. Straipsnyje analizuojami trijų tipų venerinių ligų – trichomonozės, gonorėjos ir sifilio – išplitimo ir sergamumo statistiniai duomenys bei incidentų pobūdis Daugpilyje 1953–1964 metais. Ypač didelė rizika užsikrėsti buitiniu keliu dėl higienos normų nesilaikymo ankštuose butuose grėsė vaikams.

Tyrimo pagrindas – Latvijos nacionalinio archyvo Daugpilio zonos valstybinio archyvo (LNA DZVA) Latvijos SSR Daugpilio odos ir veneros ligų dispanserio medicininių ataskaitų medžiaga (1953–1964), 916-asis fondas, aprašas Nr. 1 – 1947–1972 metų medicininės ataskaitos. Straipsnyje analizuojama odos ir veneros ligų dispanserio1953–1964 metų 368-ių bylų medžiaga.

916-ojo fondo medžiagoje išnagrinėta moterų užsikrėtimo lytinėmis transmisinėmis ligomis sovietinėje visuomenėje tyrinėjamu laikotarpiu Latvijos SSR problema: veiksniai, sąlygojantys venerinių ligų plitimą, prie kurių prisidėjo moterų užsiėmimas prostitucija, laisvi seksualiniai santykiai ir nesaugūs lytiniai santykiai. Ši tendencija susijusi su miesto moterų žemu informuotumo lygiu.

Iveta Krylova

Women and Sexually Transmitted Diseases in Soviet Society: Based on the Materials of the Medical Reports of the Dispenser for Skin and Venereal Diseases of the Daugavpils City in Latvian USR (1953–1964)

S u m m a r y

Keywords: *Daugavpils city*, *woman*, *sexually transmitted diseases*, *Dispenser for skin and venereal diseases of the Daugavpils city in Latvian USR*, *medical report*, *Soviet period*.

In the Soviet period during the "Khrushchev thaw" (1953–1964), in the territory of Latvian USR, social and economic problems and decline of moral values in Soviet society became the foundation to the spread of venereal (sexually transmitted) diseases – trichomoniasis, gonorrhea, and syphilis – among women and their family members. In Soviet society exposed to risk were not only women with pronounced marginal behavior (women with alcohol addiction, women of deviant sexual behavior), single women, but also housewives, married women with husbands who did not avoid casual sexual behavior. Social and economic problems, low wages, shortage of goods made women available for casual relationships for reward. In Soviet society, not only women infected with sexually transmitted diseases were stigmatized, but also the people with whom they had contact, their families, and their children. The paper reveals and analyzes the statistics on the prevalence and incidence of three types of venereal diseases – trichomoniasis, gonorrhea and syphilis – and the nature of incidents between 1953 and1964 among women and their families in Daugavpils. Children were at particular risk of becoming infected with a disease due to non-compliance with hygiene standards in cramped apartments.

The research is based on the material of medical reports of the Daugavpils Regional State Archives (LNA DZVA) of the Latvian National Archives of the Daugavpils City Skin and Venus Diseases Dispensary of the Latvian SSR (1953–1964), 916th fund, description no. 1, medical reports for the years 1947–1972. Fund 916 examines the problem of women's transmission of sexually transmitted diseases in Soviet society during the study period in the Latvian SSR: factors influencing the spread of venereal diseases provoked by women's prostitution, free sex and unprotected sex during this period of Soviet history. This trend is related to the low level of awareness of urban women.

I v e t a K R Y L O V A
Daugavpils Universitāte
Vienības iela 13
LV-5401 Daugavpils
Latvija
[nikki75@inbox.lv]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 29 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 29 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 74–89.
ISSN 1822-7309

Regioninės atminties raiška Lietuvoje 1918–1940 metais: du Žemaitijos atvejai

Dangiras MAČIULIS
Lietuvos istorijos institutas

Pagrindinės sąvokos: *regioninė atmintis*, *Žemaitija*, *žemaičių atminties kultūra*, *Žemaičių „Alkos“ muziejus*, *Vincas Grybas*.

Populiariame tarpukario Lietuvoje Adolfo Klimo šalies geografijos vadovėlyje Žemaitija buvo apibrėžta kaip šalies vakaruose esantis regionas, kurio riba (skirianti Žemaitiją nuo greta esančio Aukštaitijos regiono) prasideda „maždaug nuo Latvijos sienos ties Vegerių miesteliu ir eina per Kruopius, pro Šiaulius, per Bubius stačiai ant Raseinių; iš ten ji pasuka į pietų vakarus Tauragės linkui ligi Nemuno upės, toliau palei Nemuną nusitęsia ligi Baltijos jūros“. Esminiu Žemaitijos ir (ar) žemaičių regiono požymiu buvo nurodyta tarmė, teigiant, kad gyvenantieji į vakarus ir šiaurę nuo įvardytos ribos kalba žemaitiškai, o į rytus ir pietus – aukštaitiškai (K l i m a s 1933, 158).

Etnologo Petro Kalniaus teigimu, XX a. ir XXI a. galima išskirti keturias skirtingas žemaičio sampratas, kurias sąlygiškai būtų galima įvardyti taip: reliktinė istorinė (buvusios Žemaičių seniūnijos teritorijos gyventojo); dabartinės Žemaitijos „piliečio“ (Žemaitijos gyventojo, kuris nesiejamas nei su etnine kilme, nei su kilmės vieta); žemaičio kaip etninės žemaičių tautos atstovo; žemaičio kaip lietuvių subetninės grupės nario. Kartu konstatuota, kad XIX a. antroje pusėje ir XX a. pradžioje žemaičiai tiek mokslinėje literatūroje, tiek viešosios spaudos diskurse pradedami suvokti kaip integrali, nors ir itin savita etninės lietuvių tautos dalis: etnologai žemaičius įvardijo kaip vieną iš lietuvių etnografinių grupių, o kalbininkai žemaičių tarmę klasifikavo kaip lietuvių kalbos dialektą. Tik XX a. pabaigoje Lietuvos moksle įsigalėjo nuostata, kad žemaičiai – lietuvių potautė (subetnosas) (K a l n i u s 2012, 402).

Palankias sąlygas žemaitiškai savimonei ir žemaitiškai tapatybei stiprėti XX a. sudarė nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimas 1918 metais. Lietuvos valstybė buvo kuriama siekiant lietuvių etnosui užtikrinti dominuojančias pozicijas, tačiau rūpesčiai dėl politinio valstybės kūno integralumo (Vilniaus ir Klaipėdos kraštų problemos) tarpukariu politiniam elitui netrukdė tuo pat metu palankiai žiūrėti į regioninės savimonės ir tapatybės apraiškas. Palankų požiūrį lėmė tai, kad regioninės savimonės apraiškos turėjo veikiau etnografinį charakterį ir nesikėsino

į valstybės teritorinį integralumą, o atskiriems šalies regionams galėjo tik suteikti savitų ir patrauklių bruožų. Žemaitija buvo ryškus ir savitas regionas, turintis ne tik aiškių kalbinių skirtumų, bet ir istorinę regiono tradiciją.

Žvelgiant į XX a. tarpukario Lietuvą nesunku pastebėti žemaitiškos savimonės apraiškų ir viešai manifestuojamą žemaitišką tapatybę. Tai liudijantys ženklai gali būti, pavyzdžiui, studentus žemaičius vienijančios organizacijos. 1925 m. gegužės 14 d. Lietuvos universitete buvo įregistruota žemaičių studentų Simono Daukanto draugija. 1930 m. Vytauto Didžiojo universitete įsikūrė studentų žemaičių korporacija „Filiae Samogitiae“, o 1932 m. Žemės ūkio akademijoje susibūrė studentų žemaičių korporacija „Fraternita Samogitia“ (M u k i e n ė 1998, 169). Manytina, kad žemaitiškos savimonės ir žemaitiškos tapatybės raiškos stiprėjimą tuo metu skatino ir augantis Telšių, kaip Žemaitijos regiono sostinės, vaidmuo – vietos elitas laikė save gyvenančiais Žemaitijos sostinėje. Tarpukariu Telšiai tapo ir sostine 1926 m. įkurtos Telšių vyskupijos, kuri pasidarė tarsi pagrindinė Žemaičių vyskupystės simbolinio kapitalo paveldėtoja. Dera pažymėti, kad žemaitiškos savimonės ir žemaitiškos tapatybės raiškos stiprėjimą skatino ir šiame regione leidžiama spauda, kuri tuo pat metu ir reprezentavo regioninės tapatybės idėjas (P e t r e i k i s 2014, 301).

Ryškiu žemaitiškos tapatybės manifestavimo ženklu tapo 1936 m. lapkričio 15 d. Šiauliuose sušauktas žemaičių rašytojų konventas, kuriame nutarta steigti žemaičių rašytojų draugiją ir išleisti rašytojų kūrybos antologiją, kurią redaguoti buvo patikėta Stasiui Anglickiui. Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija *Žemaičiai* 1938 m. pasirodė Kaune (S t r i o g a i t ė 1998, 175–176). Prisimindamas antologijos pasirodymo aplinkybes ir žemaičių rašytojų telkimosi aplinkybes, Anglickis teigė, kad tai nulėmė daug priežasčių: nuo stiprėjančios nacizmo grėsmės jausenos iki atėjusio į madą literatūros vakaruose „vis ką nors paskaityti ir šiaurinių žemaičių, dounininkų tarme“. Jis pažymėjo ir Prano Genio, kuriančio „Alkos“ muziejų, pastangas paversti jį į „<...> visos Žemaitijos kultūros centrą“ (A n g l i c k i s 1996, 25–26). Antologijos pratarmėje Anglickis, programiškai dėstydamas žemaičių rašytojų vienijimosi prasmę, žemaitišką tapatybę pirmiausia siejo su savitu žemaitišku charakteriu, tačiau buvo pažymėta ir Žemaitijos, kaip istorinio regiono, tradicijos svarba teigiant, kad esą „Žemaičiuose dar net dabar yra gyvas savo atskirumo supratimas“ ir esą tik susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei tapatybę reiškiantis žodis *žemaitis* užleido pirmaujančią vietą ir „atidavė dalį savo prasmės Lietuvos pilietybės sąvokai“ (A n g l i c k i s 1938, 7–8). Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologiją *Žemaičiai*, kurioje buvo ir tekstų žemaičių kalba, galima laikyti kolektyviniu žemaitiškos tapatybės įtvirtinimo manifestu, nes antologijoje dalyvaujantys autoriai vieningai skelbė pradedantys „žemaičių senovės, žemaičių stiprybės, kalbos, kūrybos ir būdo atgimimą“ ir pabrėžė sieksiantys savo kultūrinio savitumo, kuris paženklintas žemaitiška tapatybe, išsaugojimo (A n g l i c k i s 1938, 15). Palaikydamas *Žemaičių* antologijos iniciatyvą, Mykolas Biržiška paragino žemaičių kalbą vartoti kaip galima plačiau:

„viešai reiškimės su savo sodos kalba savo sueigose, šventėse, iškilmėse!“ (B i r ž i š k a 1938, XI).

Manoma, kad šiuos žemaitiškos tapatybės manifestavimo ir konstravimo procesus tarpukario Lietuvoje turėjo lydėti ir stiprėjanti raiška Žemaitijos ar žemaičių regioninės atminties kultūros, turėjusios padėti įtvirtinti savąją tapatybę. Regioninė atmintis – kolektyvinės atminties atmaina, apibrėžtoje teritorijoje gyvenančių bendruomenių ar socialinių grupių narius susaistanti bendrais prisiminimais bei praeities reprezentacijomis. Ši atmintis yra laikoma svarbiu teritoriškai apibrėžtos visuomenės tapatybės struktūros elementu (*MM* 2014, 339). Nors regioninė atminties kultūra reprezentuoja konkrečios vietos bendruomenės atminties kultūrą, ji yra priklausoma nuo nacionalinės (ar tautinės – dominuojančio etnoso valstybėje) atminties, nes jos turinyje susipina vaizdiniai, kurie yra svarbūs tiek lokaliu, tiek nacionaliniu mastu (S z p o c i ń s k i 2018, 20). Ši sąsaja reiškia tai, kad, nacionalinę kolektyvinę atmintį reprezentuojant konkrečioje, geografiškai apibrėžtoje erdvėje, ji dažnai įgyja ir lokalios (regiono) atminties kultūros bruožų – įtraukiami vaizdiniai, kurie ją papildo ir suteikia regioninio savitumo. Kartais regioninės atminties vaizdiniai gali net raiškiau reprezentuoti nacionalinę atminties kultūrą.

Regioninė atmintis reprezentuoja tą atminties kultūrą, tuos atminties vaizdinius (atminties vietas), kurie yra svarbūs regiono bendruomenei, kurie suteikia galimybę išreikšti savo regioninę tapatybę, savo regiono kultūrinį savitumą. Regioninė atmintis susijusi su tais įvykiais ir simboliais, kuriuos tam tikroje teritorijoje esanti bendruomenė laiko savo (dažnai išskirtinai savo) tapatybės elementais (G o l k a 2009, 51–66; N o w a k 2011, 53–55). Tokiu būdu ši atmintis atlieka tiek šią bendruomenę konsoliduojantį ir tapatybę padedantį įtvirtinti vaidmenį, tiek padeda bendruomenei reprezentuoti savo savitumą.

Minėtieji žemaitiškos tapatybės raiškos atvejai ir deklaruojamas pasiryžimas ją gaivinti skatina kelti klausimą: jei yra kolektyvinė žemaitiška tapatybė ir daugmaž aiškias ribas turintis regionas, ar galima kalbėti apie Žemaitijos ar žemaičių kolektyvinę atmintį kaip regioninės atminties atvejį. Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimus, ar buvo kryptingų pastangų formuoti regioninę Žemaitijos ar žemaičių atminties kultūrą ir kokie ženklai viešoje erdvėje liudijo šiuos procesus. Bandant rasti atsakymą į šiuos klausimus buvo nuspręsta atlikti dviejų atvejų studiją. Atvejų studijos tyrimas pasirinktas dėl to, kad tai leidžia nuosekliai išanalizuoti ir aprašyti vieną ar kitą reiškinį, atskleisti su juo susijusius kontekstus ir prasmes tuomet, kai bendras kontekstas nėra aiškus.

Regioninė atmintis, kaip ir kitos kolektyvinės atminties formos, viešoje erdvėje įprastai reiškiasi tiek per materializuotus simbolius, pavyzdžiui, paminklus, tiek per atminties saugojimo institucijas, pavyzdžiui, muziejus. Teigiama, kad muziejai vaidina išskirtinį vaidmenį palaikant ir formuojant kolektyvinę atmintį, nes simbolizuoja kolektyvinės atminties reiškinį (G o l k a 2009, 103). Todėl, ieškant regioninės žemaičių atminties raišką viešoje erdvėje liudijančių ženklų, atvejų tyrimo objektais buvo nutarta pasirinkti Žemaičių muziejų „Alką“ ir Raseiniuose pastatytą paminklą „Žemaitis“.

Žemaičių muziejus „Alka“

Regioninės istorijos naratyvą įprastai ryškiausiai reprezentuoja vietos ar regiono muziejai, kuriuose per ekspoziciją siekiama ne tik papasakoti vietos istoriją, bet ir išryškinti regiono istorinį ir kultūrinį savitumą. Tokiu būdu muziejai tampa regiono kolektyvinės atminties konstravimo ir reprezentavimo vieta, o muziejuose ar juos supančioje aplinkoje gimsta ir materializuojasi įvairūs kolektyvinės komemoracijos projektai – nuo vieno ar kito asmens įamžinimo iki užsimojimo sukurti regionui nusipelniusių asmenų panteoną.

1923 m. gruodį dienraštyje *Rytas* pasigesta Lietuvoje provincijos muziejų – tokių kaip Prūsijos muziejus Karaliaučiuje, kuriame esą „galima rasti visų išmirusių mūsų brolių senprūsių kultūrą“. Konstatavus tokių muziejų svarbą regiono visuomenei, pastebėta, kad „kai kurios Lietuvos vietos arba kraštai labai toli stovi“ nuo šalies sostinės ir apskritai stokoja kultūros įstaigų – pavyzdžiu buvo pateikta Žemaitija (*RYT* 1923 12 23). Turėjo praeiti beveik dešimtmetis, kol Telšiuose atsirado viešai veikiantis muziejus.

Tiesa, iniciatyvų steigti muziejus Žemaitijoje buvo, buvo kaupiami ir praeitį liudijančių daiktų rinkiniai. *Telšių žiniose* 1924 m. lapkritį teigta, kad nuo pat nepriklausomybės pradžios buvo daug kalbėta apie tai, kad Telšiuose būtina įkurti muziejų, tačiau iki 1924 m. rudens nieko nenuveikta. Todėl laikraštis su džiugesiu pranešė, kad 1924 m. spalio 20 d. įvykusiame Telšių mokytojų seminarijos mokytojų tarybos posėdyje vienbalsiai nutarta įkurti Telšių mokytojų seminarijos Žemaičių muziejų „istorinės, meno ir pedagoginės vertės daiktams rinkti ir juos saugoti“. Optimistiškai tikėtasi, kad prabėgs keletas metų ir Žemaičių muziejus Telšiuose, tapęs „rimta mokslo, meno ir auklėjimo įstaiga“, taps žinomas visoje Lietuvoje, o kiekvienas inteligentas, atvykęs į Telšius, laikys savo pareiga apsilankyti šiame muziejuje. Kurti muziejų Telšiuose skatino ir šio miesto, kaip Žemaitijos centro, augimas (*TŽ* 1924 11 21). Muziejaus atsiradimas Žemaitijos sostine laikomiems Telšiams turėjo suteikti įsivaizduojamo miestietiško visavertiškumo. Per kelerius metus mokytojo J. Gedmino iniciatyva Telšių mokytojų seminarijos kraštotyros kampelyje buvo surinkta apie 400 eksponatų, daugiausia numizmatikos. Tačiau šis rinkinys neperaugo į viešą muziejų, o po to, kai 1930 m. mokytojų seminarija persikėlė į Plungę, eksponatų rinkinys liko be priežiūros Telšiuose ir ėmė nykti (S p u d y t ė 2007, 7).

Realus Žemaičių muziejaus kūrimas prasidėjo tik ketvirto dešimtmečio pradžioje. 1931 m. sausio 17 d. Telšiuose Prano Genio iniciatyva įvyko vietos inteligentų susirinkimas, kuriame buvo pristatytas sumanymas įsteigti Žemaičių kraštotyros draugiją. Svarbiausiu naujos draugijos tikslu paskelbtas siekis Telšiuose įkurti Žemaičių muziejų. Žemaičių kraštotyros draugija planavo savo skyrius turėti visoje Žemaitijoje, o į veiklą įtraukti visą žemaičių krašto inteligentiją (*ŽB* 1931 01 22). Netrukus šios draugijos steigimo iniciatorius P. Genys spaudoje paskelbė apie kuriamą naują draugiją, kurios tikslas – „pažinti žemaičių krašto praeitį ir dabartį, jo gamtą ir kultūrą, taip pat apsaugoti jo senovės liekanas, istorines vietas, liaudies

kūrybą ir kitas krašto istorines kultūrines vertybes“. Pažymėta, kad draugija, pavadinta Žemaičių senovės mėgėjų draugija „Alka“, veiks „visame žemaičių krašte“, o jos centrinė buveinė bus „žemaičių sostinėje – Telšiuose“ (*ŽB* 1931 03 26). 1931 m. rugpjūčio 14 d. Telšių visuomenės klube įvyko visuomenės susirinkimas, kuris tapo iš esmės pirmuoju „Alkos“ draugijos narių susirinkimu. Susirinkimas prasidėjo vieša paskaita apie senovės lietuvių ir žemaičių alkas bei alkvietes. Paskaita, kuri aiškino visuomenei naujos draugijos pavadinimą, tapo naujos draugijos propagandiniu renginiu – po jos klausytojai rašėsi nariais į naująją draugiją. Susirinkimo metu draugija deklaravo savo svarbiausią tikslą – įkurti „Telšiuose muziejų ir rinkti bei išsaugoti žemaičių senovės kultūros ir liaudies meno turtų liekanas“ (*ŽB* 1931 08 20). Tuo pat metu pasirodė informacija, kad Mažeikiuose jau yra įsikūręs „Alkos“ skyrius. Tai pranešdamas *Žemaičių balsas* kartu vylėsi, kad „Alkos“ draugijos idėja „sužavės visą žemaičių kraštą“ ir draugijos skyriai įsikurs visuose didesniuose miestuose. Pabrėžta, kad esą „pagaliau laikas atėjo patiems žemaičiams susirūpinti savo gimto krašto ir istorinėmis liekanomis – viskas juk kasdien nyksta ir žūva“ (*ŽB* 1931 08 20). Dera pridurti, kad kraštotyros muziejus Mažeikiuose veikė jau nuo 1928 m., o jo kūrėjas buvo mokytojas Stasys Ličkūnas. Sprendžiant iš to meto spaudos, Mažeikių valdžia šiam muziejui dėmesio stokojo ir paramos neteikė, todėl jo veikla rėmėsi tik steigėjo asmenine iniciatyva (*ŽB* 1931 10 08).

Žemaičių „Alkos“ muziejus gimė kaip Žemaitijos regiono, turinčio savitą regiono istoriją ir kultūrą, kultūros paveldo išsaugojimo projektas, o kartu ir kaip didesnio Žemaitijos regioninės kultūros reiškinio plėtojimo programos dalis. Tai patvirtina 1931 m. gruodžio 10 d. „Alkos“ draugijos valdybos posėdyje, šios draugijos pirmininkui P. Geniui pasiūlius, priimtas nutarimas surengti „Žemaičių tautos kongresą“, kurio programoje buvo išskirtos trys svarbiausios priemonės: iškilmingas „Alkos“ muziejaus atidarymas, žemaičių tautodailės parodos ir žemaičių dainų šventės surengimas. Muziejų buvo nuspręsta atidaryti nedelsiant – 1932 m. sausio pradžioje (*ŽB* 1931 12 17). Gavusi paramą iš vietos savivaldybių, draugija išsinuomojo patalpas ir 1932 m. sausį Žemaičių „Alkos“ muziejus pradėjo veikti, o duris iškilmingai atvėrė vasario 16-ąją – švenčiant Lietuvos valstybės atkūrimo dieną. Muziejaus vedėju tapo draugijos pirmininkas P. Genys (*LA* 1933 11 04). Apie muziejaus atidarymą 1932 m. sausį *Žemaičių balso* laikraštyje visuomenei pranešusi draugijos valdyba paragino visus, kurie tik turi „istorinės vertės muziejinės medžiagos“, perduoti ją muziejui (*ŽB* 1932 01 28).

Muziejaus kūrimo metu P. Genys teigė, kad „Žemaičių kraštas – turtingiausias senovės turtais <...> kraštas“. Tačiau kartu konstatavo, kad tie, jo žodžiais tariant, „brangūs turtai smarkiu tempu nyksta, žūva“, kad daug jų iškeliavo į užsienį ir esą nieko panašaus jau žemaičių žemėje nepamatysi (*ŽB* 1931 10 22). Norėdamas pabrėžti muziejaus kūrimo svarbą, P. Genys plėtojo pasakojimą apie svetimųjų pavogtas žemaičių kultūros vertybes ir grėsmes joms. Jis tikino, kad „daug brangiausių mūsų kraštų istoriškos vertės daiktų išgabenta į Rusiją, Lenkiją, Švediją,

Latviją ir kitur; daug ir šiandien dar plaukia iš žemaičių krašto į užsienius, ir dar daugiau jų kasdien negailestingas laikas ir tamsūs žmonės sunaikina“. Todėl ragino ne tik saugoti žemaičių kultūros palikimą, bet ir apginti jį nuo „svetimųjų“ bandymų pasisavinti neabejotinai išskirtinę žemaičių kultūrinę savastį ir net įrodinėjo esant žemaičių kultūrinės savasties vagystes liudijančių pavyzdžių: „Mūsų žemaičių Kretingos vienuolių raižinių klišes lenkai išgabeno pas save ir prieš pasaulį didžiuojasi, kad tai esąs jų menas, nes ir parašai esą lenkiški... Parašai lenkiški – tokia buvo mada, bet klišės darytos Kretingoje tikrų žemaičių. Vieną tokią įdomią klišę turi muziejus „Alka“.“ Tokiu būdu, P. Genio žodžiais tariant, būrelis žemaičių patriotų esą „nebegalėdami toliau pakęsti savo krašto milžiniškos šiuo atveju skriaudos“ ir nusprendė įkurti Žemaičių senovės mėgėjų draugiją „Alką“, kuri užsibrėžusi tikslą visomis išgalėmis žemaičių krašto kultūros paveldą rinkti ir išsaugoti ateities kartoms kuriamame „Alkos“ muziejuje (*ŽB* 1931 10 22).

„Alkos“ muziejus plėtojo savo veiklą. 1933 m. lapkritį teigta, kad per pusantrų metų muziejų aplankė daugiau kaip 10 tūkst. lankytojų (*LA* 1933 11 04). Pažymėtina, kad tuomet muziejaus lankytojai išvysdavo ne ekspoziciją, nuosekliai pasakojančią Žemaitijos istoriją, bet margą įvairiausių eksponatų rinkinį (nuo sakralinės tautodailės pavyzdžių iki numizmatinių eksponatų), kurį draugijos nariams pavyko sukaupti. Tokiu būdu šis muziejus, kaip regioninės kolektyvinės atminties reprezentavimo vieta, žemaitiškos tapatybės konstravimui tarnavo ne pasakodamas nuoseklų regiono istorijos naratyvą, bet pirmiausia savo egzistavimo faktu skatinančiai veikė žemaitišką savimonę.

Dera pažymėti, kad tuomet Lietuvos provincijos kraštotyros muziejuose buvo įprasta, jog vietoj nuoseklaus pasakojimo lankytojas ekspozicijoje išvysdavo margą eksponatų rinkinį. Įprastai tai sąlygojo kelios priežastys: kompetencijos tvarkyti muziejų stoka, muziejaus įsikūrimas laikinose, nepritaikytose patalpose ir skubėjimas pirmiausia rinkti tai, kas laikyta kultūrinėmis vertybėmis, nuogąstaujant dėl jų praradimo – tarp kraštotyrininkų dominavo nuostata, kad pirmiausia reikia skubėti kaupti rinkinius, nes kultūrinės vertybės žūsta. Taip manė ir „Alkos“ muziejaus vedėjas P. Genys, rašęs, jog „brangūs turtai smarkiu tempu nyksta, žūva“, ir skubinęs juos kaupti.

„Alkos“ draugija kryptingai siekė pastatyti muziejų, kuriame su užsimojimu būtų papasakota Žemaitijos istorija. 1935 m. vasarą Telšių miesto taryba vienbalsiai nusprendė, kad muziejui turi būti pastatytas specialus pastatas. Vienbalsį miesto tarybos sprendimą galima laikyti ne tik žemaičių muziejaus klausimo svarbos pripažinimu, bet ir iškalbingu vietos / regiono elito žemaitiškos tapatybės manifestavimo aktu. Iškalbinga ir tai, kaip dėmesingai muziejaus statybai rinkta vieta – ieškant vietos „Alkos“ pastatui, pabrėžta, kad muziejus „negali būti pastatytas kur užkampy arba kokioj netinkamoj vietoj“, todėl nuspręsta, kad tinkamiausia jam vieta būtų ant Žaliojo kalno numatomame miesto parke (*MK* 1935 06 30). Vėliau platinamuose „Alkos“ draugijos kvietimuose aukoti muziejaus statybai buvo ypač pabrėžiama simbolinė muziejaus statybos vieta: „Žemaičių sostinėje, Telšiuose,

ant Masčio ežero kranto, kur prieš amžius stovėjo Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių T e l š i ų dvaras, o vėliau Lietuvos didikų kunigaikščių Sapiegų rūmai, toje istorinėje vietoje Žemaičių visuomenė statosi Žemaičių muziejaus rūmus“ (S p u d y t ė 2007, 10). Toks muziejaus statybos vietos istoriškai argumentuotas akcentavimas rodo muziejaus statytojų norą tapti istorinės tradicijos paveldėtojais ir tęsėjais, kuriems suteikta teisė pasakoti apie Lietuvos ir Žemaitijos praeitį. Tai rodo ir siekį regioninę atminties kultūrą susaistyti su nacionaline atminties kultūra.

Muziejaus statyba netrukus prasidėjo, o 1936 m. spalio 4 d. buvo iškilmingai pašventintas jau statomas „Alkos“ muziejaus pastatas (*LA* 1936 10 05). 1937 m. gruodžio 1 d., dar vykstant pastato apdailos darbams, muziejus įsikėlė į kelis pastatytų rūmų kambarius. Muziejaus rūmai buvo atidaryti 1938 m. spalio 6 d., nors muziejaus pastato tvarkymas tęsėsi toliau (S p u d y t ė 2007, 13 –16). Iki sovietinės okupacijos muziejus taip ir nebaigė įsikurti, todėl jo kūrėjai nespėjo įgyvendinti pažadą ekspozicijose pavaizduoti „Žemaičių krašto senovę, jos didingą praeities buitį“ (S p u d y t ė 2007, 10).

1936 m., kai dar vyko muziejaus statybos darbai, teigta, kad iškilsiantys rūmai „bus tikras žemaičių kultūros paminklas – panteonas“, kuriame bus ne tik kaupiami tautodailės, meno, etnografijos, istorijos eksponatai, bet ir bus „atvaizduota didinga žemaičių krašto praeitis, nes rūmų sienos bus papuoštos mūsų menininkų vertingais paveikslais – freskomis istorijos bei kultūros temomis“ (*LA* 1936 11 02). Iš tokių muziejaus kūrimosi metu viešai išsakomų lakoniškų ateities planų neįmanoma detaliai įsivaizduoti pilnutinės jo kūrėjų vizijos, tačiau neabejotina, kad būsimas muziejus įsivaizduotas ne kaip žemaitiškais laikomų eksponatų saugykla, bet kaip vieta, kur šie eksponatai prisidės prie nuosekliai pasakojamos Žemaitijos istorijos, kad bus kuriamas „žemaičių kultūros paminklas – panteonas“, o jame bus bandoma viena ar kita forma įkūnyti atminties vaizdinius, siejamus su žemaitiška tapatybe. Regioninio elito įsisąmonintas žemaičių muziejaus būtinumas ir rūpinimasis jo kūrimu yra įrodymas, patvirtinantis tiek jo kūrėjų, tiek rėmėjų įsisąmonintą žemaitišką tapatybę. Šiuo atveju muziejus tampa žemaitiškos tapatybės liudijimo ženklu. Tačiau tuo pat metu poreikis kurti žemaičių muziejų rodo ir suvokimą, kad regioninė žemaitiška tapatybė negalima be šią tapatybę patvirtinančios ir palaikančios atminties kultūros. Tokiu būdu suvokta, kad regioninei žemaičių atminties kultūrai reikia ją reprezentuojančių institucijų – tokių kaip, pavyzdžiui, muziejus, kurio ekspozicijos ir jas galbūt lydintis „žemaitiškos atminties sodelis“ (Karo muziejaus sodelio pavyzdžiu) įkūnys Žemaitijos istorijos naratyvą, o jis padės konstruoti žemaitišką tapatybę. Nespėtas įgyvendinti žemaitiškos „atminties namų“ projektas neturėtų skatinti sumenkinti jo svarbą, nes pats šio muziejaus statybos ir kūrimo sumanymo įgyvendinimas, pareikalavęs vietos bendruomenės pastangų, tapo bendruomenę konsoliduojančiu ir tapatybę stiprinančiu veiksniu.

Paminklas „Žemaitis“

Tarpukario Lietuvos monumentaliojoje dailėje mažai yra įkūnytų ryškių žemaitišką tapatybę liudijančių vaizdinių. Gausiau galima rasti tik žemaitišką tapatybę liudijančių ženklų monumentaliuose kūriniuose. Pavyzdžiui, Lietuvių katalikų jaunimo federacijos „Pavasaris“ nariai Vytauto Didžiojo garbei 1930 m. Viekšniuose pastatė paminklą, kur vienoje pusėje buvo pavaizduotas Vytautas Didysis, Trakų pilis ir Vytis, o kitoje paminklo pusėje pavasarininkų globėjas šv. Aloyzas, Trijų kryžių kalnas ir Žemaitijos ženklas – meška. Tokiu būdu ant vieno paminklo greta atsirado su trimis tapatybėmis – katalikiška, lietuviška ir žemaitiška – siejami ženklai (*ŽP* 1930 07 24). Derėtų paminėti ir 1930 m. Vinco Grybo Papilėje sukurtą paminklą Simonui Daukantui, kuris laikytas tautos herojumi su žemaitiška tapatybe.

Ryškiausiu ir monumentaliausiu žemaitišką tapatybę tarpukaryje reprezentuojančiu kūriniu tapo 1934 m. Raseiniuose atidengtas paminklas „Žemaitis“. Nors šis paminklas vaizdavo žemaitį ir visuomenėje įsitvirtino būtent toks paminklo pavadinimas (taip jis vadinamas ir šiame straipsnyje), išties jis buvo skirtas Lietuvos nepriklausomybei. Oficialios spaudos teigimu, Raseinių gyventojai, 1928 m. minėdami Lietuvos nepriklausomybės 10-metį, nusprendė šią sukaktį įamžinti paminklu, tačiau, pasak spaudos, esą „dėl žemaitiško nerangumo paminklo statymas vis buvo atidėliojimas“ ir statyba pajudėjo tik tuomet, kai Raseinių apskrities viršininku tapo Juozas Giedraitis. Jo iniciatyva Raseiniuose ir atsirado skulptoriaus Vinco Grybo kūrinys (*LA* 1934 05 11).

Šias spaudoje nušviestas aplinkybes dera patikslinti. Tikėtina, kad jau 1928 m. buvo sumanyta Raseiniuose statyti nepriklausomybės paminklą, nes tuomet visoje Lietuvoje plačiai minėtas šalies nepriklausomybės dešimtmetis ir buvo statomi paminklai, tačiau „Žemaičio“ sumanymas gimė vėliau. Šio paminklo statybos istorija prasidėjo 1931 m., Raseiniuose minint gruodžio 17-ąją – valstybės perversmo dieną, kada šalyje įsitvirtino tautininkų valdžia. Tądien Raseiniuose perversmo dieną švenčianti vietos visuomenė nusprendė miesto rinkos aikštėje pastatyti „gražų, didingą paminklą ir įamžinti jame 13-kos metų nepriklausomo gyvenimo svarbiausius įvykius: nepriklausomybės atgavimą, Vilniaus idėją, Klaipėdos atvadavimą, Vytauto Didžiojo mirtį ir gruodžio 17 d. įvykį“. Sudarytas paminklo statybos komitetas nutarė kreiptis į V. Grybą dėl patarimo, kaip reikėtų organizuoti paminklo statymą. Sprendžiant iš paminklo statybos iniciatorių laiško, jie tikėjosi pasiskolinti iš skulptoriaus paminklų albumus, juos pavartyti ir net rasti „pavyzdį projektui numatytam paminklui statyti“, o atsiradus lėšų paminklo statybai surengti paminklo statybos konkursą (*VGA* 1). Užsimezgęs bendravimas baigėsi tuo, kad V. Grybas ėmėsi Raseiniams kurti paminklą. Nežinia, kaip rutuliojosi užsakovo ir atlikėjo santykiai: ko iš skulptoriaus reikalavo užsakovai, kuo užsakovus pavyko įtikinti skulptoriui. V. Grybo kūrybą tyrinėjusios Nijolės Tumėnienės teigimu, skulptorius „visada stengėsi užsakovui įpiršti savo koncepciją bei argumentuoti savo meninį sprendimą“ (T u m ė n i e n ė 2004, 36). Manytina, kad ir šįkart

V. Grybui pavyko įtikinti užsakovus savąja vizija, nes pastatytame paminkle neliko net kai kurių užsakovų pageidaujamų istorinių siužetų – Vytauto Didžiojo mirties ir gruodžio 17-osios. Gali kilti nujautimas, kad ir žemaitišką paminklo viziją pasiūlė skulptorius, o vietos visuomenei mintis, jog paminklas Raseiniuose įgytų žemaitišką charakterį, buvo apskritai svetima. Vienareikšmiško atsakymo tikriausiai nėra, tačiau galima pabandyti remtis analogija – paminklo Marijampolėje statymo istorija. 1932 m. į V. Grybą kreipėsi pagalbos paminklo Lietuvos nepriklausomybei Marijampolėje statyti draugija, pageidavusi monumentalaus paminklo, kurio postamente esančiuose bareljefuose būtų „žymiausiųjų suvalkiečių nuopelnai arba jų atvaizdai“, pabrėždama norinti, kad „iš viso paminkle atsispindėtų Suvalkijos dvasia“ (*VGA* 2). Taigi galima teigti, kad precedentų, kai paminkle pageidauta atspindėti regioninę tapatybę, būta.

1934 m. Raseinių centre, reprezentaciniu skveru paverstoje buvusioje rinkos aikštėje, ant pjedestalo iškilo skulptūra, vaizduojanti drąsiai žengiantį „tipišką žemaitį ūkininką“, kuris, viena ranka sutramdęs mešką, ryžtingai žengia į priekį su iškelta ranka ir didžiuodamasis sako: „Amžiais budėjau ir vėl nepriklausomybę laimėjau.“ Šie žemaičio ūkininko žodžiai įrašyti postamento pietvakarių fasade, o kitas postamento sienas puošia trys bareljefai: vienas vaizduoja lietuvių kovas dėl nepriklausomybės, antras – lietuvių kovą dėl Vilniaus, o trečias – Klaipėdos išvadavimą. Tokiu būdu paminklo bareljefai priminė Lietuvos nepriklausomybės kovas ir tai, kad žemaičiai buvo aktyvūs šių kovų dalyviai ir nepriklausomos Lietuvos kūrėjai, grūmęsi su ginklu rankose už jos laisvę ir šalies teritorinį integralumą. Tumėnienės pastebėjimu, paminklas priminė Renesanso epochoje paplitusį klasikinį pergalės vaizdavimą, atskleidžiantį žmogaus, kaip nugalėtojo, privalumą (T u m ė n i e n ė 2004, 45).

Paminklo „Žemaitis“ atidengimas Raseiniuose buvo paverstas Žemaitijos švente, o tiksliau – valdžia tai pavertė plačiu žemaitišką tapatybę reprezentuojančiu renginiu. Paminklas iškilo 1934 m. pavasarį, tačiau jo iškilmingas atidengimas buvo perkeltas į tų pačių metų birželio pabaigą, nes norėta sulaukti iškilmėse šalies prezidento ir vyriausybės narių. Sudaryto paminklo atidengimo komiteto pirmininku tapo Raseinių apskrities viršininkas J. Giedraitis, o nariais – įtakingi vietos veikėjai ir dvasininkai. Iškilmingas paminklo atidengimas Raseiniuose įvyko 1934 m. birželio 24 d. Ta proga *Lietuvos aidas* rašė, kad „raseiniškiai pasipuošė dideliu gražiu nepriklausomybės paminklu, paminklu žemaičiui, žemaitiškai idėjai, žemaitiškai dvasiai, kurios jokie engikai per šimtmečius neužslopino, neužspaudė, kuri amžiais budėjo, gaivino žemaitį varguose ir skausmuose, kuri vedė žemaitį į kovą ir laimėjimą“. Būtent Raseinių, o ne, pavyzdžiui, Telšių, kurie tuo metu buvo laikomi oficialia Žemaitijos sostine, pasirinkimas paminklo statybai šalies oficioze motyvuotas tuo, kad esą „Raseiniai – senoji žemaičių sostinė, dėl to Raseiniams toks paminklas labiausiai pritinka“ (*LA* 1934 06 25). Abejotina, ar toks paaiškinimas buvo vienintelė ir tikroji priežastis. Turbūt tai, kad būtent Raseiniuose iškilo paminklas žemaičiui, daugiausia lėmė asmeninis veiksnys – suinteresuota apskrities valdžia. Kartu peršasi abejonės, ar būtent tokio pavidalo paminklas būtų

galėjęs iškilti vyskupijos sostine esančiuose Telšiuose. Manytina, kad statymas paminklo, kuriame žemaitiškumas reprezentuojamas „pasaulietiškai“, be ryškaus katalikišką tapatybę patvirtinančio akcento, būtų užkliuvęs Telšių vyskupui ir tikriausiai sunkiai būtų prasiskynęs kelią į viešąją Telšių erdvę. Pastebėtina, kad hierachinis Bažnyčios autoritetas Telšiuose buvo stipresnis už tautininkų pozicijas šiame mieste, todėl abejotina, ar tautininkai būtų laimėję kilusią kovą dėl simbolių ir prasmių hierarchiškumo. Tuo metu Raseiniuose tautininkų pozicijos buvo stipresnės ir vietos valdžios tiesiogiai „neslėgė“ Bažnyčios hierarchų autoritetas, o tautininkas apskrities viršininkas net siekė monumentalia forma įamžinti gruodžio 17-osios perversmą.

Paminklo atidengimas žemaičiui Raseiniuose buvo bene didžiausia tokio pobūdžio šventė tarpukario Lietuvos provincijoje – iškilmėse dalyvavo aukščiausi šalies valdininkai, o atidengimo šventė iš Raseinių buvo tiesiogiai transliuojama per šalies radiją. Pastebėtina, kad, žvelgiant į ketvirto dešimtmečio Lietuvą, nedaug prisimintume renginių šalies provincijoje, kuriuose kartu dalyvavo aukščiausi šalies politiniai ir dvasiniai lyderiai – šalies prezidentas Antanas Smetona ir Lietuvos katalikų bažnyčios priešakyje stovintis arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas, ypač turint galvoje tuo metu įtemptus tautininkų valdžios santykius su Bažnyčia. Kaip buvo įprasta to meto oficialiems valstybės šventiniams renginiams, iškilmės prasidėjo mišiomis, kurias aukojo arkivyskupas J. Skvireckas. Pasibaigus pamaldoms, šalies vadovas ir arkivyskupas su savo palydovais apėjo aikštėje išsirikiavusias organizacijas ir pasisveikino su jomis, o grįžę į estradą priėmė organizacijų paradą.

Lietuvos aido korespondentui, aprašančiam paminklo atidengimo iškilmes, į akis krito „atskirai atsistojęs būrelis žilų, sulinkusių senukų“ – tai buvo į paminklo atidengimo iškilmes atvykę Kražių skerdynių dalyviai. Po paminklo atidengimo ir pašventinimo apeigų A. Smetona priėjo prie Kražių bažnyčios gynėjų, pasveikino juos ir, spaudos teigimu, „gana ilgokai su jais pasikalbėjo“ (*LA* 1934 06 25). Iškilmėse dalyvavę Kražių bažnyčios gynėjai tarsi gyvai įkūnijo tuos paprastus, nepalaužiamus žemaičius valstiečius, kovojusius už laisvę – tokius, kokius prisiminė po iškilmių svečiams surengtų pietų metu kalbėjęs paminklo autorius skulptorius V. Grybas. Jis papasakojo, kaip gimė paminklo idėja: „Girdėjęs jis iš motinos lūpų apie žemaičių baudžiauninkų būtį, apie jų vargus, girdėjęs jis apie didžiąją žemaičių praeitį, apie jų kovas su priešais, su spaudėjais. Tada jam kilusi mintis įamžinti tą slėgtą ir nenuslėgtą žemaitį. Ilgus metus neturėjęs progos tą idėją realizuoti. Proga atsirado, kai raseiniškiai sumanė pastatyti nepriklausomybės paminklą“ (*LA* 1934 06 25). Nežinia, kas pasirūpino organizuotu Kražių bažnyčios gynėjų atvykimu į šventę, tačiau viskas liudija, kad tuo pasirūpino valdžia. Kražių bažnyčios gynėjai, kurie tuo metu įsitvirtinusiame pasakojime apie Kražių skerdynes buvo pristatomi kaip lietuvių religinio ir tautinio identiteto gynėjai (M a č i u l i s 2013), šventiniame kontekste buvo reikalingi kaip gyvas nepalaužiamų žemaičių (lietuvių) vaizdinys, kurį gyvai įkūnijo savo bažnyčią apgynę žemaičiai.

Žemaitį vaizduojantis paminklas Raseiniuose simbolizavo šalies nepriklausomybę, o tiksliau – žemaičių pergalingą kovą už Lietuvos nepriklausomybę. Tokiu būdu norėta pabrėžti, kad žemaitiška ir lietuviška tapatybės bei Lietuvos nepriklausomybės idėja yra neatsiejami dalykai. Įpaminklintas būtent žemaitiškos tapatybės vaizdinys ar pasakojimas apie žemaičių kovą už šalies laisvę buvo sąmoningai pasirinktas tam, kad pabrėžtų lietuviškos tapatybės atsparumą svetimoms įtakoms, ištikimybę lietuviško nacionalizmo idealams. Pažymėtina, kad „žemaitišką atsparumą“ iškilmių metu oficialiose kalbose akcentavo visi kalbėję asmenys, nors dauguma oficialių kalbėtojų su žemaitiška tapatybe savęs nesiejo, kaip, pavyzdžiui, arkivyskupas J. Skvireckas, kuris savo kalboje pabrėžė, kad „lietuvių tautos, atskirai imant, žemaičių tikyba ir kalba pasirodė kaip uola, nuo kurios galima atskelti trupinius, bet nesuskaldyti ją visai. Ir taip Lietuvos vaikai išliko ant amžių kaip buvo, ir liko nuo varu brukamų ir geruoju siūlomų svetimybių. Tauta, vardo netekusi, savo sąmonėje išliko nepaliesta“, kartu pažymėjo ir katalikiškos tapatybės reikšmę išsaugant lietuvišką tapatybę (*LA* 1934 06 27). Raseinių apskrities viršininkas J. Giedraitis, suvalkietis, iškilmių metu, kreipdamasis į šalies prezidentą ir prašydamas atidengti paminklą, pastebėjo, jog nepriklausomybės paminkle žemaitis pavaizduotas todėl, kad „lietuviai, ilgai kitų varginami, atgavo nepriklausomybę per liaudį, kurioje lietuvybės idealai liko sveiki, ypač žemaičiuose, kurie pasižymėjo savo pasiryžimų įvykdymu, atkaklumu“ (*MK* 1934 07 01 a). Jurbarko gimnazijos mokytojas Mečislovas Kviklys, kuris taip pat nebuvo žemaitis, savo kalboje prisipažino, kad, pagyvenęs tarp žemaičių, sugebėjo įžvelgti esmines jų charakterio savybes: „Tas žemaitis labai dažnai gali būti nepaprastas. Jau praeitis tą rodo. Ir eilinis kaimo žmogus moka būti nepaprastas. Tą rodo Kražių skerdynės. Tokie buvo ir mūsų vadai – Kęstutis ir Vytautas“ (*LA* 1934 06 27).

Paprasto žemaičio valstiečio nuopelnų akcentavimas (kaip ir Kražių bažnyčios gynėjų dalyvavimas iškilmėse, jų pavyzdžio minėjimas oficialiose kalbose) žymėjo ir norą dėmesį sutelkti į tautinio atgimimo istoriją – papasakoti apie tai, kaip lietuvių tauta „atbudo“, nusikratė pavergėjų ir atgavo savo politinę ir kultūrinę nepriklausomybę. Žemaičio valstiečio vaizdinio reikėjo norint pabrėžti, kad autentišką lietuvišką tapatybę išsaugojo eiliniai valstiečiai, kad žemaičio valstiečio tvirtybė tapo pagrindiniu lietuviškos tapatybės tvarumo pamatu. Iškilmėse kalbėjęs Jurbarko klebonas Juozapas Bikinas pastebėjo, kad paminklas atidengtas „ne kokiam garsiam didvyriui ar veikėjui, bet paprastam vyžotam žemaičiui. Bet tokiam žemaičiui, kurių kaulais nukloti Žemaitijos laukai, kurių krauju permirkusi mūsų tėvynės žemelė“. Norėdamas sureikšminti „vyžoto žemaičio“ nuopelnus, J. Bikinas iškilmėse dalyvaujančius Kražių bažnyčios gynėjus sulygino su M. Valančiumi, Maironiu, kitais lietuvių tautinio atgimimo veikėjais ir modernios Lietuvos valstybės „tėvais“ (*LA* 1934 06 27).

Kokias simbolines paminklo prasmes akcentavo jį atidengęs politinis šalies lyderis A. Smetona? Iškilmių metu pasakytoje kalboje jis akcentavo, kad „Nepriklausomybės paminklas tik ženklina laisvės darbininkų šaunią dvasią. Jie gaivino

ir vadavo mūsų tautą, jie, kaip žemaičiai Daukantas, Valančius, Žymantienė, Maironis ir kiti, ruošė ir mynė kelius Lietuvos laisvei, kurią nori išreikšti šis paminklas ir vaizdingai paminėti visoms mūsų kartoms. Žemaičiai ir aukštaičiai atpirko Lietuvos laisvę su ginklu rankoje savo krauju“. Šis Raseiniuose atidengtas paminklas A. Smetonai liudijo Lietuvos „garbingą atsikėlimą, mūsų tautos atbudimą“ (*MK* 1934 07 01 b). Paminklo atidengimą aprašiusios provyriausybinės spaudos tonas leidžia teigti, kad tautininkų valdžia šias iškilmes išnaudojo savo politinei legitimacijai ir politinio lyderio simboliniam kapitalui didinti (*MK* 1934 07 01 a, *MK* 1934 07 01 b).

Minėta, kad pastatytame paminkle neliko kai kurių užsakovų iš pradžių pageidaujamų įamžinti istorinių siužetų – Vytauto Didžiojo mirties ir gruodžio 17-osios. Perversmo datos įamžinimo atsisakymą galima aiškinti įvairiai – pradedant asmeniniu kairiųjų pažiūrų skulptoriaus nenoru tai daryti ir baigiant užsakovo „susipratimu“ atsisakyti tiesmukos propagandos. Iš pirmo žvilgsnio kebliau paaiškinti atsisakymą įamžinti Vytautą Didįjį. Tačiau pastebėtina, kad gręžimosi į tolimus LDK laikus nebuvo ir iškilmių metu skambėjusiose kalbose. Gali susidaryti įspūdis, tarsi buvo nutarta sąmoningai atsisakyti priminti senąją Žemaitijos istoriją, galėjusią paliudyti žemaičių tvirtybę (primenant žemaičių kovų su kryžiuočiais epizodus). Manytina, kad išsakytas Vytauto Didžiojo mirties siužeto paminkle pageidavimas dar nereiškia, jog tokiu būdu norėta priminti visą garbingą Žemaitijos ir Lietuvos istoriją. Vytauto Didžiojo mirties siužetas galėjo būti siejamas ne tiek su jo laikų Lietuvos didybe, kiek su jos praradimu bei tautos „užmigimu“, iki ji „prabudo“ lietuvių tautinio atgimimo metu XIX a., o jos pagrindiniu herojumi tapo lietuvis ar žemaitis valstietis, grąžinęs prarastą Lietuvos didybę ir iškovojęs nepriklausomybę.

Paminklas „Žemaitis“ neįamžino konkrečių Žemaitijos herojų, jo statybos nelydėjo sumanymas įrengti Žemaitijos ar žemaitiškų herojų panteono, tačiau iškilmių metu nuskambėjusiose kalbose ne kartą buvo atsigręžta į žemaitišką tapatybę turinčius herojus, tarp kurių dažniausiai minėti S. Daukantas ir M. Valančius. Savo esme paminklas „Žemaitis“ buvo tarsi paminklas nežinomam žemaičių kovotojui, kurio dėka Lietuva tapo laisva. Semantiniu požiūriu jis buvo panašus į paminklą Nežinomam kareiviui, kuris laikinojoje sostinėje Kaune buvo pastatytas tais pačiais metais – 1934 m. lapkričio 23 d., iškilmingai prieš paminklą „Žuvusiems už tautos laisvę“ perlaidojus lietuvio kario palaikus.

Paminklo herojumi tapusio nuasmeninto žemaičių valstiečio vaizdinys monumentalia forma pristatė istorinį naratyvą apie tai, kaip XIX a. tautinio atgimimo metu atbudusi tauta ginkluotų kovų keliu atkūrė Lietuvos valstybę. Pagrindinis šio istorinio pasakojimo herojus buvo paprastas žemaitis valstietis, per amžius ne tik išsaugojęs savo dvilypę žemaitišką ir lietuvišką tapatybę, bet ir atkūręs valstybę. Paminklas vienu metu pasakojo ir naujausių laikų Lietuvos istoriją, ir liudijo žemaičius buvus aktyvius šios istorijos kūrėjus. Vaizdinys žemaičio valstiečio, siejamo su atsparumu ir tvirtybe, buvo parankus norint pabrėžti lietuviškos tapatybės

atsparumą svetimoms įtakoms. Todėl šis paminklas gali būti pavyzdžiu, kaip susipina regioninis ir nacionalinis istoriniai naratyvai, kaip regioninė atminties kultūra yra veikiama nacionalinės atminties kultūros ir kaip regioninės atminties vaizdinys gali būti pasitelkiamas kuriant ryškesnį nacionalinės istorijos pasakojimą.

Gali kilti klausimas, ar mūsų įvardytas prasmes apie žemaičių garbingos praeities liudijimą šiame paminkle įžvelgė tie, kurie save laikė žemaičiais. Manytina, kad atsakymas į šį klausimą gali būti paminklo atidengimo dieną skulptoriui parašytas agronomo J. Urbonavičiaus laiškas, kuriame menininkui entuziastingai dėkota už sukurtą „nemirtingą kūrinį, apie kurį šiandieną mūsų visų mintys skraido, dėl kurio mes, žemaičiai, privalome džiaugtis ir didžiuotis, nes tas kūrinys mums taip išdidžiai milžinišką praeitį rodo“ (*VGA* 3). Derėtų pridurti, kad panašių laiškų skulptorius gavo daugiau.

Vietoj išvadų

Manytina, kad atlikta dviejų atminties kultūros atvejų raiškos analizė leidžia teigti, jog tarpukario Lietuvoje būta kryptingų pastangų formuoti regioninę Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrą. Tai sąlygojo žemaitišką tapatybę sau priskiriančių regioninių elito atstovų suvokimas, kad žemaitiška tapatybė negalima be ją patvirtinančios ir palaikančios atminties kultūros. Kartu suvokta, kad regioninei Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrai reikia ją reprezentuojančių institucijų – tokių kaip, pavyzdžiui, muziejus, kurio ekspozicijos įkūnytų Žemaitijos istorijos naratyvą, o jis palaikytų ir reprezentuotų žemaitišką tapatybę. Todėl muziejaus „Alka“ kūrimo istorija patvirtina kryptingas pastangas formuoti regioninę Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrą. Savo ruožtu pripažintas žemaičių muziejaus būtinumas yra įrodymas, patvirtinantis jo kūrėjų ir rėmėjų įsisąmonintą žemaitišką tapatybę.

Žemaičių atminties kultūros formavimosi procesą liudija ir viešoje erdvėje iškilę paminklai. Šią raišką patvirtina Raseiniuose iškilęs paminklas „Žemaitis“, nuasmeninto žemaičių valstiečio vaizdiniu monumentalia forma pristatęs istorinį naratyvą apie tai, kaip XIX a. tautinio atgimimo metu atbudusi tauta ginkluotų kovų keliu atkūrė Lietuvos valstybę. Paminklas vienu metu pasakoja ir naujausių laikų Lietuvos istoriją, ir Žemaitijos ir žemaičių vaidmenį šioje istorijoje. Todėl jis gali būti pavyzdys, kaip susipina regioninis ir nacionalinis istoriniai naratyvai, kaip regioninė atminties kultūra formuojasi veikiama nacionalinės atminties kultūros.

Šaltiniai

VGA 1 – Paminklo Raseiniuose statymo komiteto laiškas V. Grybui, *V. Grybo šeimos archyvas.*

VGA 2 – V. Kašubos laiškas V. Grybui 1932 02 24, *V. Grybo šeimos archyvas.*

VGA 3 – V. Urbonavičiaus laiškas V. Grybui 1934 06 24, *V. Grybo šeimos archyvas*.

Literatūra

A n g l i c k i s 1938 – Stasys Anglickis, „Žemaičių pasisakymas“, *Žemaičiai: žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija*, Kaunas, 7–15.

A n g l i c k i s 1996 – Stasys Anglickis, „Žodis, augęs iš žemės“, *Varpai*, 24–31.

B i r ž i š k a 1938 – Mykolas Biržiška, *Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose: (iš 1882–1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų)*, Kaunas: [s. n.].

G o l k a 2009 – Marian Golka, *Pamięć społeczna i jej implanty*, Warszawa: SCHOLAR.

K a l n i u s 2012 – Petras Kalnius, *Žemaičiai: XX a. – XXI a. pradžia*, Vilnius: Mintis.

K l i m a s 1933 – Adolfas Klimas, *Lietuvos geografija*, Kaunas–Marijampolė: Dirva.

LA 1933 11 04 – G., „Žemaičių krašto senienų likimas, Alkos draugija ir muziejus“, *Lietuvos aidas*.

LA 1934 05 11 – „Žemaitis sulaukė gražaus paminklo“, *Lietuvos aidas*.

LA 1934 06 25 – „Lietuva narsi karžygių tauta“, *Lietuvos aidas*.

LA 1934 06 27 – „Žemaičių širdies žodžių šiluma ir arkivyskupui“, *Lietuvos aidas.*

LA 1936 10 05 – „Žemaičių „Alkos“ muziejaus rūmai“, *Lietuvos aidas*.

LA 1936 11 02 – „Padėkite pabaigti statyti Žemaičių muziejų“, *Lietuvos aidas.*

M a č i u l i s 2013 – Dangiras Mačiulis, „Kražių skerdynės: nuo įvykio iki laisvės kovų simbolio“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 16, 25–47.

MK 1934 07 01 a – „Didi žemaičių šventė Raseiniuose“, *Mūsų kraštas*.

MK 1934 07 01 b – „Tautos vado kalba, pasakyta atidengiant nepriklausomybės paminklą Raseiniuose š. m. birželio 24 d.“, *Mūsų kraštas*.

MK 1935 06 30 – „Telšiai statys muziejų“, *Mūsų kraštas*.

M u k i e n ė 1998 – Danutė Mukienė, „Žemaičių kultūrinis sambūris XX amžiaus trečiame–penktame dešimtmetyje“, *Žemaičių praeitis*, d. 8, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 167–174.

MM 2014 – *Modi memorandi. Leksykon kultury pamieci*, Warszawa: SCHOLAR.

N o v a k 2011 – Jacek Nowak, *Społeczne reguły pamiętania. Antropologia pamięci zbiorowej*, Kraków: Nomos.

P e t r e i k i s 2014 – Tomas Petreikis, *Regioninės knygos kultūra Žemaitijos knygos 1905–1944 m. pavyzdžiu* [rankraštis]: daktaro disertacija, Vilnius.

RYT 1923 12 23 – „Žiemių Lietuvos muziejus“, *Rytas*.

S p u d y t ė 2007 – *Žemaičių muziejus „Alka“*, sud. E. Spudytė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

S t r i o g a i t ė 1998 – Dalia Striogaitė, „Poezijos ir prozos antologija „Žemaičiai“ – etninio solidarumo ir sąmoningumo vainikas“, *Žemaičių praeitis*, d. 8, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 175–178.

S z p o c i ń s k i 2018 – Andrzej Szpociński, „Upamiętnienia“, *Stare i nowe tendencje w obszarze pamięci społecznej*, Warszawa: SCHOLAR, 17–28.

T u m ė n i e n ė 2004 – Nijolė Tumėnienė, *Vincas Grybas: gyvenimo ir kūrybos drama*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.

TŽ 1924 11 21 – J. Gedminas, „Žemaičių muziejus prie Telšių mokytojų seminarijos“, *Telšių žinios*.

ŽB 1931 01 22 – „Žemaičių kraštotyros draugija“, *Žemaičių balsas*.

ŽB 1931 03 26 – „Telšiai turės muziejų“, *Žemaičių balsas*.

ŽB 1931 08 20 – „Alka“, *Žemaičių balsas*.

ŽB 1931 10 08 – Pakeleivis, „Savivaldybės turėtų susirūpinti muziejum“, *Žemaičių balsas*.

ŽB 1931 10 22 – P., „Dėl Telšių muziejaus“, *Žemaičių balsas*.

ŽB 1931 12 17 – „Alka“ organizuoja žemaičių tautos kongresą. Atidaro „Alkos“ muziejų“, *Žemaičių balsas*.
ŽB 1932 01 28 – „Draugijos valdyba, „Alkos“ dr-jos pranešimai“, *Žemaičių balsas*.
ŽP 1930 07 24 – „Viekšniuose iškilmės. Pastatytas paminklas“, *Žemaičių prietelius*.

Dangiras Mačiulis

Regioninės atminties raiška Lietuvoje 1918–1940 metais: du Žemaitijos atvejai

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *regioninė atmintis*, *Žemaitija*, *žemaičių atminties kultūra*, *Žemaičių „Alkos“ muziejus*, *Vincas Grybas*.

Lietuvoje 1918–1940 metais galima konstatuoti siekius stiprinti Žemaitijos regiono ir žemaitišką tapatybę. Žemaitiškos tapatybės stiprėjimą turėjo lydėti ir Žemaitijos ir (ar) žemaičių regioninės atminties kultūros kūrimas. Šiame straipsnyje siekiama atsakyti į klausimus, ar buvo kryptingų pastangų formuojant regioninę Žemaitijos ir (ar) žemaičių atminties kultūrą ir kokie ženklai viešoje erdvėje patvirtina šiuos procesus. Ieškant atsakymų į šiuos klausimus atlikta dviejų atvejų studija, kurios tyrimo objektais buvo pasirinkti muziejus „Alka“ ir Raseiniuose pastatytas paminklas „Žemaitis“.

Remiantis atliktomis atvejų studijomis teigiama, kad būta kryptingų pastangų formuoti regioninę Žemaitijos ir žemaičių atminties kultūrą. Tai lėmė žemaitišką tapatybę turinčio regioninio elito atstovų suvokimas, kad žemaitiška tapatybė negalima be ją patvirtinančios ir palaikančios atminties kultūros. Pripažinta, kad regioninei Žemaitijos atminties kultūrai reikia ją reprezentuojančių institucijų – tokių kaip, pavyzdžiui, muziejus, kurio ekspozicijos įkūnytų Žemaitijos istorijos naratyvą, o jis padėtų palaikyti ir įtvirtinti žemaitišką tapatybę. Žemaičių atminties kultūros formavimosi procesą liudija šios kultūros apraiškos viešoje erdvėje – paminklai. Tokią raišką patvirtina Raseiniuose pastatytas paminklas „Žemaitis“. Šis paminklas per nuasmenintą žemaičių valstiečio vaizdinį perteikė istorinį naratyvą apie tai, kaip XIX a. tautinio atgimimo metu atbudusi tauta ginkluotų kovų keliu atkūrė Lietuvos valstybę, o žemaičiai buvo aktyvūs šio istorinio proceso dalyviai. Paminklas vienu metu pasakojo ir naujausių laikų Lietuvos istoriją, ir Žemaitijos ir žemaičių vaidmenį šioje istorijoje. Jis gali būti pavyzdys, kaip susipina regioninis ir nacionalinis istoriniai naratyvai, kaip regioninė atminties kultūra formuojasi veikiama nacionalinės atminties kultūros.

Dangiras Mačiulis

Expression of Regional Memory in Lithuania in 1918–1940: Two Cases of Samogitia

S u m m a r y

Keywords: *regional memory*, *Samogitia*, *Samogitian memory culture*, *Samogitian museum "Alka"*, *Vincas Grybas*.

In Lithuania in 1918–1940 it is possible to state the aspirations to strengthen the Samogitian region and the Samogitian identity. The strengthening of the Samogitian identity had to be accompanied by the creation of a Samogitia/Samogitian regional memory culture. The article seeks to answer the questions: whether there have been targeted efforts to form a regional Samogitia/Samogitian memory culture and what signs confirm these processes in the public space. In search of answers to these questions, two case studies were carried out, the objects of which were selected: the Samogitian museum "Alka" and the monument "Žemaitis" built in Raseiniai.

Based on the case studies, it is stated that there were purposeful efforts to form a regional Samogitia/Samogitian memory culture. This was due to the perception of the representatives of the regional elite with a Samogitian identity that Samogitian identity is not possible without a culture of memory that confirms and supports it. It is recognized that the regional memory culture of Samogitia needs institutions representing it, for example, a museum, whose expositions will embody the narrative of Samogitian history and it will help to maintain and establish Samogitian identity. The process of formation of Samogitian memory culture is witnessed by the manifestations of this culture with the help of monuments in public space. This expression is confirmed by the monument "Žemaitis" built in Raseiniai. This monument, with the help of a depersonalized Samogitian peasant image, presented a historical narrative about how in the 19th century during the national revival, the awakened nation restored the state of Lithuania through armed struggles and the Samogitians were active participants in this historical process. At the same time, the monument told the history of Lithuania in recent times and the role of Samogitia/Samogitians in this history. It can be as an example of how regional and national historical narratives intertwine and how a regional memory culture is formed under the influence of a national memory culture.

D a n g i r a s M A Č I U L I S
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius
[dangirasmaciulis@yahoo.com]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 15 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 15 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 90–100.
ISSN 1822-7309

Проявления латгальского самосознания в эмиграции в странах Запада после Второй мировой войны

V l a d i s l a v s M A L A H O V S K I S
Rezekne Academy of Technologies

Ключевые слова: *эмиграция*, *латгальцы*, *идентичность*, *издательство Владислава Лоциса*, *Исследовательский институт Латгалии.*

Введение

В конце Второй мировой войны около 120 000–140 000 жителей Латвии нашли убежище в Западных странах (F e l d m a n i s 2008, 471). Изначально число беженцев было больше (до 200 000), но часть беженцев погибла в результате военных действий, часть попала на территорию, находящуюся под контролем СССР, и была депортирована назад. Особенно большой утратой для Латвии была интеллигенция.

Также несколько тысяч жителей восточной части Латвии – Латгалии (латгальцев) – оставили родину. По данным *Latvju enciklopēdija* («Латышская энциклопедия»), изданной в эмиграции, около 10 000 латышских беженцев были католиками (Š v ā b e 1952–1953, 1003). Можно предположить, что большинство католиков были латгальцы. По свидетельствам латгальского общественного деятеля Бонифация Бришки (*Bonifācijs Briška*), в эмиграции было около 7000 латгальцев (B r i š k a 1957, 139).

Различные аспекты жизни латышей в эмиграции еще сравнительно мало исследованы. Существует несколько исследований о Балтийском вопросе и его месте в политике отдельных государств после Второй мировой войны[1]; исследование вопросов сохранения латышского самосознания в Швеции[2].

Самосознание или идентичность (лат. *identitas* (*identitatis*) – тождество) – одно из понятий, которое очень сложно объяснить. Исследователь национальных процессов Язеп Бролиш (*Jāzeps Brolišs*) подчеркивает, что в мире нет индивидуумов, идентичных друг другу, не говоря уже об этнографических группах, этносах и нациях. Если носитель определенного самосозна-

[1] См. Antonijs Zunda, *Baltijas jautājums 1940–1991*, Rīga: Zvaigzne ABC (Z u n d a 2012).

[2] См. Baiba Bela (zin. red.), *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*, Rīga: Zinātne (B e l a 2010).

ния – единственный оригинал, то с кем же его сравнивать (B r o l i š s 1999, 33)? К тому же любой носитель самосознания находится в процессе развития и изменений. Говорить об отдельном латгальском самосознании не только сложно, но, исходя из осознания и понимания латышского национального самосознания, ещё и неоднозначно. Это потому, что латышская интеллигенция в эмиграции не была единой. Она состояла в различных общественных и научных организацях. Например, латгальские авторы в основном публиковались в мюнхенском издательстве в Германии, которым руководил Владислав Лоцис (*Vladislavs Lōcis*), латышские авторы в Швеции – в издательстве «Даугава» и пр.

Исследователь современных общин Мануэль Кастельс (*Manuel Castells*) отмечает, что все самосознания конструированы, «вопрос лишь в том, как, из чего и для чего» (B e l a 2010, 19). Более радикально настроенные латгальцы, осознавая свое ограниченное место в широком мире эмиграции, старались преувеличить свое самосознание, нередко «стремясь абсолютно искусственно возвыситься над своим самым близким, на самом деле – своим настоящим латышским этносом» (Z e i l e 2006, 604). Например, они утверждали, что латгальцы являются самостоятельным народом (B r i š k a 1957, 148, 149), и т. д.

Цель статьи – выяснить, что предпринимали латгальские эмигранты в попытках установить и сохранить латгальское самосознание. Методы исследования включают в себя анализ исторических источников и литературы, а также метод сравнительного анализа.

1. Историческое наследие

Чтобы лучше понять, что предпринимали латгальцы в эмиграции в попытках сохранения латгальского самосознания, необходим ретроспективный взгляд в вопросе 1) об этнонимах «латгалы» (на латыш. *latgaļi* (*latgali*)) и «латгальцы» (на латыш. *latgalieši*), 2) об исторических факторах, которые определили происхождение особенностей Латгалии (латгальцев), 3) об особенностях национального самосознания латгальцев.

1. Латгалы были одним из балтийских племен, населявших территорию современной Латгалии, наибольшую часть Видземе, а также отдельные округи на территории современной России и Беларуси. Со времен Ливонии этноним «латыш» (латыш. *latvis*) начали наследовать и другие балтийские племена, населявшие территорию Латвии (курши, земгалы, селы). В 19-ом веке слово *latvis* трансформировалось в *latvietis* (*латыш*) (B r o l i š s 1999, 20).
2. Латгальцы – это латыши Латгалии, часть латышского народа (этнографическая группа), сохранившая определенные различия (Ibid., 12). Обозначение *латгальцы* в более широкий оборот (как своеобразное обозначение идентичности в противоположность жителям Курземе, Земгале и

Видземе) вошло в начале 20-го века. В эмиграции в Западных странах представители латгальской интеллигенции снова начали называть латгальцев латгалами, тем самым демонстрируя обособленность от латышей и акцентируя, что латгалы – часть жителей Латвии, говорящая на латгальском языке и являющаяся настоящими потомками древних племен латгалов. Здесь, однако, следует заметить, что латыши Видземе также являются потомками древних латгалов.

3. Существует ряд исторически сформировавшихся факторов, определивших происхождение особенностей Латгалии:
   - административно-территориальные – неполных три столетия оторванности от остальной территории Латвии. Административно Латгалия была отделена в результате Польско-шведской войны (1600–1629), когда после заключения Альтмаркского перемирия она осталась под властью Речи Посполиты. В 1772 году территория Латгалии была присоединена к Российской империи и вошла в состав Псковской, а позднее – с 1802 года – Витебской губернии. Только весной 1917 года в г. Резекне на Конгрессе представителей Латгалии большинством латгальцев было высказано желание объединиться со своими братьями латышами в Видземе, Курземе и Земгале. Это произошло после создания Латвийской Республики в 1918 году;
   - религиозные – в Латгалии глубоко укоренилась католическая вера в противоположность лютеранству в остальной Латвии. В 18-ом веке, в большой степени в результате деятельности иезуитских и доминиканских монахов, в Латгалии укрепился католицизм. Так как во второй половине 19-го века началась общая политика руссификации, Латгалию активно заселяли русскими крестьянами, в результате чего увеличилось влияние православия;
   - лингвистические – латгальский язык, который, даже несмотря на «запрет печати» (1865–1904), а также на ограничения во время режима Карлиса Улманиса (*Kārlis Ulmanis*; 1934–1940), смог сохранить свою витальность.
4. Вплоть до 20-х и 30-х годов XX века у большой части латгальцев (в основном в слоях крестьянства) сохранилось католическое самосознание. Тому способствовало присутствие в Латгалии других народов. Экономическая и административная зависимость от польских помещиков и затем от русских чиновников являлась главным препятствием повышению латгальского самосознания, так как эти народы (русские, поляки, евреи) в Латгалии имели более высокий статус по сравнению с местным крестьянином-латгальцем. Гордиться латгальским происхождением было сложно. Возмохно, католическая вера (принадлежность к католической церкви) стало главным параметром, который мог хотя бы иллюзорно компенсировать низкий статус в социальной иерархии того времени. После образования независимого государства Латвии сильное конфессиональное

сознание у латгальцев сохранилось. Так это характеризует представитель социал-демократов Маргерс Скуениекс (*Margers Skujenieks*) в мае 1920 года в латвийском парламенте: «У нас большие территории, где жители не осознают свою национальность и на вопрос к какой национальности они принадлежат – говорят, что они католики. Если им объясняют, что «католик» это не национальность, а вероисповедание, тогда говорят, что они поляки» (*LRSSS* 5, 2848, 2849).

В результате указанных факторов в Латгалии сложились разные социально-экономические обстоятельства, по-разному развивались общественно-политические события и национальное самосознание.

Особенности Латгалии, безусловно, способствовали формированию стереотипов. В 20-ых и 30-ых годах 20-го века латыши нередко делили себя на *настоящих* и *ненастоящих*, *чангалов*[3] и *чиулей*[4] (B r o l i š s 2000, 39). После Второй мировой войны в эмиграции в той или иной форме сохранились отголоски этого исторического наследия.

2. Почему латгальцы в эмиграции не были едины?

Если эмиграция латышей не была единой по большой части по историческим причинам, тогда почему одной бедой связанная эмиграция латгальцев раскололась? Тому было несколько как объективных, так и субъективных поводов. В условиях демократии латгальская интеллигенция в ссылке могла свободно выражать свои взгляды, которые сильно различались по нескольким вопросам:

- по отношению к языку письма и языку ведения службы (латышский или латгальский). Представители католической церкви в эмиграции считали, что службы нужно вести на латышском языке, так как и среди латышей были католики, а часть латгальской интеллигенции считала, что службы нужно вести только по-латгальски (B r i š k a 1984, 112);
- по отношению к национальной политике Улманиса и Латгалии. Во время авторитарного режима Улманиса были попытки создать «латышскую Латвию». Осуществлялась политика, ограничивающая права этнических меньшинств. Латгальский язык был подвержен ограничениям использования, его исключили из школьных программ. В то же время в Латгалии строились школы, учреждения культуры, развивалась инфраструктура. Историк культуры Петерис Зейле (*Pēteris Zeile*), говоря о латгальской интеллигенции в эмиграции, пишет: «Одни <...> увидели и объективно показали большой вклад Улманиса в независимую единую Латвию и одновременно в пользу Латгалии. А другие <...>, утратив ощущение исторической истины и даже часть своей памяти, сплошь поносили его» (Z e i l e 2006, 604);

[3] Ироничное обозначение латгальцев (латышей Латгалии).

[4] Ироничное обозначение латышей, проживающих за пределами Латгалии (Видземе, Курземе, Земгале).

- по отношению к отмене отлучения от церкви Франциса Трасуна (*Francis Trasuns*), работника пробуждения Латгалии, политика, католического священника. При возникновении конфликта с главой католической церкви архиепископом Антонием Спринговичем (*Antonijs Springovičs*), в 1924 году Трасунсу запретили выполнять обязанности священника. При усугублении конфликта в июле 1925 года Трасунса отлучили от церкви. Формальной причиной отлучения от церкви были подозрения в том, что он не соблюдал целибат и не носил сутану (на заседания Сейма Трасунс приходил одетым в костюм). Истинные причины конфликта были политическими – стремление архиепископа добиться контроля над политиками Союза христианских крестьян Латгалии, главой фракции которого был Трасунс. Серьёзной причиной конфликта также был и неуступчивость характеров Трасунса и архиепископа. Трасунс умер от разрыва сердца два дня после того, как его выдворили с Пасхальной службы в Рижском Соборе Святого Якова. Его реабилитировали только после восстановления независимости Латвии 18 августа 1998 года официальным письмом конгрегации клира Римской католической церкви. За отмену отлучения от церкви Трасунса выступала большая часть латгальской интеллигенции в эмиграции, в особенности литератор Янис Клидзейс (*Jānis Klīdzējs*). Против отмены отлучения от церкви было руководство католической церкви эмиграции, заслужив этим критику светской латгальской интеллигенции. Таким образом усугубились отношения между частью представителей латгальской интеллигенции и католической церкви эмиграции.

Противоречия обострило и то, что более радикально настроенная часть латгальцев в отношении вопросов латгальского языка и понимания единства латышей пыталась свои взгляды преподносить от имени всех латгальцев.

3. Две организации – поддержка латгальского самосознания в эмиграции

В эмиграции самыми значимыми латгальскими организациями, которые наиболее активно выступали за всё латгальское, были издательство Владислава Лоциса или паевое товарищество (п/т) Латгальское издательство (*Latgaļu izdevnīceiba*) и Исследовательский институт Латгалии (Латгалов).

3.1. Издательство Владислава Лоциса

После окончания Второй мировой войны издательство В. Лоциса эмигрировало на Запад. Изначально издательство работало в Даугавпилсе (1939–1944), затем в Неуоттинге (1945–1954) и Мюнхене (1954–1984) (M a l a h o v s k i s 2012a, 797).

В. Лоцис считал, что латгальским писателем или исследователем может называться тот, кто пишет только по-латгальски. По этому поводу у него были разногласия с латгальскими авторами, которые пытались развивать как лат-

гальский, так и всеобщий латышский литературный язык (например, с литератором Я. Клидзейсом). Те, которые поддерживали издательство В. Лоциса, поддерживали только издания на латгальском языке, поэтому работы многих латгальских литераторов и пр. авторов издавались в других издательствах и больше поддерживались читателями чем те, которые публиковались только на латгальском языке. Читатель является значительным критерием для развития и роста автора, а численность латгальцев в эмиграции по сравнению с латышами из других краев, была меньше более чем в 10 раз.

В издательстве изданной газетой *Latgola* (Латгалия) (с 1955 года название газеты было *Latgolas Bolss* (Голос Латгалии)), в которой беспощадно критиковался авторитарный режим Улманиса, было недовольно и находящееся в ссылке латышское правительство. Президиум Латышского национального совета (главный исполнительный орган представительства латышей в эмиграции в Германии) в одном из заседаний 1949 года официально осудил газету за разрушение единства латышей в эмиграции (B r i š k a 1957, 151).

Несмотря на разные идейные и материальные препятствия, вклад издательства В. Лоциса был большим. В ссылке, начав с брошюр на бумаге плохого качества, издательство издало многие фундаментальные работы, например: книги Микелиса Букша (*Miķelis Bukšs*): *Latgaļu literaturas vēsture* (История латгальской литературы, 1957), *Skices un dokumenti nu Latvijas tapšonas laikim* (Эскизы и документы со времени образования Латвии) (1954), *Latgaļu atmūda* (Пробуждение латгальцев) (1976), *Pret straumi* (Против течения) (1971), роман Антона Рупайниса (A*ntons Rupainis*) *Tauta grib dzeivōt* (Народ хочет жить, 1963) и др.

Итого издательство В. Лоциса издало приблизительно 150 книг, 51 ежегодник *Tāvu zemes kalendars* (Календарь отчизны, 1939–1990, кроме 1940 г.), газету *Latgolas Bolss* (Голос Латгалии, около 40 подшивок), две подшивки газеты *Latgola* (Латгалия), 38 подшивок журнала *Dzeive* (Жизнь), 7 сборников статей *Olūts* (Источник), шесть сборников научных статей *Acta Latgalica* (S a l c e v i č a 1992, 18).

3.2. Исследовательский институт Латгалии (Латгалов)

Латгальская интеллигенция в эмиграции для согласования исследовательской работы основала Исследовательский институт Латгалии (ИИЛ). Подчеркнув исследовательское направление аутентичного латгальского бытия, его также звали Исследовательским институтом латгалов.

Латгальцы основание ИИЛ считали формой протеста против игнорирования исследования истории, культуры, литературы латгальцев – потомков древних латгалов: 1) в кругах исследователей Западной Европы (L ō c i s 1963, 226); 2) в работах латышей эмиграции (B u k š s 1968, 95, 96); 3) невозможность объективного исследования истории Латгалии в Советской Латвии (L ō c i s 1963, 226).

Первое открытое заседание ИИЛ состоялось 2 июля 1960 года в Индианаполисе (США), а через месяц открыли институт в Мюнхене. Целями ИИЛ были: 1) исследовать историю, этнографию, язык, литературу, фольклор, культуру и искусство Латгалии, церковную историю, жизнь народа; 2) организовать музей, архив и библиотеку; 3) устраивать конференции, различные курсы и лекции. У ИИЛ как у объединения учёных-исследователей были также свои члены-корреспонденты, у которых не требовалось академическое образование, но интерес к науке, латгальским ценностям был обязательным (L ō c i s 1963, 226; Z e i l e 2006, 598). Руководство института доверили президенту Леонарду Латковскому (*Leonards Latkovskis*; США), вице-президенту и заведующему публикациями М. Букшу (Швеция), генеральному секретарю Язепу Лелису (*Jāzeps Lelis*; США), заведующему хозяйственными делами Б. Бришке (США), второму секретарю Альберту Спогису (*Alberts Spoģis*; Германия).

ИИЛ сотрудничал с издательством В. Лоциса. Исследователи ИИЛ публиковались в сборниках статей *Acta Latgalica*. Постоянные авторы статей – М. Букшс, Л. Латковский, Станислав Шкутанс (*Staņislavs Škutāns*), Б. Бришка, Янис Трупс (*Jānis Trūps*). Так как исследователей (специалистов какой-то определённой отрасли) было мало, содержание работ указанных авторов было тематически многообразным. Например, во втором томе *Acta Latgalica* были опубликованы 15 статей Л. Латковского.

В Мюнстере (Германия) были созданы библиотека, архив и музей, а научные конференции проходили как в Западной Европе (Мюнхен), так и в Северной Америке (Чикаго, Индианаполис), Канаде (Торонто). Можно восхищаться энтузиазмом работников ИИЛ, которые, будучи оторванными от родины, с ограниченным количеством исторических источников, без современных средств коммуникации могли организовать латгальских исследователей, проживающих в разных странах и континентах, могли создать исследования об истории, культуре, литературе Латгалии (M a l a h o v s k i s 2012b, 355).

Заключение

В заключение следует подчеркнуть общее между самосознанием латышей и латгальцев в эмиграции: 1) принадлежность к утраченной земле, т. е. латвийскому государству; 2) принадлежность к латышскому народу (правда, с разным пониманием исторического и современного места и роли латгальцев в нем); 3) надежда и вера в свободное и независимое государство Латвии.

Не вызывают сомнения самоотверженные попытки первого послевоенного поколения латгальских эмигрантов сохранить латгальское самосознание. Конечно, с современной точки зрения то, как они пытались это сделать, является спорным. Главный вопрос заключается в том, почему уже во втором поколении эмигрантов исчезла преемственность этих самоотверженных попыток? Очевидно, в отличие от латышей родом из других краев, которые видели

в латышском бытие достаточно широкие перспективы для своей деятельности, новому поколению латгальских эмигрантов латгальский язык и письменность казались узкой и бесперспективной сферой (Z e i l e 2006, 605).

Однако в большой степени преемственность сохранилась после восстановления независимости Латвии – уже в Латгалии:

- в 1991 году с официального согласия и при поддержке членов Латгальского исследовательского института, находящегося в эмиграции, было решено продолжить работу института в Даугавпилсе. В отличие от института в эмиграции, в созданном на родине 1) работают не только латгальцы, но и представители других народностей, исследующие вопросы Латгалии; 2) у института не только гуманитарное направление, он занимается комплексным изучением Латгалии. У старого института, приспособив к новым условиям, ЛИИ унаследовал традицию издания научных статей и организацию научных конференций. Сейчас ЛИИ является структурной единицей Даугавпилсского университета;
- изучение Латгалии в наши дни не ограничивается только ЛИИ, с 90-ых годов значимым исследовательским центром стала и Резекненская академия технологий с созданным в ней Научным институтом регионалистики;
- традиции, начатые издательством В. Лоциса, в определенной степени продолжает Издательство центра латгальской культуры в г. Резекне. С 1990 года он перенял издание ежегодника латгальских эмигрантов *Tāvu zemes kalendars* (Календарь отчизны). Продолжая традиции эмиграции, все статьи и стихи в ежегоднике публикуются только на латгальском языке, и хотя нередко они создаются на латышском, их переводят. Издательство центра латгальской культуры также продолжает издание литературного альманаха *Olūts*, начатое в издательстве В. Лоциса.

Источники и литература

B e l a 2010 – Baiba Bela (zin. red.), *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*, Rīga: Zinātne.

B r i š k a 1957 – Bonifācijs Briška, *Latgali politiskajōs patmaļōs*, Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.

B r i š k a 1984 – Bonifācijs Briška, *Latgola – muna Tāvzeme*, Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.

B r o l i š s 1999 – Jāzeps Brolišs, *Nacionālie procesi. Nacionālā politika* (Īsa terminu vārdnīca), Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

B r o l i š s 2000 – Jāzeps Brolišs, *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes),* Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

B u k š s 1968 – Miķelis Bukšš, "Latgolas pēteišonas pīnōkumi un īspējas", *Acta Latgalica* II, Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.

F e l d m a n i s 2008 – Inesis Feldmanis (zin. red.), *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*, Rīga: Jumava.

L ō c i s 1963 – Vladislavs Lōcis (galv. red.), *Latgaļu darbeibas dokumentacija*, Minhene: P/s Latgaļu izdevnīceiba.
LRSSS – Latvijas Republikas Satversmes Sapulces stenogrammas, 5. ses., 2848., 2849. sl.
M a l a h o v s k i s 2012a – Vladislavs Malahovskis, "Vladislava Lōča izdevnīceiba", Ilga Šuplinska (galv. red.), *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca,* I, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 797–800.
M a l a h o v s k i s 2012b – Vladislavs Malahovskis, "Latgales Pētniecības institūts" Ilga Šuplinska (galv. red.), *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca,* I, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 354–356.
S a l c e v i č a 1992 – Ilona Salceviča, "Legenda pi tautas vēstures. Lōcis Vaideāns Vladislavs", *Tautas gors*, Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība, 5–27.
Š v ā b e 1952–1953 – Arveds Švābe (red.), *Latvju enciklopēdija*, II, Stokholma: Apg. "Trīs Zvaigznes".
Z e i l e 2006 – Pēteris Zeile, *Latgales kultūras vēsture*, Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.

Vladislavas Malachovskis

Latgaliečių savimonės pasireiškimas emigracijoje Vakarų šalyse po Antrojo pasaulinio karo

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *emigracija, latgaliečiai, identiškumas, Vladislavo Locio leidykla, Latgalos tyrimų institutas*.

Straipsnis atspindi atskirus latgaliečių savimonės pasireiškimo ir supratimo aspektus emigracijoje, jų kilmę ir esminius probleminius klausimus.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui maždaug 120000–140000 Latvijos gyventojų rado prieglobstį Vakarų šalyse. Apie 7000 iš jų buvo latgaliečiai. Nepaisant bendro suvokimo apie priklausymą prarastajai Latvijai, bendros vilties dėl Latvijos valstybės laisvės ir nepriklausomybės, latvių inteligentija tremtyje nebuvo vieninga, priklausė skirtingoms visuomeninėms ir mokslo organizacijoms. Vienybės nebuvimo pagrindas – istorinis paveldas ir stereotipai. Latgaloje istoriškai susiformavo skirtingos socialinės ir ekonominės aplinkybės, kitaip plėtojosi visuomeniniai ir politiniai įvykiai, todėl kitokia formavosi ir tautinė savimonė. Sukūrus Latvijos valstybę (1918) latviams dar trūko bendros nacionalinės savimonės. Latgalos latviai (latgaliečiai) neretai būdavo priešinami likusios Latvijos latviams – „baltiečiams".

Latvių emigracija irgi nebuvo vieninga. Latgaliečių pažiūros gerokai skyrėsi keletu klausimų:

1) dėl rašytinės ir mišių bažnyčioje kalbos (latvių ar latgaliečių). Tremtyje esantys Katalikų bažnyčios atstovai manė, kad mišios turi vykti latvių kalba, nes ir tarp latvių yra katalikų, o dalis latgaliečių manė, kad mišios turi vykti tik latgaliečių kalba;
2) dėl istorijos koncepcijos (Karlio Ulmanio autoritarinio režimo politikos Latgaloje traktavimo). Vieni aštriai kritikavo Ulmanį dėl latgaliečių kalbos ir literatūros ribo-

jimų antroje XX a. ketvirtojo dešimtmečio pusėje, kiti pripažino šio veikėjo ūkinę veiklą kaip naudingą Latgalai.

Emigracijoje pačios reikšmingiausios latgaliečių organizacijos, aktyviausiai pasisakiusios už viską, kas latgališka, buvo Vladislavo Locio leidykla ir Latgalos tyrimų institutas (LTI). Tačiau antroje emigrantų kartoje nebeliko tokių pasiaukojančių kovotojų. Latgaliečių savmonės suvokimas latgaliečių emigracijos pirmoje kartoje daugiausia koncentravosi į latgaliečių kalbos vartojimą. Skirtingai nuo kituose kraštuose gimusių latvių, kurie vertino buvimą latviais kaip veiklai naudingą aspektą, naujajai latgaliečių emigrantų kartai latgaliečių kalba ir literatūra atrodė siaura ir neperspektyvi sritis.

Perimamumas daugiau ar mažiau išliko atkūrus Latvijos nepriklausomybę. 1991 m. Latgalos tyrimų instituto nariams, esantiems emigracijoje, oficialiai sutinkant ir palaikant, buvo nuspręsta darbą tęsti Daugpilyje. V. Locio leidyklos pradėtas tradicijas iš dalies tęsia Latgalos kultūros centro leidykla Rėzeknėje.

Vladislavs Malahovskis

Manifestations of Latgalian Self-awareness in Emigration in Western Countries after the Second World War

S u m m a r y

Keywords: *emigration*, *Latgalians*, *identity*, *Vladislavs Locis Publishing House*, *Latgale Resarch Institute*.

The article deals with some aspects of Latgalian identity and perception in emigration, their origin and the key issues.

At the end of the Second World War about 120,000 –140,000 residents of Latvia found their asylum in the West. About 7,000 of them were Latgalians. Despite their common sense of belonging to the lost Latvia, common aspiration for freedom and an independence of Latvian state, the Latvian intelligentsia was not united in emigration. It was composed of different social and scientific organizations, etc.

The lack of unity is based on historical heritage and stereotypes. Historically, various socio-economic circumstances have formed in Latgale, different development of socio-political events and then the formation of national consciousness. Even after the creation of an independent state (1918), Latvians still lacked a unified national awareness. The Latvians of Latgale (Latgalians) were often treated as contrasted to other Latvians – the "Balts".

However, Latgalians in emigration were not united. Their beliefs were very different in a number of issues:

1. The written language and the language of worship (Latvian or Latgalian). Representatives of the Catholic Church in emigration believed that services should be conducted in the Latvian language, as there were Catholics among Latvians, and some Latgalians believed that services should be conducted only in Latgalian;
2. The historical concept (authoritarian regime of Karlis Ulmanis and Latgale). Some sharply criticized Karlis Ulmanis for the restriction of the Latgalian language and

literature in the second half of the 30s of the 20th century, whilst others supported his economic policy and other activities in favour of Latgale.

The most active and important organizations that defended everything *Latgalian* were Vladislavs Locis Publishing House and Latgale Resarch Institute (LRI).

The main issue and at the same time the problem was why the continuity of these selfless efforts disappeared already in the second generation of emigrants? Understanding of the Latgalian self-awareness in the first generation of the Latgalian emigration was largely reduced only to the use of the Latgalian language. Unlike Latvians from other regions, who saw in the Latvian life quite broad prospects for their activities, the Latgalian language and literature seemed a narrow and unpromising sphere to the new generation of Latgalian emigrants.

However, the continuity, to a greater or lesser extent, was preserved after the restoration of Latvia's independence. In 1991, with the official consent and with the support of the members of the Latgale Research Institute, who were in emigration, it was decided to continue the work of the Institute in Daugavpils. Currently, the Latgale Research Institute is the branch of Daugavpils University. Latgale Cultural Centre Publishing House continues traditions started by V. Locis in Rezekne.

V l a d i s l a v s M A L A H O V S K I S
Research Institute for Regional Studies
Rezekne Academy of Technologies
Atbrīvošanas aleja 115
LV-4601 Rēzekne
Latvija
[vladislavs.malahovskis@rta.lv]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 19 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 19 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 101–110.
ISSN 1822-7309

Периодическая печать Латвии о боях литовской армии в окрестностях Даугавпилса (июнь 1919 – январь 1920 гг.)

Хенрихс СОМС
Даугавпилсский университет

Ключевые слова: *война за независимость Латвии*, *литовская армия*, *латвийская пресса*, *Даугавпилс*.

Введение

В 1919 году в окрестностях Даугавпилса (Двинска) произошли важные события Войны за независимость Латвии. С 9 декабря 1918 года Даугавпилс перешел под контроль Красной Армии (S o m s 2019). Во второй половине 1919 года на первом плане стояла задача изгнания большевиков из города, так как литовские, польские и латвийские войска подходили к городу с разных сторон.

Важным историческим источником в изучении этих событий является латвийская пресса того времени. На тот момент периодические издания были доминирующим средством массовой информации в Латвии.

Цель статьи – выяснить, как латвийские газеты освещали бои с участием литовской армии под Даугавпилсом. Методы исследования включают в себя анализ исторических источников и литературы, а также метод сравнительного анализа.

В 1919 году на латышском языке выходило 65 изданий – газет, журналов, бюллетеней (*LP* 1977, 377–405). В статье использованы материалы 10 изданий, большинство из которых – ежедневные газеты. Крупнейшими латвийскими партийными газетами того времени были *Sociāldemokrāts* («Социал-демократ»), *Brīvā Zeme* («Свободная земля»), *Baltijas Vēstnesis* («Балтийский вестник»), *Tautas Balss* («Голос народа»), а также беспартийные *Jaunākās Ziņas* («Новейшие известия»), *Latvijas Sargs* («Страж Латвии»), официальные издания, например, *Valdības Vēstnesis* («Вестник правительства»). В Москве издавалась большевистская ежедневная газета *Krievijas Cīņa* («Российская борьба»). В Латвии продолжали выходить и региональные издания. После восьмимесячного перерыва снова начала выходить латгальская газета *Latgolas Vōrds* («Слово Латгалии»). К сожалению, в 1919 году вышло всего два номера, а в январе 1920 года вышло уже три номера.

Для освещения боев под Даугавпилсом периодические издания использовали официальные источники информации – отчеты командующего армией, письма военных корреспондентов. В зависимости от политической ориентации издания публиковались материалы или отдельные фрагменты и цитаты из других газет и журналов. Новой вехой в развитии прессы стало создание 4 марта 1919 года при Министерстве внутренних дел Временного правительства Латвийского бюро печати – «Latopress». В его задачу входило информирование мировых информационных агентств и местных СМИ о событиях, происходящих на территории Латвии. «Latopress» стал предтечей, образованного в 1920 году первого в истории Латвии национального информационного агентства – LETA (D i m a n t s, R o ž u k a l n e 2019). При подготовке новостей для латвийских периодических изданий использовалась главным образом информация радиотрансляций из Советской России и Германии. Они также содержали сведения о событиях в Даугавпилсском крае в 1919–1920 годах.

Основываясь на ноиейших исследованиях ученых о войне за независимость Латвии, сегодня можно выделить и реконструировать три этапа в боях за Даугавпилс с участием Латвии, Польши, Литвы и Красной Армии: первый – август 1919 года, второй – сентябрь 1919 года, третий – январь 1920 года.

Литовская армия в боях за Даугавпилс: первый этап (август 1919 года)

В ночь на 31 августа 1919 года ударная группа польской армии двинулась вдоль железной дороги Даугавпилс-Вильнюс в направлении Даугавпилса. С левого крыла польской армии литовцы сделали то же самое (J ē k a b s o n s 2005, 49). Так началась борьба за Даугавпилс, в которой приняли участие армии нескольких стран.[1]

Латвийская пресса сообщает о приближении военных действий к Даугавпилсу[2], начиная с июня 1919 года. Публикуемая информация позволяет отслеживать продвижение войск Литвы и Польши, отдельные сражения и столкновения, захват населенных пунктов. 17 июня 1919 года газета *Baltijas Vēstnesis* опубликовала важное заявление командования литовской армии от 10 июня в связи с выходом на границу Курляндской губернии: «Мы пере-

[1] В советской историографии бои за оборону Даугавпилса (127 дней с 31 августа 1919 г. по 3 января 1920 г.) назывались «Красным Верденом» из-за их сходства с одним из крупнейших сражений под Верденом во Франции в 1916 году (см. S i m o n č i k s 1968).

[2] В то время в латвийской прессе доминировало название «Даугавпилс». Газета *Brīvā Zeme* параллельно использовала наименование «Даугпилс». В некоторых случаях название «Двинск» также использовалось в прессе при публикации новостей Московского радио.

секли латвийскую границу, чтобы воссоединиться с латвийскими войсками» (*BV* 17.06.1919.). По мнению современных литовских исследователей, Паневежский отдельный батальон перешел границу с Латвией 8 июня по приказу командующего литовской армией Сильвестраса Жукаускаса в соответствии с соглашением о взаимопомощи между Литвой и Латвией от 1 марта 1919 года. 10 июня командующий Аугшкурземского партизанского полка Янис Инданс прибыл в литовский штаб для координации дальнейших действий (С у р г а й л и с 2019, 281–282). Латышский партизанский полк далее был подчинен литовской армии (В ē r z i ņ š 2003, 109).

В последующих боях литовской армии удавалось атаковать с обеих флангов. На левом фланге (литовцы называли его Северным фронтом) шли тяжелые бои. С начала августа 1919 года бои в районе Даугавпилса упоминались в фронтовых репортажах большевистской газеты *Krievijas Cīņa*. В донесениях от 4 и 5 августа 1919 г. упоминаются бои на станциях Илуксте и Эглайне. Сообщается, что Красная Армия была вынуждена отступить, а противнику удалось занять важные возвышенности (*KC* 08.08.1919.).

22 августа 1919 г. литовские части получили телеграмму из ставки главнокомандующего, в которой приказывалось 23 августа начать наступление по всему большевистскому фронту и занять Даугавпилс (С у р г а й л и с 2019, 284). Вскоре, 29 августа, были заняты Илуксте и Глауданы – поселок у Даугавы, в 25 километрах от Даугавпилса. Таким образом, литовские части подошли к левому берегу Даугавы. Это было место встречи латышской и литовской армий. 30 августа латышская армия также достигла Глаудан; таким образом, был освобожден левый берег Даугавы от Дунавы до Глаудан (*LS* 31.08.1919.; *TB* 02.09.1919.).

На правом фланге (на южном фронте) 26 августа 1919 г. литовская армия заняла Новоалександровск (Зарасай), что позволило успешно продвинуться к Даугавпилсу, который находился примерно в 25 км (С у р г а й л и с 2019, 285). Об этом военном успехе Литвы вскоре сообщили в латвийской прессе, и ожидалось, что литовская армия скоро достигнет окопов немецко-русской линии фронта Первой мировой войны в районе Илуксте, а также Свентского и Медумского озер (*LS* 29.08.1919.; *BV* 30.08.1919.).

До конца августа 1919 года в материалах латвийской прессы о боях различных армий в районе Даугавпилса преобладали новости о литовской армии, что объективно отражало реальную ситуацию. В конце августа 1919 года, после успешных действий на территории Белоруссии, к Даугавпилсу стала приближаться группа польской армии под командованием генерала Э. Рыдз-Смиглы (J ē k a b s o n s 2000, 47).

Чтобы выйти к Даугавпилсу, атакующие войска на левом берегу Даугавы должны были занять укрепления в городе Грива, железнодорожную станцию Калкуны и Крепостной мост. Так началось первое совместное польско-литовское наступление на Даугавпилс. Согласно *Baltijas Vēstnesis* от 30 августа,

литовцы остановились в 12 километрах от Даугавпилса (*BV* 30.08.1919.). 9 сентября та же газета оптимистично сообщала, что большевики на литовском участке фронта отступили с левого берега Даугавы, однако взятию Даугавпилса помешали взорванные мосты через Даугаву (*BV* 09.09.1919.). Вероятно, в данном случае описывалась ситуация, сложившаяся после августовского нападения, когда литовцы заняли позиции от укреплений Крепостного моста по низовью Даугавы до Казимиришки. Отступая за Даугаву, Красная Армия сожгла деревянный мост возле Гурны (поселок у Даугавы между Илуксте и Двиете) (С у р г а й л и с 2019, 285).

Литовская армия в боях за Даугавпилс: второй этап (сентябрь 1919 года)

Второй этап сражений за Даугавпилс относится к 27–28 сентября 1919 года, когда литовские и польские войска пошли в новое наступление на город. В ходе боевых действий были заняты Калкуны и Грива, в ожесточенных боях при поддержке танков было захвачено укрепление крепостного моста, ликвидирован плацдарм Красной Армии на левом берегу Даугавы. Чтобы предотвратить атаки противника с правого берега, польская армия взорвала железнодорожный мост у крепости и деревянный мост, ведущий в Гаёк (J ē k a b s o n s 2000, 50–51).

Основные публикации этого времени – это сообщения штаба литовской армии о действиях вражеской артиллерии с 12 сентября, об ожесточенных артиллерийских перестрелках на участке литовской армии у поселка Рибаку и в направлении Калкун, о нескольких попытках Красной Армии форсировать Даугаву (*VV* 24., 27.09.1919.). Газеты внимательно следили за военными событиями под Даугавпилсом. Еще до новой атаки на город в газетах писали об обстрелах из пушек и пулеметов с обеих берегов Даугавы. В череде событий упоминалось, что литовцы вместе с поляками открыли огонь по Даугавпилсу 20 сентября (*LS* 26.09.1919.).

Литовская армия в боях за Даугавпилс: третий этап (январь 1920 года)

Латвии пришлось определиться с возможным союзником в боях против Красной Армии в 1920 г. Эстония планировала заключить перемирие с Советской Россией. Было сложно договориться и со своим южным соседом Литвой. К тому же, литовская армия еще не была достаточно сильной. У Польши была сильная армия, которая была готова помочь (B ē r z i ņ š 2003, 123).

3 января 1920 года польские и латышские войска заняли Даугавпилс, что положило конец нескольким месяцам борьбы между различными армиями за стратегически важный город. Соглашение о военном сотрудничестве между Латвией и Польшей от 30 декабря 1919 года, которое предусматривало

освобождение города, было подготовлено тайно. Однако руководство литовской армии почувствовало возможные цели Польши и сосредоточило группу армий «Daugpilis» (литовское название города) в районе Илуксте. Успешная атака польской армии 3 января удивила литовцев, небольшие части которых двинулись на правый берег Даугавы. Не желая вступать в вооруженный конфликт с поляками и латышами, литовцы выполнили требование отступить через Даугаву (просьбу выразили и поляки, и латыши) (J ē k a b s o n s 2007, 81; С у р г а й л и с 2019, 259).

Любопытно, что в колонках латвийской прессы, дающей информацию о событиях в Даугавпилсе, мало внимания уделяется участию в кампании литовской армии. Основное внимание уделялось успешной борьбе польской и латышской армий. Роль литовской армии на Даугавпилсском фронте была оценена только во время встречи министра иностранных дел Латвии Зигфрида Мейеровица 8 января 1920 года с представителями латвийской печати. З. Мейеровиц прокомментировал значение освобождения Даугавпилса и добавил, что «<…> после завоевания Даугавпилса войска литовской армии больше не находятся на коммунистическом фронте. Перед ними продвинулась Польская армия. Но если Литва все еще хочет вести войну с Советской Россией или заключить с ней мир, то она должна найти где-нибудь фронт против коммунистов» (*JZ* 10.01.1920.; *SA* 14.01.1920.). З. Мейеровиц также добавил: что «<…> мы очень благодарны нашим соседям как на севере, так и на юге за оказанную поддержку, но теперь мы сами чувствуем себя такими сильными, что нам больше не нужна их помощь».

Комментируя данные высказывания в латвийской прессе, звучали комментарии, что литовцы также должны покинуть Илукстский уезд (*BV* 12.02.1920.). Следует отметить, что неопределенная ситуация в Илукстском уезде и вопрос о присутствии там литовской и польской армий разрешились только в июле 1920 года, когда поляки вынуждены были отступить из-за нападения Красной Армии на Киев и Беларусь, а район боев за Даугавпилс на левом берегу Даугавы заняла латвийская армия (J ē k a b s o n s 2007, 177–178). Пограничный вопрос между Латвией и Литвой был решен только в марте 1921 года (A n d e r s o n s 1967, 605).

Соперничество литовской и польской армий во время боев за Даугавпилс

Еще одна важная тема, которая обсуждалась на страницах латвийских изданий 1919–1920-х годов, – отношения между литовской и польской армиями, которые рассматривались и как военное сотрудничество, и как соперничество и взаимная борьба за контроль в этом регионе. В латвийской прессе есть сведения о сотрудничестве двух армий во время атаки на Даугавпилс. В газете *Sociāldemokrāts* от 16 июля отмечается, что «<…> объединенные польско-литовские войска разбили большевистский фронт под Даугавпилсом

и приблизились к городу» (S 16.07.1919.). Аналогичная новость была опубликована в газете *Darbs*: «<…> объединенные польско-литовские дивизии прорвались сквозь красноармейцев. Кроме того, некоторые части литовцев подошли к самому городу» (*D* 16.07.1919.). Мнение прессы того времени соответствует выводам современных исследований о том, что на начальном этапе боев за Даугавпилс литовская и польская армии оперативно сотрудничали против общего врага (J ē k a b s o n s 2007, 47).

Чтобы предотвратить польско-литовские столкновения, во время продвижения обеих армий была установлена демаркационная линия, которая менялась несколько раз. Латвийские читатели также были информированы об этой демаркационной линии. Из небольшой заметки в газете *Latvijas Sargs* становится ясно, что демаркационная линия была определена союзниками (*LS* 10.08.1919.). В газетах упоминалось несколько случаев нарушения этой линии. Согласно прессе, виновниками были польские войска, что вызвало протесты в литовском обществе, которое требовало покончить с польской «двусмысленной политикой» (*VV* 03.06., 02.09., 11.09.1919.).

Интересной в этом отношении была публикация в издании *Valdības Vēstnesis* от 11 сентября 1919 года «Сжатая сводка о литовском фронте», автором которой был старший лейтенант литовской армии Нашкявичюс. В ней отмечается, что после успеха литовцев под Турмонтом и Калкунами, «<…> вновь пришли польские полки, чтобы пересмотреть демаркационную линию на Литовской земле, которая освобождена литовской кровью» (*VV* 11.09.1919.). По сообщению газеты *Sociāldemokrāts*, во время нападения на Даугавпилс поляки хотели занять железнодорожную линию между станциями Калкуны и Дукштас, однако литовцы сохранили контроль над железной дорогой (*S* 16.09.1919.). 25 сентября издание *Latvijas Sargs* сообщало, что представитель французской миссии в Польше потребовал от поляков соблюдать демаркационную линию (*LS* 25.09.1919.).

В латвийской прессе сообщалось также о попытках латвийской дипломатии снизить напряженность в литовско-польских отношениях, которые приобрели особое значение накануне нападения Бермондта на Ригу в начале октября 1919 года. Чтобы заручиться поддержкой союзников, 5 октября латвийская делегация во главе с бывшим министром обороны Я. Залитисом отправилась в Литву и Польшу (J ē k a b s o n s 2000, 45–46). По сообщениям прессы, разногласия между Литвой и Польшей были серьезными, но у латвийской делегации после визита в Каунас сложилось впечатление, что все противоречия можно разрешить. Этому способствовал также приезд в Каунас министра иностранных дел Латвии З. Мейеровица (*LS* 31.10.1919.). Сегодня бытует мнение, что в октябре 1919 года был открыт путь для процесса сближения между Латвией и Польшей. Однако, отношения Литвы с гораздо более сильной Польшей осложнялись ориентацией Литвы на одного из злейших врагов Польши – Германию (J ē k a b s o n s 2007, 46–47).

Заключение

Информацию в периодических изданиях Латвии о боях литовской армии под Даугавпилсом можно разделить на условные группы. Прежде всего, в газетах публиковались сообщения штабов различных армий о продвижении литовских войск к Даугавпилсу, о боях этой армии у населенных пунктов вблизи города. Во-вторых, читатели были информированы о сотрудничестве и соперничестве литовской и польской армий в борьбе за влияние в регионе, а также в боях за Даугавпилс. В то же время необходимо признать, что отдельные темы не освещались в прессе по объективным причинам (секретность военной информации). Например, вооружение литовской армии и царившие в ней настроения, фамилии командиров частей. С другой стороны, латвийские газеты освещали положение дел в стане противника – можно найти сведения о вооружении Красной Армии, настроениях командиров и солдат, повсеместной агитации и пропаганде.

Библиография

Источники

BV – Baltijas Vēstnesis. Rīga, 1919–1920.
BZ – Brīvā Zeme. Rīga, 1919–1920.
D – Darbs. Rīga, 1919–1920.
JZ – Jaunākās Ziņas. Rīga, 1919–1920.
KC – Krievijas Cīņa. Maskava, 1919.
LS – Latvijas Sargs. Liepāja, 1919–1920.
S – Sociāldemokrāts. Cēsis, Rīga, 1919–1920.
SA – Strādnieku Avīze. Liepāja, 1919–1920.
TB – Tautas Balss. Valka, 1919–1920.
VV – Valdības Vēstnesis. Rīga, 1919–1920.

Литература

A n d e r s o n s 1967 – Edgars Andersons, *Latvijas Vēsture 1914–1920*, Stokholma: Daugava.

D i m a n t s, R o ž u k a l n e 2019 – Ainārs Dimants, Anda Rožukalne, “Foto un ziņu aģentūras Latvijā”, *Nacionālā enciklopēdija* [доступ в Интернете: <https://enciklopedija.lv/skirklis/22144-foto-un-ziņu-aģentūra-Latvijā>, дата просмотра: 10-11-2020].

J ē k a b s o n s 2000 – Ēriks Jēkabsons, “Polijas armijas kaujas ar Sarkano armiju Ilūkstes apriņķī 1919. gada septembrī”, *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, Rīga, 46.–47.

J ē k a b s o n s 2005 – Ēriks Jēkabsons, “Lietuvas karaspēks Ilūkstes apriņķī 1919.–1920. gadā”, *LZA Vēstis* 2, 46–58.

J ē k a b s o n s 2007 – Ēriks Jēkabsons, *Piesardzīgā draudzība: Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

B ē r z i ņ š 2003 – *20.gs. Latvijas vēsture* II, *Neatkarīgā valsts 1918–1940.* Atb. red. Valdis Bērziņš, Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts.

LP 1977 – *Latviešu periodika* 3 sēj. 1. sēj. *1768–1919.* Sast. K. Egle, V. Lūkina, Ā. Brempele, V. Jauģietis. LPSR ZA Fundamentālā bibliotēka. 2. papild. izd., Rīga: Zvaigzne.

S i m o n č i k s 1968 – P. Simončiks, “Sarkanā Verdena”, *Avangards*, Daugavpils, 27.01.1968.

S o m s 2019 – Henrihs Soms, “Latviešu periodiskā prese par kaujām Daugavpils apkārtnē 1919. gadā”, *Vēsture: avoti un cilvēki.* Humanitārās fakultātes XXVIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture XXI = Proceedings of the 28st International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History XXII, Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 338.–347. [доступ в Интернете: <https://du.lv/wp-content/uploads/2019/01/Vesture_XXII_2019_DRUKA.pdf>>, дата просмотра: 10-11-2020]

С у р г а й л и с 2019 – Гинтаутас Сургайлис, “Бои Литовской армии с Красной армией в Илукстском уезде в 1919 году”, *Vēsture: avoti un cilvēki*, XXII, Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 281.–282. [доступ в Интернете: < https://du.lv/wp-content/uploads/2019/01/Vesture_XXII_2019_DRUKA.pdf>>, дата просмотра: 10-11-2020]

С у р г а й л и с 2020 – Гинтаутас Сургайлис, “Позиционная война на Даугавском фронте (с сентября по декабрь 1919 г.)”, *Vēsture: avoti un cilvēki*, XXIII, Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2020, 253–262. [доступ в Интернете: < https://du.lv/wp-content/uploads/2020/01/Vesture_XXIII_2020_DRUKA.pdf>, дата просмотра: 10-11-2020]

Henrichas Somas

Periodinė Latvijos spauda apie Lietuvos kariuomenės mūšius Daugpilio apylinkėse (1919 m. birželis – 1920 m. sausis)

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos*: kova už Latvijos nepriklausomybę*, *Lietuvos kariuomenė*, *latvių spauda*, *Daugpilis*.

Lietuvių, lenkų ir latvių kariuomenės dalyvavo išvejant bolševikus iš Daugpilio apylinkių. Rimtas šaltinis tyrinėjant šiuos įvykius yra to meto latvių spauda.

1919 m. Latvijoje ėjo 65 leidiniai – laikraščiai, žurnalai, biuleteniai. Straipsnyje remiamasi dešimties iš jų medžiaga. Informuodami apie mūšius prie Daugpilio, periodiniai leidiniai rėmėsi oficialiais informacijos šaltiniais, bet perspausdindavo informaciją iš kitų laikraščių ir žurnalų. Reikšmingas įvykis buvo Latvijos spaudos biuro (LSB) „Latopress“ sukūrimas.

Mūšiai prie Daugpilio vyko trimis etapais – 1919 m. rugpjūčio, 1919 m. rugsėjo ir 1920 m. sausio mėnesiais. Juose dalyvavo Latvijos, Lietuvos, Lenkijos kariuomenės ir Raudonoji armija.

Spaudoje atspindimą informaciją apie lietuvių kariuomenės mūšius prie Daugpilio iš dalies galima suskirstyti į tris grupes. Pradžioje laikraščiuose buvo publikuojami pranešimai iš pagrindinių štabų apie lietuvių kariuomenės judėjimą link Daugpilio (išėjimas prie Kuržemės gubernijos sienos 1919 m. birželyje; Medumų ir Ilūkstės–Sventės ežerų

linijos užėmimas; artėjimas prie kairiojo Dauguvos kranto; 25 km pločio kranto linijos užėmimas), apie kariuomenės mūšius prie Daugpilio esančiose gyvenvietėse (Ilūkstėje, Zarasuose, Eglainės stotyje, artilerijų susirėmimai, Daugpilio apšaudymas). Vėliau skaitytojai buvo informuojami apie Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių bendradarbiavimą ir konkurenciją dėl įtakos regione ir mūšiuose už Daugpilį. Galiausiai laikraščiuose perteikiamos latvių diplomatų nuomonės apie svarbų lietuvių kariuomenės vaidmenį mūšiuose už Daugpilį, nepaisant to, kad kariuomenė nedalyvavo išlaisvinant miestą.

Reikia pripažinti, kad dėl objektyvių priežasčių (karinės informacijos konfidencialumo) kai kurios temos spaudoje aptarinėjamos nebuvo, pavyzdžiui, lietuvių kariuomenės ginkluotė ir nuotaikos, dalinių vadų pavardės. Kita vertus, buvo plačiai aprašinėjamas priešas – Raudonosios armijos ginkluotė, vadų ir kareivių nuotaikos ir kt.

Henrihs Soms

Latvian Periodicals about Lithuanian Army Battles in the Vicinity of Daugavpils (June, 1919 – January, 1920)

S u m m a r y

Keywords: *War of Independence of Latvia, Lithuanian army, Latvian press, Daugavpils.*

Lithuanian, Polish and Latvian armies participated in driving the Bolsheviks out of the vicinity of Daugavpils. The Latvian press of that time is a serious source for investigating these events. In 1919, 65 editions – newspapers, journals, magazines and bulletins – were published in Latvian. Out of these, the materials from 10 editions have been used in this paper.

In order to reflect the events of the battles near Daugavpils, periodicals employed official information sources as well as republished information from other newspapers and magazines. A novel feature in the development of the press was the foundation of Latvian Press Bureau (LPB) "Latopress".

The battles at Daugavpils took place in three phases: August, 1919, September, 1919, and January, 1920. Latvian, Lithuanian, Polish and Red Armies were engaged in them.

The information provided by the press on the battles of Lithuanian army at Daugavpils can be relatively classified into several groups. First, newspapers published reports from the General Headquarters of different armies about the advance of the Lithuanian army towards Daugavpils (reaching the border of Kurzeme province in June, 1919; occupying the line of the lakes of Ilūkste – Svente and Medumi; approaching the left bank of the river Daugava; occupying a 25km-wide bank line), and about battles of this army at populated places near Daugavpils (Ilūkste; occupation of Zarasi; battles at Eglaine station; single combats of artillery at Ribaki village and in the direction of Kalkūni; bombardment of Daugavpils). Second, the readers were informed about the collaboration between Lithuanian and Polish armies and their competition in the struggle for the influence in the region as well as in the battles for Daugavpils. Third, newspapers highlighted the opinions of Latvian diplomats

about the important role of the Lithuanian army in the battles for Daugavpils, despite the fact that it did not take part in the liberation of the town.

At the same time, it should be acknowledged that due to objective reasons (confidentiality of military information) several themes were not discussed by the press, for example, the armament and atmosphere in the Lithuanian army, surnames of unit commanders. However, Latvian newspapers extensively discussed the enemy – armament of the Red Army, atmosphere among commanders and soldiers, and propaganda widely spread by the enemy.

At the same time, it should be acknowledged that due to objective reasons (confidentiality of military information) several themes were not discussed by the press, for example, the armament and atmosphere in the Lithuanian army, surnames of unit commanders. However, Latvian newspapers extensively discussed the enemy – armament of the Red Army, atmosphere among commanders and soldiers, and propaganda widely spread by the enemy.

Henrihs SOMS
Daugavpils Universitāte
Vienības iela 13
LV-5401 Daugavpils
Latvija
[henrihs.soms@du.lv]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 11 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 11 November 2020, accepted 20 November 2020.

II. Regionas kalboje
Region in Language

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 112–125.
ISSN 1822-7309

Latvijos Žiemgala: ką liudija vietovardžiai

L a i m u t e B A L O D E
Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas, Helsinkio universitetas

Pagrindinės sąvokos: *onomastika*, *vietovardžiai*, *žiemgaliai*, *Latvijos Žiemgala*.

Įvadinės pastabos

Straipsnyje apibendrinamos dabartinės Žiemgalos (latv. *Zemgale*) – istorinės srities, vieno iš Latvijos istorinių etnografinių regionų – vietovardžių kilmės hipotezės ir pirminė toponimų semantika. Supažindinama su Žiemgalos miestų (*Auce*, *Bauska*, *Dobele*, *Jelgava*, *Kalnciems*, *Tukums*) trumpa istorija ir pavadinimų etimologija. Analizuojami Latvijos Žiemgalos didžiausių upių pavadinimai, arba potamonimai, – Lielupė (*Lielupe*), Mūša (*Mūsa*), Nemunėlis (*Mēmele*) – ir kai kurių intakų vardai. Trumpai aptariami ir Žiemgalos oikonimai, arba gyvenamųjų vietų pavadinimai, bei mikrotoponimai, arba žemėvardžiai. Atkreipiamas dėmesys ir į Žiemgalos skolinių sluoksnius, analizuojami galimi lituanizmai, jų adaptacija latvių kalboje. Straipsnio tikslas – analizuoti Latvijos Žiemgalos miestų, didžiausių upių pavadinimų kilmę, išryškinti toponimų, ypač oikonimų ir mikrotoponimų, fonetinius ir morfologinius ypatumus. Tiriamos onomastinės medžiagos pagrindą sudaro Latvijos universiteto Latvių kalbos instituto Onomastikos skyriaus Vardyno kartoteka bei visi publikuotieji Latvijos ir Lietuvos vietovardžių žodynai. Žiemgalos miestų ir upių vardų etimologijos – daugiausia iš Laimutės Baluodės (*Laimute Balode*) ir Ojaro Bušo (*Ojārs Bušs*) sudaryto vietovardžių kilmės žodyno *No Abavas līdz Zilupei* (Rīga, 2015). Darbo metu pasinaudota aprašomuoju ir lyginamuoju bei kitais onomastikos tyrimo metodais – istoriniu, etimologiniu, darybiniu.

1. Istorinio etnografinio regiono *Zemgale / Žiemgala* pavadinimas

Latvių kalboje Žiemgalos terminas įsitvirtinęs kaip *Zemgale.* Pirmoji asociacija – „zemais gals“ – sieja su daiktavardžiu *zeme / žemė* arba su būdvardžiu *zems / žemas* (tai tarsi pagrindžia ir šio krašto geografija su plačiomis lygumomis ir žemumomis). Šią hipotezę buvo linkę remti ir kai kurie kalbininkai – Juris Plakis (*Juris Plāķis*) (P l ā ķ i s 1928, 66), Vladas Grinaveckis (G r i n a v e c k i s 1968). XIII a. danų kronikoje lotynų kalba taip pat užfiksuota forma *Semigalia*. Vis

dėlto dauguma kalbininkų mano, kad šio toponimo pagrindą sudaro *ziema / žiema*, taigi ‘žiemių, šiaurės kraštas’, rekonstruoja formą **Ziemigala* < **Zeimigala*, kur dvibalsis *-ie-* < *-ei-*; plg. liet. *Žiemgala*, švedų *Sœimgala*, vikingų Ingvaro sagoje XI a. minėti žiemgaliai – *Seimgaler* (Z i n k e v i č i u s 1984, 349–350; Z e m ī t i s 2013), XII a. senr. *Zimigola* (*зимигола, зимьгола*). Latvių dabartinė forma *Zemgale* atsirado palyginti neseniai, veikiama vokiečių *Semgallen* (XI–XIII a. užrašytos formos *Semigallia, Semgalli*). 1685 m. fiksuotas įrašas latvių kalba <...> *pahr* <...> *Semgallu*. Antrasis dėmuo siejamas su leksema *galas* ‘sritis, kraštas’. Tokį vardą galėjo duoti tik pietiniai kaimynai (matyt, lietuviai) (Z i n k e v i č i u s 1984, 359).

O. Bušo pasiūlyta etnonimo, arba tautovardžio, kilmės hipotezė sieja su Lietuvos ir Latvijos pasienio upės pavadinimu *Žeimė* ‘žiemos upė, šaltoji upė’, taigi *zemgaļi / žiemgaliai* – gyvenantys prie Žeimės upės (B u š s 1990, 89–90)[1].

Žiemgala ir Sėla (latv. *Sēlija*, arba *Augšzeme*, *Augškurzeme*) dabartiniais laikais Latvijoje dažnai nėra atskiriamos. Istoriškai nuo XVI a., nuo Kuršo kunigaikštystės laikų, Sėla buvo laikoma Kuržemės aukštutine dalimi, o XX a. pradžioje nepriklausomoje Latvijos Respublikoje Sėla ir Žiemgala buvo sujungtos į vieną bendrą teritoriją. Šiame straipsnyje aptariami tik tikrosios Žiemgalos vietovardžiai, Sėlos toponimų neliečiant. Be to, ir riba tarp Kuržemės ir Žiemgalos yra sąlygiška, dažnai diskutuotina (pavyzdžiui, Tukumo miestas kartais priskiriamas Kuržemei, kartais Žiemgalai) (žr. pav.).

Pav. *Latvijos istoriniai etnografiniai regionai*
(https://lv.wikipedia.org/w/index.php?curid=84654)

[1] Plačiau apie vietovardį *Zemgale* žr. B ū g a RR II 106–109, 675; B u š s 1988, B u š s 1990, 89–90; D i n i 2000, 262; E n d z e l ī n s DI III1 419; G r i n a v e c k i s 1968; K a b e l k a 1982, 77; K a r u l i s II 555; P l ā ķ i s 1928, 66; Z i n k e v i č i u s 1984, 350–351; B a l o d e, B u š s 2015, 36–37 ir kt.

2. Latvijos Žiemgalos miestų vardai

2020 m. duomenimis, Latvijoje yra 76 miestai. Latvijos tikrosios Žiemgalos miestai, kurių pavadinimai analizuojami šiame straipsnyje, pateikiami abėcėlės tvarka: latv. *Auce* / liet. *Aucė* – miesto teisės suteiktos 1924 m., gyventojų skaičius – 2 470 (2019 m. duomenimis); *Bauska / Bauskė* – miesto teisės suteiktos 1609 m., 8 838 gyventojai; *Dobele / Duobelė* – miesto teisės suteiktos tik 1917 m., 9 575 gyventojai; *Jelgava* – Žiemgalos didžiausias miestas, miesto teisės jau nuo 1573 m., 60 804 gyventojai; *Kalnciems / Kalnciemas* – kaip miestas buvo žinomas 1991–2010 m., mažiausias gyventojų skaičius – 1782; *Tukums / Tukumas* – miesto teisės nuo 1795 m., 16 999 gyventojai. Tačiau šie vietovardžiai kaip gyvenviečių pavadinimai istoriniuose šaltiniuose minėti daug anksčiau – jau XIII a.: iš minėtųjų anksčiausiai fiksuotas Tukumo vardas – 1253 m. (*Tuckemen*), Duobelė – 1254 m. (*Dubelene*, *Dubelone*), Jelgava – 1265 m. (*Mithow*).

Auce / liet. ***Aucė***, anksčiau ***Aukė*** – miestas Latvijos pietuose, Lietuvos pasienyje, prie Aucės upės. Istoriniuose šaltiniuose gyvenvietė pirmą kartą paminėta 1426 m. – *Owcze*. XIX a. pabaigoje prie geležinkelio stoties pradėjo augti miestelis. Miesto teises įgijo 1924 m. Gyvenvietės vardas vadinamas perkeltiniu – pasiskolintas iš upėvardžio *Auce* (apie 75 km ilgio upė, ištekanti iš Aucės ežero – *stagnum que <...> Autzil*). Janis Endzelynas (*Jānis Endzelīns*) rašo, kad aukštupyje Aucės upė srauni, todėl spėja, kad galima sieti su liet. *išaukti* (*sic!*) ‘iššaukti’ (gal klaida?) be smulkesnių komentarų (ir latv. *auka*?) (*Lvv* I 49). Savo ruožtu latvių etimologas Konstantinas Karulis (*Konstantīns Karulis*) šią latv. leksemą *auka* ‘stiprus vėjas’ sieja su kitu liet. veiksmažodžiu *aukterti* ‘kaukti’ (K a r u l i s I 87); garso, triukšmo reikšmės hidronimai, arba vandenvardžiai, nėra retenybė, todėl siejimas (*Auce* : *auka*) neatrodo visai atmestinas.

Kazimieras Būga šį toponimą sieja su liet. *aukė* be komentarų (B ū g a RR III 256), tačiau *LKŽ* tokio apeliatyvo neužfiksuota.

Patikimesnė atrodo Aleksandro Vanago (*LHEŽ* 52–53) pateikta hipotezė: liet. *Aukupis* ir kt. greičiausiai sietini su latv. *Auce* < liet. *aukuoti* ‘suptis, sūpuoti’. Hidronimo semantinę motyvaciją remia ir kitų vietovardžių analogija: plg. upėvardis ir gyvenvietės pavadinimas *Līgatne* : *līgot* ‘supti, suptis’ (B a l o d e, B u š s 2015, 61–62).

Bauska / liet. ***Bauskė*** – miestas Latvijos Žiemgalos pietinėje dalyje, Mūšos (latv. *Mūsa*) ir Nemunėlio (latv. *Mēmele*) santakoje. Jau I a. pr. Kr. pilies vietoje buvo įsikūrusi įtvirtinta gyvenvietė. Vardas paminėtas 1443 m., kai pradėta pilies statyba, kurios vardas vėlesniuose šaltiniuose rašomas kaip *Pawszke* (1454), *Bawsenborg* (1457), *Boske* (1503), *Bowsenborch* (1505). Prie pilies Kirbako pusiasalyje (*Ķirbaka pussala*) atsiradusi amatininkų ir žvejų gyvenvietė buvo vadinama ir *Bauska*, ir *Vairogmiests* < latv. *vairogs* ‘skydas’ (vok. *Schildburg*). Apie 1584 m. Bauska pradėjo augti dabartinėje vietoje. Latvijos teritorijoje šios šaknies vietovardžių esama ir kituose regionuose: *Jaunbauska*, *Kalnabauska*, *Bauski*, *Bausku purvs*. J. Endzelynas šiuos vietovardžius sieja su latv. tarmine leksema *bauska* 1.‘prasta pieva’; 2.‘prastas, apgriuvęs namelis’ (*Lvv* I 89).

Egzistuoja ir kitos šio miesto vardo kilmės hipotezės: Jurgis Gerulis (G e r u l l i s 1922, 18) Bauskos pavadinimą galimai sieja su senųjų prūsų raisto pavadinimu *Bawsiske*, asmenvardžiu *Bawse* (plg. liet. asmenvardį *Baužà*), rekonstruodamas vietovardžio ankstesnę formą **Bauziska*. Endzelynas (*ME* I 268–269; *Lvv* I 89) mano, kad rekonstruojamoji forma turėtų būti **Bausiska*. Šiai hipotezei pritaria ir Vladimiras Toporovas (*Владимир Топоров*) (T o п o p o в 1975, 202, 203).

Dzintra Hirša atkreipia dėmesį į vietovardžio istorines formas be priesagos *-k-*: *Bowsenborch* < latv. *bauze*, – viena iš reikšmių – 'galva; viršūnė', kuri itin tiktų pilies pavadinimo motyvacijai; plg. Matkulėje *Bauskalns* // *Bauzes kalns* (H i r š a 2008, 22–24; B a l o d e, H i r š a 2009, 284–286; B a l o d e, B u š s 2015, 69–72).

Dobele / liet. ***Duobelė*** – miestas Žiemgalos vakarinėje dalyje, Bėrzės upės dešiniajame krante, kur iki XIII a. buvusi stipri žiemgalių pilis. 1254 m. šios gyvenvietės vardas minėtas vok. *Dubelene*, *Dubelone*, vėlesniuose užrašymuose *Doblene*, *Doblenen*, *Doblen*. Šios fiksacijos rodo, kad pradinė vietovardžio forma buvusi **Dobelene* (arba **Dobeliene*, kaip rekonstravo J. Endzelynas) (*Lvv* I 246–247). Vietovardžio pagrindas, matyt, latvių (ar žiemgalių, gal net bendrabaltiška) leksema *dobe* 'duobė; įduba; provėža', latv. *dobele* 'nedidelė duobė; įduba' (*ME* I 531). Taigi **Dobelene* būtų 'gyvenvietė nedidelėje įduboje' (B a l o d e, B u š s 2015, 94–95).

Jelgava / liet. ***Jelgava*** – stambiausias Latvijos Žiemgalos miestas, dažnai vadinamas Žiemgalos sostine, išaugęs prie Lielupės upės. Tai buvęs žiemgalių uostas ir prekybos centras. Vietovės vardas (vok. *Mithow*) istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1265 m., kai pradėta medinės pilies statyba. Magdeburgo teises miestas gavo 1573 m.

Yra žinoma net keletas Jelgavos vardo kilmės hipotezių. Viena iš seniausių etimologijų sieja su lyvių žodžiu *jālgab* 'miestas' + vietovardžiams būdinga latv. priesaga *-ava*. J. Endzelynas manė, kad šis žodis buvęs ne apeliatyvas, o tikrinis žodis (E n d z e l ī n s DI III_2 46–50), juolab kad dabartiniais laikais lyviai tokio bendrinio žodžio neturi. Dar minėtinas siejimas su lyvių leksema *jālga* 'koja' (T h o m s e n 1890, 254–255) ir sukonstruotu lyvių kalbos dūriniu *jālgapä* 'koja + galva, galūnė', kuris galbūt galėjo reikšti 'piliakalnis' (S a k r a n o w i c z 1896), nors šie spėjimai labai abejotini.

K. Karulis yra iškėlęs net keletą baltiškų / latviškų Jelgavos vardo hipotezių. Jis surado latvių tarmybę *jelgs* 'seklus, drėgnas, permirkęs, pavandenijęs', *jelga* 'šlapia, pelkėta vieta' (K a r u l i s 1983, 125–128; K a r u l i s II 51), tačiau šio tarminio žodžio paplitimas labai siauras, užregistruotas toli nuo Jelgavos miesto, tik šiaurinėje Latvijos dalyje, prie Mazsalacos. Remiantis kitomis K. Karulio hipotezėmis, *Jelgava* – tai 'religinė kulto vieta', plg. latv. *elks* I 'stabas', latv. *elks* II 'kampas, išlinkis, išgauba'. Galbūt Lielupė, K. Karulio nuomone, šioje vietoje buvo vadinama *Jelgava* (K a r u l i s II 51–52).

Iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos, Antrojo pasaulinio karo metu, vokiečių okupacijos metais vokiečių spaudoje, o spaudoje rusų kalba dar ir vėliau Jelgava

buvo vadinama ir kitais vardais: *Mītava* // *Nītava* // *Nītauja* (vok. *Mithow*, *Mitau,* rus. *Митава*, liet. *Mintauja*). Šis pavadinimas paprastai siejamas su latvių kalbos veiksmažodžiu *mīt* ‘mainyti, keisti’, t. y. ‘mainų, prekybos, turgaus vieta’. Tiesa, mėginta sieti ir su kitu latvių veiksmažodžiu *mīt* ‘minti, mindyti, trypti’ (T h o m s e n 1890, 254–255), tarsi semantiškai susiejant su ‘koja’ abu vietovės vardus – ir *Mītava*, ir *Jelgava*.

Reikia pridurti, kad egzistuoja ir daugiau kitų hipotezių, aiškinančių *Mintaują* vok. *Mitau* < *Mitte in der Aue* ‘upės Aa vidurys’, o Jelgavą kaip ‘miestą žemumoje’.

Sunku nuspręsti, kuri iš anksčiau minėtų *Jelgavos* kilmės hipotezių – finiškoji ar baltiškoji – būtų svaresnė ir patikimesnė. Tenka pripažinti, kad šio miesto pavadinimo etimologija tebelieka iki galo neatskleista (žr. taip pat B ū g a RR III 843; B a l o d e, H i r š a 2009; B a l o d e, B u š s 2015, 117–120).

Kalnciems / liet. ***Kalnciemas*** – miestas Lielupės kairiajame krante, miesto teises turėjęs 1991–2010 m. XVI a. dokumentuose paminėtas Kalnciemo dvaro vardas (*Kalnzeem*), kur vėliau gimęs Kuržemės ir Žiemgalos hercogas Ernstas Johanas Bironas (*von Bühren*). Gyvenvietė išaugo XIX a., kai buvo pradėta gaminti plytas. Vietovardžio kilmė aiški: latv. dūrinys *kalns* ‘kalnas’+ *ciems* ‘kaimas’ (*Lvv* II 20). Šio vietovardžio homonimas žinomas ir šiaurės Latvijoje, netoli Alūksnės, kur buvo Kalnciemo valsčius (*Kalnciema pagasts*), tačiau 1925 m. jo pavadinimas pakeistas kitu panašiu vardu – *Kalncempju pagasts* (B a l o d e, B u š s 2015, 123).

Tukums / liet. ***Tukumas*** – miestas Žiemgalos šiaurės vakarinėje dalyje, kartais priskiriamas Kuržemei. Pirmą kartą paminėtas 1253 m. Kuršo padalijimo sutartyje – lotynų kalba *Tuckemen.* Šio vietovardžio etimologija neaiški. Mėginta aiškinti baltiška leksema: < latv. *tukt* ‘tukti, ištinti, padidėti, išaugti’, taigi semantiškai *Tukums* = ‘kažkas, kas ištinęs’, tokiai motyvacijai galėjo įtakos turėti prie Tukumo esančios kalvos.

Egzistuoja net keletas finiškos kilmės hipotezių:

< estų *tukkuma* ‘snausti, gulėti’ (?);

< lyv. *tukku* ‘krūva, kupeta’ + *mägi* ‘kalnas’ = ‘kalvų virtinė’;

< lyv. *tutkam* ‘galas’ + *maa* ‘žemė’, tarsi žymint Žiemgalos ir Kuržemės ribą. Dabartinė lyvių vartojama forma *Tukka-mǭ* < lyv. *tutkam* + *mǭ* ‘galo žemė’.

Tenka pripažinti, kad ir šio miesto pavadinimo kilmė tebelieka iki galo neišaiškinta (žr. D a m b e 1985, 99; B a l o d e, H i r š a 2009, 294; B a l o d e, B u š s 2015, 232–233).

3. Latvijos Žiemgalos hidronimai

Pradžioje pateikiama stambiausių Žiemgalos potamonimų, arba upėvardžių, koncentruota analizė:

Lielupe / liet. ***Lielupė*** – didžiausia Žiemgalos upė (119 km ilgio), prasidedanti prie Bauskės piliakalnio, sutekant Mūšai (latv. *Mūsa*) ir Nemunėliui (latv. *Mēmele*).

Pavadinimas abejonių nekelia: < latv. *liela* + *upe* ‘didelė upė’. Istoriniuose žemėlapiuose ši upė vadinama įvairiai: *Kurländische Aa* (‘Kuržemės upė’) *// flumen Semigalliae* (‘Žiemgalos upė’) *// flumen Semigallorum* (‘žiemgalių upė’) *// Semigalie Aa* (‘Žiemgalos upė’) ir kt. Henriko kronikoje paminėta kaip *Missa*, vėliau *Mussa.*

Mēmele / liet. ***Nemunėlis*** – iš Lietuvos teritorijos netoli Rokiškio ištekanti upė vardu *Nemunėlis* (191 km, Latvijoje – 40 km). Endzelynas Latvijos vietovardžių žodyne (*Lvv* II) šio potamonimo kilmės neaiškina. Latviams taip pat nesvetima šaknis *Nemun-*: plg. *Nemunēle*, *Panemune // Paņemūne*, *Panemunes pagasts* ir kt. Latvių *Mēmele* greičiausiai laikytinas perkeltiniu upėvardžiu: plg. didžiausios Lietuvos upės pavadinimą *Nemunas* (vok. *Memel* / 1253 m. popiežiaus bulėje pirmą kartą paminėta lotynų kalba „Memele vulgariter appellatum“ ‘vietinių vadinama Memele’/ , sen. prūsų *Mīmeli*), kur – greta kitų kilmės galimybių – šaknis hipotetiškai lyginama su liet. būdvardžiu *mėmas* ‘nebylus’, *mėmė, memelis, mimelis*, latvių *mēms* ‘nebylus’, slavų *nem* ‘t. p.’, liet. *nėmti* ‘netekti žado’ (apie daugelį kitų Nemuno vardo kilmės hipotezių žr. B ū g a RR I 466–468; B ū g a RR II 281; *LHEŽ* 227; D e m e r e c k a s 1995 ir kt.).

Mūsa / liet. ***Mūša*** – iš Lietuvos teritorijos ištekanti upė (157 km ilgio, Latvijoje tik 24 km). Pavadinimą A. Vanagas (*LHEŽ* 222) aiškina kaip lietuvių kalbos potamonimą: liet. *mūša* ‘stiprus bangų plakimasis’ < *mušti ‘v*eržtis, verstis, plūsti’. Būga (B ū g a *RR* III, 257–267) pavadinimą *Mūša* bei kitus upių vardus – *Platuonė, Plonė, Švėtė* ir kt. – pateikia tarp Žiemgalos vietų vardų; Kazimieras Garšva (G a r š v a 2019) mano, kad galbūt galima tai interpretuoti ir kaip žiemgališkos kilmės upėvardžius.

Dauguma mažesnių upių pavadinimų baltisto akimis atrodo atpažįstami, pavyzdžiui:

Bērze // Bērzupe (Švėtės (latv. *Svēte*) kairysis intakas) < latv. *bērzs* ‘beržas’;

Kaucīte // Kaucis (Lielupės kairysis intakas) < latv. *kaukt* ‘kaukti’;

Platone (Lielupės kairysis intakas) < latv. *plats* ‘platus’; plg. liet. *Platuonis*;

Plānīte ir ***Mazplānīte*** (abu Yslykio (latv. *Īslīce*) kairieji intakai) < latv. *plāns* ‘lygus, lėkštas, negilus’, ‘plonas, laibas, liesas’, plg. liet. *Plonė* – Mūšos intakas. Plg. ir *Plāne* (lotynų *terra Plane*) – buvęs senųjų žiemgalių kraštas, 1254 m. rašoma „ad terram, que Plane dicitur“;

Vilce (Švėtės dešinysis intakas) < latv. *vilks* ‘vilkas’, plg. tos pačios upės vardą liet. *Vilkija*.

Tačiau yra nemažai ir kilmės atžvilgiu abejotinų ar neaiškių potamonimų, pavyzdžiui:

Svēte (Lielupės kairysis intakas) latviams asocijuojasi su dažnai hidronimuose pasitaikančia šaknimi *svēt-* ‘šventas’, tačiau pasirodo, kad lietuvių kalba ši upė vadinama *Švėtė* ir A. Vanago siejama su liet. *švisti*, *švytėti* ‘įgauti šviesumo’ (*LHEŽ* 338).

Īslīce (Lielupės kairysis intakas) – liet. *Yslykis / Yslikis* < ? latv. *īss* ‘trumpas’+ *līcis* ‘įlanka’(< liet. *linkis* ‘užliejama pieva’, ‘dauba, slėnis; įlanka; lankstas, vin-

gis') (taip Jurgis Šliavas ir A. Vanagas *LHEŽ* 131). K. Būga linkęs aiškinti kaip < ? *Isla* < *Jiesla* (B ū g a RR III 525); plg. ir kitą liet. potamonimą *Paislė* < **Pa-yslė*. K. Garšva šį upėvardį mėgina sieti su lietuvių kalbos (bendro su latvių kalba) žodžiu *įsas*, *ysas* 'trumpas, striukas', o antrąjį vandenvardžio komponentą aiškina veiksmažodžiu *likti* (G a r š v a 2019, 8). J. Endzelyno Latvijos vietovardžių žodyne (*Lvv* I 371) upėvardis *Īslīce* paliktas be etimologijos. A. Vanagas (*LHEŽ* 131, 132) taip pat pripažįsta, kad šios šaknies vandenvardžių kilmė neaiški.

Darybiniu požiūriu į akis krinta su priesaga *-aine* padarytų potamonimų gausa: *Cērpaine*, *Govaine*, *Krievaine*, *Skujaine*, *Svēpaine*, *Svētaine* (šie visi yra Tėrvetės upės intakai). K. Garšva iškelia hipotezę, kad upėvardžių pavadinimų moteriškosios giminės forma su galūne *-e* taip pat gali būti žiemgalių kalbos palikimas (G a r š v a 2019, 7): plg. liet. *Ýslikis* – latv. *Īslīce*, *Máučiuvis – Maučuve*, *Plãtuonis – Platone*, *Švitinỹs – Svitene*, *Viršýtis – Virsīte* ir kt. Beje, absoliuti dauguma Latvijos upių vardų yra moteriškosios giminės tikriniai žodžiai.

Žiemgaloje didelių vandens telkinių nėra, visgi visus hidronimus kaip seniausius vietovardžius reikėtų aptarti atskirai. Šiame straipsnyje paminėti tik keli ežerų pavadinimai. Tai Žiemgalos giliausio ežero (38 m gylio) vardas ***Sventes ezers***, kuris, be abejonės, rodo seną šaknį *svent-* 'šventas' su mišriuoju dvigarsiu *-en-* (latvių kalboje būtų pakitusi šaknis *svēt-*), taigi tai galėtų liudyti išlikusią senųjų žiemgalių (ar lietuvių) fonetinę ypatybę.

Dar vieno ežero pavadinimas, kuris dabartinėje latvių kalboje yra sunkiai paaiškinamas, tai ***Zebrus ezers*** < latv. dial. *zebre* = latv. bendrinės kalbos leksema *vimba* 'žiobrys'.

4. Oikonimai ir mikrotoponimai

Trumpai apžvelgiant Žiemgalos oikonimus, arba gyvenamųjų vietų vardus, ypač sodybų pavadinimus, galima pastebėti labai margą vaizdą. Motyvacijos atžvilgiu tai gyvenviečių vardai, atsiradę iš hidronimų – daugiausia iš potamonimų (vienas iš seniausių ir plačiausiai paplitusių motyvacijos būdų): *Ceraukste*, *Iecava*, *Tērvete*, *Blīdene* / anksčiau *Blīdiene* ir kt. Buvusių dvarų ir daugelio sodybų pavadinimų pagrindą dažnai sudaro antroponimai, arba asmenvardžiai: *Jūles muiža*, *Pētermuiža*, *Agātes muiža*, *Gaidžūni*, *Pāčūni.* Vis dėlto, matyt, daugiausia oikonimų yra padaryta iš įvairios semantikos apeliatyvų, pavyzdžiui: *Augstkalne*, *Bērzi*, *Bērzkalni*, *Mežotne*, *Oši*, *Zīlīte* ir daugybė kitų.

Kilmės požiūriu didelį oikonimų ir mikrotoponimų margumyną galima pademonstruoti vieno Žiemgalos valsčiaus vietovardžiais (Tėrvetės valsčius, 1939 m. duomenys, *Pl* II 412[2]):

Oikonimai – sodybų pavadinimai (suskirstyti grupėmis pagal lokalizaciją):

Amatnieku gals: *Ābeles*, *Bergfeldi*, *Dabrickis*, *Jansūni*, *Meiri*, *Smiltnieki*, *Veckalējs*, *Velēni*, *Vidiņi*, *Zikmaņi*;

[2] Šiame straipsnyje J. Plakio vartoti diakritiniai ženklai čia ir toliau dėl techninių priežasčių nežymimi.

Kalnamuižas gals: *Auziņas*, *Čakši*, *Dumpji*, *Galiņi*, *Ķipi*, *Lapsiņas*, *Lāči, Leitīši, Lībieši, Pelveži, Pukstēni, Poķi, Sīmenieki, Spriņģupi, Žagatas;*

Lejnieku gals: Anšķini, Āķi, Cēsnieki, Ģerķēni, Kalniņi, Labrenči, Lejaslāči, Lempji, Lūsvēri, Pļavnieki, Sedas, Sējēni, Skadiņi, Smukas, Stiekas, Šķindeļi, Šķutes, Tišas;

Miestagals: Baļļas, Bēti, Bieļas, Čuveikas, Dēles, Ērgļi, Garuši, Gaviļas, Jaunzemi, Kalmanis, Kamradži, Klūnas, Krievaiņi, Ķūri, Laugaļi, Lauriņi, Magones, Muzikanti, Pasiļi, Staņģi, Šķitņi, Tīlaiši, Tukumieši, Vezeižas, Vēršmājas, Viļļi, Vērnaudas, Zirņi.

Dvarai (latv. *muiža*)*: Bites, Bēsstrummuiža, Jaunā muiža // Taukpodi, Jūles muiža, Kalnamuiža, Mācītāja muiža, Pētermuiža, Ružu muiža, Stēguļu muiža.*

Smuklės (latv. *krogs*): *Baznīckrogs, Bērza krogs, Dumpju krogs, Kalnakrogs, Kūļu krogs.*

Malūnai (latv. *dzirnavas*): *Garušu*, *Skuju* // *Žurku.*

Šio valsčiaus mikrotoponimai, arba žemėvardžiai, taip pat yra labai įvairios kilmės ir semantikos:

Kalnai: *Cukura* (*Pilskalns*), *Klosterkalns*, *Zviedru* (*Svētais*, *Vidiņkalns*), C*īpes, Šķindeļu, Ķīķerkalns.*

Slėniai: *Dešiene, Kuņu lāma, Pagrabenes, Zīverenes, Žābrenes.*

Griovos, daubos: *Krieviņu krāce.*

Įlankos: *Spoguļu līcis* ir kt.

Tai daugiausia akivaizdžiai latviškos / baltiškos kilmės vietovardžiai (deja, žiemgališkų leksemų išskirti neįmanoma): *Ābeles, Smiltnieki, Veckalējs, Velēni, Vidiņi, Auziņas, Dumpji, Galiņi, Lapsiņas, Lāči, Leitīši, Lībieši, Pelveži, Pukstēni, Žagatas, Āķi, Cēsnieki, Baļļas, Dēles, Ērgļi, Pļavnieki, Sējēni* ir kt. Greta baltizmų pasitaiko ir germanizmų: *Bergfeldi*, *Bramberģe, Meiri*, *Zikmaņi* (iš garsesnių ir Lietuvoje gerai pažįstamų vietovardžių minėtinas germanizmas *Rundāle* < vok. *Ruhenthal* < vok. žemaičių *Ruhendhal* ‘ramybės slėnis’). Yra minėtame sąraše ir lituanizmų: *Jansūni* (plačiau žr. 5-ame skyriuje); žymiai mažiau visame šiame regione pasitaiko slavizmų, pavyzdžiui, *Dabrickis*.

5. Potencialūs lituanizmai

Latvijos pietinėje dalyje, ypač Lietuvos pasienyje, gausu galimų, netgi labai tikėtinų lituanizmų. Bene daugiausia tokių užregistruota Panemunės valsčiuje (*Pl* II 228–231):

Karvišķe – dvaras Panemunėje, dabar viensėdis, *Veršūns* – sodyba Panemunėje, *Bikšaîtis* – sodyba Panemunėje, *Ģingalauckis* – sodyba Panemunėje, *Baļčūns* – sodyba Panemunėje: plg. liet. pvd. *Balčiū́nas* (*LPŽ* I), *Gaîdžūni* – sodyba Panemunėje: plg. liet. pvd. *Gaidžiū́nas* (*LPŽ* I), *Ję̨ckūns* – sodyba Panemunėje: plg. liet. pvd. *Jackū́nas* (*LPŽ* I 781) ir *Jeckonių kaimas*, *Krišč̃ūns* – sodyba Panemunėje: plg. liet. pvd. *Krišč̃iū́nas* (*LPŽ* I 1079), *Žiñduls* – sodyba Panemunėje. Neretai pasitaiko lituanizmų ir kituose valsčiuose: *Jañkūnas* – sodyba Lielsesavoje (*Pl*

II 428): plg. liet. pvd. *Jankūnas* (*LPŽ* I 802), *Jansūni* – sodyba Tėrvetėje: plg. liet. pvd. *Jansiūnas, Jensiūnas*, *Pãčũni* – sodyba Ceraukstėje (*Pl* II 232), *Ķišķi* – sodyba Skaistkalnėje (*E* II 36) ir daugelis kt. Nemažai lituanizmų užfiksuota ir tarp hidronimų bei mikrotoponimų, pavyzdžiui: *Ģirupe* – upė (Iecavos intakas), *Ģirupīte* – upė Kurmenėje (*Pl* II 340), *Žurele* – upė, *Žare* – upė, *Ežerelis* – pieva Naudytėje (*Pl* II 421).

Apie galimus skolinius iš lietuvių kalbos byloja ne tik atitinkama leksika (žr. *Karvišķe* < liet. *karvė*, *Ķišķi* < liet. *kiškis*, *Veršūns* < liet. *veršis*, *Gaidžūni* < liet. *gaidys*), bet ir fonetinės ypatybės, pavyzdžiui, minkštieji priebalsiai *ķ, ģ,* kuriems latvių kalboje istoriškai atliepia *c, dz* (plačiau apie tai žr. B a l o d e 2006b), išlaikyti *š*, *ž*, kur latvių dabartinėje kalboje yra *s*, *z*, išsaugoti tautosilabiniai dvigarsiai *an*, *en*, *in*, *un* ir kt.; morfologiniai ypatumai, pavyzdžiui, priesaga *-ūns*. Dauguma iš Panemunėje registruotų oikonimų lituanizmų yra atsiradę iš lietuvių asmenvardžių, kartais vartojamos vienaskaitinės toponimų formos (žr. *Baļčūns*, *Ječkũns*, *Krišč̃ũns*), kai kurie vietovardžiai netgi užrašyti neadaptuota forma (žr. *Jankūnas*). Iš dalies lituanizmus galėtų liudyti ir kitos priesagos, pavyzdžiui, *-išķi* (*Juknišķi, Pastališķi*), tačiau ši priesaga būdinga ir Latgalos tarmėms (apie lituanizmus Latvijos toponimuose žr. B a l o d e 1989, 2006a, 2007, 2019; B a l o d e, Š a u d i ņ a 2019).

6. Latvijos Žiemgalos vietovardžių fonetiniai ir morfologiniai ypatumai

Viena iš senųjų žiemgalių kalbos fonetinių ypatybių – anaptiksė, t. y. trumpo vokalinio garso įterpimas po tautosilabinių *r / l* (E n d z e l ī n s 1951, 152–153; R u d z ī t e 1964, 80). Ši ypatybė išnykstanti: Valija Dambė (*Vallija Dambe*) mini, kad XX a. trečiajame dešimtmetyje anaptiksė dar buvo gyva kasdienėje kalboje, bet jau ketvirtajame dešimtmetyje dėl latvių bendrinės kalbos įtakos pradėjo nykti, o apie 1953 m. toks tarimas buvo girdimas tik retkarčiais senų žmonių šnekamojoje kalboje (D a m b e 1959, 413). Šią ypatybę aiškiai rodo gausus skaičius Žiemgalos mikrotoponimų – minėtieji pavyzdžiai iš Blydenės valsčiaus (D a m b e 1959, 391–452; 2012, 27–71): *Zir^{e}ga lieknis* – pieva < *Zirga-*, *Zir^{e}ga dzelme* – gelmė < *Zirga-, Stir^{e}nu pļavele* – pieva < *Stirnu-*, *Ver^{e}tēzis* – pieva < *Vertēzis*, *Kar^{e}kla lāma* – pieva < *Kārkla-*, *Kar^{e}pu dīķis* – tvenkinys < *Karpu-*, *Dar^{a}za dīķis* – tvenkinys < *Dārza-*, *Bir^{e}žu strauts* – upelis < *Biržu-*, *Cūku pur^{e}vs* – raistas < *-purvs*, *Eglītes sar^{e}gs* – miškas < *-sargs* ir kt.

Be to, V. Dambės nuomone, sprendžiant iš toponimų, žiemgalių kalboje, matyt, buvo išsaugoti tautosilabiniai *n*, o vietoj pirminių *k'*, *g'* buvo tariami minkštieji priebalsiai *ķ, ģ*, kurie latvių kalboje virto *c*, *dz*, pavyzdžiui, *Duģis*, *Luģene* (D a m b e 2012, 69). Taigi, žiemgaliai savo kalbos fonetika turėjo būti dar artimesni lietuvių kalbai negu kuršiai (Ibid., 62). Zigmas Zinkevičius mini, kad priebalsiai *š*, *ž* žiemgalių buvo paversti *s*, *z*, ir teiginį iliustruoja istorinėmis vietovardžių formomis: *Sillene* – plg. liet. *šilas*, *Bersenene* – plg. liet. *beržas* (Z i n k e v i č i u s 1984, 356). Tai aiškiai liudija ir šio straipsnio medžiaga: žr. *Mūsa*, *Sventes ezers*,

Zebrus ezers ir kt. Šiuo atžvilgiu žiemgalių kalba, matyt, buvo artimesnė latvių kalbai. Vis dėlto ir fonetiniai žiemgalių toponimų duomenys atskirais atvejais gana prieštaringi.

Iš žiemgalių kalbos galimų morfologinių ypatybių išskirtina charakteringa priesaga *-ene*: jau minėtieji gyvenviečių pavadinimai *Dobele* < **Dobelene* (lot. *Dubelene, Dubelone*), *Tērvete* < **Tērvetene* (lot. *Thervetene*, vok. *Terwetein*), *Blīdene // Blīdiene // Dobene* (pirmą kartą vietovardis paminėtas lotynų kalba *Blidenen* 1272 m. (D a m b e 1959, 394), taip pat ir upė *Blīdene* < liet. *blindė* (salix caprea), *Silene* // *Silkalns* (= *Augstkalne*), *Spārnene*, *Zebrene.* Ypač priesaga *-ene* dažna mikrotoponimų daryboje: V. Dambės pastebėjimu, tarp Blydenės valsčiaus pievų pavadinimų net 42,86 proc. visų darinių yra padaryti su priesaga *-ene* (Ibid., 62–68): *Alksnene*, *Bucene*, *Cepurene*, *Cinene, Duburene*, *Griķene*, *Līdacene*, *Līdzumene*, *Nabadzene*, *Puķene*, *Smildzene*, *Strautene*, *Talcene*, *Uozuolene*, *Mazā dakterene* ir kt. V. Dambės nuomone, ši priesaga žiemgaliams būdinga bent jau nuo XIII a. (Ibid., 67). Negalima atmesti Z. Zinkevičiaus minėtos prielaidos, kad „dokumentų *-ene* dėl netobulos rašybos gali būti sulietos dvi žiemgalių priesagos *-ene* <...> ir *-iene* <...>“ (Z i n k e v i č i u s 1984, 357).

Literatūroje paminėta dar viena žiemgalių toponimams būdinga priesaga *-uve*: tai istorinės formos *Augegua*, *Padaugua*, *Pelkua*, *Zetzedua* ir kt. (Ibid., 357), tačiau šių dienų faktai liudija vos keletą tokios darybos hidronimų: upė *Audruve* (ir sodyba *Audruves*), *Iecuve* (retai vartojama gretiminė *Iecavos* upės pavadinimo forma), *Maučuve* (plg. tos pačios upės liet. pavadinimą *Maučiuvis*).

Baigiamosios pastabos

Latvijos Žiemgalos toponimus įdomu palyginti su Lietuvos Žiemgalos vietovardžiais, kuriuos yra aprašęs K. Garšva (G a r š v a 2019): „Daugelis Lietuvos Žiemgalos vietovardžių yra lietuviškos kilmės. Jų daryba, motyvacija nesiskiria nuo kitų Lietuvos vietų vietovardžių. Yra tik smulkesni regioniniai požymiai. Galima aptikti ir žiemgalių kalbos pėdsakų, tam kai kur gal įtaką padarė ir latvių, finų kalbos“ (Ibid., 5). Latvijos Žiemgalos vietovardžiai liudija, kad tai daugiausia baltiški (arba latviški) vardai. Didesnių ir senesnių gyvenviečių vardai, ypač vakarinėje teritorijos dalyje, rodo ir galimą finišką kilmę (plg. *Tukums*, *Jelgava*). Deja, jokių žiemgalių kalbos šaltinių neišliko, o ir onomastinių duomenų visai nedaug. Keli rekonstruotos žiemgalių kalbos, kuri Latvijoje, matyt, išnyko XV a. pabaigoje (Z i n k e v i č i u s 1984, 354), fonetiniai ir morfologiniai požymiai pastebimi oikonimų ir mikrotoponimų analizėje: tai dar XX a. pirmoje pusėje gausiai užfiksuoti anaptiksės pavyzdžiai (*Kar^{e}kla lāma*, *Kar^{e}pu dīķis*), kurių dabartiniais laikais žymiai sumažėjo, ir ypač charakteringa onimų priesaga *-ene* (*Alksnene*, *Bucene*, *Zebrene*). Darybiniu požiūriu į akis krinta su priesaga *-aine* padarytų potamonimų gausa (*Cērpaine*, *Govaine*, *Krievaine*). Su kita tradiciškai žiemgališka laikyta priesaga *-uve* šių dienų Latvijos Žiemgaloje išlikę vos keletas vietovardžių.

Sutrumpinimai

dial. – dialektinė (tarminė) forma
latv. – latvių
liet. – lietuvių
lyv. – lyvių
lot. – lotynų
pvd. – pavardė
plg. – palygink
rus. – rusų
senr. – senųjų rusų
vok. – vokiečių
// – lygiagrečiai vartojami vietovardžiai, gretiminės vietovardžių formos

Literatūra

B a l o d e 1989 – Laimute Balode, "Lituānismi latviešu limnonīmijā", *Valodas aktualitātes –1988*, Rīga: Zinātne, 313–325.

B a l o d e 2006a – Laimute Balode, "Vēl daži potenciālie lituānismi Latvijas toponīmijā", *Letonikas pirmais kongress. Valodniecības raksti*, Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 49–59.

B a l o d e 2006b – Laimute Balode, „Latvijos vietovardžiai su *-ģ-*, *-ķ-* šaknyje: lituanizmų problema", *Baltų onomastikos tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 33–45.

B a l o d e 2007 – Laimute Balode, "Par latviešu toponīmijas lituānismu identificēšanas kritērijiem", *Onomastica Lettica*, 3, Rīga, 5–31.

B a l o d e 2019 – Laimute Balode, "Lituanizmai Latvijos vietovardžiuose", *Gimtoji kalba*, 11, 3–9.

B a l o d e, B u š s 2015 – Laimute Balode, Ojārs Bušs, *No Abavas līdz Zilupei. Vietvārdu cilmes īsā vārdnīca*, Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

B a l o d e, H i r š a 2009 – Laimute Balode, Dzintra Hirša, "On Several Names of Latvian Inhabited Places", *Балто-славянские исследования*, Москва: Языки славянских культур, 279–299.

B a l o d e, Š a u d i ņ a 2019 – Laimute Balode, Vilma Šaudiņa, "Latviešu un lietuviešu valodas kontakti", *Latvija: kultūru migrācija*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 316–344.

B ū g a RR I–III – Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, I–III, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

B u š s 1988 – Ojārs Bušs, "Vietvārdi stāsta. Zemgale", *Draugs*, 3, 27.

B u š s 1990 – Ojārs Bušs, "Par etnonīmiem kurši un zemgaļi", *Onomastica Lettica*, Rīga: Zinātne, 86–91.

D a m b e 1959 – Vallija Dambe, "Blīdienes vietvārdi kā pagātnes liecinieki", *Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rakstu krājums. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 391–452.

D a m b e 1985 – Vallija Dambe, "Valodu kontakti Latvijas PSR toponīmijā", *Baltu valodas senāk un tagad*, Rīga: Zinātne, 85–99.

D a m b e 2012 – Vallija Dambe, *Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

D i n i 2000 – Pietro Umberto Dini, *Baltu valodas*. No itāliešu valodas tulkojusi Dace Meiere, Rīga: Jāņa Rozes apgāds.

E II – Jānis Endzelīns, *Latvijas vietu vārdi*. II sēj., *Kurzemes un Zemgales vietvārdi*. Rīga: A. Gulbja apgāds, 1925.

E n d z e l ī n s DI – Jānis Endzelīns, *Darbu izlase*, I–IV, Rīga: Zinātne, 1971–1982.

E n d z e l ī n s 1951 – Jānis Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība

G a r š v a 2019 – Kazimieras Garšva, „Lietuvos Žiemgalos vietovardžiai“, *Žiemgala*, Mokslo darbai. Kalbotyra, 2, 5–12 [prieiga internete: http://www.ziemgala.lt/lt/zurnalas-ziemgala/ziemgala-20192/lietuvos-ziemgalos-vietovardziai, žiūrėta 2020-10-20].

G e r u l l i s 1922 – Georg Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.

G r i n a v e c k i s 1968 – Vladas Grinaveckis, „Dėl žemaičių vardo kilmės“, *Kalbotyra*, XIX, 45–50.

H i r š a 2008 – Dzintra Hirša, "Par dažiem Latvijas pilsētu nosaukumiem (*Bauska* un *Brocēni*)". *No skaņas un burta līdz tekstam un korpusam*. *Sinhronija un diahronija*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 135. dzimšanas dienas atceres starptautiskās zinātniskās konferences materiāli, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 21–27.

K a b e l k a 1982 – Jonas Kabelka, *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius: Mokslas.

K a r u l i s 1983 – Константин Карулис, «Лтш. *Jelgava* ‘Елгава’». *Балто-славянские исследования*, Москва: Наука, 125–128.

K a r u l i s 1992 – Konstantīns Karulis, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II, Rīga: Avots.

LHEŽ – Aleksandras Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. XX, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*, I, II. Ats. red. A. Vanagas, Vilnius: Mokslas, 1985, 1989.

Lvv I–II – Jānis Endzelīns, *Latvijas PSR vietvārdi*. I d. 1. sēj. A–J. I d. 2. sēj. K–Ō, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956, 1961.

ME – Kārlis Mulenbachs, *Latviešu valodas vārdnīca*, I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, Rīga: Kultūras fonds, 1923–1932.

Pl II – Juris Plāķis, *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. II d. *Zemgales vārdi*. *Latvijas Universitātes Raksti*, Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija, V, Rīga, 1939.

P l ā ķ i s 1928 – Juris Plāķis, "Vai tautosillabiskais voc. N (+ Cons.) savienojums ir kuršu valodas iezīme?", *Latvijas Universitātes Raksti*, 12, 63–100.

R u d z ī t e 1964 – Marta Rudzīte, *Latviešu dialektoloģija*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

S a k r a n o w i c z 1896 – J. Sakranowicz, "Zur Grundung der Stadt Mitau, sowie deren Namen: deutsch Mitau, lettisch Jelgava". *Magazin, hrg. von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. Bd. 19, St. 4.

T h o m s e n 1890 – Vilhelm Thomsen, *Beroringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-letiske) Sprog*. Kobenhavn (Vidensk. Selsk. Skr. 6, Rakke, historisk og philosophisk Afd. I. 1.).

Z e m ī t i s 2013 – Guntis Zemītis, "Agrīnā valstiskuma veidošanās problemātika Latvijas teritorijā", *Latvieši un Latvija*, II, Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 13–51.

Z i n k e v i č i u s 1984 – Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos kilmė*, I, Vilnius: Mokslas.

Т о п о р о в 1975 – Владимир Николаевич Топоров, *Прусский язык***.** Словарь A–D, Москва: Наука.

Laimutė Baluodė

Latvijos Žiemgala: ką liudija vietovardžiai

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *onomastika*, *vietovardžiai*, *žiemgaliai*, *Latvijos Žiemgala*.

Straipsnyje apibendrinamos dabartinės Žiemgalos (latv. *Zemgale*) – vieno iš Latvijos istorinių etnografinių regionų – vietovardžių kilmės hipotezės, pirminė toponimų semantika. Supažindinama su Žiemgalos miestų trumpa istorija ir pavadinimų etimologija: aptariami tokie miestų vardai kaip Aucė (*Auce*, istoriniuose dokumentuose minėta 1426 m., baltiškos / lietuviškos kilmės vietovardis), Bauskė (*Bauska*, minėta 1443 m., galimai baltiškos / latviškos kilmės vardas), Duobelė (*Dobele*, minėta 1254 m., baltiškos / latviškos kilmės toponimas), Jelgava // Mintauja (*Jelgava // Mītava*, minėta 1265 m., hipotetiškos – lyviškos? latviškos? – kilmės miesto pavadinimas), Kalnciemas (*Kalnciems*, minėtas XVI a., aiškios latviškos kilmės toponimas), Tukumas (*Tukums*, minėtas 1253 m., labai neaiškios – galimai lyviškos, gal latviškos kilmės vardas). Analizuojami ir Latvijos Žiemgalos didžiausių upių pavadinimai – Lielupė (*Lielupe*), Mūša (*Mūsa*), Nemunėlis (*Mēmele*), kai kurių intakų vardai (*Kaucīte*, *Īslīce*, *Svitene*, *Sesava*, *Platone*, *Svēte* ir kt.). Ypač išskirtina potamonimų darybinė priesaga *-aine: Cērpaine*, *Svēpaine*, *Skujaine*, *Svētaine*, *Krievaine*, *Govaine* ir kt.

Straipsnyje trumpai aptariami ir Žiemgalos oikonimai bei mikrotoponimai, tarp kurių yra nemažai skolinių. Didžiausias dėmesys skiriamas lituanizmams, kurių daugiausia Lietuvos ir Latvijos pasienyje: tai potamonimai *Ģirupe*, Žare, *Žurele*, pievos pavadinimas *Ežerelis*, oikonimai *Karvišķe*, *Veršūns.* Galimus lituanizmus liudija ne tik leksika, bet ir fonetika (sodybų pavadinimai *Ķišķi, Žinduls*), ir morfologija (*Adžūni*, *Gaidžūni*, *Juknišķi*).

Žiemgalos vietovardžiuose užfiksuota žiemgalių tarmei būdinga fonetinė ypatybė – anaptiksė (trumpo vokalinio garso įterpimas po tautosilabinių *r / l*): *Zir^{e}ga dzelme, Stir^{e}nu pļavele, Kar^{e}pu dīķis*, kurios gyvojoje kalboje nebėra. Žiemgališki toponimai (ypač mikrotoponimai) išsiskiria charakteringa priesaga *-ene*: oikonimai *Blīdene*, *Spārnene*, *Zebrene*, *Dobele* < * *Dobelene*, Tērvete < *Tērvetene, pievų pavadinimai *Cepurene*, *Griķene*, *Puķene*, *Talcene*, *Līdzumene*, *Mazā dakterene* ir daug kitų.

Laimute Balode

Latvian Semigallia: what the Place Names Testify

S u m m a r y

Keywords: *onomastics*, *place names*, *semigallian*, *Latvian Semigallia*.

The article summarizes hypotheses of the origin of place names and the primary semantics of toponyms of the current Semigallia (Lat. *Zemgale*) – one of the historical ethnographic regions of Latvia. The short history of Semigallian cities and the possible

etymology of names are introduced: city names such as *Auce* are discussed (mentioned in historical documents in 1426, place name of Baltic/Lithuanian origin), *Bauska* (mentioned in 1443, a city name possibly of Baltic/Latvian origin), *Dobele* (mentioned in 1254, toponym of Baltic/Latvian origin), *Jelgava*//*Mītava* (mentioned in 1265, place name of hypothetical – Livonian? Latvian? origin), *Kalnciems* (mentioned in 16th c., a place name of clear Latvian origin), *Tukums* (mentioned in 1253, a place name of very obscure – possibly Livonian, or Latvian – origin). Names of the largest rivers in Latvian Semigallia are also analyzed – *Lielupe*, *Mūsa*, *Mēmele*, as well as the names of some tributaries (*Kaucīte*, *Īslīce*, *Svitene*, *Sesava*, *Platone*, *Svēte*, etc.). Particularly distinctive is the derivative suffix *-aine: Cērpaine, Svēpaine*, *Skujaine*, *Svētaine*, *Krievaine*, *Govaine*, etc.

The article also briefly discusses the oikonyms and microtoponyms of Semigallia, among which there are a number of borrowings. The main attention is paid to Lithuanianisms, which are most abundant on the Lithuanian-Latvian border: river names *Ģirupe*, Žare, *Žurele,* meadow name *Ežerelis,* home-stead names *Karvišķe*, *Veršūns.* Possible Lithuanianisms are evidenced by both the phonetics of names (homestead names Ķišķi, Žinduls) and morphology (*Adžūni*, *Gaidžūni*, *Juknišķi*).

The phonetic feature of the Semigallian dialect – anaptyxis (insertion of a short vocal sound after tautosyllabic *r/l*) – is recorded in the Semigallian placenames: *Zir^{e}ga dzelme*, *Stir^{e}nu pļavele*, *Kar^{e}pu dīķis*. Semigallian toponyms (especially microtoponyms) stand out with a characteristic suffix *-ene*: oikonyms *Blīdene*, *Spārnene*, *Zebrene*, *Dobele* < ** Dobelene*, *Tērvete* < **Tērvetene*, meadow names *Cepurene*, *Griķene*, *Puķene*, *Talcene*, *Līdzumene*, *Mazā dakterene* and many others.

L a i m u t e B A L O D E
Latvių kalbos institutas
Latvijos universitetas
Akadēmijas laukums 1,
LV-1050 Rīga
Latvija
[laimute.balode@lu.lv]

Helsinkio universitetas
Unioninkatu 40 B
FI-00140 Helsinkis
Suomija
[laimute.balode@helsinki.fi]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 3 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 3 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 126–147.
ISSN 1822-7309

Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybiniai sinonimai (darybiniai variantai)

D a n g u o l ė G A U D I N S K A I T Ė
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *darinys*, *darybiniai sinonimai*, *darybiniai variantai*, *darybos kategorija*, *sinonimų eilė*.

Įvadas

Asmenys gali būti pavadinami paprastais žodžiais, kai „dalykas įvardijamas tiesiai, be ryšio su kitu dalyku“, tokių žodžių „kamienas darybiškai neskaidomas“ (*LKG* I 251), ir dariniais, kurie sudaromi 4 pagrindiniais ir mišriuoju[1] lietuvių kalbos žodžių darybos būdais. Tyrimui pasirinkti sinonimiški bendrašakniai asmenis pavadinantys dariniai, kurių pamatinis žodis (vienas iš jų) – vardažodis. Analizuojamų asmenų pavadinimus reiškiančių darinių darybos reikšmė apibendrintai galėtų būti nusakoma taip: „asmuo, turintis tam tikrą vardažodinę ypatybę“, „pasižymintis tam tikra vardažodine ypatybe“. Kiekvienos darybos kategorijos viduje būna bendrašaknių sinonimų – darinių, turinčių artimą ar tapačią leksinę reikšmę, bet priklausančių skirtingiems darybos tipams. Sinonimiškai santykiauti gali skirtingų priesagų vediniai (*gudruolis*, *gudreiva*), skirtingų priešdėlių vediniai (*pagauti*, *sugauti*) arba apskritai skirtingų darybos būdų dariniai: priešdėlių ir priesagų vediniai (*apygeris*, *pogeris*, *gerokas*), priesagų ir galūnių vediniai (*snaudalius*, *snūda*), priesagų vediniai ir dūriniai (*arklėkas*, *arkliapalaikis*) ir pan. (Ž u p e r k a 2012, 38; V a s k e l i e n ė 2000, 21). Tokie bendrašakniai dariniai, turintys tą pačią darybos reikšmę, tapačią ar labai panašią leksinę reikšmę ir sudaryti su skirtingais darybos formantais, yra darybiniai sinonimai (toliau – DS). Nuo DS skirtini darybiniai variantai (toliau – DV), t. y. to paties darybos tipo ir tuos pačius pamatinius žodžius turintys dariniai, besiskiriantys šalutinėmis darybos priemonėmis (V a s k e l i e n ė 2013). Pasakytina, kad *LKG* I, *DLKG* vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais laikomi dariniai sudaromi svarbiausiais – priesaginės ir galūninės – darybos būdais (plg. *LKG* I 253, 340; *DLKG* 87, 113). Dažnai jiems

[1] Lietuvių kalboje, be keturių pagrindinių žodžių darybos būdų, egzistuoja du mišrieji darybos būdai: priešdėlių-priesagų ir dūrybos-priesagų. Straipsniui aktualus priešdėlių-priesagų mišrusis darybos būdas (apie mišrųjį darybos būdą plačiau žr. U r b u t i s 2009, 107, 333–342, dar žr. K e i n y s 1999, 22–23; *LKG* I 591).

sinonimiški (ar variantiški) būna ir kitų darybos būdų dariniai. Formuojama tyrimo **problema** – tradiciškai suvokiama vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų samprata išplečiama, nes netikslinga nuo priesagų ir galūnių vedinių atskirti jiems sinonimiškus (tapačią ar labai panašią leksinę reikšmę turinčius bendrašaknius (turinčius tą patį pamatinį žodį arba vieną iš jų) priešdėlių vedinius, dūrinius arba mišriosios darybos darinius. Straipsnio **objektas** – *LKŽe*, *LKŽ* rasti vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai ir jiems labai artimi dariniai[2]. Straipsnio **tikslas** – aptarti sinonimiškus bendrašaknius vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimus ir į juos panašius darinius darybos, semantikos, vartosenos aspektais. Tikslui pasiekti iškelti tokie **uždaviniai**: iš *LKŽe*, *LKŽ* išrinkti vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimams skirtinus (ir jiems artimus, panašius) darinius ir juos darybiškai išanalizuoti; atskirti DS nuo DV ir sudaryti DS (DV) eiles; DS (DV) suskirstyti į semantines grupes; aptarti gausesnių grupių darinių vartoseną: DS (DV) eilių narių ieškoti *DLKT*, žiūrint, kaip dažnai dariniai vartojami (ar nevartojami), ar aptinkama jų vartosenos pavyzdžių internetinės paieškos tinkle *Google*, tikrinti, ar dariniai įtraukti į *BŽ*, BŽa, *DLKŽ*. Tiriant vartoseną aktualu parodyti norminamąjį kalbos poveikį, kuriam atskleisti panaudoti *DLKŽ*, *BŽa*, rašomas *BŽ* – t. y. norminamieji leidiniai, atspindintys taisyklingą bendrinės kalbos žodžių vartoseną. Tyrimui taikyti darybinės, semantinės analizės, skaičiavimo, substitucijos **metodai**. DS (DV) iliustraciniai pavyzdžiai analizuojami aprašomuoju metodu.

1. Darybos kategorijos, darybiniai sinonimai, darybiniai variantai

Lietuvių kalboje asmenų pavadinimai paprastai sudaromi iš veiksmažodžių ir iš vardažodžių. Vardažodinių asmenų pavadinimų galima rasti penkiose daiktavardžių darybos kategorijose: vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų, asmenų pavadinimų pagal profesiją, pavadinimų pagal kilmę bei priklausymą (asmenų pavadinimų pagal jų kilimo bei gyvenamąją vietą; vaikų pavadinimų pagal jų tėvus), pavadinimų pagal lyties skirtumą, kuopinių pavadinimų (žr. *LKG* I 1965; *DLKG* 2006; U r b u t i s 2009).

DS esama visose darybos kategorijose (apie juos daugiau žr. P a l i o n i s 1999; P i k č i l i n g i s 1969; 1988; V a s k e l i e n ė 2000; 2013; Ž u p e r k a 2012). Neretai į DS eiles įeina ir DV – dariniai, kurie skiriasi kokia nors šalutine darybos priemone – šaknies balsiu ar priebalsiu, priešdėlio varijavimu, jungiamuoju balsiu ir pan. (apie (darybinius) variantus žr. M i l i ū n a i t ė 2009, 140–143; V a s k e l i e n ė 2000, 10−13; V a s k e l i e n ė 2013, 208–2010; Ž u p e r k a 1997, 28–29; Ž u p e r k a 2012, 29–30). Pavyzdžiui, DS eilę sudaro vardažodinės ypatybės turėtojų darybos kategorijai skirtini galūnės *-as* ir skirtingų priesagų (*-ėlė*, *-ybė*, *-yklė*, *-inis*, *-ysta*, *-ystė*) vediniai *baug**as*** ‘baidyklė, vaiduoklis’ – *baug**ėlė*** ‘baidyklė’ – *baug**ybė*** ‘baisybė’ – *baug**yklė*** ‘vaiduoklis, šmėkla’ – *1 baug**inis*** ‘baubas, vaiduoklis’ – *baug**ysta*** ‘baugystė’ – *baug**ystė*** ‘vaiduoklis, šmėkla’. Šie

[2] Dariniai rinkti iš *LKŽ*, taip pat vykdant paiešką *LKŽe*, nes rasta keletas DS (DV), kurie pateikti tik viename iš minėtų šaltinių.

dariniai turi tokią pat darybos reikšmę, labai panašią leksinę reikšmę, su skirtingomis priesagomis ir galūne išvesti iš būdvardžio *baugus*, *-i*. DS yra priesagų *-ulis*, *-uolis* vediniai *2 apskrit**ulis***, *-ė* ‘kas apskritas, apskritaveidis’ – *apskrit**uolis***, *-ė* 1 ‘apskritaveidis’ ir dūriniai *apskrita̲veidis*, -ė ‘apskrito veido žmogus’ / *apskritveidis*, *-ė* ‘apskritaveidis’. Aptariami dariniai skirtingais darybos būdais išvesti iš būdvardžio *apskritas*, *-a* (dūriniai iš *apskritas*, *veidas*), turi tapačią leksinę reikšmę, pavadina asmenis pagal tą pačią vardažodinę ypatybę. O į šią DS eilę įeinantys dūriniai *apskritaveidis* / *apskritveidis* yra jungiamuoju balsiu besiskiriantys DV.

Lietuvių kalboje gausu vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų. Pasakytina, kad Saulius Ambrazas *LKG* I (1965), *DLKG* (2006) ir kt. nurodomą vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos kategoriją vadina ypatybės turėtojų pavadinimais (žr. Ambrazas 2000, 113–191). Jis teigia, kad istoriniu požiūriu tikslinga būtų priskirti ir kartu aptarti kitas artimas semantines vedinių grupes – asmenų pavadinimus pagal profesiją, asmenų pavadinimus pagal kilmę ir priklausymą, kurie dar smulkiau skirstomi į asmenų pavadinimus pagal jų kilimo ir gyvenamąją vietą ir pan. Stasys Keinys, kalbėdamas apie daiktavardžių darybą (Keinys 1999, 46–47), skiria vardažodinės ypatybės turėtojų ir profesinių asmenų pavadinimų darybos skyrių, kurį sudaro vediniai, pavadinantys asmenis pagal su pamatiniu vardažodžiu susijusį užsiėmimą ar šiaip kokią iš jo kylančią ypatybę. Nors, kaip matyti, yra ir kitokių vardažodinių asmenis pavadinančių darinių skirstymo būdų, straipsnyje vadovaujamasi *LKG* I (1965), *DLKG* (2006), Vinco Urbučio (2009) pateikta darybos kategorijų klasifikacija. Apibendrinant galima būtų sakyti, kad vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais (*nomina attributiva*) laikomi daiktavardžiai, su priesagomis ar galūnėmis padaryti iš būdvardžių, daiktavardžių ir, daug rečiau, skaitvardžių ar kitų vardažodžiams artimų žodžių ir žymintys asmenį, gyvą būtybę pagal kurią nors būdingą ypatybę (*LKG* I 340; plg. *DLKG* 113).

Kaip minėta, straipsnyje vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų samprata suvokiama plačiau. Pagal dariniui suteikiamus iš pamatinių žodžių kylančius požymius, darybos ir leksines reikšmes prie tradicinių darybos kategorijų priesagų ir galūnių vedinių prišlieti ir į juos panašūs priešdėlių vediniai, mišriosios (priešdėlių-priesagų) darybos dariniai bei dūriniai. Daiktavardžių daryba su priešdėliais yra vienas iš svarbiausių dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybos būdų, nors pagal vedinių skaičių ji užima pačią paskutinę vietą (*LKG* I 423). Skirtingų priešdėlių vediniai gali žymėti asmenį, „kuris yra kam tolimesnis ar netikras giminė, šiaip taip atstoja pagrindiniu žodžiu pasakytą asmenį arba (naujadaruose) yra žemesnės padėties, eina žemesnes pareigas, negu pagrindiniu žodžiu pasakytas asmuo“ (apie priešdėlį *pa-*) (*LKG* I 424); viršesnis „už tą, kuris pasakytas pagrindiniu daiktavardžiu“ (apie priešdėlį *ant-*) (*LKG* I 427); „netikras, antrinis giminaitis“ (apie priešdėlį *į-*) (*LKG* I 429); netikri vaikai (apie priešdėlį *po-*) (*LKG* I 431); antrinės giminystės asmuo (apie priešdėlį *iš-*) (*LKG* I 433) ir pan.

Sudurtiniai daiktavardžiai dabartinėje lietuvių kalbos daiktavardžių daryboje užima beveik tokią pat svarbią vietą kaip galūnių darybos daiktavardžiai. Tokio

daiktavardžio abu dėmenys turi savo leksinę reikšmę. Klasifikuojant sudurtinius daiktavardžius pagal reikšmę svarbus santykis tarp dėmenų reikšmių ir santykis tarp darybos ir leksinės reikšmės (*LKG* I 437), tas pat pamatinis žodis. Į sudarytas DS (DV) eiles patenka dariniai, kurie išvesti iš to paties pamatinio žodžio, bendrašaknių sinonimiškų dūrinių vienas iš dėmenų (pirmas arba antras) yra tas pats vardažodis, darinių leksinė reikšmė tapati ar labai panaši. Akcentuojant vardažodinio dėmens svarbą, darinio labai panašią ar tapačią leksinę reikšmę, dūriniai su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu, nors ir primena veiksmažodinių kategorijų darinius, galėtų būti prišlieti prie vardažodinės ypatybės turėtojų, pavyzdžiui, DS (DV) eilės *duokl**ininkas***, *-ė* / *duokl**inykas***, *-ė* – *duokliadavys*, *-ė* (: *duoklė*, *duoti*) dūrinys *duokliadavys* sinonimiškas priesagų vediniams, nes jo vienas iš pamatinių žodžių yra daiktavardis *duoklė*, dariniai sudaryti skirtingais darybos būdais, juos sieja labai panaši leksinė reikšmė. Sudurtiniai daiktavardžiai, įeinantys į vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimams skirtinas DS (DV) eiles, gali būti trijų tipų: dariniai, kurių abu dėmenys vardažodiniai (*1 bas**is*** – 2 *bas**ius***, *-ė* – *bas<u>a</u>kojis*, *-ė* / *baskojis*, *-ė* (: *basas*, *-a, koja*); *3 galv**ininkas***, *-ė* / *galv**inykas***, *-ė 2* – *2 galv**inys***, *-ė 1* – *2 galv**očius***, *-ė 1* – *2 galv**is***, *-ė* – *galv**ius***, *-ė 2* – *pusantragalvis*, *-ė* (: *pusantras*, *-a, galva*)); dariniai, kurių pirmasis dėmuo vardažodinis (*1 kaul**ininkas*** 2 / *kaul**inykas*** – *kaulgraužis* (: *kaulas*, *graužti*)); dariniai, kurių antrasis dėmuo vardažodinis (*liežuv**ininkas*** / *liežuv**inykas*** / *liežuv**ninkas*** / *liežuv**nykas*** – *kalaliežiuvis* / *2 kalialiežuvis* (: *liežuvis*, *kalti*)). „Vediniams sinonimiškų dūrinių reikšmė yra konkretesnė, apibrėžtesnė“ (Ž u p e r k a 2012, 40). Kartais sinonimijos santykiu būna susiję asmenis pavadinantys bendrašakniai priešdėlių vediniai ir dūriniai, pvz., ***pa**vainikis* (‘ne santuokoje gimęs kūdikis’) ir *vainikanešis, -ė 2* (‘nesantuokinis vaikas, pavainikis’), neretai priešdėlių vediniai ir (arba) dūriniai pratęsia priesagų (ir galūnių) vedinių DS eiles, pvz., *nakt**ininkas***, *-ė* (‘kas trankosi naktimis, naktibalda’) / *nakt**inykas***, *-ė* (‘kas trankosi naktimis, naktibalda’) – *nakt**eiva*** (‘kas vaikšto naktimis, nakviša’) – *nakt**inyčia*** (‘kas trankosi naktimis, naktibalda’) – ***pa**nakt**inis***, *-ė* (‘kas vaikščioja naktimis, naktibalda’) – ***iš**nakta* (‘kas naktimis valkiojasi, naktibalda’) – *naktilauža* (‘naktibalda 1’) – *naktabelda* (‘naktibalda 1’) / *naktibalda* (‘kas naktimis vaikščioja kur, nebūna namie, baldosi, trankosi’) / *naktibilda* (‘naktibalda 1’) – *naktabraiža* (‘naktibraiža’) / *naktibraiža* (‘naktibalda 1’) / *naktabraižis*, *-ė* (‘naktibraiža’) – *naktadaužis*, *-ė* (‘naktibalda 1’) – *naktibauža* (‘naktibalda 1’) – *naktibraiška* (‘naktibraiža’) – *naktivalka* (‘naktibalda’) – *naktivoras* (‘kas trankosi naktimis, naktibalda’) – *naktlaumis* (‘naktibalda 1’) – *naktomaušas* (‘kas trankosi naktimis, naktibalda’) – *naktrėplis*, *-ė* (‘kas vaikščioja, šliaužioja naktimis’).

2. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai

Straipsnyje aptariami vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos kategorijai priskirti vediniai ir jiems labai artimi kiti sinonimiški bendrašakniai dariniai. *LKŽe*, *LKŽ* rasti 2894 asmenis pavadinantys vardažodiniai dariniai, iš jų su-

darytos 704 DS (DV) eilės. Sudarant DS eiles yra svarbus ne visas daugiareikšmis žodis, o leksema (žr. V a s k e l i e n ė 2000, 24, 26), nes ne visomis reikšmėmis ir ne visuomet dariniai yra DS. Pavyzdžiui, vediniai *2 gerkl**inis***, *-ė 2 – gerkl***ys**, *-ė 2* leksine reikšme ‘kas mėgsta daug gerti, girtauti’ sudaro vieną DS eilę, o šie dariniai kita reikšme pavadina asmenį, kuris ‘pratęs smarkiai rėkti, bartis, keiktis’ ir įeina į kitą DS eilę *gerkl**ininkas***, *-ė – 2 gerkl**inis***, *-ė 1 – gerkl**ys***, *-ė 1 – gerkl**ius*** – *gerklo**čius*** – *gerkl**onas***, *-ė* (darinių pamatinis žodis *gerklė*). Surinkta tiriamoji medžiaga rodo, kad į DS (DV) eiles, kuriose sinonimiškai ar variantiškai santykiauja tokią pat ar panašią reikšmę turintys dariniai, įeina visų darybos būdų dariniai: priesagų, galūnių, priešdėlių vediniai, mišriosios (priešdėlių-priesagų) darybos dariniai ir dūriniai. Didžiausią darinių dalį sudaro priesagų vediniai – 2022 dariniai, dūrinių yra 554, šiek tiek mažiau galūnių (303), priešdėlių vedinių (10) ir mišriosios (priešdėlių-priesagų) darybos darinių rasta 5 (žr. 1 pav.).

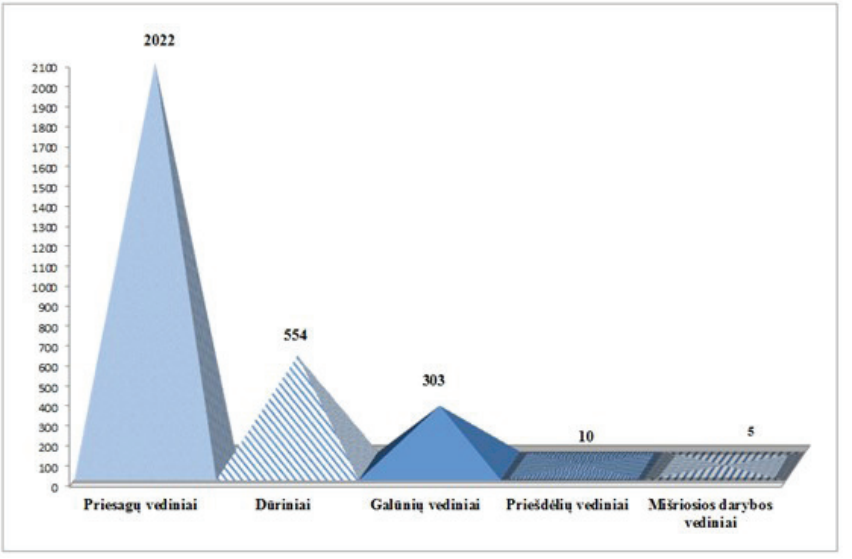

1 pav. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybos būdai

Didžioji vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darinių dalis remiasi daiktavardžiais, būdvardžiais – labai mažai, o iš skaitvardžių sudaryta vos keletas darinių. Pavyzdžiui, DS (DV) eilės nariai, priesagų ir galūnės vediniai, turintys leksinę reikšmę[3] ‘agurkų mėgėjas’, *agurk**ininkas***, *-ė*[4] / *agurk**inykas***, *-ė – agurk**inis***, *-ė – agurk**ius***, *-ė*, išvesti iš daiktavardžio *agurkas*; priesagų vediniai *bepro-*

[3] Aptariant darinius žodžių reikšmės pateikiamos iš *LKŽe* (ir / ar *LKŽ*, kai darinių atitinkamomis reikšmėmis nėra nurodyta *LKŽe*; tuomet nurodomas *LKŽ* tomas); darybos formantai paryškinti.

[4] DV atskiriami pasviruoju brūkšniu, o DS – brūkšniu.

tėlis, -ė ‘kas be proto, kvailys’ – *beprot**ija*** ‘kvailys’ – *beprot**uitis***, *-ė* ‘kvailelis’ remiasi daiktavardžiu *beprotis*, *-ė*; leksine reikšme ‘antros klasės mokinys’ DS yra *antr**okas***, *-ė – antraklasis*, *-ė*, priesagos vedinys *antrokas* išvestas iš skaitvardžio *antras*, *-a* (dūrinys *antraklasis* išvestas iš dviejų pamatinių žodžių *antras*, *-a, klasė*), o DS (DV) eilės leksine reikšme ‘kieno burna apskrita’ *apskrit**ainis***, *-ė – apskritaburnis*, *-ė* / *apskritburnis*, *-ė* nariai yra priesagos *-ainis* vedinys (išvestas iš būdvardžio *apskritas*, *-a*) ir dūriniai (besiskiriantys jungiamuoju balsiu, remiasi pamatiniais žodžiais *apskritas*, *-a*, *burna*). Darinių vartosenos pavyzdžiai: *2 agurkininkas*[5], *-ė 1. ‘agurkų augintojas ar pardavinėtojas’, 2. ‘agurkų mėgėjas’* <...> (*Google). Tas mūsų vaikas sūrinykas ir agurkinykas* Grž. (*LKŽe*). *Ne visi toki agurkiai, kap tu* Gs. (*LKŽe*). *Prisirinko antraklasių pažaisti* rš. (*LKŽe*). Šios mokyklinės priemonės puikiai tiks *antrokams* (*Google*). *Manai, rasi rodą su tokiu beprotėliu* Gs. (*LKŽe*). *Pasakyk tai savo beprotėliui, utėliniam valdovui, tebijo manęs* V. Krėv. (*LKŽe*). *Ką jūs, beprotuičiai, tose marėse matyste!* Rdn. (*LKŽe*). *Apskritaburnis pailgaburnę vedė* Ds. (*LKŽe*). *Apskritainis visada atrodo riebus* Lkš. (*LKŽe*). *Vaikinas apskritburnis* LzP. (*LKŽe*). Norint vietoje vieno substituto pavartoti kitą, transformacija ne visada įmanoma (plg. A m b r a s a s 1976, 48), nes kai kurie žodžiai gali atrodyti labai artimi pagal reikšmę, bet nebūti sinonimais (žr. А п р е с я н 1957, 87). Tik žinodami šių darinių vartojimo aplinką galime galūnės *-ius* vedinį *agurkius* pakeisti darybiniais sinonimais *agurkininkas / agurkinykas*, *agurkinis* ir pamatysime, kad sakinių prasmė nepasikeistų: *Ne visi toki agurkininkai, kap tu* arba *Ne visi toki agurkinykai, kap tu* arba *Ne visi toki agurkiniai, kap tu*. Šie vediniai gali lengvai pakeisti vienas kitą, nes „konkuruojančių kalbos vienetų centrą sudaro sinonimai, t. y. labai artimos reikšmės visų kalbos lygmenų vienetai“ (Ž u p e r k a 1995, 9). Darinys *agurkininkas* vartojamas kita reikšme ‘agurkų augintojas ar pardavinėtojas’ jau negalėtų būti sinonimu minėtos eilės nariams ir nepakeistų kitų darinių toje pačioje leksinėje aplinkoje.

Kaip asmenys yra pavadinami pagal tam tikrus vardažodinius požymius, ypatybes, atskleidžia surinkta tiriamoji medžiaga. Remiantis *LKG* I prie darybos formantų pateikiamomis darinių galimomis semantinėmis grupėmis (plg. *LKG* I 341–367), jos buvo praplėstos, papildytos naujomis grupėmis pagal rastų asmenų pavadinimų leksines reikšmes, pamatinius žodžius. Iš surinktų vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų ir jiems artimų darinių sudarytas DS (DV) eiles galima suskirstyti į tokias semantines grupes (žr. 2 pav.).

[5] Atskleidžiant darinių vartoseną, aptariami dariniai pateikiami išplėstu šrifto stiliumi.

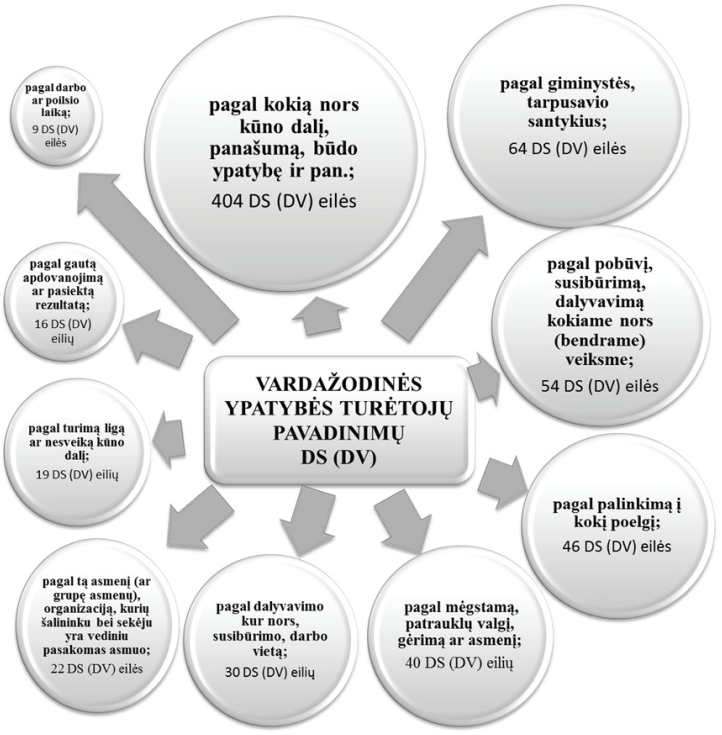

2 pav. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų DS (DV) semantinės grupės

2.1. Didžiausia vardažodinės ypatybės turėtojų grupė, kurią sudaro 404 DS (DV) eilės, pavadina asmenis **pagal kokią nors kūno dalį, panašumą (1), būdo ypatybę (2) ir pan.** Pamatinis žodis (žodžiai) yra susijęs su žmonių išvaizda, kūno dalimis, aprangos, charakterio požymiais.

(1) Pavyzdžiui, sudaryta DS (DV) eilių, kai tapačia (ar labai panašia leksine reikšme) sinonimiškai santykiauja trijų darybos būdų dariniai – priesagų, galūnių vediniai ir dūriniai. Barzdotas vyras gali būti pavadinamas 14 sinonimiškų bendrašaknių darinių (priesagų *-ainis*, *-ė, -yla / -ila, -ylis, -ė, -ylius, -ė, -očius, -ė, -otis, -ė, -(i)okas, -ė, -olė, -onas, -ė, -(i)ukas, -uolis, -ė, galūnės -(i)us* vediniais, dūriniu): *barzd**ainis*** ‘barzdyla – *barzd**yla*** ‘žmogus su barzda’ / *barzd**ila*** ‘žmogus su barzda’ – *barzd**ylis*** ‘barzdyla’ – *barzd**ylius*** ‘barzdyla’ – *barzd**očius***, *-ė* ‘kas su barzda, barzdyla’ – *barzd**otis***, *-ė* ‘kas su barzda’ – *barzd**okas***, *-ė* ‘2 barzdočius’ – *barzd**olė*** ‘2 barzdočius’ – *barzd**onas*** ‘kas su didele barzda’ – *barzd**ukas*** ‘žmogus su barzda’ – *barzd**uolis***, *-ė* ‘kas su barzda, barzdotas’ – *barzdž**ius*** ‘barzdyla’ – *velniabarzdis* ‘*menk*. barzdyla’ (vediniai remiasi daiktavardžiu *barzda*, dūrinio abu dėmenys vardažodiniai: *velnias*, *barzda*). Pavyzdžiui: *Buvo toks rusas barzdainis* Grg. (*LKŽe*). *Tas barzdyla, kurs savo barzdą želdina, ilgai neskuta* J. (*LKŽe*). *Susistoję šnekasi su kažkokiu barzdila* Gs. (*LKŽe*). *Tas barzdylis apžėlęs kai*

avė PrL. (*LKŽe*). *Barzdylius senis* PrL. (*LKŽe*). *Lietuviai barzdočiai dūmoja* Mair. (*LKŽe*). *Vyras barzdotis barzdelę pastatęs* Ds. (*LKŽe*). *Tie barzdokai labai bjaurūs* Prn. (*LKŽe*). *Barzdolė toks, tai tankiai reikia barzdą skust* Vb. (*LKŽe*). *Toks barzdonas, baisu ir žiūrėti* Trgn. (*LKŽe*). *Antai ateina mūsų barzdukas* Sk. (*LKŽe*). *Ožys barzduolis* rš. (*LKŽe*). *Eik, jau eik, barzdžiau!* Alk. (*LKŽe*). *Atvažiavo čia toks velniabarzdis, tai ir leisim mat dukterį* Gž. (*LKŽe*). Į *BŽ*, *BŽa*, *DLKŽ* įtraukti asmens pavadinimai *barzdyla*, *barzdočius*, *DLKT* rasta sakinių su dariniais *barzdyla* (50), *barzdočius* (154), *barzdukas* (34), su kitais dariniais vartosenos pavyzdžių tekstyne nerasta[6]. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su dariniais *barzdyla*, *barzdylis*, *barzdylius*, *barzdočius*, *barzdotis*, *barzdokas*, *velniabarzdis*.

Neretai sinonimiškai santykiauja skirtingų priesagų ir galūnių vediniai. Klumpėmis avintis asmuo vadinamas priesagų *-ininkas*, *-ė, -očius, -ė*, galūnės *-ius* sinonimiškais bendrašakniais vediniais, dūriniu *klump**ininkas***, *-ė* ‘kas klumpes nešioja’ – *klump**očius*** ‘klumpius 2’ – *klump**ius***, *-ė* ‘kas avi klumpėmis, prasčiokas’ – *klumpakojis*, *-ė* ‘kas avi klumpėmis’. Iš dūrinio *klumpakojis* dėmenų – daiktavardžių *klumpė*, *koja* – aiškėja jo darybos, o šiuo atveju ir leksinė reikšmė. Vedinių leksinė reikšmė nėra tokia aiški – jai įvardyti reikia konteksto (*klumpiumi* taip pat gali būti vadinamas asmuo, kuris dirba klumpes, ne tik tas, kuris avi jas, o *klumpakoju* – lietuvių tautinis šokis, šokamas su klumpėmis). Kaip matyti iš pavyzdžių, šie DS yra vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, pavyzdžiui: *[Kariuomenėje] trys ketvirčiai – vokiečių, aktainis – švedų, šeštainis – amerikonų su anglais, o jau tik likusieji – mūsų klumpininkai* rš. (*LKŽe*). *Veizėk, ir toj Lietuvėlėj, klumpių žemėj, ir čia streikuoja* rš. (*LKŽe*). *Klumpočiai klausėsi vokiečių komandos* rš. (*LKŽe*). *Kalviukas vėl pereina su klumpakojais į puolimą* P. Cvir. (*LKŽe*). *BŽa* fiksuojami *klumpius*, *klumpininkas. DLKŽ* nurodyta reikšme pateikiamas *klumpius*, su juo *DLKT* rastas vienas vartosenos pavyzdys. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *klumpininkas.*

(2) DS eilę sudaro priesagų *-ynė*, *-inis*, *-ė*, galūnių *-ius*, *-ė, -is, -ė / -ys, -ė* vediniai, asmens būdo ypatybę nusakantys vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai *ašar**ynė*** ‘ašarius, verksnys’ – *ašar**inis***, *-ė* ‘verksnys, ašarius’ – *ašar**ius***, *-ė* ‘kas nuolat verkia, verksnys’ – *ašar**is***, *-ė* ‘ašarius 2’ (darinių pamatinis žodis daiktavardis *ašara*): *Iš mažuomės būdavo toks ašarynė, dabar, žiūrėk, koks vyras!* Grž. (*LKŽe*). *Tai ašarinis – kad maža kiek priskliudai, tai ir bliauna* Rod. (*LKŽe*). *Jų vaikai visi ašariai – kad kiek, ir beverkia!* Grž. (*LKŽe*). *Nebūk jau toks ašarius – ka kiek i žlabakioji* Gs. (*LKŽe*). *BŽa*, *DLKŽ* rastas daiktavardis *ašarius*. *DLKT* nerasta vartosenos pavyzdžių su šiais dariniais. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *ašarius*, *ašaris*.

Leksine reikšme ‘gudrus žmogus’ DS (DV) eilę sudaro *gudr**ininkas***, *-ė* ‘gudruolis’ (: *gudrus*, *-i*) / *gudr**inykas***, *-ė* ‘gudruolis’ (: *gudrus, -i*) – *gudr**eila*** ‘gudreiva’ (: *gudrus*, *-i*) – *gudr**eiva*** ‘gudruolis’ (: *gudrus*, *-i*) – *gudr**ėlius***, *-ė* ‘gudreiva’

[6] *DLKT* sakinių esama ir daugiau, bet straipsnyje atrinkti ir skaičiuoti tik tie, kuriuose dariniai vartojami aptariamomis reikšmėmis.

(: *gudrus*, *-i*) – *gudr**inčius***, *-ė* ‘gudruolis’(: *gudrus*, *-i*) – *gudr**očius***, *-ė* ‘gudruolis’(: *gudrus*, *-i*) – *gudr**ončius***, *-ė* ‘gudročius’ (: *gudrus*, *-i*) – *gudr**uočius**, -ė* ‘gudročius’(: *gudrus*, *-i*) – *gudr**uolius**, -ė* ‘gudruolis’ (: *gudrus*, *-i*) – *gudr**uolis***, *-ė* ‘gudrus žmogus ar gyvulys’ (: *gudrus*, *-i*) – *gudrapypkis*, *-ė* ‘gudruolis’ (: *gudrus*, *-i*, pypkė) – *gudramintis*, *-ė* ‘gudruolis’ (: *gudrus*, *-i, mintis*) – *gudraprotis*, *-ė* ‘gudragalvis’ (: *gudrus*, *-i*, *protas*) – *gudragalvis*, *-ė* ‘gudruolis’ (: *gudrus*, *-i*, *galva*) – sinonimiškai ar variantiškai santykiaujantys skirtingų priesagų *-uolis*, *-ė***,** *-eila*, *-eiva*, *-ėlius***,** *-ė, -inčius*, *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė*, *-očius*, *-ončius*, *-ė*, *-(i)uočius*, *-uolius*, *-ė* vediniai ir dūriniai. Darinių leksinė aplinka: *Atsirado gudragalvis, nori apgauti!* Nj. (*LKŽe*). *Atsirado gudruolis svetimus kišenius liuobti!* Drsk. (*LKŽe*). *Tas senis gudrapypkis – nė šimtas vilkų ano neapgaus* Užv. (*LKŽe*). *Pavertė jį akmenin gudramintis sūnus Krono Dzeusas* HI. (*LKŽe*). *Mes – tai aš ir mano bendrakeliavis aukšaūgis, geraširdis, gudraprotis Justas* (*Google*). *Mūsų sesiulės gudreilos, kytreilos* NS136. (*LKŽe*). *Kitas gudreiva išras naują būdą* K. Būg. (*LKŽe*). *Koks mat gudrėlius!* Žem. (*LKŽe*). *Tas mūsų Anskis! Be galo didelis gudrinčius* I. Simon. (*LKŽe*). *Iš kur tu toks gudrinykas atsiradai?* Užp. (*LKŽe*). *Pasitaiko visokių gudrininkų* rš. (*LKŽe*). *Iš kur tas gudročius atsirado?* Srv. (*LKŽe*). *Iš jo tai didelis gudrončius* Slm. (*LKŽe*). *Gudruočių gudruočei atėjus, kvailiems nebėra vietos* Š. (*LKŽe*). *O jis, gudruolius, veda jus už nosies* V. Kudir. (*LKŽe*). Į *BŽa* įtraukti *gudragalvis*, *gudreiva*, *gudročius*, o *DLKŽ – gudragalvis*, *gudreiva*, *gudročius*, *gudruolis* (kiti dariniai aptariamomis reikšmėmis nefiksuojami). *DLKT* rasti vartosenos pavyzdžiai su *gudreiva* (12), *gudročius* (23), *gudruolius* (5), *gudruolis* (62), *gudragalvis* (24). Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *gudrininkas*, *gudrinykas*, *gudreila*, *gudreiva*, *gudrinčius*, *gudročius*, *gudrončius*, *gudruočius*, *gudruolius*, *gudruolis*, *gudrapypkis*, *gudramintis*, *gudraprotis*, *gudragalvis.*

2.2. Išskirtos 64 DS (DV) eilės asmenų pavadinimų **pagal giminystės, tarpusavio santykius**. Pasakytina, kad paprastai sinonimiški yra priesagų vediniai. Priesagų vediniai gali sinonimiškai santykiauti su dūriniais. Pavyzdžiui, DS eilę sudaro skirtingų priesagų *-ainis*, *-aitis*, *-ė* vediniai *brol**ainis*** ‘pabrolys, pajaunys (vestuvių dalyvis)’ – *brol**aitis*** ‘pajaunys’ (vedinių pamatinis žodis *brolis*): *Kiek turėjai brolainių [per vestuves]*? Jnš. (*LKŽe*). *Į jaunosios pusę atvažiuoja jaunasis ir brolaičiai* Sk. (*LKŽe*). Kitą DS eilę *gent**ininkas*** ‘giminaitis’ – *gent**ainis***, *-ė* ‘giminė, giminaitis, tos pat genties žmogus’ – *gent**aitis*** ‘vienos genties žmogus, gentainis, tautietis’ – *gentbrolis* ‘pusbrolis, gentainis’ sudaro sinonimiškai santykiaujantys priesagų *-ininkas*, *-ė*, *-ainis*, *-aitis*, *-ė* vediniai ir dūrinys (vediniai išvesti iš daiktavardžio *gentis*, dūrinio antrasis dėmuo – daiktavardis *brolis*). DS vartojimo aplinka: *Prieš vestuves jaunikis duoda nuotakos gentainiams dovanų* rš. (*LKŽe*). *Mes esam gentininkai* Šk. (*LKŽe*). *Bandau giedot giesmę dėl savo gentaičių* rš. (*LKŽe*). Į *BŽ*, BŽa, *DLKŽ* įtrauktas daiktavardis *gentainis* (kiti minėtų eilių dariniai aptariamomis reikšmėmis nefiksuojami). *DLKT* rasta 11 šio vedinio vartosenos pavyzdžių. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *brolainis*, *brolaitis*, *gentininkas*, *gentainis*, *gentaitis.*

2.3. Iš darinių, kuriais asmuo pavadinamas **pagal pobūvį, susibūrimą (1), dalyvavimą kokiame nors (bendrame) veiksme (2)** sudarytos 54 DS (DV) eilės (dalyvaujama *vestuvėse*, *kortuojama* ar pan.).

(1) Kai sinonimiškai (ar variantiškai) santykiauja skirtingų priesagų vediniai, sudaryta keletas DS (DV) eilių. Pavyzdžiui, DV eilę *vestuv**ininkas*** ‘vestuvių palydos narys’ / *vestuv**inykas***, *-ė* ‘vestuvių palydos narys’ sudaro priesagos *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė* variantų vediniai, kurie išvesti iš daiktavardžio *vestuvės*. Vedinių vartojimo aplinka pateikiama pavyzdžiuose: *Paprotys reikalauja, kad pati nuotaka pasirūpintų vestuvininkų – brolių ir pomergių* M. Katk. (*LKŽe*). *Ir aš tenai buvau, pas pečių sėdėjau, in vestuvinykus žiūrėjau ir, ką girdėjau ir mačiau, žodis in žodį užrašiau* BsPIII284. (*LKŽe*). *BŽa*, *DLKŽ* fiksuojamas daiktavardis *vestuvininkas*. *DLKT* nerasta šių darinių vartosenos pavyzdžių. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *vestuvininkas.*

(2) Pasakytina, kad DS (DV) eilėse dažniausiai sinonimiškai (ar variantiškai) santykiauja priesagų *-ininkas*, *-ė*, (*-ninkas*, *-ė*) / *-inykas*, *-ė*, (*-nykas*, *-ė*) vediniai ir dūriniai. Pavyzdžiui, DS (DV) eilę *duokl**ininkas***, *-ė* ‘kas moka duoklę’ / *duokl**inykas***, *-ė* ‘kas moka duoklę’ – *duokliadavys*, *-ė* ‘kas duoklę duoda’ labai panašia leksine reikšme sudaro priesagų variantų *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė* vediniai ir dūrinys (vedinių pamatinis žodis daiktavardis *duoklė*, dūrinio antrasis dėmuo veiksmažodis *duoti*). Šie dariniai priskirti semantinei grupei todėl, kad juos sieja bendras veiksmas (būtent *duoklės mokėjimas*). Darinių vartosenos pavyzdžiai: *Krivičiai buvo rusų duokliadaviai* rš. (*LKŽe*). *Valstiečiai, duodantieji duoklę kiaunių kailiukais, buvo vadinami kiaunininkais, o medum – duoklininkais* rš. (*LKŽe*). *Ir gyveno Chananėjas viduryj Efraimo iki dienai šiai duoklinykas* BaJoz16,10. (*LKŽe*). Į *BŽ*, BŽa, *DLKŽ* įtrauktas daiktavardis *duoklininkas*, *DLKT* nerasta vartosenos pavyzdžių su šiais dariniais. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *duoklininkas*, *duokliadavys.*

Asmenį, lošiantį kortomis, įvardija sinonimiški bendrašakniai priesagų *-ininkas*, *-ė* ir *-očius*, *-ė* vediniai *kort**ininkas***, *-ė* ‘kas loša kortomis’ – *kort**očius*** ‘kortininkas 1’ (dariniai išvesti iš daiktavardžio *korta*). Šių darinių leksinė vartojimo aplinka: *Kas kortuoja arba labai mėgsta kortuoti, tas – kortininkas* GK1940,68. (*LKŽe*). *Kaip geri pypkininkai, kortočiai ir gėrėjai prasigeria ir prasikortoja* rš. (*LKŽe*). *DLKŽ* dariniai aptariamomis reikšmėmis nefiksuojami. Į *BŽa* įtrauktas *kortininkas*, su juo *DLKT* (2 pvz.) ir internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių.

2.4. Iš *LKŽ*, *LKŽe* rastų darinių sudarytos 46 DS (DV) eilės, kai asmenys yra pavadinami **pagal palinkimą į kokį poelgį**. Pasakytina, kad į jas įeinantys dariniai yra išvesti iš pamatinių žodžių, nusakančių tam tikrą elgesį, susijusį su jausmu. Daugiausia šios grupės darinių yra skirtingų priesagų vediniai, kurie sinonimiškai ar variantiškai sudaro DS (DV) eiles su dūriniais. DS (DV) eilę *iškad**ininkas***, *-ė* ‘kas daro nuostolį, žaladarys’ / *iškad**ninkas***, *-ė* ‘kas nuostolius daro’ / *iškad**nykas*** ‘kas nuostolius daro’ – *iškad**orius*** ‘kas žalą daro’ – *iškadadaris*, *-ė* ‘kas nuosto-

lius daro' / *iškaddaris, -ė* 'iškadadaris' / *iškadarys, -ė* 'iškaddarys' / *iškaddarys, -ė* 'iškadadaris' tapačia leksine reikšme sudaro priesagų *-ininkas*, *-ė,* (*-ninkas*, *-ė*) / *-inykas*, *-ė*, (*-nykas, -ė*), *-orius* vediniai ir dūriniai. Vediniai *iškadininkas* / *iškadninkas / iškadnykas* yra labai darios priesagos *-ininkas*, *-ė / -inykas, -ė* variantai (žr. A m b r a z a s 2000, 118), o žodis *iškadorius* – menko darumo priesagos *-orius*[7] vedinys. Dūriniai *iškadadaris* / *iškaddaris / iškadarys / iškaddarys* remiasi tais pačiais pamatiniais žodžiais *iškada*[8] ir *daryti*, vienas nuo kito skiriasi galūne ir jungiamaisiais balsiais, priebalsiais, todėl yra DV. Darinių vartosenos pavyzdžiai: *Jūs iškadininkai, jūs vagys, jūs piktad ėjai, ar nesibijotės žmonėms iškadą daryti?!* K. Donel. (*LKŽe*). *Tokio iškadnyko nė į vidų nesileisk* Vl. (*LKŽe*). *Jau, iškadadari, pradėsi vėl išdykauti* Br. (*LKŽe*). *Saugok nuo iškaddarių, nei duok ilgai užmigulti* PG (*LKŽe*). Dariniai nefiksuojami *BŽ*, *BŽa*, *DLKŽ*; *DLKT* taip pat nerasta vartosenos pavyzdžių su jais. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *iškadininkas*, *iškadnykas*, *iškadadaris*, *iškaddarys*.

Tokią pat leksinę reikšmę turi priesagų *-ininkas*, *-ė / -inykas*, *-ė*, *-orius* vediniai ir dūriniai, sudarantys DS (DV) eilę *juok**ininkas*** 'kas juokus mėgsta, daro; juokdarys' (: *juokas*) / *juok**inykas*** 'kas juokus mėgsta, daro; juokdarys'(: *juokas*) – *juok**orius*** 'juokautojas, juokdarys' (: *juokas*) – *juokadaris*, *-ė* 'kas juokus daro, juokdarys' (: *juokas*, *daryti*) / *juokdarys*, *-ė* 'kas juokus daro, komikas' (: *juokas*, *daryti*) / *juokdaris*, *-ė* 'kas juokus daro, komikas'(: *juokas*, *daryti*) / *juokadara* 'juokadarys' (: *juokas*, *daryti*) – *juokbernis* 'juokdarys, paikius, juokininkas' (: *juokas*, *bernas*), pavyzdžiui: *Jis yra didelis juokadara* Kp. (*LKŽe*). *Kurs juokus daro, pajuokina kitus, tas juokdaris* J. (*LKŽe*). *Juokadaris Makunas, geriau isvestu i lauka savo cirko artistus, Visocka Sukeviciu Nestecki Papoviene Cerniauskiene, va jie lai parodo kaip tarnauja jam be cukraus gabaliuko* (*Google*). *Turėjo karalius juokdarį* (*BŽa*). *Pats paprasčiausias ir dažniausias rusiškasis velnio eufemizmas – juokdarys, juokininkas, juokbernis, išdaigininkas (uym) arba šiek tiek labiau folkloriškas, su tokiu baimingo intymumo atspalviu – juokininkėlis (uymuк)* (*Google*). *Mano tėtis tikras juokorius – pasakorius* (*Google*). *Nu tu ir juokinykas, nereikejo taip greit issiduot* (*Google*). *BŽ*, BŽa, *DLKŽ* rasti daiktavardžiai *juokdarys* (kiti dariniai nefiksuojami). Su dariniais *DLKT* nerasta vartosenos pavyzdžių. Internetinės paieškos tinkle *Google* nerasta pavyzdžių tik su dariniu *juokbernis* (su kitais rasta).

Kerštaujantis asmuo pavadinamas DS (DV) eilės nariais *kerš**tininkas***, *-ė* 'kerštingas žmogus, keršytojas' / *kerš**tinykas***, *-ė* 'kerštingas žmogus, keršytojas' – *kerš**teiva*** 'kerštadarys' – *kerštūnas*, *-ė* 'kas kerštingas' – *kerštdaris*, *-ė* 'kerštadarys' / *kerštadarys*, *-ė* 'kas daro kerštą, keršija, kerščius' / *kerštadaris*, *-ė* 'kas daro kerštą, keršija, kerščius' (visus darinius sieja pamatinis žodis *kerštas*, dūrinių dėmenys – *kerštas*, *daryti*). Sinonimiškai ir variantiškai santykiauja priesagų *-ininkas*, -ė /

[7] Su šia slaviška priesaga lietuvių kalboje retkarčiais daromi tiek veikėjų, tiek ir ypatybės turėtojų pavadinimai (A m b r a z a s 2000, 190).

[8] *Iškada* – senoji svetimybė, dabar vartotini žodžiai: 1. žala, nuostolis (daugiau žr. <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/5660-iskada-zala-gaila>).

-inykas, *-ė*, *-eiva*, *-ūnas*, *-ė* vediniai ir dūriniai, besiskiriantys šalutinėmis darybos priemonėmis. Darinių vartosenos aplinka: *Įsigijau kerštininką* Rs. (*LKŽe*). *Jis baisus kerštinykas, pavydnykas* Ėr. (*LKŽe*). *Senis su lazda visus kerštus kerštūnei išėmė* Ds. (*LKŽe*). *Tik svarbu žodis įspėti – smarkus reikšmingas žodis – galingesnis už pačius patamsių kersteivas* (*Google*). Į *BŽa*, *DLKŽ* įtrauktas *kerštininkas*. *DLKT* rastas vienas vartosenos pavyzdys su *kerštūnas*. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su *kerštininkas*, *kerštinykas*, *kersteiva*, *kerštūnas.*

2.5. Sudaryta 40 DS (DV) eilių, kurios skirtinos semantinei grupei, kai dariniais linkstama vadinti asmenis **pagal mėgstamą, patrauklų valgį (1), gėrimą (2) ar asmenį (3)**. Atkreiptinas dėmesys, kad asmenys pagal valgį pavadinami dariniais, kurie dažniausiai padaryti priesaginiu ir galūniniu darybos būdais, remiasi pamatiniais žodžiais, įvardijančiais augalinės, gyvulinės kilmės maistą, prieskonius (pavyzdžiui, *barščiai*, *košė*, *dešra*, *druska* ir pan.).

(1) Sinonimiškai santykiaujantys priesagos *-inis*, *-ė* ir galūnės *-ys*, *-ė* vediniai *barš**tinis***, *-ė* ‘kas mėgsta barščius’ – *barš**tys***, *-ė* ‘barščių mėgėjas’ (: *barščiai* ‘raudonųjų burokų (barščių) su mėsa ar kuo kitu sriuba’) yra DS tapačia leksine reikšme: *Jie visi tokie barštiniai* Alk. (*LKŽe*). Šių sinonimų eilių nė vienas narys nurodytomis reikšmėmis nefiksuojamas nei *BŽ*, nei *BŽa*, nei *DLKŽ*. *DLKT*, internetinės paieškos tinkle *Google* taip pat nerasta jų vartosenos pavyzdžių. Labai panašia leksine reikšme DS (DV) eilę *dešr**ininkas***, *-ė* ‘dešrų mėgėjas’ / *dešr**inykas*** ‘dešrų mėgėjas’ – *dešr**ius***, *-ė* ‘kas mėgsta dešras valgyti’ (darinius sieja pamatinis žodis *dešra*) sudaro sinonimiški priesagų *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė*, galūnės *-ius*, *-ė* vediniai, pavyzdžiui: *Ir tu, Jonali, esi dešrininkas* Slnt. (*LKŽe*). *Tai dešrius tas vaikas: jam kad būt ir būt tų dešrų!* Gs. (*LKŽe*). Kaip matyti iš pavyzdžių, šie DS vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, nes tekste darinius būtų galima sukeisti vietomis, o sakinių prasmė nepakistų: *Tai dešrininkas tas vaikas: jam kad būt ir būt tų dešrų! Tai dešrinykas tas vaikas: jam kad būt ir būt tų dešrų!* Kitą DS (DV) eilę sudaro priesagų *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė*, galūnių *-ius*, *-ė*, *-is*, *-ė* vediniai *drusk**ininkas***, *-ė* ‘kas sūriai valgo, druskius’ / *drusk**inykas***, *-ė* ‘kas sūriai valgo, druskius’ – *drusk**ius***, *-ė* ‘kas mėgsta sūriai valgyti’ – *drusk**is***, *-ė* ‘druskius 2’ (vedinių pamatinis žodis *druska*): *Ot jau druskinykas – kitiem per sūru, o jam dar druskos reikia* Srv. (*LKŽe*). *Kurs sūrai valgo, tas druskius* J. (*LKŽe*). *Aš nesitikėjau, kad tu būtumi toks didelis druskis* Brs. (*LKŽe*). *BŽa*, *DLKŽ* rasti daiktavardžiai *dešrius*, *druskius*. Kiti sinonimų eilių nariai aptariamomis reikšmėmis nefiksuojami[9]. *DLKT* rastas vienas vartosenos pavyzdys su *dešrius*. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių tik su *druskis.*

(2) Pasakytina, kad šiai grupei priskirtini sinonimiški priesagų vediniai ir dūriniai, pavyzdžiui, DS eilę *arielk**ininkas***, *-ė* ‘degtinės gėrėjas’ (: *arielka*) – *arielkgeris*[10], *-ė* ‘degtinės gėrėjas’ (: *arielka* ‘degtinė’, *gerti*) sudaro gėrimą *arielką*

[9] Į *BŽ*, *Bža*, *DLKŽ* įtraukti dariniai fiksuojami tik atitinkamomis reikšmėmis, kitomis – nežiūrimi.

[10] *Arielka* – senoji svetimybė, dabar vartotinas žodis *degtinė* (plačiau žr. <http://www.vlkk.lt/konsultacijos/6390-degtine-arielka>).

mėgstančius žmones pavadinantys vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai: *Ten arielkgeriai, užsidarę į urzdynę, geria* J. (*LKŽe*). *Arielkininkai tie mano broliai* Vaižg. (*LKŽe*). *BŽ*, *BŽa*, *DLKŽ* dariniai nefiksuojami, *DLKT*, internetinės paieškos tinkle *Google* nerasta jų vartosenos pavyzdžių.

(3) Mažą dalį šios grupės darinių sudaro pavadinimai, kuriais įvardijami tam tikrus žmones ar žmonių kategoriją mėgstantys asmenys. Pavyzdžiui, sinonimiškai (ir / ar variantiškai) santykiauja 11 eilės narių (priesagų *-ininkas*, *-ė*, (*-ninkas*, *-ė*) / *-inykas*, *-ė*, (*-nykas*, *-ė*), *-eiva*, *-išius*, *-ė*, galūnės *-ius*, *-ė* vediniai ir dūriniai) *bo**bininkas*** ‘bobius’ / *bob**inykas*** ‘bobius’ / *bob**ninkas*** ‘mergininkas, bobius’ / *bob**nykas*** ‘mergininkas, bobius’ – *bob**eiva*** ‘bobius 1’ – *bob**išius*** ‘bobius 1’ – *bob**ius*** ‘mergininkas’ – *boblaižis* ‘*menk*. pasileidęs vyras’ – *boblaužis* ‘*menk*. mergininkas, paleistuvis’ / *boblauža* ‘boblaužis’ – *bobplėša* ‘boblauža’ (vediniai remiasi daiktavardžiu *boba*, dūrinių antruoju dėmeniu eina veiksmažodžiai *laižyti*, *laužti* ‘stengtis įveikti, nugalėti’, *plėšti* ‘prievarta imti, grobti’). Vienintelis šios DS (DV) eilės darinys *boblaužis* turi stilistinę pažymą *menk*., kiti sinonimiški bendrašakniai nariai stilistiškai neutralūs: *Ot i kalbėk su tuo bobinyku* Šd. (*LKŽe*). *Kad tas bobnykas galvą kur nusisuktų!* Vp. (*LKŽe*). *Jam atrodė, kad badė jį visi pirštais ir šaukė: bobininkas, tačiau nebuvo nieko atsitikę, už ką jam tokie žodžiai būtų taikomi* (*Google*). *Neprašyk bobišiaus pagloboti žmonos, kol būsi komandiruotėje* (*BŽ*). *Tu, bobiau!* Lnkl. (*LKŽe*). *Neleisu savo dukters už tokio boblaužio* Lk. (*LKŽe*). *Visiems žinomas mergininkas ir boblauža* LzP. (*LKŽe*). Į *BŽ*, *BŽa* įtrauktas daiktavardis *bobišius*. *DLKŽ* nefiksuojamas nė vienas sinonimų eilės narys. *DLKT* rasti vartosenos pavyzdžiai su *bobišius* (3), *boblauža* (1). Internetinės paieškos tinkle *Google* nerasta pavyzdžių su *bobninkas*, *bobplėša.*

2.6. Galima išskirti grupelę DS **pagal dalyvavimo kur nors, susibūrimo, darbo vietą** (30 DS (DV) eilių). Darinių pamatiniu žodžiu nusakoma vieta gali būti įvardijama kaip skirtinga erdvė (šventi reikalai – *bažnyčia* ‘maldos namai (ppr. katalikų ir protestantų)’, kasdieniai – *girtuvė* ‘smuklė, karčema’) ir pan. Pavyzdžiui, sinonimiški (variantiški) bendrašakniai priesagų *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė* / *-ninkas*, *-ė* / *-nykas*, *-ė* ir *-inis*, *-ė* vediniai, turintys tapačią leksinę reikšmę ‘į bažnyčią išėjęs ar iš jos grįžęs žmogus’ sudaro sinonimų eilę *bažnyč**ininkas**, -ė* ‘1 bažnytininkas 1’ / *bažnyč**inykas***, *-ė* ‘1 bažnytininkas 1’ / *bažnyč**ninkas***, *-ė* ‘1 bažnyčininkas 1’ / *bažnyč**nykas***, *-ė* ‘1 bažnyčininkas 1’ / *bažnyt**ininkas***, *-ė* ‘į bažnyčią išėjęs ar iš jos grįžęs žmogus’ / *bažnyt**nykas***, *-ė* ‘į bažnyčią išėjęs ar iš jos grįžęs žmogus’ – *bažnyt**inis***, *-ė* ‘1 bažnytininkas 1’ (DV yra yra priesagos *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė* / *-ninkas*, *-ė* / *-nykas*, *-ė* variantai *bažnyčininkas*, *-ė*, *bažnyčinykas*, *-ė*, *bažnyčninkas*, *-ė*, *bažnyčnykas*, *-ė*, *bažnytininkas*, *-ė*, *bažnytnykas*, *-ė*, besiskiriantys priebalsiais *č, t*) (: *bažnyčia*): *Aš noriu šiandien į bažnyčią eiti. – Mat koks bažnyčininkas* Kv. (*LKŽe*). *Tu bažnyčnykas, ką girdėjai bažnyčioj?* Bsg. (*LKŽe*). *Valgytume pietų, tik dar ne visi bažnytininkai parėję* Š. (*LKŽe*). *Bažnytiniai tep ilgai nepareina* Skr. (*LKŽe*). Tapačia leksine reikšme DV eilę sudaro priesagų *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė* / *-ninkas*, *-ė* / *-nykas*, *-ė* vediniai *girtuv**ininkas***, *-ė* ‘girtuvės

(smuklės) laikytojas’ / *girtuv**inykas***, *-ė* ‘girtuvės (smuklės) laikytojas’ / *girtuv**ninkas***, *-ė* ‘girtuvininkas’ / *girtuv**nykas***, *-ė* ‘girtuvininkas’ (vedinių pamatinis žodis daiktavardis *girtuvės*): *Girtuvinykai tokiais žodžiais daugiaus neužgaulioja* srš. (*LKŽe*). *BŽ*, *BŽa*, *DLKŽ* fiksuojamas *bažnytininkas*, su juo *DLKT* rasti 6 vartosenos pavyzdžiai. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su dariniais *bažnyčnykas*, *bažnytininkas*, *girtuvninkas.*

2.7. Sudarytos 22 DS (DV) eilės, kai **pagal tą asmenį (ar grupę asmenų), organizaciją, kurių šalininku bei sekėju yra vediniu pasakomas asmuo**. Dažniausiai sinonimiški skirtingų priesagų vediniai. Pavyzdžiui, šios grupės DS (ir DV) laikytini tuo pačiu pamatiniu žodžiu *varpas* besiremiantys skirtingų priesagų *-ietis*, *-ė*, *-ininkas*, *-ė* vediniai *varp**ietis***, *-ė* ‘varpininkas 2’ – *varp**ininkas***, **-ė** ‘*istor. Varpo* laikraščio (1889–1906) bendradarbis ir jo skelbtų idėjų šalininkas’ (pastarasis darinys yra stilistiškai žymėtas, istorizmas): *Tenka ir amžinos garbės varpininkui Kudirkai visa ko nuo tų mūsų ganytojėlių pakelti* Pt. (*LKŽe*). *Priesagą -ietis J. Jablonskis taikė tik vediniams, reiškiantiems asmenų pavadinimus pagal jų gyvenamąją vietą (pvz., Kaunas – kaunietis), ir todėl varpietį, pasaulietį jis taisė į varpininką, pasaulininką, o darbiečių vyriausybę – į darbo žmonių vyriausybę* (*Google*). O DS eilę tapačia leksine reikšme ‘vokiečių organizacijos „Spartakas“ narys’ sudaro priesagų *-ininkas*, *-ė* ir *-istas*, *-ė* vediniai *spartak**ininkas***, *-ė* ‘vokiečių organizacijos „Spartakas“ narys’ – *spartak**istas***, *-ė* ‘spartakininkas’ (: „*Spartakas*“): *O žmonės dėl to ją kone maištininke, spartakininke buvo apšaukę* I. Simon. (*LKŽe*). *Laikraščiai rašė, kad dar einančios stiprios kovos su spartakistais, kurie savo ruožtu norį patekti į valdžią* I. Simon. (*LKŽe*). Priesagą *-istas*, *-ė* „turi ne mažiau kaip pusė visų dažniau vartojamų tarptautinių žodžių, kuriuos darybiškai galima laikyti vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimais“ (*LKG* I 362). Žodžiai, kurie turi šią skolintą priesagą ir skolintus pamatinius žodžius, straipsnyje laikomi dariniais. *BŽa*, *DLKŽ* fiksuojamas *varpininkas*, *DLKT* rasti 47 vartosenos pavyzdžiai tik su šiuo dariniu. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su dariniais *varpietis*, *varpininkas*, *spartakininkas.*

2.8. Grupė darinių, kai asmenys vadinami **pagal turimą ligą ar nesveiką kūno dalį** (sudaryta 19 DS (DV) eilių). Šių darinių pamatinis žodis gali reikšti apskritai ligą ar tam tikrai ligai skirtinus požymius ir pan. Sergantis, nesveikas žmogus vadinamas bendrašakniais sinonimiškais dariniais, kurie sudaro DS eilę *lig**ašas*** ‘žr. ligašius’ – *lig**ašius*** ‘nuolat sergantis, nesveikas žmogus’ – *lig**očas*** ‘žr. ligašius’ – *lig**očius***, *-ė* ‘pasiligojęs žmogus, sargalius’ – *lig**onas*** ‘1 ligonis’ – *lig**onis*** ‘nesveikas, sergantis žmogus’ – *lig**ošius*** ‘žr. ligočius’ (skirtingų priesagų *-ašas*[11], *-ašius*, *-očas*, *-očius*, *-ė*, *-onas*, *-onis*, *-ė*, *-ošius* vedinių pamatinis žodis *liga*): *Ta Stapikė tikra ligašas – serga i serga, kada tik nenueisi* Krš. (*LKŽe*). *Jis nuo pat jaunų dienų buvo toks ligašius* Škn. (*LKŽe*). *Muno vaikas pasiligojo, toks ligočas, važioju par daktarus* Užv. (*LKŽe*). *Vaikas ligočius* J. (*LKŽe*). *Nor sveiką žmogų į ligoną padaryti* Slnt. (*LKŽe*). *Ligonis vis dūsauja kaip dūsavusi, užsimerkusi* Žem. (*LKŽe*). *Tu jau amžinas ligošius* Ds. (*LKŽe*). Darinių tapati (ar

[11] Deminutyvams būdinga priesaga (A m b r a z a s 2000, 100).

labai panaši) leksinė reikšmė leidžia skirtingų priesagų vedinius tekste sukeisti vietomis. Sakinių prasmė nepakistų. Iš šios DS eilės į *BŽa*, *DLKŽ* įtrauktas *ligonis*. *DLKT* rasti vartosenos pavyzdžiai su *ligašius* (1), *ligonis* (1531). Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su visais DS eilės nariais.

Konkretus ligos padarinys įvardytas sinonimiškų priesagų *-(i)uočius*, *-(i)uotis*, *-ė* vedinių *raups**uočius***, *-ė* ‘žr. raupsuotis’ – *raups**uotis***, *-ė* ‘kas serga raupsais’ pamatiniu žodžiu *raupsas* ‘šiaip koks spuogas’: *Kožnas raupsuotis būdavo išmestas iž surinkimo pono* MP320. (*LKŽe*). *O štai atejo raupsuočius ir pasikloniojo jamui kalbėdamas: – Viešpatie, jeigu nori, gali mane apčystyt* Ch[1]Mt8,2. (*LKŽe).* Į *BŽ*, BŽa, *DLKŽ* neįtrauktas nė vienas minėtos sinonimų eilės narys. *DLKT* taip pat nerasta jų vartosenos pavyzdžių, bet internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su visais dariniais.

2.9. Iš darinių, reiškiančių vardažodinės ypatybės turėtoją **pagal gautą apdovanojimą ar pasiektą rezultatą**, sudaryta 16 DS (DV) eilių. Pasakytina, kad dažniausiai sinonimiški yra skirtingų priesagų vediniai, bet neretai šias DS eiles pratęsia dūriniai ir galūnių vediniai. Pavyzdžiui, priesagų *-ūnas*, *-ė*, *-uolis*, *-ė* vediniai *pirmūnas*, *-ė* ‘kas pirmauja, pralenkia darbe kitus’ – *pirm**uolis***, *-ė* ‘pirmūnas 1’ sinonimiški leksine reikšme ‘kas pirmauja, pralenkia darbe kitus’ (: *pirmas*): *Fabrike iškyla vis daugiau darbo pirmūnų* sp. (*LKŽe*). *Pirmuoliai turi daug dvasios pajėgų ir energijos* J. Jabl. (*LKŽe*). Sinonimiškai (ar variantiškai) santykiauja *turt**uolis***, *-ė* ‘kas turi daug turto, turtingas žmogus’ – *turt**ininkas***, *-ė* ‘kas turi daug turto, turtuolis’ / *turt**inykas***, *-ė* ‘kas turi daug turto, turtuolis’ – *turč**ius***, *-tė* ‘kas turtingas, turtuolis’ – *didžturtis*, *-ė* ‘turtingas žmogus, turtuolis’ – priesagų *-ininkas*, *-ė* / *inykas*, *-ė*, *uolis*, *-ė*, galūnės *-ius*, *-ė* vediniai ir dūrinys (vediniai išvesti iš daiktavardžio *turtas*, dūrinio abu dėmenys vardažodiniai – *didis*, *-i*, *turtas*), darinių leksinė vartojimo aplinka: *Didžturtis, taboką rūkydamas ar uostydamas, tarias padidinąs savo lepumą* S. Dauk. (*LKŽe*). *Turtuoliai ir varguoliai maišosi, kunkuliuojasi, vienas šen, kitas ten laksto, ieško sau geresnio gyvenimo* Žem. (*LKŽe*). *Ką tai reiškia tokiem turčiam padovanot dešimt litų* Vv. (*LKŽe*). *Turtinykas buvo didelis labai* Mrp. (*LKŽe*). *Viešbučių viešbučiai, vilų vilos visokių kunigaikščių ir turtininkų* Vaižg. (*LKŽe*). *BŽa* fiksuojami *pirmūnas*, *turtuolis*, *turčius*, *didžturtis*. Į *DLKŽ* įtraukti vediniai *pirmūnas*, *turtuolis*, *turtininkas*, *turčius*. *DLKT* rasti vartosenos pavyzdžiai su dariniais *pirmūnas* (48), *turtuolis* (152), *turčius* (69), *didžturtis* (3). Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su visais minėtų eilių dariniais.

2.10. Sudarytos 9 DS (DV) eilės, kai asmenys pavadinami **pagal darbo ar poilsio laiką**. Tokių DS (DV) eilių dariniai išvesti iš pamatinių žodžių, reiškiančių tam tikrą laiko sąvoką (*naktis*[12], *padienis* ir pan.), dūrinių antrasis sandas susijęs su veiksmažodžio veiksmu. Sudurtinių daiktavardžių antruoju sandu yra nurodoma, kokį tie asmenys darbą dirba ar šiaip veiksmą atlieka, o pirmuoju – į ką tas veiksmas yra nukreiptas (*LKG* I 463; *DLKG* 162). Dariniais *nakt**inis***, *-ė* ‘kas ir

[12] Apie daiktavardžio *naktis* darybinį lauką plačiau žr. J a n k a u s k a i t ė 2015.

naktimis dirba' – *nakt**inyčia*** 'kas naktimis ką nors dirba' – *naktadarbis*, *-ė* 'kas naktimis dirba' – *naktibauža* 'kas naktį dirba' – *naktižibis*, *-ė* 'kas naktimis ilgai žibina šviesą, lig vėlyvos nakties dirba' / *naktižiba* '2 naktižibis' – *žibanaktis* 'kas ilgai nemiega, žibina šviesą' pavadinamas naktį dirbantis asmuo. Pasakytina, kad priesagos *-inis* vedinys *naktinis* išvestas iš daiktavardžio *naktis*. Būdvardžiams su priesaga *-inis*, *-ė* daiktavardėjant, vediniai įgavo vardažodinės ypatybės turėtojų reikšmes, taip susiformavo labai produktyvus darybos tipas (žr. A m b r a z a s 2000, 145). Priesagos *-(in)yčia* vedinys *naktinyčia* yra bendrinei kalbai neteiktinas hibridas[13]. „Su priesaga *-(i)nyčia* dažniausiai lietuvių kalboje daromi vardažodiniai vietų pavadinimai, o su ja padarytų ypatybės turėtojų pavadinimų – tik keli" (A m b r a z a s 2000, 190). Dūrinių *naktadarbis*, *naktibauža* pirmasis dėmuo yra daiktavardis *naktis*, antrąjį dėmenį sudaro veiksmažodžiai *dirbti* 'atlikti kokį darbą, ką nors daryti, darbuotis', *baužti* 'eiti smagiai, drožti', o *naktižibis*, *naktižiba*, *žibanaktis* išvesti iš tų pačių pamatinių žodžių – veiksmažodžio *žibinti* 'šviesti, laikyti šviesą' ir daiktavardžio *naktis* – galinčių būti pirmuoju ar antruoju aptariamų dūrinių sandu. Labai panašią (tapačią) leksinę reikšmę turintys DS (DV) yra vartojami panašioje leksinėje aplinkoje: *Eik gultų, tu n a k t a d a r b i!* Slm. (*LKŽe*). *Eik tu, n a k t i ž i b i, gult* Sn. (*LKŽe*). *Kad ir tu pats – juk iš ankstyvųjų, n a k t i ž i b ų darbe, o vis grimzti* P. Cvir. (*LKŽe*). *<...> ir dar vienas smulkus n a k t i n i s žmogelis įstūmė suimtąjį į kamerą <...>* (*DLKT*). *Nuo žmonių laumes saugodavusi antgamtiška paukštė lelekė, arba n a k t i n y č i a, t. y. deivė Lela* (*Google*). *Eik gult, ž i b a n a k t i!* (*LKŽe*). *BŽ*, *BŽa*, *DLKŽ* fiksuojamas *naktinis* (kiti dariniai aptariamomis reikšmėmis neįtraukti). *DLKT* nerasta šių darinių vartosenos pavyzdžių. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių tik su dariniais *naktinyčia*, *naktadarbis*, *naktižibis*.

Pasakytina, kad minėti daiktavardžiai *naktinyčia*, *naktibauža* skirtingomis leksinėmis reikšmėmis įeina į skirtingas DS (DV) eiles. Vedinys *naktinyčia* reikšme 'kas trankosi naktimis, naktibalda', o dūrinys *naktibauža* reikšme 'naktibalda 1', kai taip pat įvardijami vardažodinės ypatybės turėtojai, įeina į kitą DS (DV) eilę, kurią sudaro tapačią leksinę reikšmę turintys 21 sinonimiški bendrašakniai nariai (tai viena ilgiausių sinonimų eilių) (priesagų *-ininkas*, *-ė*, (*-ninkas*, *-ė*) / *-inykas*, *-ė*, (*-nykas*, *-ė*), *-eiva*[14], *-(i)nyčia* ir priešdėlių *pa-*, *iš-* vediniai bei mišriosios (priešdėlių-priesagų) darybos bendrašakniai dariniai ir dūriniai) *nakt**ininkas***, *-ė* 'kas trankosi naktimis, naktibalda' / *nakt**inykas***, *-ė* 'kas trankosi naktimis, naktibalda' – *nakt**eiva*** 'kas vaikšto naktimis, nakviša' – *nakt**inyčia*** 'kas trankosi naktimis, naktibalda' – ***pa**nakt**inis***[15], *-ė* 'kas vaikščioja naktimis, naktibalda' – ***išn**akta* 'kas naktimis valkiojasi, naktibalda' – *naktilauža* 'naktibalda 1' – *naktabelda* 'naktibalda 1' / *naktibalda* 'kas naktimis vaikščioja kur, nebūna namie, baldosi, trankosi' /

[13] Apie neteiktiną priesagą *-(in)yčia* plačiau žr. <http://www.vlkk.lt/aktualiausios-temos/didziosios-klaidos/zodziu-sandaros>.

[14] Apie asmenis pavadinančius darinius, turinčius panašius baigmenis *-eiva* ir *-eivis, -ė,* daugiau žr. V a s k e l i e n ė 2019.

[15] Semantinis pamatavimas leidžia šį darinį sieti su žodžiu *naktis*.

naktibilda ‘naktibalda 1’ – *naktabraiža* ‘naktibraiža’ / *naktibraiža* ‘naktibalda 1’ / *naktabraižis*, *-ė* ‘naktibraiža’ – *naktadaužis*, *-ė* ‘naktibalda 1’ – *naktibauža* ‘naktibalda 1’ – *naktibraiška* ‘naktibraiža’ – *naktivalka* ‘naktibalda’ – *naktivoras* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’ – *naktlaumis* ‘naktibalda 1’ – *naktomaušas* ‘kas trankosi naktimis, naktibalda’ – *naktrėplis*, *-ė* ‘kas vaikščioja, šliaužioja naktimis’. Darinius sieja tas pats pamatinis žodis (arba vienas iš jų) daiktavardis *naktis*. Antrąjį dūrinių dėmenį galimai sudaro veiksmažodžiai *laužyti* ‘versti, griauti, ardyti’, *belstis* ‘su triukšmu dangintis, vykti’, *baldytis* ‘keliauti, trankytis’, *bildėti* ‘išduoti garsą, daužant į kietus daiktus, trinkėti, dundėti’, *braižytis* ‘baldytis, trankytis (ppr. naktį)’, *daužytis* ‘bastytis, klajoti, trankytis’, *baužti* ‘eiti smagiai, drožti’, *breikšti* ‘ką nors veikti, dirbti (ppr. nerimtai)’, *valkiotis* ‘bastytis, slampinėti, šlaistytis’, *varuoti* 1. ‘šliaužti’; 3. ‘pamažu, nerangiai eiti, sėlinti’, *maušti* ‘eiti, brautis’, *rėplinti* ‘iš lėto, sunkiai eiti, vėžlinti’, daiktavardis *laumė*. Pamatinio žodžio reikšmė yra darinio reikšmės pamatas. Be to, reikia turėti omenyje ne tik patį darinio ir pamatinio žodžio ryšį, bet ir to ryšio pobūdį. Mat darinio reikšmė ne tik pasiskolina pamatinio žodžio reikšmės dalį, bet savaip ją sukomponuoja su darybos formanto ar kito žodžio reikšme (J a k a i t i e n ė 1988, 88). Pavyzdžiui: *Ir tas kaip naktomaušas – kiauras naktis baladojas* Lž. (*LKŽe*). *Naktrėpliai besiklauso palangiais, ką žmonys kalbas* Šts. (*LKŽe*). *Kas naktimis valkiojas, tas naktivalka* J. (*LKŽe*). *Visi tie naktibildos, kur prie klėties šaukia* LTR (Pn). (*LKŽe*). *Tas naktibraiška tai nei man nedavė miego* Sb. (*LKŽe*). *Nė justi nebepajuto, kada ir kaip besugrįžo naktibraižos ir suvirto į vieną lovą* Vaižg. (*LKŽe*). *Lauk dabar to naktinyko, kada jis parsivilks* Ėr. (*LKŽe*). *Kurs nemiega naktimis, ieško vogti, gerti, tas naktibalda J.* (*LKŽe*). *Kurs naktimis vaikščio[ja], braižos, bus naktabraižis* J. (*LKŽe*). *Keistas jis žmogus, nakteiva* rš. (*LKŽe*). *Žiūrėk, neinsileisk kokio panaktinio!* Btr. (*LKŽe*). *Vargas su tokiu naktinyčia: nagi rytą jį prikelk laiku!* Vdžg. (*LKŽe*). *E tu, i*šnakta*!* Als. (*LKŽe*). Minimų darinių vartojimo aplinka labai panaši, o darinių tapati leksinė reikšmė leidžia juos sukeisti vietomis, sakinio prasmė nepasikeičia: *Lauk dabar to naktininko, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktinyko, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to nakteivos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktinyčios, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to panaktinio, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to išnaktos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktilaužos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktabeldos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktibaldos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktibildos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktabraižos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktibraižos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktabraižio, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktadaužio, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktibaužos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktibraiškos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktivalkos, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktivoro, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktlaumio, kada jis parsivilks* arba *Lauk dabar to naktrėplio, kada jis parsivilks*. *BŽ*, *BŽa* rasti daiktavardžiai *naktininkas*,

naktibalda, *DLKŽ* fiksuojami dariniai *naktininkas*, *panaktinis*, *išnakta*, *naktibalda*, *naktibraiža*, *DLKT* nerasta vartosenos pavyzdžių su minėtos DS (DV) eilės nariais, internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su dariniais *naktininkas*, *nakteiva*, *naktinyčia*, *naktibalda*, *naktibraiža*, *naktabraižis*, *naktadaužis*, *naktrėplis.*

Kartais sinonimiškai santykiauja vien skirtingų priesagų vediniai. DS (DV) eilę *padien**inkas*** ‘padienininkas’ / *padien**ininkas***, *-ė* ‘atskiromis dienomis dirbantis, nenuolatinis darbininkas, dienininkas’ / *padien**inykas***, *-ė* ‘atskiromis dienomis dirbantis, nenuolatinis darbininkas, dienininkas’ – *padien**inis***, *-ė* ‘1 padienis’ (vedinių pamatinis žodis galimai yra daiktavardis *padienis*) sudaro tapačią leksinę teikšmę turintys priesagų *-inkas*, *-ė* / *-ininkas*, *-ė* / *-inykas*, *-ė*, *-inis*, *-ė* vediniai, kurie vartojami labai panašioje leksinėje aplinkoje: *Tiek daug darbo susikrovė, o negaunu nė jokio padieninyko pasisamdyt* Ėr. (*LKŽe*). *Neturėjo Puodžiūnai bičiulių, neprisiprašydavo darbymety padienininkų* A.Vien. (*LKŽe*). *Verutė piemenavo, mergavo, ėjo padieninke* sp. (*LKŽe*). *Padieninių neužtenka, reik ir pasisamdyt* Gs. (*LKŽe*). *BŽ, DLKŽ* nefiksuojamas nė vienas šios sinonimų eilės narys, į *BŽa* įtrauktas daiktavardis *padieninkas*, *DLKT* rasti du vartosenos pavyzdžiai su *padienininkas*. Internetinės paieškos tinkle *Google* rasta pavyzdžių su dariniu *padieninykas*.

Išvados

Straipsnyje aptarti *LKŽe*, *LKŽ* rasti 2894 vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, iš jų sudarytos 704 DS (DV) eilės. Surinkta tiriamoji medžiaga parodė, kad į DS (DV) eiles, kuriose sinonimiškai ar variantiškai santykiauja tokią pat ar panašią reikšmę turintys dariniai, įeina visų 4 pagrindinių ir mišriojo (priešdėlių-priesagų) lietuvių kalbos žodžių darybos būdų dariniai.

Didžiausią darinių dalį sudaro priesagų vediniai – 69,9 proc., dūrinių yra 19,1 proc., šiek tiek mažiau galūnių vedinių (10,5 proc.), priešdėlių vedinių (0,33 proc.), mišriosios darybos darinių rasta 0,17 proc. viso darinių skaičiaus. Pasakytina, kad vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų ir jiems labai artimų darinių DS (DV) suskirstyti į 10 semantininių grupių. Didžiausią semantinę grupę sudaro asmenų pavadinimai pagal kokią nors kūno dalį, panašumą, būdo ypatybę ir pan. (57,4 proc.); mažesnės DS (DV) semantinės grupės asmenis vadina pagal giminystės, tarpusavio santykius (9,1 proc.); pagal pobūvį, susibūrimą, dalyvavimą kokiame nors (bendrame) veiksme (7,7 proc.); pagal palinkimą į kokį poelgį (6,5 proc.); pagal mėgstamą, patrauklų valgį, gėrimą ar asmenį (5,7 proc.); pagal dalyvavimo kur nors, susibūrimo, darbo vietą (4,3 proc.); pagal tą asmenį (ar grupę asmenų), organizaciją, kurių šalininku ir sekėju yra vediniu pasakomas asmuo (3,1 proc.); pagal turimą ligą ar nesveiką kūno dalį (2,7 proc.); pagal gautą apdovanojimą ar pasiektą rezultatą (2,3 proc.); pagal darbo ar poilsio laiką (1,3 proc.).

DS (DV) eilėse dažniausiai sinonimiškai (ar variantiškai) santykiauja priesagų *-ininkas*, *-ė*, (*-ninkas*, *-ė*) / *-inykas*, *-ė*, (*-nykas*, *-ė*) vediniai su kitų priesagų ar galūnių vediniais, dūriniais.

434 semantinių grupių dariniai (tai sudaro 15 proc. viso darinių skaičiaus) yra daugiareikšmiai ir tam tikromis leksinėmis reikšmėmis įeina į kelias darybinių sinonimų (darybinių variantų) eiles.

Patikrinus dviejų gausiausių semantinių grupių DS (DV) eilių narių vartoseną *DLKT*, paieškos sistemoje *Google*, duomenų analizė parodė, kad realiai vartojami 33,5 proc. *LKŽ*, *LKŽe* fiksuotų darinių. 21,8 proc. *LKŽ*, *LKŽe* rastų darinių yra įtraukti į *DLKŽ*, *BŽa, BŽ*.

Šaltiniai

BŽ – Bendrinės lietuvių kalbos žodynas [elektroninis variantas]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [prieiga internete: <http://bkz.lki.lt/>, žiūrėta 2020-10-01–2020-10-15].

BŽa – Bendrinės lietuvių kalbos žodyno antraštynas [elektroninis variantas]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas [prieiga internete: <http://bkz.lki.lt/antrastynas/>, žiūrėta 2020-10-01–2020-10-15].

DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas [elektroninis variantas]. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Kompiuterinės lingvistikos centras [prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt /tekstynas>, žiūrėta 2020-01-10–2020-10-15].

DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas [elektroninis variantas]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015 (atnaujinta versija, 2017) [prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>, žiūrėta 2020-01-10–2020-10-15].

Google – internetinės paieškos tinklas *Google* [prieiga internete: < https://www.google.lt/>, žiūrėta 2020-10-01–2020-10-15].

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, t. 1–20. Vilnius: Mintis; Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla; Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla; Mokslas; Mokslo ir enciklopedijų leidykla; Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; Lietuvių kalbos institutas, 1968–2002.

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas (1941–2002) [elektroninis variantas], t. 1–20. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (atnaujinta versija 2008) [prieiga internete: <www.lkz.lt/>, žiūrėta 2019-01-09–2020-10-15].

Literatūra

A m b r a s a s 1976 – Kazimieras Juozas Ambrasas, *Leksiniai lietuvių kalbos substitutai*, Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universiteto Leidybinis skyrius.

A m b r a z a s 2000 – Saulius Ambrazas, *Daiktavardžių darybos raida*, t. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

J a k a i t i e n ė 1988 – Evalda Jakaitienė, *Leksinė semantika*, Vilnius: Mokslas.

J a n k a u s k a i t ė 2015 – Evelina Jankauskaitė, *Daiktavardžio „naktis“ darybinis laukas*, Baigiamasis bakalauro darbas, Šiauliai: Šiaulių universitetas.

K e i n y s 1999 – Stasys Keinys, *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

LKG – Lietuvių kalbos gramatika: fonetika ir morfologija (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis), t. 1, Vilnius: Mintis, 1965.

M i l i ū n a i t ė 2009 – Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
P a l i o n i s 1999 – Jonas Palionis, *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius: Jandrija.
P i k č i l i n g i s 1969 – Juozas Pikčilingis, *Leksinė ir gramatinė sinonimika,* Kaunas: Šviesa.
P i k č i l i n g i s 1988 – Juozas Pikčilingis, *Sinonimika. Kalbos figūros*, Kaunas: Šviesa.
U r b u t i s 2009 – Vincas Urbutis, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
V a s k e l i e n ė 2000 – Jolanta Vaskelienė, *Darybiniai sinonimai*, Šiauliai: K. J Vasiliausko įm.
V a s k e l i e n ė 2013 – Jolanta Vaskelienė, „Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai“, *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*, t. 15, nr. 1, 206–214.
V a s k e l i e n ė 2019 – Jolanta Vaskelienė, „Dėl darinių su baigmeniu *-eivis, -ė*“, *Bendrinė kalba*, 92, 1–16 [prieiga internete: <http://www.bendrinekalba.lt/?92>; žiūrėta 2020-10-15].
Ž u p e r k a 1995 – Kazimieras Župerka, *Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas*, Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
Ž u p e r k a 1997 – Kazimieras Župerka, *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
Ž u p e r k a 2012 – Kazimieras Župerka, *Stilistika*. 3-iasis pataisytas ir papildytas leidimas, Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla.
А п р е с я н 1957 – Юрий Дереникович Апресян, «Проблема синонима», Вопросы языкознания 6, 84–88 [prieiga internete: <http://publ.lib.ru/ARCHIVES/V/%27%27Voprosy_yazykoznaniya%27%27/_%27%27Voprosy_yazykoznaniya%27%27.html#1957>, žiūrėta 2020-10-15], Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Danguolė Gaudinskaitė

Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų darybiniai sinonimai (darybiniai variantai)

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *darinys, darybiniai sinonimai, darybiniai variantai, darybos kategorija, sinonimų eilė.*

Lietuvių kalboje asmenis galima įvardyti sinonimiškais žodžiais (paprastais žodžiais ir dariniais). Įvairovė atskleidžiama leksiniais, darybiniais, sintaksiniais sinonimais, kitais kalbos priemonių konkurentais. Darybiniais sinonimais, kurie yra vienas iš sinonimų tipų, tikslinga laikyti tokius lietuvių kalbos darinius, kurie turi tą pačią šaknį, tą pačią darybos reikšmę, bet kurie padaryti su skirtingomis darybos priemonėmis. Nuo DS skirtini darybiniai variantai – iš to paties pamatinio žodžio (arba iš tų pačių pamatinių žodžių) su tuo pačiu darybos formantu sudaryti dariniai, besiskiriantys šalutine darybos priemone − šaknies bal-

siu ar priebalsiu, priešdėlio varijavimu, jungiamuoju balsiu ir pan. Vardažodiniai asmenis vadinantys dariniai yra priskiriami penkioms daiktavardžių darybos kategorijoms. Pagal dariniui suteikiamus iš pamatinių žodžių kylančius požymius, darybos ir leksines reikšmes su tradicinių darybos kategorijų priesagų ir galūnių vediniais sinonimiškai (ar variantiškai) santykiauja ir į juos panašūs dūriniai ir priešdėlių vediniai, mišriosios (priešdėlių-priesagų) darybos dariniai. Taikant darybinės, semantinės analizės, skaičiavimo, aprašomąjį analitinį, substitucijos metodus straipsnyje aptariami vienos darybos kategorijos – vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų – dariniai, rasti *LKŽ, LKŽe* (išrinkti 2894 dariniai, iš jų sudarytos 704 darybinių sinonimų (darybinių variantų) eilės). Analizuojant surinktą medžiagą matyti, kad DS (DV) eiles galima suskirstyti į semantines grupes pagal kokią nors kūno dalį, panašumą, būdo ypatybę ir pan. (*barzdainis – barzdyla* / *barzdyla – barzdylis – barzdylius – 2 barzdočius, -ė – barzdotis, -ė – barzdokas, -ė – barzdolė – barzdonas 1 – barzdukas 1 – barzduolis, -ė – barzdžius – velniabarzdis*); pagal giminystės, tarpusavio santykius (*gentainis*, *-ė – gentininkas – gentaitis – gentbrolis*); pagal pobūvį, susibūrimą, dalyvavimą kokiame nors (bendrame) veiksme (*vestuvininkas* / *vestuvinykas*, *-ė*); pagal palinkimą į kokį poelgį (*juokininkas* / *juokinykas – juokorius – juokadaris*, *-ė* / *juokdarys*, *-ė* / *juokdaris*, *-ė* / *juokadara – juokbernis*); pagal mėgstamą, patrauklų valgį, gėrimą ar asmenį (*druskininkas*, *-ė* / *druskinykas*, *-ė 2 – druskius*, *-ė – druskis*, *-ė*); pagal dalyvavimo kur nors, susibūrimo, darbo vietą (*girtuvininkas*, *-ė* / *girtuvinykas*, *-ė* / *girtuvninkas*, *-ė* / *girtuvnykas*, *-ė*); pagal tą asmenį (ar grupę asmenų), organizaciją, kurių šalininku ir sekėju yra vediniu pasakomas asmuo (*varpietis*, *-ė – varpininkas*, *-ė 2*); pagal turimą ligą ar nesveiką kūno dalį (*raupsuočius*, *-ė – raupsuotis*, *-ė*); pagal gautą apdovanojimą ar pasiektą rezultatą (*pirmūnas*, *-ė 1 – pirmuolis*, *-ė*); pagal darbo ar poilsio laiką (*2 naktinis*, *-ė 2 – naktinyčia 8 – naktadarbis*, *-ė – naktibauža 2 – 2 naktižibis*, *-ė* / *naktižiba – žibanaktis*). Didžiausią tiriamų darinių dalį sudaro priesagų vediniai (69,9 proc. viso darinių skaičiaus).

Danguolė Gaudinskaitė

Derivative Synonyms (Derivative Variants) of the Names of Persons Possessing Nominal Characteristics

S u m m a r y

Keywords: *formation*, *derivative synonyms*, *derivative variants*, *derivational categories*, *row of the synonyms*.

In the Lithuanian language, the persons can be named by synonymous words (simple words and derivatives). A variety is revealed by lexical, derivative, syntactical synonyms as well as other language means. Derivative synonyms, which are one of the type of synonyms, are such derivatives of the Lithuanian language that have the same root, the same derivative meaning, but which are formed with different derivative means. Derivative variants should be distinguished from derivative synonyms: they are the derivatives formed from the same underlying word (or from the same underlying words) with the same derivative formative. They are formed by means of secondary derivative means, i.e. a

vowel or a consonant of the root, variation of prefix, a connecting vowel, etc. The nominal derivatives indicating persons fall into five categories of noun formation. According to the features of the underlying words given to a derivative as well as derivative and lexical meanings, the compounds and derivatives with prefixes have synonymic relationship with the suffix and ending derivatives of traditional derivational categories. Applying the methods of derivative and semantic analysis as well as statistical, descriptive analytical, substitution methods, the derivatives of one derivative category – the names of the persons possessing nominal features – are discussed in the present article. The derivatives were drawn from *LKŽ* and *LKŽe*: 2,894 derivatives were selected, out of them 704 rows of derivative synonyms (derivative variants) were formed. Analysing the collected examples, it was revealed that the rows of derivative synonyms (derivative variants) can be divided into semantic groups according to some part of the body, similarity, character feature, etc. (*barzdainis – barzdyla / barzdila – barzdylis – barzdylius – 2 barzdočius, -ė – barzdotis, -ė – barzdokas, -ė – barzdolė – barzdonas 1 – barzdukas 1 – barzduolis, -ė – barzdžius – velniabarzdis*); according to family or mutual relationship (*gentainis*, *-ė – gentininkas – gentaitis – gentbrolis*); according to the meeting or gathering of people, participation in some joint events (*vestuvininkas* / *vestuvinykas*, *-ė*); according to inclination to one or another behaviour (*juokininkas* / *juokinykas – juokorius – juokadaris*, *-ė* / *juokdarys*, *-ė* / *juokdaris*, *-ė* / *juokadara – juokbernis*); according to favourite meal, drink or a person (*druskininkas*, *-ė / druskinykas*, *-ė 2 – druskius*, *-ė – druskis*, *-ė*); according to the place of participation somewhere, place of work (*girtuvininkas*, *-ė* / *girtuvinykas*, *-ė* / *girtuvninkas*, *-ė* / *girtuvnykas*, *-ė*); according to a person (or group of people), an organization, whose supporter or follower is a person (*varpietis*, *-ė – varpininkas*, *-ė 2*); according to a disease or an unhealthy part of the body (*raupsuočius*, *-ė – raupsuotis*, *-ė*); according to the received award or an achieved result (*pirmūnas*, *-ė – pirmuolis*, *-ė*); according to the work or rest time (*2 naktïnis*, *-ė 2 – naktinyčia 8 – naktadarbis*, *-ė – naktibauža 2 – 2 naktižibis*, *-ė* / *naktižiba – žibanaktis*). The biggest part of derivatives is composed of derivatives with the suffixes (they make 70 per cent of the total number of all derivatives).

D a n g u o l ė G A U D I N S K A I T Ė
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[danguole.gaudinskaite@su.lt]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 24 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 24 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 148–161.
ISSN 1822-7309

Daiktavardžio *kaimietis* sinonimai dabartinėje lietuvių kalboje

Regina KVAŠYTĖ, Kazimieras ŽUPERKA
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *kaimietis*, *konotacija*, *sinonimai*, *vartosena*.

Įvadas

Šio tyrimo **tikslas** – išsiaiškinti daiktavardžio *kaimietis* sinonimus ir patyrinėti jų vartoseną. Tókia analize siekiama išryškinti vienokios ar kitokios konotacijos perėjimą nuo vieno žodžio prie kito. Sinonimų eilės dominantė *kaimietis* atskirai nenagrinėjama[1]. **Medžiaga** straipsniui rinkta iš visų *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* (*DLKT*) pateikiamų stilių kontekstų (2020 metų sausio–birželio mėnesiais), nemaža pavyzdžių surinkta ir iš kitų dabartinės lietuvių kalbos tekstų. Tyrimui atlikti taikomi aprašomasis, semantinės analizės, skaičiavimo ir gretinimo **metodai**.

Sinonimikos sąvoka yra gana subjektyvi, kalbotyroje laikomasi tai siauresnės, tai platesnės sinonimų sampratos (žr. Jakaitienė 2010, 119; Miliūnaitė 2009, 180tt.). Tačiau negalėjimas nubrėžti griežtos daugelio sinonimų eilių ribos nė kiek nemenkina žodžių, kuriuos įprastai vadiname sinonimais, vertẽs, stilistinio vaidmens kalboje – tai viena svarbiųjų stilistinio įvairavimo priemonių tekste.

Ne visi analizuojamieji žodžiai tarpusavyje yra sinonimai įprastine šio žodžio prasme. *Sinonimais* jie vadinami sąlygiškai, aprašymo paprastumo bei patogumo dėlei, nes, pirma, víenos ar kìtos jų reikšmės susieina, antra, tiriama realioji vartosena, tyrimo pobūdis yra ne norminamasis, o sociolingvistinis, tai svarbi yra ne tik sisteminė, bet ir kontekstinė, situacinė sinonimika.

Čia būtina pasakyti, kad esama sinonimų žodynų, kurių kitaip nepavadinsi kaip nesusipratimu. Šitoks yra svetainės *zodis.eu* „sinonimų“ žodynas (*S*). Iš pateikimo matyti, kad jis sumanytas kaip mokslo populiarinamasis skelbinys; beje, jis be jokių komentarų įtrauktas ir į Valstybinės lietuvių kalbos komisijos pateikiamą sinonimų žodynų sąrašą. Sinonimo sąvoka apibrėžta įprastai: „Kas yra sinonimas? [T]os pat ar artimos reikšmės žodis“. „Sinonimų“ eilių sudarymo pagrindas api-

[1] Autorių grupė (Regina Kvašytė, Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka) yra paskelbusi publikaciją apie žodžių *kaimietis*, *kaimietė* vartojimą dabartinėje publicistikoje (*Gimtoji kalba*, 2020, Nr. 6, p. 3–9) ir įteikusi spaudai (internetinio mokslo žurnalo *Lietuvių kalba* redakcijai) straipsnį apie tų žodžių konotaciją.

brėžtas labai plačiai ir neaiškiai: „Sinonimų žodynas sudarytas pagal žodžių loginius (prasminius) ryšius, taip pat atsižvelgiant į žodžių vartoseną.“ O pateikiamos „sinonimų“ eilės tiesiog glumina. Pavyzdžiui, daiktavardžio *kaimietis* reikšmė apibrėžta įprastai, kaip *Lietuvių kalbos žodyne* (*LKŽ* V 55): „Kas yra kaimietis? [K]aimo gyventojas [,] žmogus, kilęs iš kaimo, valstietis“, o to žodžio „sinonimų“ eilė šitokia: „*Kaimietis*[2] sinonimai yra *kaimiškas*, *artojas*, *tautietis*, *tėvynainis*, *gerbėjas*, *kavalierius*, *užpakalinis*, *elnė*, *stirna*, *samdinys*, *prasčiokas*, *valstietis*, *paprastas*, *šiurkštus*, *rustas*[3], *kaimietiškas*, *nesugadintas*, *nuoširdus*, *naivus*, *neaptašytas*, *sodietis*, *sodiškis*, *kaimiškis*, *kiemininkas*, *kiemionis*, *sodžionis*, *būras*“ (*S*). Tikrieji sinonimai čia surašyti pramaišiui su žodžiais, įvardijančiais daiktavardžio *kaimietis* galimas kelti asociacijas. Šiuo žodynu, aišku, tyrime nesivadovauta.

1. Daiktavardžio *kaimietis* reikšmės ir susijusios sinonimų eilės

Bendrinės lietuvių kalbos žodyne (*BLKŽ*) fiksuojamos dvi *kaimiečio* reikšmės: **1.** „kaimo gyventojas“ ir **2.** „*menk.* sakoma apie neišsilavinusį, prasto skonio ir pan. žmogų, kuris nebūtinai kilęs iš kaimo“[4]. Naujausiame lietuvių kalbos *Sinonimų žodyno* leidime 1-osios reikšmės pateikiama ši sinonimų eilė: **kaimietis**, **-ė** (kaimo gyventojas) – **sodietis**, **sodiškis**, **kaimiškis**, **kiemininkas** *psn*., **kiemionis** *psn.*, **sodžionis** *psn*.; // **valstietis**, **būras** *sv*. (Prūsų Lietuvoje) $SŽ_2$ 186. Daiktavardis *valstietis* į šią sinonimų eilę įrašytas su pažyma „nutolusios reikšmės žodis“. Žodynuose jo reikšmė apibrėžiama taip: „kas verčiasi žemės darbu, **žemdirbys**“ *LKŽ* XVIII 67; „kas verčiasi žemės darbu, žemdirbyste“ *DLKŽ* 907. Tad sinonimų eilę, kurios dominantė *kaimietis*, žodis *valstietis* susieja su sinonimų eile, kurios dominantė yra *žemdirbys*: **žemdirbys**, **-ė** (kas verčiasi žemės darbu) – **laukininkas**, **ūkininkas**, **žemknisys** *menk*., *juok.* $SŽ_2$ 572. Kaip matyti, vienõs sinonimų eilės žodžiai iškelia žmogaus gyvenamąją vietą, kitos – jo darbo pobūdį. Skirtingų reikšmių ryšys susidaro dėl to, kad tradiciškai kaimo gyventojai daugiausia vertėsi žemės darbu, buvo žemdirbiai.

Su 2-ąja *BLKŽ* nurodyta *kaimiečio* reikšme yra susijusi sinonimų eilė **prastuolis**, **-ė** (paprastas, eilinis žmogus) – **paprastuolis**, **prasčiokas, milinius** *šnek.*, **sermėgius** *sv*., **pilkasermėgis** *hibr*., **mužikas** *sv*. *psn*. $SŽ_1$ 315; $SŽ_2$ 367. Šios sinonimų eilės sąsają su „kaimiečio“ sąvoka ypač akivaizdžiai rodo pasenusios svetimybės *mužikas* reikšmių apibrėžimas: × **mužikas**, **-ė** (*brus*. мужык) *psn*. **1.** valstietis, ūkininkas; **2.** *menk.* tamsus, neišauklėtas žmogus *LKŽ* VIII 491–492, o konotacijos ryšius patvirtina daugelis kontekstų (žr. toliau).

Straipsnyje nagrinėjami ne visi, o tik dabartinei kalbai būdingi, dažniau vartojami[5] nurodytųjų sinonimų eilių žodžiai: ***kaimiečio*** eilẽs – *sodietis* ir *valstietis*,

[2] Toks vardininko vartojimas griauna lietuvių kalbos gramatiką (sintaksę).

[3] *LKŽ* XI 1020 *rustas* „rusvas“. Veikiausiai supainiota su būdvardžiu *rūstus*.

[4] Kad tekstuose „*kaimietis*, *-ė* kartais turi menkinimo atspalvį“, aptardama to daiktavardžio darybinius sinonimus yra nurodžiusi Jolanta Vaskelienė (2020, 156).

[5] Nustatant žodžių (ne)būdingumą dabartinei kalbai, vartojimo dažnumą, remtasi pagrindinių lietuvių kalbos žodynų pažymomis ir *DLKT* duomenimis.

žemdirbio – *laukininkas* ir *ūkininkas*, ***prastuolio*** – *prasčiokas* ir *mužikas*. Skyrium dar aptariama žargonybė ***runkeliai***, dabartinėje kalboje vartojama ne tik kaip „elito“, „ponų“ priešprieša (atseit *runkeliai* – tai neišsilavinę, neišmanėliai, skurdžiai), bet ir kaip kaimo žmonių įvardijimas apskritai.

Abiejų *kaimiečio* reikšmių būdingųjų sinonimų vartojimo dažnumas dabartinėje kalboje (*DLKT* duomenimis; skaičiuojant atmesti verstiniai kontekstai) yra toks: *ūkininkas* pavartotas 15749 kartus, *valstietis* – 5195, *žemdirbys* – 2936, ***kaimietis*** – 1738, *sodietis* – 453, *mužikas* – 326, *laukininkas* – 178, *prasčiokas* – 164, *runkelis* (asmens reikšme) – 54, *prastuolis* – 48. Iš skaičių matyti, kad 1-ojoje (fiksuotoje *SŽ*) *kaimiečio* sinonimų eilėje dažniausias žodis yra *valstietis*; dominantė *kaimietis* vartojama maždaug 3 kartus rečiau už jį, o *sodietis* – apie 4 kartus rečiau už *kaimietį*.

2. *Kaimiečio* semantinės grupės žodžiai žodynuose ir tekstuose

Kalbamieji sinonimai aptariami šia tvarka: 1-osios sinonimų eilės žodžiai (*sodietis*, *valstietis*), 2-osios eilės sinonimai (*žemdirbys*, *laukininkas*, *ūkininkas*), 3-iosios eilės sinonimai (*prastuolis*, *prasčiokas*, *mužikas*, *runkelis*).

sodietis*, *-ė

Sodiečio jaučiamas senoviškumo atspalvis, nors žodynuose šis daiktavardis kol kas neturi stilistinės pažymos *arch*. ar *psn*. Tarp pavyzdžių nemažą dalį sudaro kontekstai, kuriuose žodžiai *sodietis*, *sodietė* pavartoti kalbant apie praeities Lietuvos kaimą. Pvz.: *M. Valančius siekia apšviesti* ***sodietį***; *gimęs ir augęs Užnemunės* ***sodiečių*** *šeimoje* [rašoma apie XIX amžių][6]. Antano Vienuolio tekstų tyrinėtojų yra pastebėta, kad *sodietį* rašytojas ilgainiui keitė *kaimiečiu.* Tarpukariu ir *sodžius*, ir *sodietis*, rodos, vartotas be kokio archajinio atspalvio. 1934 m. Jonas Aistis rašė: „Sodžius šlykščiai ir nuolatos mūsų teatre šaržuojamas. Sodiečiai tik ponams prajuokinti rodomi. Sodiečiai nėra taip kvaili, kaip mano p. p. režisieriai ir p. p. rašytojai. Mes dar nesame tiek nusipelnę mūsų kultūrai, kiek sodžius. Dėl to ir neturime teisės iš jo tyčiotis“ (A i s t i s 1991, 131).

Gretindami *sodietį* su *kaimiečiu*, neabejotinai jaučiame pirmojo ne tik senoviškumo, bet, rodos, ir emocinio šiltumo atspalvį. Tas atspalvis, kaip įprastinis sinonimų stilistinės diferenciacijos atvejis, bus radęsis įsigalint *kaimiečiui*. Daugiausia daiktavardžiai *sodietis* ir *sodietė* vartojami kaimui skirtuose periodiniuose leidiniuose: *Tėviškės žinios*, *Ūkininko patarėjas*, *Valstiečių laikraštis*[7], *Žemės ūkis*. Juose ir šių dienų kaimo žmogus gana dažnai įvardijamas *sodiečiu*, *sodiete*. Tų žodžių esama ir dalykinėje, informacinėje publicistikos kalboje, pvz., *Žemės ūkio produkciją superkančios įmonės gali mokėti* ***sodiečiui*** *6 proc. priedą prie minimalių supirkimo kainų.* Panašiai kalbamieji daiktavardžiai vartojami ir leidiniuose *Artuma*, *Caritas*, *Liaudies kultūra*, *Lietuvos aidas*.

[6] Pavyzdžiai be šaltinio nuorodos imti iš *DLKT*.

[7] *Valstiečių laikraštis* turi priedus ***Kaimo*** *mokykla*, ***Kaimo*** *vaikai* ir – ***Sodietė***. *Sodžius* pirmuosiuose junginiuose skambėtų pernelyg senoviškai.

Kone visų *sodiečio* kontekstų turinys yra neutralus arba teigiamas. Teigiamų bruožų daugiau, jie įvairesni negu *kaimiečio* kontekstuose. Ypač iškeliamas bendruomeniškumas: šilti santykiai su praeitimi, sugyvenimo harmonija (čia ir teigiamoji nuolankumo pusė), pagalba kaimynui, parama neturtingesniam, talkos (kaip savotiškos šventės), bendra meninė kūryba (*būrėsi chorai choreliai*), polinkis apmąstyti savo elgesį, atsisveikinant, skiriantis atsiprašyti; dar – meilė žemei, rūpinimasis medžiais, pamaldumas (*Bažnyčia užėmė aukštą vietą* ***sodiečio*** *sąmonėje susiklosčiusioje vertybių skalėje*), dvasios pilnatvė (*XX a.* [iki sovietmečio] ***sodiečio*** *dvasioje nėra nuniokotų dykynių*), noras šviestis (*pageidauja knygelių*), išmintis, minties gilumas ir nuoseklumas, subtilus estetinis skonis (sodybos kūrimas, kitos tradicijos); akylumas, atmintis, nuovokumas (sumanumas); užsigrūdinimas (*retai sirgdavo*, *užsigrūdinę labiau negu miestiečiai*). Tekstuose primenama žodinė sodžiaus kūryba (dainos, pasakos), kalbos vaizdingumas, paprastai – su metakalbiniu komentaru: [pririnko] *gražių gražiausių* ***sodiečių kalbos*** *pavyzdžių*; ***kaip sako sodiečiai****, iš pilno mėsos bliūdo išsirinko veršio uodegą.*

Pasigėrėjimo ir užuojautos – dėl nepabaigiamų darbų, rūpesčių, vargų – susilaukia *sodietė*: *tikra švelniaširdė lietuvė bobutė, lyg būtų* ***sodietė*** *gimusi ir augusi*; *jau ne tris, o visas keturias trobos kertes laiko* ***sodietė***.

Išnagrinėtoji medžiaga rodo, kad, kitaip negu *kaimietis*, daiktavardis *sodietis* nevartojamas menkinamąja reikšme. *Sodiečio* net ir neutralaus turinio kontekstuose dažnai justi atida, pagarba, šilti jausmai tuo žodžiu įvardytam publicistinio teksto asmeniui ar grožinio kūrinio personažui. Aptikta vos keli neigiamo turinio kontekstai, pasakantys kokį negerą *sodiečių* bruožą ar veiksmą; šiuo atžvilgiu didelis skirtumas nuo *kaimiečio*, kurio vartojimo pavyzdžiuose rasta apie 10 procentų neigiamų kontekstų (plačiau žr. K v a š y t ė, M a s k u l i ū n i e n ė, Ž u p e r k a 2020, 4). Minimas pomėgis išgerti, pasakoma, kad yra savo vaikų neprižiūrinčių sodiečių, rašoma apie atvejus, kai nekokybiškai paruošiamas pienas. *Sodiečiu* būna įvardijamas veikėjas (paprastai švelniai pajuokiamas) suvalkiečių anekdotuose, bet juose svarbiausia ne to veikėjo kaimiškumas ar miestiškumas, o atstovavimas tam tikro Lietuvos krašto (etnografinio regiono) gyventojams, tam tikras to krašto žmogaus stereotipas.

Tekstuose piktinamasi tuo, kad televizija pasimėgaudama nuolatos rodo pačius negražiuosius kaimo žmonių bruožus, santykius, poelgius: *Laidose* ***sodiečiai*** *pateikiami kaip apsileidę, netvarkingi, grubūs, netašyti ir tamsūs* int.[8]

valstietis*, *-ė

Daiktavardis *valstietis* į *kaimiečio* sinonimų eilę įrašytas su pažyma „nutolusios reikšmės žodis“. Kad būtent šis daiktavardis susieja *kaimiečio* ir *žemdirbio* sinonimų eiles, rodo ne tik jau cituotas jo reikšmės apibrėžimas („kas verčiasi žemės darbu, **žemdirbys**“ *LKŽ* XVIII 67), tą sąsają patvirtina ir kontekstai, pvz.: *Šiuo*

[8] Interneto pavyzdys iš Alantõs (Molėtų r.). Sutrumpinimu *int*. straipsnyje žymimi *Google* paieškos įrankiu rasti pavyzdžiai iš įvairių – tiek internetinių, tiek spaudos leidinių (turinčių interneto prieigą). Nemaža jų dalis – iš regioninės spaudos.

metu kiekvieną feodalizmo epochos ***žemdirbį*** *vadiname* ***valstiečiu*** rš. *LKŽ* XVIII 68; *miškas priklauso* ***valstiečio ūkiui*** (plg. *ūkininko ūkiui*).

Perkeltinę (metoniminę) reikšmę *valstietis* turi partijų pavadinimuose: ***Valstiečių*** *liaudininkų partija*, *Lietuvos* ***valstiečių*** *ir žaliųjų sąjunga*. Tik vadinamųjų laisvesniųjų stilių tekstuose (šnekamojoje kalboje, publicistikoje) partinės priklausomybės reikšme kalbos glaustumo dėlei (neretai ir kitokiais sumetimais) vartojamas ir vienas žodis *valstietis*, *valstiečiai* arba junginys *valstiečiai žalieji*. Tai situacinė, kontekstinė reikšmė. Rašoma su kabutėmis arba be jų: ***„Valstiečiai“*** *yra tiesiog klasikinė nomenklatūrinė partija ŠKr* 2020-09-20; *anot Rimvydo Valatkos, prisikėlimo nėra ir nebus, kalti* ***valstiečiai*** *Mt* 2018 5–6 122; ***Valstiečiai*** *žalieji paskelbė rinkimų sąrašą LKND*. Ir šia reikšme vartojami *valstiečiai* ne tik prasme (turiniu) susiejami su kaimu, bet ir vadinami *kaimo* šaknies žodžiais, pvz., *ketverius metus mus valdo* ***kaimas*** *TV*.

Paskelbtas neatsargus, dabartinės kalbinės tikrovės neatitinkantis teiginys: „Jei *LKŽ* įsižiūrėtume į žodžio *valstietis* <...> iliustracijas, tai pastebėtume, kad jis iš aktyviosios vartosenos jau yra pasitraukęs“ (K a z l a u s k a i t ė 2008, 73). Iliustraciniai žodyno pavyzdžiai nėra pakankamas pagrindas daryti išvadoms apie žodžio vartosenos aktyvumą. O šiuo atveju matyti, kad žodyno straipsnio autorių nepasivarginta parinkti naujesnių iliustracinių *valstiečio* pavyzdžių, pasinaudota tik senesnių laikų bei sovietmečio leidiniais; pastaruoju laikotarpiu *valstietį*, aišku, buvo išstūmęs *kolūkietis*. *DLKT*, kaip sakyta, pateikta per 5 tūkstančius *valstiečio* kontekstų.

Kultūroje nuolatos priešinami **valstietis** ir dykūnas, nesuderinamų vertybių, dviejų tiesų atstovai. Filosofas Gintautas Mažeikis (2020) rašo: „žygių žygiai į Sibiro kapines turi prikelti jų [Lietuvos tremtinių] vardus: ir didvyrių, ir paprastų, nekaltų **valstiečių**, kurių didžiausias pasiekimas buvo atkaklus ir sunkus žemės darbas.“

Žodyne pateikiama ir viena neigiama *valstiečio* reikšmė: „prk. apie netašytą, neišauklėtą žmogų“ (*LKŽ* XVIII 68), tačiau nurodomas vienintelis šaltinis – Aleksandro Kuršaičio lietuvių–vokiečių kalbų žodynas (1968–1973) ir nėra nė vieno iliustracinio pavyzdžio. Tokių kontekstų neaptikta ir *DLKT*, taigi, ši reikšmė dabartinei kalbai nėra būdinga.

žemdirbys*, *-ė

Leksikografijos šaltiniuose *žemdirbys* – „kas dirba žemę, ūkininkas“ (*LKŽ* XX 307) ir „kas dirba žemę, valstietis“ (*DLKŽ*). Tad minėtas pirmąsias dvi sinonimų eiles susieja ne tik *valstietis* (kaip jau sakyta), bet ir *žemdirbys*, viename žodyne sinonimiškai apibrėžiamas kaip reiškiantis „ūkininko“, kitame – „valstiečio“ sąvoką.

Žemdirbio sinonimų eilėje dažniausias žodis yra *ūkininkas*, rečiausias – *laukininkas*.

Keletas pavyzdžių kontekstuose: *Į miestą išsikėlęs* ***žemdirbys*** *širdyje visada liks* ***ūkininkas*** int.; ***Žemdirbys, laukininkas*** *esąs tarsi gamtos pagalbininkas*; *Kas*

*gali ir kokiais būdais pakeisti požiūrį į **žemdirbį**, žemdirbystę, sugrąžinti karves į ganyklas, žmones į kaimus?* int.

laukininkas**, **-ė

LKŽ VII 181 pateiktos trys *laukininko*, *-ės* reikšmės: 1. „kas gyvena toli nuo miškų, laukų gyventojas“, 2. „valstietis, žemdirbys“, 3. „kas žemos kultūros, laukinis“. *Kaimiečio* sinonimikai aktuali 2-oji reikšmė. Dabartinės lietuvių kalbos požiūriu *laukininkas* yra pasenęs *valstiečio*, *žemdirbio* sinonimas (žr. *DLKŽ* 357); tai konstatuota ir iliustraciniame žodyno sakinyje iš raštų: *Įvedus valsčius, ilgainiui **laukininkams** prigijo **valstiečių** vardas* rš. *LKŽ* XVIII 68. Iš 178 *DLKT* pateiktų *laukininko* pavartojimo pavyzdžių didžioji dalis yra iš istorijos mokslo darbų bei istorinių romanų, nemaža – tikrinių vardų kontekstų (*Laukininkų kaimas*, *Laukininkų gatvė*). Sovietmečio ir mūsų dienų – tik pavieniai pavyzdžiai: *Tėvai – paprasti kolūkiečiai **laukininkai***; *Juk, sakykim, gali būti taip, kad tai, ką siūlo **laukininkai** (agronomai), nepatenkina gyvulininkų (zootechnikų)*.

ūkininkas**, **-ė

DLKŽ 868 *ūkininkas* apibrėžiamas kaip „didesnio ar vidutinio žemės ploto (ūkio) savininkas“. *LKŽ* XVII 405 dar priduriama: „privatus žemdirbys“; toks aiškinimas pagrindžia bei patikslina *ūkininko* ir *žemdirbio* sinoniminius ryšius. *Terminų banke* „ūkininko“ sąvoka nusakyta taip: „Fizinis asmuo, kuris vienas arba su partneriais verčiasi žemės ir miškų ūkio veikla ir kurio ūkis yra įregistruotas Ūkininkų ūkių registre, o žemės ūkio valda – Lietuvos Respublikos žemės ūkio ir kaimo verslo registre“ (*LR TB*).

Ūkininko ir *žemdirbio* sinonimika realizuojama tekstuose: *Šalys, kurios rūpinasi savo **žemdirbiais**, smulkiems ir vidutiniams **ūkininkams** žemei įsigyti teikia finansinę pagalbą* int.; *Lazdijų rajone 73 metų **ūkininkas** savo ganykloje pasigedo savo kumelės. **Žemdirbys** nurodė patyręs 900 eurų žalą* int.; *Gerai žinomam rajone visuomenininkui, ilgamečiui žemdirbių vadovui, **ūkininkui**, tikram **„žemdirbių žemdirbiui“** palinkėta stiprios sveikatos* int. Bet kartais šios dvi sąvokos nepagrįstai visiškai atskiriamos: *Atvykstantys į šventę **žemdirbiai ir ūkininkai** bei svečiai maršu buvo sutikti Simno kapelos „Simnyčia“ vyrų* int.

Ūkininkas žymi siauresnę sąvoką negu *kaimietis* (ar *sodietis*, *valstietis*): daugelis ūkininkų yra kaimiečiai, dalį kaimiečių sudaro ūkininkai. Taigi, tarp *ūkininko* ir *kaimiečio*, *sodiečio*, *valstiečio* yra hiponimo ir hiperonimo santykis. Leksikologų pastebėta, kad „[D]ominantės ir kitų sinonimų eilės narių santykis primena hiperonimo ir hiponimo, t. y. hierarchinius, ryšius“ (J a k a i t i e n ė 2010, 124). Kontekstų pavyzdžiai tą santykį paprastai ir išreiškia: *dengia nuostolius tik **ūkininko ūkį** įregistravusiems **sodiečiams**, paprasčiau sakant, tik **ūkininkams***. Tačiau kartais tekstuose ūkininkai tarsi atribojami nuo sodiečių (pvz., *nemažai žemių atiteko **ūkininkams ir sodiečiams***), tai irgi neatrodo pagrįsta. Taip pat klystama ūkininkų nelaikant valstiečiais; keista, kad net kalbotyros mokslo straipsniuose tei-

kiamas toks siūlymas (žr. K a z l a u s k a i t ė 2008, 74). Įprastas žodžių junginys yra *valstiečio ūkis*, jis pavartotas ir įstatymo pavadinime: „Lietuvos Respublikos **valstiečių ūkio** įstatymas“. Aišku, administracinėje kalboje sinonimikos neretai vengiama, pvz.: „**Ūkininkų ūkių** registras“.

Sovietmečiu (1980 metais) išleistame $SŽ_1$ 496 *ūkininkas* buvo pažymėtas kaip „pasenęs žodis“, 2002 metų leidime, $SŽ_2$ 572, šios pažymos neliko: žodis sugrįžo į aktualiąją vartoseną, aktyvųjį žodyno fondą.

prastuolis*, *-ė

Žodžio *prastuolis* apibrėžimas *Sinonimų žodyne* (galiojantis visai sinonimų eilei) yra toks: „paprastas, eilinis žmogus“; kituose žodynuose – „paprastas, nemokytas, neišsilavinęs žmogus“ *DLKŽ* 590; „paprastas, nekilmingas, neapsišvietęs žmogus“ *LKŽ* X 560. Ryšius su „kaimiečio“ sąvoka rodo daugelis kontekstų, pvz.: *jūs iš miesto sluoksnių, o aš iš* ***kaimo prastuolių***; ***Valstiečiai*** *ir šiaip* ***prastuoliai*** *žmonės pasiliko nuošalūs ir naujam sąjūdžiui LKŽ* X 560; ***Prastuolėlis*** *nemokytas* ***sodietis*** *LKŽ* X 560.

Žodynuose *prastuolis* menkinamosios pažymos neturi, tokio atspalvio paprastai nebūna ir kontekstuose, tiesiog konstatuojamas tam tikras socialinis lygmuo – liaudies žmogus: *Bet matai, jis ponaitis, o aš* ***prastuolė***. Menkinamąjį reikšmės atspalvį *prastuolis* gali įgyti tik atitinkamame kontekste, pvz., *Kartą seminarijoje retorikos dėstytojas paskaitęs Adomo Mickevičiaus „Pono Tado“ ištrauką apie Lietuvos girias ir pareiškęs, kad tokį kūrinį galima parašyti tik lenkiškai, o lietuvių kalba esanti* ***prastuolių*** *ir netinkanti poezijai.*

Daiktavardis *prastuolis* esti pavartojamas ir ypatingiau: reiškia ne socialinę asmens padėtį, o jo pripažįstamas tam tikras vertybes, jo papročius, elgseną. Tąsyk ryšio su menkinamąja *kaimiečio* reikšme paprastai nelieka, pvz.: *Dvasios* ***prastuolis*** (kuklus, nuolankus žmogus) *LKŽ* X 560; *Gaila, bebaigią išnykti* ***prastuoliai****, mokėję mergaitei žibutę paduoti, P. Širvį padeklamuoti, po kelių savaičių ranką pabučiuoti*.

prasčiokas*, *-ė

Prasčioko reikšmė apibrėžiama visai panašiai kaip ir *prastuolio*: „paprastas, neapsišvietęs, nekilmingas žmogus“ *LKŽ* X 543; „paprastas žmogus, prastuolis; neišsilavinęs žmogus“ *DLKŽ* 587. Didžiojoje dalyje pavyzdžių „prasčioko“ sąvoka siejama su kaimu. Būdinga, kad tuo žodžiu yra apibūdinami kaimiečiai, laukininkai, ūkininkai arba tuos kaimo žmones įvardijantys daiktavardžiai tikslina, konkretina „prasčioko“ sąvoką: *teta mokyta, gražiai gyveno, o senelė* ***prasčiokė****,* ***kaimietė***; *Tai gal turėtumėm viską išdalyti* ***prasčiokams****, žirgus* ***laukininkams***; *Ūkininkai rėmėsi tradicinėmis vertybėmis. Bežemiams tai buvo dingstis laikyti* ***ūkininkus*** *siauro mąstymo senamadiškais* ***prasčiokais***. Kontekstų, kur *prasčiokais* vadinami žemesniųjų miesto sluoksnių atstovai, aptikta kur kas mažiau, pavyzdžiui, *Mama – iš Aleksoto, „zanemunščikė“,* ***prasčiokė***. Šiaip jau net miestelių

gyventojai išdidžiai priešpriešina save „prasčiokams“: *aš jums* ***ne*** *kokia* ***prasčiokė****, aš iš miestelio*. Nors žodynuose nėra pažymos *menk*., bet kontekstuose neretai justi tuo žodžiu įvardyto asmens menkinimas; jis ryškesnis, dažnesnis negu *prastuolio.* Tai, matyt, bus bene svarbiausia priežastis, kodėl sinonimų eilės dominante laikomas *prastuolis*, o ne *prasčiokas*, kuris dabartinėje kalboje įprastesnis, vartojamas maždaug 3 kartus dažniau (*DLKT* duomenimis). Dominantės idealas – žodis, „kuris stilistiškai visiškai neutralus“ (P i k č i l i n g i s 1975, 214). Prasčiokas, kaip „masių“ žmogus, mažaraštis, priešpriešinamas kilmingam (aukštuomenės atstovui, aristokratui), išsilavinusiam (intelektualui), turtingesniam (dvarininkui, ponui).

Įvairaus vertinimo susilaukia „prasčiokų“ kalbos savitumas: arba apibūdinama neutraliai, arba vertinama kaip žemesnė bendratautės kalbos atmaina, arba iškeliamas žodžio tiesumas, statumas: ***prasčiokai*** *kalbėdavo tarmiškai*; *liaudies kalba –* ***prasčiokų*** *kalba*; *mokslo žmonių „libido“ vadinama, o* ***prasčiokų*** *„paleistuvyste“*.

mužikas, ***-ė***

DLKŽ šio žodžio nėra. *LKŽ* VIII 491–492: × **mužikas, -**ė (*brus.* мужык) *psn.* **1.** valstietis, ūkininkas **2.** *menk.* tamsus, neišauklėtas žmogus: *Eik tu, mužike, ką čia kalbi! SŽ mužikas* yra *prastuolio* („paprastas, eilinis žmogus“) sinonimų lizde su pažymomis „svetimybė, pasenęs žodis“. Pvz.: *susiformavusią nuostatą išreiškia lietuvio* ***valstiečio*** *vadinimas* ***„mužiku“*** (kalbama apie XVIII a. pab. – XIX a. I pusę); *lietuviškai kalbančios liaudies apaštalai buvo pravardžiuojami: pavyzdžiui, didysis XIX šimtmečio vyskupas M. Valančius turėjo „****mužikų*** *vyskupo“ pravardę.* Dabartinė vartosena rodytų, kad tiesioginę reikšmę turintiems ir į susipinančios semantikos sinonimų eiles įeinantiems žodžiams *kaimietis*, *valstietis*, *ūkininkas* svetimžodis *mužikas* nebėra sinonimiškas. Tačiau jis artimas *kaimiečio* menkinamajai reikšmei, pavyzdžiui, *Darbuotojų* [„Rūtos“ fabriko] *požiūris buvo toks: atvažiavo* ***iš kaimo mužikas*** *vadovauti, darys tvarką ŠKr* 2018-02-10. Lietuvių žargonų svetimžodžio *mužikas* konotacijas pagrindžia ir rusų kalbos žodžio *мужик* žodyne pateikiamos reikšmės ir stilistinės pažymos: **1.** *psn.* ir *tarm.* kaimietis, valstietis; **2.** *prast. psn.* mužikas, prasčiokas; **3.** *prast.* vyriškis, vyras; 4**.** *prast.* vyras, pats *RLKŽ* II 236.

runkelis

DLKŽ, *LKŽ*, *BLKŽ runkelio* pateikiama tik tiesioginė, „daržų augalo“, reikšmė. Perkeltinėmis (metoniminėmis) menkinamosiomis asmens reikšmėmis vartojamas *runkelis* yra žargono žodis, tos reikšmės apibrėžtos taip: „(bukas) kaimietis“, „mulkis, neišmanėlis, prasčiokas, tamsuolis“ (žr. *LŽŽ* 134; *LKŽŽ* 504). Apibrėžimai labai artimi *mužiko* definicijoms. Pradėtas vartoti šio amžiaus pradžioje, po žemdirbių protestų prieš mažas pieno supirkimo kainas, ypač po 2003 metų kelių blokados. Pirmasis įrašymas *LKND* – 2012 m., apibrėžtis: „tamsuoliu laikomas pesimistiškai nusiteikęs žmogus, priešinamas elitui.“ Vienas iš reikšmės apibrėžimų rodo, kad *runkelis* būna sinonimiškas daiktavardžiui *kaimietis*, vartojamam

arba tiesiogine reikšme su menkinamąja konotacija, arba bendresne menkinamąja „neišmanėlio“ reikšme. Rašoma arba su kabutėmis (tarsi cituojant ar parodant, kad tai nenorminis žodis), arba be jų. Pvz.: [nepriklausomybė] *susluoksniavo visuomenę į ponus ir* ***„runkelius“***; *ką jūs,* ***runkeliai****, suprantate apie valstybės valdymą. Runkeliais* pavadinami ir tradicines vertybes branginantys asmenys: *Kiekvienas, suabejojęs, ar būtina įvesti lietuvių abėcėlei nebūdingas raides, arba neslepiantis savo nuomonės apie keliomis kalbomis rašomus gatvių pavadinimus, paslaugiosios žiniasklaidos pakrikštijamas neišmanėliu, kaimiečiu arba tiesiog* ***runkeliu***. Siekiant pabrėžti, kad tai nenorminė, ne bendrinės kalbos reikšmė, o šiaip jau paplitusi, pasakoma su dalyviu *vadinamasis*: *vadinamieji runkeliai*. Kartais antroji žargoninė *runkelio* reikšmė (išplėsta iki „paprasto žmogelio“ apskritai) ironiškai priskiriama „valdžios žodynui“: *Praėjo laikai, kada paprastas žmogelis (dabartinės valdžios žodyne –* ***runkelis****) galėjo reikalauti kokios teisybės ar kokio paaiškinimo*. Slengo metonimija ***runkeliai*** viešojoje erdvėje, ypač politikos kontekstuose, mūsų dienomis išpopuliarinta, tuo žodžiu imta vadinti ir kitų šalių „politikos neišmanėlius“, pvz.: *viešuoju gyvenimu nesidominčius piliečius senovės graikai vadino idiotais. Šiuolaikinis lietuviškas atitikmuo būtų* ***„runkeliai“***; *Visi* ***runkeliai*** *balsuos už Viktoro partiją*; *Politologai kaltina liaudį – tai* ***runkeliai****, neišmanėliai, politiniai nebrendylos*; *Amerikoje irgi yra* ***runkelių****, balsuojančių už pataloginius melagius, populistus, šoumenus*[9] int. Kai tuo žodžiu imami vadinti visi vadinamieji paprasti, eiliniai žmonės, šviesuomenė su „runkeliais“ solidarizuojasi: *Visi dabar labai smagiai žmones vadina* ***runkeliais*** *ir kitais naujais vardais. Aš sutinku būti tuo* ***runkeliu****, aš būsiu su tais, kurie taip vadinami, ir mes kartu galvosim, ką daryti* (Romualdas Ozolas, cit. iš *DLKT*); *kai kurie taip mus pavadinę patys jau nėra matę nei tikro* ***buroko*** *ar* ***runkelio*** (Filomena Taunytė, cit. iš *DLKT*); *Juk eilinis, statistinis pilietis (****runkelis****) nieko nesupranta, todėl net neverta įsiklausyti į to bėdžiaus nuomonę* (D a n k i s a s 2020, 275).

Kartu su *runkeliu* kartais vartojamas ir jo sinonimas *burokas*, bet iš kontekstų neaišku, koks perkeltinės reikšmės skirtumas tarp jų daromas: *anksčiau vadinti liaudimi, o dabar* ***„burokais“*** *ir* ***„runkeliais“***; ***„Burokams“*** *ir* ***„runkeliams“*** *(kitaip – rinkėjams) patariama į valdžios reikalus nesikišti*. Žargono žodynuose žodžio *burokas* nėra.

Publicistikoje atkreipiamas dėmesys, kad apibendrinamoji *runkelių* reikšmė *kaimo* žmonėms įvardyti yra nepagrįsta. Štai Egidijaus Aleksandravičiaus (*Kas iškirto varnui akį*, 2004) citata: *sąjūdinės retorikos žodyne įsitvirtinęs labai sėkmingas megztųjų berečių terminas bus papildytas dar labiau niekinančiu* ***runkelių*** *terminu. Miestiečių sluoksniams, ypač aštrialiežuviam jaunimui,* ***runkeliai*** *prieš praėjusį referendumo savaitgalį išties ėmė simbolizuoti kliūtį į Vakarus. <...> dabar* ***runkeliais*** *visai be pagrindo bus pavadinti visi kaimo žmonės* (cit. iš *DLKT*).

Tebegyvuoja visuomenės atskirties klišė *„elitas–liaudis“*, bet dabar gal dažnesnė yra naujoji – *„elitas–****runkeliai****“*: *totali Lietuvos valdžios centralizacija kai*

[9] Rašyba internauto sakinyje netaisyta.

*kuriems miestiečiams suteikia moralinę teisę skirstyti tautą į elitą ir „**runkelius**“* (*LKND*); *mažų miestelių ir kaimo gyventojai* – [tampa] ***runkeliais**, didmiesčių – elitu, o kai kurie net Vilniaus ponais*.

Runkelis, ko gero, bus prisidėjęs prie to, kad iš žargono į pasyvųjį žodyną buvusi išstumta ten kurį laiką gyvavusi metafora *molis*. 2008 m. žargono žodynėlyje pateikiamos dvi susijusios *molio* reikšmės: **1.** *sen*. kaimietis, **2.** netikėlis, nevėkšla, žioplys, vėpla *ŽŽ* 95. Taigi, nurodyta, kad kaimiečiui pavadinti *molis* vartotas seniau, dabar toji reikšmė pasenusi. 2012 m. žargono žodyno *molio* straipsnyje „kaimiečio“ jau nėra, pateikiama tik reikšmė „mėmė, liurbis, minkštaprotis, netašytas stuobrys“ *LKŽŽ* 338. O antroji reikšmė, tiesą sakant, savo kilme nėra žargoninė, ji veikiausiai bus atsiradusi iš metaftoniminių frazeologinių junginių, plg.: *molio galva* „bukagalvis, neišmanėlis“ *FŽ* 429, *molio motiejus* „ištižėlis, liurbis“ *LKŽ* VIII 340.

Dabartiniuose laisvųjų stilių tekstuose su *runkeliu* konkuruoja žargonybės *budulis* ir *vatnikas*, tačiau nei *DLKT*, nei *LKND* jų kol kas nėra.

Žemiau pateikiama lentelė iliustruoja nagrinėjamų sinonimų menkinamosios reikšmės ir konotacijos santykius.

„Kaimiečio“ sąvokos menkinamosios konotacijos leksemos žodynuose (gretinimas)

mužikas	***runkelis***	***kaimietis***
× ***mužikas, -ė*** (brus. мужык) psn. **1.** valstietis, ūkininkas **2.** menk. tamsus, neišauklėtas žmogus: *Eik tu, mužike, ką čia kalbi! LKŽ* VIII 491–492. ***mužikas*** sv., psn. *SŽ*$_1$ 231, 315; *SŽ*$_2$ 267, 367. Žodis yra *prastuolio* („paprastas, eilinis žmogus“) sinonimų lizde: *Prastuolis, nemokytas sodietis*. ***mužikas* 1.** (rus. šnek. *мужик*) kaimietis [2. kalėjimo slenge – tam tikras nuteistasis] **3.** provincialas; tamsuolis, prasčiokas *LKŽŽ* 344.	***runkelis*** menk. **1.** kaimietis [sin. deriovnia, molis] **2.** mulkis, neišmanėlis *LŽŽ* 134. ***runkelis* 1.** bukas kaimietis, mužikas: *Runkeliai iš vidurio kolūkio <...>*; *Lochas paskutinis, runkelis iš vidurio kalchozo, va kas tu!* **2.** prasčiokas, tamsuolis: *miestе patikekit runkeliu daugiau negu kaime, taciau jie apsirenge graziau ir vaidina protingus, o kaimo zmonems reikia kovoti uz save*; *runkelis – tai nebutinai zmogus, gyvenantis provincijoje, runkelis – nemastantis zmogus <...> LKŽŽ* 504.	***kaimietis* 1.** kaimo gyventojas **2.** menk. sakoma apie neišsilavinusį, prasto skonio ir pan. žmogų, kuris nebūtinai kilęs iš kaimo: *Iš kur ta kaimietė išlindo sintetine suknele? Iš to kaimiečio neišmuši įsitikinimo, kad tik užsienyje gali gerai uždirbti. BLKŽ.*

Šaltinių paskelbimo chronologija (*LKŽ* VIII išleistas 1970 m., *SŽ*$_1$ – 1980 m., *SŽ*$_2$ – 2002 m., *LŽŽ* – 2007 m., *LKŽŽ* – 2012 m., *BLKŽ* pradėtas skelbti 2013 m.)

atspindi konotacijos slinktį, mainą: nuo svetimybės (*mužikas*), žargoninės metonimijos (*runkelis*) – į tokios konotacijos priskyrimo bendrinės kalbos žodžiui (*kaimietis*) įteisinimą, kodifikaciją bendrinėje kalboje. Žodis ne tik įgyja menkinamąjį reikšmės atspalvį, bet ir naują reikšmę – pavadina neigiamai vertinamą asmenį nepriklausomai nuo to, ar jis kaimietis, ar miestietis.

Baigiamosios pastabos

„Kaimo gyventojo“ reikšme vartojamo *kaimiečio* būdingiausi sinonimai yra *sodietis* ir *valstietis*. Šioje sinonimų eilėje *valstietis* yra nutolusios reikšmės žodis: jis apima sąvoką „kaimo gyventojas“ ir sąvoką „žemdirbys“, todėl *kaimiečio* sinonimų eilę susieja su *žemdirbio* (*ūkininko*, *laukininko*) sinonimų eile.

Bendrinės lietuvių kalbos žodynas įtvirtina ir kitą *kaimiečio* reikšmę: „*menk*. sakoma apie neišsilavinusį, prasto skonio ir pan. žmogų, kuris nebūtinai kilęs iš kaimo.“ Šia reikšme vartojamas daiktavardis *kaimietis* patenka į sisteminę ar kontekstinę menkinamąją reikšmę turinčių artimos reikšmės žodžių eilę, kurią sudaro *prastuolis*, *prasčiokas*, (einant už bendrinės kalbos ribų) svetimybė *mužikas*, žargonybė *runkelis* ir kt.

Du priešingi požiūriai į kaimo žmogų yra universalus ir senas reiškinys.

Teigiamo vertinimo atveju atskaitos taškas (*tertium comparationis*) yra ne pats vertintojas ir ne miesto žmogus, o bendresnis savybių, tradiciškai laikomų teigiamomis, lygmuo. Akivaizdu, kad vartojamas gali būti ne vienas iš aptartųjų pirmosios *kaimiečio* reikšmės sinonimų.

Neigiamam vertinimui atskaitos taškas paprastai yra miesto žmogus – jeigu ir nepasakytas, tai implikuotas, numanomas. Neigiamos reikšmės neturi *laukininkas*, *sodietis*, *ūkininkas*, *žemdirbys*. Iš aptariamųjų sinonimų menkinamąja reikšme dabartinėje vartosenoje akivaizdžiai konkuruoja trijulė *mužikas*, *runkelis*, *kaimietis*. Žargone „kaimiečio“ ir „prasčioko, tamsuolio“ reikšme dar vartojama metonimija *kaimas*.

Literatūra ir šaltiniai

A i s t i s 1991 – Jonas Aistis, *Dievai ir smūtkeliai* [...], Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga.

BLKŽ – Bendrinės lietuvių kalbos žodynas [prieiga internete: http://bkz.lki.lt].

D a n k i s a s 2020 – Algirdas Dankisas, „Sielos ligos“, *Pelėdos valanda*. Kūrybos rinktinė (sudarė Džiuljeta Maskuliūnienė), Kuršėnai: Šiaulių rajono savivaldybės viešoji biblioteka, 275–276.

DLKT – Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas [prieiga internete: http://tekstynas.vdu.lt].

DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 7-as patais. ir papild. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.

FŽ – Frazeologijos žodynas (redagavo Jonas Paulauskas), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.

int. – pavyzdžiai iš interneto šaltinių.

J a k a i t i e n ė 2010 – Evalda Jakaitienė, *Leksikologija*, 2-as leid., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

K a z l a u s k a i t ė 2008 – Lina Kazlauskaitė, „Opozicijos *kaimas–vienkiemis* sinonimai lietuvių kalbos žodynuose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 4, 71–79.

K v a š y t ė, M a s k u l i ū n i e n ė, Ž u p e r k a 2020 – Regina Kvašytė, Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka, „Daiktavardžių *kaimietis*, *kaimietė* kontekstai dabartinėje publicistikoje“, *Gimtoji kalba*, 6, 3–9.

LKND – Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas [prieiga internete: http://naujazodziai.lki.lt].

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, t. I–XX, Vilnius, 1956–2002.

LKŽŽ – Robertas Kudirka, *Lietuvių kalbos žargono ir nenorminės leksikos žodynas*, 2-asis patais. ir papild. leid., Kaunas: Technologija, 2012.

LR TB – Lietuvos Respublikos terminų bankas [prieiga internete: http://terminai.vlkk.lt, žiūrėta 2020-10-08].

LŽŽ – Egidijus Zaikauskas, *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargono žodynėlis*, Vilnius: Alma littera, 2007.

M a ž e i k i s 2020 – Gintautas Mažeikis, „Aš esu rizikos grupės asmuo“ [prieiga internete: www.lrt.lt, žiūrėta 2020-04-27].

M i l i ū n a i t ė 2009 – Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mt – Metai (žurnalas).

P i k č i l i n g i s 1975 – Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, t. 2, Vilnius: Mokslas.

RLKŽ II – *Rusų–lietuvių kalbų žodynas*, t. II (sudarė Chackelis Lemchenas), Vilnius: Mokslas, 1983.

S – Sinonimai [prieiga internete: https://zodis.eu/sinonimai/kaimietis, žiūrėta 2020-10-08].

$SŽ_1$ – Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1980.

$SŽ_2$ – Antanas Lyberis, *Sinonimų žodynas*, 2-asis patais. leid., Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2002.

ŠKr – Šiaulių kraštas (dienraštis).

TV – televizija.

V a s k e l i e n ė 2020 – Jolanta Vaskelienė, „Daiktavardžio *kaimas* darybos lizdas“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 26, 152–172.

V e r t e l i s 2017 – Vladas Vertelis, „Kas esi: šuo, runkelis ar vatnikas?“ [prieiga internete: old.skrastas.lt, žiūrėta 2017-09-20].

Regina Kvašytė, Kazimieras Župerka

Daiktavardžio *kaimietis* sinonimai dabartinėje lietuvių kalboje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *kaimietis*, *konotacija, sinonimai*, *vartosena*.

Iki šiol lietuvių kalbos žodynuose buvo fiksuojama viena daiktavardžio *kaimietis*, *-ė* reikšmė: „kaimo gyventojas“. Dabar *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* nurodoma ir kita šio žodžio reikšmė: „*menk*. sakoma apie neišsilavinusį, prasto skonio ir pan. žmogų, kuris nebūtinai kilęs iš kaimo.“ Pripažįstant pastarąją reikšmę tenka konstatuoti, kad *kaimietis* (kaip dominantė) patenka ne tik į sąvoką „kaimo žmogus“ reiškiančių sinonimų eilę, bet ir į menkinamąją reikšmę reiškiančių artimos reikšmės (sinonimiškų) žodžių eilę. Todėl tikslinga apžvelgti išsiplėtusią *kaimiečio* sinonimiką. Sinonimų žodynuose 1-osios reikšmės būdingiausi sinonimai yra *sodietis* ir *valstietis*. *Valstietis* įtrauktas į sąvoką „kaimo žmogus“ nusakančių sinonimų eilę su nuoroda „nutolusios reikšmės žodis“; jo žodyninis apibrėžimas yra „kas verčiasi žemės darbu, žemdirbyste“. Toks apibrėžimas leidžia prie *kaimiečio* „kaimo gyventojo“ sinonimų eilės prišlieti *žemdirbio* (dominantė) sinonimų eilę: *laukininkas*, *ūkininkas* ir kt.; *valstietis* susieja tas dvi sinonimų eiles.

Antrajai *kaimiečio* reikšmei artimą sinonimų eilę sudarytų *prastuolis*, *prasčiokas*, taip pat, išeinant už bendrinės kalbos ribų, svetimybė *mužikas*, žargonybė *runkelis*.

Straipsnyje su daiktavardžiu *kaimietis*, *-ė*, laikantis plačios sinonimų sampratos, reikšmės, konotacijos ir vartojimo atžvilgiu gretinami šie žodžiai: *sodietis*, *valstietis*, *žemdirbys*, *laukininkas*, *ūkininkas*, *prastuolis*, *prasčiokas*, *mužikas*, *runkelis*. Medžiaga rinkta iš visų *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyne* pateikiamų stilių kontekstų, taip pat iš kitų dabartinės lietuvių kalbos tekstų.

Regina Kvašytė, Kazimieras Župerka

Synonyms of the Noun *kaimietis* in the Contemporary Lithuanian Language

S u m m a r y

Key words: *villager*, *connotation*, *synonyms*, *use*.

Earlier, dictionaries of the Lithuanian language would record only one entry of the meaning of the noun *kaimietis*, *-ė* (‘a male / female villager’ in Lithuanian): “a village inhabitant”. Presently, the Dictionary of the Literary Lithuanian Language (Lith. *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*) indicates another meaning of the word: “pejorative meaning – an uneducated, of bad taste, etc. person who not necessarily comes from a village”. Acknowledging the latter meaning, it remains stating that *kaimietis* (as a dominant) falls

not only to the row of synonyms with the concept "a village man", but also to the row of similar words (synonymous) bearing a pejorative meaning. Therefore, it is purposeful to review the extended synonymy of the noun *kaimietis*. The dictionaries of synonyms display the most characteristic synonyms of the first meaning: *sodietis* ('a homestead peasant') and *valstietis* ('a peasant'). The word *valstietis* is included in the row of synonyms characterising the notion "a village man"', with reference to "a word with a distant meaning"; its definition in the dictionary is "the one who is engaged with the earthwork, agriculture work". Such definition allows the row of synonyms *žemdirbys* ('an agriculturalist') (as a dominant) joining the row of synonyms of *kaimietis* meaning "a village inhabitant": *laukininkas* ('a field peasant'), *ūkininkas* ('a farmer'), etc.; *valstietis* is the link between these two rows of synonyms.

The second row of synonyms with a similar meaning to that of *kaimietis* would comprise *prastuolis* ('a lowbrow'), *prasčiokas* ('a hick'); also, outside the limits of the literary language, it includes a barbarism *mužikas* ('a kern'), a jargon word *runkelis* ('a person as mindless as a beetroot').

The article maintains a broad notion, meaning, connotation and use of synonyms of the noun *kaimietis*, *-ė*; thus, the following words are compared: *sodietis*; *valstietis*; *žemdirbys*, *laukininkas*, *ūkininkas*, *prastuolis*, *prasčiokas*, *mužikas*; *runkelis*. The material was collected from all texts of different styles presented in the Corpus of the Contemporary Lithuanian Language (Lith. *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*), also from other texts of the contemporary Lithuanian language.

Regina KVAŠYTĖ
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 25
LT-76351 Šiauliai
[regina.kvasyte@su.lt]

Kazimieras ŽUPERKA
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 25
LT-76351 Šiauliai
[k.zuperka@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 29 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 29 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 162–175.
ISSN 1822-7309

Tarp krepšinio ir politikos: Lietuva ir lietuviai 2010–2014 metais Rusijos žiniasklaidoje

Silvija PAPAURĖLYTĖ-KLOVIENĖ
Šiaulių valstybinė kolegija

Pagrindinės sąvokos: *diskurso analizė*, *Lietuvos ir Rusijos santykiai*, *politikos diskursas*, *precedentiniai tekstai*, *viešasis diskursas*.

Įvadinės pastabos

Lietuvių ir rusų tautas visą laiką siejo artima geografinė padėtis, nulėmusi ir daug bendros istorijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, iki Abiejų Tautų Respublikos padalijimo ir po jo, kai lietuvių gyvenamos žemės tapo Rusijos imperijos dalimi (Носов 2014). Šalys palaikė diplomatinius santykius po to, kai 1918 metais Lietuva pirmą kartą tapo nepriklausoma valstybe. 1940–1990 metais Lietuva buvo viena iš tuometinės Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos (TSRS) respublikų. Į TSRS Lietuva pateko ne savo noru, visi penki buvimo toje tariamai laisvų respublikų sąjungoje dešimtmečiai pareikalavo daugybės žmonių aukų – tremtis, pasipriešinimo okupacinei valdžiai judėjimas, kurį laiką buvęs labai aktyvus, vėliau keitęs savo formas.

1990 metais atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės savarankiškumo TSRS kurį laiką apskritai nenorėjo pripažinti ir, kaip parodė 1991 metų sausio 13-osios įvykiai, jėga siekė atkurti tą santykį, kuris buvo iki 1990 metų kovo 11 dienos. TSRS 1991 metų gruodį virto Nepriklausomų Valstybių Sandrauga (NVS), iš kurios vėliau viena po kitos išstojo kelios šalys – buvusios tarybinės respublikos. Rusija laikoma viena iš NVS kūrėjų ir jos lydere, todėl Lietuvos bendravimas su Rusija yra viena iš svarbių Lietuvos užsienio politikos sričių.

Santykiai tarp Lietuvos ir Rusijos dėl nevienodai suvokiamų ir interpretuojamų istorijos faktų (pavyzdžiui, 1940 metų Lietuvos okupacijos ir aneksijos), skirtingai besiklostančių politinių aplinkybių (santykio su trečiosiomis šalimis[1]) visada buvo linkę kisti, o tai lemia skirtingą politinę atmosferą – nuo šiltesnių periodų iki nesusikalbėjimų, priešiškumo ir konfliktų. Ainius Lašas ir Davidas J. Galbreathas aptaria Baltijos šalių ir Rusijos dvišalius santykius, istorijos nulemtą nepasitikėjimą (Lašas, Galbreath 2013). Autoriai teigia, kad abipusę įtampą dar labiau padidino Estijos, Latvijos ir Lietuvos narystė Europos Sąjungoje (ES) ir

[1] Pavyzdžiui, Lietuva nepripažįsta Krymo aneksijos ir visų vėlesnių su tuo susijusių Rusijos veiksmų.

Šiaurės šalių kariniame aljanse (NATO). Baltijos šalys dar mažiau pasitiki Rusija, kuri tampa vis labiau autoritarinė. Pasak Lašo ir Galbreatho, „nepaisant strateginių pokyčių gynybos srityje ir sprendžiant mažumų problemas, Baltijos–Rusijos santykių trajektorija ir kokybė nepasikeitė. Nors konfrontacija dėl rusų mažumos šiek tiek susilpnėjo, neišspręsta sienos su Estija ir Latvija problema, liko su energija susiję klausimai ir regioninio saugumo rūpesčiai, veikiami sovietmečio palikimo ir atitinkamai skirtingų kolektyvinės istorijos interpretacijų ir prisiminimų“ (Ibid., 168). Vadinasi, galima teigti, kad stipri yra neigiamo santykio dominantė, apimanti Rusijos ryšius ne tik su Lietuva, bet ir su kitomis Baltijos valstybėmis. Dovilė Jakniūnaitė apibendrina, kad įtemptiems ir nepasitikėjimo kupiniems Rusijos ir trijų Baltijos valstybių santykiams įtakos turi susiduriantys ir konfliktuojantys savo vietos tarptautinėje politikoje apibūdinimai ir iš jų kylantys veiksmai (J a k n i ū n a i t ė 2013, 21–45; 2015, 87–88) (dar apie Lietuvos ir Rusijos santykius žr. M i š í k, P r a c h á r o v á 2016; U š a c k a s 2000; taip pat žr. B a l m a c e d a 2013).

Žinoma, minėtos neigiamos santykių dominantės negalima suabsoliutinti ir priskirti visiems abiejose šalyse gyvenantiems žmonėms, nes tai jau reikštų visuotinį priešiškumą ir visuotinę neapykantos atmosferą.

Šiame straipsnyje dėmesys sutelkiamas į šalies oficialiąją poziciją deklaruojantį Rusijos viešąjį diskursą ir jame reiškiamas nuostatas Lietuvos atžvilgiu.

Viešojo diskurso analizė yra viena iš galimybių aprašyti dviejų šalių santykių pobūdį. Lietuvių kalbotyroje kol kas dar nenagrinėta, kokiomis kalbinės raiškos priemonėmis ir kokio pobūdžio informacija apie Lietuvą ir jos gyventojus pateikiama Rusijos žiniasklaidoje. Iš pavienių tekstų analizės galima daryti prielaidą, kad viešajame diskurse skelbiamos informacijos turinys pirmiausia skirtas tam, kad kuo daugiau Rusijoje gyvenančių žmonių būtų įtikinti oficialiosios šalies politikos Lietuvos atžvilgiu pagrįstumu.

Straipsnyje pristatomo tyrimo **tikslas** – aprašyti dalį koncepto LIETUVA turinio 2010–2014 metų oficialiojoje Rusijos žiniasklaidoje, t. y. aptarti, koks Lietuvos vaizdinys buvo kuriamas minėto laikotarpio viešajame Rusijos diskurse. Tyrimo išvadų pagrindu galima apibendrinti pagrindinius akcentus, Rusijos žmonių sąmonėje formuojančius koncepto turinį.

Remiantis iš 2010–2014 metų tekstų išrinktais žodžių *Литва* (lie. Lietuva), *литовский* (lie. lietuviškas), *литовская* (lie. lietuviška), *литовское* (lie. lietuviškas), *литовские* (lie. lietuviški), *литовец* (lie. lietuvis), *литовцы* (lie. lietuviai) vartojimo pavyzdžiais iš Nacionalinio rusų kalbos tekstyno periodikos[2] dalies (http://ruscorpora.ru/new/)[3], išskiriamos dažniausios tekstuose gvildenamos temos, vyraujantys vertinimo polinkiai. Dėmesys sutelkiamas ir į tekstų antraštes,

[2] Tekstyne minėtų žodžių vartojimo pavyzdžiai figūravo laikraščių *РБК Дейли* (toliau tekste – *РБК Д*), *Известия* (toliau tekste – *И*), *Комсомольская правда* (toliau tekste – *КП*), *Советский спорт* (toliau tekste – *СС*), *Труд-7* (toliau tekste – *Т*) tekstuose.

[3] Tyrimo metu visame tekstyne buvo 433 373 dokumentai, juos sudarė 226 975 485 žodžiai.

žurnalistų aktualizuojamus precedentinius tekstus, tekstų paveikumui padidinti panaudotas aliuzijas į abiejų šalių istoriją. Straipsnio išvados paremtos daugiau nei 150 pavyzdžių analize. Atliekant tyrimą pasitelktas diskurso analizės metodas, padedantis atskleisti kalbinėje medžiagoje užfiksuotas pasaulio suvokimo kryptis.

2010–2014 metų laikotarpis analizei pasirinktas neatsitiktinai. Pirmiausia tai yra Prezidentės Dalios Grybauskaitės pirmosios kadencijos laikas, apimantis santykių su kitomis šalimis ribų nusistatymą, 2011 metų vasarą Lietuvoje vykusį Europos krepšinio čempionatą, Rusijos atsisakymą 2014 metais įsileisti Europos Sąjungoje, JAV, Australijoje ir Kanadoje pagamintus maisto produktus, 2011 metais pradėtą ir Rusijos žiniasklaidoje labai plačiai aptartą ikiteisminį tyrimą dėl Rusijos agresijos 1991 metų sausį ir politiko Algirdo Paleckio žodžių, kad „savi šaudė į savus“, taip pat daug kitų įvykių, kurie tiesiogiai susiję su Lietuvos ir Rusijos santykiais bei jų kaita. Rusijoje per šį laikotarpį prezidentą Dmitrijų Medvedevą 2012 metais pakeitė prezidentas Vladimiras Putinas. 2014 metais Rusijos mieste Sočyje vyko žiemos olimpinės žaidynės. Tais pačiais metais Rusija aneksavo Krymą, prisidėjo prie neramumų Ukrainoje, Donecko ir Lugansko regionuose sukurstymo. Šie įvykiai sukėlė tarptautinės bendruomenės reakciją.

Teorinės nuostatos

Atliekant tyrimą laikytasi nuomonės, kad konceptas yra visa informacija apie daiktą ar reiškinį, esanti kurios nors kalbos vartotojų sąmonėje. Be kitų šaltinių (pavyzdžiui, muzikos, dailės kūrinių ir kt.), koncepto turinį padeda atskleisti kalbinės medžiagos analizė. Visa konceptui priklausanti informacija sąlygiškai gali būti skirstoma į loginę (patikrinamą pojūčių organais) ir subloginę (tai, kas negali būti patikrinta jutimais). Bet kurio koncepto turinio aprašymas niekada nebus baigtinis, nes nuolatos atsiranda naujos informacijos, galinčios papildyti tai, kas žinoma. Kurios nors kalbinės bendrijos narių sąmonėje esančių konceptų turinys iš dalies atskleidžiamas viešajame diskurse.

Diskursas yra ne tik pats tekstas, bet ir socialinis kontekstas, apibūdinantis komunikacijos proceso dalyvius ir nuo foninių žinių priklausantį kalbos kūrimą, suvokimą (Чудинов 2003, 248). Teoriškai diskurso tipų sąrašas nėra baigtinis, jis priklauso ne tik nuo tekstų temų, bet ir nuo numanomų adresatų, plg.: politikos diskursas, karo diskursas, sveikatos diskursas, pedagoginis diskursas etc. Pagal galimą santykį su tiksline grupe diskursas gali būti viešasis arba priklausantis kuriai nors vienai grupei. Viešasis diskursas neturi vienos tikslinės adresatų grupės, jis orientuotas į apskritai visus ta kalba kalbančius ir tekstus skaitančius žmones. Diskurso ryšys su kalbos pasaulėvaizdžiu yra dvikryptis: abu fenomenai ne tik atspindi vienas kitą, bet ir kuria vienas kito turinį, formuoja vertinimo kryptis.

Diskursui apskritai yra būdingas ideologinis aspektas, nes diskursas ne tik nulemtas visuomenėje vyraujančių nuomonių ir nuotaikų, bet ir jas kuria, stiprina. Kai tai, apie ką rašoma, yra tekstus skaitančių žmonių aplinkoje, jie turi bent teorinę galimybę pasitikrinti, kiek aprašymai atitinka tikrovę. Pavyzdžiui, suabejojus kurios nors vienos žiniasklaidos priemonės galimai neobjektyviu straipsniu apie

politinę partiją, verslo įmonę ar visuomeninę organizaciją, galima daugiau informacijos ieškoti kituose žiniasklaidos šaltiniuose, pasitelkti tiesioginius kontaktus arba įsitikinti įvertinus pačiam (aišku, jeigu geografinė padėtis ir kitos aplinkybės leidžia tai įgyvendinti).

Vienos valstybės viešajame diskurse kitos šalies realijų aprašymai visada bus pateikti daugiau ar mažiau ideologizuotai – tai priklauso nuo tų šalių santykių istorijos ir dabartinės situacijos. Jeigu tarpusavio santykių istorijoje dominavo nesantaika, kovos motyvas, konkurencija, konfrontacija ir liko iki galo neišspręstų problemų, tikėtina, kad viešajame diskurse tai figūruos – eksplicitiškai ar implicitiškai, kitaip tariant, kova bus tęsiama ir problemos (ne)sprendžiamos (arba ir dar labiau gilinamos) jau viešojo diskurso lygmeniu. Kyla pavojus, kad taip tikslingai bus kuriamas nuo tikrovės daugiau ar mažiau nutolęs vaizdas, o bendrame negatyviame šalių santykių fone jis įgaus iškreiptas formas. Faktų apie kitos šalies vidaus arba užsienio politiką, teisinius procesus, socialinio gyvenimo aktualijas didžioji dalis tekstus skaitančių žmonių negali patikrinti, nežino, kiek tai atitinka tikrovę, todėl gali būti, kad dėl ideologijos poveikio formuojasi neteisinga visuomenės nuomonė, skaitytojų (per juos ir kitų žmonių) sąmonėje kuriamos neigiamos nuostatos, o jos yra prielaida atitinkamiems elgesio modeliams atsirasti.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad vienos šalies viešajame diskurse publikuojami tekstai apie kitą šalį (ypač jeigu tos šalys turi iki galo neišspręstų probleminių klausimų) greičiausiai visada turės politikos diskurso atspalvį. Nagrinėjant ir, atrodo, nuo politikos nutolusias temas (sportas, žemės ūkis, kultūra) patogu yra parinkus tinkamą situaciją pareikšti požiūrį ir politikos temomis, nes minėtų temų sukelta emocinė reakcija gali paskatinti ir tikslingai kuriamą politiškai angažuotos informacijos priėmimą.

Tokias prielaidas patvirtina ir žurnalistikos teoretikų teiginiai. *Žurnalistikos pagrindų* vadovėlyje apie žurnalistų tekstų poveikį skaitytojų sąmonėje esančiam ir žmonių elgesį lemiančiam pasaulio suvokimui rašoma taip: „Žiniasklaidos priemonės poveikis auditorijai tuo didesnis, kuo teisingiau ji atspindi tikrovę, kuo objektyvesnę ir aktualesnę pateikia informaciją, kuo geriau tenkina žmonių poreikius ir interesus“ (U r b o n a s 2007, 190). Jeigu rašoma apie tą tikrovę, kuri daliai skaitytojų tėra pažįstama tik iš tos pačios žiniasklaidos, pavojus sukurti tikrovės neatitinkantį pasaulio vaizdą yra dar didesnis. Juk žurnalistų pateikiamus ir apibendrinamus faktus dauguma skaitytojų dažniausiai priima kaip natūraliai egzistuojančius, nesistengiama išsiaiškinti, kaip yra iš tiesų. Kai skirtingose masinės informacijos priemonėse pateikiami tekstai papildo vienas kitą, sukuriamas dar didesnis tariamo patikimumo ir pagrįstumo įspūdis.

Galima daryti prielaidą, kad santykių problemų turinčių šalių viešuosiuose diskursuose siekis informuoti skaitytoją tikrai nėra prioritetas, nes paprastai labiausiai yra siekiama formuoti ir stiprinti politiškai šališką ir, kaip įsivaizduojama, vienintelę teisingą nuomonę apie kitos šalies realijas.

Tyrimas

Atliekant straipsnyje pristatomą tyrimą, pirmiausia iš Nacionalinio rusų kalbos tekstyno periodikos dalies surinkti žodžių *литовский*, *литовская*, *литовское*, *литовские*, *литовец*, *литовцы* vartojimo pavyzdžiai buvo sąlygiškai suklasifikuoti į kelias grupes pagal juose vyraujančią temą: Lietuvos vidaus ir užsienio politika (minėtina tuo laikotarpiu labai plačiai aptariama sausio 13-osios tema ir su ja susijęs A. Paleckio teismo procesas), sportas (iš esmės daugiausia rašoma apie krepšinį, dar šiek tiek dėmesio skiriama futbolui ir šiuolaikinei penkiakovei)[4]. Atkreipiamas dėmesys į išskirtinesnes antraštes, siekiama šifruoti žiniasklaidoje pasitelkiamus precedentinius tekstus.

Sausio 13-osios interpretacija

Ši Lietuvai skaudi tema Rusijos žiniasklaidoje kvestionuojama. 1991 metų sausio 13-ąją Lietuvoje buvo mėginta atkurti TSRS politinę valdžią, pasitelkus šios šalies karius ir dalį ankstesnei santvarkai lojalių vietinių gyventojų. Tam iš dalies palankios aplinkybės susidarė Kazimieros Prunskienės vyriausybei kelis kartus padidinus maisto produktų kainas. Kilusio žmonių nepasitenkinimo nepakako perversmui suorganizuoti, todėl buvo pasitelkta TSRS armija ir vietinės komunistų partijos, judėjimo „Jedinstvo“ atstovai. Kadangi buvo numanoma, kad priešiškos jėgos gali pulti tuometinės Aukščiausiosios Tarybos pastatą, siekti užimti Radijo ir televizijos komitetą, Televizijos bokštą, žmonės rinkosi ginti strategiškai svarbių pastatų. Radijo ir televizijos komiteto, Televizijos bokšto gynimo metu žuvo keliolika žmonių, sužeista daugiau kaip 700.

Skaitytuose šio laikotarpio Rusijos žiniasklaidos tekstuose tragiškų 1991 metų sausio įvykių tema pateikiama siekiant sukurti nuomonę, kad tuometinės TSRS kariai juose nedalyvavo, o į žmones šaudė patys lietuviai:

Никаких подтверждений того, что 13 гражданских лиц погибли от рук советских военнослужащих, литовская сторона не предоставила, что по крайней мере 6 потерпевших были убиты сверху и в спину, минимум двое были задавлены автомобилями, а вовсе не танками, еще у одного человека был инфаркт миокарда и в одном случае 7 выстрелов были произведены в уже мертвое тело… (Г. Сапожникова[5], Свидетели гибели защитников телебашни: Стреляли с крыш! И сами литовцы! Часть 2-я // *КП* 2012-01-31)[6].

Žurnalistė Galina Sapožnikova išsamiai gvildena A. Paleckio temą. Šis asmuo viešai suabejojo, kad 1991 metų sausio 13-ąją Vilniuje prie televizijos bokšto į

[4] Atkreiptinas dėmesys, kad pavyzdžių skirstymas gali būti diskutuotinas, nes, be pagrindinės temos, didžiojoje jų dalyje jaučiamas ir politinis atspalvis.

[5] Toliau cituojant Rusijos periodiką teksto autorius nėra nurodomas – išskyrus šią išimtį. Tekstus laikraščiui *Комсомольская правда* rašiusi Galina Sapožnikova išsiskiria ypatingu dėmesiu Sausio 13-osios temai: išleista jos knyga *Кто кого предал. Как убивали Советский Союз и что стало с теми, кто пытался его спасти* (knyga išėjo ir lietuvių kalba, vertimo pavadinimas – *Išdavystės kaina*), 2019 metais dėl savo veiklos žurnalistė Lietuvoje paskelbta nepageidaujamu asmeniu.

[6] Tekste pasviruoju šriftu pateikiami atskiri sakiniai iš tekstų, tiesiuoju – antraštės.

žmones šaudė tuometinės TSRS kariai. Vienoje 2011 metais pasirodžiusioje radijo laidoje Paleckis pareiškė, kad „savi šaudė į savus“[7], ši frazė vėliau buvo labai intensyviai eksploatuojama Rusijos žiniasklaidoje.

G. Sapožnikova Rusijos žiniasklaidoje A. Paleckį pristato kaip labai išsilavinusį ir puikios karjeros vertą politiką: *Блестящее образование, четыре абсолютно свободных иностранных языка, прекрасная карьера в литовском МИДе, загранкомандировки и все, что полагается иметь представителю политической элиты. Все, кроме убеждений, которые совершенно не вписываются в современный литовский ландшафт* (Г. Сапожникова, Неужели в 1991-м в Вильнюсе «свои стреляли в своих»? Часть 1-я // *КП* 2012-01-12).

Pasak žurnalistės, A. Paleckis pradėjo ilgai truksiančią kovą su neteisybe, nes jis iš esmės nesutinka su kai kuriais svarbiausiais Lietuvos istorijos faktais: *Борьба за правду, в которую литовское государство вынудило ввязаться Альгирдаса Палецкиса, будет невероятно трудной – потому что легенда о советской агрессии впаяна в новейшую литовскую историю* (Г. Сапожникова, Литва готовит для России «список Палецкиса» // *КП* 2013-01-22). Taigi, taip tikslingai ir negailint spalvų kuriamas A. Paleckio – bebaimio kovotojo už teisybę – mitas.

Neįgyvendinti siekiai

Rusijos periodikoje dabartinis Lietuvos gyvenimas iš esmės vaizduojamas akcentuojant tai, kas galimai netenkina pačių lietuvių. Lietuva iš buvusios TSRS sudėties pasitraukė siekdama nepriklausomybės. Pasirodo, kad dabar šalis taip pat nėra laisva – tekstuose pabrėžiama priklausomybė nuo Jungtinių Amerikos Valstijų ir kitų Vakarų šalių. Teksto suvokimą supaprastina pasitelktos tarybinių laikų realijos, savotiški precedentiniai fenomenai: *Глав стран Прибалтики вызвали в «вашингтонский обком»* // *И* 2013-08-13; Г. Сапожникова, *Михаил Хазин – в годовщину путча: «Не хотите зависеть от вашингтонского обкома? А зачем тогда СССР разваливали?!»* // *КП* 2013-08-20. Visi Baltijos šalių gyventojai tapatinami su į Rusiją masiškai uždarbiauti vykstančiais ir pačius įvairiausius darbus dirbančiais tadžikais: Г. Сапожникова, *Как прибалты стали «англотаджиками»?* Часть 2 // *КП* 2013-11-15. Masiškai į Vakarų šalis dirbti menkos kvalifikacijos reikalaujančių darbų lietuviai, pasak Rusijos periodikos, važiuoja todėl, kad pačioje Lietuvoje (ir ne tik joje) klesti skurdas, socialinė neteisybė: *Месяца через три все повторится – и латыши, и литовцы, и эстонцы снова поедут на эти дождливые острова, убеждая себя и окружающих, что «лучше мыть сортиры за деньги, чем жить в сортире и ждать, пока правительство выльет на тебя очередную порцию дерьма* (Г. Сапожникова, Почему прибалты стали «англотаджиками»? Часть 1 // *КП* 2013-11-14). Siekis

[7] Dėl šio teiginio 2012 metais vykusiame teisme A. Paleckis buvo išteisintas remiantis tuo, kad jis skelbė ne savo, o iš kitų šaltinių paimtas mintis. Tuo metu, kai buvo rengiamas straipsnyje pristatomas tyrimas, Paleckis buvo laikomas suimtas dėl kaltinimo šnipinėjimu Rusijos naudai.

parodyti gyvenimo Lietuvoje beviltiškumą yra toks didelis, kad net ir aprašant gyvenimo lygį kitose Europos šalyse akivaizdžiai prasilenkiama su realybe: *Я очень хорошо понимаю, что многие люди в странах Балтии доведены до ужасного состояния и что вынуждены ехать в Европу, потому что там после оплаты счетов хотя бы остаются деньги на еду и одежду* (Г. Сапожникова, Почему прибалты стали «англотаджиками»? Часть 1 // *КП* 2013-11-14).

Natūralu, kad tokioje nusigyvenusioje, pasak Rusijos žiniasklaidos, šalyje gaminami nekokybiški produktai. Nors draudimas į Rusiją įvežti maisto produktus iš kai kurių šalių (tarp jų ir iš Lietuvos) buvo pradėtas dėl, esą, suprastėjusios tų produktų kokybės, vis dėlto į viešąjį Rusijos diskursą pateko teiginys, kad maisto produktų boikotas greičiausiai buvo nulemtas politinių priežasčių, plg.: *Разговоры о том, что литовские молочные продукты подурнели, идут с конца сентября. Тогда Роспотребнадзор объявил о том, что экспертиза выявила некачественную «молочку» из этой страны* (Россия может закрыть границу для молока и сыра из Литвы // *КП* 2013-10-06); *Начальник отдела закупок ООО «Гермис ПРО» (дистрибутор продуктов под брендами «Сваля» и «Рокишкио») Игорь Мерзлов считает, что эмбарго на ввоз является скорее политической мерой* (Запрещенные литовские продукты останутся в российских магазинах // *И* 2013-10-08).

Viena iš tokio vienpusiško Lietuvos aprašymo oficialiojoje Rusijos žiniasklaidoje priežasčių yra iki galo neišspręsti politiniai klausimai. Šalių istorijoje būta įvairių santykių etapų ir įvairių įvykių, aliuzijas į kuriuos žurnalistai pritaiko rašydami skirtingomis (ir nebūtinai politinėmis) temomis, plg.: *Ивана Сусанина, который «терпя от тех польских и литовских людей немерные пытки, про нас, Великого Государя, тем польским и литовским людям, где мы в те поры были, не сказал, и польские и литовские люди замучили его до смерти»* (Революция в русском нон-фикшн произойдет, когда научатся писать некрологи // *И* 2012-06-14); *Поднявший народ на освободительную борьбу с интервентами предстоятель РПЦ, напомним, погиб в 1612 году в подземельях Чудова монастыря, куда его бросили польско-литовские захватчики* (Слышу в Кремле пение латинское и не могу терпеть // *КП* 2012-05-03); Русско-литовское княжество. В плей-офф вышли шесть российских клубов и два литовских // *СС* 2012-03-19. Visiems išsilavinusiems žmonėms žinomų įvykių paminėjimas yra orientuotas į tai pačiai kultūrinei bendrijai priklausančius žmones. Aišku, tekstuose figūruoja tik tokie faktai, kurie Rusiją parodo kaip nekaltai puolamą šalį.

Antraščių ekvilibristika

Labai didelė dalis skaitytų tekstų antraščių yra kategoriški teiginiai, kuriuose pateikiamas šokiruojantis faktas, galimai nusakantis viso straipsnio ir jame siunčiamos žinutės esmę. Turint galvoje Rusijos praeitį, dalis tokių teiginių skamba kaip akibrokštas, galintis įžeisti daug žmonių, plg.: Литовский чиновник примерил свастику // *И* 2012-10-09; В Литве оправдали свастику // И 2010-05-21; Вильнюс не сдает нацистских палачей. Ведь они же – свои! // *КП* 2012-03-15.

Tiek pat šokiruojančios yra ir su labai netolima Lietuvos praeitimi arba dabar-

timi siejamos antraštės, pvz.: Литва занялась политическими преследованиями? // *КП* 2012-07-17; Г. Сапожникова, Свидетели гибели защитников телебашни: Стреляли с крыш! И сами литовцы! // *КП* 2012-01-13; Литва – страна без будущего и настоящего // *КП* 2010-10-06.

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, siekiant dar didesnio antraštės įtaigumo ne tik pasitelkiami emocijas išreiškiantys sakinio galo ženklai, bet ir rašomas ilgas tekstas. Tikėtina, kad, perskaičius tokią antraštę, gali nebelikti poreikio skaityti visą straipsnio tekstą, nes pagrindinė informacija jau pateikta.

Antraštėse mintis dažnai suabsoliutinama, nors paties straipsnio turinys atskleidžia, kad toks apibendrintas teiginys greičiausiai neturi realaus pagrindo, pvz.: Парламент Литвы не хочет отдавать детей геям // *И* 2013-05-23; Россия не оставляет попыток забрать своих детей из Литвы // *И* 2012-08-09. Tuo atveju, jeigu straipsnio teksto potencialūs skaitytojai neperskaitys, dramatiška antraštė labiau ne informuos, o dezinformuos.

Precedentiniai tekstai

Precedentinius tekstus paprastai galima apibūdinti kaip tekstus tekstuose: vieno autoriaus (autorių) jau parengtas tekstas sąmoningai įterpiamas į naują tekstą, todėl suvokiant pastarąjį turima galvoje ir su precedentiniu tekstu siejama informacija (aišku, jeigu skaitytojai precedentinį tekstą atpažįsta). Turint galvoje skirtį tarp pasaulinės kultūros ir kurios nors tautos kultūros, natūralu, kad Rusijos žiniasklaidos tekstuose pasitelkiami su pasauline kultūra siejami precedentiniai tekstai. Jie yra įvairūs – nuo vaikų literatūros iki populiariosios muzikos dainų. Galima daryti prielaidą, kad visų tokių tekstų paskirtis – ne tik lakoniškai pateikti kuo daugiau informacijos, bet ir formuoti atitinkamą santykį su aprašoma situacija ir joje veikiančiais žmonėmis, plg.: – Успасских – это такой Карабас-Барабас, который до дрожи пугает весь литовский политический кукольный театр // *И* 2012-11-29. Show must go on! Армейцы без проблем победили «Жальгирис» и вновь порадовали публику красивой игрой // *СС* 2011-11-24. Литва готовит для России «список Палецкиса» // *КП* 2013-01-22.

Minėtuose pavyzdžiuose pasitelkti precedentiniai tekstai aprašytas situacijas dramatizuoja skirtingu laipsniu. Pirmajame pavyzdyje minimas lėlių teatro savininkas Karabasas Barabasas viso labo yra labiau gąsdinantis, o ne iš tikro pavojingas personažas. Tiems, kurie žino kūrinio apie medinį berniuką Buratiną siužetą, aišku, kad su šiuo veikėju siejamas blogis bus nugalėtas. Antrasis pavyzdys suvokimą nukreipia į pasaulinei kultūrai priklausantį fenomeną. Taip vadinosi paskutinė britų muzikanto, roko grupės *Queen* dainų autoriaus ir vokalisto Fredžio Merkurio daina[8]. Paskutiniame pavyzdyje pateikta aliuzija į filmą apie holokaustą „Šindlerio sąrašas“ jau minėtą politiką A. Paleckį prilygina persekiotiems ir žuvusiems nekaltiems žydų tautybės žmonėms. Kadangi šis tekstas figūruoja vieno iš straipsnių antraštėje, jo perteikiama informacija galimai yra dar paveikesnė.

[8] Šis populiarus atlikėjas 1991 metais mirė nuo AIDS sulaukęs vos 45-erių, todėl dainą galima laikyti savotišku atsisveikinimu su gerbėjais.

Į sportą – be išankstinių nuostatų

Visiškai kitokios tonacijos pasirenkamos tada, kai tekstuose rašoma apie sportą ir sportininkus ar trenerius iš Lietuvos. Praktiškai visi jie apibūdinami kaip geriausi savo srities specialistai. Tarp karjerą Rusijoje pasirinkusių Lietuvos sporto atstovų daugiausia yra krepšininkų: *Один из лучших баскетболистов Европы 33-летний Рамунас Шишкаускас неожиданно объявил о завершении карьеры* // *СС* 2012-05-22; *Литовский специалист внушает чувства спокойствия и уверенности. Полагаю, что Йонас Казлаускас – именно тот человек и тренер, который необходим ЦСКА* (Исакович: Упустить Кириленко – тоже риск! // *СС* 2011-10-05). Tokie pat šaunūs ir Rusijos klubams atstovaujantys futbolininkai – kai kurių iš jų lygis toks aukštas, kad paprastai rungtynėse jiems net nėra ką veikti: *Вратарь «Рубина» Арлаускис в ожидании, когда его воротам начнут угрожать, разве что вприсядку не танцует. После матча литовец развеселит всех признанием, что у него даже зубы замерзли* (Греков грели сигареты, басков – песни // *СС* 2012-02-21). Aukšto lygio futbolininkai iš Lietuvos yra tiesiog pasirengę padėti Rusijos sporto klubams, t. y. vos ne palaiko su jais draugiškus santykius: *Эдгарас Янкаускас: Я выиграл Лигу Чемпионов, теперь помогу «Факелу»* // *СС* 2011-02-25.

Kitoks žiūros kampas pasirenkamas rašant apie Lietuvos ir Rusijos komandų varžybas. Tokioje konfrontacijoje Lietuvos sportininkai vaizduojami lyg ir esantys aukšto meistriškumo, bet jie nedžentelmeniški. Pasak Rusijos žiniasklaidos, lietuviai renkasi neleistinus žaidimo būdus, tik dėl kurių galimai Rusijos komanda ir pralaimi: *Литовцы выстроили внушительную стенку. <...>. В свою очередь, литовцы попытались сбить темп игры и наступательный порыв наших футболистов, при этом не брезгуя подчас недозволенными приемами* (Сборная России не смогла переиграть Литву. В первом матче Мемориала Гранаткина россияне не смогли набрать три очка // *СС* 2012-01-04).

Aprašomuoju laikotarpiu Lietuvos ir Rusijos valdininkai sprendė Donatos Rimšaitės situaciją: šiuolaikinės penkiakovės atstovė dar 2008 metais vykusioje olimpiadoje dalyvavo kaip Lietuvos rinktinės narė, tačiau vėliau nutarė atsisukti į Rusiją, tapti jos piliete ir atstovauti šiai šaliai. Rusijos periodikoje tariamai atskleidžiama, kokius sunkumus turėjo įveikti sportininkė, kad įgyvendintų savo siekį. Dramatiškai aprašoma, kaip Lietuvos valdininkai kuria įvairias problemas, kad gabi ir perspektyvi sportininkė negalėtų atstovauti kitai šaliai: *Почему литовская сторона так ополчилась на Римшайте и зажгла перед ней красный свет? Ведь несколько лет назад российская пятиборка Юлия Колегова спокойно переехала в Литву* (Вячеслав Аминов: Жак Рогге поддерживает нас в ситуации с Донатой Римшайте // *СС* 2012-01-31); *Шансов почти не осталось. Литовцы специально выбрали для своего заседания крайний срок – конец января. Дедлайн для того, чтобы оспорить их решение, прошел* (Вячеслав Аминов: Жак Рогге поддерживает нас в ситуации с Донатой Римшайте // *СС* 2012-01-31).

Išskirtinis atvejis – lietuvių ir krepšinio aprašymas. Rusijos žurnalistas neslėpdamas žavesio aprašo Lietuvą per 2011 metų Europos krepšinio čempionatą apėmusią krepšinio karštligę, randa ir skaitytojams parodo daug kitiems sektinų pavyzdžių, nors tuo pačiu metu nepamiršta ir savo santykio su Lietuvos politine santvarka: *Но главные ноу-хау – это чехлы на автомобильные зеркала и национальный флаг с особым креплением для машины. Благодаря этим двум атрибутам каждый прохожий-проезжий-приезжий получал месседж: здесь проходит Евробаскет и литовцы гордятся этим, гордятся своей Родиной, любят свою сборную и народ тут – не амебная масса, а вполне конкретная сплоченная сила. По чести сказать, я никогда не был фанатом общественно-политического кредо Литвы. Но я стал фанатом Литвы, фанатеющей от баскетбола* (*Футбольные уроки Евробаскета-2011.* Наш спецкор побывал на планете зеленых человечков и вернулся на Землю, обогащенный новыми инопланетными знаниями // *СС* 2011-09-19).

Kultūra neturi sienų

Sporto temai būdingo pozityvo atspalvį turi ir kultūros tema. Atkreiptinas dėmesys, kad tekstuose aprašoma tai, apie ką kalba ne tik Lietuvos arba Rusijos, bet ir kitų šalių žiniasklaida. Rašydami apie kultūrą žurnalistai nenori (arba neprivalo) ieškoti informacijos, galinčios kaip nors sumenkinti aprašomą faktą arba reiškinį, plg.: *Римас Туминас. Знаменитый литовский режиссер* (Лучшие режиссеры отправились в глубинку // *Т* 2010-11-26); *Возможно, перейдя на большую сцену, литовская версия Книги Иова останется такой же, какой ее увидели первые зрители в крошечном зале Театрального павильона – максимально лаконичной и наполненной скрытой мощью и глубиной* (Бог и дьявол в подмосковной Любимовке // *РБК Д* 2013-11-14). Kai kuriais atvejais palyginimas tarp Lietuvos ir Rusijos realybės yra pastarosios nenaudai, pvz.: *Литовская часть косы дышит чистотой, историей и поэзией. На нашей части все куда прозаичней* (Куршская коса – Москва. Куршская коса о двух концах // *И* 2011-10-18).

Žiniasklaidos specialistų teigimu, „žurnalistiniuose tekstuose, išskyrus kronikinius, visada yra ir tam tikra vertybinė nuostata. Kiek stipriai ir akivaizdžiai ji išreikšta, priklauso nuo žurnalisto asmenybės, jo pastangų ar redaktoriaus užduoties. Svarbu, kad tos vertybės atsiskleistų per teksto komponavimą, stilistiką ir akcentus, o ne raiškiai demonstruojamomis leksinėmis konstrukcijomis“ (P u o d ž i ū n a s 2012, 62). Vadinasi, galima teigti, kad žurnalistų teiginiai turi tiesioginės įtakos žmonių nuostatų formavimuisi, o per nuostatas veikia ir elgesį. Išanalizavus iš 2010–2014 metų Rusijos žiniasklaidos išrinktus pavyzdžius, kuriuose pasakojama apie gyvenimo Lietuvoje realybę, galima apibendrinti, kad daugumoje iš jų vertybinės nuostatos yra labai aiškios, išreikštos akivaizdžiai, remiantis ne tik tuo, kas gali būti subtiliai implikuojama, bet ir pasitelkiant labai tiesmukas leksines konstrukcijas, kuriose pateikta informacija tikrovę atitinka tik iš dalies.

Išvados

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima daryti išvadą, kad oficialiosios Rusijos žiniasklaidos tekstuose labai aiškus polinkis pateikiant informaciją apie Lietuvą kurti vaizdinį, kad tai yra skurstančių ir engiamų žmonių šalis (ypač tai pasakytina apie nacionalines mažumas), joje nėra paprasčiausios tvarkos, neegzistuoja žodžio laisvė, o dauguma žmonių Rusijos atžvilgiu nusiteikę priešiškai.

Negatyvios informacijos fone išimtį sudaro tekstai, kuriuose rašoma apie sportą. Juose Rusijoje ir kitose šalyse dirbantys treneriai iš Lietuvos, taip pat legionieriai apibūdinami kaip išskirtinai puikiai savo sritį išmanantys autoritetingi specialistai, kurių nuomonės turi būti paisoma. Šiuose tekstuose politikos yra mažiausia.

Vis dėlto dauguma 2010–2014 metų laikotarpio oficialiosios Rusijos žiniasklaidos tekstų turi labai aiškiai išreikštą nuostatą visomis įmanomomis priemonėmis hiperbolizuotai parodyti, kad Lietuva, išėjusi iš buvusios Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos, nepasiekė visiškai nieko, žmonėms šioje šalyje yra labai blogai, taigi, ir išėjimas iš TSRS, jos sugriovimas buvęs visiškai nereikalingas.

Galima apibendrinti, kad 2010–2014 metų Rusijos žiniasklaidoje apie Lietuvą pateikiama informacija tik iš dalies atlieka visuomenės informavimo funkciją. Tekstuose beveik visais atvejais yra gerokai svarbiau kurti atitinkamas nuostatas pačios Lietuvos, jos politinės santvarkos, šalyje gyvenančių žmonių atžvilgiu – parodyti, kad kadaise iš TSRS pasitraukusi šalis dabar priklauso nuo Jungtinių Amerikos Valstijų, nesukūrė nieko gera, žmonės čia gyvena labai vargingai, todėl priversti iš Lietuvos emigruoti į kitas šalis.

Literatūra

B a l m a c e d a 2013 – Margarita M. Balmaceda, *Politics of energy dependency: Ukraine, Belarus and Lithuania between domestic oligarchs and Russian pressure*, Toronto: University of Toronto Press.

J a k n i ū n a i t ė 2013 – Dovilė Jakniūnaitė, „Baltijos valstybės ir Rusija: liminali dvišalių santykių būsena“, *Politologija*, 3(71), 21–45.

J a k n i ū n a i t ė 2015 – Dovilė Jakniūnaitė, “Small state in the asymmetrical bilateral relations: Lithuania in Lithuania-Russian relations since 2004”, *Baltic journal of political science*, 4, 70–93.

L a š a s , G a l b r e a t h 2013 – Ainius Lašas, David J. Galbreath, “Estonia, Latvia and Lithuania”, *National perspectives on Russia: European foreign policy in the making* (by Maxine David, Jackie Gower, Hiski Haukkala). Abingdon, Oxon; New York: Routledge, 149–168.

M i š í k , P r a c h á r o v á 2016 – Matúš Mišík, Veronika Prachárová, “Before ‘Independence’ arrived: interdependence in energy realations between Lithuania and Russia”, *Geopolitics*, 21(3), 98–113.

P u o d ž i ū n a s 2012 – Valdemaras Puodžiūnas, *Žiniasklaidos technologijos: kūrybos aspektai,* Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

U r b o n a s 2017 – Vytautas Urbonas, *Žurnalistikos pagrindai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

U š a c k a s 2000 – Vytautas Ušackas, “Lithuania and Russia: knowing the past, building genuine partnership for the future”, *Lithuanian foreign policy review*, 6, 9–16.

Н о с о в 2014 – Борис Носов, «Литва и Россия накануне и во время Первого раздел Речи Посполитой», *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, 98–113.

Ч у д и н о в 2003 – Анатолий Чудинов, *Метафорическая мозайка в современной политической коммуникации*, Екатеринбург.

Silvija Papaurėlytė-Klovienė

Tarp krepšinio ir politikos: Lietuva ir lietuviai 2010–2014 metais Rusijos žiniasklaidoje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *diskurso analizė, Lietuvos ir Rusijos santykiai, politikos diskursas, precedentiniai tekstai, viešasis diskursas*.

Straipsnyje pristatomo tyrimo **tikslas** – aprašyti dalį koncepto LIETUVA turinio 2010–2014 metų oficialiojoje Rusijos žiniasklaidoje, t. y. aptarti, koks Lietuvos vaizdinys buvo kuriamas minėto laikotarpio viešajame Rusijos diskurse. Remiantis iš 2010–2014 metų tekstų išrinktais žodžių *Литва* (lie. Lietuva), *литовский, литовское* (lie. lietuviškas), *литовская* (lie. lietuviška), *литовские* (lie. lietuviški), *литовец* (lie. lietuvis), *литовцы* (lie. lietuviai) vartojimo pavyzdžiais iš Nacionalinio rusų kalbos tekstyno periodikos dalies (*http://ruscorpora.ru/new/*), išskiriamos dažniausios tekstuose gvildenamos temos, aptariama konceptualiosiose metaforose užkoduota informacija. Dėmesys sutelkiamas ir į tekstų antraštes, žurnalistų aktualizuojamus precedentinius tekstus, tekstų paveikumui padidinti pasitelkiamas aliuzijas į abiejų šalių istoriją. Numatant tyrimo tikslą buvo remiamasi prielaida, kad vienos šalies viešajame diskurse publikuojami tekstai apie kitą šalį (ypač jeigu tos šalys turi iki galo neišspręstų probleminių klausimų) greičiausiai visada turės politikos diskurso atspalvį. Nagrinėjant nuo politikos nutolusias temas patogu yra parinkus tinkamą situaciją pareikšti požiūrį ir politikos temomis, nes minėtų temų sukelta emocinė reakcija gali paskatinti ir atitinkamą politiškai angažuotos informacijos priėmimą. Žurnalistų teiginiai turi tiesioginės įtakos žmonių nuostatų formavimuisi, o per nuostatas veikia ir elgesį.

Išanalizavus iš 2010–2014 metų Rusijos žiniasklaidos išrinktus pavyzdžius, kuriuose pasakojama apie gyvenimo Lietuvoje realybę, galima apibendrinti, kad daugumoje iš jų vertybinės nuostatos yra labai aiškios, išreikštos akivaizdžiai, remiantis ne tik tuo, kas gali būti subtiliai implikuojama, bet ir pasitelkiant labai tiesmukas leksines konstrukcijas.

Padaryta išvada, kad viešajame Rusijos diskurse, t. y. oficialiosios žiniasklaidos tekstuose, labai aiškus polinkis pateikiant informaciją apie Lietuvą kurti vaizdinį, kad tai yra skurstančių ir engiamų žmonių šalis, kurioje nėra paprasčiausios tvarkos, neegzistuoja žodžio laisvė, o dauguma Lietuvos žmonių Rusijos ir rusų atžvilgiu nusiteikę priešiškai. Negatyvios informacijos fone išimtį sudaro tekstai, kuriuose rašoma apie krepšinį. Juose

Rusijoje ir kitose šalyse dirbantys treneriai iš Lietuvos, sportininkai apibūdinami kaip išskirtinai puikiai savo sritį išmanantys autoritetingi specialistai, profesionalai, kurių nuomonės turi būti paisoma.

Vis dėlto dauguma 2010–2014 metų laikotarpio oficialiosios Rusijos žiniasklaidos tekstų turi labai aiškiai išreikštą nuostatą visomis įmanomomis priemonėmis hiperbolizuotai parodyti, kad Lietuva, išėjusi iš buvusios Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos, nepasiekė visiškai nieko, žmonėms šioje šalyje yra labai blogai, dabar šalis yra priklausoma nuo Vakarų Europos ar Jungtinių Amerikos Valstijų politikų valios. Taigi, ir išėjimas iš TSRS, jos sugriovimas buvę visiškai nereikalingi.

Silvija Papaurėlytė-Klovienė

Between Basketball and Politics: Lithuania and Lithuanians in the Russian Media of 2010–2014

S u m m a r y

Keywords: *discourse analysis, Lithuanian-Russian relations, political discourse, precedent texts, public discourse.*

The article aims to describe a part of the content of the concept LITHUANIA in the official Russian media of 2010–2014, i.e. to discuss what image of Lithuania was created in the public discourse of Russia during the mentioned period. Based on the examples of the words *Литва, литовский, литовская, литовское, литовские, литовец, литовцы* selected from the texts of 2010–2014 from the periodicals part of the Russian National Corpus (*http://ruscorpora.ru/new/*), the most common topics covered in the texts are singled out, the information encoded in the conceptual metaphors is discussed. The focus is also on the headlines of the texts, precedent texts actualized by journalists, and allusions to the history of both countries are used to increase the impact of the texts. The purpose of the study was based on the assumption that texts about another country published in one country's public discourse (especially if those countries have unresolved problematic issues) are likely to always have a shade of political discourse. When analysing the topics that are distant from politics, it is convenient to choose the right situation to express one's point of view on the topics of politics as well, because the emotional reaction caused by these topics can also lead to the appropriate acceptance of politically engaged information. The journalists' statements have a direct influence on the formation of people's attitudes, and through attitudes also affect their behaviour.

Having analysed the examples selected from the Russian media of 2010–2014, which reveal the reality of life in Lithuania, it can be concluded that in most of them the values are very clear, expressed not only on the basis of what can be subtly implicated but also by employing the straightforward lexical constructions.

It is concluded that in the public discourse of Russia, i.e. in official media texts, there is a very clear tendency to create an image when presenting information about Lithuania,

that it is a country of poor and oppressed people, where there is no simple order, there is no freedom of speech, and most Lithuanians are hostile to Russia and Russians. Against the background of negative information, the texts that write about basketball are an exception. In them, Lithuanian coaches working in Russia and other countries, athletes are described as authoritative specialists with exceptional knowledge of their field, professionals whose opinions must be taken into account.

However, most official Russian media texts of the period 2010–2014 have a very clear statement to show hyperbolically by all possible means that Lithuania, having left the former Soviet Socialist Republics, achieved absolutely nothing, it is very bad for the people in that country, and it is now dependent on the will of politicians from Western Europe or the United States. Thus, the exit from the USSR and its demolition were completely unnecessary.

S i l v i j a P A P A U R Ė L Y T Ė-K L O V I E N Ė
Šiaulių valstybinė kolegija
Aušros al. 40
LT-76241 Šiauliai
[silvijapapaurelyte@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. rugsėjo 8 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 8 September 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 176–195.
ISSN 1822-7309

Lietuviškos kilmės pavardžių panašumai ir skirtumai Kuržemėje ir Latgaloje

A n n a S T A F E C K A
Latvijos universiteto Latvių kalbos institutas

R e g i n a K V A Š Y T Ė
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *latvių kalba*, *lietuvių kalba*, *onomastika*, *pavardės*, *tarminė leksika ir semantika*, *kalbų kontaktai.*

Latvijos regionuose pavardžių suteikimas valstiečiams vykdavo skirtingai, įvairūs būdavo ir pavardžių patekimo į juos keliai. Kuržemėje arba istorinėje Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystėje (dažniau vadinamos Kuršo kunigaikštyste), kuri apima šiuolaikinę Kuržemę, Žiemgalos ir Sėlos teritoriją, taip pat Vidžemėje tai įvyko gana vėlai – tik 19 a. pirmoje pusėje Kuržemės ir Vidžemės latviams (ypač valstiečiams) pavardės masiškai buvo suteiktos specialiu įstatymu. Vis dėlto reikia pastebėti, kad dalis Kuržemės gyventojų pavardes turėjo jau anksčiau.

Latgaloje, kitaip nei Kuržemėje ir Vidžemėje, panašiai kaip Lietuvoje (plačiau žr. S i n k e v i č i ū t e 2010; B a l o d i s 2018, 59) pavardės buvo suteikiamos palaipsniui, jos žinomos jau kelis šimtmečius. Bažnyčių knygose valstiečių pavardės reguliariai buvo rašomos nuo 17 a. pabaigos, reikšminga jų dalis išlikusi iki šių dienų. Istoriškai, kaip žinia, Latgala glaudžiai susijusi su Lietuva ir Lenkija, todėl daug panašumų esama ir pavardžių sistemoje.

Šiame straipsnyje aptariama lietuviškų pavardžių sistema Kuržemėje ir Latgaloje, apžvelgiamos lietuviškos kilmės ir lietuvių kalbai gimininges pavardės, taip pat leksinės ir semantinės abiejų tautų pavardžių paralelės. Straipsnyje remiamasi Ilmaro Mežo (*Ilmārs Mežs*) iš 1935 m. gyventojų surašymo medžiagos surinktų pavardžių sąvadais (M e ž s 2017; M e ž s et al. 2019). Lietuviškų ir lietuvių kalbai gimininių pavardžių kilmei ir reikšmei aiškinti naudojamasi dviem pagrindiniais lietuvių leksikografijos šaltiniais: *Lietuvių pavardžių žodynas* (*LPŽe*) ir *Lietuvių kalbos žodynas* (*LKŽe*). Pavardžių paminėjimai istoriniuose šaltiniuose pateikiami iš apibendrintos įvairių Latvijos dvarų revizijų medžiagos (*LVVA*, *Lvva*, J a k u b o w s k i, K o r d z i k o w s k i 1915), taip pat Otylijos Kovalevskos

(*Otīlija Kovaļevska*) tyrimų (K o v a ļ e v s k a 2017; K o v a ļ e v s k a 2019)[1].

Tiek Kuržemės, tiek Latgalos pavardėse esama daug kitų kalbų poveikio apraiškų, tarp jų reikšmingą vietą abiejų regionų pavardžių sistemoje užima lietuvių kilmės ir lietuvių kalbai gimininges pavardės (žr. taip pat S t a f e c k a 2017; S t a f e c k a, S i l i ņ a-P i ņ ķ e 2019).

Į Kuržemę lietuviai greičiausiai atvyko jau turėdami pavardes ir apsigyveno daugiausia Lietuvos pasienyje Žemutinėje Kuržemėje (latv. *Lejaskurzeme*), Žiemgaloje (Vecsaulėje ir Skaistkalnėje), Žiemgalos rytinėje dalyje arba Sėloje (Lietuvos pasienyje). Kaip rašo istorikas Ėrikas Jėkabsonas (*Ēriks Jēkabsons*), ryšiai tarp baltų genčių gyvavo dar iki 12–13 a. (plačiau žr. J ē k a b s o n s 2003, 7), vis dėlto lietuvių apsigyvenimą dabartinės Latvijos teritorijoje jis sieja su 16 a. Pirmiausia tai buvę kariai Livonijos kare, į kurį buvo įsitraukusi būtent Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suformuota kariuomenė, vadovaujama lietuvių didikų ir kt. (plačiau žr. J ē k a b s o n s 2003, 7–10). Vėliau dirbančių lietuvių buvo tiek augančiose pramonės įmonėse Liepojoje ir Jelgavoje, tiek žemės ūkyje. Latvijoje apsigyveno ir daugelis po 1863 m. lenkų sukilimo iš tremties Sibire sugrįžusių lietuvių, kuriems nebuvo leista grįžti į Lietuvą. 20 a. pradžioje Kuržemėje gerokai padaugėjo lietuvių Aizputės ir Kuldygos apskrityje, kur jie dirbo žemės ūkio darbus arba tarnavo dvaruose. Liepojoje tuo metu lietuviai ir lenkai sudarė 19 proc.visų miesto gyventojų. Tai paaiškina ir nemažą skaičių lietuviškos kilmės pavardžių, kurios daugiausia paplito minėtose teritorijose. Reikia pridurti, kad net iki 20 a. pradžios buvo sunku nusakyti konkrečių asmenų etninį priklausymą lenkams arba lietuviams. Tai matyti iš didelio lietuviškų ir lenkiškų pavardžių formų susimaišymo, kuris iš dalies aiškintinas tuo, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybėje vyravo lenkų kalba ir tradicijos, o visa lietuvių aukštuomenė buvo aplenkėjusi arba sulenkėjusi (plačiau žr. J ē k a b s o n s 2003, 9). Panaši situacija ir Latvijos rytuose esančiame regione – Latgaloje, kur buvo (ir vis dar tebėra) gana didelis latviškų, lietuviškų ir lenkiškų pavardžių susimaišymas.

Latgala arba Lenkų Infliantas (*Inflanty Polskie*), pasibaigus Lenkijos ir Švedijos karui 1629 m., liko tiesiogiai pavaldi Lenkijos ir Lietuvos unijai, o pavardžių suteikimas glaudžiai susijęs su istorine situacija. Latgaloje, taip pat kaip Lietuvoje, kaip minėta anksčiau, pavardės buvo suteikiamos palaipsniui. Gana didelis skaičius lietuvių gyveno pietinėje Latgalos dalyje ir Sakstagalo Ciskode, žinomame kaip toliausiai šiaurėje esanti lietuvių kalbos sala. 1851 m. Ciskode ir aplinkiniuose 64 namuose gyveno apie 400 lietuvių; dar 1977 m. Ciskode lietuviškai kalbėjo 10 žmonių (G a r š v a 2003), tačiau 1983 m. ekspedicijos metu Ciskode pavyko sutikti jau tik du lietuviškai kalbančius asmenis. Nedidelė lietuvių kolonija susikūrė ir Indricos dvare Latgaloje. Apskritai, Ė. Jėkabsono teigimu, Latgaloje gyvenusių lietuvių skaičius nebuvo didelis ir Ciskodo apylinkių lietuviškuose kaimuose 19 a. pabaigoje gyventojų sulatvinimo procesas jau buvo gerokai išplitęs

[1] Kalbamųjų šaltinių nuorodos prie lietuvių pavardžių ar lietuvių kalbos bendrinių žodžių, taip pat istorinės medžiagos dažniausiai nepateikiamos.

(J ē k a b s o n s 2003, 11–12). Esama duomenų, kad dalis Latgalos lietuvių esti seni atvykėliai. Kazimieras Būga yra pastebėjęs, kad Ciskodo lietuvių protėviai atsikėlę į Rėzeknės apylinkes iki 13 a. Pietinėje Latgaloje 15–16 a. Livonijos ordinas apgyvendino lietuvių belaisvius; Lenkijos ir Lietuvos valstybės metais Ciskodo apylinkėse apsigyveno iš Vilniaus gubernijos atkeliavę lietuviai (plačiau žr. B a l o d e, Š a u d i ņ a 2019). Lietuviai ir jų kalba paveikė tiek vietines latvių tarmes, tiek latvių toponiminę bei antroponiminę sistemą.

Lietuviškos kilmės latvių pavardės dažnai atpažįstamos pagal jų baigmes – priesagas. Gana paplitusios pavardės su priesaga *-elis*. Janis Endzelynas (*Jānis Endzelīns*) tokią priesagą latvių kalboje (ypač žiemgališkose tarmėse) aiškina lietuvių kalbos įtaka (E n d z e l ī n s 1951, 343). Keli pavyzdžiai: *Dobelis*, *Mudelis*, *Nabelis*, *Parelis*, *Preķelis*, *Raģelis*, *Ratelis*, *Ruģelis*, *Šakelis*, *Šunelis*, *Tomelis*, *Uželis*, *Vaģelis*, *Vanagelis*, *Viļķelis*, *Zigelis.* Su priesaga *-elis* latvių kalboje paprastai daromi deminutyvai, turintys mažybinę, maloninę reikšmę, kartais su niekinimo, menkinimo ar menkavertiškumo atspalviu. Benita Laumanė (*Benita Laumane*), nagrinėdama Bartos vietovardžius, nustatė, kad Bartos tarmėje vediniai su *-elis* neturi menkinamojo atspalvio (L a u m a n e 2017, 104). Su lietuvių kalbos įtaka dažniausiai siejamos ir priesagos *-aitis* ir *-išķis*. Priesaga *-ait-* vartojama visose baltų kalbose, ypač lietuvių kalboje, kur tai yra deminutyvo, taip pat kilmės arba priklausymo rodiklis. Latvių kalboje šis formantas nustatomas gana retai (išskyrus aukštaičių tarmes). Nemažai vietovardžių su *-ait-* fiksuota Sėloje (plačiau žr. L a u m a n e 1990, 92–97). Pavardės su *-aitis*, pavyzdžiui, *Adomaitis*, *Babaitis*, *Balceraitis*, *Biezaitis*, *Bitaitis*, *Gervaitis*, *Linkaitis*, *Reinkaitis* daugiausia lokalizuotos Lietuvos pasienyje. Priesaga *-išķis* (pavyzdžiui, pvd.[2] *Pakalniškis*, *Radomiškis*, *Raubiškis*) taip pat rodo lietuvišką kilmę arba priklausymą. Priesagos daugiskaita *-išķi* dažniau paplitusi gyvenamųjų vietovių pavadinimuose Latgalos pietinėje dalyje, Sėloje ir Kuržemės, taip pat Žiemgalos pietuose (plačiau žr. K o v a ļ e v s k a 2019, 50). Su priesaga *-išķis* (*-iškis*) sudarytos tokios pavardės kaip *Kalvišķis*, *Prodiškis*, *Raubiškis*, *Voitišķis*, o dar su viena priesaga *-utis – Alutis*, *Kukutis*, *Matutis*, *Ramutis* ir pan.

Kuržemėje ir Latgaloje lietuviškos kilmės pavardės gana dažnai suslavintos pridedant atitinkamas lenkų (taip pat baltarusių ir rusų) kalbos priesagas: *Budris* ir *Budrevičs*, *Lukašs*, *Lukaševičs*, *Lukasevičs*, *Lukašenoks*, *Lukašonoks*, *Petkus*, *Petkevičs*, *Staļģis* ir *Staļģevics*, *Stasis* ir *Stasevičs, Stašinskis*, *Račs* ir *Račevskis*, *Pauls* ir *Pavlovičs*, *Pavlovskis*, *Rimša* ir *Rimševičs*, *Rimševskis* ir kt. Į Kuržemę lietuviai galėjo atsikelti jau turėdami suslavintas pavardes, nes Lietuvoje intensyvus pavardžių slavinimas prasidėjo 18 a. (B a l o d i s 2018, 60).

Pavardes, kaip bet kurią kitą leksiką, galima suskirstyti į **leksines semantines grupes**. Reikia pastebėti, kad toks skirstymas gana sąlygiškas, nes antroponiminėje literatūroje nėra pateikta bendrųjų semantinės analizės principų. Pavyz-

[2] Straipsnyje prie pavyzdžių vartojamas sutrumpinimas *pvd*. **–** *pavardė* (žr. sutrumpinimų sąrašą).

džiui, lietuvių onomastikoje pavardės skirstomos pagal jų kilmę iš krikščioniškų asmenvardžių, senųjų lietuvių asmenvardžių ir pravardžių (žr. B a l o d i s 2018, 222). Išsamų skirstymą yra pateikę latvių kalbininkai Ernstas Blesė (*Ernsts Blese*) (B l e s e 1929, 130–141) ir Velta Staltmanė (*Velta Staltmane*) (С т а л т м а н е 1981, 88–89), tačiau, atrodo, detaliausią pavardžių klasifikaciją parengė latvių kalbininkas Paulas Baluodis (*Pauls Balodis*) (B a l o d i s 2018, 219–566).

Kai kurių pavardžių motyvacijos pagrindas yra **etnonimai**. Greta pavardės *Latvietis* nustatyta *Latvis* (plg. *Latvis*, poet.; taip pat liet. *latvis*) ir *Latvelis* (plg. liet. pvd. *Latvelis*, kurios pagrindas – liet. *latvis* su deminutyvine priesaga *-elis*). Tiek Kuržemėje, tiek Latgaloje registruotos etnoniminės kilmės pavardės, kurių pagrindas – žodis, turintis reikšmę ‘lietuvis’. Viena iš dažnesnių etnoniminės kilmės pavardžių Kuržemėje *Leitis* reikšme ‘lietuvis’ arba ‘lenkas’ paminėta 17 a. žodynuose: *Leiša zeme* (M a n c e l i u s 1638), *leit(i)*, *leiši* (L a n g i j s 1685), *leitis* ‘lenkas’, *leišu valoda* ‘paprastoji lenkų kalba’ ir *lietaviets* ‘lietuvis’ arba ‘žemaitis’ (E l g e r s 1683). Kita panašios reikšmės pavardė yra patroniminės kilmės vedinys *Leitāns*, išvestas iš *Leitis*, dar *Leitietis*, *Leitītis*, *Leituks*. Rastos taip pat pavardės *Žamaitis* / *Žemaitis*, kurių pagrindas – etnonimas *žemaitis.* Sėloje (Neretoje) registruota pavardė *Žmuidens* (plg. lenk. *Żmudzin*) gali būti vertinys iš liet. etnonimo *žemaitis* (arba liet. pvd. *Žemaitis* vertinys). Latgaloje paplitusi pavardė *Litauniks* (*Lītaunīks*) bei įvairūs jos variantai: *Litavnieks*, *Litovnieks*, *Litovniks*, *Leitavniks*, taip pat *Ļitvins*, *Ļitvinskis* (plg. rus. *литвин* ‘lietuvis’), *Žmuida* (Ciskode) ir *Žmuidiņš* (Izvaltoje) (pastarosios dvi siejamos su lenk. *Żmudzin* ‘žemaitis’). Latgaloje registruota pavardė *Guds* (plg. liet. *gudas* ‘baltarusis’, kartais ir ‘rusas’ arba ‘lenkas’), o jau 1765 m. revizijos medžiagoje randamas vedinys *Gudelis*, tikėtina, padarytas iš *Guds*. Kuržemėje fiksuota pavardė *Rusas* (plg. liet. *rusas*).

Į leksines semantines grupes įtrauktos tiek iš lietuvių kalbos pasiskolintos, tiek lietuvių kalbai gimininges pavardės. Neretai jos siejamos ir su latvių tarmių žodžiais. Kadangi tokio pobūdžio pavardžių imtis didelė, straipsnyje pateikta tik apibendrinta kalbamosios pavardžių sistemos apžvalga. Reikia pastebėti, kad ta pati pavardė gali turėti kelias skirtingas arba net visiškai priešingas reikšmes, todėl kai kurios jų patenka į kelias grupes.

Seniausiomis laikomos **amatų semantikos pavardės**. Latvijoje kelios iš jų yra lietuviškos kilmės arba jų motyvacijos pagrindą sudaro bendriniai žodžiai, galimai gimininginiai lietuvių kalbai. Turbūt viena iš seniausių yra Latgaloje registruota pavardė *Daliba*, kuri galėtų būti susijusi su 1599 m. Rėzeknės vaivadijos revizijos medžiagoje minėta pavardė *Daylida*, kurią atitinka liet. *dailida*, *dailidė* (taigi, ji galėtų būti paveldėta iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų). Sena šioje grupėje yra taip pat lietuviškos kilmės amato pavadinimu besiremianti pavardė *Tijons*, galbūt gimininga liet. pvd. *Tijūnas*, siejama su liet. *tijūnas*. Ganėtinai senos esti Kuržemėje ir Latgaloje registruotos pavardės, susijusios su bitininkyste – Latgalai būdingos pavardės *Bičs* (plg. liet. pvd. *Bičius*, galbūt iš profesijos (ar vabzdžio?) pavadinimo

bičius ‘bitininkas; bitė’) ir *Bičulis* (plg. liet. pvd. *Bičiulis*, iš liet. *bičiulis* ‘kas su kitais turi bendrai bites; artimas, geras draugas’), Kuržemėje – *Bičuolis*, *Bičulis*. Kuržemėje fiksuota pavardė *Jaujenieks* (plg. liet. pvd. *Jaujininkas* iš liet. *jaujininkas* ‘kas laiko jaują, ją kūrena, prižiūri’), Latgaloje – *Jauja* (galbūt siejama su liet. *jauja*). Ir Kuržemėje, ir Latgaloje registruotos pavardės *Kalvis*, *Kalvāns*, kurių pagrindas – latvių tarmybė *kalvis* (bendrinėje kalboje ją atitinka žodis *kalējs*) (plg. dar liet. pvd. *Kalvis* iš liet. *kalvis*). Ši pavardė fiksuota ir Kuržemėje, tačiau čia ji galėtų būti padaryta iš Kuržemei būdingo žodžio *kalva* ‘sala’, turinčio daug reikšmių (plačiau žr. L a u m a n e 1996, 141; žodžio *kalva* paplitimas parodytas *LVDA* 31.B žemėlapyje), arba atėjusi iš rytinės Latvijos dalies, kur paplitusi plataus arealo tarmėse (*LVDA* 63.C žemėlapis). Kuržemėje dar fiksuotos pavardės *Deguts*, *Degutis* (plg. liet. pvd. *Degutis*, kurios pagrindas greičiausiai yra liet. *degutis* ‘kas degutą dega, juo verčiasi’), *Girnis* (plg. liet. pvd. *Girnius*, kurios pagrindas gali būti profesijos pavadinimas *girnius* ‘girnų dirbėjas, kalėjas’), *Kubilis*, *Kubiļus*, *Kubils* (plg. liet. pvd. *Kubilis*, *Kubilius*, kurios pagrindas liet. *kubilius* ‘kubilų dirbėjas; kubilų pardavėjas’), *Mainis*, *Mains* (plg. liet. pvd. *Mainius*, galbūt sietina su liet. *mainius* ‘maininkas’), *Podžis*, *Podžs*, *Podžus* (plg. liet. pvd. *Puodžius*, sietina su liet. *puodžius* ‘puodų dirbėjas’), *Staļūns*, *Staļūnas* (plg. liet. pvd. *Staliūnas*, kurią sieja su liet. *stalas*, *stalius*), *Šaulis*, *Šauls* (plg. liet. pvd. *Šaulys*, *Šaulis*, kurias sieja su liet. *šaulys* ‘kas moka šaudyti; šautuvu ginkluotas karys’) (taip pat vietovardis *Šiauliai* Lietuvoje), *Šķiecis* (plg. liet. pvd. *Skiečius*, galbūt iš liet. *skiečius* ‘skietų dirbėjas ir pardavinėtojas’).

Latgaloje dar fiksuotos pavardės *Mainulis* (plg. liet. pvd. *Mainelis*, kurią sieja su liet. *mainelis* ‘maineiva, maininkas’; plg. Kuržemėje *Mainis*, *Mains*) ir *Prekels*, *Prekelis* (1712 m. revizijos medžiagoje minėta kaip *Prekiel*), tikėtina, gali būti siejama su liet. *prekiauti.*

Antroponiminės kilmės pavardės ir Kuržemėje, ir Latgaloje daugiausia padarytos iš krikščioniškų asmenvardžių. P. Baluodžio tyrimas parodė, kad Lietuvoje, Rusijoje ir Lenkijoje antroponiminės kilmės pavardės dominuoja, nes čia jos įsitvirtino palaipsniui, nebuvo suteikiamos įstatymu, kaip tai įvyko Vidžemėje ir Kuržemėje, kur susipynė pavardžių latviškos ir lietuviškos formos, taip pat dar slaviškos (Latgaloje), o ypač vokiškos (Kuržemėje) (B a l o d i s 2018, 537). Iš populiaraus latvių asmenvardžio *Jānis* (liet. *Jonas*) padarytos lietuvių kalbai giminingos pavardės, pavyzdžiui, *Janaitis*, *Jonas*, *Jons*, *Jonis*, *Jonelis*, *Jonušs.* Kelios pavardės išvestos iš asmenvardžio *Pēteris* (liet. *Petras*) arba jo variantų, pavyzdžiui, *Petris*, *Petraitis*, *Petravičs*, *Petrauskis*, *Petkus*, *Petkevičs*. Iš lietuviško asmenvardžio *Juozas* padarytos, pavyzdžiui, *Jozis*, *Juzis*, *Juzaitis*, *Jozaitis*, *Juzaitis*, *Jozāns*, *Jozēns*, *Juzups.*

Dar minėtinos pavardės iš kitų asmenvardžių, pavyzdžiui, *Adamaitis* (plg. liet. pvd. *Adamaitis* ir var., kurios pagrindą sudaro liet. avd. *Adamas*, *Adomas* (latv. *Ādams*)), *Adrušaitis* (plg. liet. pvd. *Andriušas*, *Andrušaitis*, *Andriušaitis*, kurių pagrindas yra avd. *Andrius*, *Andrus*), *Antans* (plg. liet. avd. *Antanas*, paminėta Bebrenės metrikoje 1700 m.).

Neretai per lietuvių kalbą pateko pavardės iš kitų kalbų, pavyzdžiui, *Čepulis*, susijusi su Ciskodo lietuviais (plg. liet. pvd. *Čepas* < lenk. *Szczepan* < *Stefan*), *Misjūns* (plg. liet. pvd. *Misius*, kurios pagrindas yra avd. *Mykolas*, plg. ir baltar. *Мись* < *Михаил*), *Paņko* (plg. liet. pvd. *Panka*, kurią sieja su avd. *Stephanus* trumpiniu arba mažybine forma *Panka*), *Jurģelis* (plg. liet. pvd. *Jurgelis*, kurios pagrindas – liet. pvd. *Jurga* iš avd. *Jurgis*; lenk. pvd. *Jurga*, *Jurgas* < *Georgius*).

Lietuviškos kilmės **floros semantikos pavardžių** Latvijoje palyginti mažai. Latgaloje registruotos kelios, kurios remiasi augalų arba jų dalių pavadinimais, pavyzdžiui, *Dagis*, *Daģis* (plg. liet. pvd. *Dagys* greičiausiai sietina su liet. *dagys*, *dagis* ‘graižažiedžių šeimos piktžolė aštriais dygliais; varnalėša; usnis badilė’), *Diršs* (plg. liet. pvd. *Dirsė* galbūt iš liet. *dirsė* ‘varpinė piktžolė, paprastai auganti rugiuose’; latv. tarm. *girsa*), *Ruģelis*, *Rugelis*, paminėtos Ilūkstės metrikoje 1705 m. (plg. liet. pvd. *Rugelis*, galbūt kildinama iš augalinės kilmės pravardinės pvd. *Rugys* – iš liet. *rugys*). Kuržemėje užrašyta pavardė *Sležis* (plg. liet. pvd. *Šležas*, dar *Šležis*, *Šležys*, *Šlėža* iš liet. *šležas*, kurio viena iš reikšmių yra ‘vaistinė svilarožė’).

Kuržemėje registruotos kelios bendresnių su flora susijusių pavadinimų pagrindu padarytos pavardės: *Medis* greičiausiai iš liet. pvd. *Medis* (plg. liet. pvd. *Medeikis* ir kt. var. iš liet. *medė* ‘miškas, giria’, *medis* ‘miškas, giria, medė’, *medžias* ‘miškas, giria, medė’), *Ķeris*, *Ķere* ir var. *Ķere* (paminėtos Asytės-Priekulės parapijoje 1791 m.; plg. liet. pvd. *Keras* ir var. *Kėras*, *Kerys* iš liet. *keras* ‘nupjauto ar nulūžusio medžio kelmas su visomis šaknimis; augalas su kamienu ir šaknimis; krūmas’; plg. dar liet. *keroti* ‘gerai augti, tarpti, šakoti, plėstis, kerėti’). Kuržemėje registruotos pavardės, kurios remiasi keliais lietuviškos kilmės medžių pavadinimais: *Unzuls* (plg. liet. pvd. *Unžulas*, *Ąžuolas* iš liet. *ąžuolas*), *Berža*, *Beržs* (galbūt iš liet. *beržas*) ir *Šķirbsts* (plg. liet. pvd. *Skirbstas*, *Skirpstas* iš liet. *skirpstas* ‘guobinių šeimos dekoratyvinis medis kieta mediena; šaltekšnis; skroblas, paprastasis sausmedis; bukas’[3]). Iš dalies šiai grupei galima priskirti pavardes *Šaudiņš* (plg. liet. pvd. Š*iaudinis*, kuri gali būti ir tiesiog iš liet. *šiaudinis* ‘padarytas iš šiaudų’) ir *Šakelis* (plg. liet. *šaka*, dem. *šakelė*).

Nors **faunos semantikos pavardės** – viena plačiausių teminių grupių, lietuviškos kilmės pavardžių joje esama palyginti nedaug. Kai kurių pavardžių pagrindą sudaro **vabalų pavadinimai**. Tiek Kuržemėje, tiek Latgaloje rasti keli fonetiniai pavardės *Vabalis* variantai: *Vabalis*, *Vabals*, *Vabulis*, *Vabolis* Kuržemėje, *Vabaļs*, *Vabals*, *Vabuls*, *Vabale* Latgaloje (plg. latv. tarm. *vabale*, liet. *vabalas*). Dar Kuržemėje registruotos pavardės *Šaršuns*, taip pat *Šaršūns*, *Saršuns*, paminėtos Dvietės metrikoje 1782 m., kurios galėtų būti su patronimine priesaga *-ūnas* iš **Šaršas*, **Šaršys* ar pan. (plg. liet. *šaršas* viena iš reikšmių ‘širšas, širšinas’), ir *Šķieris*, *Skieris* (plg. liet. pvd. *Skėrys*, *Skeris*, *Skėris*, greičiausiai sietinos su liet. *skėrys* ‘tiesiasparnių būrio į žiogą panašus vabzdys; laumžirgis’). Pavardė *Straģis*, paminėta Žiemgaloje (Lielbėrzėje ir Mazbėrzėje) 1835 m., galbūt gimininga liet. pvd. *Stra-*

[3] Tokia žodžio reikšmių įvairovė atsiradusi dėl skirtingose Lietuvos vietose juo vadinamų augalų.

gys, kuri galėtų būti siejama su liet. *stragys* ‘šliužas; laumžirgis’. Kaip mažai žinoma pavardė nustatyta *Grikupele*, *Grikupels*, *Griķupels* (plg. liet. pvd. *Grikiapelis*, hipotetiškai siejama su liet. *grikiapelis* ‘raudonas su juodais taškeliais vabalėlis (dievo karvutė, barbuškėlė)’). Latgaloje fiksuota pavardė *Bižāns*, *Bizāns* (plg. liet. pvd. *Bižys*, kuri galėtų būti vedinys iš liet. *bižė* ‘utėlė, bužė’).

Kai kurių pavardžių motyvacijos pagrindą sudaro žuvų pavadinimai, pavyzdžiui, Latvijoje registruota pavardė *Ašars* (plg. liet. pvd. *Ašerys*, kurios pagrindas yra liet. tarm. *ašerys* ‘ešerys’). Ir Kuržemėje, ir Latgaloje fiksuota pavardė *Ungurs*, Kruonaucėje paminėta 1850 m. (plg. latv. tarm. ir liet. *ungurys*). Latgaloje dar registruotar pavardė *Šapals* (plg. liet. pvd. *Šapalas*, galbūt iš liet. *šapalas*). Kuržemės (Sėlos) pavardė *Ašaks* galėtų būti siejama su liet. *ašaka*.

Dažniau Kuržemėje registruotos pavardės, kurių motyvacijos pagrindą sudaro **paukščių pavadinimai**, pavyzdžiui, *Kregžde* (plg. liet. *kregždė*), *Pemperis* (plg. liet. pvd. *Pempė*, kurios pagrindas liet. *pempė*), *Pepulis* (plg. dar liet. pvd. *Pepulis* ir var., sietina su pvd. *Piepalius*, kurios pagrindas – viena iš liet. tarm. *piepala* reikšmių ‘putpelė’, *Starts* (plg. liet. pvd. *Starta*, greičiausiai iš liet. *starta* ‘kikilių šeimos paukštis’), Nycoje 1858 m. fiksuota pavardė *Strolis* (plg. liet. pvd. *Strolis*, *Strolys*, *Strolė*, greičiausiai iš liet. *strolia* ‘strazdas’), *Stuļģis*, kuri paminėta Kalnamuižoje ir Mežmuižoje 1835 m. (plg. liet. pvd. *Stulgys*, *Stulga*, *Stulgas*, *Stulgė*, *Stulgis*, sietinos su liet. *stulgys* ‘brastinis tilvikas’), pavardės *Šarko* ir *Šarkevičs* siejamos su liet. pvd. *Šarkevičius* < *Šarka*, iš liet. *šarka*. O Latgaloje registruotos pavardės *Karvelis* (plg. liet. *Karvelis* iš liet. *karvelis* ‘balandis’), *Gāga* (galbūt sietina su liet. *gagas* ‘žąsinas’; plg. latv. tarm. *gāga*) ir 1765 m. revizijos medžiagoje paminėta *Lelis* (plg. liet. pvd. *Lelys*, greičiausiai iš liet. *lelys*, *lėlys*, *lėlis* ‘vabzdžiaėdis lėlinių šeimos paukštis’). Lietuvių kalbos įtaka aiškinami plačiai paplitę pavardės *Vanags* variantai *Vanagelis*, *Vanagels* (plg. liet. pvd. *Vanagelis*, *Vanagėlis*, kurių pagrindas liet. dem. *vanagėlis*) dažniausiai aptinkami Sėloje. Pietų Latgaloje paplitusios pavardės *Varnas*, *Varnass* iš liet. *varnas*, o Kuržemėje – variantai su suslavintomis priesagomis *Varnevics*, *Varnevičs*, *Varnovskis*. Abiejuose regionuose fiksuota pavardė *Zvirblis*, *Žvirblis* (plg. liet. pvd. *Žvirblis* < liet. *žvirblis*), paminėta 1738 m. revizijos medžiagoje iš Asūnės, dar Bebrenės ir Ilūkštos metrikose 1700–1702 m., taip pat pavardės, kurios remiasi bendru lietuviškos kilmės paukščio pavadinimu *Paukšta*, *Paukšte*, *Paukšts* (plg. liet. *paukštis*). Retai pasitaiko iš naminių gyvūnų pavadinimų padarytų pavardžių. Latgaloje registruota pavardė *Gaidelis* ir var., kurio pagrindas yra liet. *gaidys*, dem. *gaidelis*.

Laukinių gyvūnų pavadinimų spektras gana įvairus – pavardžių motyvacijos pagrindą sudaro roplių pavadinimai, pavyzdžiui, *Dreiža* ir var. Meiriškėje 1850 m. greičiausiai sietinos su liet. *driežas* (plg. latv. tarm. *drēža*), o *Rupšinieks* Bebrenės metrikoje 1700 ir 1735 m. – su liet. pvd. *Rupša*, *Rupšis*, *Rupšys*, *Rupšius* iš liet. *rupšas*, *rupšė* ‘rupūžė’. Taip pat esama smulkių plėšrūnų pavadinimų, pavyzdžiui, Latgaloje fiksuotos pavardės *Staris* (gali būti siejama su liet. pvd. *Staras*, galbūt iš liet. *staras* ‘voverinių šeimos graužikas’) ir *Šeškels*, *Šeškeļs* (plg. liet. *šeš-*

kas, dem. *šeškėlis*). Ir Kuržemėje, ir Latgaloje paminėtos pavardės, kilusios iš lietuviško žodžio, pavadinančio kiškį: *Zuika* (plg. liet. pvd. *Zuikis*, *Zuikys*) ir *Zuičs*, kurios pagrindas – kalbamojo lietuvių žodžio adaptacija Latgalos tarmėse (*k'* ir *č* vietoj *ķ* paplitimą rodo *LVDA* 2013, 91-as žemėlapis).

Taip pat fiksuotos greičiausiai su vilko pavadinimu sietinos pavardės *Viļķis* ir *Viļķelis* (plg. dar liet. pvd. *Vilkys* ir *Vilkelis* iš liet. *vilkas*). Dar kalbamoje semantinėje grupėje reikia išskirti pavardes *Lokis* (paminėta Lustbergėje 1858 m.; plg. liet. pvd. *Lokys* iš liet. *lokys*), *Stumbris* (plg. liet. pvd. *Stumbras* ir pan. galbūt kilusios iš liet. *stumbras* 'stambus laukinis žinduolis, panašus į jautį') ir *Zubrickis* (plg. liet. pvd. *Zubrickas* < *Zubrys* – dažnai gali būti vertiniai iš pvd. su *stumbr-*[4]).

Esama taip pat pavardžių, kurių motyvacijos pagrindas – **naminių gyvūnų pavadinimai**. Kai kurių iš jų galimai lietuvišką kilmę rodo priesaga *-elis*, pavyzdžiui, *Avinelis* (plg. liet. pvd. *Avinėlis* < *Avinas*, iš liet. *avinas*, dem. *avinėlis*), *Trušelis* (*Truszel* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje); plg. liet. pvd. *Trušelis*, greičiausiai tiesiog iš liet. *trušas*, *trušis* 'kailinis ir mėsinis auginamas ir laukinis graužikas'; plg. latv. *trusis*). Kitos šios grupės pavardės yra *Veršūns* (plg. liet. pvd. *Veršūnas* < *Veršys* < liet. *veršis*), *Katins* (plg. latv. tarm. *katins*, liet. *katinas*), *Vižla* (galbūt sietinas su liet. *vižlas* 'medžioklinis šuo nušautiems paukščiams iš vandens išnešti, paukštšunis'). Dar kalbamajai semantinei grupei būtų galima priskirti 1765 m. revizijos medžiagoje paminėtą Latgaloje fiksuotą pavardę *Bukšs*, kuri galėtų būti pravardinės kilmės (plg. liet. pvd. *Bukša*, greičiausiai iš liet. tarm. *bukšas*, *-a* 'baužas, be ragų'), *Širvis* (plg. liet. pvd. *Širvys* iš liet. *širvis*, *širvys* 'širmis (*arklys*)'), *Žvinklis* (plg. liet. pvd. *Žvinklis*, kurią sieja su liet. *žvinklys* 'eržilas, kuris žvengia').

Su žmogaus išvaizda, apranga susijusi leksika sudaro didelę leksinę semantinę grupę. Šios grupės pavardės apibūdina bendrą žmogaus išvaizdą, ūgio ypatumus (didelis, mažas, trumpas, ilgas ir pan.), fizines savybes, kažką tokio, kas žmogų išskiria iš kitų, yra atpažįstama. Palyginti mažai pavardžių, kurios pavadintų išvaizdų, gražų žmogų. Latgaloje fiksuota lietuviškos kilmės pavardė *Gražuls* (*Gražuļs*), paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Asūnės (plg. liet. pvd. *Gražulis* – priesagos *-ulis* vedinys iš liet. *gražus*).

Didelio ūgio arba stambų žmogų apibūdina tokios pravardinės kilmės pavardės kaip, pavyzdžiui, Kuržemėje *Božs* (plg. liet. pvd. *Buožis*, pagal panašumą greičiausiai sietina su liet. *buožis*, *buožė* 'koks sustorėjimas, burbuolė, išsipūtimas ant galo'), *Guris*, kurios pagrindu galėtų būti vokiečių pvd. *Guhr* (kilusi iš avd. *Gregor*(*ius*) trumpinio) arba liet. pvd. *Gūra* iš liet. *gūra* 'žmogus, vaikščiojantis pagūromis; didelis linkterėjęs žmogus'), *Mitulis* (plg. liet. pvd. *Mitulis*, kildintina iš liet. *mitulys*, *mitulis* 'kas nusiganęs, riebus, nutukęs'), *Muka* (plg. liet. pvd. *Muka*, kurios įmanomas ryšys ir su liet. *mukis* 'ištižęs žmogus, drimba, nevykėlis; nutukėlis, riebulis') ir kt. Latgaloje tokia reikšme dar registruotos pavardės *Bambalis* (plg. liet. pvd. *Bambalas*, kuri remiasi liet. *bambalas*, turinčiu reikšmę 'mažas ir drūtas žmogus, dručkis'), *Rutulis* (*Rutul* paminėta 1696 m. Rušuonos dvare;

[4] Plg. brus. *Зубр, Зубрэвіч, Зубрыцкі*, ukr. *Зубр*, rus. *Зубрев, Зубров, Зубрицкий* (*LPŽe*).

plg. liet. pvd. *Rutulis*, galbūt sietina su liet. *rutulys*, *rutulis*, *rutulis* ‘kas riebus, nutukęs’).

Kai kurios pavardės remiasi žodžiais, turinčiais reikšmę ‘trumpas, mažo ūgio’, pavyzdžiui, Elernės metrikoje 1773 m. paminėtos *Kukša*, *Kuksis* (plg. liet. pvd. *Kuksa*, iš liet. *kuksa*, kurio viena iš reikšmių ‘mažas storas žmogus ar gyvulys’), *Madžulis*, *Madžuļs* (plg. liet. pvd. *Mažiulis* iš liet. *mažiulis* ‘mažas, mažytis’) ir *Mažeikis* (plg. liet. pvd. *Mažeika* iš liet. *mažas* ‘nedidelio ūgio’), *Trumpa*, *Trumpis* (plg. liet. pvd. *Trumpa*, kurios pagrindas liet. *trumpas*). Kuržemėje registruota pavardė *Puntuss* ir jos var., o Latgaloje – *Puntūzis*, *Puntužs* (plg. liet. pvd. *Puntuzas*, kuri galėtų būti siejama su liet. tarm. *puntuzas* ‘mažo ūgio žmogus’). Kuržemėje registruota pavardė *Pinte*, *Pints*, o Latgaloje – *Pinta* (kurios galėtų būti giminingos liet. pvd. *Pintukas*, sietinai su viena iš liet. *pintukas* reikšmių ‘nedidelio ūgio žmogus’). Pavardė *Pampalis* paminėta Būtiniuose 1858 m. (plg. liet. pvd. *Pampalas* iš liet. *pampalas* viena iš reikšmių ‘kas nedidelio ūgio, pilvotas, pampala’).

Silpną, paliegusį, sulysusį, seną, taip pat skarmalotą žmogų Kuržemėje apibūdina pavardės *Cīpa*, *Cīpe* (plg. liet. pvd. *Cypa*, galbūt siejama ir su liet. tarm. *cypa* ‘kas nucypęs, sumenkęs’), *Krežis* (plg. liet. pvd. *Krežis*, kurios pagrindas yra liet. *krežis* ‘sutižęs žmogus’), *Skreblis* (plg. liet. pvd. *Skreblys*, galbūt sietina su liet. pvd. *Skrebys*, kurią galima būtų sieti su liet. *skrebė* ‘senas liesas žmogus’ arba *skrebis* ‘sudžiūvęs, pasenęs, sukriošęs žmogus, džiūsna’); plg. tą pačią reikšmę turinčią pvd. *Skrebs* Latgaloje). Dar Latgaloje fiksuotos pavardės *Bižāns*, *Bizāns* (plg. liet. pvd. *Bizas*, galbūt sietiną su viena iš liet. *bizas* reikšmių ‘nuskurėlis, nusibaigėlis; tinginys’), *Geiba* (plg. liet. *geiba* ‘nugeibęs, paliegęs žmogus ar gyvulys’), *Krepšs*, paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Asūnės (plg. liet. pvd. *Krepšys*, kuri hipotetiškai kildinama iš liet. tarm. *krepšis* ‘senas, išvargęs žmogus’).

Kelios pavardės siejamos su tam tikros asmenį iš kitų išskiriančios ir dėmesį atkreipiančio fizinės savybės įvardijimu. Sukumpusiam, sulinkusiam žmogui pavadinti tiek Kuržemėje, tiek Latgaloje vartojama pavardė *Linkevičs* (1773 m. paminėta Elernės metrikoje), kurios pagrindas, tikėtina, yra liet. *linkti*). Dar tokia reikšme Kuržemėje registruotos pavardės *Linkaitis*, *Linkuns* ir kt., o Latgaloje *Kumpels* (*Kumpeļs*) (plg. liet. pvd. *Kumpys*, galbūt sietina su liet. *kumpas* ‘lenktas, sulinkęs, kreivas’; latv. tarm. *kumpa*) ir *Kumpeņš*, taip pat *Guģis* (plg. dar liet. pvd. *Gugys*, *Guga* galbūt sietina su liet. *guga* ‘kupra; gumbas, atsikišimas’). Į šią grupę galima įtraukti taip pat raišam žmogui pavadinti Kuržemėje fiksuotas pavardes *Klaišis* (plg. liet. pvd. *Klaišys*, kuri siejama su liet. *klaišas* ‘raišas’), *Ķibilds* ir var. (plg. liet. pvd. *Kibildas*, *Kibilda*, kurias sieja viena iš liet. *kibilda* reikšmių ‘šlubis, raišis, klibis’). Ir Kuržemėje, ir Latgaloje paplitusi pavardė *Klišāns* ir jos var., tikėtina, giminingi liet. pvd. *Klišionis* < *Klišys*, sietini su liet. *klišas* ‘kuris kreivų kojų, klyvas, šleivas, kleivas’, *klišis*, *klišys* ‘klišas žmogus’, *klišius* ‘kas klišas; klyvis, šleivys’. Abiejuose etnografiniuose regionuose nustatyta daug kairiarankiui apibūdinti taikomų pavardžių *Kairs*, *Kairais* variantų (*Kairišs*, *Keiris*, *Keirs*, *Ķeiris*, *Keirāns*, *Ķeirāns*, *Kairēns*, *Kairens* ir kt.; plg. latv. tarm. *kairais*, *keirais* ‘kairysis’, liet. *kairys* ‘t. y. tas, kuris dirba kaire ranka’).

Su neaiškios kalbos ir mikčiojimo motyvacija siejamos Kuržemėje registruotos pavardės *Miemis* (plg. liet. pvd. *Miemys*, *Memys*, sietinos su liet. *mementi* ‘neaiškiai, neištariant gerai žodžių kalbėti, mikčioti’), *Sleķis* (plg. galbūt liet. pvd. *Šlekys*, dar *Šlekas*, *Šleki*s iš liet. *šlekis* ‘kas neištaria kurio garso, greblys, šveplys’; plg. dar liet. *šlekiuoti* ‘neištarti kai kurių garsų, grebluoti, švepluoti’, *šlekėti* ‘neaiškiai kalbėti, švepluoti, šlekiuoti’).

Sunkios, lėtos arba liurbiškos, nerangios eisenos apibūdinimai galėtų būti kai kurių Latgalos pavardžių pagrindas, pavyzdžiui, *Punculis*, *Puncuļs* (*Punczul* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Nirzos; plg. liet. pvd. *Puncius*, galbūt pravardinės kilmės pvd., sietina su liet. *puncinti* ‘eiti, timpinti’), *Stirāns* (*Styrans*) (plg. liet. pvd. *Styra*, siejamą su liet. *styra* ‘kas lėtai eina, styrina; sustirėlis’) ir *Tuziks* (plg. liet. pvd. *Tuzas*, kuri sietina su liet. *tūzinti* ‘lėtai, sunkiai eiti’ (*DLKŽe*)). Vangų, lėtą, nerangų žmogų apibūdina Kuržemės pavardės *Stunga* (galbūt giminingа liet. *Stungis*, *Stungys*, iš liet. *stungys* ‘tingus, nerangus žmogus, netikėlis’), *Stumbris* (plg. dar liet. pvd. *Stumbris*, *Stumbrys*, *Stumbrus*, kurios galbūt sietinos su liet. *stumbra* ‘kas susitraukęs, susenęs, sukriošęs’, *stumbras* ‘nerangus, tingus žmogus’), *Paičs*, *Paics*, *Paičis* (plg. liet. pvd. *Paičys*, *Paičius*, siejamos su liet. *paičioti* reikšme ‘dūsauti, pūtuoti’).

Kelių pavardžių pagrindą sudaro **kūno dalių, ypač galvos arba veido dalių pavadinimai, taip pat plaukų arba akių spalva**. Reikšme ‘plikis’, pavyzdžiui, Kuržemėje, registruotos pavardės *Bauze*, *Bauzis* (plg. liet. pvd. *Baužys*, *Baužas*, *Bauža*, kurios galimai sietinos su liet. *baužas* ‘su plika galva, kakta; tuščias, plikas’, *baužys*, *baužis* ‘kas nukirptas plikai’). Pavardės *Kudulis*, *Ķudulis* atitinka liet. pvd. *Kudulis*, sietiną su liet. *kudulis* ‘susivėlęs, susitaršęs kuokštas, gumulas (vilnų, plaukų...)’. Latgaloje reikšme ‘žmogus trumpais plaukais’ registruota pavardė *Gruzde* (plg. liet. *gruzdas* ‘plikas, trumpais plaukais’), o reikšme ‘plikė’ – *Pleika* (plg. liet. pvd. *Pleikys*, kurią sieja su liet. *pleikė* ‘išplikusi vieta galvoje, plikė’), o pavardė *Ručs* gali būti gimininga liet. *ručkis* ‘rudaplaukis, šlakuotis’. Kuržemės pavardės *Garbelis*, *Garbilis* galbūt yra vediniai su priesaga *-elis* iš liet. pvd. *Garbis*, *Garbus*, sietinos su viena iš liet. *garbus* reikšmių ‘garbiniuotais plaukais žmogus’. Tamsaus veido, juodų plaukų žmogui apibūdinti Kuržemėje greičiausiai paplitusios pavardės *Jodiņš*, *Jodinis* (plg. liet. pvd. *Juodinis* ir var., sietinus su liet. *juodas*), o pavardė *Jautaiķis* galbūt siejama su liet. pvd. *Jautakis* iš liet. *jautakis* ‘kas negražiomis akimis, bjauraus žvilgsnio žmogus’. Pavardės *Zalaks*, *Zalags* galimai giminingos liet. pvd. *Žalakas*, kuri hipotetiškai siejama su liet. *žaliaakis* ‘su žaliomis akimis’ (*DLKŽe*).

Sėloje fiksuotos pavardės *Ūzāns*, *Uzāns* galbūt giminingos liet. pvd. *Uzanas* – neaiškios kilmės, tačiau gali būti kildinama iš liet. *ūsai*. Kuržemėje registruota pavardė *Zunda*, o Latgaloje – *Žunda* (plg. liet. pvd. *Žunda,* kurios šaknis *žund-* greičiausiai yra iš *žand-*, kildintinos iš liet. *žandas*). Dar minėtina Kuržemėje registruota pavardė *Blauzda* (plg. liet. pvd. *Blauzdys*, galbūt iš liet. *blauzda*).

Pavardės, kurių motyvacijos pagrindas yra **charakterio savybių ir elgesio įpročių, įvairių veiksmų, neretai ir psichinės būklės pavadinimai**, sudaro pla-

čiausią ir didžiausia įvairove išsiskiriančią leksinę semantinę grupę. Taip pat ir lietuviškos kilmės arba lietuvių kalbai gimininių pavardžių kalbamojoje grupėje esti gana daug. Kelių pavardžių pagrindą sudaro **teigiamų** žmogaus savybių, įpročių arba veiksmų pavadinimai. Ir Kuržemėje, ir Latgaloje registruotos pavardės, kurių motyvacija siejama su tokiomis charakterio ir elgesio savybėmis kaip ‘budrus, pastabus, linksmas, tvarkingas, rūpestingas, padorus, švarus, valyvas’ ir pan. Jeigu Kuržemėje aptinkama pavardė *Budris*, paminėta Mežmuižoje 1835 m. (plg. liet. pvd. *Budris*, *Budrys*, iš liet. *budrus* ‘kuris greit pabunda; sargus; akylas, apdairus; gyvas, smagus, mitrus’), tai Latgaloje plačiai paplitęs vedinys su slaviška priesaga *Budrevičs* (*Budrewicz* paminėta jau 1765 m. revizijos medžiagoje iš Vecpilio valsčiaus). Reikšme ‘gerbiamas, tvarkingas, švarus, valyvas’ Kuržemėje registruota pavardė *Garbilis*, galbūt išvesta iš liet. pvd. *Garbis*, *Garbus*, kurios pagrindas yra liet. *garbus* ‘garbingas, garbės vertas; tvarkingas, švarus’, o Sėloje – semantiškai artima pavardė *Gerbis* ir var., paminėta Medumuose 1858 m. ir galbūt sietina su liet. *gerbti*. Sėloje fiksuota dar pavardė *Mitris*, *Mitras* (plg. liet. pvd. *Mitris*, *Mitras*, kurių pagrindas yra liet. tarm. *mitras*, *mitrus* viena iš reikšmių ‘vikrus, miklus; apsukrus, guvus, gudrus, gabus’[5]) ir panašios kilmės pvd. *Mitrāns.* Dar į šią leksinę semantinę grupę galėtų patekti Kuržemės pavardės *Naģis*, *Nāģis* (plg. ir liet. pvd. *Nagis*, *Nagas*, *Nagis*, *Nagys*, kurių pagrindas – viena iš liet. *nagas* reikšmių ‘nagingas žmogus, knibčius’) ir *Rūšis* (plg. liet. pvd. *Ruša*, *Rušis*, *Rušys*, galbūt sietina su liet. *rušus* ‘darbštus’, *rušėti* ‘būti judriam, veikliam, gyvuoti’, *rušinti* ‘judėti, krutėti; rengtis, ruoštis’ ir kt.). Kelios Latgalos pavardės taip pat patektų į kalbamąją leksinę semantinę grupę, pavyzdžiui, *Gaveika*, *Goveiko* (plg. liet. pvd. *Gaveika*, galbūt sietina su liet. *gavus* ‘graibštus; gajus’: *gauti*, *gaudyti*), *Greitāns* (galbūt gimininga liet. *greičius* ‘kas greit ką daro’: *greitas*), *Mileika*, *Mileiko*, paminėtos 1765 m. revizijos medžiagoje iš Asūnės (plg. dar liet. pvd. *Mileika*, galbūt priesagos *-eik-* vediniai iš liet. *milti* ‘imti mylėti; darytis mielam, meiliam’), *Narovskis* (*Narowski* paminėta 1835 m. Baltinių palivarke; galimai gimininga liet. *naras* viena iš reikšmių ‘judrus, gyvas, apsukrus žmogus’), *Sarguns*, *Sargūns* (minėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Graverų valsčiaus; galbūt kildinama iš liet. *sargus* ‘greitai pajuntantis, budrus, jautrus’), *Urtāns* (*Urtan* minėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Ludzos; plg. liet. pvd. *Urtas*, greičiausiai sietina su liet. *urtais* ‘greitai, sparčiai, galvotrūkčiais, strimagalviais’, *urtom* ‘greitai, sparčiai’, *urtus* ‘smarkus, guvus, energingas’). Sąlygiškai į šią grupę galima įtraukti dar Kuržemės ir Latgalos pavardes *Veikšis*, *Veikšs* (plg. liet. pvd. *Veikša*, hipotetiškai kildinamą iš liet. *veikus* ‘greitas, skubus; stiprus, tvirtas, smarkus’), *Straģis* (plg. liet. pvd. *Stragys*, sietina su liet. *stragus* reikšme ‘judrus, vikrus, gyvas, energingas, greitas, apsukrus’).

Tylaus, ramaus būdo žmogų apibūdina, pavyzdžiui, ir Kuržemėje (dažniausiai Sėloje), ir Latgaloje registruota pavardė *Rimša*, *Rimšs* (plg. liet. pvd. *Rim-*

[5] „Tačiau nėra neįmanoma, kad kartais jos yra išsirutulioję iš krikšto vardo *Dimitrijus*, plg., sakysim, ukr. *Mumpo* : *Дмумро <...>*“ (*LPŽe*).

ša; iš liet. *rimša* ‘tylus, ramus žmogus’). Latgaloje dar paplitę vediniai *Rimšāns*, *Rimševičs*. *Rymsza* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Nirzos, o *Rimszan* – 1786 m. Pukjanų dvare. Latgaloje fiksuota ir pavardė *Rinkevičs*, kuri paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Raznos valsčiaus (plg. liet. pvd. *Rinkevičius*, *Rinkus*; šaknis *rink-* dažnai kaitaliojasi su *rimk-* (*Rimkevičius*, *Rimkus*), kuri hipotetiškai siejama su liet. *rimti*)[6]“. Kuržemėje registruota ir pavardė *Remeika*, *Remeiķis* (plg. liet. pvd. *Remeika*, greičiausiai iš vienos liet. *ramus* reikšmių ‘kuris lėto būdo, nesmarkus’).

Vis dėlto gerokai daugiau esama pavardžių, turinčių **neigiamą konotaciją**. Galimai tai pravardinės kilmės pavardės. Vienos iš labiausiai paplitusių – kurių motyvacijos pagrindą sudaro žodžiai, reiškiantys tuščią kalbėjimą, plepėjimą ir pan. Ir Kuržemėje (Sėloje), ir Latgaloje registruotos pavardės su šaknimi *purp-* – *Purplis*, fiksuota Bebrenės metrikoje 1700 m., o Latgalai būdingi var. *Purplišs*, *Purpišs* (plg. liet. *purplys* ‘niekatauškis, plepys’). Tik Kuržemėje registruotos, pavyzdžiui, pavardės *Blažģis*, *Blažģe*, paminėtos Embūtėje 1858 m. (plg. latv. tarm. *blažģīt* ‘plepėti’, *blažģe* ‘plepys’; taip pat liet. pvd. *Blazgys* – galbūt pravardine, sietina su liet. *blazgėti* ‘plepėti, daug kalbėti’), *Burba*, *Burbe*, *Burbis*, paminėta Igenėje 1835 m. (plg. liet. pvd. *Burbas*, *Burba*, kurios pagrindas liet. *burba* ‘kas daug kalba, burba’), *Paičs*, *Paics*, *Paičis* (plg. liet. pvd. *Paičys*, *Paičius*, kurios siejamos su viena iš liet. *paičioti* reikšmių ‘niekus šnekėti, paistyti’), *Pampalis*, paminėtos Būtiniuose 1858 m. (plg. liet. pvd. *Pampalas* iš liet. *pampalas* viena iš reikšmių ‘plepys, tauškalius’), *Plucis*, *Plūcis* (plg. dar liet. pvd. *Plukys* < *Plukas*, kurios pagrindas – liet. *plukas* ‘pludungis; plepys, pagyrūnas’).

Latgaloje dar kalbamąja reikšme registruotos pavardės *Lojāns*, *Lujāns* [*Lūjāns*], kurios galimai giminingos liet. pvd. *Luja*, sietina su liet. *luja* ‘nemaloni kalba; koliojimas’), *Plepe*, *Plepis*, *Plepus* iš liet. *Plepys* (plg. latv. tarm. *plepis*), *Plops* (plg. liet. pvd. *Plioplys* iš liet. *plioplys* ‘kas pliopia, plepys’).

Abiejuose regionuose daug pavardžių, kurių motyvacijos pagrindą sudaro pikto, niūraus, nesitvardančio žmogaus apibūdinimai. Kuržemėje (Sėloje) dažniau, Latgaloje retai registruota pavardė *Dagis*, *Daģis* (plg. latv. *dadzis*, liet. pvd. *Dagys*, greičiausiai sietina su liet. *dagys*, *dagis* perkeltine reikšme ‘pikčiurna’). Kuržemėje dar fiksuotos pavardės *Darģis*, *Dargis* (*Darge* Kuldygos apylinkėse 1341 m.; plg. dar liet. pvd. *Dargis*, kurią sieja su liet. *dargus* ‘piktas, irzlus’), *Cirvelis*, *Cirvels* (< latv. *cirvis* (tarm. dem. *cirvelis*), sietina su liet. *kirvis* perkeltine reikšme ‘grubus, stačiokas žmogus’. Kuržemėje (Zaleniekuose 1858 m.) ir Latgaloje paminėtos taip pat pavardės *Šuksts*, *Šukste* (Latgaloje dar ir *Šukstovs*), kurių pagrindas galbūt yra liet. *šiukštas* ‘kas šiukštus, greit užpyksta’. Kuržemėje registruotos pavardės *Ruklis*, *Ruklišs*, o Latgaloje – *Ruklišs* (*Ruklisz* 1765 m. revizijos medžiagoje iš Vecpilio valsčiaus; plg. liet. pvd. *Ruklis*, kuri hipotetiškai kildi-

[6] „<...> kartais ji gali būti atsiradusi kitais būdais, plg. lenk. *Rynko* (SSNO IV 534), brus. *Рынкевіч, Рынковіч* (М. Бирыла, 1969, с. 357). Šaknis *rink-*, be kita ko, gali būti išsirutuliojusi ir iš *grink-* (žr. *Grìnkus, Grinkẽvičius* ir pan.). Dar žr. Z. Zinkevičius, 1977, p. 190“ (*LPŽe*).

nama iš liet. *ruklus* ‘užsidaręs, niūrus’). Kuržemėje dar registruota pavardė *Rukutis* (plg. liet. pvd. *Rukutis*, kurią sieja su liet. *rukutė* ‘susiraukėlis, pikčiurna, paniurėlis, niūra; rukata’) ir *Rupeiks* (Dižgramzdoje ir Lėnose 1858 m.); plg. liet. pvd. *Rupeika*, *Rupeiks*, kurios galbūt iš liet. *rupus* ‘šiurkštus; stačiokiškas, nemandagus’), *Raubiška*, *Raubiškis*, paminėtos Ilūkstės metrikoje 1700 m. ir Dvietės metrikoje 1781 m. (plg. liet. pvd. *Raubiškis* < *Rauba*, *Riaubiškis* < *Riauba*, kuri kildinama iš liet. *riauba* ‘apsileidęs, storžievis žmogus’), *Rizga*, *Rizgis* (galbūt susijusios su liet. pravardinės kilmės pvd. *Rizgelis*, sietina su liet. *ryzgalas* ‘kas įkyrus’, *ryzgus* ‘kas nirtulingai puola, kimba; įžūlus, įkyrus, landus’ ar pan.), *Ruģelis*, *Rugelis* (Ilūkstės metrikoje 1705 m.; plg. liet. pvd. *Rūgys* – iš liet. *rūgys* ‘kas piktas, surūgęs’).

Latgaloje dar galima išskirti pavardes *Narnickis* (*Nornicki* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Ludzos; plg. liet. pvd. *Narna*, kuri gali būti pravardinė, vestina iš liet. *narna* ‘kas vis niurna, niurneklis, narneklis’), *Zeiza* (*Zeyza* paminėta 1761 m. Asūnės parapijos vizitacijos dokumente; plg. liet. pvd. *Žeizys*, kurios pagrindas galėtų būti pravardė, sietina su liet. *žiežti* ‘pykti, urzgėti; šnairuoti ko pikta linkint’), *Smeilis*, *Šmeiļs* (plg. dar liet. pvd. *Smailys*, *Smailis*, *Smailius* iš liet. *smailas*, *smailus* ‘pašaipus, kandus, įgeliantis’), *Puksts*, *Pukšta* (1765 m. revizijos medžiagoje iš Nautranų ir Nirzos) galbūt sietinos su liet. pvd. *Pukštas*, kurios pagrindas – liet. *pukštas* ‘kas nuolat pukši, stena, dejuoja; kas vis verkšlena’; plg. taip pat latv. *pukstēt* ‘pukšėti, bambėti’).

Daugelio pavardžių motyvacijos pagrindas yra tingaus, nerangaus, nepaslankaus, nevikraus, aplaidaus, netvarkingo žmogaus pavadinimai. Kuržemėje ir Latgaloje randama pavardė *Keidāns* (minėta Lipstų dvare 1850 m.; plg. liet. pvd. *Keidaitis*, sietina su liet. *keidoti* ‘prastai eiti; prastai akėti, keverzoti’). Kuržemėje dar registruotos kalbamosios reikšmės pavardės *Čaupals* (plg. liet. pvd. *Čiaupa*, sietina su liet. tarm. *čiaupa* ‘išvėpėlis, žioplys’), *Dīlis*, *Dilis* (galbūt gimininga liet. pvd. *Dilys*, *Dilius*, iš liet. *dilius* ‘kas dyla, gaišta prie darbo, dykinėja, tinginys’, *Limpucis* (plg. liet. pvd. *Limpucis*, galbūt sietinos su liet. *limpis* ‘apsileidęs, nevikrus žmogus’), *Miemis* (plg. liet. pvd. *Miemys*, *Memys*, galbūt sietinos su liet. *mėmė*, *mėmis* ‘tylus, lėtas, mažakalbis žmogus, nevykėlis, žioplys, užaušėlis’), *Rapša* (*Rapsza* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Vecpilio valsčiaus; galbūt sietina su liet. *rėpsoti* ‘išdrikusiam, išsikėtusiam gulėti, sėdėti, stovėti, būti be darbo, bambsoti’), *Stunga* (galbūt gimininga liet. pvd. *Stungis* iš liet. *stungys* ‘tingus, nerangus žmogus, netikėlis’). Panašią konotaciją turi Latgaloje registruotos pavardės, pavyzdžiui, *Bricis*, *Brics* (*Bryc* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Plisūnų vaitijos; plg. liet. pvd. *Bricas*, sietina su liet. *bricas* ‘tinginys, nenaudėlis’), *Lauželis* (plg. liet. *laužalis* ‘netvarkingas, apsileidęs žmogus’), *Lebus*, *Leibuss* (galbūt sietinos su liet. *lėba*, *leba* ‘mulkis, žioplys; lėtas žmogus, leiba’), *Mukāns*, *Mukons* (plg. liet. pvd. *Muka*; įmanomas ryšys su liet. *mukis* ‘ištižęs žmogus, drimba, nevykėlis; nutukėlis, riebulis’), *Duburs*, *Daubers* (plg. liet. *daubaras* ‘kas stoviniuoja be darbo, kitiems dirbant, tinginys’), *Duļbāns* (plg. liet. pvd. *Dulbys*, galbūt sietina su liet. *dulbis*, *dulbis* ‘ištižėlis, drimba, tinginys, dūlis; kvailys,

mulkis'), *Plokšts*, *Ploksts* (*Plokszta* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Zaborjės; plg. liet. pvd. *Plokštis*, sietina su liet. *plokščias* 'paviršutiniškas, bedvasis'), *Trabša*, *Trapšs* (plg. liet. pvd. *Trapsa*, greičiau tarminė forma iš liet. *trepsa* 'kas daug trepsi vietoje, nieko greitai nepadaro, lėtadarbis'). Kuržemėje registruotos pavardės *Bauze*, *Bauzis* (plg. liet. pvd. *Baužys*, *Baužas*, *Bauža*, kurios galimai sietinos su liet. *bauža* 'žioplys, vėpla').

Kuržemėje fiksuotos pavardės *Cincis* (galbūt gimininga liet. pvd. *Činčis*, *Činčys* iš liet. *činčys* 'činčikas, kas činčija, šykštauja, šykštuolis') ir *Plučs* (plg. liet. pvd. *Plučas* (taip pat *Pliučas*, *Plučius*), sietina su liet. *plučius* 'šykštuolis', paminėta Laucesėje 1850 m.).

Kai kurių pavardžių motyvacijos pagrindas – reikšmė 'nenuorama, išdykėlis, padauža'. Kuržemėje registruotos tokios kalbamosios reikšmės pavardės kaip *Dregne*, *Drēgne*, *Dregnis* (plg. liet. pvd. *Dregnius* – galbūt tarmybė bei šiaip vėlesnis perdirbinys iš *Drignius*, sietina su liet. *drignius* 'nenuorama, išdykėlis'), *Pinte*, *Pints* (galbūt gimininga liet. pvd. *Pintukas,* viena iš liet. *pintukas* reikšmių 'išdykėlis, nenuorama'), panaši greičiausiai yra ir pvd. *Pinta,* paminėtos 1765 m. revizijos medžiagoje iš Asūnės, kilmė. Latgaloje šia reikšme fiksuotos pvd. *Dunda*, *Dzundza* (plg. liet. *dunda* 'pabalda, padauža').

Su šeima, giminyste, socialine ir turtine padėtimi susijusios Kuržemėje registruotos pavardės *Sūnaitis* (paminėta Bakūžuose 1850 m.; plg. liet. pvd. *Sūnaitis*, galbūt iš liet. *sūnaitis* 'sūnaus ar dukters vaikas seneliams, vaikaitis, anūkas' arba „su priesaga *-aitis* iš avd. **Sūnus*, kurį sietume su liet. *sūnùs* 'vyriškos lyties vaikas savo tėvams'" (*LPŽe*)), *Vaikins* (plg. liet. v*aikinas*), *Uškurs* (plg. liet. pvd. *Užkuras* ir var. iš liet. *užkurys* 'antras vyras, nuėjęs į našlės namus; vyras, kuris vesdamas nueina gyventi į žmonos ūkį ar namus'), *Preikšs*, *Preikšis* (paminėta Bartoje 1858 m.; plg. liet. pvd. *Preikšas*, *Preikša*, atsiradusios iš liet. *preikšas* 'našlę vedęs ir apsigyvenęs jos namuose vyras, užkurys'), *Ženti̦ņš*, *Zenti̦ņš* (plg. liet. *žentas*).

Turtinę padėtį rodo kelios Latgalos pavardės, pavyzdžiui, *Munčis*, *Munčs* (plg. liet. pvd. *Munčys*, *Munčius*, *Mančius*, sietinos su liet. *mančius* 'kas turi daug mantos, turtuolis'), *Mančinskis* ir *Turčins* (plg. liet. pvd. *Turčionis*, kurią galbūt galima sieti su liet. *turčius* 'turtuolis', *turtas* 'vertybės, lobis, gėrybės; nuosavybė').

Namų apyvokos daiktų, amatininkų įrankių pavadinimų motyvuotos pavardės Kuržemėje yra, pavyzdžiui, *Cirvelis*, *Cirvels* (< latv. *cirvis* (tarm. dem. *cirvelis*), plg. ir liet. *kirvis*), *Peilis* (liet. *peilis*), *Sukutis*, *Sukuts* (paminėta Nycoje 1858 m.; plg. liet. s*ukutis* 'aplink ašį besisukantis įtaisas' ar kt. šiuo žodžiu pavadinti prietaisai), *Stakle* (plg. latv. tarm. *stakles*, liet. *staklės*).

Į kalbamąją semantinę grupę patenka ir kelios Latgaloje registruotos pavardės, pavyzdžiui, *Regža* (1680 m. Rėzeknės klebonijoje fiksuota *Rekszan* gali būti gimininga liet. *regztis* 'iš virvelių padarytas didelis maišas šienui kimšti, maišė'), *Skučs* (*Szkucz* paminėta 1765 m. revizijos medžiagoje iš Plisūnų vaitijos; plg. liet. *Skučas*, galbūt sietina su liet. *skučia* 'molinis indas aguonoms trinti; molinis indas kam kepti'), *Spūlis*, *Spulis*, *Špuļs* (plg. latv. tarm. *spūle* 'spole',

liet. pvd. *Špulys* iš liet. *špūlė* ‘nedidelis medinis cilindras tuščiu viduriu su kraštais galuose siūlams, vielai ir kt. vynioti’), *Stranga* (plg. liet. *stranga* ‘stora virvė’), *Stulpāns*, taip pat *Stulpins* (plg. liet. pvd. *Stulpinas* – greičiausiai iš liet. *stulpas*; plg. latv. tarm. *stulps*), *Šakins* (plg. liet. pvd. *Šakinis*, iš liet. tarm. ‘šakotas pagalys; padarytas iš šakų ir kt.’).

Kuržemėje ir Latgaloje registruotos pavardės, turinčios reikšmę ‘dalgis’ – Kurzemė *Daļģis*, *Daļģe*, paminėtos Aisterės parapijoje 1793 m., Latgaloje – *Doļģis*, galbūt sietinos su liet. *dalgis* (plg. latv. tarm. *daļģe*, *daļģis*).

Greičiausiai su maistu susiję pavadinimai registruoti tik Kuržemėje. Tai *Alutis*, *Aluts* (plg. liet. pvd. *Alutis*, galbūt iš liet. *alus*), *Ķepals*, *Kepals*, *Kepala* (paplitę Nycoje 1858 m.; plg. liet. pvd. *Kepalas* iš liet. *kepalas* ‘apskritos arba pailgos formos kepta duona’), *Ķepsnis*, *Kepsnis* (plg. liet. *Kepsnys* (?)), *Žaubrs*, *Zaubris* (galbūt gimininges liet. pvd. *Žiaubras*, *Žiauberis*, *Žiauberys*, iš liet. *žiauberė, žiauberis* ‘duonos kepalo galas; sudžiūvęs duonos kampas, žiaunė’).

Palyginti daug yra ir **fizinės geografijos semantikos pavardžių** – jų motyvacijos pagrindu dažniausiai eina gyvenamosios vietos pavadinimai. Dažnai tai yra ko nors pakraštys, riba. Kalbamojoje grupėje taip pat pastebima nemažai lietuvių kalbos įtakos, pavyzdžiui, tokią reikšmę turi kai kurios Kuržemės pavardės: *Lankutis* (plg. liet. pvd. *Lankutis* iš liet. *lankutis* ‘slėnio, lankos gyventojas’), *Pagojs*, *Pagojus* (plg. liet. pvd. *Pagojus*, sietina su liet. *pagojis* ‘vieta prie gojaus’), *Palaps* (plg. liet. pvd. *Palapys*, sietina su liet. *palapys* ‘vieta po lapais’), *Ažubalis* ir var. (paminėta Bebrenės metrikoje 1700 m.; plg. liet. pvd. *Ažubalis*, iš liet. *ažu* ir *bala* – ‘vieta už balos’), *Pakalnišķis* (plg. liet. *pakalniškis* ‘pakalnėnas; pakalnės, slėnio gyventojas’), *Paozols* (plg. liet. pvd. *Paąžuolis*, plg. liet. *paąžuolys*, *paąžuolis* ‘vieta po ąžuolu ar prie ąžuolo; vieta prie ąžuolyno’), *Papirtis* (plg. liet. pvd. *Papirtis* iš liet. *papirtė* ‘vieta prie pirties’), *Paupe*, *Paupis* (plg. liet. pvd. *Paupis*, sietina su liet. *paupys, paupis* ‘vieta palei upę, pakrantė’, t. y. paupy gyvenantis ar pan.). Kuržemėje ir Latgaloje fiksuotos pavardės *Deksnis* ir var. (plg. latv. tarm. *degsnis*, (*deksnis*), taip pat liet. *degsnys*, *degsnis* ‘išdaga, degsnė, degimas’; Kuržemėje *Dexne* paminėta Asytės-Priekulės parapijoje 1791 m.). Latgaloje dar rastos pavardės *Giruckis* (plg. liet. *giria*), *Kampāns* (galimai siejama su liet. *kampas*), *Kaupers* (plg. liet. pvd. *Kaupas* – galbūt sietina su liet. *kaupas*, *kaupa* ‘iškilimas, kauburys, krūva’, taip pat latv. tarm. *kaupre*, *kaupris*).

Išvados

Kuržemėje ir Latgaloje pavardžių formavimosi keliai skyrėsi – į Kuržemę lietuviai atvyko greičiausia jau turėdami pavardes; Latgaloje, kuri po Lenkijos ir Švedijos karo liko pavaldi Lenkijos ir Lietuvos unijai, pavardžių suteikimas, kaip ir Lietuvoje, vyko palaipsniui.

Lietuviškos kilmės latvių pavardes dažniausiai galima atpažinti pagal priesagas *-aitis*, *-elis*, *-išķis*, *-utis.* Tiek Kuržemėje, tiek Latgaloje lietuviškos kilmės pavardės neretai suslavintos lenkų, baltarusių arba rusų kalbos priesagomis.

Pavardes galima suskirstyti į kelias leksines semantines grupes. Seniausiomis laikytinos amatų semantikos pavardės. Antroponiminės kilmės pavardės ir Kuržemėje, ir Latgaloje dažniausiai sudarytos remiantis krikščioniškais asmenvardžiais. Lietuviškos kilmės floros semantikos pavardžių yra palyginti mažai, daugiau – iš faunos leksikos padarytų pavardžių.

Plačiausią leksinę semantinę grupę sudaro pavardės, kildinamos iš žmogaus išvaizdą (plaukų, akių spalva, kūno dalimis, krentančiais į akis fiziniais ypatumais) ir aprangą pavadinančios leksikos. Gana daug nustatyta charakterio savybėmis ir elgesio įpročiais motyvuotų pavardžių. Kalbamoje grupėje yra ir daugiausia neigiamą konotaciją turinčių pavardžių.

Nemažai rasta fizinės geografijos semantikos pavardžių, t. y. jų motyvacijos pagrindas yra gamtos objektai – jos apibūdina gyvenamąją vietą, kraštą, ribą. Pavardės gali atspindėti ryšį su namų apyvokos daiktais, šeima, giminystės ryšius, turtinę padėtį ir pan.

Palyginus lietuviškos kilmės pavardes Kuržemėje ir Latgaloje, matyti, kad Kuržemė išsiskiria didele pavardžių įvairove ir tuo, kad viena pavardė priskiriama nedideliam asmenų skaičiui, o Latgaloje palyginti mažiau lietuviškų pavardžių, tačiau jų savininkų gerokai daugiau. Bendrų lietuviškos kilmės arba lietuvių kalbai gimininių pavardžių Kuržemėje ir Latgaloje nėra daug, todėl galima teigti, kad tokių pavardžių savininkai į Latvijos teritoriją galėjo patekti iš skirtingų Lietuvos vietų.

Sutrumpinimai

a. – amžius
avd. – asmenvardis
brus. – baltarusių
dem. – deminutyvas
latv. – latvių
lenk. – lenkų
liet. – lietuvių
m. – metai
plg. – palyginti
poet. – poetinis
pvd. – pavardė
rus. – rusų
tarm. – tarminis
ukr. – ukrainiečių
var. – variantas

Literatūra ir šaltiniai

B a l o d e, Š a u d i ņ a 2019 – Laimute Balode, Vilma Šaudiņa, “Latviešu un lietuviešu valodas kontakti”, *Latvija: kultūru migrācija*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 316–344.

B a l o d i s 2018 – Pauls Balodis, *Ne tikai Bērziņš*, *Kalniņš*, *Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

B l e s e 1929 – Ernsts Blese, *Latviešu personvārdu un uzvārdu studijas,* Rīga, A. Gulbja apgāds.

DLKŽe – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas [prieiga internete: http://lkiis.lki.lt/dabartinis].

E l g e r s 1683 – *Dictionarivm Polono-Latino-Lottauicum*. Opus poſthumum. R. P. Georgii Elger, Vilnæ, Soc. IESV.

E n d z e l ī n s 1951 – Jānis Endzelīns, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība.

G a r š v a 2003 – Kazimieras Garšva, „Ciskodas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. IV, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

J ē k a b s o n s 2003 – Ēriks Jēkabsons, *Lietuvieši Latvijā*, Rīga: Elpa.

J a k u b o w s k i, K o r d z i k o w s k i 1915 – Jan Jakubowski, Józef Kordzikowski, red., *Rewizya Inflancka 1599 r. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym.* Tom XIII. Inflanty. Część I. Warszawa.

K o v a ļ e v s k a 2017 – Otīlija Kovaļevska, “Kas pirmais – uzvārds vai vietvārds? Uzvārdu veidošanās Latgalē un to saistība ar vietvārdiem”, Ilmārs Mežs, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale*, Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 24–43.

K o v a ļ e v s k a 2019 – Otīlija Kovaļevska, “Kurzemes vietvārdu un uzvārdu labirintos: no personvārda, papildvārda, saimes vārda līdz mājvārdam un uzvārdam”, Ilmārs Mežs, Anna Stafecka, Renāte Siliņa-Piņķe, Otīlija Kovaļevska, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija* I, Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 38–73.

L a n g i j s 1685 – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*, pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese, Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.

L a u m a n e 1990 – Benita Laumane, “Derivāti ar piedēkli *-ait-* augšzemnieku izloksnēs”, *Onomastica Lettica*, Rīga: Zinātne, 92–101.

L a u m a n e 1996 – Benita Laumane, *Zeme, jūra, zvejvietas*, Rīga: Zinātne.

L a u m a n e 2004 – Benita Laumane, “Uzvārdu un vietvārdu liecības par iedzīvotājiem Lejaskurzemē”, *Mana novada valoda. Lejaskurzeme,* Liepāja: LiePA, 212–228.

L a u m a n e 2017 – Benita Laumane, “Bārtas mājvārdi”, *Bārtas dzīpari. Valoda. Kultūra. Tradīcijas. Ļaudis.* Liepāja: Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts, 101–173.

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas [prieiga internete: http://www.lkz.lt/].

LPŽ – Lietuvių pavardžių žodynas [prieiga internete: http://pavardes.lki.lt/].

LVDA 1999 – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika.* Autores: B. Bušmane, B. Laumane, A. Stafecka. Darba zinātniskā vadītāja B. Laumane, Rīga.

LVDA 2013 – *Latviešu valodas dialektu atlants. Fonētika.* Izstrādājis un publicēšanai sagatavojis Alberts Sarkanis, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LVVA – “Latgales revīziju saraksti 1772–1876: Rēzeknes apriņķa muižas un ciemi (1772)”, *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 1881. f., 1. apr., 8. l. [prieiga internete: http://www.lvva-raduraksti.lv/].

Lvva – “Baznīcu grāmatas. Dažādu konfesiju draudžu reģistri – dzimušie un kristītie, lau-

lātie, mirušie (līdz 1914.g.)", *Latvijas Valsts vēstures arhīvs* [prieiga internete: http://www.lvva-raduraksti.lv/].

M a n c e l i u s 1628 – Georgius Mancelius, *Lettus, das ist Wortbuch sampt angehengtem täglichem Gebrauch der lettischen Sprache*, Riga: Gerhard Schröder.

M e ž s 2017 – Ilmārs Mežs, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Latgale*, Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

M e ž s et. al. 2019 – Ilmārs Mežs, Anna Stafecka, Renāte Siliņa-Piņķe, Otīlija Kovaļevska, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija*. I–II, Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

S i n k e v i č i ū t ė 2010 – Daiva Sinkevičiūte, *Kokios yra mūsų pavardės?* [prieiga internete: http://naujienos.vu.lt/wp-content/uploads/2010/04/Spectrum_12.pdf; žiūrėta 2020-10-30].

S t a f e c k a 2017 – Anna Stafecka, "Latgaliešu uzvārdi: lingvistisks ieskats", Ilmārs Mežs, *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos: Latgale,* Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 44.–55.

S t a f e c k a, S i l i ņ a - P i ņ ķ e 2019 – Anna Stafecka, Renāte Siliņa-Piņķe, "Kurzemnieku uzvārdi: lingvistisks ieskats", Ilmārs Mežs et. al. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Kurzeme, Zemgale, Sēlija,* Rīga: Latviešu valodas aģentūra I, 74–97.

С т а л т м а н е 1981 – Велта Сталтмане, *Латышская антропонимия: Фамилии*, Москва: Наука.

Anna Stafecka, Regina Kvašytė

Lietuviškos kilmės pavardžių panašumai ir skirtumai Kuržemėje ir Latgaloje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *latvių kalba*, *lietuvių kalba*, *onomastika*, *pavardės*, *tarminė leksika ir semantika*, *kalbų kontaktai.*

Straipsnyje apžvelgiama lietuviškos kilmės ir lietuvių kalbai giminingų pavardžių sistema Latvijos vakarinėje dalyje – istorinėje Kuržemės teritorijoje (Kuržemėje, Žiemgaloje ir Sėloje) ir rytinėje dalyje – Latgaloje, kurios istorinė raida gerokai skiriasi nuo kitų Latvijos regionų. Latvijos regionuose pavardės valstiečiams buvo suteikiamos skirtingai, skyrėsi ir pavardžių atsiradimo keliai. Kuržemėje tai įvyko palyginti vėlai – tik 19 a. pirmoje pusėje, Kuržemės latviams (ypač valstiečiams) pavardės masiškai buvo suteiktos specialiu įstatymu, nors dalis Kuržemės gyventojų jas turėjo jau anksčiau. Daugelis pavardžių yra lietuviškos kilmės, nes lietuviai į Kuržemę greičiausiai atkeliavo jau su pavardėmis.

Lietuviai yra viena seniausių tradicinių tautinių mažumų Latvijoje. Nedidelės lietuvių salos yra buvusios centrinėje ir pietinėje Latgaloje. Lietuvių kalba paveikė tiek šių regionų latvių tarmes, tiek ir toponiminę bei antroponiminę sistemą.

Lietuviškos kilmės arba lietuvių kalbai gimininga pavardes galima suskirstyti į kelias leksines semantines grupes. Seniausiomis laikytinos amatų semantikos pavardės. Antroponiminės kilmės pavardės ir Kuržemėje, ir Latgaloje daugiausia padarytos iš krikšto asmenvardžių. Lietuviškos kilmės floros semantikos pavardžių palyginti mažai, daugiau yra faunos semantikos žodžių motyvuotų pavardžių.

Didžiausia įvairove išsiskiria leksinė semantinė grupė, kurią sudaro su žmogaus išvaizda (plaukų, akių spalva, kūno dalimis, matomomis fizinėmis savybėmis) susijusi leksika. Gana daug yra charakterio savybėmis ir elgesio įpročiais motyvuotų pavardžių.

Palyginus lietuviškos kilmės pavardes Kuržemėje ir Latgaloje, matyti, kad Kuržemė išsiskiria didele pavardžių įvairove ir tuo, kad viena pavardė priskiriama nedideliam asmenų skaičiui, o Latgaloje palyginti mažiau lietuviškų pavardžių, tačiau jų savininkų gerokai daugiau. Bendrų lietuviškos kilmės arba lietuvių kalbai gimininių pavardžių Kuržemėje ir Latgaloje nėra daug, todėl galima teigti, kad tokių pavardžių savininkai į Latvijos teritoriją galėjo patekti iš skirtingų Lietuvos vietų.

Anna Stafecka, Regina Kvašytė

Similarities and Differences of Surnames of Lithuanian Origin in Kurzeme and Latgale

S u m m a r y

Keywords: *the Latvian language, the Lithuanian language, onomastics, surnames, dialectal lexis and semantics, language contacts.*

The article is dedicated to the comparative analysis of surnames of Lithuanian origin used in the Western part of Latvia, i.e. Kurzeme (including Kurzeme, Zemgale and Sēlija) and Eastern part of Latvia, i.e. Latgale, the history of which to a certain extent differs from other regions of Latvia. The giving of surnames in the regions of Latvia is different: in Kurzeme they were introduced in the first half of the 19th century. However, in Latgale surnames were introduced gradually, just as it happened in Lithuania and Poland. Nevertheless, a part of surnames in Kurzeme are older. Many of them are surnames of Lithuanian origin, because Lithuanians had apparently entered Kurzeme with surnames.

Lithuanians are among the oldest and most traditional national minorities in Latvia. There were some small Lithuanian colonies in Southern and in Central Latgale. Ties with Lithuania are reflected in the surnames as well. Lithuanians have influenced both the local Latvian sub-dialects of Latgale and Kurzeme and the toponymic and anthroponymic system of these regions.

Surnames of Lithuanian origin are classified into several semantic groups. Surnames motivated by names of occupations are considered to be very old. A significant number of Latvian surnames is of anthroponymic origin, usually they are derived from Christian first names. Surnames of flora and fauna semantics, as far as surnames motivated by words denoting human nature and behavior surnames form separate semantic groups.

If we compare Lithuanian surnames in Kurzeme and Latgale, we can conclude that in Kurzeme there is a great variety of surnames and one surname has a small number of its owners, but in Latgale there are relatively fewer surnames of Lithuanian origin, but the number of their owners is much higher.

Anna STAFECKA
Latviešu valodas institūts
Latvijas Universitāte
Akadēmijas laukums 1
LV-1050 Riga
Latvija
[anna.stafecka@lu.lv]

Regina KVAŠYTĖ
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 25
LT-76351 Šiauliai
Lietuva
[regina.kvasyte@su.lt]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 8 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 8 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 196–206.
ISSN 1822-7309

Городские топонимы как языковые маркеры «своего» пространства

Наталия ВАСИЛЬЕВА
Институт языкознания Российской Академии наук

Ключевые слова: *ономастика*, *урбаноним*, *вернакулярный район*, *неофициальные топонимы.*

Изучением городских топонимов, к которым относятся названия улиц, переулков, площадей, остановок транспорта, отдельных зданий и других значимых внутригородских топографических объектов, традиционно занимается ономастика – лингвистическая наука о собственных именах. Для таких городских названий в метаязыке ономастики существует специальный интернациональный термин – **урбаноним** (от лат. *urbanus* [городской] + *оним* [собственное имя]), а также термин **урбанонимия** для обозначения совокупности таких наименований.[1] В русском научном языке эти термины начали функционировать достаточно давно – с 70-х гг. прошлого века (Разумов, Горяев 2019). Однако по-настоящему частотным и популярным урбаноним стал с начала 2000-х, когда из узкой ономастической ниши он вышел на широкие просторы культурологии. Росту популярности термина *урбаноним* способствовал заметно выросший в последние десятилетия научный интерес к городу как социокультурному и ментальному феномену. Таким образом, родившийся в недрах ономастики термин хорошо вписался в концептуальный аппарат урбанистики в целом. Этим терминологическим замечанием мы хотели бы предварить последующее обсуждение одного из типов внутригородских названий.

Хорошо известно, что в каждом городе, помимо официальных названий улиц и других объектов городского пространства, существуют названия, распространенные исключительно в устной речи горожан. В настоящее время можно говорить об этом явлении как о своего рода ономастической универсалии. Лингвисты для таких названий используют термин ***неофициальный топоним***, ср. нем. *inoffizielle Ortsnamen* (Siegfried 2017). Интерес к неофициальным топонимам в настоящее время наблюдается у ученых совсем

[1] В рамках данной статьи термины *урбаноним, урбанонимия* и *(внутри)городской топоним*, *(внутри)городская топонимия* употребляются как синонимы.

из другой области – культурной и гуманитарной географии. Представители этого направления пишут о феномене городского вернакулярного района как форме пространственной самоорганизации (ср. П а в л ю к 2017 с библиографией). Анализ публикаций показывает, что исследователи-ономатологи и исследователи-географы, занимаясь по существу одним объектом, работают автономно. Бесспорно, это связано с методологией каждой из наук. Тем не менее, представляется возможным (и даже плодотворным) соединить два этих подхода – собственно лингвистический и культурно-географический – и рассмотреть неофициальные городские топонимы, используя в качестве интегрирующего параметра оппозицию «свой – чужой». Это и является целью данной статьи.

Оппозиция «свой – чужой» представляет собой культурную константу, и свидетельства о ней содержатся в самых разнообразных явлениях действительности, которые находят отражение в языке. В лингвистических исследованиях, а это, как правило, этно-, социо- или психолингвистические работы, аспект рассмотрения и содержание оппозиции «свой – чужой» уточняется на конкретном эмпирическом материале. Например, так построена коллективная монография *Свое – чужое в языке и речи* (К ю л ь м о я 2016).[2] Топонимический материал, который мы рассматриваем, связан с оппозицией «свой – чужой» самым непосредственным образом; и прежде чем описывать топоним как языковой знак в «своем» городском пространстве, полезно, на наш взгляд, обратиться к одному из понятий культурной географии, которое представители ономастической науки пока еще не включили в свой рабочий инструментарий.

Это понятие вернакулярного района (англ. *Vernacular* – народный, местный). **Вернакулярный район** – «тип географического района, бытующий в обыденном сознании общества или его части в виде образа определенной территории, обладающей названием и специфическими качествами. Лишь в редких случаях границы вернакулярного района совпадают с административными, потому что вернакулярный район, как правило, складывается стихийно в ходе культурной истории общества» (С м и р н я г и н 2013, 35). В типологии районов, разработанной для культурной (гуманитарной) географии, вернакулярные районы, наряду с районами мифологическими (ср. *Беловодье* у русских старообрядцев), составляют категорию **ментальных районов**, в противоположность районам реальным (К а л у ц к о в 2013). Существуя в общественном сознании, вернакулярные районы наполнены для человека не

[2] Разнообразие аспектов, в которых выступает оппозиция «свой – чужой», можно продемонстрировать также терминологически, а именно: какой английский эквивалент выбирает автор для этого русского сочетания, которое стало по существу формулой? В просмотренном нами материале (английские аннотации к различным статьям на русском языке) обнаружились по крайнем мере семь таких парных эквивалентов: 1) *friend – foe*, 2) *own – alien*, 3) *own – strange*, 4) *self – non-self*, 5) *in-group – out-group*, 6) *insider – outsider*, 7) *us – them*.

только территориальным, но и социальным смыслом: «это территория, до которой ему есть дело» (П а в л ю к 2017, 33). Первоначально в качестве вернакулярных исследователями рассматривались большие районы, например, *Русский Север*. Затем внимание географов переместилось на меньшие места, в том числе и на города. Как и названия больших вернакулярных районов, названия вернакулярных городских мест соотнесены с понятием **ментальных карт**. «Выделять и описывать такие районы принято при помощи ментальных карт, отличительная черта которых – наличие собственной локальной топонимии, понятной только местным жителям и иногда их непосредственным соседям» (П а в л ю к 2017, 33). Идентичность ментальной карты является условием «своего» сообщества, а правильное употребление и понимание (идентификация) топонима – языковым критерием прохождения теста на «свой – чужой». Лингвистический подход к неофициальным топонимам отличается от культурно-географического бóльшим вниманием к словообразовательным и семантическим процессам, сопровождающим возникновение неофициального топонима.

Одним их первых вопросов, возникающих у исследователей подобных наименований, является вопрос о категоризации объектов номинации. Какие объекты в городе способны получать – и в итоге получают – неофициальные имена? Параметрами таких объектов должна быть их включенность в повседневную жизнь и их выделенность в локальном городском пространстве. Они служат **ориентирами**, с помощью которых житель определенной территории, как пишет Семен Павлюк со ссылкой на работы одного из основоположников гуманитарной географии и автора концепции топофилии И-Фу Туана, превращает пространство в **место** (топос), «наполняя его смыслом» (П а в л ю к 2017, 34). Такими объектами, значимыми для городской повседневности, являются магазины, торговые центры и предприятия обслуживания; дома, группы домов; памятники; дворы, детские площадки; линейные объекты и площади; станции метро; районы и микрорайоны города. Такие объекты получают неофициальные названия, которые являются по сути названиями «для своих». Их употребление в речи сродни паролю, знаку «я свой». Незнающий номинации-пароля легко может быть опознан как неместный, «чужой» и соответственно стигматизирован.

Для корректной интерпретации локального топонима необходимо знание местных особенностей, как топографических, так и связанных с историей места. Приведу примеры локальной топонимии города Жуковского, которую я наблюдаю и собираю уже много лет (V a s i l ' e v a 2012). Из названий магазинов (до появления супермаркетов): *Средний* (находился между двумя другими); *Ни рыба, ни мясо* (название появилось в период дефицита продуктовых товаров). Названия кварталов, микрорайонов и домов: *Три сестры* – группа из трех одинаковых домов; *За Родиной* – квартал за кинотеатром «Родина», *Живые и мертвые* – район города, построенный недалеко

от кладбища, *За самолетом* – микрорайон, расположенный за установленным в качестве памятника самолетом. Приведенные примеры демонстрируют различные стратегии и тактики номинации – от прямой номинации, указывающей только на местоположение объекта, до образной, при которой включаются фоновые и культурные знания носителей языка. Можно говорить в этой связи о маркированности/немаркированности неофициальной номинации. Маркированность понимается в данном случае близко к тому, как она трактуется в стилистике, а именно: выделенность номинации в ряду категориально схожих (или выпадение ее из ряда схожих). Следует отметить, что понятие маркированности неофициального топонима неизбежно будет содержать субъективный компонент, связанный с различной способностью языковой личности к лингвистической рефлексии. В целом думается, что яркие примеры локальных топонимов могут привести жители любого города. Неслучайно поэтому темы, связанные с неофициальными топонимами, популярны в вузах в качестве тем дипломных и бакалаврских работ (ср. С о к о л о в а 2013).

Возвращаясь к маркированным формам, отметим такое явление, как семантико-грамматическую деформацию высказывания с участием топонима, приводящую к алогизму. Отдельно употребленное наименование может быть нейтральным. Например, *Алёша* – неофициальное название скульптуры «Металлург» в г. Орёл. *Алёшей* эту скульптуру жители города назвали из-за некогда популярной песни, в которой были слова «<…> *стоит над горою Алёша*»[3]. Наличие городских транспортных линий, проходящих мимо памятника, вызвало к жизни фразы такого типа: *остановите на Алёше, автобус идет через Алёшу.* Понятно, что местные жители употребляют эти высказывания автоматически, при этом ни у кого не возникает непонимания или сомнения в логичности фразы. Однако если попытаться осмыслить эти фразы с точки зрения не «своего», а «чужого», то преодолеть получившийся алогизм можно только «перекатегоризировав» *Алёшу* из артефакта (скульптура) в топос (место), ср. *остановиться на углу улицы, автобус идет через площадь*.

Другой пример высказывания-алогизма относится к московской локальной топонимии. Многие станции московского метро уже давно имеют параллельные неофициальные названия, особенно в молодежном сленге[4], ср. станция метро *Багратионовская → Багры, Текстильщики → Текстиля, Площадь Ильича → Лошадь Ильича* и пр. Станция метро *Китай-город* до 1990 г. называлась *Площадь Ногина* в честь революционера В. П. Ногина, бюст которого в виде большой головы сохранился в одном из вестибюлей станции.

[3] Нарративы об Алёше, скульптурной композиции «Металлург» в Орле, приведены на сайте Марии Костромичевой (доступ к сайту: http://prosto-orel.ucoz.net/load/aljosha/aljosha/4-1-0-1, см. 20.03.2018).

[4] В настоящей статье мы не касаемся вопроса о соотношении терминов *неофициальный* vs. *сленговый топоним*. Одну из точек зрения см. в работе Terhi Ainiala (A i n i a l a 2010).

Это краткая преамбула к фразе *Встретимся на Ноге у Головы*, которую представители не самого молодого поколения понимают однозначно, несмотря на кажущийся конфликт соматизмов *нога* и *голова*. В настоящее время фраза *на Ноге у Головы* считается московским топографическим мемом, ср. объяснение блогера: *На человеческом языке место нашей встречи звучит примерно так: станция метро «Китай-город» Калужско-Рижской линии, первый вагон в центр, подняться по ступенькам, ждать в холле у бюста Ногина <…>). Если учесть, что на этой станции сходятся две ветки (попарно на каждом из двух перронов) и есть масса вариантов выхода, то «У Головы» – чрезвычайно точная привязка* (В о д о в о з о в 2009).

Остановимся далее очень кратко на вопросе о классификациях в сфере локальной топонимии. Для классификации важно основание – признак/параметр, по которому классификация производится. На сдвоенном признаке «форма топонима + соотношение с официальным топонимом» построена классификация Инги Зигфрид (S i e g f r i e d 2017), которая представляется нам наиболее цельной. Исследователь выделяет неофициальные топонимы, которые являются 1) сокращениями от официальных, 2) подражательными формами (*Beverley Holz*, ср. *Beverley Hills*), 3) существующими параллельно с официальными, 4) существующими самостоятельно, т. е. независимо от официальных.

Более дробная классификация содержится в работе Татьяны Голиковой, выполненной на материале неофициальных названий улиц (годонимов) Москвы (Г о л и к о в а 2014). Получение объектом неофициального наименования исследователь рассматривает как процесс трансонимизации, т. е. переименования, и выделяет восемь моделей неофициальных переименований, обусловленных как историей места и внешним видом объекта, так и словесной формой, которую имеет официальный топоним и которая модифицируется в неофициальном названии (сокращается, метафоризируется и пр.).

Классификации, предлагаемые географами, отличаются наличием параметров частоты употребления топонима, среды распространения, ср. *широко распространенные, ограниченно распространенные* и *специализированные топонимы* в классификации Семена Павлюка (П а в л ю к 2017, 37), а также выделением и характеристикой социальных функций локальных топонимов, поскольку «локальный топоним – один из индикаторов перцепции пространства, формирования пространственной самоорганизации общества и чувства места» (Ibid., 41). Таким образом, классификации локальных топонимов, которые приводятся как в ономастических, так и в географических исследованиях, является взаимодополняющими и взаимокорректирующими – в лингвистической (для географов) и в географической (для лингвистов) частях.

В завершающей части статьи предлагается обратиться к особо «чувствительному» в отношении оппозиции «свой – чужой» номинативному классу. Это будут не собственно топонимы, а производные от топонимов названия

жителей данного города/места. Для таких названий в метаязыке ономастики существует интернациональный термин *катойконим*. С точки зрения словообразования, катойконимы представляют собой оттопонимические дериваты, созданные по суффиксальной модели. Названия жителей населенных пунктов в русском языке – явление достаточно специфическое, поскольку существует морфологическая возможность образования от топонима нескольких вариантов с различными суффиксами. *Москвич, нижегородец, рижанин* – это хорошо известные всем номинации, в нейтральном употреблении не имеющие вариантов. Однако существуют дублетные формы, из которых локальное сообщество выбирает только одну и считает ее «правильной», и эта четко прослеживаемая оппозиция «правильный – неправильный» является на самом деле реализацией оппозиции «свой – чужой». Употребление «неправильной» формы катойконима является конфликтогенным фактором во внутригородской коммуникации, сигнализирующим о «чужом». «Неправильными» формами, как показала Мария Ахметова, на исследования которой я в этом вопросе опираюсь[5], отличаются московские журналисты, а также «приезжие пиарщики» (А х м е т о в а 2015, 25). Ср. примеры «правильных» для локального сообщества катойконимов и их «конфликтных» (употребляемых «чужими») вариантов (Ibid.):

Кемерово – *кемеровчане*, не **кемеровцы,*
Вологда – *вологжане*, не **вологодцы,*
Смоленск – *смоляне*, не **смоленцы*, не **смоляки*,
Петрозаводск – *петрозаводчане*, не **петрозаводцы,*
Иркутск – *иркутяне*, не **иркутчане,*
Тамбов – *тамбовчане*, не **тамбовцы,*
Тверь – *тверичане*, не **тверичи*, не **тверики,*
Муром – *муромляне*, не **муромцы,*
Нижний Тагил – *тагильчане*, не **нижнетагильцы.*

Местные жители расценивают формы под звездочкой как неуважение к городу, как высокомерие, даже как оскорбление. Особенно острые реплики у Интернет-дискутантов вызывают формы женского рода. Так, для наименования жительницы города Ярославля правильной формой будет *ярославна*, а не **ярославка*, что было бы логично при наличии формы мужского рода *ярославец*. Но форма **ярославка* для жительницы Ярославля невозможна, потому что *ярославка* – это название породы коров. Жительница г. Беломорска называется *беломорчанка*, а не **беломорка*, потому что *беломорка* это название сельди. Выбор указанных форм вызван стремлением избежать невыгодной омонимии (А х м е т о в а 2015, 32; 38).

Таким образом, на примере этой номинативной группы – катойконимов – хорошо видно взаимодействие языковых категорий **система – норма – узус**.

[5] Московская исследователь Мария Ахметова проводила непосредственный опрос (анкетирование) жителей разных городов и обработала огромный материал локальной прессы и Интернет-форумов (А х м е т о в а 2015; 2016).

Согласно Эухенио Косериу, впервые представившему их как триаду, система – это «система возможностей, координат, которые указывают открытые и закрытые пути», из которых норма реализует лишь некоторые; узус отражает реальное употребление единиц языка (К о с е р и у 1963, 173–174). Подробнее об этом писала Наталия Васильева (В а с и л ь е в а 2020, 314–315). Система в данном случае предстает как система словообразовательных (суффиксальных) средств русского языка; норма – как выбор из этой системы, узус – как коррекции, которые вносит языковое употребление. «Правильные» формы из орфографических словарей получают статус «неправильных» в свете оппозиции «свой – чужой». В данном случае наблюдается даже двоякое противопоставление: «малая родина» vs. чужой город или Москва (территориальный аспект) и «правильно» настроенные жители vs. «безграмотные», «забывшие свои корни» (А х м е т о в а 2015, 38). Конфликт, таким образом, может происходить уже в среде «своих»: «…городское сообщество разделяется на тех, кто соответствует гордому званию жителя города и поэтому достойных именоваться «правильным» катойконимом, и тех, кто настроен непатриотично, поэтому недостоин называться настоящим горожанином и заслуживает лишь употребления в его адрес «неправильного» названия. Имени, таким образом, приписывается содержание, а именно: информация об отношении именуемого к городу, о его «компетенции» как горожанина» (Ibid., 36).

Из рассмотренного материала можно сделать следующие **выводы**:

1. Освоение пространства происходит не только физически, но и ментально, а также эмоционально. Язык выступает единственно доступным средством для наблюдения и изучения процессов идентификации и самоидентификации в рамках региона (понимаемого широко и узко – как отдельный населенный пункт). Языковыми маркерами «своего» пространства выступают неофициальные топонимы.
2. Направление культурной (гуманитарной) географии, с одной стороны, может послужить «донором» для ономастики как лингвистической науки, поскольку предлагает рабочий инструментарий, который полезно применить в ономастических исследованиях (ср. понятие вернакулярного района). С другой стороны, и географический, и ономастический (особенно социо- и психоономастический) подходы несут в себе много общего. Общим является использование метода анкетирования, проводимого стратиграфически, т. е. с полным социальным портретированием респондентов. Общим также является понятие ментальной карты как отражения работы сознания.
3. Классификации неофициальных топонимов носят разнообразный характер, что связано с использованием исследователями различных оснований для классификации. По-видимому, не стоит стремиться к созданию единой унифицированной классификации, поскольку разные исследова-

ния ставят перед собой разные цели, и классификации отвечают этим целям и собранному материалу.

4. Оппозиция «свой – чужой» играет важную роль в интерпретации неофициальных топонимов. Неофициальное имя места «прочитывается» через эту оппозицию: знание и употребление подобных имен является критерием для установления региональной идентичности. Оппозиция «свой – чужой» является релевантной для дериватов от официальных топонимов – форм названий жителей населенных пунктов. Обнаруженное исследователями активное неприятие жителями «неправильной», на их взгляд, суффиксальной формы катойконима свидетельствует о процессах, протекающих в языковом сознании, которые еще предстоит изучить.
5. И самое последнее. Неофициальные топонимы имеют свои жизненные циклы: они возникают и исчезают вместе с объектами, заменяются другими именами. Поэтому важно фиксировать такие названия в специальных словарях – не только как маркеры региональной идентичности, но и как малые «памятники» эпохе.

Библиография

А i n i a l a 2010 – Terhi Ainiala, “Use of slang toponyms in Helsinki”, Nicolas Pepin, Elwys De Stefani (Hg.), *Eigennamen in der gesprochenen Sprache,* Tübingen: Francke, 110–125.

S i e g f r i e d 2017 – Inga Siegfrid, „Inoffizielle Ortsnamen“, *Namenkundliche Informationen* 109/110, 538–547.

V a s i l ’ e v a 2012 – Natalia Vasil’eva, „Portrait einer russischen Stadt im Spiegel von Institutionymen“, *Die Stadt und ihre Namen,* 1, Dietlind Kremer und Dieter Kremer (Hg.), Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GmbH, 271–284 [*Onomastica Lipsiensia*, Bd. 8].

А х м е т о в а 2015 – Мария Ахметова, «Неправильное» именование как оскорбление (об одном аспекте вариантности катойконимов)», *Шаги / Steps,* 1, 1, 19–39.

А х м е т о в а 2016 – Мария Ахметова, «От А-аты до Ярска». *Словарь неофициальных названий населенных пунктов*. Москва: Форум.

В а с и л ь е в а 2020 – Наталия Васильева, «Ономастика и норма: 40 лет спустя», *Onomastikas pētījumi II / Onomastic Investigations II.* Starptautiskās zinātniskās konferences “Onomastikas pētījumi” (Rīga, 2018. gada 10.–12. maijs) rakstu krājums / Proceedings of the International Scientific Conference “Onomastic Investigations” (Rīga, May 10-12, 2018). Editors: L. Balode, C. Zschieschang. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 312–326.

В о д о в о з о в 2009 – Алексей Водовозов, “На Ноге у Головы”. [доступ к сайту: https://uncle-doc.livejournal.com/175140.html, см. 18.10.2020]

Г о л и к о в а 2014 – Татьяна Голикова, «Официальные vs. неофициальные годонимы Москвы: модели трансонимизации», *Научный диалог*, 9 (33), 24–36.

К а л у ц к о в 2013 – Владимир Калуцков, «О типах районов в культурной географии», *Культурная и гуманитарная география*, 2, 1, 3–9.

К о с е р и у 1963 – Эухенио Косериу, «Синхрония, диахрония и история», *Новое в лингвистике*, 3, Москва: Прогресс, 143–343.
К ю л ь м о я 2016 – Ирина Кюльмоя, «Свое» и «чужое» в языке и речи. От редактора», *Acta Slavica Estonica VIII*. Труды по русской и славянской филологии. Лингвистика XVII. Свое – чужое в языке и речи. Отв. ред. И. П. Кюльмоя. Тарту: University of Tartu Press, 9–22.
П а в л ю к 2017 – Семен Павлюк, «Городская локальная топонимия как индикатор пространственной самоорганизации общества», *Городские исследования и практики*, 2, 2, 33–42.
Р а з у м о в, Г о р я е в 2019 – Роман Разумов, Сергей Горяев, «Урбанонимическая терминология: системы и проблемы», *Научный диалог*, 9, 131–145.
С м и р н я г и н 2013 – Леонид Смирнягин, *Социально-экономическая география: понятия и термины*. Словарь-справочник, Смоленск: Ойкумена.
С о к о л о в а 2013 – Ольга Соколова, *Русская неофициальная урбанонимия города Тарту*. Бакалаврская работа, Тарту: University of Tartu.

Natalija Vasiljeva

Miesto toponimai kaip „savo“ erdvės žymiklis kalboje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *onomastika*, *urbanonimas, vernakuliarinis rajonas, neoficialieji toponimai*.

Straipsnyje tyrinėjami neoficialieji miesto toponimai kaip erdvės mentalinio įsisavinimo ir kaip regioninio identiškumo žymikliai. Siūloma multidisciplininė šių urbanonimų tyrimo prieiga, lingvistikos metodus derinanti su kultūrinės geografijos metodais ir kaip integruojantį parametrą naudojanti opoziciją „savas – svetimas“. Aptariama kultūrinės geografijos sąvoka *vernakuliarinis rajonas* ir jos vartojimo tikslingumas onomastiniuose tyrinėjimuose. Vernakuliariniai rajonai turi ne tik teritorinės, bet ir socialinės reikšmės ir siejasi su mentalinių žemėlapių sąvoka. Mentalinio žemėlapio identiškumas yra „savos“ bendruomenės sąlyga, o tikslingas toponimo vartojimas – testo „savas – svetimas“ kalbinis kriterijus.

Straipsnyje pateikiama apžvalga tyrimų, susijusių su neoficialiaisiais urbanonimais ir jų klasifikacijomis bei kategorizacijomis. Svarbus požymis, kuriuo remiantis miesto objektas įtvirtinamas mentaliniame žemėlapyje, yra jo gebėjimas būti orientyru kasdieniame miestiečių gyvenime. Tokie objektai gauna neoficialius pavadinimus, panašius į savotiškus slaptažodžius. Straipsnio autorė įtraukia neoficialaus toponimo žymėjimo požymį. Žymėjimas šiuo atveju suprantamas panašiai kaip stilistikoje – nominacijos išskyrimas panašių kategorijų eilėje. Prie žymėtų formų priskiriamos būtent tokios, kurios sukuria pasakymo alogizmą: plg. pasakymą, kuris tapo maskvietišku topografiniu memu: *ant Kojos prie Galvos* („на Ноге у Головы“) – vieta vestibiulyje metro stotyje „Kitaj-gorod“, kuri iki

1990 m. vadinosi „Nogino aikštė“, šalia revoliucionieriaus Viktoro Nogino galvos pavidalo skulptūros.

Opozicijos „savas – svetimas“ požiūriu analizuojama dar viena pavadinimų, susijusių su toponimais, klasė. Tai katoikonimai – vietovių gyventojų pavadinimai. Rusų kalbos žodžių darybos požiūriu vienodai galimi keletas priesagos derivatų, plg.: *Смоленск – смоленцы, смоляне, смоляки*. Tokių formų aktualaus vartojimo apžvalga regioninėje spaudoje, bloguose ir forumuose išryškina miesto gyventojų polinkį vartoti tik vieną „teisingą“ formą (čia: *смоляне*) ir aktyvų jų priešinimąsi jiems nepriimtinoms („neteisingoms“) katoikonimų formoms, ypač kai juos vartoja „svetimi“ miestiečiams žmonės (žurnalistai, politikai ir pan.).

Apibendrinant galima pasakyti, kad erdvės įsisavinimas vyksta ne tik fiziškai, bet ir mentaliai bei emociškai. Kalbiniais „savo“ erdvės žymikliais būna neoficialieji toponimai. Tyrinėjant neoficialiąją toponimiją puikiai tinka multidisciplininė prieiga, integruojanti onomastikos, kultūrinės antropologijos ir kultūrinės geografijos pasiekimus bei grįsta opozicija „savas – svetimas“. Vietovės neoficialus pavadinimas yra įžvelgiamas per šią opoziciją: panašių pavadinimų žinojimas ir vartojimas yra regioninio identiškumo nustatymo kriterijus. Pabaigoje pabrėžiama, kad neoficialieji toponimai turi savo gyvybinius ciklus, todėl jų leksikografinis fiksavimas labai svarbus ne tik onomastikai, bet ir apskritai urbanistikai bei regionų studijoms.

Natalia Vasiljeva

Urban Toponyms as Linguistic Markers of “Owning” the Space

S u m m a r y

Keywords: *onomastics*, *urban toponym*, *vernacular region*, *unofficial toponyms.*

The article examines unofficial urban toponyms as markers of mental development of space and as markers of regional identity. A multidisciplinary approach to unofficial urban toponyms is suggested that combines the methods of linguistics with the methods of cultural geography on the basis of the “own-alien” opposition as an integrating parameter. The concept of vernacular region used in cultural geography and expediency of its application for onomastic studies is discussed. Vernacular regions are loaded with not only territorial, but also social and emotional sense and relate to mental maps. The identity of mental map is a sine qua non of the “own” community, and the correct use of a toponym is a language criterion for passing the “own-alien” test. Also, the article provides a comprehensive overview of the studies concerning the notion of unofficial urbanonyms and approaches to their classification and categorization. An important feature implying that an urban object is fixed on the mental map of a local community is its ability to be a reference point in everyday city life and communication. Such objects are given unofficial names, the use of which in conversation is similar to using a code word. The author introduces a parameter of toponym markedness, which is understood similar to how it is interpreted in stylistics, namely: the

unit standing out against similar ones. Marked forms include, in particular, those that cause an alogism of the utterance, cf. the expression that has become a Moscow topographical meme: на *Ноге у Головы* ‘on the foot by the head’, which means the place in the lobby of the metro station *Китай-город*, which until 1990 was called *Площадь Ногина*, near the sculpture in the form of a head of revolutionary activist Viktor Nogin. In the final part of the article, another class of names associated with toponyms is considered from the point of view of the “own-alien” opposition. These are katoikonyms – names of residents of a certain locality. According to the principles of substantive word formation in Russian, it is possible to produce derivatives with various suffixes, cf. *Смоленск – смоленцы, смоляне, смоляки.* In practice, the current use of these forms in the regional press, blogs and forums demonstrates that the city residents not only select the only one “correct” form (in this case *смоляне*), but also actively reject “incorrect” forms of the katoikonym, especially from “strangers” to the local people (journalists, politicians). The main conclusions of the article include the following. Space exploration takes place not only physically, but also mentally and emotionally. Unofficial toponyms serve as language markers of “owning” the space. In the study of unofficial toponymy, a multidisciplinary approach that integrates the achievements of onomastics, cultural anthropology, and cultural geography that is based on the “own-alien” opposition seems to be efficient. The unofficial name of a place is interpreted through this opposition: the knowledge and use of such names offer a criterion for establishing regional identity. In conclusion, it is emphasized that unofficial toponyms have their own life cycles, so their lexicographic fixation is very important not only for toponomastics, but also for urban and regional studies.

Наталия ВАСИЛЬЕВА
Институт языкознания Российской Академии наук
Большой Кисловский пер. д.1, стр. 1
125009 Москва
Россия
[vasileva-natalia@yandex.ru]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričo 5 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 5 November 2020, accepted 20 November 2020.

III.

Regiono problematika sociokultūros ir literatūros tyrimuose

The Problematics of Region in Socio-Cultural and Literature Research

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 208–224.
ISSN 1822-7309

Poetinių generacijų kaita lietuvių sovietmečio poezijoje: semantinis aspektas

Virginija BALSEVIČIŪTĖ-ŠLEKIENĖ
Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Pagrindinės sąvokos: *poetinė generacija*, *nužeminimo paradigma*, *meninių struktūrų kaita*, *autentiškumo etika*.

Įvadas

Straipsnis yra skirtas lietuvių sovietmečio lyrikai analizuoti. Pasirinkta imanentinė analizė, pagrįsta daugiau vidinių meninių struktūrų kaita, be ideologinių ir politinių kontekstų. Straipsnyje atsiremiama į jau esančius tyrinėjimus, juos papildant naujomis įžvalgomis. Atskiri svarstomos problemos aspektai yra aptarti Ritos Tūtlytės monografijoje *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita* (2006). Jas yra kėlęs ir Rimantas Kmita monografijoje *Ištrūkimas iš fabriko: modernėjanti lietuvių poezija 7–9 dešimtmečiais* (2009), akcentuodamas modernėjimo paradigmą sovietmečio poezijoje. Literatūros formavimasis sovietmetyje aptartas kolektyvinėje monografijoje *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu* (*TEP* 2015). Nuo jau esančių tyrimų straipsnyje keliamos problemos skiriasi semantinio aspekto išryškinimu ir poetikos tipologijos aptarimu. Semantinis aspektas paremtas santykio su žemės, agrarinės kultūros paradigma, siekiant įrodyti, kad būtent ji lemia poetinių generacijų kaitą, jų kūrybos semantinį turinį ir poetikos paieškas. Mokslinės problemos naujumą ir originalumą lemia pastangos atskleisti, kaip ir kada susiformavo pagrindiniai sovietmečio lyrikos prasmių klodai ir jų transformacijos. Metodologine prieiga pasirinkta lyginamoji analizė, pagrįsta pagrindinių semantinių struktūrų kaita ir literatūrinių kontekstų pažinimu.

I

Lietuvių sovietmečio poezija – nevienaplanis, istoriškai kintantis, daugiaprasmis kūrybos laukas, po didžiulio nuosmukio pirmaisiais pokario dešimtmečiais pamažu ėmęs atsigauti šeštajame dešimtmetyje. Esminių prasmės struktūrų formavimasis prasideda būtent tada. Analizei atsirinkti poetai, kurių kūryboje ryškiausiai atsiskleidžia meninio mąstymo ypatybės. Galime stebėti, kaip per kelis dešimtmečius naujai atgimusi žemės kulto tendencija apėmė labai platų poezijos lauką – Jus-

tino Marcinkevičiaus, Jono Juškaičio, Marcelijaus Martinaičio, Jono Strielkūno, Alfonso Maldonio ir kt. – pačių stipriųjų sovietmečio poetų kūrybą. Tos tradicijos tąsa buvo vėliau debiutavusių, jaunesnės kartos poetų kūryba (Algimanto Verbos, Stasio Jonausko, Vlado Braziūno, Jurgio Kunčino, Jono Kalinausko ir kt.). Saviti tos tradicijos aspektai ryškėjo Sigito Gedos, Leonardo Gutausko, Albino Žukausko, Vytauto Bložės lyrikoje. Jų kūryba pasižymi daug sudėtingesniu meninės transformacijos lygiu, kuris buvo sukurtas parafrazuojant mitus ir ritualus, Biblijos vaizdinius, įtraukiant Vakarų ir Rytų kultūros reminiscencijas. Episteminis lūžis lietuvių poezijoje išryškėjo aštuntajame dešimtmetyje debiutavus Antano A. Jonyno, Gintaro Patacko, Vytauto Rubavičiaus, Almio Grybausko kartai. Jų poezijoje atsivėrė nacionalinio kolorito netenkantis poetinis pasaulis ir labai sumenko agrarinio pasaulio svarba.

Pirmaisiais sovietinės lyrikos dešimtmečiais ideologiškai ribojamai ir kruopščiai cenzūruojamai lyrikai buvo palikti tik patys bendrieji poetinio pasaulėvaizdžio apmatai – gamtovaizdis, kaimo buitis, metų laikų ciklas. Jie turėjo tapti meninių vaizdų pagrindu. Šeštojo dešimtmečio ideologizuotai lyrikai leista nedaug – eilėraščių tematika nesudėtinga, dominavo kelios privalomos temos: vis dar ieškoma prieštaravimų tarp senojo kaimo idilijos ir technizacijos, į gamtą žvelgiama atostogaujančio miestiečio žvilgsniu. Iki pat septintojo dešimtmečio pabaigos lyrikoje jautėsi nuobodis ir išsekimas. Krizę konstatavo kritika, pajuto ir patys poetai: „<...> kaip šiandieninis kaimo gyvenimas nėra kažkoks nuo pasaulio ir didžiųjų žmogaus problemų atskirtas užutekis, taip tikro poeto kūryboje jis tegali būti išeities taškas kam nors sukurti“ (S k r i p k a 1972, 180). Aptardamas Albino Bernoto kūrybos pradžią, Vytautas Skripka rašė: „Prieš akis tebestovėjo prieškarinis kaimas, jo samanoti stogai ir negudrūs kaimiečių darbai lyg sulėtintame upės vingyje atsispindėjo to laikotarpio poetų eilėraščiuose, valstietiškas jausmas gulė kertiniu akmeniu į menininkų pasaulėjautą, ilgam laikui ne tik žvilgsniu, kiek pačia psichologija pririšo prie žemės, prie gamtos ciklų, darbų ir gyvenimo būdo ritualų“ (S k r i p k a 1984, 6). Kokybines lyrikos permainas lėmė septintojo dešimtmečio pabaigoje išryškėjęs visuotinis literatūros atsigręžimas į mitą, istoriją, savosios kultūros ištakas, žinoma, kiek leido cenzūros reglamentuotos sąlygos. Skaitant tų metų eilėraščius, galima stebėti, kaip plečiasi meninio mąstymo erdvė (palyginus su pirmaisiais pokariniais dešimtmečiais), kaip joje stiprėja meditaciniai pradai. Vytautas Kubilius rašė: „skaidri lyrizmo banga, ieškanti absoliutybės taško danguje, gamtoje ar visatoje, iškilo ir lietuvių lyrikoje“ (K u b i l i u s 1980, 7).

Didžiosios sovietmečio lyrikos semantinis modelis tas pats, universalus, jau suformuotas ankstyvesnių, prieškarinių poetinių kartų – valstietiškos kultūros adoracija ir jos pagrindu kuriamas idėjų laukas, bet egzistencinė refleksija kita, liudijanti esmingai pasikeitusią žmogaus ir tautos situaciją. Poetų žemininkų kūrybos gilioji prasminė struktūra buvo noras išeiti iš namų, iš agrarinio pasaulio į universalių idėjų ir prasmių pasaulį. (Tai patvirtina Vytauto Mačernio kūryba, ypač „Vizijų“ finalas, daugelis Alfonso Nykos-Niliūno ir Henriko Nagio ankstyvosios kūrybos

tekstų.) Paradigminė semantinė sovietmečio poezijos struktūra – nužeminimas, žemės praradimas, gyvenant savoje žemėje. Iš to yra atsiradusios praradimo nuojautos ir noras išsaugoti, restauruoti buvusius pavidalus (nuolatinės tautinės kultūros ir istorijos refleksijos). Idėjų laukas kitas, dažnai neturintis žemininkų universalumo, bet akivaizdus etinis jos pobūdis, būties autentizavimo pastangos.

Kaip jau minėta, esminė sovietmečio lyrikos būsena buvo nužeminimas. Martinaitis yra kalbėjęs, kad jis esąs agrarinės kultūros atstovas, pergyvenęs tos kultūros žlugimą. Tai tinka didžiajai lietuvių lyrikos daliai: žemės praradimo tema ryškėja skirtingo sudėtingumo ir nevienodos meninės kokybės tekstuose. Skaitant sovietmetyje parašytus eilėraščius, galima suprasti, kaip lyrika, nors ir veikiama sovietmečio deformacijų, išryškino nemenką žmogaus būties spektrą. Tai yra pozityvusis sovietmečio lyrikos turinys, atsiradęs numanomų kompromisų su ideologija sąlygomis. Stipriausi sovietmečio poetai sukūrė pakankamai talpią semantinę erdvę, leidusią atskleisti žmogiškosios egzistencijos sudėtingumą.

Kaip ir kada tai atsitiko?

Vienas iš svarbiausių aštuntojo–devintojo dešimtmečio literatūros socialinių pagrindų – nykstantis valstietiškas gyvenimo būdas, su kuriuo elegiškai atsisveikinama. Strielkūnas apie tai yra rašęs: „<...> tegu tas skaudus pojūtis lieka literatūroje kaip didelių permainų mūsų žemėje ir žmogaus dvasioje liudytojas“ (S t r i e l k ū n a s 1984, 118). Ir patvirtinęs eilėraščiuose:

Ateik į mano valandą bevaisę,
Apšviesk mane juodų vagų šviesa.
Artojų žeme, amžinas paveiksle,
Jau skeldėjantis mūsų širdyse.
Eil. „Ateik į mano valandą bevaisę...“ (S t r i e l k ū n a s 1978, 7).

Prarastų namų motyvas atsiranda Martinaičio rinkinyje *Saulės grąža*:

O kam atidarėte ugniai duris?
Tik laiptai rugiuos ir jau užmirštas takas.
Kurgi namo man dabar besugrįžt
Prieš mirtį arba apakus?
Eil. „Laiptai rugių lauke“ (M a r t i n a i t i s 1981, 44).

Šio išgyvenimo lemiama lietuvių sovietinėje poezijoje iškilo socialinė, etinė, kultūrinė ir egzistencinė refleksija, atspindinti sudėtingą pasaulio ir žmogaus jame situaciją. Meninio mąstymo permainos ryškėjo pamažu: Marcinkevičiaus eilėraščių rinkinyje *Liepsnojantis krūmas* po kaimo gyvenimo vaizdais, kasdieniškais darbais slypi simbolinis klodas, mito ir ritualo giluma (eil. „Aukojimas“, „Liepsnojantis krūmas“ ir kt.). Martinaitis *Saulės grąžoje* atsirėmė į pasakos ir raudos motyvus. Strielkūno *Varpo kėlime* kaimo buities vaizdus, gamtos laiką pakeitė eg-

zistencinio laiko, istorijos eigos, tautos nueito kelio jutimas. Empirinį aprašymą įveikė Bernotas: ryškėjo jo meninės pasaulėjautos ypatybės – sugebėjimas sulieti dabartį ir istoriją, realų vaizdą ir viziją.

Didžiausią pakilimą minimų poetų kūryba išgyveno aštuntajam dešimtmečiui baigiantis. 1978 metais išėjo Marcinkevičiaus rinkinys *Gyvenimo švelnus prisiglaudimas*, davęs impulsų visai lyrikos raidai. Kūrybinių jėgų skleidimąsi rodė Strielkūno *Varpo kėlimas*, Maldonio *Rytas vakaras*, Mykolo Karčiausko *Vyšnių kalnas*, Baltakio *Strazdiškio elegijos*, Albino Bernoto *Paglostyk žolę.* Išvardyti rinkiniai parodo apibendrintą tuometinės poezijos vaizdą. Tuo metu jau buvo sukurta sudėtinga poetinė pasaulėjauta, eksploatuojanti mitologinę ir istorinę atmintį. Sakysim, Martinaičio eilėraščiuose vaizdas redukuotas iki pirminių elementų. Ugnis, vanduo ar žemė jo poezijoje turi mitologinę perspektyvą, o atskiras eilėraštis įgyja tokią interpretavimo galimybę. Marcinkevičius aktualizavo kitą nacionalinės pasaulėjautos aspektą, vėlyvesnį, kuriame gausu krikščionybės vaizdinių, bet perpintą panteizmo reliktais, dainų ir pasakų nuotrupomis. Jo eilėraščiuose kruopščiai restauruojamos įvairios dvasinio buvimo formos, kasdieniškiems darbams ir ritualams suteikiama ritualo prasmė. Anot Kubiliaus, „Artojo šeima, sėdinti prie stalo, tapo jam amžino būties vyksmo sakraliniu aktu, o šeimos ryšys, toks stiprus liaudies etikoje, – meilės, jo didžiojo išgyvenimo pagrindu“ (K u b i l i u s 1980, 6). Brandžiojoje Marcinkevičiaus kūryboje „<...> tarsi susikaupia Maironio aukšti poezijos etiniai ir visuomeniniai reikalavimai, šventa pareiga, Mykolaičio-Putino dvasingumas, polinkis į autoanalizę, grindžiamą rūsčiu sąžinės teismu“ (D a u j o t y t ė 1984, 37–38).

Ir dabar turėtume iškelti esminę problemą – ar sovietmečio lyrika atskleidė esminius žmogaus būties klausimus? Charlis Taylor’as, Kanados katalikiškų pažiūrų filosofas, tai vadina autentiškumo etika. Ji atsiranda iš rūpesčio, kad šiuolaikinis žmogus praranda ryšius su platesniais socialiniais ir kosminiais veiklos horizontais (T a y l o r 1996, 27), o „visuomenė nebeturi šventos struktūros“ (Ibid., 28). Atskiras individas praranda svarbius savojo pasaulio dėmenis, nebetenka aukštesnių tikslų, kuriuos Taylor’as vadina „herojiniu gyvenimo matmeniu“ (Ibid., 27). Kaip nuolat pabrėžia minimas filosofas, „Gyvenimo prasmės siekiantis subjektas, bandydamas prasmingai apsibrėžti, turi gyventi svarbių klausimų horizonte“ (Ibid., 56).

Taigi, ar sovietmečio poetams pavyko gyventi svarbių klausimų akistatoje? Aptariamų poetų kūryba stipri teigiančiųjų gyvenimo pradų iškėlimu. Pirmasis aspektas yra susijęs su nacionalinės kultūros ir istorijos refleksija, žodžio, kalbos adoracija, Tėvynės emblema. Antrasis – su itin stipria etine refleksija, kylančia iš egzistencinių patirčių. Mirties nuojauta, gyvenimo baigtinumo patirtis Marcinkevičiaus rinkinyje *Gyvenimo švelnus prisiglaudimas* yra tapusi meilės, jo didžiojo išgyvenimo, pagrindu. Sūnaus palaidūno kaltės jausmas apleistai tėviškei susieja Martinaičio poeziją su poetais žemininkais, ypač Alfonsu Nyka-Niliūnu. Algirdas Julijus Greimas Martinaičio santykį su pasauliu įvardijo „skausmo ir gailesčio

dialektika“ (G r e i m a s 1980, 67). Humanizuoti santykį su pasauliu buvo tuometinės lyrikos siekinys, ryškiausios etinės maksimos buvo suformuluotos būtent aštuntajame dešimtmetyje.

Iš sovietmečio lyrikos išsiskiria Jono Juškaičio kūryba, kelis dešimtmečius buvusi opozicijoje, minimaliai ideologizuota, susijusi su Marcinkevičiaus ir Martinaičio karta, bet nuo jos nutolusi savo religine pasaulio jausena ir išsaugota tautos tema. Dievo ir tautos temų jungtimi Juškaitis priminė Bernardo Brazdžionio poezijos tradiciją. Net sovietmetyje rašytuose Juškaičio tekstuose daugelį kartų pajuntama ir pripažįstama anapusinio pasaulio galia ir įtaka žmogaus būčiai: „Visa žmonija pasilenkus / Prie žemės darbuos prieš kažką“ (J u š k a i t i s 1984, 150), „Valgau duoną ir už dieną / Tylos gelmėms dėkoju“ (J u š k a i t i s 1987, 82). Ši mintis ypač ryški rinkinyje *Anapus gaiso*, ji čia pranoksta bendrąją pažinimo ir nerimo tonaciją, vis įgyja krikščionybei būdingų aspiracijų, ryškėjančių iš bendrosios meditacijos. Dievybės vaizdinys konkretėja, jos apraiškų matyti ne tik gamtoje, bet ir žmoguje: „Ten Viešpatį savo regėjau / Visų akyse ir suspėjau / Pažvelgt į kiekvienas slapta“ (Ibid., 110).

Juškaičio eilėraščiuose stengiamasi įžvelgti tautos istorijos pozityviuosius momentus, reflektuoti tautinę kultūrą. Kruopščiai restauruojami tautinio sąmoningumo ženklai, kuriais laikomas ir Lietuvos kraštovaizdis, ir istorijai ar kultūrai nusipelniusios asmenybės, jų kūrybos vaizdiniai (senovę primena ąžuolynais apaugę piliakalniai, peizažas asocijuojasi su Kazio Šimonio piešiniais, blunka lietuje numesta Dariaus nosinė...). Bet akcentuojamas istorinio lūžio momentas tautos gyvenime: karas, pokaris, ilgiems dešimtmečiams užėjęs sovietmetis ir jo pėdsakai tautos gyvenime. Juškaičio kūryboje buvo nuolat kartota – sovietmetyje sugriauti tautos buvimo pagrindai: pati tauta yra suklupusi, tuščias ir nykus jos laikas, palikęs tuštumą dažno žmogaus sieloje.

Juškaičio lyrika turėjo stiprią orientaciją į žemiškąją kasdienybę, socialinis žmogaus buvimas iškyla visu šiurpu ir realybe; tai jo kūryboje ypač išryškėjo rinkinyje *Anapus gaiso*, išleistame sovietmečio pabaigoje. Būtent jame socialinis žmogaus buvimas iškilo visu šiurpu ir realybe. Juškaičio eilėraščiuose subjektas yra įmestas į pasaulį, jaučia nuolatinį nerimą. Jis junta susvetimėjimo su būtimi jausmą, pasaulio netekties jausmą, priverstinę socialinę alienaciją, taip pat ir tautinę. Dažnas yra nykumo, ištuštėjusios būties jausmas. Subjektas dažniausiai trokšta tą susvetimėjimą įveikti, neapleisti savosios būties, neprarasti jos prasmingumo jausmo.

Etinės nuostatos, aukšti moraliniai idealai – sovietmečio metų Juškaičio lyrikos stiprybė. Svarbiausi etiniai sprendimai – sąmoningai pasirinkta kančia, gailestingumas kenčiančiajam. Būties autentizavimo pastanga Juškaičio kūryboje yra nuolatinė, programinė („Gilinkim sielas“), stiprūs etiniai imperatyvai kartojami daugelyje tekstų. Tokios tematikos eilėraščiuose Dievas iškyla kaip moralinio egzistavimo pagrindas, pasaulio darną užtikrinanti jėga. Kadangi Juškaičio eilėraščiuose nuolat ryškinama, kad yra pažeisti ir tautos, ir visos žmonijos („be meilės žmonija“) etiniai buvimo principai, tai ir pagalba jiems turi būti etinė. Atsvara

pasaulio tuštumui, sužvėrėjimui, kvailumui yra dvasios laisvė, gili, suvokianti žmogaus siela, prasmingai iškentėta kančia: „Šventa tiktai kančia geroji / Ir proverksmiais niūniuotos giesmės“ (Ibid., 20).

Sovietmečio poezijos didžioji dalis yra pakankamai savita ir siekimu reflektuoti to laiko žmogaus dvasines būsenas, atskleisti jo krizines situacijas. Kasdieniškas žmogaus buvimas, savita kasdienybės estetika ryškėjo Maldonio, Baltakio, Bernoto, Strielkūno poezijoje. Jų eilėraščiuose parodomas kritinis santykis su pasauliu, visuomene, pačiu savimi. Maldonio lyrikoje juntamas esamasis laikas: „Mums buvo duotas šitas plotas, / Šita tamsa, šita šviesa“ (M a l d o n i s 1984, 116), nuolat galvojama, kas yra duota „Vieno paprasto žmogaus buvimui“. Tą „nežydintį likimą“ patvirtina gamtos pasaulio atitikmenys – pabalio alksnis, rugiaveidė – tai, kas mažai pastebima, bet turi savo paskirtį ir likimą. Grėsmingai einančio laiko pojūtis yra tapęs svarbiausia Maldonio lyrikos dramatizmo versme.

Beveik visų minimų poetų kūryboje kartu su kasdienybės analize ryškėjo poetinės ironijos laukas. Jis funkcionavo Baltakio, Strielkūno, Marcinkevičiaus kūryboje, stipriausią įtampą pasiekė Maldonio ir Bernoto eilėraščiuose. Ironiška distancija tapo būtina poetinio pasaulėvaizdžio dalimi. Neneigiami pasaulio tvarkos pagrindai, ironizuojamas tik dabarties skerspjūvis: socialinio gyvenimo menkumas, susvetimėjimas, tuščios žmonių pastangos. Strielkūno poezijoje atsirado gyvenimo – turgaus, gyvenimo – karuselės motyvai. Anot Maldonio, „Sukergta buitis su svajonėm, / Kaip gyvenimas su kinu“ (Ibid., 105). Ironija turėjo ir savo leksinę bei stilistinę raišką: atsirado grotesko, parodijos elementų, grubesnės faktūros žodžių ir pan.

Tokia buvo vėlyvojo sovietmečio poezijos situacija.

II

Šios meninio mąstymo tendencijos turėjo savo tradiciją. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje debiutavo antroji generacija – Vladas Braziūnas, Stasys Jonauskas, Algimantas Verba, Petras Balčiūnas, Jonas Kalinauskas, Jurgis Kunčinas ir kt. Poezijos debiutantai gerbė tradiją, kūrybos pradžioje jų lyrika buvo atspėjama ir atpažįstama. Pirmuosiuose rinkiniuose (Verbos *Pakelės žalumos*, 1977; Kunčino *Takas per girią*, 1977; Kalinausko *Pajevonio fragmentai*, 1977) lengvai atspėjamos Bernoto ir Maldonio pamokos, stipriai juntamas baladiškos Strielkūno lyrikos poveikis. Ateinančius į literatūrą poetus veikė etinė, kultūrinė, egzistencinė vyresniosios kartos refleksija, jie tapo bene paskutiniais pakilimo dalyviais.Tas ramus kūrybos periodas ilgai netruko: vėlyvesni rinkiniai jau visai kitokie. Ištrauka iš Kalinausko eilėraščio, išspausdinto ketvirtoje knygoje *Atminties namai*:

Prie transformatoriaus rugiuos nudegina
kaip degina srovė tuos reginius
net negali užmigti lyg kare
po melsvo sniego žybsniais vakare

per širdį eina atminties procesijos
ir baltus žiedus barsto man
bet spengia laidas tamsoje
virš durų vėjo varstomų
<...>
galingas laiko šuoras meta
į vieną glėbį rugį ir metalą
mane ir mano senstantį vienmetį –
lyg pagalį į laužą žalią.

Laukinis nerimas užgožia mano sielą
Į gervuogyną smogia išlydis dygus
Ir įtampa aukšta per laibą vielą
Staiga sulydo priešus ir draugus

Eil. „Prie elektros transformatoriaus rugiuose“ (K a l i n a u s k a s 1986, 11–12).

Tai vienas iš stipriausių Kalinausko eilėraščių. Beveik archetipinis sovietmečio poezijos vaizdinys – rugių laukas buvusios sodybos vietoje. Raiškiai nusakytos svarbiausios dramatinės situacijos: gamtos ir technikos susidūrimas (rugys ir metalas, išdegintas rugių laukas apie transformatorių...), atsisveikinimas su gimtaisiais namais (tuščiuose laukuose vėjo varstomos nebesančių namų durys, „atminties procesijos“ – aliuzija į religines apeigas, atlaidus mažose kaimo bažnytėlėse, balti atlaidų žiedai...), savosios kartos būklė (galingo laiko šuoro mėtoma karta, be laiko senstantys vienmečiai, „nerimas dygus“ visų sielose. „Aukštos įtampos“ laukas sukuria eilėraščio vaizdų ekspresiją: „degina srovė“, „spengia laidas“, „per širdį eina“, „galingas laiko šuoras meta“, „laukinis nerimas užgožia...“, empirinį vaizdą nuolat praveria „atminties procesijos“. Visą eilėraštį galima skaityti kaip išplėtotą metaforą – išdegintos tėviškės žemės ir išdegintos sielos, sutrikusio žmogaus. Šios kartos poetų kūrybos emocinės tonacijos ir yra skaudus elegiškumas, nerimas, širdgėla, kartais – ironija ir sarkazmas.

Iš vyresnės kartos poetų kūrybos perimta nacionalinės kultūros ir istorijos refleksija, bet ji nėra tokia stipri ir niuansuota: varijuojami keli jau tradiciniai motyvai (žodžio, kalbos, garbinami kultūrai nusipelnę žmonės). Kalinauskas yra parašęs nemažai eilėraščių kultūros temomis, kuriuose atpažįstamas Mažosios Lietuvos kultūrinis regionas – Bitėnai, Tilžė, Ragainė, Tolminkiemis, minimi iškilūs to krašto šviesuolių vardai. Istorijos refleksija yra įdomiausia Braziūno lyrikoje, joje ryškios Strielkūno baladiškos lyrikos pamokos.

Kasdienybės laukas svarbus kiekvieno iš minimų poetų kūryboje. Jis išryškintas rupesniu žodžiu, gana skurdžios buities detalėmis, socialinės padėties apibūdinimais. Maža yra tikėjimo kasdienybės prasme ir verte kaip Maldonio poezijoje. Priešingai, kasdieniškas buvimas atrodo menkas, nevertingas, santykis su juo vien

ironiškas. Ironijos aptariamų poetų kūryboje buvo daug, ji ateina kartu su destrukcijos pojūčiu. Tik Jonausko poezijoje ironija buvo tapusi konstruktyvia menine priemone, jos poetika skverbdavosi į lyrinį tekstą, keldama netikėtumo efektą.

III

Saviti tų pačių idėjų atgarsiai buvo juntami Vytauto Bložės, Sigito Gedos, Albino Žukausko, Leonardo Gutausko poezijoje. Savo poetika jiems kiek artimas Juškaitis. Nuo anksčiau aptartų poetų jie skyrėsi tik stipresne ir sudėtingesne meninio vaizdo transformacija, gamtos pradų iškėlimu, bet pagrindai tie patys – senoji baltų pasaulėjauta, agrarinė kultūra, mitai ir ritualai, istorijos ir kultūros reminiscencijos. Peizažas jų poezijoje dažniausiai atsiverdavo kaip istorijos ir kultūros erdvė. Gamtos pradai dominuoja Gedos ir Gutausko eilėraščiuose, o Bložės ir Žukausko kūryboje dažniau buvo akcentuoti socialiniai motyvai. Gedos ir Gutausko kūrybą suartina siekimas „mąstyti ir jausti pasaulį begalinėje persikūnijimų erdvėje“ (G e d a 1983, 143).

Geda sintetino dvi skirtingas poetines tradicijas (vakarietišką, perimtą daugiausia iš austrų-vokiečių tradicijos – Stepanas George, Raineris Maria Rilke, Hugo von Hofmansthalis ir kt., ir Rytų). Gedos kūryboje filosofinės idėjos reiškiamos gamtinėmis metaforomis, o pati gamta sudvasinama ir sudievinama. Ši tradicija žinoma vokiečių kultūroje jau nuo viduramžių, literatūroje ją galutinai įteisino romantikai. Gedos kūryboje galėtume pastebėti Herderlino „Tiubingeno himnų“ poveikį: panašūs kosminiai poetinio pasaulio mastai, polinkis peizažą sieti su mitu, tolimus reiškinius vienijanti metafora. Su Rilke Gedą suartina noras pateikti naujo pasaulio sukūrimo vaizdą – ištiso kosmoso, neskiriant jame praeities nuo dabarties, matomo nuo nematomo. Pati „begalinės būties“ idėja primena Rilkę. Šios įtakos bus paskatinusios Gedą kurti individualią mitologiją, kuri ypač buvo būdinga jo kūrybos pradžiai. Pasaulio sukūrimo vaizdą Geda yra pateikęs cikluose „Delčia rudenė deivė“, „Ledynas baltas kaukaspenis“, „Bilhana“ ir kt. „Delčios rudenės deivės“ lyrinis subjektas leidžiasi į fantastišką gamtos pavidalų pasaulį, ieškodamas pradžių pradžios: „Ir nusileidau / aš į marių dumblą…“ (G e d a 1984, 95). Gamtos pasaulyje pamažu ryškėja „tėviškės pilkasis spindulys“. Gedos poetinės mitologijos centras – pasaulio kilmės iš vandenų motyvas, kultūros pradmenų atsiradimas gamtoje. Gamtos ir kultūros santykį yra nusakiusi Viktorija Daujotytė: „<…> vertinamojoje skalėje aiškiai dominuoja dvasinis pradas, kultūra“ (D a u j o t y t ė 1978, 103). Kultūros pradų atsiradimą liudija žodžio, kalbos motyvai. Lyrinis subjektas iš paslaptingos marių karalijos išsineša žodžio galią („Visiems, kuriuos mylėjau, / atsinešiau žodį…“). Pasaulio įvardijimo, chaoso apvaldymo žodžiu motyvai dažni visoje Gedos kūryboje (poema „Strazdas“, eil. „Herderlino vasara“ ir kt.), išėjimo iš vandenų, pasaulio įvardijimo vaizdiniai pasikartoja „Bilhanoje“:

...pavadinęs
Šeivamedį, alyvą, nendrę žodis
Kaip baltas dievas tolyje plastėjo
Jis buvo sidabrinis uogienojas
Šešėlis žemę gaubiančios dienos...(G e d a 1981, 115).

Gedos kūryboje peizažas atsiveria kaip kultūros ir istorijos erdvė. Sovietmečio poezijoje tai buvo nauja, neabejotinai reiškė poezijos modernėjimą, originalių meninių struktūrų atsiradimą. Sakysim, Gedos poemoje „Žalgiris“ atsiveria didžiulė gamtos erdvė, į kurią griūte griūna istorinės realijos. Svarbesnis yra gamtinis, o ne istorijos pasaulis, kuris yra išdidintas, o istorijos veikėjų figūros – priešingai – sumažintos: „<…> tegul atjoja ant dramblių Kęstutis / mažytis, žalias, pinavijos dydžio…“, „Mirštantis Kęstuti, per spanguolynus jodamas, truputį pasilenk“ (Ibid., 132). Poemai būdingi neįprasti regėjimai, keistos vaizdo elipsės, mito reliktai, kartais absurdiški dariniai, bet paradigminės jungtys susieja gamtinę ir kultūrinę krašto būtį.

Per gamtos pasaulį įtvirtinamos svarbiausios Gedos lyrikos idėjos: grožio, gyvybės, gamtos dvasingumo. Šiomis nuostatomis Geda suartėja su senąja Rytų (japonų ir kinų) poezija, į kurios etinę ir estetinę programą jis nuolat orientavosi. Rytų poezijos poveikis juntamas rinkinyje *Mėnulio žiedai*, bet akivaizdžiausias jis rinkinyje *Žydinti slyva Snaigyno ežere*. Poetas yra rašęs: „Artima mums ir begalinė gamtos kontempliacija, žmogaus ir gamtos, visko, kas gyva negyva dinamiški ryšiai, didžiulio, neaprėpiamo ir vieningo kosmoso alsavimas“ (G e d a 1982, 32). Tokios nuostatos jam leido įveikti antropocentrinį gamtą sudvasinantį lyrizmą, įteisinti metamorfozę kaip poetinio pasaulėvaizdžio pagrindą. Gedos poezijoje siekiama priartinti tai, kas yra už matomo pasaulio ribų, už žodžių, ką senovės kinai ir japonai jautė kaip tikrąją realybę ir labiausiai vertino. Gedos „Eilėraščio apie Teiraus ežerą“ pradžia: „Aprašyk, ką matei žeberklaudamas naktį…“ Pasaulio įvardijimas traktuojamas kaip priartėjimas prie jo, esmių supratimas: „Negaliu pasakyt, / kad suprasčiau, bet, atrodo, šiek tiek / priartėjau prie vidurnakčio, dievo / žaltvykslių, prie mėnulio, / prie Kryžiaus žvaigždyno, / tik kaip viską išreikšti, o tėve!“ (G e d a 1981, 49). Pasaulis Gedos kūryboje yra tarsi anapus laiko („laiko / nėr, o juk viskas yra“) (Ibid., 50). Rytų poezijos sugestionuota gali būti ir tylaus meditavimo idėja, jaučiant pasaulio harmoniją ir ramybę. Taip pat ir stipri gamtos adoracija, jos sakralumo suvokimas: „visa gamta šviesus nusikaltimas, / spindėjimas be galo ir prasmės melsvų dagių“ (Ibid., 217).

Gutausko poetinio pasaulėvaizdžio esmę irgi galima nusakyti kaip nuolatinę metamorfozę, siekiant atskleisti pasaulį kaip nuolatinę gyvybės formų kaitą, į šią erdvę įpinant kultūros ir istorijos realijas. Atsiradus tokio pobūdžio meninio mąstymo struktūroms, įvyko kokybinis gamtos motyvų traktavimo pasikeitimas lietuvių poezijoje. Tradicinis gamtą sudvasinantis lyrizmas (arčiausiai jo sovietmečio lyrikoje buvo Janina Degutytė) perkertamas intelekto konstrukcijomis, keitėsi ir

meninio vaizdo pobūdis, ir lyrinio subjekto pavidalai: „Eilėraščio subjektas <...> jokiu būdu nestovi centre ir nestebi savęs kaip pagrindinio veikėjo. <...> pasaulio metaforizacija čia darosi tarsi vieninteliu eilėraščio vyksmu ar net pagrindiniu lyrikos siekimu“ (K u b i l i u s 1981, 142). Gutausko rinkinys *Vartai po diemedžiu* (1986) tuometiniame poezijos kontekste buvo išsiskiriantys panteistiniu pasaulio suvokimu, kur vienos gyvybės formos netikėtai virsta kitomis, įsikūnija į paukščius ir gyvūnus, susipindamos į vientisą „žemės kūną“. Eilėraščių vaizdinis planas kuriamas iš poeto pamėgtų įvaizdžių – erškėtrožės, laumžirgiai, pelės, žiogai, gervės... Tekstuose jie kartais sužėri iškilnaus gražumo metaforomis, kai gervės atrodo kaip užmirštųjų karalių vėlės... Nesibaigiančiose pasaulio vaizdinių metamorfozėse ryškėja esminiai Gutauskui semantiniai laukai. Svarbiausias iš jų – namai ir su jais susijęs vaikystės pasaulis, sakrali erdvė. Kęstutis Nastopka Gutausko lyriką susiejo su „vizijų lyrizmo“ tradicija, plėtojama nuo Vytauto Mačernio (N a s t o p k a 1982, 6). Vaikystė Gutausko kūryboje – tai „silpnųjų santarvė prie ugnies“, tai įstabus artimumas gamtai, broliškumo jausmas jai: „Su erškėčiais lyg brolis kalbėjau / Ant stebuklo ribos“ (G u t a u s k a s 1976, 76), „Ir debesys prašo vadinti juos broliais“ (Ibid., 8). Iš vaikystės įspūdžių ir gamtos pavidalų nušvinta tėviškės vaizdas, apie Tėvynę kalbama gamtinėmis metaforomis, ją pajungiant amžinajai formų kaitai: „gal bus jerubės apdare / Iš aukso, iš aukso visa / Tėvynė rudens vakare“ (eil. „Tėvyne, šiaurės augale...“) (Ibid., 57).

Gedos ir Gutausko meniniam pasaulėvaizdžiui būdingos į gamtos erdvę įpintos kultūros ir istorijos realijos, mito reliktai, ryškiai vyraujant gamtiniam pradui. Bložės ir Žukausko kūryba daugiau eksploatavo kolektyvinę atmintį, istoriją, socialinę būtį. Jų kūryboje ryškesni naratyviniai pradai. Tokios poetinio mąstymo struktūros sparčiai formavosi septintajame dešimtmetyje, kai poetinėje kultūroje sparčiai vyko modernėjimo procesai.

Poetinė medžiaga Bložės ir Žukausko eilėraščiuose buvo ta pati, kuria tuo metu rėmėsi didžioji lietuvių lyrikos dalis – kaimo buitis, papročiai, folkloras ir t. t. Lengvai atpažįstama Dzūkija, Seinų kraštas Žukausko kūryboje, Baisogala ir jos apylinkės – Bložės eilėraščiuose. Abiejų poetų kūryboje dabartis suvokiama pro istorijos, mito ir kultūros prizmę: „Dabartis neužfiksuota, ji juda, keičiasi, kažką priimdama, kažką atmesdama, kažką laimėdama, kažką pralaimėdama – nuolatinė žmogaus pastanga tobulėti. Žmogiškosios patirties klodai gali būti iš naujo pergriozdžiami, gali būti pasukami nauja puse, neretai būtent užgožtąja ir pamirštąja“ (B l o ž ė 1972, 132). Kaip sukuriamas toks sudėtingas pasaulio regėjimo būdas, geriausiai atskleidžia Bložės eilėraštis „Žolynų sėklos, pasisėkite…“ ir poema „Niekas“. Eilėraštis „Žolynų sėklos, pasisėkite...“ turi kelis skaitymo variantus – jį galima skaityti ir kaip eilėraštį apie gamtą, jame galima įžvelgti karnavalo topiką ir Biblijos įvaizdžius, atpažinti folklorą. Svarbiausia tema – žydų vaikų sušaudymas – apgaubiamas religinių, gamtinių ir kultūrinių vaizdinių tinklu, įtraukiamas į etinių ir filosofinių sprendimų lygtis. Iš pirmo žvilgsnio vyraujanti „lyrinė netvarka“ yra organizuota į struktūriškai itin funkcionalų tekstą. Poemoje „Niekas“

lyrinio subjekto metamorfozės (jis yra vaikas-nykštukas blogomis akimis) įteisina iracionalaus pasaulio vaizdą, nuveda į burtų ir tikėjimų sritis.

Mitologijos, religijos, istorinių realijų tinklas tankus ir Žukausko kūryboje, nors joje meninės transformacijos užmojai mažesni nei Bložės eilėraščiuose. Žukausko lyrikoje itin stiprios daiktiškumo ir buitiškumo tradicijos, mito pasaulis ir religijos pasaulis labai sukasdienintas: „<...> pasiligojęs / buvęs Dievas tėvas, ėmę gelti strėnas, gydęsis karštais / Trauklapiais“ (Ž u k a u s k a s 1975, 12), „Kertėj po suolu čepsi, murkia geradaris kaukas“ (Ibid., 13).

Istorija Žukausko eilėraščiuose buvo vienas iš pagrindinių apmąstymų objektų, o tuose apmąstymuose išjudinami didžiuliai žmonijos dvasinės ir socialinės patirties klodai. Sakysim, eilėraštyje „Jauni žirgai kultūrinėse pievose“ girdėti kelių šimtmečių aidai: dabar sukultūrintose pievose kadaise buvusi pelkė sugėrė „kryžiuočius, jų kryžių tarškesį, švedus, / Šiaurinį jų šiaurumą, prancūzus, / Napoleono atkaklybes, Vilhelmo kariaunų siaubo / riksmą...“ (Ž u k a u s k a s 1978, 179). Atsiveria didžiulės laiko erdvės: atsiliepia kažkada nuskendę Burundajaus vietininko Bulakos žirgai, lekia Vytauto kariauna, žvengia partizanų žirgai... Panašią struktūrą turi daugelis Žukausko eilėraščių su sunkia vaizdų lavina, jų daugiasluoksne patirtimi. Žukausko eilėraščiuose kalbama „Iš amžių glūdumos, žmonijos užmarštіes“ (Ibid., 178). Šitokį Žukausko pasaulėvaizdį Geda yra palyginęs su magiškuoju realizmu: „preliudai turi regėjimo galios, panašios į tą, kuri labai stipri dabartinėje Lotynų Amerikos šalių literatūroje“ (G e d a 1983, 170).

Koliažo principas suartina moderniausius sovietmečio poetus – Gedą, Bložę, Žukauską, Gutauską. Į eilėraštį bloškiant istorijos, skirtingų kultūros, įvairiausių religijų motyvus, realybės detales sukuriamas sudėtingas pasaulio regėjimas, sujungiantis dvasinę, socialinę, kultūrinę būtį. Lyrinė netvarka, chaosas suvaldomi stipriomis paradigminėmis struktūromis, nepaliekant į visumą nepatekusių vaizdų. Tai pati sudėtingiausia poetinio mąstymo struktūra, buvusi sukurta sovietmečio poezijoje. Šios struktūros kanonu galima laikyti Gedos „Eilėraštį Dionizui Poškai“, „Eilėraštį apie Teiraus ežerą“, Bložės poemą „Niekas“, „Preliudus“, „Raliavimus“ ir kt. Tai buvo pasikartojanti meninio mąstymo struktūra, patikimas prasmių generavimo būdas.

IV

Naujas poetinės kultūros etapas ėmė formuotis aštuntojo dešimtmečio antroje pusėje. Būtent tada prasideda semantinė lyrikos takoskyra. Ji sietina su tada debiutavusia karta, kuriai priklausė Almis Grybauskas, Antanas A. Jonynas, Gintaras Patackas, Vytautas Rubavičius, Donaldas Kajokas, Gražina Cieškaitė, Kornelijus Platelis ir kt. Juntamas poetų socialinės, dvasinės, intelektualinės patirties bendrumas leidžia į juos žvelgti kaip į kartą. Tos tuo metu naujos meninio mąstymo tendencijos turėjo savo tradiciją – ji yra atėjusi per Kazį Binkį, Kazį Borutą, Vladą Šimkų. Poetikos dalykų daugiausia pasimokyta iš Bložės poezijos. Septintojo ir aštuntojo dešimtmečių lietuvių lyrika iš esmės buvo paruošusi poetikos pradme-

nis: asociatyvinis mąstymas, alogizmų, grotesko, siurrealizmo elementai, koliažo ir montažo principai, kalbiniai eksperimentai, funkcionalaus teksto kūrimas, sintaksės laisvumas, įvairios polifoninio mąstymo apraiškos. Žodžiu, ateinanti poetų karta rėmėsi jau esančiomis meninio mąstymo struktūromis, perimdama kai kuriuos poetikos dalykus, juos savaip modifikuodama, suteikdama naują turinį.

Į šios kartos kūrybą galima žiūrėti ir kaip į nužemintųjų generacijos atitikmenį Lietuvoje. Ypač jiems artimas Algimantas Mackus. Pačia bendrąja prasme jų kūryba atspindi XX amžiaus pabaigos žmogaus situacijas, jo padėties netikrumą. Tai yra pastebėjęs Kavolis: „Žmogus yra nužemintas – atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus pergyvenimas. Egzilis jį tik paryškina“ (K a v o l i s 1968, 13).

Aštuntojo dešimtmečio debiutantų kūryba atvėrė tuo metu neįprastą lietuvių lyrikai pasaulėvaizdį – vis abstraktėjantį, mažai teturintį nacionalinio kolorito, kuriame vyrauja nejaukaus didmiesčio vaizdai, meno ir kultūros įvaizdžiai, transformuotos realybės detalės. Savaip atgimė buitiškumo, daiktiškumo tradicija, buvusi stipri šeštajame dešimtmetyje, bet meninės transformacijos laipsnis žymiai didesnis, o pats meninis vaizdas įgavo daugiau natūralizmo, groteskiškumo. Kaip ir pirmųjų modernistų kūryboje, miestas – nejauki, priešiška žmogui aplinka, net nebandyta ieškoti jo dvasingųjų klodų. Svarbiausia miesto asociacija – žvėries vaizdinys: „jaučiau tą žvėrį, bet nepažinau / ir to, kuris įkūrė miestą – neapkenčiu...“ (J o n y n a s A. A. 1981, 26). Ta pati miesto kaip žvėries asociacija randama Grybausko kūryboje: „O vilko miestas, mistikas, šėtonas, / jis mala, myli, perka ir parduoda“ (G r y b a u s k a s 1988, 22). Grybausko kūryboje miesto traktuotė yra bodleriška, labai būdingas šiuo požiūriu eilėraštis „Požeminiuose perėjimuose“: čia skleidžiasi „blogio lepiosios gėlės“, „tvoskia sunkūs nederliaus vandenys“, „plaikstos / juokas vynas drabužių klostės“, nes „visi požeminiai perėjimai / tik nušiurus pilka metafora“ (Ibid., 88).

Jei paieškotume analogijų ir priešpriešų tarp to lyrikos modelio, kurį buvo sukūrusi Marcinkevičiaus, Martinaičio ir Maldonio karta ir kuris tuo metu dominavo, ir naujosios poetinės kultūros, atsiskleistų kontroversiški dalykai: skiriasi ir pats poetinio pasaulio modelis, ir vertybių sistema. Kelios paralelės galėtų paryškinti skirtumus.

Agrarine kultūra besiremiančioje poezijoje bendroji būties samprata – nuolatinis vyksmas, pasikartojantis ritualas, gyvybės ratas, kuriame dalyvauja istorija, gamta ir žmogus. Tos nuolatinės vertikalės į mitą, istoriją, nacionalinę kultūrą yra tarsi amžinumo formulės ir kartu patikimas vertybinės sistemos pagrindas. Jaunosios kartos kūryboje suardyta šita harmoninga samprata: rutina, nuolatinis beprasmis kartojimasis, be gailesčio riedanti „vis kažkokia kvailybės mašina / mechaniškai mosuojanti čiuptuvais“ (G r y b a u s k a s 1983, 45). Riedantis, lekiantis pasaulis – tikrasis Patacko poetinio pasaulėvaizdžio modelis. Kartojami maratono, karuselės, beprasmės rutinos motyvai. Erdvės ir laiko dimensijų išdidinimas minimų poetų kūrybai teikia nejaukaus globališkumo. Laikas Patacko eilėraštyje

„Laiko psalmė“ – atsitiktinumų virtinė, apimanti istorinius kataklizmus, Tibeto mirusiųjų knygą, prūsišką *Thawe Nouson*, mėlyną Paberžės antelę ir laužus Sevilijos aikštėje, jogos filosofijos terminus ir Staliningradą, senus vodevilius ir šeimyninius albumus, keisčiausias lyrinio subjekto būsenas ir metamorfozes (P a t a c k a s 1983, 30–33). Panašią meninio mąstymo struktūrą – koliažo principą – jau buvo įtvirtinę Geda ir Bložė, bet Patacko eilėraštyje daug silpnesnės paradigminės jungtys, paaiškinančios alogizmus. Priešingai – daugiau akcentuotos iracionalios, absurdiškos vaizdų jungtys. Svarbi yra drastiška įvairių planų maišatis, abstraktaus ir konkretaus vaizdo junginiai, kaleidoskopiška vaizdų kaita ir nuolatinė įtampa. Į tą besisukantį ratą bloškiamos realybės detalės, meno, kultūros įvaizdžiai, politinės aktualijos, žodžiu, visa, kas vienaip ar kitaip palietė to laiko žmogų.

Kiekviena poetų karta nusako savo santykį su nacionaline ir pasauline kultūra, ją aktualizuodama ir interpretuodama. Kiek buvo leista cenzūros, minima poetų karta rinkosi tuos meninius pasaulėvaizdžius, kuriems būdingas natūralizmas, grotesko elementai, apskritai vaizdo deformacija (Jeronimą Boschą, Piterį Breigelį, Francą Kafką, Fransua Vijoną, Marką Šagalą ir kt.). Sakysim, Grybausko eilėraštyje „Silva rerum“ pinasi Dorė paveikslų siužetai („Iš dorė litografijos išjojus raitelių virtinė...“), „grakštutė kandis aisidora“, Vitmenas ir Rafalas Vopačekas. Dažnai žinomi įvaizdžiai ir situacijos įtraukiami į negalimumo lygtis: „<...> užsidega krūmas / bet vis tiek praregėti negalima.“

Šios kartos kūryba turėjo ryškią savojo laiko projekciją. Tai, kas valstietiška kultūra paremtoje poezijoje apmąstoma per istoriją, mitą ar kultūrą, čia turi tiesioginę išraišką. Socialinis skerspjūvis dažniausiai groteskiškas ir šaržuotas. Ši poezija fiksavo savo amžininko buvimą, pabrėždama to buvimo kasdieniškumą: kai žmogus plukdomas informacijos srauto, jam gresia mąstysenos ir pojūčių suvienodėjimas: „Blokiniai žmonės susilipdo ir išsiardo. / Serijinių likimų nebejungia mitas“ (G r y b a u s k a s 1988, 80). Ši poezija turėjo ryškią, tiesioginę savojo laiko projekciją, bet nejautė jo ontologinio prasmingumo. Jonyno eilėraščiuose atskleista „iškritusio“ iš savojo laiko žmogaus situacija:

...mes nusilenkiam kažkokiam nežinomam ir
svetimam mums laikui
mes vis dar ilgimės daiktų kurie praaugtų
mus kurie iš mūsų
išaugtų kaip žolė ant upės kranto to
nepažinto miesto vidury
mes rangomės jo grindiniu nepakęsdami jo
akmenų šiurkštumo
ir taip skausmingai įsisiurbę kad nuvystumėm
be jo tai mūsų
likimas taip tai mūsų valandų srovė juoda...
Eil. „Sanatorija II“ (J o n y n a s A. A. 1977, 64).

Gamtos aptariamų poetų kūryboje yra mažai, paprastai ji sutechninta ir bedvasė. Imti traukyti taip būdingi lietuvių lyrikai ryšiai, nes gamta jau nėra didysis amžinybės liudininkas. Galima pastebėti įvykusį savitą pasikeitimą metaforos struktūroje. Metafora ėmė jungti tokias realybės ir dvasinio gyvenimo sferas, kurių iki tol nejungė. Tuo metu jaunoji poetų karta drąsiai jungė gamtą ir techniką, pabrėždama gamtos nedvasingumą. Patacko metaforos: „dangaus sidabrinė spiralė“, „iškrova nasturtų“, „saulės akuliaras“; Rubavičiaus: „gelžbetonio padangė“; Grybausko – „vidurdienio laidynė“, „elektrinės bičių gitaros“, „užsidega liepžiedžiai“, „rašomoji lietaus mašinėlė“. Pabrėžtinai subuitinta gamta Rubavičiaus poezijoje: „padangės lėkštė iki kraštų pripildyta želė“, „girgždančios upės“, Patacko „mėsiška saulė“. Metaforos įteisina alogiką ir groteską, kurdamos nedvasingo pasaulio vaizdą, parodydamos jo absurdiškumą.

Išvados

Aptarus septintojo–devintojo dešimtmečių lietuvių lyrikos raidą, galima konstatuoti, kad esminės semantinės struktūros ėmė formuotis jau šeštajame dešimtmetyje. Kintantis santykis su agrarine kultūra leidžia išskirti poetines kartas, jų vertybines nuostatas ir poetikos dominantes. Iki devintojo dešimtmečio dominavo valstietiškąja kultūra paremta poezija, kurioje galima atpažinti poetų žemininkų tradiciją ir kuri tada pasiekė aukščiausią savo pakilimo laiką, suformulavo savo estetines ir etines nuostatas. Debiutavus antrajai ryškiai kartai, galima stebėti tos tradicijos tolesnę raidą. Išsiskirianti buvo modernioji jos atmaina, sukūrusi sudėtingą pasaulio regėjimo būdą. Ši tradicija tęsiama atgautos nepriklausomybės metais, jau silpstanti, bet palaikoma daugiausia vyresnės kartos poetų.

Aštuntajame dešimtmetyje galima regėti lietuvių lyrikos svarbiausių tendencijų sklaidą. Tuo metu debiutavusi poetų karta sukūrė oponuojantį tradicijai lyrikos modelį – destruktyvų, ironišką, liudijantį besikeičiančią būties sampratą.

Nužeminimo paradigma dominavo lietuvių sovietmečio poezijoje, iškildama skirtinguose nevienodos meninės kokybės tekstuose. Ideologizuotai ir cenzūros ribojamai poezijai buvo svarbios būties autentiškumo paskatos, etinių vertybių ilgesys. Tai lemia jos išliekamąją vertę.

Šaltiniai

G e d a 1984 – Sigitas Geda, *Varnėnas po Mėnuliu*, Vilnius: Vaga.
G e d a 1981 – Sigitas Geda, *Žydinti slyva Snaigyno ežere*, Vilnius: Vaga.
G r y b a u s k a s 1988 – Almis Grybauskas*, Mugė,* Vilnius: Vaga.
G r y b a u s k a s 1983 – Almis Grybauskas, *Atklydimai*, Vilnius: Vaga.
G u t a u s k a s 1976 – Leonardas Gutauskas, *Vartai po diemedžiu*, Vilnius: Vaga.
J o n y n a s A. A 1977 – Antanas A. Jonynas, *Metai kaip strazdas*, Vilnius: Vaga.
J o n y n a s A. A. 1981 – Antanas A. Jonynas, *Atminties laivas*, Vilnius: Vaga.
J u š k a i t i s 1984 – Jonas Juškaitis, *Dešimt žodžių jazmino žiedui*, Vilnius: Vaga.
J u š k a i t i s 1987 – Jonas Juškaitis, *Anapus gaiso*, Vilnius: Vaga.
K a l i n a u s k a s 1986 – Jonas Kalinauskas, *Atminties namai*, Vilnius: Vaga.

M a l d o n i s 1984 – Alfonsas Maldonis, *Rinktiniai raštai*, T. 2, Vilnius: Vaga.
M a r t i n a i t i s 1981 – Marcelijus Martinaitis, *Vainikas*, Vilnius: Vaga.
P a t a c k a s 1983 – Gintaras Patackas, *Duobės danguje*, Vilnius: Vaga.
S t r i e l k ū n a s 1978 – Jonas Strielkūnas, *Varpo kėlimas*, Vilnius: Vaga.
Ž u k a u s k a s 1975 – Albinas Žukauskas, *Atabradai*, Vilnius: Vaga.
Ž u k a u s k a s 1978 – Albinas Žukauskas, *Poringės*, Vilnius: Vaga.

Literatūra

B l o ž ė 1972 – Vytautas Bložė, „Kūryboje žmogus apmąsto save“, *Poezijos pavasaris’72*, Vilnius: Vaga, 131–135.
G e d a 1982 – Sigitas Geda, „Tolimas ir artimas Haiku“, *Kultūros barai*, 2, 30–36.
G e d a 1983 – Sigitas Geda, „Slaptieji sielų suokalbiai“, *Pergalė*, 9, 142–147.
G e d a 1984 – Sigitas Geda, „Erdvė viršum laužavietės“, *Pergalė*, 4, 169–172.
D a u j o t y t ė 1978 – Viktorija Daujotytė, „Vienas iš pagrindinių...“, *Literatūros panorama‘77*, Vilnius: Vaga, 100–114.
D a u j o t y t ė 1984 – Viktorija Daujotytė, *Lyrikos teorijos pradmenys*, Vilnius: Mokslas.
G r e i m a s 1980 – Algirdas Julius Greimas, „Ašara ir poezija: vienos Marcelijaus Martinaičio poemos analizė“, *Metmenys*, 40, 44–73.
K a v o l i s 1968 – Vytautas Kavolis, *Nužemintųjų generacija: egzilio pasaulėjautos eskizai*, Cleveland: Santara-Šviesa.
K m i t a 2009 – Rimantas Kmita, *Ištrūkimas iš fabriko: modernėjanti lietuvių poezija 7–9 dešimtmečiais*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
K u b i l i u s 1980 – Vytautas Kubilius, „Eilėraštis – gerumo duona“, *Literatūra ir menas*, gruodžio 6.
K u b i l i u s 1981 – Vytautas Kubilius, „Šiuolaikinio poetinio mąstymo dėsningumai“, *Socialistinis realizmas ir šiuolaikiniai meniniai ieškojimai*, Vilnius: Vaga, 122–143.
N a s t o p k a 1982 – Kęstutis Nastopka, „Iš arti į save“, *Literatūra ir menas*, gruodžio 18.
S k r i p k a 1972 – Vytautas Skripka, „Poezija gimsta iš šviesos“, *Poezijos pavasaris’72,* Vilnius: Vaga.
S k r i p k a 1984 – Vytautas Skripka, „Po tėviškės dangum“, *Literatūra ir menas*, balandžio 15.
S t r i e l k ū n a s 1984 – Jonas Strielkūnas, „Artojų žemės amžini paveikslai“, *Pokalbiai apie poeziją*, Vilnius: Vaga, 117–123.
T a y l o r 1996 – Charles Taylor, *Autentiškumo etika* (vertė Alvydas Jokubaitis), Vilnius: Aidai.
TEP 2015 – *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu*, Kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
T ū t l y t ė 2006 – Rita Tūtlytė, *Išliekanti lyrika: XX amžiaus lietuvių poezijos vidinių struktūrų kaita*, Vilnius: Gimtasis žodis.

Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė

Poetinių generacijų kaita lietuvių sovietmečio poezijoje: semantinis aspektas

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *poetinė generacija, nužeminimo paradigma, meninių struktūrų kaita, autentiškumo etika*.

Straipsnyje analizuojama septintojo–devintojo dešimtmečių lietuvių lyrika, siekiant atskleisti, kaip ir kada susiformavo jos pagrindiniai prasmių klodai, kaip keitėsi vidinės struktūros, išryškinti poetikos dominantes.

Atskleista, kad esminės semantinės lyrikos struktūros ėmė formuotis septintajame dešimtmetyje. Iki devintojo dešimtmečio dominavo valstietiška kultūra paremta poezija, kurioje galima atpažinti poetų žemininkų tradiciją. Justino Marcinkevičiaus, Jono Juškaičio, Marcelijaus Martinaičio karta aukščiausią pakilimo laiką pasiekė devintajame dešimtmetyje – tada suformulavo savo estetines ir etines nuostatas. Ji sukūrė dviplanį semantinį modelį, kuriame dominuoja teigiančiųjų būties pradų iškėlimas, akcentuojant etines vertybes (jį galima pavadinti autentiškumo etika), ir kritinis santykis su savuoju laiku, kiek leido cenzūra. Debiutavus antrajai kartai (Algimantas Verba, Vladas Braziūnas, Stasys Jonauskas ir kt.), galima stebėti tos tradicijos tolesnę raidą. Išsiskirianti sovietmečio poezijos kontekste buvo jos modernioji atmaina, kuriai priklausė Sigito Gedos, Vytauto Bložės, Leonardo Gutausko, Albino Žukausko karta, intensyviai eksploatavusi mito, istorijos, religijos klodus, sukūrusi sudėtingą pasaulio regėjimo būdą.

Aštuntajame dešimtmetyje debiutavusi Antano A. Jonyno, Gintaro Patacko, Almio Grybausko, Vytauto Rubavičiaus karta sukūrė kontroversišką meninio pasaulio modelį, nutoldama nuo dominuojančio lyrikos modelio, bet atverdama naujas lyrikos raidos galimybes. Jų poezijoje atsivėrė nacionalinio kolorito netenkantis poetinis pasaulis ir labai sumenko agrarinio pasaulio svarba. Aštuntąjį lyrikos raidos dešimtmetį galima laikyti intensyviausiu meninių struktūrų raidos laiku, būtent tada išryškėjo esminės semantinės takoskyros. Nužeminimo paradigma dominavo lietuvių sovietmečio poezijoje, skirtingai iškildama kiekvienoje poetinėje generacijoje. Ideologizuotai ir cenzūros ribojamai poezijai buvo svarbios būties autentiškumo paieškos, etinių vertybių ilgesys.

Virginija Balsevičiūtė-Šlekienė

The Change of Poetic Generations in Lithuanian Soviet Poetry: a Semantic Aspect

S u m m a r y

Keywords: *poetic generation*, *paradigm of land deprivation*, *change of artistic structures*, *authenticity ethics*.

The article analyses the lyrics from the 7th to the 9th decades. The aim is to reveal how and when the main layers of meanings were formed, how the inner structures changed, also to highlight poetical dominants.

It was revealed that the main semantic lyrical structures began to take form in the sixties. Poetry based on peasant culture prevailed till the eighties. We can recognise the tradition of Land poets in it. The generation of Justinas Marcinkevičius, Jonas Juškaitis, Marcelijus Martinaitis achieved their highest level in the eighties, when its esthetical and ethical attitudes were framed. This generation created the double semantic model, in which the elevation of those, who affirmed the origins of existance, prevailed while emphasizing the ethical values (this elevation can be callled the ethics of authenticity) and the critical approach to its time was founded, as much as it was allowed by censorship. After the debut of the second generation (Algimantas Verba, Vladas Braziūnas, Stasys Jonauskas and others), we can observe the further development of this tradition. Its modern equivalent, the generation of Sigitas Geda, Vytautas Bložė, Leonardas Gutauskas, Albinas Žukauskas, who experimented with the treasures of myth, history, religion and created the complicated world vision system stand out in the context of Soviet poetry.

In the seventies the generation of Antanas A. Jonynas, Gintaras Patackas, Almis Grybauskas, Vytautas Rubavičius created the contraversive model of artistic world, digressing from the dominant lyrical model, but providing new chances for lyrical evolution. In their poetry we find the poetical world, which was already losing the national colouring and decreasing to a great extent the importance of the agrarian world. The seventies can be called the time of the most intensive development of arstistic structures, because precisely then the main semantic divisions occurred. The paradigm of land deprivation was dominant in Soviet poetry. Every poetic generation emphasised it in its own different way. The search for authentical existance, the longing for ethical values were important to the poetry, which was restricted by ideology and censorship.

V i r g i n i j a B A L S E V I Č I Ū T Ė - Š L E K I E N Ė
Švietimo akademija
Vytauto Didžiojo universitetas
T. Ševčenkos g. 31
LT-03111 Vilnius
[balseviciute.v@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 9 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 9 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 225–241.
ISSN 1822-7309

Easter Egg Symbolism in Lithuania Minor

K r i s t i n a B L O C K Y T Ė-N A U J O K Ė
Klaipėda University

Keywords: *Easter egg*, *Lithuania Minor*, *rites*, *calendar holidays.*

Painted eggs had a special meaning for many nations: they symbolized nature's revival, the emergence of life, the awakening of vegetation, its blooming and fertility. They protected from death, from evil spirits, evil eyes, fire, disease, and other calamities. Ancient farmers sacrificed them to the reborn and resurrected deities after hibernation. Hoping for their greater goodwill, they adorned the eggs with meaningful symbols.

In Lithuania, eggs were dyed in spring: for Easter (*Velykos*), the Divine Mercy Sunday (*Atvelykis*), St. George's (*Jurginės*), less frequently – for Pentecost (*Sekminės*), and sometimes between Easter and Pentecost. Still, the biggest Lietuvininkai holiday connected with the ceremonial act of egg painting was Easter: "in Lithuania Minor, we were always looking forward to Easter, it was exceptional" (*VDU ER* 2482 (b. 1928, Kūgeliai, Šilutė district)). In general, rites of a communal nature dominated in the calendar holidays of Lithuania Minor[1]: attending church on the morning of the holiday, whipping with juniper or birch branches on the first day of Easter (in some locations – on the second), giving of painted Easter eggs and so on. Right up until the end of the 20th century, the custom of going to the seashore on Easter morning survived in some locations within the region: bringing water home from the sea, rivers or creeks in the belief that it had extraordinary powers to help a person. A relatively new custom was also observed – originating in America and some Western European countries, it arrived in Lithuania Minor via German culture: hiding painted eggs in the yard, garden

[1] According to the Ethnic Culture Protection Agency, which determines the range of a given ethnic tradition, in 2003 Lithuania Minor includes the city of Klaipėda/Memel; the Neringa and Pagėgiai municipalities; Šilutė, Rusnė, Kintai, Saugai, Juknaičiai, and Usėnai aldermanships of the Šilutė region; Lauksargiai aldermanship of the Tauragė region; Smalininkai and Viešvilė aldermanships of the Jurbarkas region; and the Dovilai, Kretingalė, Priekulė, Sendvaris, Dauparai-Kvietiniai and Agluonėnai aldermanships of the Klaipėda region. The other part of Lithuania Minor (the Königsberg area, formerly East Prussia, now Kaliningrad) belongs to Russia now (J o k u b a i t y t ė 2014).

and forest, and in Easter baskets. A more archaic layer of Easter customs (the "*ai lalu lalu*" ritual, waking the sleeping by beating them with birch branches on Easter morning and acquiring an egg from each sleeper, ritual swinging on swings and various superstitions, sayings and taboos) disappeared in this territory. In the early 20th century, there were some tendencies at work in Lithuania Minor which led to the disappearance of ritual functions of calendar customs, the development of new functions, and the leveling of traditions. The tendency with unacceptable traditions was to individualize them, i.e., to reinterpret, modify and adapt them to the needs or entertainment of the community, thus destroying the local character of the holidays. An interesting phenomenon, however, came about towards the late 20th and early 21st centuries: residents of the region developed a need to construe an identity based on the old traditions, despite the fact that Lietuvininkai had almost completely disappeared from the region by that point.

It should be noted that from the very first descriptions of the Easter celebration in Lithuania Minor and to the present day, the main holiday symbol has been an egg and ceremonial acts related to it. Thus, the Easter egg and its related ritual actions in the Easter traditions and rites in Lithuania Minor constitute the object of the article.

The Research Objective is to examine chronologically the specific Easter customs and traditions of Lietuvininkai related to one of the main holiday elements – the egg and the ritual actions performed with it.

Tasks:

1. To single out and analyze the meanings of the main attribute of the Easter celebration in Lithuania Minor – the egg and the ritual actions performed with it – described in old printed sources (from the first citation to the late 19th century);
2. To analyze the main elements of the Easter celebratory model in Lithuania Minor in the late 19th–21st centuries related to egg painting and gathering (gifting and customs of Easter well-wishing) and to compare them with the same holiday elements in other regions, revealing functional changes in these calendar rites.

Research Data and Methodology

The main source of data for the article is the material from ethnographic expeditions and field studies carried out between 2007 and 2013. Based on the research problem and tasks formulated, a questionnaire called "Calendar Holidays in Lithuania Minor: A Reconstruction of Traditions" was drafted. Taking into consideration social, economic, cultural, and political aspects, and in an attempt to analyze the adoption and transmission of the ethnic culture and traditions of the Lietuvininkai in historical context, respondents were presented with questions oriented towards comparative historical research. Using the set of questions drawn up by the author, 50 Lietuvininkai were interviewed at length. Ethnographic field studies were conducted at 17 locations within Lithuania Minor (Vėlaičiai, Rusnė,

Kintai, Katyčiai, Klaipėda, Šilutė, Jakai, Priekulė, Ketvergiai, Dovilai, Stankiškiai, Alka village, Kukorai, Lumpėnai village, Viešvilė, Smalininkai and Suvernai village). The method of active participant observation was used for research, where respondents were selected, using directed, intentional selection in order to obtain the most accurate information with the most relevance to the object of the research. Criteria included, for example, whether the potential informant was born and grew up in the location being researched. For a variety of empirical causes (migration, death of old Lietuvininkai) it was often impossible to find the right kind of informants. The search for Lietuvininkai (born and raised in Lithuania Minor) was made by visiting the administrative buildings and ethnocultural centres of the locations listed.

In order to get a more comprehensive picture of the subject of the research, an entire range of materials and sources was used, including written sources, materials from the Phonological Library of the Folklore and Ethnographic Manuscript Collection at Klaipėda University, from the folklore manuscript collection and audio recordings library of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and ethnographic field studies material preserved in the Ethnology Department of the Lithuanian History Institute. In total, the information from 245 informants was collected on the topic of calendar holidays of Lithuania Minor within the time frame of the late 19th and the early 20th century. Taking into account the topic of the article, the empirical data collected during the analysis of sources and field research are systematized into topics that reflect the object, objective and tasks of this article. For the research 173 ethnographic units (9 of them fragments) were collected on the subject of the main attribute of Easter celebration in Lithuania Minor – the egg and the actions performed with it (painting eggs, gifting them, various games with them, Easter well-wishing of *velykavimas* and *lalavimas*). After systematizing the empirical data, their analysis was performed. After classifying the data, the results have been presented to reflect the real picture of the research phenomenon and the problems associated with it.

Based on the subject and tasks of the research, 11 employees responsible for organizing holiday celebrations at the most active cultural centres in the towns and rural locations of Lithuania Minor were questioned. Since Lithuania Minor is divided into sections corresponding to the city of Neringa, the city and region of Klaipėda, the city and region of Šilutė, and the city and region of Pagėgiai, material was collected at Klaipėda Ethnocultural Centre and Dovilai Ethnocultural Centre; Šilutė Culture and Recreation Centre and Vydūnas Culture Centre in Kintai; the Culture Centre of the municipality of Pagėgiai and Martynas Jankus Museum of the Bitėnai municipality; as well as Jurbarkas Regional Culture Centre of Lithuania Minor. Data were collected based on unstructured interviews and collection of photographic and video images. The collected material is also stored in the article under the *VDU ER* 2482 code.

Methods. The subject and problem of the article defined the methodology, based on the combination of several different methods. The corpus of Easter rituals, customs and traditions in Lithuania Minor was researched using analytical,

interpretative and comparative methods. As empirical data were collected, methods for the analysis and synthesis of the contents of archival sources, academic literature and the news media and periodicals were also applied.

Review of Research and Sources

With regard to the presentation of information, the sources can be divided into two groups: testimonies of secularly-oriented clerical contemporaries (researchers of the 15th–19th centuries can be distinguished here) and sources providing retrospective information.

Ethnographic data about Prussian Lithuanians and the celebration of Easter have been found since the publication of the first Lithuanian book *Katekizmas* (*Catechism*) by Martynas Mažvydas (1547)[2]. He mentions the remnants of paganism in Prussian Lithuanian customs of the time and writes about a "hymn sent" to the clergy and nobility, instead of the "Easter egg-offering rite" (*BRMŠ* II 186).

The fragmented information on the analysis of the Easter theme is available in the works of German researchers of the 17th–19th centuries: in 1690, Theodor Lepner wrote *Prūsų lietuvis* (*A Prussian Lithuanian*), an ethnographic work in German, where he described Easter games in Lithuania Minor – swinging, egg beating and rolling, as well as examples of Lithuanian wellwishing (L e p n e r i s 2011, 195–196).

Carl Cappeller's *Kaip senieji lietuvininkai gyveno* (How Old Lithuanians Lived), published in the book *Lietuvininkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje* (Lithuanians. On Western Lithuania and Its Inhabitants in the 19th century) (1904) is of special value. It contains information about egg painting at Easter, various games with eggs, as well as a description of Easter lulling customs in Lithuania Minor (K a p e l e r i s 1970, 375–377).

Taking into account the objectives of the article, general works were also used to compare the elements of Lithuanian Easter celebration with the festive elements in other regions: *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos* (Lithuanian Celebrations: Traditions, Customs, Rites) by Pranė Dundulienė, *Lietuvių papročiai ir tradicijos* (Lithuanian Customs and Traditions) by Danutė Brazytė-Bindokienė, *Lietuvos kaimo papročiai* (Lithuanian Rural Customs) by Balys Buračas, *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai* (Lithuanian Calendar Holidays: Folklore Material and Interpretations) by Jonas Balys, *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai* (Calendar and Work Customs in Lithuania in the 19th and early 20th centuries. Youth Parties) by Žilvytis Šaknys, and *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika* (Semantics of Traditional Calendar Holidays) by Libertas Klimka.

The book *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka* (A Lily Bloomed on Easter Morning. Palm Sunday, Easter,

[2] Mažvydas M. Catechismvsa prasty szadei: 1547. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: XVI a.*, t. II, 2001, p. 186.

St. George's Customs and Folklore) is also valuable for the topic of the article. The book is based on manuscripts and ethnographic material collected during expeditions. It presents sources accumulated in field research, revealing the differences between Lithuanian ethnographic regions.

In 2012, the atlas *Lietuvos kultūra. Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai* (Lithuanian Culture. Customs of Lithuania Minor and Samogitia) (*LK*) was published, in which Žilvytis Šaknys discusses initiation and calendar customs of young people in the area under study. However, it should be noted that most of the informants are not Lietuvininkai, but simply young people living in those areas today.

Sources providing retrospective information include the 1990 publication *Lietuvininkų kalba: Mažosios Lietuvos tautosaka: Mažosios Lietuvos etnografija: mokslinių konferencijų pranešimai* (Language of Lietuvininkai: Folklore of Lithuania Minor: Ethnography of Lithuania Minor: Proceedings of Scientific Conferences), which published *Kalba apie kalbą* (Language about Language) conference papers, and in particular – Dalia Kiseliūnaitė's text *Senųjų baltiškųjų papročių pėdsakai lietuvininkų šventėse* (Traces of the Old Baltic Customs in the Holidays of Lithuania Minor) relevant to the topic of the article. It provides material covering ethnographic data on the customs of the spring holiday (Easter) cycle from written sources and provided by modern Lietuvininkai (ethnographic autochthons of Lithuania Minor and Klaipėda region).

Based on this review of research sources, it can be stated that Easter holiday traditions constantly presented interested and were researched, but the information about festive customs and their distinctive holiday elements in Lithuania Minor, especially their regional peculiarity, is very fragmentary.

First Mentions of the Easter Egg and Actions Related to It (Archaic Holiday Model)

From ancient times, almost all Old World nations had a custom of gifting eggs wishing health, happiness, and joy. People believed it would come true. According to Martynas Mažvydas, already in the 16th century in Lithuania Minor this custom was known to clergy and nobles. Judging by the letter Mažvydas wrote in 1549, in which he stated that he was sending a psalm instead of "an Easter egg" (Lith. *Velykų pauto*) (*BRMŠ* II 186), we can assume that in the 16th century, it was customary for the Lithuania Minor clergy to give Easter eggs as gifts to their fellows; up until the 20th century egg imagery was believed to have magical life-giving powers[3]. It can be assumed that the gift of an Easter egg originated from the rite of offering cattle

[3] In Germany in the late 19th–20th centuries, young women would give eggs as presents to young men who sang serenades to them on the New Year's Eve. The number of presented eggs and its interpretation varied by region. In Kirchweiler, for example, two eggs meant no respect, three – recognition, four – respect, five – love, six – consent to marry (W r e d e 1922, 260).

testicles (Lith. *pautų aukojimo apeiga*), which is related to fertility magic and was supposed to ensure cattle breeding (B a l s y s 2010, 174–175). According to Pranė Dundulienė, ethnographic data show that the custom of giving an Easter egg as a gift was followed up until World War II and in some regions even later (D u n d u l i e n ė 2008, 128). During Easter, parents would gift eggs to their children, brothers to sisters, neighbours to each other, etc. A special power was attributed to this gift: Easter eggs were to bring people happiness and all kinds of good things. Such an egg was protected from breaking and was kept all year round. The custom of giving eggs to children was especially widespread. Aunts, neighbours and others would bring eggs for the little ones. Sometimes children would receive them while walking in the yard (D u n d u l i e n ė 2008, 127–129).

Games with eggs also had ritual meaning. In the 17th century, Theodor Lepner described games with Easter eggs in Lithuania Minor: "On Easter Day they hit hard-boiled eggs against each other, paint them with soot or herbs; the egg that gets broken belongs to the one who broke it. Or they roll them on the ground" (L e p n e r i s 2011, 196). Carl Cappeller also gave similar descriptions: "One person was holding an egg, and another hit it from above; the egg that got broken was taken by the winner" (K a p e l e r i s 1970, 374). The custom of breaking eggs was known throughout Lithuania. The game of egg hitting was usually played by men. Dyed eggs would break very easily. With agreement between the two, one man would hold an egg with the pointed end up, and the other would hit it with the tip of his own egg. The player whose egg would break had to give it to the player who broke it (D u n d u l i e n ė 2008, 137).

Therefore, according to old written sources, it can be said that in the 17th–19th century Lithuania Minor, games were played with eggs painted one colour. Most popular colours were black, red and green. Indeed, it is noteworthy that for many centuries our ancestors painted eggs with natural dyes obtained from plants and swamp minerals. Oak, hornbeam or black alder bark, onion shells, rye sprouts, moss, hay litter, chamomile, cumin, etc. were used for this purpose. Only in the late 19th century eggs started to be painted with chemical dyes. In addition to dyeing, decorating eggs with patterns was widespread – eggs were patterned with wax and scraped with a knife (G a l a u n ė 1930, 256–259). Lietuvininkai scraped painted eggs or decorated them with wax, painting them with ornaments, dots, rue leaves, and stars, or writing names, household names, and greetings on them: "As our mother had beautifully painted Easter eggs – red or yellow, or blue – we, children, did not know where to dance. <...> Kits painted dots on his Easter egg. When the egg was painted, he thawed some tallow and inscribed his name, his household around it with a stick, then left that egg in the salt water with boiled leaves for a couple of hours. When he took it out, the acid was somewhere smeared with tallow, making it white again, and he could read everything" (K a p e l e r i s 1970, 376–377). In general, the custom of dyeing and painting eggs for spring festivities is ancient. Ornamental ostrich egg shells dating back to the 3rd

millennium BC were excavated in Asharia (Arabian Peninsula). Later, egg dyeing was mentioned by Ovid (1st century BC – 1st century AD) (G a e r t e 1956, 28). Egg painting was apparently supposed to reinforce the symbolism of life-giving power. Archaeological data show that eggs have long been widespread in various lands. They were discovered in the 4th century in Germany and in the 10th–12th centuries in Poland in cemeteries. A stone egg was found on Gediminas Hill in Vilnius, and one made of bone – near the castle on Kreivoji Hill. Knowing that an egg contains a living embryo, people easily believed that the power of life, fertility and abundance was concentrated in it. Wishing to strengthen it, the eggs were painted (black for earth, red for sun, etc.) with the signs with symbolic meaning (Č e p i e n ė 2008, 226). Thus, until the end of the 9th century, eggs were painted not only to meet aesthetic needs, but also patterns and colours had symbolic and magical meaning. It was believed that all living things originated from the earth, so by sacrificing earth-coloured eggs farmers hoped to magically make the earth fertile and fruitful.

Easter as Observed by Lietuvininkai in the Late 19th – 20th Centuries

In the late 19th – early 20th centuries, in Lithuania Minor, the ritual tradition associated with egg gifting, painting and certain other ritual actions noticeably loses its existential significance; rituals become customs that have acquired new symbolic meanings, and ritual functions are replaced by traditions that form regional ethnic identity, i.e. hiding eggs in the nests in the garden, etc. It can be said that this happens due to the growing urban cultural influence of the early 20th century and the resulting transformation of ceremonial ritual functions into entertainment.

Egg Painting on Great Saturday. Egg painting in Lithuania Minor households would take place on Great Saturday. As mentioned above, in the early 20th century, in Lithuania Minor, people started dyeing eggs using not only natural, but also chemical dyes: “Egg dyeing was a feminine job. Older children were also able to do it. Mother had dyes she had bought, used onion shells, sometimes scraped the eggs as well” (*KUTRF* 1125/ *KUTR* 210 (b. 1933, Šūdnagiai village, Priekulė area)). On Great Saturday, people of Lithuanian Minor dyed eggs with various colours (usually with chemical dyes or onion shells), but not with dotted patterns as in Major Lithuania: “We take a simple bucket, add iron, black alder, bark that turns red, then at last more black alder, leave for one or two weeks and then pour that liquid into wooden pots, put Easter eggs in there, soak them. Then boil them in onion shells” (*KUTRF* 1080 / *KUTR* 201 (b. 1936, Timsriai village, Natkiškė)). For comparison, it should be said that Samogitian eggs were characterized by dark or black colours, Suvalkians used lighter colours, predominately red and purple, and Dzukians liked greyer colours. From ancient times, Samogitians patterned eggs with wax, with their favorite motifs of daisies, and less frequently – of rue and fir trees. Egg scraping is rare in Samogitia. In Aukštaitija, eggs were not painted,

they were evenly dyed one colour or the egg was covered with onion shells or grass blades – so the colouring would be spotted (K u d i r k a 1992, 29, 36).

It is of note that some families in Lithuania Minor did not paint eggs, because dyeing was associated with the suffering of Christ: "It was at Easter, well, children didn't paint eggs very much, they said, that is a pagan custom, those painted eggs, those colours: blue, green, yellow, that is the suffering of Christ. It was like when the Jews tortured and beat Christ, his body was turned such colours. My grandmother used to say that you mustn't paint eggs" (*KUTRF* 408 / *KUTR* 66 (b. 1906, Antšvenčiai village, Tilžė-Ragainė district, lives in Smalininkai since 1950)). Balys also recorded a similar story: "The eggs themselves are reminiscent of Christ, and their colouring is the suffering of Christ. When Christ went to Mount Golgotha, he met Cirinėjus who was carrying a basket of eggs, and his son. Cirinėjus left the eggs and helped Christ carry the cross. When he came (back), he found all the eggs beautifully painted" (B a l y s 1993, 137). It can be argued that egg painting apparently had to reinforce the symbolism of life-giving power.

Festive breakfast and egg eating on Easter morning. After coming home from church, people of Lithuania Minor would have breakfast: "For Easter breakfast hay is put on the table, then it is covered with tablecloth, and an egg is put on it for each person" (*KUTRF* 847 / *KUTR* 149 (b. 1923, Jokšai village, Priekulė area)). It was quite usual to start with eating an egg, but in some families they would leave eggs for the second day: "We would not eat Easter eggs on Sunday. They would be left for Monday, when the relatives and neighbours would come to visit, and children from the village would come to do egg gathering" (*VDU ER* 2482 (b. 1927, Aukštumala, Šilutė district)). It is interesting that in some parts of Lithuania Minor the festive breakfast would start with drinking warm milk: "When we would all gather at the table, we would first be handed bowls with warm boiled milk – no one would use cups or anything – we would drink from the bowls, each and everyone" (*KUTRF* 100, 102/ *KUTR* 32 (b. 1909, Pažvelsis village, Klaipėda district)). It should be noted that in Lithuania Major, first the whole family would eat one egg, which was usually "peeled by the lord of the house himself, cut into as many parts as the people at home, and given to everyone – first to wife and children, then to the whole family – wishing health and good luck" (D u n d u l i e n ė 2008, 122). Eating started with eggs. First, people would check the strength of the egg shell with their teeth, then the egg would be hit against someone else's: the one whose egg is stronger was destined to live longer (V y š n i a u s k a i t ė 1993, 64–65).

Easter greetings – *velykavimas* – and whipping with juniper or birch twigs. People of Lithuania Minor started expressing Easter greetings – *velykauti* – mostly on the second day of Easter (sometimes on the first), saying: "I am a child as small as a bean pod, I went to the manger, picked a flower, threw it on the road, lilies bloomed, but not just because of me. Let everyone be happy, and give me Easter eggs, hard-boiled and painted with writings" (*KUTRF* 403 / *KUTR* 65 (b. 1933, Kažemėkai village, Šilutė county)). Similar Easter oratories were recorded by Balys, but those ones were pronounced not only at Easter, but also on Palm

Sunday, whipping the family members with a juniper twig (B a l y s 1993, 114). It is noted that people of Lithuania Minor beat eggs with a birch twig: "We would only go velykauti at Easter. We would bring the twigs early, they had to be full of leaves, and then we would go, tell a poem, and then give Easter eggs. Then you had to whip your legs with those birch twigs and say, "Šmok Oster, band Oster" (which means "colourful Easter"). I was told: "Take out the basket" and 20 raw eggs, 10 painted eggs, two kilos of lard, and half a pie would be put there. I could barely lift it, I was still little. And if you went to strangers, you could get two eggs each, but we didn't go, mother wouldn't let us" (*VDU ER* 2482 (b. 1927, Aukštumala, Šilutė county). "On the second day of Easter, when children wanted to get eggs, they would run with juniper rods, if they ran into a house and whipped someone, they would get an egg. "Easter greeters" – *velykautojai* – would pull on a white shirt over all their clothes, wrap themselves in paper, and put on paper hats. They would soak birch twigs in water beforehand and then carry those verdant birch twigs around. It meant nature's revival. When they entered the house, they had to read from the holy book, then they would receive eggs" (*LII*, file Nr. 60 (b. 1897, Šyškrantė, Šilutė county).

Lithuania Major had a custom of being whipped with an Easter palm[4]. However, there was no such tradition in Lithuania Minor. On the first day of Easter (in some parts – on the second), people would whip one another with juniper or birch twigs: "A few weeks before Easter, we put birch twigs in bottles and kept them in a warm hut, and their buds exploded with green leaves, thus turning into lively, fragrant Easter whips for my mother and aunts, to greet them with the Easter holidays" (*LŽ* 1995, 57). Everyone tried to get up earlier and whip those still asleep or neighbours. Juniper twigs – called *verbos* (sg. *verba*) – were also used for whipping: "We picked only green ones. Usually, they weren't as they are now, coloured, well, an occasional flower could be tied in, but we picked everything ourselves, those *verbos* from juniper" (*KUTRF* 1080 / *KUTR* 201 (b. 1936, Timsriai village, Natkiškės). For comparison, in Samogitia, in Radviliškis and Kėdainiai districts, it was also common to whip family members or neighbours with *verbos* in the morning of the second day of Easter (K u d i r k a 1992, 68).

According to the testimonials from the 20th century, the custom was the same as it is nowadays – to try and catch the members of the family that were still asleep and whip them with birch twigs while chanting: "I am whipping you on Easter morning with a green birch twig, I demand 5 eggs, a piece of lard and I'm leaving satisfied" (*KUTRF* 203/ *KUTR* 43 (b. 1909, Šyša village, Šilutė district).

[4] Ethnologist Balys explains the custom of juniper whipping as follows: "*Verba* is a magical green twig which, when used for whipping, gives a person or animal the power of growth and life while also protecting them from disease. Spring time is best for that. So the older view holds that whipping brings growth, health and beauty. Under the influence of Christianity, the power to scare away or cast out evil spirits, especially with its smoke, was later attributed to *verbos*. Finally, out of the serious rites performed by the adults only a fun means of awakening sleeping children was left, informing them of the approaching Easter" (B a l y s 1993, 115).

The most popular activities with painted eggs – **breaking** and **rolling**[5] – were a great part of the ancient spring celebration rites. There are many stories of how all members of the family were involved in trying to break each other's eggs to see which one had the strongest one: "On the first Easter morning, you had to do the egg hitting, whose egg is stronger will live longer and be healthier" (*KUTRF* 5/ *KUTR* 3/ 5 b (b. 1924, Žygaičiai village, since 1942 lives in Trūkiškė village, Šilutė dsitrict). "During Easter, children would roll eggs. Everyone would run to our house, we would roll those eggs all day long – and we would lose, and win, and all that. We were looking forward to Easter…" (*VDU ER* 2482 (b. 1951, Rusnė). The Easter custom of egg breaking and rolling also exists in Lithuania Major. When hitting, everyone tries to have a stronger egg. The person whose egg is stronger and breaks the other egg will live longer (B a l y s 1993, 139). This custom has survived to this day throughout Lithuania.

Easter Bunny. In Lithuania Minor, Easter eggs would be hidden in the garden or near the barn, in the stacks of hay or various herbs or nests made of moss. Children were told that they were left there by the Easter bunny: "We believed so much in that bunny, our parents would tell us "children, behave, or else the bunny won't bring you eggs", and then we would go and try to find those eggs! There were so many nests: red ones, and white ones, and violet, green…then we would count who found the most eggs. And now I put a box with eggs under a tree for my grandchildren, then we make nests and in the morning they find eggs" (*VDU ER* 2482 (b. 1927, Aukštumala, Šilutė county). It should be noted that the first information about Easter bunnies appeared around 1678 in Heidelberg (the custom of Easter bunnies originated in Pfalz and the Upper Rhine area). "In Zurich, there is a bunny, too, – the bearer of Easter eggs – godmothers would invite the children as guests to scare away the bunny and find his painted eggs. Painted eggs were attributed to a rabbit because hens do not lay such. And the image of a cute, gentle bunny leads many children to believe he really comes over every Easter. However, the bunny[6] is not the only bearer of Easter eggs. In other areas,

[5] In Germany in the late 19th – early 20th centuries eggs were also rolled, and hitting egg against egg also happened: first with the sharp and then with the blunt end. The opponent kept the broken egg. One of the favorite games of adult boys since as early as the 16th century was a game called *Eierlesen* (S p a m e r 1935, 114). 100-200 eggs were placed in two rows at a certain distance from each other. They had to be collected in a basket – the one who collected them first would be the winner. It is of note that girls performed spells with eggs – they threw an egg over the threshold into the path and whoever passed by it would become their husband (S p a m e r 1935, 114). In the 20th century, eggs were replaced by oranges in games.

[6] There may be another explanation for why a bunny brings eggs during Easter. In the tales and records of many nations, the moon is believed to be a hare, or a hare is considered to be a light and dark spot on the moon. The habit of hiding between the furrows connects the hare with Mother Earth, therefore it is also considered a symbol of constant renewal of life. A playful story of an egg-laying Easter bunny reinforces this fertility symbolism with another fertility symbol – an egg. Accompanying the Greek goddess Aphrodite and the Germanic god of Spring, a bunny humbly hides among the wild beasts at their feet (J a s u d i e n ė 2004).

such duty is performed by a stork, a cuckoo, a rooster, a fox, or a bell that heralds Easter morning[7].

In Lithuania Major, eggs were brought to children by the *Easter Granny*: "Easter Granny arrives before sunrise. Her wheels are made of beetroot, her horses made of wax, her reins are beggar canes. When she arrives, she puts eggs for children by the bed, on the windowsill, or in a tree growing near the house (Eržvilkas)" (B a l y s 1993, 138). In the Šakiai area, she was called the *Easter Queen* (K u d i r k a 1992, 49), and *Karabija* in the Raseiniai area (D u n d u l i e n ė 1990, 84). In the areas of Pasvalys, Panevėžys and Ukmergė, the terms *Velykis* or *Velykius* are used instead of *Velykės* (K u d i r k a 1992, 49).

Thus, based on the written sources recorded in the territory of Lithuania Minor and on modern ethnographic narratives, it becomes obvious that the interpretations of Easter celebration provided by the informants are related to the social and cultural environment in which they live. Therefore, the data about Easter in Lithuania Minor obtained from surviving descriptions and living witnesses are interesting and studied as a monument of history and ethnography, a testimony to the evolution of spiritual values of the area's population.

The Modern Easter Model of Lietuvininkai

The modern model of Lithuania Minor holidays tries to combine ethnic traditions with the needs of the consumer-oriented modern society. Easter in Lithuania is unimaginable without Easter eggs. Of course, the techniques of egg decoration have slightly changed, but the activities remain identical – Easter eggs are given as presents and various games are played with them – rolling and trying to crush the opponent's eggs.

A week after Easter, the Divine Mercy Sunday (*Atvelykis*)[8] is celebrated. It is also called Children's Easter (*Vaikų Velykėlės, Velykikės, Mažosios Velykėlės*). Since ancient times this was the final day of a long Easter celebration, which was dedicated to children. Women dyed eggs, but only children played the games. *Atvelykis* was the end of festive visits of relatives and neighbours, as well as the

[7] In Germany in the late 19th and 20th centuries, children believed that Easter eggs were brought by a bunny, but sometimes also by other animals: a rooster in Upper Bavaria and Schleswig-Holstein, a stork in Franconian Thuringia, a fox in Hanover, Westphalia, and Saxony, as well as a cuckoo, a crane, a capercaillie, etc. Thus, adults would hide eggs in gardens, forests, and homes, and children would search for them (*WDDV* 1936, 558).

[8] In the neighbouring Slavic lands, this day is called the same as in Dzūkija or Eastern Lithuania – *Pravadais*. This is related to the "going away" of the dead, the custom of seeing them off. It was believed that the spirits of the dead who returned home for Easter would leave the living at *Atvelykis*. In Belarus, in the evening, women would prepare bundles with food, and on Sunday would go to the cemetery and eat at the graves of their kin. 3–4 eggs would be left on the grave. Church service would also take place in the cemetery, after which the eggs from the graves would be given to the beggars. Similar *Atvelykis* customs existed in Russia and Ukraine (M a r c i n k e v i č i e n ė et al. 2006, 233).

time of rest. It was basically the repetition of folk Easter customs but only without the ceremonial symbolism.

It is of note that the analyzed material from the 20th century Lietuvininkai had no mention of the *Atvelykis* celebration. However, after ethnocultural centres had started to organize this celebration, the tradition also became popular in Lithuania Minor after 1991. The annual celebration of the Divine Mercy Sunday holds a children's fair (children sell their handicrafts, dye and roll eggs, play various games), people swing on swings and play old games that were played by children shepherds. Educational activities – teaching people to dye eggs, to make nests from hay, to mold birds from clay etc. – become more and more popular. Performances by folklore ensembles and an egg rolling competition also take place during this festival. Thus, some forms of this celebration may claim not only to continue the old Easter traditions, but also to create the new ones.

Since 1992, the holiday of *Atvelykis* has been the tradition cherished by the ethnocultural centre of Klaipėda city municipality, which invites Klaipėda residents to meet in the Old Town. Painted egg contest takes place at the festival, we are invited to swing as high as possible to be healthy and happy all year round, traditional folk games are played, and craft fair is organized (*VDU ER* 2482 (Ethnocultural Centre of Klaipėda City Municipality). Since 2005, Children's Easter celebration has been organized by the educational program and the Dovilai Ethnocultural Centre (*VDU ER* 2482 (Dovilai Ethnocultural Centre). Nida's Culture and Tourism Information Center "Agila" also organizes *Atvelykis* celebrations, where folklore ensembles perform and egg rolling competitions take place. However, instead of the Easter bunny, a character typical for the whole of Lithuania emerges – the Easter grandmother. Pagėgiai Municipality Cultural Centre has also celebrated *Atvelykis* since 2006; here a children's fair takes place – children from schools sell their handicrafts, paint and roll eggs, play various games (*VDU ER* 2482 (Ethnocultural Centre of Klaipėda City Municipality). So all forms of this celebration can claim to be a continuation of the old Easter traditions.

Conclusions

1. The archaic model of the Easter celebration in Lithuania Minor is characterized by the elements related to the symbolism of the egg, which include the ritual function and archaic semantics of egg painting, the custom of Easter egg gifting and well-wishing, and various games with eggs (breaking, rolling). Rituals with this main holiday attribute – the egg – played an exceptional role, so custom and tradition in Lithuania Minor changed very slowly.
2. In the late 19th – early 20th centuries, in Lithuania Minor, the ritual tradition noticeably loses its existential significance; rituals become customs, and ritual functions are replaced by traditions that form regional ethnic identity. The magical meaning of egg gifting is gone, the tradition of Easter greetings is gaining popularity, and a new element is emerging – hiding eggs in the nests

made in the garden and telling children that they are brought by the Easter bunny.

3. If we compare the late 20th and early 21st century ethnographic data from Lithuania Minor and Lithuania Major, we can see that egg-related Easter customs have a lot in common: painting specifics, various actions with eggs (gifting, games). The interpretations of specific traditions provided by the informants are always related to the social and cultural environment in which they live. Thus, having compared the structure and ritual actions with the main holiday attribute – the egg – in Lithuania Major and Lithuania Minor, it can be stated that customs of this type are fundamentally identical, occuring variations are rather minor, related more to the social familial environment and religious aspect.
4. At the crossroads of the 20th and 21st centuries, cultural and educational institutions became the most important factor in supporting the vitality of symbolic ethnic cultural forms. Although the officially organized Easter festivals follow a more or less pan-Lithuanian scenario, typical regional holiday elements of Lithuania Minor are still distinguished, and so the centralized activities organized by the cultural centres can be favourable for upholding the local traditions of Lietuvininkai.

Abbreviations

KUTR – Klaipėdos universiteto tautosakos rankraštynas (Folklore Manuscript of Klaipėda University)

KUTRF – Klaipėdos universiteto tautosakos rankraštyno fonoteka (Folklore Manuscript sound archive of Klaipėda University)

LII – Lietuvos istorijos institutas (Institute of Lithuanian History)

LLTI – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (Institute of Lithuanian Literature and Folklore)

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštyno duomenų bazė (Lithuanian Folklore Archive's Database)

VDU ER – Vytauto Didžiojo universiteto etnologijos rankraštynas (Ethnology Manuscript of Vytautas Magnus University)

Literature

B a l y s 1993 – Jonas Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškinimai*, Vilnius: Mintis.

B a l s y s 2010 – Rimantas Balsys, *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

B r a z y t ė - B i n d o k i e n ė 1989 – Danutė Brazytė-Bindokienė, *Lietuvių papročiai ir tradicijos*, Čikaga: Pasaulio lietuvių bendruomenė.

BRMŠ – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Sud. N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, t. I–IV, 1996, 2001, 2003, 2005.

B u r a č a s 1993 – Balys Buračas, *Lietuvos kaimo papročiai*, Vilnius: Mintis.

Čepienė 2002 – Irena Čepienė, „Šeimos tradicijos Kintų apylinkėse XX a. pirmojoje pusėje“, *Liaudies kūryba*, 5, Vilnius: Mintis, 86–92.
Čepienė 2008 – Irena Čepienė, *Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos*, Vilnius: Alma littera.
Dundulienė 1991 – Pranė Dundulienė, *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*, Vilnius: Mintis.
Dundulienė 2008 – Pranė Dundulienė, *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
Gaerte 1956 – Wilhelm Gaerte, *Volksglaube und Brauchtum Ostpreussens*, Würsburg: Holzner.
Galaunė 1930 – Paulius Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas: Šviesa.
Jasudienė 2004 – Regina Jasudienė, „Velykos Klaipėdos krašte“, *Šilainė*, 2004 balandžio 6 d., 5.
Jokubaitytė 2014 – Regina Jokubaitytė, „Lietuvos etnografinis regionas *Mažoji Lietuva*“, *Informacija apie Lietuvos etnografinius regionus* [prieiga internete: http://www.old.ekgt.lt/www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show6b18.html?p_r=7039&p_d=95439&p_k=1, žiūrėta 2020-09-15].
Juška ir kt. 1994 – Albertas Juška ir kt., *Lietuvininkų žemė*, Vilnius: Šviesa.
Kapeleris 1970 – Karlas Kapeleris (*Carl Cappeller*), „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“, *Lietuvininkai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje*, paruošė Vacys Milius, Vilnius: Vaga.
Kiseliūnaitė 1992 – Dalia Kiseliūnaitė, „Senųjų baltiškųjų papročių pėdsakai lietuvininkų šventėse“, *Lietuvininkų kalba: Mažosios Lietuvos tautosaka: Mažosios Lietuvos etnografija*: mokslinių konferencijų pranešimai, Kaunas: Kelias.
Klimka 2009 – Libertas Klimka, *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika*, Vilnius: VPU leidykla.
Kudirka 1992 – Juozas Kudirka, *Velykų šventės*, Vilnius: Mokslas.
Lepneris 2011 – Teodoras Lepneris, *Prūsų lietuvis*, parengė V. Gerulaitienė, Vilnius: LII leidykla.
LK 2012 – *Lietuvos kultūra. Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos papročiai*, sud. Žilvytis Šaknys, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
Marcinkevičienė ir kt. 2006 – *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio*, *Velykų*, *Jurginių papročiai ir tautosaka*, parengė Nijolė Marcinkevičienė ir kt., Vilnius: Lietuvių liaudies kultūros centras.
Spamer 1935 – Adolf Spamer, *Die deutsche Volkskunde*, Band II: Bilderatlas d. dt. Volkskunde, Leinen: Herbert Stubenrauch Verlagsbuchhadlung.
Šaknys 2001 – Žilvytis Šaknys, *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje. Jaunimo vakarėliai*, Vilnius: Diemedžio leidykla.
Vyšniauskaitė 1993 – Angelė Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*, Kaunas: Šviesa.
WDDV 1936 – *Wörterbuch der deutschenVolkskunde*, Hrsg. von A. Erich, R. Beitl, Leipzig: Alfred Kröner Verlag.
Wrede 1922 – Adam Wrede, *Rheinische Volkskunde*, Leipzig: Quelle und Meyer.

Kristina Blockytė-Naujokė

Kiaušinio simbolika Mažosios Lietuvos Velykų šventėje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Velykų kiaušinis, Mažoji Lietuva, ritualas, kalendoriniai papročiai.*

Straipsnyje, pasitelkiant autentišką lietuvininkų medžiagą, chronologiniu aspektu analizuojami Velykų papročiai ir tradicijos Mažojoje Lietuvoje, susijusios su vienu iš pagrindinių šventės elementų – kiaušiniu ir su juo atliekamais apeiginiais veiksmais: dovanojimu, dažymu, daužymu, ridenimu, velykavimu.

Lietuvininkų Velykų šventės archajiškajam modeliui būdingi su kiaušinio simbolika susiję elementai, kuriems priskiriama apeiginė funkcija – tai archajišką semantiką turintis kiaušinių dažymas ir velykaičių dovanojimo paprotys bei įvairūs žaidimai su juo (daužymas, ridenimas). Ritualai su šiuo pagrindiniu šventės atributu – kiaušiniu – atliko išskirtinį vaidmenį, todėl lietuvininkų paprotinės tradicijos kaita buvo lėta.

XIX a. pab.–XX a. pr. Mažojoje Lietuvoje galima pastebėti, jog lietuvininkų ritualinė tradicija praranda turėtą egzistencinę svarbą, ritualai virsta papročiais, o apeiginių funkcijų vietą užima tradicijos, formuojančios regioninę etninę tapatybę. Nebelieka kiaušinio dovanojimo maginės reikšmės, išpopuliarėja velykavimo tradicija bei atsiranda naujas elementas – kiaušinių slėpimas sode padarytuose lizduose vaikams pasakojant, kad juos padėjęs Velykų zuikis.

Sugretinus Mažosios Lietuvos ir Didžiosios Lietuvos XX a. pab.–XXI a. pr. etnografinius duomenis matyti, kad Velykų papročių, susijusių su kiaušiniais, bendrybių yra daug: marginimo specifika, įvairūs veiksmai su margučiais (dovanojimas, žaidimai). Informantų pateikiamos tam tikrų tradicijų interpretacijos visuomet susijusios su socialine ir kultūrine aplinka, kurioje jie gyvena. Taigi sulyginus Didžiosios Lietuvos ir Mažosios Lietuvos Velykų šventės struktūrą ir apeiginius veiksmus su pagrindiniu šventės atributu – kiaušiniu, galima teigti, jog šie papročiai iš esmės yra tapatūs, pasitaikantys pakitimai yra gana smulkūs, daugiau susiję su socialine šeimų aplinka ir religiniu aspektu.

XX–XXI a. šimtmečių sankirtoje kultūros ir švietimo institucijos tapo bene svarbiausiu veiksniu, palaikančiu simbolinių etninės kultūros formų gyvybingumą. Nors instituciškai organizuojama Velykų šventė vyksta pagal daugiau ar mažiau visai Lietuvai būdingą scenarijų, tačiau išskiriant tipiškus lietuvininkų regionui būdingus šventės elementus, centralizuotas kultūros institucijų veiklos organizavimas gali būti palankus puoselėjant vietines lietuvininkų tradicijos formas.

Kristina Blockytė-Naujokė

Easter Egg Symbolism in Lithuania Minor

S u m m a r y

Keywords: *Easter egg*, *Lithuania Minor*, *rites*, *calendar holidays.*

The biggest Lietuvininkai holiday connected with the ceremonial act of egg painting was Easter. In general, rites of a communal nature dominated in the calendar holidays of Lithuania Minor: attending church in the morning of the holiday, whipping with juniper or birch branches on the first day of Easter (in some locations – on the second), giving of painted Easter eggs and so on. It should be noted that from the very first descriptions of the Easter celebration in Lithuania Minor and to the present day, the main holiday symbol has been an egg and ceremonial acts related to it. Thus, the Easter egg and its related ritual actions in the Easter traditions and rites in Lithuania Minor constitute the object of the article.

The archaic model of the Easter celebration in Lithuania Minor is characterized by the elements related to the symbolism of the egg, which include the ritual function and archaic semantics of egg painting, the custom of Easter egg gifting and well-wishing, and various games with eggs (breaking, rolling). Rituals with this main holiday attribute – the egg – played an exceptional role, so custom and tradition in Lithuania Minor changed very slowly.

In the late 19th – early 20th centuries, in Lithuania Minor, the ritual tradition noticeably loses its existential significance; rituals become customs, and ritual functions are replaced by traditions that form regional ethnic identity. The magical meaning of egg gifting is gone, the tradition of Easter greetings is gaining popularity, and a new element is emerging – hiding eggs in the nests made in the garden and telling children that they are brought by the Easter bunny.

The modern model of Lithuania Minor holidays tries to combine ethnic traditions with the needs of the consumer-oriented modern society. Easter in Lithuania is unimaginable without Easter eggs. Of course, the techniques of egg decoration have slightly changed, but the activities remain identical – Easter eggs are given as presents and various games are played with them – rolling and trying to crush the opponent's eggs.

Thus, based on the written sources recorded in the territory of Lithuania Minor and on modern ethnographic narratives, it becomes obvious that the interpretations of Easter celebration provided by the informants are related to the social and cultural environment in which they live. Therefore, the data about Easter in Lithuania Minor obtained from surviving descriptions and living witnesses are interesting and studied as a monument of history and ethnography, a testimony to the evolution of spiritual values of the area's population.

K r i s t i n a B L O C K Y T Ė-N A U J O K Ė
Socialinių ir humanitarinių mokslų fakultetas
Klaipėdos universitetas
Herkaus Manto g. 84
LT-92294 Klaipėda
[kristina.blockyte@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 30 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 30 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 242–255.
ISSN 1822-7309

Lietuva ir lietuviai Imanto ir Rimanto Zieduonių knygoje *Palietuvėlė* (*Leišmalīte*)

Vigmantas BUTKUS
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Pagrindinės sąvokos: *imagologija*, *paribio literatūra*, *palietuvė*, *lietuvių ir Lietuvos vaizdinys*.

Įvadas

Klausimai apie Lietuvos, lietuvio (-ių) vaizdinį kokios nors kitos tautos, šalies literatūroje, mene, kultūroje, žiniasklaidoje ar kitose viešose sferose visada buvo ir yra aktualūs. Labai dažnai jie problemiški, kartais – emociškai jautrūs, ypač kai vaizdinys yra ne itin malonus, atsiradęs nepagrįsto generalizavimo ar panašiu būdu, plačiai išviešintas. Pakanka prisiminti garsaus Holivudo aktoriaus Melo Gibsono pasisakymą viename jo interviu 2001 m. apie paplūdimiu atslenkančius „aštriadančius lietuvius“, ginkluotus beisbolo lazdomis (žr. *LKA*).

Turbūt pačios ryškiausios, išbaigčiausios Lietuvos, lietuvio vaizdinio panoramos kitų tautų literatūrose yra pateiktos dviejose 2011 m. išėjusiose knygose: Algio Kalėdos monografijoje *Mitų ir poezijos žemė. Lietuva lenkų literatūroje* ir Nijolės Vaičiulėnaitės-Kašelionienės monografijoje *Lietuvos įvaizdis prancūzų literatūroje (iki XX amžiaus): vienos barbarybės istorija*. Fragmentiškesnių, siauresnės imties tokio pobūdžio tyrimų būta ir anksčiau. Verta paminėti dar tarpukariu Vienos universitete apgintą Igno Skrupskelio disertaciją *Die Litauer in der deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts* (1932), kurios vertimą *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje* 1967 m. Romoje išspausdino Lietuvių katalikų mokslo akademija. Svarbūs šios srities tyrimai publikuoti Vytauto Kubiliaus knygoje *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (1983), atskirai minėtina Reginos Sinkevičienės studija *Lietuva Johaneso Bobrovskio kūryboje* (1990).

Žinoma, esama ir daugiau darbų, kuriuose bandoma atsekti, interpretuoti įvairius lietuviškumo, lietuvybės pėdsakus nelietuviškai rašytuose literatūros kūriniuose, kaip ir tokių darbų, kurie skirti „atvirkščiai“ problematikai – kitataučių (įsi)vaizdavimui lietuvių literatūroje. Iš pastarųjų, pavyzdžiui, paminėčiau visai neseniai žurnale *Naujasis židinys-Aidai* pasirodžiusį išsamų Viktorijos Šeinos straipsnį „Priešas, svetimkūnis, kenkėjas: lenko vaizdinys tarpukario lietuvių literatūroje“ (2018).

Gręžiantis į pasirinktąją temą, reikia konstatuoti, kad ji yra reflektuojama nepaleidžiant iš akiračio, o iš dalies ir tiesiogiai aktualizuojant ilgametę, turtingą, turiningą Lietuvos ir lietuvių vaizdavimo latvių raštijoje, literatūroje istoriją ir palyginti neretus, konceptualius, tačiau iš esmės atskirais fragmentais likusius šios istorijos tyrimus literatūrologų darbuose. Pirmiausia, žinoma, turimi omenyje Kęstučio Nastopkos ir Silvestro Gaižiūno tyrimai apie atskirus reikšmingus latvių literatūros kūrinius, autorius, kuriuose ar kurių kūryboje įvairaus pobūdžio lietuviškosios realijos užima svarbią vietą (žr. N a s t o p k a 1971, 62–79, 131–143; G a i ž i ū n a s 1989, 83–152; G a i ž ū n s 1990).

Straipsnis rengiamas siekiant dvigubo tikslo: išanalizuoti, kokie Lietuvos ir lietuvių vaizdiniai iškyla ir dominuoja Imanto ir Rimanto Zieduonių (*Imants Ziedonis*, 1933–2013; *Rimants Ziedonis*, g. 1962) knygoje *Palietuvėlė* (*Leišmalīte*, 2012), kad vėliau šią analizę būtų galima integruoti į plačios apimties monografinį tyrimą apskritai apie Lietuvos ir lietuvių paveikslą, jo raidą latvių literatūroje, suprantama, ribojantis klasikine literatūra, klasikiniais kaimynų autoriais. Šis tikslas suponuoja būtinybę realizuoti tris pagrindinius uždavinius: 1) išryškinti *palietuvės* (*leišmale*) apibrėžtis ir specifiką, 2) pasitelkti literatūrologinę komparatyvinę imagologiją kaip tokiam tyrimui adekvačiausią bendrąją metodologinę platformą, 3) intensyviausiai aktualizuoti turbūt vieną pagrindinių pasirinktosios metodologijos, konkrečiau, tradicinės jos pakraipos, siūlomų analizės būdų – atidų vienos šalies / tautos vaizdinio kitos tautos literatūros kūriniuose fiksavimą, klasifikavimą ir kontekstinį analitinį vertinimą.

Kaip į parankiai produktyvią daugiausia orientuojamasi į tą imagologijos sampratą, kurios nuosekli ir išsami sintezė yra išdėstyta Malgorzatos Świderskos knygos, skirtos imagologinei Fiodoro Dostojevskio kūrybos analizei, teorinėje dalyje. Autorė objektyviai ir sykiu kritiškai aiškinasi pagrindinius pasirinktosios metodologijos principus, atramines, esmines jos sąvokas: paveikslas (vaizdinys, įvaizdis), imagotipas, stereotipas, prototipas, klišė, mitas ir kt. (Ś w i d e r s k a 2001, 21–132).

Bene konceptualiausiai šiuolaikinės imagologijos postulatus literatūrinėje baltistikoje, konkrečiau, lyginamuosiuose XXI a. lietuvių ir latvių literatūrų tyrimuose pastaruoju metu taiko Laura Laurušaitė. Daugelis jos įžvalgų vertos atidaus dėmesio ir aktualizavimo žvalgant šio straipsnio objektą, pavyzdžiui, ši: „Imagologas – tai pirmiausia įvaizdžių klasifikuotojas, nes, norint iš literatūros tekstų rekonstruoti bendruosius nacionalinio charakterio štrichus, reikia užmesti tankų empirinį tinklelį, kuris padėtų apibendrinti, tipologizuoti“ (L a u r u š a i t ė 2019, 44). Galima būtų tik papildyti, kad tam tikra prasme savitu pirminiu etnoįvaizdžių „klasifikuotoju“, „tipologizuotoju“ iš dalies turbūt jau laikytinas ir tuos etnoįvaizdžius savo tekstuose atspindintis ar kuriantis arba perkuriantis, modifikuojantis, revizuojantis rašytojas.

Tokiais rašytojais laikyčiau knygos *Palietuvėlė* autorius. *Palietuvėlė*, mano žiniomis, nėra sulaukusi kokių nors atskirų išsamesnių akademinių apžvalgų ar in-

terpretacijų Latvijoje. Kaip vienintelę publikuotą šios knygos analizę turiu pristatyti savo straipsnį (žr. B u t k u s 2018). Jame iš dalies aptarta ir lietuvių vaizdinio tema, tačiau ten jos aptarimas toli gražu nebuvo išsamus ar tuo labiau išbaigtas ir vientisas nei metodologine prasme (imagologinė perspektyva buvo tik viena iš kelių), nei empirine prasme (pateikti tik bendriausi temos štrichai, neperteikta ir neapibendrinta teminės medžiagos įvairovė, pritrūko vietos platesnei pavyzdžių paletei bei jų koloritui pailiustruoti).

Lietuvos paribio paradigma latvių literatūroje ir palietuvės (*leišmale*) apibrėžtys latvių kalboje

Braižydamas literatūrinės baltistikos kontūrus, Gaižiūnas įžvalgiai pastebėjo:

> Atskiro dėmesio literatūrinėje baltistikoje (visų pirma – imagologijoje) nusipelno Latvijos ir Lietuvos paribio literatūra bei jos kūrėjai Rainis, V. Plūduonas, J. Akurateris, J. Jaunsudrabinis, Aspazija, A. Brigaderė, Sudrabų Edžus, J. Janševskis, šiuolaikiniai rašytojai K. Skujeniekas, N. Kalna, A. Caunė ir kiti. Paribio latvių rašytojų sukurta literatūra – latvių klasikos aukso fondas. Jų kūriniuose Lietuva ir lietuvių kultūra iškyla ne kaip knyginė realija, o kaip spalvingas vaikystės vaizdinys, lydintis visą gyvenimą, kartais įgyjantis netgi romantizuotą pavidalą. Ribõs, pasienio situacija ugdė šių latvių klasikų ir jų veikėjų nacionalinio ir dvasinio atvirumo pojūtį, žadino baltiško bendrumo jausmus (G a i ž i ū n a s 1989, 26).

Akivaizdu, kad *Palietuvėlė* įsikomponuoja būtent į šią literatūrinę paradigmą, tik kiek kitokiomis konfigūracijomis nei išvardytų rašytojų kūriniai, – tam tikra prasme paradigmą galbūt net apibendrindama, „vainikuodama“. Mat Zieduoniai, skirtingai nei Rainis (tikr. *Jānis Pliekšāns*, 1865–1929), Ana Brigaderė (*Anna Brigadere*, 1961–1933), Knutas Skujeniekas (*Knuts Skujenieks*, g. 1936), Albertas Caunė (*Alberts Caune*, 1917–2011) ar kiti paminėtieji bei nepaminėtieji kūrėjai, su Latvijos ir Lietuvos paribiu nėra susiję biografiškai, tad aptariamoji jų knyga kvalifikuotina ne tik ir ne tiek kaip paribio literatūra, bet labiau kaip literatūra *apie* paribį. Tai nemažai ką keičia, pirmiausia – išeities pozicijas ir jų lemiamas požiūrio, žvilgsnio perspektyvas, santykį su tema.

Pastarąjį santykį pavadinčiau „apglėbiančiu“, iš dalies gal net reziumuojančiu, nes jis apima, aktyviai ar pasyviau, tiesiogiai ar užuominomis įtraukia, integruoja Gaižiūno minimą raštijos tradiciją. Tai reiškia, kad aprašydami palietuvę Zieduoniai dažnai pasitelkia jos vaizdinius, apibūdinimus, vertinimus iš ankstesnės paribio literatūros: cituoja, parafrazuoja, referuoja Brigaderės, Janio Jaunsudrabinio (*Jānis Jaunsudrabiņš*, 1877–1962), Jekabo Janševskio (*Jēkabs Janševskis*, tikr. *Jēkabs Janovskis*, 1865–1931) ir kitų žinomų bei mažiau žinomų autorių tekstus. Pavyzdžiui, Alfredo Lejos (*Alfrēds Leja*, 1927–2020) vaikystės atsiminimų knygą *Amžinai liejasi nesibaigianti šviesos srovė* (*Mūžam nebeidzama gaismas straume līst*, 2000), kurioje rašoma, esą „lietuviškai [*leitiski*] galima išmokti greitai, reikia tik suvalgyti rūgštų obuolį ir tada jau galima marmaliuoti [*žļeberēt*]“ (cit. iš Z i e d o ņ i 2012, 97–98). Cituojamas Žanio Skudros (*Žanis Skudra*, 1924–1994) ran-

kraštis apie jo gimtojo Bileikių (*Bileiķi*) kaimo praeitį, kai šis kaimas dar priklausė Lietuvai (1918–1922 m.): „Mes čia gyvenome leišiuose, ne Lietuvoje [*leišos, nevis Lietuvā*]; niekada nesakydavo kitaip kaip tiktai „leitis“, „leišiai“ [*„leitis“*, *„leiši“*], o leišiai savo ruožtu nesakydavo „latvietis“, tokio žodžio nebuvo, bet – „latvis“. Pavyzdžiui: „Kasten eja, žmogus a latvis?“ Kas ten ėjo, žmogus ar latvis?“ (cit. iš ibid., 240). Ne vienoje vietoje cituojama ar perpasakojama kiek šiauriau Žagarės esančiame Bukaišių valsčiuje (*Bukaišu pagasts*) gimusio ir augusio Roberto Sėlio (*Roberts Sēlis,* tikr. *Roberts Vasjulis-Hermanis-Erkmanis,* 1884–1975) memuarų knyga *Aš pasakoju apie save. Palietuvėje* (*Es stāstu par sevi. Leišmalē*, 1974).

Pažymėtina, kad Zieduoniai ne tik telkiasi su viena ar kita konkrečia aprašoma palietuvės vieta susijusių tekstų epizodus, fragmentus, bet ir ragina savo knygos adresatą studijuoti tuos tekstus savarankiškai. Ragina ir nurodydami konkrečius šaltinius: „Tačiau šią knygą [Alfredo Lejos *Amžinai liejasi nesibaigianti šviesos srovė*] iš tikrųjų reikia kiekvienam skaityti pačiam“; ir pasitikėdami skaitančiojo kompetencija, išradingumu susirandant reikiamą lektūrą: „Apie tai [apie legendinę suirusios pilies griuvėsių sieną „tarp Lietuvos, Žemaitijos ir Kuržemės“] ieškokitės literatūros patys“ (Ibid., 99; 67 [66]).

Minimoji Latvijos ir Lietuvos paribio literatūros paradigma *Palietuvėlėje*, kaip sakyta, apibendrinama, „vainikuojama“ ne tik dėl to, kad į ją yra integruota ir joje pakankamai konceptualiai intertekstualizuota, reflektuota atitinkama ankstesnė raštijos tradicija, bet pirmiausia dėl to, kad joje sistemingai aprėpiamas ir aprašomas *visas* apie 580 km ilgio dviejų valstybių pasienis. Aprašomas autoriams juo keliaujant – tiesiogiai ir mintimis – maždaug penkiolika metų: paskutinįjį XX a. penkmetį ir visą pirmąjį XXI a. dešimtmetį, renkantis įvairiais požiūriais daugiasluoksnį (kultūrologinį, socioantropologinį, kraštotyrinį ir pan.) aprašymo rakursą ir kultūros publicistikai būdingą stilistiką, kuri dažnoje vietoje, ypač Imanto Zieduonio rengtose knygos dalyse, pereina į eseistinę, o kartais – į artimą poetinei prozai stilistiką.

Per visus 630 knygos puslapių nuosekliai keliaujama nuo Baltijos pajūrio į rytus, Baltarusijos link, suprantama, pagrindinį dėmesį sutelkus ties latviškąja sienos puse, kuri ir yra vadinama Palietuvėle (*Leišmalīte*). *Leišmalīte* – tai mažybinė žodžio *leišmale* ‘palietuvė’ forma.

Dabartinės latvių kalbos žodyne žodis *leišmale* yra aiškinamas taip: ‘Latvijas novads gar Lietuvas robežu’ (‘Latvijos regionas (kraštas) palei Lietuvos sieną’) (*MLVV*). Taip pat jį apibrėžia ir kiti žodynai, pavyzdžiui, *Latvių literatūrinės kalbos žodynas* (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*). Reikia akcentuoti, kad šis žodis Latvijoje buvo ir yra funkcionalus, gyvas ir pakankamai dažnas, kad jo visais šiais požiūriais, mano stebėjimu, negalima lyginti su gerokai retesniais lietuvių atitikmenimis „palatvijys“, „palatvys“ ar „palatvė“. Žodžius „palatvijys“, „palatvė“ *Lietuvių kalbos žodynas* apibrėžia kaip ‘vietą, teritoriją prie Latvijos’ (*LKŽ*), o žodį „palatvė“ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* aiškina taip: ‘vieta palei sieną su Latvija’ (*DLKŽ*), kaip variantą iš papildymų kartotekos pateikdamas ir žodį „palatvys“.

Kaip nurodo žodyninės apibrėžtys, tai, kas Latvijoje įvardijama daiktavardžiu *leišmale* (‘palietuvys’), iš tikrųjų daug labiau suvokiama kaip *regionas*, *kraštas*, t. y. kaip vientisesnė, mentaline, antropologine prasme sutelktesnė erdvė, turinti savitą „veidą“, nei tai, kas Lietuvoje įvardijama daiktavardžiais „palatvė“, „palatvys“, „palatvijys“, kurie nėra taip suvokiami. Jie labiau išsiaiškinami kaip „taškinės“ atskiros vietos, fragmentuotos teritorijos atkarpos palei sieną su Latvija (dėl šių žodžių, jais žymimų realijų apibrėžčių dar žr. N o r e i k a i t ė 2020). Tokį skirtumą iliustruoja ir faktas, kad daiktavardis *leišmale* kartais rašomas didžiąja raide, suvokiant jį kaip tikrinį, tuo tarpu lietuviškieji atitikmenys taip nėra traktuojami ir didžiąja raide nerašomi. Be to, *leišmale* gerokai dažniau figūruoja latvių rašytojų tekstuose ir kaip žodis, ir kaip juo žymimas reiškinys nei „palatvė“ – lietuvių rašytojų tekstuose.

Visos minimos palietuvės reikšmės ne tik akivaizdžiai patvirtinamos, bet ir įtikimais pavyzdžiais iliustruojamos būtent Zieduonių knygoje. Tarkime, vienas jos herojus, gyvenantis netoli Daugpilio, tiesiogiai prisipažįsta: „esu Palietuvės žmogus“ (*esmu Leišmales cilvēks*), kita, gyvenanti netoli Elejos, atvirauja išgyvenanti su Palietuve daug didesnį jutiminį tapatybinį ryšį nei su tradiciniu Žiemgalos etnografiniu regionu (Z i e d o ņ i 2012, 612; 342) ir pan. Tokiu būdu Palietuvė (šiuo atveju reikia didžiosios raidės) iškyla kaip savitas *emocinis* regionas, su kuriuo vienaip ar kitaip tapatinamasi, kuris kuria tam tikrą specifinį su juo besitapatinančiųjų identitetą. Vienas iš knygos pasakotojų mėgina taip apibendrinti pastarojo regiono būdą: „Kiek esu pastebėjęs, Palietuvės pasienis yra vangus galvojime“ (*ir kūtra domāšanā*)“ (Ibid., 75).

Svarbu akcentuoti, kad daiktavardis *palietuvė*, juo įvardijama teritorija ne visais atvejais buvo suprantami taip, kaip čia, remiantis žodyninėmis definicijomis ir kita medžiaga, aiškinama. Apie tai byloja kad ir pavyzdys iš tarpukariu nereguliariai leisto leidinio *Latviai Užsienyje* (*Latvji Ārzemēs*). Anoniminėje žinutėje cituojamas Latvijos pasiuntinys JAV Liudvikas Sėja (*Ludvigs Sēja*, 1885–1962), teigiantis: „Lietuvoje [latvių yra] iki 30000, kurie daugiausia gyvena arti sienos – taip vadinamojoje ‘Leišmalėje’ [*tā sauktajā* „Leišmalē“]“ (*300.000LĀ* 1926). Šiuo atveju palatvė gana paradoksaliai, netgi kurioziškai aukšto rango diplomato pavadinama *Leišmale* – Palietuviu.

Lietuvių ir Lietuvos vaizdinių įvairovė, dinamika, kaita

Knygoje iškylantis Lietuvos ir lietuvių vaizdinys yra gana nevienareikšmis, jo emocinis ir kitoks vertinimas svyruoja, nors yra žymiai labiau teigiamas nei priešingai. Kita vertus, šis vaizdinys dažnai netampa semantine ir kitomis prasmėmis savarankišku teksto elementu, bet atlieka tam tikrą atspindžio funkciją, t. y. pasitarnauja palyginimui, savotiškam įsivertinimui: fiksuojama, kaip jo akivaizdoje analogiškais aspektais atrodė ar atrodo Latvija ir latviai. Lygindami abi kaimynines tautas, valstybes, autoriai stengiasi ieškoti dėsningumų, argumentų, mėgina išlikti objektyvūs, atspindėti realią situaciją, tačiau taip elgiasi toli gražu ne visada.

Dažnai jie tiesiog vadovaujasi kelionės po palietuvę metu patirtais subjektyviais įspūdžiais ar net dar prieš kelionę turėtomis nuojautomis, nuostatomis, susikurtais įsivaizdavimais.

Kaip kone visiškai atskirą lietuvių grupę pirmiausia reikia paminėti knygoje epizodiškai pasirodančius į latviškąją visuomenę integruotus Latvijos lietuvius, atskiras jų bendruomenes, gyvenančias konkrečiose pasienio vietose. Vienais atvejais jie pristatomi vien tik kaip bendras kolektyvinis vienetas, pavyzdžiui, paminint statistinius, procentinius skaičius ar panašiai: „32 % gyventojų čia [Duvzarės žemėje] yra lietuviai. Vienas trečdalis“ (Z i e d o ņ i 2012, 93; dar žr. ibid., 376, 506, 541 ir kt.). Kitais atvejais jie daugiau ar mažiau charakterizuojami, portretuojami, pavyzdžiui, kaip į Latviją nutekėjusios Goda iš Naujosios Akmenės ar Marytė (*Mārīte Grigāne*) iš Šiaulių (Ibid., 281–282, 407–408). Integruotieji lietuviai *Palietuvėlėje* suvokiami kaip savieji[1], nedaroma kone jokia skirtis tarp jų ir pasienio latvių, nebent pabrėžiama, kad jų gyvenimiškoji biografinė patirtis šiek tiek įvairesnė ir latviška tartis kartais yra kitokia, specifinė. Tarkime, minėtoji Marytė latviškai kalbanti „su lengvu, minkštu lietuvių akcentu“ (Ibid., 407).

Tiesa, būtent kalbinis, kaip, beje, ir apskritai etninis lietuvių artimumas latviams knygoje yra nesyk pabrėžiamas, bet netampa, – o lyg ir būtų galima to tikėtis – reikšmingesniu jos motyvu. Viena įdomesnių tokio artimumo apraiškų laikytini pasakojimai apie kažkokios „maišytos“, „tarpinės“ kalbos fragmentišką egzistavimą vienoje ar kitoje palietuvės vietoje, kur stebima ne gausesnė ir sėslesnė lietuvių imigracija į Latviją, bet dinamiškesnė jų migracija tarp abiejų valstybių. Aprašoma, kaip iš Lietuvos ateidinėjantis samdomas darbininkas „kalbėjo pusiau latviškai, pusiau lietuviškai“ (Ibid., 344), kaip sistemingoje kelionių tarp Latvijos ir Lietuvos būsenoje gyvenęs moterų kolektyvas netoli Subatės kalbėjo „keista maišyta latvių-lietuvių kalba, sulatvindavo lietuviškus žodžius“ (Ibid., 541), kiti panašūs atvejai. Tačiau, jeigu užsimenama apie kalbinio arba kitokio *konkrečių* senųjų baltų genčių (sėlių, kuršių) substrato apraiškas paribyje, jis Zieduonių daugiausia yra susiejamas vien tik su latvių kalba ir etnosu (žr., pvz., ibid., 456–457). Nors ir pripažįstant, kad „[s]eniausiojoje istorijoje negalim latvių ir lietuvių etnosų tikrai atskirti, sėliai, kuršiai ir žemaičiai (žiemgaliai) – tai bendroji mūsų genetika [*tā ir mūsu kopīgā ģenētika*]“ (Ibid., 493).

Anot Świderskos, klaidinga būtų manyti, kad koks nors nacionalinis stereotipas apie kitą tautą, kuris komplikuotais ryšiais paprastai būna susijęs su tam tikru neigiamu išankstiniu nusistatymu (*Vorurteil*), gali būti nuolatos ir visiškai tapatinamas su nacionaliniu tos tautos vaizdiniu, paveikslu, t. y. kad nusistovėjęs (stereotipinis) kolektyvinio tautinio vaizdinio „šablonas“ visada daugiau ar mažiau sutaps su konkrečia tekstine to vaizdinio realizacija (žr. Ś w i d e r s k a 2001, 43–47, 63–64 ir kt.).

Itin iliustratyvus tokios nesutapties atvejis figūruoja *Palietuvėlėje*. Jį galbūt net būtų galima pavadinti chrestomatiniu atveju, fiksuojančiu radikalų požiūrio, ver-

[1] Pvz., Augstkalnės situacija, kurią galima laikyti tipine, apibūdinama taip: „Visi [vietos lietuviai] asimiliavosi ir eina į latvių mokyklas“ (Ibid., 314).

tinimo persikeitimą, paties stereotipo dekonstrukciją. Istorinėje, sociokultūrinėje, netgi psichokultūrinėje latvių atmintyje maždaug nuo devynioliktojo amžiaus paskutiniųjų dešimtmečių iki pat dvidešimtojo amžiaus vidurio, iki antrojo sovietmečio formavosi ir įsitvirtino apibendrintas, stereotipizuotas lietuvio tipažas *leišu nabags* (‘lietuvių elgeta’). Nesigilinant į jam įsitvirtinti palankias ilgalaikes socialines, ekonomines ir kitokias objektyvias priežastis, pakaks pažymėti, kad pirminė teritorija, kurioje jis prigijo, buvo būtent palietuvė, o turbūt vienas svarbiausių jo išplitimo kanalų – minėtoji Latvijos ir Lietuvos paribio literatūra, konkrečiai latvių literatūros klasika tapusi Janio Jaunsudrabinio autobiografinė proza, jo vaikystės prisiminimų knygos.

Zieduonių knygoje tiek autorine kalba, tiek jos herojų pasienio gyventojų lūpomis įvairiais būdais teigiama, kad lietuvių kaip elgetų, t. y. kaip už latvius neturtingesnės, vargingesnės tautos, vaizdinys yra pasenęs, nebeatitinkąs naujųjų laikų realybės, kad dabar esą netgi priešingai: ne tokie verslūs, aktyvūs, dėl to neturtingesni yra latviai. Viena knygos herojė, gyvenanti netoli Vilcės, sako:

> Jie [lietuviai] yra geresni darbininkai. Tačiau kažkada buvo tiktai lietuvių elgetos [*leišu nabagi*]. Mūsų močiutė apie lietuvius siaubingai paniekinamai kalbėdavo. Kai aš kažkada apsivilkau mėlyną su ruda – tokį spalvų derinį, – ji maivėsi, vaipėsi, raukėsi jau ir taip raukšlėtu veideliu ir sakė, kad aš atrodau kaip tikra lietuvių elgeta [*ka es izskatoties pēc riktīga leišu nabaga*]. Toji kvaiša lietuvė! Tas bukagalvis leišis! [*Tā dullā leitene! Tas stulbais leitis!*] Ji turėjo įprotį taip plūstis. Bet žiū, tie lietuvių elgetos savo darbu susikūrė kažką savo. Žiemgaliai[2] tuo metu, kai lietuviai dirbo, kariavo su žaliuoju drakonu [*cīnījās ar zaļo pūķi*] (Z i e d o ņ i 2012, 342).

Lietuviai *Palietuvėlėje* daugeliu atvejų suvokiami ir pristatomi, aprašomi kaip aktyvesni, apsukresni, turtingesni tiek apskritai, tiek gilinantis į atskiras sritis: prekybą, pramonę, žemės ūkį. Štai kelios tipiškos iliustratyvios citatos iš skirtingų knygos vietų: „Geresni darbininkai esą lietuviai, jie nukonkuruoja latvius, ypač statybose“, jie pareigingesni, „apsukresni, darbštesni, <…> turi labiau išreikštą proveržio [*izraušanās*] geną“, „[j]ie ten, Lietuvoje, geriau moka gyventi <…> Jau sovietų laikais geriau gyveno. Mes pas juos važiuodavome produktų, o mūsiškiai tik Maskvą maitino. <…> Jie yra tokie pareigingesni“ (Ibid., 330, 342, 620). Teigiama, kad ir specialiosios žemės ūkio ir kaimo plėtros pasirengimo narystei Europos Sąjungoje programos SAPARD lėšos lietuvių panaudotos daug racionaliau, kad Lietuvoje daugiau raguočių bandų, kad lietuvių „Litagra“ dirbanti daug efektyviau už analogiškas Latvijos įmones, todėl jos paslaugomis naudojasi nemažai latvių ūkininkų iš palietuvės ir t. t. (žr. Ibid., 109, 357, 559).

[2] Turimi mintyje Žiemgalos latviai. Alkoholizmo motyvas knygoje apskritai svarus, o neretai, kaip ir cituotu atveju, siejamas su tikru ar tariamu lietuvių pranašumu, kurie alkoholio esą vartoja mažiau. Tipiški pavyzdžiai: „– Lietuviai veikia, darbuojasi. Latviai geria ir nyksta, – taip čia [latvių Nidoje, kuri yra kiek šiauriau Būtingės] vietiniai patys apie save kalba“; „Klausiu, ką čia, Ukruose, žmonės daro. Aukščiausias ir toks tarsi protingiausias [iš vietinių pašnekovų] sako: / – Geria“ (Ibid., 10, 290). Ukrai (*Ukri*) – kaimas prie Lietuvos sienos, ruože tarp Naujosios Akmenės ir Žagarės.

Kartais (neva dar nuo sovietmečio besitęsiantis) Lietuvos pranašumas ūkio, ekonomikos srityje atskleidžiamas netiesiogiai ar ne visai tiesiogiai, pavyzdžiui, aprašant kraštovaizdį: „Mes važiuojame palei Lietuvos sieną. Už latvių trobelių tolumoje [Lietuvoje] geležinkelis ir modernus plentas su baltais kelio stulpeliais ir mirgančiais atšvaitais. Vedantis į didelės gamyklos miestelį Mažeikius ir čia pat į Skuodą. Bet šioje pusėje [Latvijoje] – džiunglės. Ir sunku pasakyti, ar kryžiuočių laikais čia buvo lietuvių ar latvių, ar kuršių gyvenimas [*te bija leišu vai latviešu, vai kuršu dzīve*]“ (Ibid., 57). Užuomina į geografinį „baltiškąjį sinkretizmą“ viduramžiais skirta dar labiau išryškinti kontrastą tarp konkrečioje pasienio vietoje matomos „džiungliškos“ Latvijos ir „modernios“ Lietuvos.

Visõs tendencijos palankiau vertinti lietuvius ir Lietuvą tvirtu apibendrinimu, išsakytu knygos pasakotojų lūpomis, galima laikyti šį autoironišką sakinį, kuriame žaidžiama populiariais nacionaliniais stereotipais: „Dabar jau lietuviai pamažu galėtų pradėti įvesti frazę ‘latvių elgetos’ – greta ‘žirgo galvų’“ [*Nu jau leiši pamazām varētu sākt ievest frāzi „latviešu nabagi“ – blakus „zirgu galvām“*] (Ibid., 155–156). Šiame žaidime galima justi ir globėjiškos didaktikos gaidas, adresuotas „saviškiams“, ir latvių raštijos, literatūros istorijoje ryškiõs tradicijos romantizuoti, poetizuoti Lietuvą, ypač jos istoriją, savitą tąsą[3].

Norint pailiustruoti šios tradicijos veikimą, jos modifikacijas, būtina pateikti ir pakomentuoti ilgą citatą:

> Čia, ant šio kalno, Malkalno [*Mālkalnā*], reikia pasikrauti ir nesigėdyti tos baltiškos didybės, kuri atplūsta iš Lietuvos. Skuodo mūšyje čia pat už Lūšės upelio žemaičių kariuomenė (apie 3000 vyrų) sumušė Livonijos ordiną… Vėjai nuo Lietuvos yra sodrūs ir sklidini [*pilni un piesātināti*]. Čia netoliese, dešiniau, plyti Nevėžio-Žiemgalos lyguma, Žemaitijos lyguma. Iš šios pusės brolių galima mokytis didžių dalykų. Nes lietuviai turi istoriškai įaugusį „saviataskaitos sistemiškumą“ [*„pašatskaites sistēmisms“*]. Tai mano sugalvotas terminas, ir aš nežinau, kaip būtų dar geriau šį reiškinį įvardyti. Jie atsiskaito ir auga, atsiskaito ir auga, ir tai jiems ateina iš katalikybės, kuri Lietuvoje išmokiusi (ir primetusi) išpažinties ritualą. Tai ne tik ritualas. Tai yra ir psichosomatinis gydymasis, savo fizinės ir dvasinės struktūros harmonizavimas.
>
> Tipinis lietuvis periodiškai save reziumuoja, „suveda galus“ [*savelk galus kopā*] ir tik tada eina pas kunigą išpažinties, kuomet savo vidinę ataskaitą išpažinties metu suredaguoja ir išgyvena dar preciziškiau. Nevalia gi nueiti į bažnyčią ir kažką šiaip plepėti. Mintis reikia susitvarkyti, ir netgi jeigu jis nori kunigui ar net Dievui pameluoti, net tokiu atveju būtina dar geriau, stropiau savo darbus išsianalizuoti ir sau susiformuluoti. Taip gimsta tautos diplomatija. Taip atsirado J. Paleckio ir A. Brazausko diplomatija. Ją turi kiekvienas lietuvis [*Tā ir katrā lietuvietī*], diplomatinė Lietuvos galia yra daug, daug stipresnė negu Latvijos.
>
> Stipresnis yra ir psichologinis stabilumas ir visuomeninis apsukrumas. Mūsų laikraščiai praneša, kad, anot Lietuvos prekybos firmos „Vilniaus prekyba“ atstovo Latvijoje Gintaro Marcinkevičiaus, jie savo rinkos dalį Latvijoje numato padidinti iki 30 %, *Maxima* parduotuvės konkuruoja su RIMI parduotuvėmis.
>
> Kai Vėjo motė čia, Malkalne, atlyguoja iš Lietuvos pusės, ji niekuomet neateina tuščiomis, bet atsineša kažkokią baltišką galią (Z i e d o ņ i 2012, 137).

[3] Apie šią tradiciją žr. N a s t o p k a 1971, 62–79, 131–143.

Kiek tolėliau ten pat dar kartą giriamas, tiksliau, idealizuojamas Algirdas Brazauskas, kuris esą veikęs kaip kolchozų ir sovchozų turto išsaugojimo garantas Lietuvoje ir nebijojęs dėl to būti apšauktas „raudonuoju baronu“ [*sarkanais barons*] (Ibid., 138).

Akivaizdu, kad Lietuvos, lietuvio vaizdinys idealizuotai kuriamas ant romantizmo tradicijos pamatų, tačiau kuriamas jungiant, iš pirmo žvilgsnio atrodytų, tarpusavyje visiškai nejunglius segmentus: baltiškąją bendrystę, didingą ir latvių žemėms palankią Lietuvos politiką viduramžiais, katalikybę (net „apgaulingąjį“ jos variantą!), apsukrų prekybinį verslumą, (po)komunistinį mentalitetą, posovietinę „diplomatiją“. Tokia absoliuti imagologinio pobūdžio eklektika, suprantama, gali būti paremta tik stilistine – poetine, iš dalies gal eseistine – logika, kuria ir yra kliaujamasi, nes kitomis loginėmis matricomis ją pagrįsti būtų nepaprastai keblu ar net iš viso neįmanoma. Tiesa, lieka neaišku, kiek tai jaučia latvių skaitytojas.

Priešingos tendencijos, t. y. latviškosios pusės pranašumų išryškinimas prieš lietuviškąją, kaip jau sakyta, yra retesnės, ne tokios išplėtotos, ne tokios konceptualios, bet jų *Palietuvėlėje* irgi netrūksta. Netrūksta epizodų, kuriuose lietuvių ar Lietuvos vaizdinys šiek tiek sumenkinamas, pašiepiamas, kartais netgi kriminalizuojamas.

Pavyzdžiui, pašiepiamos lietuvių pastangos tam tikras teritorijas, kurias latviai laiko istoriškai savomis ar iš dalies savomis, traktuoti kaip visiškai lietuviškas, o kartais – net kaip tam tikrus senus lietuvybės simbolius. Taip neva nutikę su Stelmuže ir joje augančiu ilgaamžiu Stelmužės ąžuolu, kurių net pavadinimas esąs latviškas: „Stelmuižos [*Stelmuižas*] bažnyčia pastatyta 1650 metais latvių meistrų rankomis <…>. Čia pat ir didysis Stelmuižos ąžuolas, kuris Lietuvoje paverstas vienu iš valstybės simbolių: jam lietuvių poetai yra paskyrę eilių, jis vaizduojamas ant lietuviškų pašto ženklų, nors dar iki prieškario metų aplink jį skambėjo tik latvių kalba [*kaut gan līdz pirmskara gadiem tam riņķī skanēja vien latviešu valoda*]“ (Ibid., 586).

Panašią, tik švelnesnę, kartais vos pastebimą nuoskaudą galima justi ir dėl nedidelės pajūrio teritorijos, kuri XIX a.–XX a. pradžioje priklausė Kuršo (Kurliandijos) gubernijai, ypač dėl Būtingės ir Šventosios gyvenviečių sulietuvėjimo (žr. ibid., 14–25, 376, 485–494). Konstatuojama, kad Latvijos ir Lietuvos valstybės siena XX a. pradžioje nustatyta teisingai, remiantis tarptautinės teisės reikalavimais ir standartais, tačiau vis viena apgailestaujama, kad „Palangos ir Šventosios žemėse latvių kalbos daugiau nebėra“ (Ibid., 494)[4]. Kitaip tariant, bendrajame Lie-

[4] Panašių apgailestavimo gaidų galima aptikti ir kitur: „Mūsų dienomis Būtingės ir Šventosios kaimai [*ciemi*], esantys Lietuvos šiaurės vakaruose prie Baltijos jūros, yra įtraukti į Palangos miesto teritoriją ir sudaro kompaktišką latvių apgyventą teritoriją už Latvijos sienų. Per keturias kartas po Latvijos ir Lietuvos sienos konvencijos sudarymo 1921 m. kovo 20 dieną palaipsniui pasikeitė šių gyventojų nacionalinė, kultūrinė ir lingvistinė priklausomybė arba identitetas [*pakāpeniski izmainās šo iedzīvotāju nacionālā, kultūras un lingvistiskā piederība jeb identitāte*]. Būtingės ir Šventosios latvių bendruomenės identiteto kaita saistytina su daugeliu procesų, vykusių visuomenėje“ (S t r a u p e n i e c e 2012, 3).

tuvos vaizdinyje specialiai išskiriamos buvusio latviškumo „salos“, svarstant, kad jos XXI a. Lietuvoje, knygos autorių požiūriu, nėra adekvačiai suvokiamos, įvertinamos ir įprasminamos.

Ironizuojami ir neadekvatūs, perdėti lietuvių pusės veiksmai saugant iki įstojimo į ES buvusią valstybės sieną, pajuokiant, šaržuojant lietuvių pasienio tarnybų pareigūno tipažą. Pavyzdžiui, palietuvės gyventojai latviai sulaikomi meškeriojantys, nes Šventosios upėje, kurios viduriu ėjo siena, per toli įbrido gaudydami „ešeriokus“ (Ibid., 26). Kitas pasakojimas apie dar kurioziškesnius nutikimus:

> Giminystės ryšiai tarp latvių ir lietuvių čia [Nygrandės (*Nīgrande*) apylinkėse] yra tvirti. Kai atsikūrusios valstybės perdėtai uoliai iš abiejų pusių metėsi saugoti savo sieną, giminėms abiejose pusėse teko išgyventi ir tokių situacijų, kurios buvo vertos režisieriaus Luis'o Buñuelio filmų. Ligita Kienė [*Ligita Ķiene*] prisimena, kad, važiuojant į laidotuves anapus sienos, lietuvių pasienietis pradėjo badyti laidotuvių vainiką. Esą sykį atsitikę ir taip, kad lietuvių pasienietis karste kilnojo kūną, žiūrėdamas, ar tik ten nėra kažkas po juo paslėpta (Ibid., 156).

Palietuvėlėje ne kartą iškyla apibendrintas lietuvių kaip vagių, plėšikų paveikslas. Pasienio gyventojai kalba apie tai, kad užklydėliai iš Lietuvos tave apsuks, apšvarins ir „pradings atgal Lietuvoje“, o vienas knygos autorių prisipažįsta: „Tai nėra pirmas kartas, kada pasienyje girdžiu pasakojimus apie vagis lietuvius“ (Ibid., 156, 377). Tarsi dėsninga, kad pats žiauriausias knygoje pristatomas palietuvės plėšikas, žmogžudys irgi yra lietuvis. Glaustai apibūdinamas jo nuožmumas, lyginant jį su Latvijos kriminalistikos istorijoje pagarsėjusiu legendiniu plėšiku recidyvistu Ansiu Albertu Kaupėnu (*Ansis Alberts Kaupēns*, 1895–1927), kiek detaliau aprašomas profesionalus, išmoningas jo sulaikymas (žr. ibid., 310–312).

Taigi lietuvio paveikslas perteikiamas itin plačiu spektru: nuo poetiško romantizavimo iki detektyviško kriminalizavimo.

Išvados

Imanto ir Rimanto Zieduonių knyga *Palietuvėlė* priklauso Silvestro Gaižiūno išskirtajai Latvijos ir Lietuvos paribio literatūros paradigmai ir didžia dalimi funkcionuoja pastarojoje kaip savitas jos metatekstas: abu autoriai įvairiais būdais integruoja, reflektuoja ankstesniuosius šios tradicijos kūrinius, veikalus, pateikia nuorodas, aliuzijas į juos.

Pati Palietuvė (*Leišmale*, *Leišmalīte*) knygoje aprašoma ir traktuojama kaip savita Latvijos teritorija, kuri turi tam tikrų vientiso regiono bruožų, su kuriuo vietiniai gyventojai tapatinasi daugiausia subjektyviai, emociškai. Kaip vienas svarbiausių tekste ir potekstėje figūruojančių objektyvių šio regiono vientisumo dėmenų yra nuolatos juntama, tik toli gražu ne visada tiesiogiai aktualizuojama Lietuvos artuma.

Lietuvių ir Lietuvos vaizdiniai knygoje iškyla pirmiausia teritoriniame (geografiniame) ir istoriniame kontekstuose. Vienas pačių reikšmingiausių, populiariausių vaizdinių (*leišu nabags*), turint omenyje ilgametę jo tradiciją ir stereotipizaciją tiek

latvių literatūroje, kultūroje, tiek ir neformaliojoje komunikacijoje, Zieduonių yra radikaliai revizuojamas, dekonstruojamas.

Apžvelgiant minėtųjų vaizdinių visumą, akivaizdu, kad dauguma jų yra pozityvūs, stebima tendencija lietuvius ir Lietuvą – ypač kalbant apie senovę, viduramžius ir apie sovietinius bei posovietinius laikus – idealizuoti, romantizuoti. Tačiau dalis vertinimų yra priešingi: lietuviai dėl vienokių ar kitokių priežasčių pašiepiami, sulaukia tam tikrų nepalankių apibendrinančių charakteristikų. Vis dėlto visais atvejais į juos žvelgiama kaip į etninius saviškius, nors ir kitokius saviškius.

Literatūra

300.000LĀ 1926 – "300.000 latvju ārzemēs!", *Latvji Ārzemēs:* Latvju Kultūras Veicināšanas un Palīdzības biedrības latvjiem ārzemēs orgāns, Nr. 1–2, 7.

B u t k u s 2018 – Vigmantas Butkus, "The Self-image of the Latvians and the Image of the Lithuanians in the Book *Leišmalīte* by Imants and Rimants Ziedonis", *Imagology Profiles: The Dynamics of National Imagery in Literature*, ed. by Laura Laurušaitė, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 94–107.

DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas [prieiga internete: <http://lkiis.lki.lt/home>, žiūrėta 2020-09-04].

G a i ž i ū n a s 1989 – Silvestras Gaižiūnas, *Kultūros tradicijos baltų literatūrose: XX a. paralelės ir kontaktai*, Vilnius: Vaga.

G a i ž ū n s 1990 – Silvestrs Gaižūns, "Ādolfs Erss un Lietuva", Ādolfs Erss, *Muižnieki:* Romāns, Rīga: Zinātne, 39–45.

L a u r u š a i t ė 2019 – Laura Laurušaitė, *Literatūra, mobilumas, imago: lietuvių ir latvių XXI a. (e)migracijos patirtys*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

LKA – „Lietuva kitų akimis: aštriadančių ir vienakojų lesbiečių kraštas, kuriame iš bado mintama arkliena", *www.15min.lt* [prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/laisvalaikis/ivairenybes/lietuva-kitu-akimis-61-133077?copied>, žiūrėta 2020-10-11].

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas [prieiga internete: <http://www.lkz.lt/?zodis=palatv%C4%97&lns=-1&les=-1&id=22039890000>, žiūrėta 2020-09-04].

MLVV – Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, red. Ieva Zuicena, Anitra Roze [prieiga internete: <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/lei%C5%A1male>, žiūrėta 2020-09-04].

N a s t o p k a 1971 – Kęstutis Nastopka, *Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai*, Vilnius: Vaga.

N o r e i k a i t ė 2020 – Auksė Noreikaitė, *Lietuvos ir Latvijos paribys: etninio tapatumo raiška XX a.–XXI a. pradžioje:* daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

S t r a u p e n i e c e 2012 – Daiga Straupeniece, *Sventājas latviešu valoda – statika un dinamika:* Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē, Liepāja: Liepājas Universitāte.

Ś w i d e r s k a 2001 – Malgorzata Świderska, *Studien zur literaturwissenschaftlichen Imagologie. Das literarische Werk F. M. Dostoevskijs aus imagologischer Sicht mit besonderer Berücksichtigung der Darstellung Polens*, München: Sagner.

Z i e d o ņ i 2012 – Imants Ziedonis, Rimants Ziedonis, *Leišmalīte*, Rīga: Zvaigzne ABC.

Vigmantas Butkus

Lietuva ir lietuviai Imanto ir Rimanto Zieduonių knygoje *Palietuvėlė (Leišmalīte)*

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *imagologija*, *paribio literatūra*, *palietuvė*, *lietuvių ir Lietuvos vaizdinys*.

Vieno žymiausių Latvijos rašytojų Imanto Zieduonio (*Imants Ziedonis*, 1933–2013) kartu su sūnumi rašytoju Rimantu Zieduoniu (*Rimants Ziedonis*, g. 1962) parengta kultūrologinės publicistikos, eseistikos knyga *Palietuvėlė* (*Leišmalīte*, 2012) yra skirta specifiniam beveik 600 km ilgio Latvijos pasienio regionui, kuris įvardijamas latvišku žodžiu *leišmale* (‘palietuvys’, ‘palietuvė’). Šis žodis Latvijoje yra ir daug dažnesnis, ir daug funkcionalesnis už lietuviškus analogus, skirtus įvardyti šios pusės pasieniui: „palatvijys“, „palatvė“.

Analizuojamoje knygoje neišvengiamai daug dėmesio skiriama lietuviams, Lietuvai bei įvairiapusiams santykiams tarp abiejų etnolingvistiškai giminiškų baltų tautų, tarp abiejų valstybių. Straipsnyje kaip metodologiniu pagrindu remiamasi klasikiniu literatūrologinės komparatyvinės imagologijos principu analizuoti vienos šalies ar kokių nors jos elementų įvaizdį kitos šalies literatūroje, mene, kultūroje. Remiantis šiuo principu, žvalgoma, kokie Lietuvos ir lietuvių vaizdiniai išryškėja knygoje *Palietuvėlė*: tiek vaizdiniai, matomi ir vertinami iš palietuvės (*leišmale*) regiono pozicijų, t. y. pasienio gyventojų latvių, tapusių knygos „personažais“, akimis; tiek vaizdiniai, matomi ir vertinami per palietuvės prizmę, t. y. pačių knygos autorių, pasakotojų akimis.

Atkreipiamas dėmesys ne tik į pačius vaizdinius, bet ir į jų susidarymo istoriją, funkcionavimą, keitimosi dinamiką, į jų emocinį ar kitokį vertinimą, į pačius įvairiausius jų kontekstus: istorinius, politinius, ekonominius, prekybinius, kultūrinius, administracinius, net elementarius buitinius ar kriminalinius. Atskirai trumpai charakterizuojami „persiliejantys“ variantai: įvairios situacinės ir pastovesnės latvių ir lietuvių vaizdinių jungtys baltiškumo, kalbų giminingumo pagrindu.

Imagologiškai dėsningai lietuvių, Lietuvos vaizdiniai knygoje *Palietuvėlė* formuojasi palyginimo pagrindu, kai sāvos latviškos realijos vertinamos analogiškų lietuviškų realijų fone. Yra laužomi kai kurie istorinėje-kultūrinėje latvių atmintyje nusistovėję stereotipiniai lietuvio įvaizdžiai, perkeičiant juos į priešingos reikšmės įvaizdžius. Apskritai knygoje vyrauja subjektyviomis patirtimis, asmeniniais įsivaizdavimais paremta lietuvių, Lietuvos vaizdinio idealizacija, nors netrūksta ir jo pašiepimo, kritiško požiūrio.

Vigmantas Butkus

Lithuania and Lithuanians in Imants and Rimants Ziedonis' Book *Leišmalīte*

S u m m a r y

Keywords: *imagology*, *borderland literature*, *Latvian–Lithuanian borderland (Leišmalīte)*, *image of Lithuanians and Lithuania*.

The book of cultural journalism and essays, *Leišmalīte* ('Latvian–Lithuanian Borderland') (2012), by one of the most outstanding Latvian writers Imants Ziedonis (1933–2013) and his son Rimants Ziedonis (b. 1962) is dedicated to a specific Latvian region that lies at the border stretching for 600 km, named by a Latvian word *leišmale* ('Latvian–Lithuanian borderland'). In Latvia, this word is much more frequently used and is more functional than its Lithuanian analogues meant to name the borderland on this side: "palatvijys", "palatvė" ('Lithuanian–Latvian borderland').

Inevitably, the book under analysis focuses on Lithuanians, Lithuania and diverse relationships between both ethno-linguistically kin nations of the Balts, i.e. both states. The article grounds on the classical principle of comparative literary imagology as a methodological approach to analyse an image of one country or its several elements reflected in literature, art, culture of another country. Referring to this principle, images of Lithuania and Lithuanians are explored in the book *Palietuvėlė*: both the images which are seen and assessed from the viewpoint of the Latvian–Lithuanian borderland region (*leišmale*), i.e. through the eyes of Latvian borderland inhabitants who became the "characters" of the book, and the images which are seen and assessed through the prism of the Latvian–Lithuanian borderland region, i.e. through the eyes of the authors of the book, the narrators.

Attention is paid not only to the images but also to the story of their formation, functioning, dynamics of changes, their emotional or other kind of evaluation, their highly diverse contexts: historical, political, economic, commercial, cultural, administrative, even elementary domestic or criminal ones. The "communicating" variants are briefly characterised as specific instances: various situational and more stable connections of images based on the characteristic features of the Balts, their kin languages.

The images of Lithuanians, Lithuania are being regularly formed in the book *Palietuvėlė* in the imagological manner based on comparison, when own, Latvian, realia are assessed at the background of analogous Lithuanian realia. Some stereotypical images of a Lithuanian person established in the historical-cultural memory of Latvians are being broken by substituting them with the images bearing an opposite meaning. In general, idealisation of the image of Lithuanians, Lithuania based on subjective experiences, personal imagination prevails in the book, even though there is also a mocking, critical point of view present.

Vigmantas BUTKUS
Naujosios literatūros skyrius
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6
LT-10308 Vilnius
[vigmantas.butkus@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 12 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 12 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 256–270.
ISSN 1822-7309

Adolfo ir Jono Mekų laiškų „romanas“: gyvenamojo pasaulio vieta ir asmuo

D a l i a J A K A I T Ė
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *Adolfas Mekas*, *Jonas Mekas*, *laiškai*, *vieta*, *veiksmas*, *prisiminimai*, *mama*, *bendravimas*, *romanas*.

Įvadas

Sugrįžti prie vietos reikšmių ir reikšmingumo Jono Meko kūryboje (žr. G r u d ž i n s k a i t ė, J a k a i t ė 2012) paskatino 2020 m. išleista knyga *Jonas ir Adolfas Mekai. Gyvenimo lai(š)kai*. Tai ne pirmoji bendra brolių Mekų knyga. Pavyzdžiui, 1947 m. išleista *Knyga apie karalius ir žmones* – nuo konkrečios tikrovės romantiškai atsiribojančios ir kartu ją simboliškai apibendrinančios pasakos. Pasakų personažams, neretai simbolinėms figūroms, ateinant „iš kažin kur“ (M e k a i 1947, 26) ir dažniausiai veikiant neapibrėžtoje erdvėje bei laike, tuo pat metu šis vyksmas neatitrūksta nuo dabartiškos kasdienybės, jai suteikdamas mitologinį sakralios tikrovės matmenį. Šioje mitologizacijoje didelis vaidmuo tenka tiek bendresnei erdvei, tiek ir konkrečiai kasdienei vietovei, vietai, jos būsenai ar daiktams. Pasakoje „Senamiesty“ *Semeniškių idilių* (1948) intonacijomis ir labai panašia pradžia („Senas šis kalbėjimas tuose dūmuose“, – iš pasakos; „Senas yra lietaus šniokštimas“, – iš pirmosios idilės), artimiausio pasaulio daiktais ir garsais sukuriama „paprasto“ žmogaus išgyvenama miesto bohemos atmosfera, tampanti ilgos simbolinės kelionės preliudija (žr. M e k a i 1947, 27–28); pasakoje „Ūkininkai“ įsižiūrima į visai šalia esančių, apie savąją *šiaurę* svajojančių lietuvių išeivių gyvenimą (žr. Ibid., 31). Beje, su Henriko Nagio poezija įsitvirtinęs šiaurės vaizdinys panašiu metu pradėjo formuotis ir Mekų kūryboje. Pasakoje „Žmogus su Šiaure akyse“ šis simbolinis į „savo“ erdvę nukreipto ilgesio vaizdinys yra tarsi Kaino žymė, išskirianti „mūsų“ ir „ne mūsų“ vietos žmones. „Tai ne mūsų krašto žmogus, – kalbėjo žmonės, – jo akyse per daug šiaurės“ (Ibid., 13).

Išsikėlus tikslą aptarti Adolfo ir Jono Mekų laiškams būdingą žmogaus ir vietos sąryšį, vietos suvokimo specifiką, kartu su pasakomis reikšmingas ir kitas kūrybinis kontekstas. Jono Meko *Semeniškių idilėse* nebūtinai sąmoningai pradėtas kurti šios vietos mitas, šioje knygoje iš arti atkuriamas Semeniškių vaizdas vėlesnėse autoriaus knygose ar abiejų brolių filmuose yra tarsi nykstantis, nutolęs, kitose

vietose ištirpęs, bet ir iš naujo vis ieškomas, atrandamas pasaulis. Iš sąmoningo ieškojimo ar pasąmoninės tikimybės susigrąžinti praėjusio laiko vietas, asmenis bei daiktus, iš prigimtinio poreikio kuo stipriau ir autentiškiau išgyventi visa, kas „tave“ supa, randasi naujas santykis tiek su Semeniškiais, tiek ir su dabartinio gyvenimo vietomis. Vieno knygos *Dienų raštai* eilėraščio pradžioje nuskambantis Semeniškių vardas ir tam tikro kaimo tikrovė iškyla kaip organiška gyvenamojo pasaulio dalis, tuo pat metu ir išskirtinė rojaus metonimija (M e k a s 1998, 327). Šią būseną galima atpažinti ir iš kitų įvietintos tikrovės pavidalų. Žemėje apčiuopiamo rojaus esama ir knygos eilėraštyje „A, Niujorkas, šitas didelis / kaimas...“ (Ibid., 354), kuriame vienos ir kitos vietos (konkrečiai neįvardinto kaimo) tapatumas kyla iš vieno svarbiausių žmogiškojo rojaus fenomenų. Tai yra Niujorke ir Semeniškiuose stipriausiai išgyvenama laisvė, su ja atsirandantis gyvenimo džiaugsmas ir nuostaba. Egzistencinę laisvės apsuptį liudija *Semeniškių idiles* primenantys veiksmai, paukščiai, daiktai.

Niujorką, kitas dabarties laiko vietas ir gimtą kaimą suartinantis laisvės pojūtis justi ir savo veiksmais bei daiktais dinamiškuose Mekų laiškuose. Ši knyga – dar vienas paminklas Semeniškiams, tuo pat metu rodantis ir kitos vietos reikšmę, skatinantis iš naujo klausti, o kas apskritai yra vieta, iš ko randasi vienos ar kitos vietos mitas, kas sudaro ir lemia Mekų gyvenime ir kūryboje tokį stiprų ryšį su vieta. Šio straipsnio tikslas – Jono ir Adolfo Mekų laiškų knygą aptarti išryškinant vietos tapatumą brolių ir kitų bendrystėje (komunikacijoje) su jais dalyvaujančių asmenų sąmonėje, parodant jų reikšmę Semeniškių mito istorijoje.

Vieta nėra apeitas dalykas Jono Meko kūrybos recepcijoje. Greta ankstesnės Rimvydo Šilbajorio, Nagio ir kitos recepcijos šiuolaikinėje kritikoje svarbi ir Ramūno Čičelio knyga *Jono Meko „Aukso vidurys“: kūrybos filotopinė žiūra*. Pirmiausia remdamasis Arvydu Šliogeriu, bet ir išplėsdamas *vietos meilės* koncepciją, Čičelis nagrinėja Jono Meko kūrybai būdingą *vietiškumą*, *antlaikiškumą*, *subjekto decentraciją ir kitas filotopijos ypatybes*, ypač daug dėmesio skiria kalbiniam filmų diskursui, aptaria ir kartu su broliu kurtus tekstus, jų *atvirumą Kitam kaip egzistencinei patirčiai*, archetipų perkūrimą Mekų pasakose (Č i č e l i s 2020, 31–42, 81, 122–128, 179 ir kt.). Tiesa, teorinėse prieigose iškeliama *įtampa tarp filotopinės ir socialinės-fenomenologinės būties*, kaip ir kitos teorinėse prieigose akcentuojamos įtampos, palieka vietos ir kitokiai žiūrai, anaiptol neapeinant fenomenologiškai suvokiamo daiktiškumo, kasdienybės, subjektyvumo, intersubjektyvaus santykio, abipusybės ir viso to reikšmės vietos patirčiai. Mekų kūryboje itin stipriai besireiškianti šių elementų sąveika, akivaizdi laiko (prisiminimų) patirties, subjektų komunikacijos ir konkrečių veiksmų svarba Jono Meko poezijoje kaip tik skatina aktualizuoti fenomenologijos ir socialinės fenomenologijos metodologiją. Jo aktualumą sustiprina ir paties laiško kaip žanro pasirinkimas su jam būdingomis tarpasmeninio bei socialinio veiksmo, galima sakyti, ir su-būties ypatybėmis. Kartu su Emanuelio Levino bei Maurice’o Merleau-Ponty teorijoje apmąstomomis patirties, kūniškumo, intersubjektyvumo bei „kito“ sąvokomis paranki atrodo

esanti Alfredo Schützo socialinė fenomenologija ir jo *gyvenamojo pasaulio* samprata, intersubjektyvios gyvenamojo pasaulio erdvės ir per veiksmą realizuotos kasdienės jos lokalizacijos apmąstymas. Nagrinėdamas šio autoriaus teoriją, *veiksmo erdvę* Heineris Legewie išskiria kaip vieną iš gyvenamojo pasaulio struktūrų ir sako, kad pats gyvenamasis pasaulis, būdamas „mano“ sąmonės struktūra, yra ir „mano“ *kasdienės gyvenimo praktikos veiksmų erdvė*, o šioje erdvėje labai svarbūs „mano“ veiksmų ir „kito“ poveikio fenomenai (L e g e w i e 2018). Kaip teigia Sabina Sander, supratimas socialinėje erdvėje – *kito žmogaus veiksmo supratimas* (S a n d e r 2017, 247). Taigi dėl dėmesio laikiškoms ir erdvinėms kasdienio pasaulio struktūroms socialinės komunikacijos erdvė Schützui yra ir konkreti kasdienė erdvė. Kaip teigia Schützą cituojantis Algimantas Valantiejus, *vieta, „kurioje gyvenu“, šiam autoriui reikšminga ne kaip „geografinė sąvoka“, o kaip „mano namai“*. Sociologinė Schützo pasaulių (*Umwelt, Mitwelt, Vorwelt, Folgewelt*) poetika, anot Valantiejaus, skleidžiasi *prasminėse artimumo–svetimumo, intymumo–anonimiškumo provincijose* (V a l a n t i e j u s 2012, 31–32). Almantas Samalavičius, komentuodamas iš dėmesio kasdienybei gimusią ir mitologiniu mąstymu pagrįstą Christiano Norbergo-Schulzo architektūros fenomenologiją, teigia, kad *vietos keičiasi, jos niekada nebūna statiškos būsenos* (S a m a l a v i č i u s 2012, 121–123). Laiko, kūno, veiksmo ar intersubjektyvaus poveikio nulemtas vietos kintamumas – ir Schützo gyvenamojo pasaulio ypatybė.

Vieta kaip komunikacijos terpė (vizualinis knygos aspektas)

Skaitant Mekų laiškus, vietos ir joje vykstančio bendrabūvio, o tiksliau, per komunikaciją vykstančio poveikio vienas kitam svarbą pirmiausia suponuoja pats laiško fenomenas ir ypatingas jo pateikimas knygoje. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad sudarytojas Kęstutis Pikūnas, pateikdamas laiškų faksimiles, nuėjo lengviausiu keliu: nereikėjo ieškoti redakcinių sprendimų, o siekiant kuo stipresnio autentiškumo, savaime tarsi atkrito bet kokio komentaro poreikis. Nuėjus šiuo keliu, laiškų skaitymą neretai sunkina išblukusios raidės, o dėl ypač didelio dėmesio laiškų vizualizacijai apskritai randasi įspūdis, kad knyga skirta ne skaitymui, kad tai daugiau vaizduojamojo meno (fotografijų, filmo kadrų, piešinių...) albumas, kuriame žodis – anaiptol ne svarbiausias dalykas. Vis dėlto yra kitaip, o vaizdai neužgožia žodinio teksto. Kartu su laiškais tarsi siunčiamos fotografijos (kaip pokalbyje su straipsnio autore patvirtino knygos sudarytojas, didelė dalis knygoje pateiktų fotografijų iš tiesų ir buvo siųstos į Semeniškius) ir knygos tekstynas padeda kuo autentiškiau įsitraukti į adresanto bei adresato vietas, atkuria intersubjektyvią, dinamiškai kintančią laiškų rašymo aplinką. Knyga leidžia (ar net reikalauja) visu kūnu įsitraukti į kasdienį gyvenamąjį brolių Adolfo ir Jono Mekų ir jų namiškių pasaulį ar bent jau lemia savotiško Mekų rankraštyno (kaip vietos) įspūdį. Tiesa, bent iš dalies albumo įspūdis išlieka, o jį suponuoja į tam tikrus naratyvus besiklostantys vaizdai: skirtingų kultūrinių tradicijų ar modernistinio meno reprezentacijos, asmeniškai, emociškai ir istoriškai įdomios fotogra-

fijos, pavyzdžiui, paskutinės Mekų nuotraukos prieš emigraciją. Vizualiniu ir ne tik šiuo požiūriu įdomus savotiškas *Semeniškių idilių* komentaras – pagal skirtingų asmenų prisiminimus bei pasakojimus nupieštas Semeniškių kaimo planas (M e k a i 2020, 19–20, 23). Nors tai ir nėra laiškus rašančiųjų tekstas – Pikūno teigimu, planas greičiausiai pieštas Adolfo ir Jono brolio Petro – turint galvoje itin stiprius emocinius bei socialinius visų brolių saitus, šiuos piešinius galima suvokti ir kaip bendruomeninės kūrybinės patirties vaizdinį. Pažymėta vieta, kur gimė broliai Mekai, kaip ir kitos piešinio detalės (tiesa, kartu su knygoje pateiktomis fotografijomis) maksimaliai įvietina Mekų laiškuose aprašomą vaikščiojimą (abiem broliams išskirtinai svarbus veiksmas), kitus veiksmus ir patirtis. 1928-ųjų Semeniškius atkuriantis piešinys, skirtingai nuo 1987-ųjų vaizdo, lemia tvarkos, harmonijos, apskritai gyvenimo įspūdį (langų ir durų simboliai, kiti vaizdiniai bei formos). 1987 m. Semeniškiuose vietoj laukų matyti miškas ir vos kelios sodybos, o bendrai žemėlapis atrodo netekęs pirminės tvarkos ir harmonijos. Tiesa, tarsi palaikydami šią tvarką, savo vietos nekeičia tik kelias ir upė Rovėja, prie kurios ne kartą sugrįžtama ir laiškuose, juose taip pat ne kartą fiksuojant dėl laiko ar konkrečių asmenų (mirties) atsiradusius vietos pokyčius.

Semeniškiai kaip laiškų ir pasaulio centras

Beveik kiekvienas laiškas prasideda ir baigiasi Semeniškiais, o tiksliau, laiškams įprastais klausimais apie namiškius, tradiciniu gamtos ir namų ilgesiu ir asmeniškais palinkėjimais pabaigoje. Stebėti ir aprašyti tai, kas vyksta artimiausioje rašančiojo aplinkoje, ypač daug dėmesio skiriant gamtos ritmui, – dar vienas tradicinis laiškų elementas, tuo pat metu rodantis išskirtinį brolių Mekų talentą fiksuoti laiko ir vietos pokyčius, aprašyti aplinką ir tarpasmeninius santykius. Vienu stipriausių Semeniškių ir kartu kitų pasaulio vietų vaizdu tiek emociniu patirtiniu, tiek ir socialiniu ar informaciniu požiūriu galima laikyti 1959-ųjų Adolfo Meko laišką. Emociškai stiprų santykį su artimiausiais žmonėmis ir namais nuo pat laiško pradžios išreiškia ne tik atsiprašymas dėl ilgo nerašymo, bet ir prisipažinimas, kad gyvendamas Meksikoje Adolfas pasiilgo Jono, kad – „pavieniui negalim gerai dirbti“. Gyvas dialogas su namiškiais girdėti iš persakyto mamos klausimo, „ar Meksika yra graži“. Atrodo, kad šis klausimas tampa pagrindine inspiracija visai subjektyvaus ir gamtos laiko, vienos ir kitos erdvės refleksijai, kuri išraiškinga tiek dėl konkrečių realijų, tiek dėl emocinių ir kone antropologinių apibendrinimų. Išryškėja vienas įstabiausių skirtingų vietų įsišaknijimo žmogaus sąmonėje aprašymų visoje knygoje:

> Meksika yra gražus kraštas. Amžina vasara ir gėlės ir saulė. Jie niekuomet nemato nei sniego nei speigo. Jie net nežino kas sniegas yra. Negali įsivaizduoti kaip sniegas atrodo. Visą laiką šilta, gražu. Palmės auga soduose, apelsinai, bananai, kaktusai ir visokie pietietiški vaisiai ir gėlės. Išeini į sodą, pakeli ranką ir nusiraškai bananą ar ananasą ar apelsiną ar ką tik nori. Jie tik neturi braškių... nei serbentų... nei mėlyno mėdelio... Klausi, ar Meksika yra graži. Aš negaliu sakyti teisybės, ka-

> dangi aš įsimylėjęs. Man viskas atrodo gražu, nes Meksika yra Glorijos kraštas. Bet, ant kitos rankos, visi kraštai yra gražūs. Aš esu keliavęs daug, mačiau daug kraštų ir gražių kraštų. Šveicarija, Prancūzija, Kanada ir kiti kraštai. Jie visi yra gražūs ir mieli. Bet, kaip mano dėdė kartą man sakė: Nieko nėra gražiau kaip Biržų ežeras, kaip Semeniškių laukai, kaip Rovėjos palankės. Tiesa. Ten gražu kur žmogaus širdis yra. Ir mano širdis šiuo metu yra visur: Ir Semeniškiuose ir Biržuose ir Londone ir Paryžiuje ir Naujorke ir Meksijoke. Aš esu išmėtęs savo širdį visur. Todėl man visas pasaulis mielas. Aš turiu prisiminimų iš visur. Ir kuo daugiau matai tuo viskas pradeda rodytis vienodai.. Meksikoje, pavyzdžiui, daug dalykų buvo labai lietuviški: dainos, papročiai, pasakos, juokai ir žmonės. Žmonės visur yra tie patys – – jie nesiskiria daug.
>
> Taip aš ir nuplepėjau... Nes kas gali būt gražiau užu Rovėjos lankas pilnas purienų? Ar dobilų lauką? Ar šermukšnių raudonas kepures? Ar kuliamų mašinų duzgimas ankstų rytą? Ar vėžių gaudymą naktimis? Ar Tavo, mama, tylus giesmių rypavimas virtuvėje kada aš gulėdavau toje palubės lovoje ir klausydavaus ir klausydavaus ir visuomet būdavo taip miela girdėti (Ibid., 33–34)[1].

Meksikos grožį motyvuodamas atvirai ir įtikinamai – pirmiausia per savo santykį su šioje vietoje esančiais žmonėmis („aš įsimylėjęs“), jos ir kitų kraštų savitumą, rašantysis tarsi atranda ne iš karto, o tik pasakodamas, leisdamasis į prisiminimus apie buvusio laiko vietas, įsisąmonindamas pamatinį prasmės ir prisiminimų sąryšį grožio patirtyje. Adolfo Meko laiškuose apskritai labai stiprus džiaugsmingas laisvės pojūtis įsišaknyti daugelyje vietų (nes – „turiu prisiminimų iš visur“) galų gale vis dėlto patenka į egzistencinę „konkurenciją“ su šį įsišaknijimą pirmiausia leidusia išgyventi archetipine vieta. Organiškai išplaukia poetiškai įtaigus Semeniškių vaizdas, kurio patirčiai nemažą poveikį daro „kitas“ – prisiminimus inspiruojantis kaip intersubjektyvią vietos patirties ašį. Pasauliui atviro žmogaus sąmonėje akivaizdi egzistencinė Semeniškių stoka girdėti (ir matyti) iš laiško pabaigoje atkurtų, „kito“ (kitų) inspiruotų vaizdų, garsų bei kvapų, iš vienos ar kitos bendrystės ilgesio ir iš savotiško Meksikos žmonių gailesčio – *jie net nežino, kas yra sniegas*. Panašiai rašoma kitoje vietoje – „niekur kitur nėra pūrienų, tik Semeniškiuose“ (Ibid., 15–16). Apie sniegą, regis, kalbama ne tik dėl kalėdinio rašymo laiko. Ne viename laiške sniegas tampa savotišku vietos ir bendrai būsenos kokybės ženklu, kone rojaus metafora, kuri įgalina ir patį persikėlimą iš vienos vietos į kitą. Adolfui Mekui knygoje priklauso ir vėlgi su prisiminimais siejama ištara, kad Semeniškių jau nebėra: „Atrodo kad Semeniškių nebėra. Semeniškių, kuriuos aš prisimenu – namai, krūmai, ūpelis, medžiai kuriuos mes sodinom. Nebėra. Turbūt taip ir turi būti. Atsiminimai tegu būna atsiminimai. Gyvenimas tegu būna gyvenimas“ (Ibid., 149–150). Tiesa, panašaus praradimo ar nerimo dėl nykstamumo esama ir Jono Meko poezijoje; taigi, kaip ir statant filmus, broliai papildo vienas kitą, jų kūryba randasi iš bendruomenine patirtimi grįstos su-būties. Kaip ir ankstesniame laiške,

[1] Knygoje nenumeruojant puslapių su laiškais (kuriuos reikėjo atplėšti tam skirtu popieriniu peiliuku), po straipsnio citatų nurodomi tik puslapiai prieš ir po laiško; leidėjui pasirinkus citavimui tarsi neskirtą laiškų albumo dėlionę, konkrečią citatą teks susirasti perskaičius visą laišką; citatų kalba autentiška, netaisyta, atitinkanti faksimilės tekstus.

viena svarbiausių patirčių yra vietoje (ar vietose) įsišakniję *atsiminimai*, šiuo atveju save nuteikiant stojiškai vietos prarasčiai.

Mama kaip centrinis „personažas“ laiškų pasakojime

Semeniškių praradimą kaip savotišką pasaulio pabaigą (apokalipsę) išsakantis Adolfo Meko laiškas broliui Petrui Mekui rašytas 1986 m., praėjus trims metams po mamos mirties. Tiek laiko, atrodo, prireikė dar giliau nei iki tol įsisąmoninti Semeniškių ir šio artimo žmogaus sąsają. Kiek ankstesniame laiške šis vietos ir asmens (mamos) bendrabūvis įsisąmoninamas kaip savotiškas meno ir mito intencionalumas, galintis išsaugoti ir atmintį. Galbūt vyksta ir kitas procesas: su mama dažnai siejami, jos inspiruojami prisiminimai iškyla kaip vietos sauga.

> Mama turėjo ilgą ir gerą gyvenimą. Gaila kad aš jos negalėjau dar pamatyti. Bet mūsų mama yra kaip kokia legenda – visas pasaulis, tie kurie eina į kinus, žino apie ją. Jono ir mano filmas apie mūsų pirmą sugrįžimą į Semeniškius (1971) yra labai platai rodomas – Europoje, Japonijoje ir visus kitur. Ir mama yra centrinis characteris tame filme. Tai taip ji dar vis gyvena dėl mūsų ir dėl visų kitų žmonių kurie visi ją labai mylėjo (Ibid., 145–146).

Mama kaip Semeniškių ir kartu viso pasaulio centras – paskata atkreipti didesnį dėmesį į apskritai moters figūros reikšmę Mekų filmuose ar Jono Meko poezijoje, o aptariamas laiškų diskursas aktualizuoja ir bendruomeninę sąmonę šioje (šiose) moters tapatybėje. Kai knygos sudarytojo Pikūno paklausiau apie motinos laiškus, suteikęs vilties, kad jie bus rasti Meko *dėžėse*, jis pateikė ir dar vieną įdomų su-būties faktą, sustiprinantį senosios laiškų rašymo tradicijos įspūdį knygoje. Rašyti laiškus mamai padėdavęs jos brolis – evangelikų reformatų kunigas Povilas Jašinskas. Nors knygoje mamos laiškų ir nėra, šis balsas girdėti įvairiais pavidalais. Viena stipriausių tiesiogiai ir netiesiogiai išsakytų patirčių yra vėlgi neretai su vieta siejamas brolių dėkingumas (moralinis matmuo), į kurį beveik neišvengiamai patenka nebūtinai Semeniškių vietos patirtis: „Aš tau, tiktai tau turiu būti dėkingas, tau, kuri mane mažą nešiojai, kad aš dabar galiu čia stovėti, vidury Atlanto, ir mėnesiena grožėtis“, – rašoma Jono Meko laiške (Ibid., 63). Dėl savo mitinio reikšmingumo su Semeniškiais „konkuruojanti“ mama tampa vienu ryškiausių šio epistoliarinio Mekų „romano“ „personažu“. Gal kiek ir mitologizuojant (bet pagrindo tam teikia pati epistoliarika), galima sakyti, kad mama įgalina skirtingų vietų, skirtingų asmenų ir laikų susijungimą, apie ją sukasi ne tik emocinės brolių patirtys, bet ir siužetinės šio „romano“ linijos, o gal netgi mama ir lemia šios knygos kaip romano įspūdį.

Detalėse įsišaknijęs vertybinis laiškų „romano“ matmuo

Per santykį su mama (bet ir kitais namiškiais), jos akivaizdoje reiškiasi tam tikras vertybinis laiškų matmuo, kuriam suprasti neišvengiamos konkrečios vietos, laiko ir kitų gyvenamojo pasaulio realijos. Pirmiausia tai yra pati bendrystė,

matoma vien iš bendruomeninio laiškų rašymo. Kita vertybė – iš buvimo kartu neretai kylantis džiaugsmas, linksmumas ar humoras. Jis randasi ir įsivietina kaip savotiškas patikinimas ir įrodymas, kad brolių gyvenime viskas gerai, kad adekvačiai išgyvenami svarbiausi gyvenimo įvykiai ir juos paliudyti galinčios detalės. „Onutei kaip tik keturi suėjo. Didelė mergina jau, jau galėtumėm siųst į gatves laikraščius pardavinėt, mums duoną užsidirbt. Bet gal jau palauksim, kol ji bus penkių“, – 1978 m. rašo Jonas Mekas, čia pat patikindamas, kad „bobutė ir žemuogės“ – „mėgiamiausia kelionės [į Lietuvą] dalis“, nors dukra gerai prisimena ir „Pėtrio karvutę“ (Ibid., 115–116). Su lengvu politiniu humoru į minėtos kelionės planus įtraukiamas planas keletą dienų praleisti Vilniuje – „pas ciesorių“ (Ibid., 107–108). Džiaugsmas ir linksmumas pasikartoja cituoto 1959-ųjų Adolfo Meko laiško pabaigoje. Tai ne tik tradicinis kalėdinio laiko palinkėjimas, bet ir būsena, įgyjanti organiškos savasties įspūdį. Atviras dabartinei tikrovei (gal net labiau nei Jonas), Adolfas Mekas gyvena ir džiaugsmą palaikančiu, saugančiu Rovėjos tėkmės ritmu ar mamos gaminto maisto skoniu. Emocingai ir panašiai suinteresuotai kaip pasakodamas apie savo darbus, Adolfas Mekas papasakoja, kaip bando išmokinti Polą (žmoną) padaryti *košlėną*, prašo mamos papasakoti ir pasidžiaugia, kad tai pavyko: „Labai ačiū už košlėnos aprašymą!“ (Ibid., 69–72). Beje, maistas, jo gaminimas kaip savaiminga gyvenamojo pasaulio vertybė dinamiškai skleidžiasi abiejų brolių laiškuose.

Įvietintai vertybių sferai priklauso ir ypatingas santykis su gyvūnais. Viename Adolfo Meko ir jo žmonos laiške (1965) į linkėjimus *Semeniškių žmonėms* įsiterpia „linkėjimai Tavo karvutei, jeigu dar tebeturi ją!“ (Ibid., 67–68). Beje, tame pačiame laiške išreiškiamas rūpestis dėl *knygų ir visokių popierių, paliktų aukštame dados kambary*, prie šio klausimo grįžtama ir kituose laiškuose (Ibid., 9–10). Paglostyti prašoma, linkėjimai perduodami ir katinui; abu Mekai čia pat papasakoja apie savo katinų gyvenimą Amerikoje ir pan. Ryšys su gyvūnais ir visa gamta – natūrali kaimo žmogaus tapatybės dalis, kuri tuo pat metu skleidžiasi kaip egzistencinis atvirumas pasauliui. Šį prasmių lauką patvirtina ir kiti veiksmų, kūrybinės veiklos ir visos kasdienybės aprašymai:

> Gyvenant visą laiką Neujorke, visą laiką būnant mieste, buvo gera išvažiuoti į laukus. Nuo Neujorko iki Montreal yra 600 kilometrų, Važiavom dviliką valandų. Sustojom miške ir miegojom prie ežero. Laukai pilni karvių. Tai mes išbėgom į laukus ir šokom apie karves, šnekėjomės su karvėmis. Aš dažnai pasiilgstu karvių ir avių. Su karvėm išaugęs tai taip ūkininku ir liksi. Filmininkų rate mes esame dideli žmonės ir visi klausosi ką mes sakom apie filmas. Bet mes visuomet sakom: Mes esame ūkininkai, mes nieko nežinom apie filmas, viską ką mes žinom yra karvės. Karvės su dideliais mėnulio skrytuliais vietoj akių (Ibid., 45–46).

Nors šis buvimas gamtoje įvyksta tarsi Semeniškių atmintis, o atitinkama laikysena motyvuota jų ilgesio – šis šėlsmas ir suokalbis (su karvėmis) įvyksta ne tik todėl, kad tai buvo įmanoma Semeniškiuose, bet išauga ir iš bendro atvirumo pasauliui, kurį liudija tiek žodinėje, tiek ir vizualiojoje Mekų kūryboje plėtojama

panaši laisvės patirtis, panaši džiaugsmo bei nuostabos stilistika. Jau kitaip stiprų emocinį krūvį knygoje įgyja Adolfo Meko žmonos ir Jono Meko perpasakota mamos istorija: broliams pasitraukus iš Lietuvos, į namus atvyko pareigūnai ir negavę norimos informacijos sustatė prie sienos tėvus, kuriems žiūrint sušaudė šeimos gyvulius (Ibid., 47, 82).

Šeimyninių vertybių akiratyje, per santykį su mama ir kitu asmeniu ryškėja dar vienas kiek netikėtas vertybinis aspektas. Santūrus religinis (kaip galbūt ir priklauso reformatams) pasaulėvaizdis pasigirsta iš vilties būti kartu „kad ir kitam gyvenime“, tikėjimo, kad „žmogus yra nemirštamas“ (Ibid., 49–50), iš Jono Meko patikinimo, kad Ona bus protestantė, nes, „koks gudrus bebūtų pasaulis“, jis nenorįs būti gudresnis „užu mūsų tatį, užu mūsų tėvą, ir užu tave, mama: aš visados pasiliksiu krikščionis, ir Oona bus krikščionė ir reformatė“ (Ibid., 95–96, 101–102). Viltimi būti kartu anapusybėje besibaigiantis 1962-ųjų Jono Meko laiškas prasideda nuo sugestyvios poetinės įžangos, kur prisiminimus sužadina rojaus metafora tampantis sniegas: „Šiandieną truputį pasnigo, tai ir prisiminiau Semeniškius. Bet sniegas tuoj vėl nutirpo, ir gatvės vėl juodos“ (Ibid., 49–50). Anaiptol ne formaliai nuskamba ir retrospekcija, kad, nors anksčiau jie abu (broliai) nėję į bažnyčią, bet įgijo proto ir suprato, kad „be Dievo žinios ir plaukas nuo galvos nenukris“ (Ibid., 65–66). Šią vertybinę liniją sustiprina ir vienas prieškalėdinio laiko prisiminimas, kurio svarbiausias veiksmas – namuose skaitoma Biblija:

> Ir norėtųsi vėl žiūrėti į tas dideles sniego pusnis, kaip, ankstį rytą, žmonės visais keliais važiuoja į bažnyčią, arkliai vien tik prunkščia, ir važiai tik lekia. O vakare Tata vėl skaitytų, užsidėjęs savo akinius, ir atsisėdęs gale stalo, iš Biblijos apie Kalėdas. O mes, vaikai, gulėdami ant pečiaus, ar prie varstoto, žiūrėtumėm į Alzbūnės gražiai pagražintą spalvotais popieriais lempą ir klausytumės. O tu, mama, sėdėtumei vėl lovoje, prie šiltos sienelės, atsirėmus nugara (Ibid., 31–32).

Panašiai kaip *Semeniškių idilėse*, kalėdinio rojaus žemėje įspūdį kuria viso gyvenamojo pasaulio visuma, kurią sudaro žodinis ir kiti veiksmai, konkretus laikas ir daiktai, vaizdas ir jutiminis pasaulio įspūdis. Kaip ir visoje poetinėje kūryboje, būtent Jono Meko laiškuose veiksmai, regis, įgyja stipresnį egzistencinį svorį, įgalina bendrumą su pasauliu.

„Romanas“ apie menininką ir jo vietą

Šis laiškų „romanas“ – tai ir pasakojimas apie konkrečius kūrybos veiksmus vieno ar kito menininko gyvenime, maištaujančio, modernaus ir kartu nuo savo vietos neatitrūkusio kūrėjo istorija, pagrįsta konkrečiomis laiko ir vietos realijomis. Iki šiol kultūros istorijoje labiau figūruojant Jono Meko kūrybai (ir ne tik dėl šio fakto) laiškai ypač įdomūs dėl Adolfo Meko figūravimo visame pasakojime. Vienas įdomiausių dalykų šios asmenybės gyvenime yra romano (romanų) rašymas, o kad jis kaip toks buvo įmanomas, liudija ir anksčiau cituotos poetikos įtaiga:

> Aš daug rašau, kas dieną. Aš užbaigiau vieną knygą, ir dabar pradėjau rašyti antrą. Aš rašau angliškai, romanus apie Amerikos gyvenimą. <...> Aš dar vis rašau savo knygą – – kuri darosi didesnė ir didesnė. Negaliu užbaigti. Bus didelis romanas iš trijų dalių. Pirmą dalį jau užbaigiau. Daugelis žmonių ją skaitė ir visiems labai patiko. Vienas spaustuvininkas nori ją spausdinti, bet tai dar nebus taip greitai. Kai knyga bus išspausdinta, tada mudu su Jonu turėsime daugiau pinigų, ir galvojame išsikelti iš Neujorko (Ibid., 15–16, 23–24).

Turint galvoje, kad romanas rašomas angliškai, greičiausiai tai buvo kitas romano sumanymas, palyginti su 1948 m. žurnale *Žvilgsniai* publikuota romano ištrauka, kurioje karo, pasitraukimo iš savo šalies apokalipsė poetiškai įtaigiai perkuriama biblinio Jobo, liturginio laiko asociacijomis, *skersai kaimus, per laukus* bėgančio žmogaus ar *lietaus ir liūties*, *gličių stagarų* vaizdiniais (M e k a s 2014, 8–9). Kita vertus, galima numanyti buvus panašios avangardo stilistikos, panašaus pasakojimo kūniškumo. Antroji laiško citata („Aš dar vis rašau...“) – iš 1959-ųjų Adolfo Meko laiško, kuris pradedamas nuo pasidžiaugimo, kad pas mamą atsikėlė gyventi brolis Petras su šeimyna, ir nuo vieno iš daugelio prisipažinimų, kokius *įspūdžius ir prisiminimus* paliko „ta mūsų gryčia ir kutės ir upelis“; o šie prisiminimai tarsi sustiprina ir motyvaciją palikti Niujorką. Be to, koks šis rašymas svarbus tam tikrai „mano“ ir „mūsų“ gyvenimo satisfakcijai, knygos išleidimas siejamas ir su didesne materialine gerove, kuri natūraliai rūpėjo namiškiams. Prie romano rašymo fakto vis grįžta ir Jonas Mekas: „Adolfas jau kelinti metai rašo vieną knygą kurią Amerikiečiai nori išleisti. Kai išleis, mūsų gyvenimas pagerės. Aš pats užbaigiu vieną vaidinimą dėl teatro, kurį kitą žiemą vaidins vienas didelis Naujorko teatras“ (M e k a i 2020, 143–144)[2]. Koks bebūtų Adolfo Meko romano likimas, laiškai lemia intriguojančią siužetinę savęs ieškančio menininko liniją šiame epistoliariniame „romane“. Siekdamas tapti vienu iš išeivijos rašytojų ir tuo pat metu orientuodamasis į platesnę Amerikos auditoriją, Adolfas Mekas galų gale savyje apčiuopia kitą – akademiko ir kartu filmų žmogaus talentą, įsitvirtina ir kaip filmų kūrėjas.

Šiame laiškų „romane“ apie kūrybą įdomus ir kitas dalykas, ypač ryškus filmų „darymo“ refleksijose. Tiek vienas, tiek kitas Mekas apie savo darbus geba pasakyti labai daug, tam atrasdami namiškiams suprantamą ir kitaip tinkamą kalbą. Surasti tinkamą pasakojimo kalbą, sakyčiau, buvo įmanoma tik su stipriu pasitikėjimu pirmiausia mama ir visa „familija“. Be to, galima nujausti tiesiog primygtinį namiškių prašymą papasakoti apie savo darbus, kas atitiktų abiem broliams ir apskritai visai šeimai, giminei būdingą bendravimo poreikį. Nors ir nežinant mamos ar kitų namiškių reakcijos, itin dažnas ir detalus pasakojimas apie save negalėjo likti be atsako, monologiškas. Iš pasakojimų apie filmus sužinom ne tik, ar tai *neša pinigą*, bet kuo jų filmai yra kitokie, modernūs, kokia apskritai jų esmė, koks filmų adresatas. Viename bendrame 1959-ųjų laiške išsitariama, kad tai, kuo užsiima broliai, „aprašyti ne taip lengva“. Bet tiek šiame laiške, tiek ir daugelyje

[2] Tris puslapius apimantis Jono laiškas knygoje kažkodėl įterptas šalia vėlesnių devintojo dešimtmečio pradžios vaizdų ir laiškų, ir tai viena iš knygos sudarymo mįslių.

kitų broliai vis *aprašinėja*, o laiškai leidžia suprasti ir skirtingą Mekų požiūrį į kiną, pajusti bendruomeninio ir labiau individualaus darbo ritmą, tam tikras bendros veiklos skirtybes. 1959-ųjų laiškas įdomus būtent dinamiška kaita tarp „mes“ ir „aš“ balso – laiškų skaitytojams paliekant tarsi detektyvą, kam priklauso kieno veiksmai bei patirtys:

> Tada grįšim atgal. Užsidarysim į šiltą kambarį, ir pradėsim visą užfilmuotą medžiagą tvarkyti, karpyti, klijuoti, organizuoti. Pats filmas bus labai juokingas. Šį kartą dirbam komediją. Mūsų pirmas filmas buvo per rimtas, labai mažai žmonių tejkando, jie ir dabar tebesibara čia, bandydami suprasti, apie ką aš ten kalbėjau savo filme. Bet tiek to. Tegu pasidarbuoja. Yra visokių riešutų. Man riešutas labai kietas.
>
> Tikimės, kad mūsų naujas filmas tikrai nueis pas jus. Jo vardas „Aleliuja, kalvos!“ Būt jis nebus visai užbaigtas ligi balandžio ar gegužio (Ibid., 55–56).

Toliau pateikiant informacijos apie Maskvos *filmo žurnalo* atspausdintą vieną „mano“ straipsnį, redaguojamą naują *Film Culture* numerį, kad, nors „iki ausų skolose“, sūnūs gyvena „dainuodami ir linksmi“, visame pasakojime dinamiškai jungiasi dabarties ir praeities laikas, emocinė patirtis ir informacijos konkretumas. Šias ir kitas jungtis įgalina ir konkrečios vietos, jos daiktų pojūtis. Keičiantis filmų prioritetams ir kiek atsiskiriant abiejų kūrėjų veiklai, praeities balsas – mamos žodis – išlieka svarbiu atskaitos tašku siekiant sau ir „kitam“ paaiškinti savo darbus, paaiškinti knygų rašymui ir skaitymui (kaip klasikinei vertybei) prilygstančių kuriamų filmų esmę:

> Užbaigiau naują filmą, kuris, atrodo, visiems labai patinka. Jis buvo rodytas jau Berlyno filmų festivalyje, liepos mėnesį. Šveicarai jį rodys rugpjūčio pabaigoj, ir vėliau rudenį jis bus rodomas Londono festivaly. Mano filmai tai jau ne tokie kokius daro ir rodo čia Amerikoj ar ir Maskvoj. Mano filmai nerodo kvailių istorijų, kaip romanėliuos. Aš filmuoju ir rodau tiktai tikrus žmones, iš gyvenimo, be jokio vaidinimo, be jokių aktorių. Aš žinau, kad kai dar buvom vaikai, tu sakydavai, kad neitumėm į kiną. Po teisybei, mes ir dabar į kiną labai neinam. Mes skaitom, kad eiti žiūrėti tų komercinių ir kvailų istorijų yra tiktai laiko gaišinimas. Mes verčiau sėdim namuos ir skaitom knygas. Labai mažai rimtų ir gerų filmų pasauly tėra (Ibid., 103–104).

Taigi tikrojo filmo tapatybė – kasdieniškai ir daiktiškai suvokiamas grožis, atrandamas su nuolatine buvusio laiko retrospekcija. Panašiai kaip anksčiau cituotame Adolfo Meko laiške, kuriame jis sakosi nieko neišmanantis apie filmus (tik apie karves) ir kuriame tuo pačiu patvirtinama, kad bet koks jų filmas būtų neįmanomas be karvių ar panašios patirties, – ir Jonas Mekas, kad paaiškintų, kas yra jiems reikšmingi filmai, iš prisiminimų iškelia dar vieną tikrojo grožio etaloną:

> Mūsų Tata darydavo gražias karietas, važius. Mes gražių karietų niekados jau nemokėsim dirbti, mes Tatas niekados nepralenksim. Bet kad ir filmus suksim, norim juos taip gerai padaryti, kad ir Tata, jeigu jis mūsų darbą matytų, pasakytų: Gerai, kad Mekų vardo negadinat – – šitas filmas beveik taip gerai padarytas, kaip mano važis (Ibid., 17–18).

Taigi filmų prasmei paaiškinti pasitelkiama tiek šiapusinė, tiek anapusinė perspektyva, randant progą išsakyti kiekvieno „kito“ kuriamą Semeniškių gyvenimo pilnatvę. Beje, laiškuose vis komentuojamas „mūsų“ darbų pripažinimas pasaulyje – galimybė namiškiams didžiuotis savo „vaikais“, o tai galima nujausti ir kaip mamos ypač palaikomą šeimos vertybę. Kaip liudija kitas laiškas, džiaugsmo tiek patiems broliams, tiek mamai turėjo teikti ne tik patys darbai, bet ir tai, kad laikraščiuose minimi Semeniškiai. Po kelionės į Lietuvą Jonas Mekas parašo: „Visas pasaulis matys Tave, Tavo namuką ir mus visus ten šokant, geriant alų ir durnavojant“ (Ibid., 89–90).

Dėl šio *durnavojimo*, kitaip tariant, dėl kuo dažnesnio bendravimo ir galimybės aplankyti Semeniškius, buvo padarytas ir ne vienas reveransas tuometiniam istoriniam laikui. Šis „romanas“ yra ir apie ideologines pokario įtampas, išeivių gyvenimą, apskritai sudėtingą pokario ir vėlesnį laiką. Apie Mekų kaip išeivių gyvenimą daug pasako archetipinė ir kartu labai asmeniška kaltės patirtis, su aukštaitišku humoru save pavadinant ir „svieto paplavūnais“, iš kurių „nei skuros nei pieno“ (Ibid., 29–30). Ne taip autentiškai, kartu ir dviprasmiškai nuskamba apibendrinimas, kad „emigruoja tik blogi žmonės“ (Ibid., 22–23), arba Adolfo Meko patarimas mamai mesti „ūkininkauti“ (Ibid., 15–16): į kabutes imamas žodis ir pats patarimas (tarsi būtų laisvė rinktis), viena vertus, nuskamba kaip esančios tvarkos, tuometinio gyvenimo pripažinimas; kita vertus, tame galima įžvelgti ir paslėptos kritikos tuometinio gyvenimo atžvilgiu. Laiškuose atvirai fiksuojama ir tuometinės cenzūros invazija, primenanti apie apsunkintą kelią norint persiųsti knygas, trukdanti ir kitam bendravimui. Adresato vis nepasiekiant dviem eilėraščių knygoms, 1961-ųjų laiškuose Jonas Mekas rašo:

> Kažkas vagia. Bet ką čia gali padaryti. <...> Visi tie prakeikti politikieriai. Jie vis savo pirštus kišioja, kur nereikia, kur jie nieko neišmano. Dėl to pasaulis dar vis ant šunio uodegos tebeina. Tikėkimės, kad Dievas kitokius laikus mums atsiųs, kada žmogus galėsi siųsti ką nori ir kur nori, ir niekas pirštų nekaišios. Vienaip ar kitaip aš ieškau teisybės. Jeigu reikės, aš pasieksiu patį Chruščiovą, bet mano knygos turi nueiti pas tave (Ibid., 43–44, 47–48).

Kiek kitokio pobūdžio dviprasmybės skleidžiasi amerikietiško gyvenimo kritikoje, pvz.: „Mes savo filme kritikuojame Amerikos žmogaus sumaterialėjimą, sugyvulėjimą, be jokio pasigailėjimo“; „Amerikoje galima gyventi gerai, jeigu kam niekas nerūpi“ (Ibid., 43–44, 48–49). Neatmetant visai įmanomo autentiškai skeptiško vertinimo galimybės, panaši Amerikos gyvenimo kritika, kaip ir kartkartėmis pozityvus požiūris į gyvenimą Lietuvoje (pavyzdžiui, į komunizmą Europoje) greičiausiai buvo neišvengiamas kompromisas renkantis bendravimą kaip tokį, norą padėti namiškiams, jiems siunčiant ne tik savo knygas, žurnalus su Mekų straipsniais, bet ir šiltesnį *paltuką*, batus ar „piliulių dėl geresnio miegojimo“ (Ibid., 35–36). O kaip besąlygiška alternatyva vienam ar kitam „blogiui“ iškyla toje pačioje Amerikoje įmanoma kelionių ar kūrybinė laisvė, kurios pojūtis, kaip sakyta, primena ir Semeniškių laisvės pojūtį. Visos Mekų aprašomos kelionės

(tai dar vienas naratyvas „romane“) iš esmės prasideda nuo Semeniškių, nuo ten įvykusio vaikščiojimo, dabartiniu savo buvimu sujungiant bent kelias gyvenamojo pasaulio realijas.

Išvados

Viena iš pasakų *Knygoje apie karalius ir žmones* vadinasi „Daina apie motiną“. Ji baigiasi savo vaiką sode pasitinkančios motinos (primenančios biblinio sūnaus palaidūno tėvą) žodžiais: „Štai ir lovelę tau pataisiau, ir drabužėlį padėjau, ar nepailsai bežaisdamas?“ (M e k a i 1947, 26). Juose turbūt įrašytas ir Mekų mamos balsas.

Verta konstatuoti, kad Mekų laiškai leidžia suvokti ypatingą subjekto, pirmiausia mamos, vaidmenį visame gyvenamajame brolių pasaulyje, mamos ir kito asmens poveikį Mekų sąmonėje įsišaknijant Semeniškių ir kitų vietų realijoms.

Subjektyvaus ir istorinio laiko apraiškos, individualios ir bendruomeninės vietos patirtys, socialinės ir egzistencinės su-būties pavidalai, artimiausios kasdienybės pasaulis ir kūrybinio kelio trajektorijos lemia savotiško laiškų „romano“ įspūdį, o mama ryškėja kaip vienas pagrindinių jo „personažų“, įgyjantis ir mitologinį pasaulio centro įvaizdį.

Žvelgiant per mamos (adresato) ir bendruomeninės pačių rašančiųjų (adresanto) patirties prizmę, išryškėja nuo vietos neatsiejamas, jos patvirtinimo reikalingas „romano“ vertybių spektras: besąlygiško džiaugsmo ir stojiškumo nuostata, religinio pasaulėvaizdžio apraiškos, vertybinis ryšys su gyvūnų ir daiktų pasauliu. Šis laiškų „romanas“ pasakoja ir apie sudėtingą pokario laiką, kurio vertinimo dviprasmybes bent iš dalies lemia stiprus bendravimo poreikis.

Dar viena siužetinė linija yra nuo vietos neatsiejamas pasakojimas apie kūrybą ir kūrėjo įsitvirtinimą. Vienas svarbiausių atskaitos taškų siekiant perteikti kuriamo meno grožį yra savo vietos ir veiksmų atmintis. „Romano apie menininką“ tapatybėje dalyvaujant abiem broliams, iš laiškų ryškėja iki šiol kultūros istorijoje mažiau žinomo Adolfo Meko figūra. Jam būdinga „mūsų“ ir „mano“ savirefleksija, konkrečios prisiminimų realijos ir jų atgarsis dabarties patirtyje leidžia apčiuopti visu kūnu išgyvenamos vietos tapatumą šio kūrėjo sąmonėje, abipusę atvirumo pasauliui ir konkrečios vietos išgyvenimo sąsają.

Vertingi savaime, Mekų laiškai suvoktini kaip reikšmingas visos Mekų kūrybos kontekstas, rodantis ne tik individualios, bet ir bendruomeninės patirties, tam tikrų asmenų komunikacijos ir poveikio vienas kitam, kasdienybės daiktų ir veiksmų įtaką vietos sąmonei, vidinei ir išorinei vietos dinamikai. Viena svarbiausių vietos fenomenologijos patirčių – prisiminimai, kitaip tariant, ne tik „mano“, bet ir „kito“ intersubjektyviai palaikoma praeities dabartis.

Literatūra

Č i č e l i s 2020 – Ramūnas Čičelis, *Jono Meko „Aukso vidurys“: kūrybos filotopinė žiūra*, Vilnius: Versus.

G r u d ž i n s k a i t ė, J a k a i t ė 2012 – Simona Grudžinskaitė, Dalia Jakaitė, „Regioninė tapatybė vėlyvojoje Jono Meko poezijoje ir filmuose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 14, 180–191.
L e g e w i e 1998 – Heiner Legewie, “Vorlesung: Die alltägliche Lebenswelt”, *Hermeneutische Diagnostik*, 1998/1999 [prieiga internete: https://www.ztg.tu-berlin.de/download/legewie/Dokumente/Vorlesung_3.pdf; žiūrėta 2020-10-26].
M e k a i 1947 – Adolfas ir Jonas Mekai, *Knyga apie karalius ir žmones*, Tübingen: Patria.
M e k a i 2020 – Jonas ir Adolfas Mekai, *Gyvenimo lai(š)kai*, Vilnius: Post scriptum.
M e k a s 1998 – Jonas Mekas, *Dienų raštai*, Vilnius: Baltos lankos.
M e k a s 2014 – Adolfas Mekas, „Ištrauka iš romano“, *Žvilgsniai* [faksimilinis leidinys], 4 (1948), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
S a m a l a v i č i u s 2012 – Almantas Samalavičius, „Vietos dvasia“ Christiano Norberg-Schulzo architektūros fenomenologijoje“, *Logos* 71, 119–126 [prieiga internete: http://www.litlogos.eu/L71/Logos_71_119_126_Samalavicius.pdf; žiūrėta 2020-10-26].
S a n d e r 2017 – Sabina Sander, “Alfred Schütz: Die Intersubjektivität der Lebenswelt und Möglichkeiten des Fremdverstehens”, *Dialogische Verantwortung*, Paderborn: Wilhelm Fink, 239–280 [https://www.fink.de/view/title/53057; žiūrėta 2020-10-26].
V a l a n t i e j u s 2012 – Algimantas Valantiejus, „Alfredas Schützas ir atviri fenomenologinės sociologijos horizontai: intersubjektyvumo konstitucija ir orientacija Tavęsp“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2 (31), 24–74 [prieiga internete: https://www.journals.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/392/331; žiūrėta 2020-10-26].

Dalia Jakaitė

Adolfo ir Jono Mekų laiškų „romanas“: gyvenamojo pasaulio vieta ir asmuo

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *Adolfas Mekas*, *Jonas Mekas*, *laiškai*, *vieta, veiksmas*, *prisiminimai*, *mama*, *bendravimas*, *romanas*.

2020 metais išleista knyga *Jonas ir Adolfas. Gyvenimo lai(š)kai* – ne pirmoji bendra brolių Mekų knyga. 1947 metais išleista pasakų rinktinė *Knyga apie karalius ir žmones*. Laiškams suprasti reikšmingas ir kitas kūrybinis kontekstas: Jono Meko knygos *Semeniškių idilės, Dienų raštai*, filmai ir kt. Adolfo ir Jono Mekų laiškai – dar vienas paminklas Semeniškiams, tuo pat metu rodantis ir kitos vietos reikšmę kūrėjų sąmonėje. Šio straipsnio tikslas – Jono ir Adolfo Mekų laiškų knygą aptarti atskleidžiant vietos patirties specifiką dviejų brolių ir kitų komunikacijoje su jais dalyvaujančių asmenų sąmonėje, parodant jų reikšmę Semeniškių mito istorijoje. Metodologinei perspektyvai pasirinkta Alfredo Schützo socialinė fenomenologija ir jo gyvenamojo pasaulio samprata.

Skaitant laiškus, vietos svarbą pirmiausia lemia ypatingas knygos sudarytojo dėmesys vizualiajai ir jutiminei leidinio išraiškai: autentiško skaitymo siekis, fotografijų ir kitų vaizdų gausa. Beveik kiekvienas laiškas prasideda ir baigiasi Semeniškiais, kurių veidas išryškėja per tam tikrų veiksmų, asmenų, konkrečių vietos realijų ir daiktų sąveiką. Viename Adolfo Meko laiške ir vienoje stipriausių Semeniškių reprezentacijų apmąstoma dviprasmiška prisiminimų vieta erdvės bei vietos patirtyje, išryškėja tam tikro asmens veiksmų, „mano“ ir „kito“ kūno svarba vietos tapatybėje. Vietai suprasti svarbus rašančiojo dėmesys ne tik konkrečioms realijoms, bet ir atvirumas pasauliui, gebėjimas įsišaknyti bet kurioje vietoje. Nors knygoje mamos laiškų ir nėra, jos figūra formuojasi iš vieno ar kito laiškų adresanto prisiminimų, atsakymo į jos užduotus klausimus, perpasakotų mamos istorijų ir kt. Leisdama susijungti skirtingoms siužetinėms linijoms, mama tampa vienu iš ryškiausių šio epistoliarinio „romano“ „personažų“. Tik jos akivaizdoje galėjo pasirodyti konkretus vertybinis rašančiųjų laukas, sudėtingas pokario laikas, modernaus, šiuolaikiško ir kartu tam tikrose tradicijose, konkrečiose vietose įsišaknijusio menininko naratyvas.

Dalia Jakaitė

The “Novel” of Letters by Adolfas and Jonas Mekai: a Person and Place of a Lifeworld

S u m m a r y

Keywords: *Jonas Mekas, Adolfas Mekas, letters, place, action, memories, mother, communication, novel*.

The book *Jonas ir Adolfas Mekai. Gyvenimo lai(š)kai*, published in 2020, is not the first book co-written by Mekai brothers. In 1947, a collection of fairy tales, *Knyga apie karalius ir žmones*, was published. Another creative context is also important for understanding the letters: books by Jonas Mekas *Semeniškių idilės, Dienų raštai*, films, etc. The letters of Adolfas and Jonas Mekai are another monument to Semeniškiai (a village in Biržai district), at the same time showing the significance of another place in the consciousness of the creators. The aim of this article is to discuss the book of letters of Jonas and Adolfas Mekai by revealing the specifics of local experience in the consciousness of two brothers and other persons involved in communication with them, showing their significance in the history of Semeniškiai myth. For the methodological perspective, the social phenomenology of Alfred Schütz and his conception of the living world were chosen.

When reading letters, the importance of space is primarily determined by the book compiler’s special attention to the visual and sensory expression of the publication: the pursuit of authentic reading, the abundance of photographs and other images. Almost every letter begins and ends with Semeniškiai, which face is showed up through the interaction of certain actions, persons, specific local realities and things. One letter from Adolfas Mekas and one of the strongest representations of Semeniškiai reflect on the ambiguous place of memories in the experience of space and place, highlighting the importance of “my” and “other” body, actions of a certain person in local identity. To understand a place, the

writer's attention is important not only to specific realities, but also the openness to the world, the ability to take root in any place. Although the book does not contain the letters of the mother, her figure is formed from the memories of one or another addressee, the answer to her questions, retellings of her stories, etc. By allowing different storylines to unite, the mother becomes one of the most striking "characters" in this epistolary "novel". Such things as a specific value field of writers, a complicated post-war period, a narrative of an artist who is modern and at the same time rooted in certain traditions, could appear only in her presence.

Dalia JAKAITĖ
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 25
LT-76351 Šiauliai
[dalia.jakaite@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 31 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 31 October 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 271–289.
ISSN 1822-7309

The Characteristic Trends in Latvian Regional Press: Changes in the Traditional Functions of the Press, the Aspects of Identity and Cultural Diversity[1]

Dite LIEPA, Zenta LIEPA
Latvian Language Institute, University of Latvia

Keywords: *regional press*, *thematic diversity*, *changes in functions*, *family roots*, *state*, *language*, *national identity of the new generation*.

The competition "Quality of Latvian language in periodical press" held by the State Language Centre of the Ministry of Justice of the Republic of Latvia served as a source of inspiration for an in-depth study of regional press (in this context, "regional" refers to non-national level editions) and this paper. The aim of the competition is to identify, evaluate and award the periodical press publications that maintain high language standards, as well as to provide well-reasoned recommendations for improving the quality of language. This competition, involving the cooperation of the State Language Centre with the Ministry of Justice, Ministry of Culture and Latvian Press Publishers Association, has been taking place since 2016; in 2020, 20 competitors applied. Although regional newspapers are by no means the only participants, as national newspapers, weekly magazines, magazines published less frequently than weekly, and specialised publications also take part, it is the regional newspapers that are the most active participants each year; in addition, they are also eager to find out how they performed and welcome the evaluators' feedback.

However, language quality of the regional press is not the topic of this paper; in this context, it is a matter of secondary importance. Upon taking up the evaluation of regional press, it was the content of the newspapers, their wide and varied range of topics, as well as richness and variety of language that attracted attention, in comparison to the so-called major newspapers and internet portals. In addition, the material studied allowed to draw certain conclusions on the changes in the functions of the regional press: its former primary functions of being the main information media, propagandists and agitators have now been superseded by fulfilling the role of a trustworthy friend and ally of the residents of the various regions of Latvia.

[1] This work was supported by National Research Programme project "Latvian Language" (№ VPP-IZM-2018/2-0002).

The regional newspapers that took part in the competition in 2019 and 2020 have been used in the paper.

In 2019, the following newspapers took part:

- *Zemgale* (for Dobele county)
- *Zemgales Ziņas* (newspaper for Zemgale)
- *Ventas Balss* (Ventspils)
- *Auseklis* (newspaper for Aloja, Krimulda, Limbaži and Salacgrīva counties)
- *Kursas Laiks* (newspaper for Southern Kurzeme)
- *Dzirkstele* (the only newspaper for Gulbene county)
- *Alūksnes Ziņas* (newspaper for Alūksne and Ape counties).

In 2020, the following newspapers took part:

- *Kursas Laiks* (newspaper for Southern Kurzeme)
- *Kurzemes Vārds* (newspaper for Liepāja and the surrounding counties)
- *Bauskas Dzīve* (newspaper for Bauska, Iecava, Rundāle and Vecumnieki counties)
- *Rēzeknes Vēstis* (newspaper for Rēzekne and Latgale)
- *Kurzemnieks* (newspaper for Central Kurzeme)
- *Brīvā Daugava* (newspaper for Jēkabpils and the surrounding counties)
- *Latgales Laiks* (newspaper for Latgale).

Based on the newspapers analysed, the objective of this paper was chosen: namely, to study the varied content of regional press (while also paying attention to language use), assess its functions, as well as to clarify and gain an understanding of the viability of regional press under present day conditions of fierce competition with other (including digital) media.

Regional press: a general overview

Latvian regional press has been a staple of the state media environment for decades, and, despite the fact that the readership is declining with each year due to objective reasons, as a significant part of it in the rural regions consists of elderly people, while the younger generation moves to regional centres, the capital or even abroad in search for a better life, money is always put aside for the so-called "local paper". For the most part, the elderly readers are not wealthy, their purchasing power is lower than the city residents', they are mostly pensioners and often have limited or no access to the internet, so the local newspaper that comes out several times a week or weekly is like a close friend. The study "The Diversity of the Media Environment in Latvia" makes note of cases when people even form a reading chain: the neighbours make an arrangement as to who is going to subscribe to the regional paper for the particular month and, after reading the paper, hand it over to the neighbour to read; alternatively, the pensioners form a reading queue at the nearest library, as they cannot afford to subscribe (Šulmane, Uzule 2018, 130). The frequency of publication of the regional newspapers varies: it

might be weekly (in which case there are 52 issues per year), biweekly (102 issues per year), triweekly (152 issues per year) or even five times a week (249 issues per year). Local advertisements (buying, selling, swapping, renting) have a significant role in these editions, as they energise the local market of supply and demand. In the regions, the younger generation obtain information on Latvian, European and global events via other channels (TV, internet portals); the regional press, on the other hand, reports on local events and residents, thus promoting them and also boosting local patriotism.

The portal *lsm.lv* ("Latvijas sabiedriskie mediji" / "Public broadcasting of Latvia") has reported on the stable and special role of the local newspapers: "In the time of crisis, regional press has attained a special role: in addition to providing information, it also performs a social function, admit the editors-in-chief of the regional newspapers. Although the dramatic decline of income has severely impacted both the advertising market and people's ability to subscribe to their favourite publications, many people still try to set aside money specifically for the local newspaper" (*LSM*).

The readers have a high level of trust in the regional media. Aidis Tomsons, journalist of Latvia's national public-service radio broadcasting network *Latvijas Radio*, pointed out this very important factor in a 2019 interview with the regional newspaper *Dzirkstele*: "In the past, 15–20 years ago, the media environment was dominated by the traditional media: radio, TV, and press. At the moment, press – most definitely national press – has lost its position, as it is subsidised to serve the interests of particular media owners, and the regional press, in fact, is all that remains. Nowadays, the internet, ruled by quick and superficial reading, dominates the information environment. The superficial actions make the availability of information more shallow, less verifiable, not to mention the possibility to create fake news. The information that we obtain has become less trustworthy" (T o m s o n s 2019).

As Guntars Līcis, Executive Director and Vice Chairman of the Board of the *Latvijas preses izdevēju asociācija* ("Latvian Press Publishers Association") explained in a conversation (L ī c i s 2020), there are 37 regional newspapers in total in Latvia (not including the self-governments' informative publications) with 53,230 subscribers (as of October 2020); however, this number is not final, as the newspapers (up to one third of the aforementioned publications) are also sold in retail. According to the data available to the Latvian Press Publishers Association, one-time print runs of newspapers range from 1000 to 4500 issues. The oldest Latvian regional newspaper is *Kurzemes Vārds*: in November 2020 it celebrated its 102nd anniversary. During the Soviet era its name was changed to *Komunists*, but in 1990 its historical name was restored. *Kurzemes Vārds* is one of the symbols of the city, it is published five times a week, and by providing information on the news for Liepāja and the surrounding counties, it has become one of the most-read regional newspapers in Latvia.

Table 1

The most subscribedto regional newspapers in Latvia

No.	Name of newspaper	Headquarters
1.	*Kurzemes Vārds*	Liepāja
2.	*Druva*	Cēsis
3.	*Neatkarīgās Tukuma Ziņas*	Tukums
4.	*Auseklis*	Limbaži
5.	*Liesma*	Valmiera
6.	*Stars*	Madona
7.	*Bauskas Dzīve*	Bauska
8.	*Rēzeknes Vēstis* (the Latvian edition)	Rēzekne
9.	*Saldus Zeme*	Saldus
10.	*Kurzemnieks*	Kuldīga

Not all regional newspapers given in Table 1 are analysed in the paper: the focus is on the newspapers that took part in the language quality competition, listed in the introduction of the paper. However, there is a partial overlap between the two groups. Readers' trust in local newspapers is also built on the fact that the journalists that work there are familiar: well-known people that are their own. As researchers Ilze Šulmane and Laura Uzule point out (Š u l m a n e, U z u l e 2018, 121), "In regional media, the editorial staff tends to be more feminine. Notably, regional journalists are mostly long-time employees at the particular medium: several interviewees' career at their workplace spans even several decades. Most journalists are satisfied with their career choice and do not plan to change it." Moreover, "professionals employed at the regional media do not feel that their main professional objective is to act as a watchdog; rather, it is to fulfil the role of a supportive assistant and informer" (U z u l e 2018, 183).

Thematic variety

The newspapers are highly thematically diverse. If the local general practitioner has only weekly appointments or is a long drive away, the "home doctor" is sure to help both humans and animals: the short articles explain how to use over-the-counter (OTC) medicines, as well as provide information on the possible side effects; the authors also advise not to be overzealous in their use of medicine, as caution should be taken even when using OTC products. Newspapers invite the readers to attend medical examinations, report on mobile mammography services, visiting consultations of phlebologists, allergologists and other specialists; at the same time, they also advise not to neglect folk medicine: to grow marigold, camomile, peppermint in their garden, to pick medicinal herbs at the right time and prepare them for winter by drying their leaves for tea, preparing tinctures, and recalling methods used by grandmothers. Readers can grow many of the recommended ingredients in their own garden. There is practical advice on how to

deal with moles, ants and water voles, flocks of thrushes and wild boars. In addition, neighbours help each other by sharing advice. This is consistent with ethicists' Deni Elliott's and David Ozar's stance: "A fourth central value of journalism is *community building*. In addition to providing the society with information and enabling individuals and groups to act autonomously, it is also part of journalism's appropriate work to build the bonds of the society in other ways. "Human interest" stories are an example of stories that help build community" (M e y e r s 2010, 15).

It can be concluded that pages and columns devoted to recipes and home cooks are very popular, as there is quite a lot of material and advice, as well as recipes, devoted to this topic. These columns offer wonderful and at the same time simple recipes with the motto: "Be economic!", meaning that there is no need for expensive or exotic ingredients that are so common in the recipes posted on the internet in an attempt to surprise the reader. Plenty of advice is offered by, for example, the jovial Edīte Ločmele who summed up the life of a pensioner in the newspaper *Alūksnes Ziņas* (*AZ*[2] 07.09.2018, 7) like this: "I live for today and have no fear of tomorrow; I accept the life as it is. Whether I'm criticised or praised, I treat it all the same and waste no time in arguing with fools". In addition, she offers delicate (not didactic or arrogant) advice on how to eat both healthy and delicious food by spending EUR 2 a day, keep a cheerful outlook on life and how to set some money aside from the pension that is below the subsistence level to go to a sanatorium each year. The topic of travelling is special: those who have less means travel around Latvia or visit the capital, as there is quite a lot to see in, for example, *Rīgas Motormuzejs* (the Riga Motor Museum). Those who have a bit more money visit the closest neighbouring countries – Lithuania and Estonia or a bit farther to Poland – not only to go on excursions, but also to purchase school supplies for their children. Wealthier people go to more distant European countries, and virtual trips to exotic and far-off places take place at tourism evenings held at regional community centres, when a trip to, for example, Guatemala, is made possible by listening to the traveller's story and impressions, as well as their video materials and photos.

As evidenced by articles on dahlia, tomato, and berry growers, as well as juice producers, people featured in them encourage others to work and realise their potential, give practical advice, as well as advocate for learning from neighbours and promote healthy competition. In addition, there are ads that regularly feature fairs and plant nurseries, which often contain information that might be of state importance, yet is overlooked by the major press. For example, the industrious Iveta Jogure from "Lejiņas" farm in Anna rural territory (Vidzeme) invites visitors to a tomato show held at the regional community house, as she grows a hundred (!) tomato varieties (*AZ* 14.09.2018, 1), while Ārija Mičule in Litene (Vidzeme)

[2] *AZ – Alūksnes Ziņas*; a full list of abbreviated newspaper titles is given at the end of the paper.

grows 130 dahlia and 90 chrysanthemum varieties (*Dz* 11.09.2018, 6–7). Māris Šermuks from Auce (Zemgale) grows viburnum berries – unique berries with medicinal properties, which is the reason why he refers to them as berry queens; territory covering 7 ha near his house is used to grow 12 varieties of viburnum shrubs (*ZZ* 27.09.2018, 16–17). SIA "Latvijas pusdārgakmens" is a distinctive and unique company: its head Ainis Vorobjovs had already prepared to leave for work in Scandinavia; however, he managed to unearth (both figuratively and literally) semi-precious stones in Latvia. The story of this company is also one of the 26 Vidzeme success stories of 2018, which empowers the people featured in them, while also inspiring others (*Dz* 14.09.2018, 8). Notably, the columns feature dozens of such people – needlewomen, home producers, medicinal herb gatherers, flag and antique collectors, candied fruit and sweet producers: each of them is unique! And, if nothing else, there are always some delightful nature surprises in the garden, such as giant puffballs or triple cucumbers.

Newspapers are proud of the strong families: "It is the parents who must set a good example to their children, as everything starts in the family," says Rolands Vendiņš, a great father from Alūksne (Vidzeme) (*AZ* 07.09.2018,10–11). Kaspars Losevs from Ranka (Vidzeme) shares a similar sentiment: "A family should be full, with a father, a mother, and their children" (*Dz* 07.09.2018, 8). Several newspapers feature thematic articles on father's role in the family to celebrate Father's Day. A pedagogue at the "Sprīdītis" kindergarten in Alūksne says, "Each father is a super-dad to his children. The most important thing is that he is beside them, and if dad comes to pick up his child, the child is much happier!" (*AZ* 07.09.2018, 2). Personal experience stories are often emotional, but also empowering, for example, when people share their experience on how to raise children with developmental and mobility disabilities (*Dz* 07.09.2018, 10).

Each county has something to be proud of and something to learn from. It refers not only to the people themselves, but also to the work they do and how they do it: in one rural territory, a culture house is restored, in another, a new open air stage is built or the flooring of the existing stage is restored, while in Lielplatone manor territory (Zemgale) the restored laundry house is unveiled.

In a 2018 interview with the regional newspaper *Bauskas Dzīve*, media researcher Rolands Tjarve pointed out: "The strength of the local – or regional – media is that they are closer to the people: the journalists know every individual of the local society and thus can forecast and analyse the developments. Local journalists possess a much better historical memory, meaning that their work can be more analytical and of sufficient quality. Moreover, the locals know the regional media professionals, so they are much more open to sharing information with them as opposed to the major national media, whose journalists are mistrusted due to this very reason: the locals believe that they lack professionalism or accuracy when reporting what was said by the information provider. However, if regional journalists did this, they would have nowhere to hide: they all live in the

same town" (Tjarve 2018). Jock Lauterer, professor in journalism, shares a similar sentiment: "As community journalists, we are accessible and open to our readers, as they are to us; there should be very few barriers, physical or otherwise, between main street and the newsroom. In community journalism it's useful to think like this: *A stranger is just one of your readers you haven't met yet*. Further, as community journalists, we are pledged to be accountable to our sources, the community at large and to ourselves for what goes in the paper with our name on it" (Lauterer 2005, 254). The linguist David Crystal also noted that "Another kind of language variation shows the relationships people have with each other. How do we talk to people when we meet them? It all depends on how well we know them, and what our relationship is to them. If they're friends, we'll talk to them in a familiar way. [..] And if we don't know them at all, we'll be more distant and formal" (Crystal 2019, 141). Regional press addresses its audience as friends and old acquaintances.

At the same time, it is difficult to write about one's own community. R. Tjarve admits that "self-censorship might get activated to a certain degree – "oh, why should we be so critical, they are our own, after all." That is a problem, of course, yet I believe that in most regions the journalists are professional and serve society" (Tjarve 2018).

It is the thematic diversity of a regional newspaper that makes it welcome in each home. Moreover, the newspapers try to cover everything, including not only the positive, but also the negative aspects of local life. Unfortunately, as the journalists themselves admit, an unpleasant trend in this regard has emerged lately. "As the financial opportunities of regional media declines, their potential dependence on advertisers is growing. "Our editorial office has encountered a situation when major advertisers decline to continue our cooperation, because journalists have prepared material that criticises them," a journalist working at a regional medium disclosed. Although the economic situation of the regional media until now made it possible to stay neutral and not to give in to advertisers' pressure, it might drastically change soon. Furthermore, regional media employees also see the impunity of self-governments' staff as potentially threatening: self-government officials and employees increasingly ignore regional journalists by refusing to provide the requested information, interviews, and comments, thus demonstrating their displeasure with media work and criticism levelled against them, thereby intentionally interfering with the media's ability to perform their main tasks, namely, to provide neutral and object information and to monitor those in power" (Šulmane, Uzule 2018, 125–126).

Porridge day at V*entspils Piejūras brīvdabas muzejs* (Ventspils Seaside Open-Air Museum), cheese festival, milk festival, bread day, apple celebration, tomato days and harvest festivals – these are only a few of the many events that celebrate the locals, bringing joy to both the producers and those who buy and taste the productions, attend the events and discuss them.

Local identity is also enforced by turning to history: *Zemgales Ziņas* (2019) tells of the centenary of Penkule Culture House at Penkule Manor and of a new exhibition in the former home of Jānis Čakste, the first President of Latvia, in Auči. Other places take pride in their history as well: *Rēzeknes Vēstis* (2019) feature "Mūsu ciema klubs: pagātnes lappuses" ("The Club of Our Village: Tales of the Past") – tales of history told by local pensioners, while the 2019 "History Pages" column in Jēkabpils newspaper *Brīvā Daugava* features Jānis Ģībietis', head of popular education section of Jēkabpils county municipality, memories of work in the post-war period. The locals celebrate restored monuments – in Aloja (Vidzeme), the monument to Aloja residents fallen in battles for freedom has been restored, using the 1939 design by Kārlis Zāle (*A* 14.12.2018, 1–2), and a monument to the veterinarian Kristaps Helmanis has been unveiled in Tērvete (Zemgale) to commemorate his 170th birthday (*Z* 07.06.2020).

The newspaper *Kursas Laiks* (*KL* 20.09.2018) starts the new school year by taking a tour round the Kurzeme schools: Vērgale Primary School (there are few schools that can celebrate an anniversary as grand as 190!), Bārta Primary School, Durbe School, Rucava Primary School, and Grobiņa Gymnasium, where a graduate student has returned as a teacher. Bauska Primary School, on the other hand, had its centenary, and to celebrate it, a whole spread was dedicated to the event, featuring graduates' memories and life stories (*BDz* 24.09.2019).

Code (Zemgale) resident Dainuvīte Brūvere celebrated her 70th birthday; while someone celebrates a birthday every day, this one is special, as Brūvere tends the Rundāle Palace rose garden (*BDz* 13.09.2019, 9), and her motto is – life is a bed of roses! Both restored and new objects are celebrated: Jelgava Palace is renovated, while Valgunde Sports Hall (both in Zemgale) is declared to be one of the most valuable buildings in Latvia in 2018. Merchants at Kuldīga market (Kurzeme) say that Germans and Dutch marvel at our sorrels, as they do not have such plants, so the merchants have to tell the foreign visitors that sorrels are a kind of special spinach.

Newspapers of towns near the border tell of neighbourly connections: for example, *Bauskas Dzīve* (*BDz* 24.09.2019, 8–9) published a report from Skaistkalne (Zemgale), where both Latvian and Lithuanian flags flew proudly, celebrating the Baltic Unity Day, when the legendary Battle of Saulė (1236) is commemorated. The people gathered for the celebration were addressed by Viktoras Rinkevičius and Audrys Šimas, members of the Seimas of Lithuania who reside in the Biržai district. "Latvians and Lithuanians have always been united nations; therefore, the tradition of this celebration must continue." In border areas, the nations have intermarried; many people have relatives on the other side of the border. The Baltic Unity Day is celebrated in Biržai as well (*BDz* 24.09.2019, 16), where Biržai and Pasvalys self-governments sign cooperation agreements with the self-government of Bauska municipality. However, there are also some drawbacks due to insufficient language knowledge (of either Lithuanian or Latvian, respectively). As there is

little interest in language courses, it is impossible to organise them, meaning that Latvians and Lithuanians get by with the help of interpreters.

Language of the regional press

Each style is characterised as a "language variation that has developed throughout history; the choice of a particular style depends on the content and environment of communication, as well as the communicator's attitude towards them" (R o z e n b e r g s 1995, 80). In accordance with the traditional Latvian stylistics framework, media i.e. press [including regional press – auth. D. L, Z. L.] language is the language of mass media with all the characteristic functions and features of the publicist style. The features of publicist style are determined by its functions: to inform, to influence, to educate, to nurture, to promote, to organise, and to entertain (Ibid., 92). These functions, along with the extralinguistic factors, determine the choice of the required language features.

The linguist Daina Nītiņa admits that "the publicist or media language style is not uniform and it may have features of different styles. [..] [It] is largely a reflection of the public life of its time" (N ī t i ņ a, I ļ j i n s k a, P l a t o n o v a 2008, 125). Moreover, as the authors of the book underline, the development of this style is influenced by public view, moods, and trends; at the same time, it also has a strong impact on public opinion and people's views. The dominant function of the publicist language style is the expressive and persuasive function. (Ibid., 128). Thus, the language style of the regional press is determined by the aims and objectives of the newspapers: they feature general information on national developments, as well as those regarding the capital of the state; however, greater emphasis is placed on local news and events, their own region and its people – individuals who do ordinary everyday work: teachers, postmen, gardeners, farmers, as well as people who are no longer employed, but do something unique and non-conventional, expressing love towards their region and country. The values of the nation do not change, as "the heart of Latvia is in its countryside". This phrase has been used by the popular Latvian newspaper *Latvijas Avīze* journalists already since 1991 (B ū m a n e 2012).

The press language fulfils the functions of the publicist style: it is simple and easy to understand for all kinds of readers; the topics are simple and presented in a straightforward manner. Regional issues repeat from time to time; they are also well known to the journalists, yet the readers enjoy the stories, as they tell of their own people.

The language of the regional press sometimes deliberately makes use of obsolete words and barbarisms as expressive elements. Is it something to be worried about? As the linguist Regina Kvašytė explains, "These words are not subjected to actualisation; they usually have a different meaning in the modern language. This applies in particular to barbarisms that became such when the loanwords were replaced by new Latvian words" (K v a š y t ė 2012, 489). Therefore, these

elements can be considered individual markers of the particular text that act as specific elements of non-standard Latvian in general, not as words used in the particular region. Some examples of regional words include *iršoņi* (hornets), *gružkaste* (waste bin), *spindzeles* (wasps), *knauši* (mosquitoes) – in Liepāja (Kurzeme); as for barbarisms, such words as *vešūzis* (from German: *die Wäsche* – "1. laundry; 2. to wash" (*VLV* 1975, 728) and *šmucspainis* (from German: *der Schmutz* – "dirt, mud" (Ibid., 554)) have been used. As stated before, they are barbarisms in Latvian, not regional words of a particular location.

More examples of regional words can be found in the newspaper *Zemgale* (*Z* 08.06.2018, 5): it reports on the Alsunga Suiti women's costumes, telling of *lindruki*, *sviedru lupata*, *cūksudrabs* and *trakā drāna*; as it turns out, all these words denote parts of the costume. Such words serve as witnesses of regional language or the past, as well as reminders not to forget and also use them from time to time. It should be noted that "language is not characterised by a direct aspiration to perfection, but rather an aspiration to convenient and focused forms of expressions. In a way, the language finds these forms; therefore, it needs a choice, which is provided by language periphery situations and forms of possible variants" (V a l g i n a 2001, 10). At the same time, applying the concept of a language standard does not mean that the whole social group has to accept only one variant (K l i n k e n b e r g 1996, 268). A choice between several standard codes in the same society might exist, depending on the social situation of the user (economic, social, educational level), the context of the conversation, and the attitude towards the situation.

Historical places and ancient toponyms, as well as tourist trails and cycling routes that have been created in place of former railroads and roads, presented by regional historians, are celebrated. Naturally, when examining the neighbours' and other European countries' experiences, interesting words do pop up: for example, *plogings* ("plogging") – "picking up litter while jogging" (*MD*), *glempings* (*glamping* – "a blend of camping with the adjective glamorous, i.e. the notion of glamorous camping" (*MD*)) when telling of the luxurious glamping "Bārtas krasts" in Rucava (Kurzeme), and pupils from Līvāni (Latgale) came up with the neologism *zip smēriņi* (sauces), and the sauces themselves won an award at the competition "My Business Idea 2019".

When evaluating the language used in the regional press for the State Language Centre competition, it was pointed out that occasionally there is a sense of monotony in a number of newspaper articles and headlines, and the lack of a professional proofreader was also evident, as the newspapers are understaffed and overworked. Therefore, stylistic errors occur, as there is no time to polish the finer details of an article. For example, the smallest denomination of euros are called *centi* (cents) in Latvian, not *eirocenti*; however, some newspapers gave prices in *eirocenti* as late as 2018.

Usually, the press journalists' language is not edited in the traditional sense, meaning that the publisher actively trusts them. However, not only the publisher, but

also the readers trust the journalists, which in the context of regional press is even more important. "Moreover, cultivating the style of language does not necessarily mean following grammar norms and observing the norms of literary language: in the professional environment, the skill to choose the most appropriate means of expression in terms of style and the situation in question in order to attract readers' attention and persuade them, is also valued" (L i e p a 2011, 93). The seasoned journalist Aivars Ozoliņš highlights the same aspect in the interview conducted for the author's study on the language of Latvia's printed media: "It has to be something that the readers want to read. It has to be well written and captivating. But that depends on the individual's own skills. The editorial staff can teach someone to write a news article; an opinion piece, on the other hand, is something a journalist has to learn to write on their own. One must know language and how to use it" (Ibid., 93). The author of a text may address the readers differently: both as a neutral reporter of facts and a personality providing independent analysis and description of a situation, stating their own position, and making use of linguistic individuality and stylistic freedom in order to avoid media language clichés.

"As evidenced by practical application [of the publicist style], sentence constructions more and more feature fixed and stable, semantically connected word combinations or word combinations that have become commonplace due to high usage" (R o z e n b e r g s 1995, 93). In addition, "language genres of the publicist style have a number of common features: in terms of content, this style is characterised by topicality and focus. [..] Media language covers large sections of society; therefore, this language is simple, apt, exact, clear, unequivocal. [..] In order to make sure that the information given is specific, facts, numbers, data, time, place, examples, quotes etc. are provided. [..] Publicist material has to be effective. It is achieved by making use of facts and means of expression" (Ibid., 93–94). The particularities of publicist style are also reflected in its lexis: it has its own specific terminology, it features terms from various fields, as well as professionalisms, numerous proper nouns (for example, names of institutions) and their abbreviations, phraseological units, non-complex sentence types (Ibid., 94). However, sometimes certain word combinations, locations, examples, names of institutions and their abbreviations, as well as certain phraseological units, are used too frequently in the language of printed press, creating a sense of monotony; since the same companies located in the particular region are discussed time and time again, a degree of repetition is unavoidable.

"Most journalists working at regional media treat their job as a mission and their life's fulfillment and therefore keep on working, despite the pay; some journalists work very long hours and can earn decent money while regularly preparing many articles, while at the same time being aware that it has a negative impact on quality, increases the risk of errors, falling in a routine and encountering burnout" (Š u l m a n e, U z u l e 2018, 130).

The newspaper *Brīvā Daugava* (*BD* 25.10.2019, 1, 4) takes pride in Place Name Day in Viesīte, where (at Pauls Stradiņš' School) 150 local dialectal words were collected.

Sometimes newspapers feature texts written in a dialect: for example, *Ventas Balss* publishes conversations overheard on a bus in Livonian dialect, and *Rēzeknes Vēstis* publishes its "Church News" in both – Latvian and Latgalian written language. Latgalian written language is periodically used in local newspapers; supplements, thematic pages and publications are prepared in major regional and municipal newspapers and magazines. "Mōras Zeme", the supplement of the newspaper *Rēzeknes Vēstis*, is a long-existing publication. [..] "Latgalīšu Gazeta", the monthly supplement of *Latgales Laiks*, is increasingly rarer published in Latgalian written language; the publications in the newspapers *Ludzas Zeme* and *Vaduguns* are also irregular (*VSL* 2016, 186). "These publications in Latgalian written language demonstrate to public text users that there are several varieties of Latvian, two traditions of Standard Latvian and various spoken forms of the language" (Ibid.).

Newspapers also provide their readers with a creative outlet; an example of this is the page "When soul's song takes flight" in the newspaper *Rēzeknes Vēstis*. One such publication featured the Latgalian poet Ingrīda Tārauda, who resides in Ireland (*RV* 24.10.2019), but whose heart belongs to Latvia and Latgale. Readers send their sketches and poems to the "Pasta kaste" ("Mailbox") column of *Rēzeknes Vēstis* as well. Other regional newspapers publish literary columns as well: *Zemgale* features the Jelgava poetry club "Pieskāriens" ("Touch"), while Dobele – the literary society "Spārni" ("Wings"). Alfrēds Leja, Bearer of the Order of the Three Stars, published tales from his life ("A Mother's Son" and "As I look back at the years gone by") in several parts in the newspaper *Kursas Laiks* in 2019.

In search of a 21st century identity

Newspapers tell of people who have left and of those who come back. There are more articles on those who come back to Latvian countryside in order to preserve the Latvian language, their family roots, and their sense of home and belonging.

"Money won't buy you everything," (*KL* 04.07.2019, 11) states Lolita Vancere from Nīca (Kurzeme), who has spent 12 years in Ireland. "In "Auziņas" of Auzuciems I feel wonderful – like in a fairy tale. This is a place where I have to be. And it is important that children are with their grannies and other relatives." She has 3 children, and in Ireland she spoke only Latvian with them. "With all the crap we ate in Ireland, it is fantastic to just go out in the garden and pick some berries or pluck some fruit! [..] I returned to my roots. There is a sense of community here."

After 10 years, stewardess Kristīne Koļadina has ended her career at "Emirates", the international airline of the United Arab Emirates, to return to her native Liepāja (Kurzeme) (*KV* 16.10.2020, 5). "Everything is so tasty here. The nature is so green, and Liepāja seems to be a right haven after all that whizzing around the world. I have been on many beaches around the world, both blue and not so blue, but you won't find a more beautiful beach, softer sand, and delightful sunsets than in Liepāja anywhere in the world."

A similar positive homecoming story has been published in the newspaper *Latgales Laiks* (*LL* 29.11.2019, 6) on Līga Pauļuka and Artūrs Miļicins, who have come back from Canada to Bebrene rural territory and are now busy with restoring the family home and tending to sheep. "You can feel the strength of family ties at "Strazdiņi"," Līga admits. In Canada, she had been offered to advance her career; however, the family decided to return, as they missed home and the Latvian language. Many Līga's and Artis' friends have stayed in Canada and do not intend to come back. There are several reasons for that, the first being a high level of prosperity, the second – one of the parents is living abroad, so the children have also become cosmopolitan, and yet another – the person has married and a family home has been bought. Other young people from Ilūkste – Jānis Lāčplēsis and Lāsma Račkauska, who have been living in the United Kingdom since 2005, also featured in the same issue – share such sentiments. "When I was a child, I had no money and nothing to eat. Thanks a lot for that, Latvia," Jānis says with bitterness and irony. After being hardened by want and poverty, Jānis and Lāsma do not plan to come back. They also have no friends in their native country. The bread is not as tasty as in Latvia, but now there is plenty of it. In addition, both have made an arrangement not to speak Latvian to each other even at home in order to improve their English (*LL* 29.11.2019, 5). This is a different personal story; however, the newspaper has included it as well. "Migration to Ireland, Germany, Scandinavia and other places from Latvia is not motivated only by economic reasons: a wish to find a new identity, a different person, to become a true Englishman, Englishwoman or American is also a factor. [..] Latvian is intentionally spoken with an English accent, views on events reflect the position of the new host country, and the attitude towards Latvia is highly critical and dismissive" (K ū l e 2016, 88).

The newspaper *Auseklis* (for Aloja, Krimulda, Limbaži and Salacgrīva counties) has formed a column "Regions Await", which reports that more and more children who had previously resided in another country now attend schools in Latvia: for example, in 2018, 60 families had returned to Kurzeme (*A* 21.12.2018, 11). In many cases, one of the main reasons for the return to Latvia was the parents' wish for their children to learn Latvian, to speak and learn in their native language; however, it should be taken into account that only 9% of Latvian emigrant children and 12% children whose parents are Latvian nationals attend Latvian weekend schools (*VSL* 2016, 143–145).

The importance of regional press

When reading and evaluating regional newspapers, it can be concluded that each one of them holds something dear to one's heart: somebody's grandmother or grandfather comes from the particular region, an aunt, neighbour, class or schoolmate has worked in its hospital or school, library or gardening company – regional press runs through Latvia like a delicate thread, linking and connecting generations of its inhabitants. In addition, even if there is no closer connection,

we have at least visited someone in the town, gone mushrooming or for a swim there, participated in the traditional Cemetery Festival or stopped by while on the way somewhere else. And now it is all laid out for us to read in an article whose author has poured his/her heart and soul in it. Moreover, the regions are alive and everyone is addressed in a personal manner, as if it were a different world, not the 21st century, as names and surnames, as well as dates of birth and death are given; large families, gifted students, renovated schools and places are celebrated, as well as each rescue of a stork chick and cats who had climbed a 4m tall tree and could not get down – no one would be left to suffer their fate.

In the article "Current times call for qualitative media and knowledgeable readers" (*KL* 25.07.2019; 20–21), which features a discussion on the need for independent media in the regions, the lawyer Ieva Andersone says, "A regional newspaper should be like a good teacher. Balance is of particular importance for regional media, as they are often the only ones to cover the particular region. The main task is to report on current developments; at the same time, information on events and people should also be presented."

Regional press teaches its readers not to complain and accept life as it is, to be empowered and not to give up. People ought to work and take pride in their place of birth, region, town, city, municipality; they should start with themselves. The times are hard, many people are overcome by depression, and in abandoned farmsteads "even Jesus is freezing" (*RV* 17.10.2020, 6).

"Latvians' self-esteem is too low for the 21st century – inadequate for a country that is developed and a member of the European Union," says professor Maija Kūle (K ū l e 2016, 89); however, despite all that, one must work and take pride in their country, nation, and state. Jānis Miķelsons, who works at "Mikaitas", the largest sheep farm in Latvia, says, "People are complaining that all is bad. I cannot agree – life has never been better. People just have to learn a lot and be smarter about their actions" (*A* 19.12,2020, 2).

In the study on the diversity of the media environment in Latvia, heads and journalists of different media were interviewed. "When asked to predict the future of regional media, interviewed heads and journalists of the media were highly sceptical, painting a bleak picture. Representatives of regional newspapers were the most pessimistic, as they are aware of the changing pace of life, as well as the fact that their core audience consists of elderly people, conceding that the printed press might come to an end. However, local information is of great importance to people in the regions, meaning that this function will be fulfilled by something else, journalists note. "If regional newspapers die out, we will be replaced by public relations specialists – people will be fed soundbites regurgitated by oligarchs, businessmen, and political parties" – such is the grim forecast by regional media professionals" (Š u l m a n e, U z u l e 2018, 130–131).

Therefore, the current work by regional media should be duly appreciated. As media researcher R. Tjarve stated, "The current work is good enough. Journalists

know what their audience wants, as they follow the developments in everyday situations – in shops, on public transportation, in private conversations. This is the strength of regional media: they know and correctly assess what the society needs and provide it. I doubt that any important topics or directions have been ignored. Regional press is very good at fulfilling its function, which is why its audience wants it: its needs are fulfilled. And regional media should definitely be supported. It is one of the tasks of the Media Policy department of the Ministry of Culture" (T j a r v e 2018).

And it is the highly specific content of regional media that strengthens 21st century Latvians' identity. "In the era of cultural migration when national values are declining due to globalisation, [it is important – auth. D. L., Z. L.] that people stay loyal to the Latvian language (by knowing, using and developing the language), keep alive their sense of belonging (by living in Latvia and standing together with Latvia), keep alive the traditions (by maintaining them, as well as modernising) and not to give up the will to have their own state" (K ū l e 2016, 257). Media researcher L. Uzule points out: "Content provided by the regional media is a unique and very important source of information not only for the local audience, but also for the nation as a whole – Latvia does not end on the outskirts of Riga" (U z u l e 2018, 185).

Conclusions

The survival of regional press under conditions of fierce competition (including with electronic media) in Latvia is possible owing to its devoted readership.

Although the readership is declining each year due to objective reasons, the regional newspaper or "the local paper" is seen as a valuable source of information, tried and tested throughout the years. It also indicates a change in the functions of regional press: its former primary functions of being the main information media, propagandists and agitators have now been replaced by fulfilling the role of a trustworthy friend and ally of the residents of the various regions of Latvia.

Moreover, being acutely aware of the limited cultural event and socialisation options, the newspapers also perform social, welfare, and healthcare functions; thus, the postman often becomes the most welcome weekly guest in the lonely homes that are cut off from the problems of urban life.

The value of the newspapers is seen in their content, their wide and varied range of topics, as well as richness and variety of language in comparison to the so-called major newspapers and internet portals. Newspaper articles tell of familiar people, current regional events, provide advice on how to economise, adapting to the local situation and economic circumstances. Moreover, the journalists themselves are known to their audience: they live in the same region and have been working there for a long period of time.

Articles featured in regional newspapers also highlight the toughness of Latvian identity: there are numerous articles on both those who have emigrated and those

who have returned. Thus, it is no exaggeration to say that the content of regional newspapers is of great importance to the nation as a whole.

List of abbreviated newspaper titles

A – Auseklis (newspaper for Aloja, Krimulda, Limbaži and Salacgrīva municipalities). Publisher – SIA "Izdevniecība Auseklis", Limbaži.

AZ – Alūksnes Ziņas (newspaper of Alūksne and Ape municipalities). Publisher – SIA "Reģionu mediji".

BD – Brīvā Daugava (newspaper of Jēkabpils and the surrounding municipalities). Publisher – SIA "Brīvā Daugava".

BDz – Bauskas Dzīve (newspaper of Bauska, Iecava, Rundāle and Vecumnieki municipalities). Publisher – SIA "Bauskas Dzīve".

Dz – Dzirkstele (the only Gulbene municipality newspaper). Publisher – SIA "Reģionu mediji".

K – Kurzemnieks (newspaper of mid Kurzeme). Publisher – SIA "Jaunais Kurzemnieks".

KL – Kursas Laiks (newspaper of lower Kurzeme). Publisher – SIA "Reģionu mediji".

KV – Kurzemes Vārds (newspaper of the town of Liepāja and the surrounding municipalities). Publisher – izdevējsabiedrība "Kurzemes Vārds".

LL – Latgales Laiks (newspaper of Latgale). Publisher – SIA "Latgales Laiks".

RV – Rēzeknes Vēstis. Publisher – SIA "Rēzeknes Vēstis".

VB – Ventas Balss. Publisher – SIA "Ventas Balss".

Z – Zemgale. Publisher – SIA "Firma *Zemgale*".

ZZ – Zemgales Ziņas (newspaper of Zemgale). Publisher – SIA "Reģionu mediji".

References

B ū m a n e 2012 – Ilze Būmane, "Latvijas sirds ir laukos", *Latvijas Avīze* [Internet site: <https://www.la.lv/latvijas-sirds-ir-laukos-2>, accessed 18-11-2020.]

C r y s t a l 2019 – David Crystal, *A Little Book of Language*, Yale University Press.

K l i n k e n b e r g 1996 – Jean-Marie Klinkenberg, *Précis de Sémiotique générale*, Paris: SEUIL.

K ū l e 2016 – Maija Kūle, *Jābūtības vārdi. Etīdes par zināšanām un vērtībām mūsdienu Latvijā,* Rīga: Zinātne.

K v a š y t ė 2012 – Regina Kvašytė, "*Latviešu literārās valodas vārdnīcas* leksikas aktualizācija", *Tarp Lietuvos ir Latvijos: lingvistinės paralelės,* Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 483–495.

L a u t e r e r 2005 – Jock Lauterer*, Community Journalism: A Personal Approach,* Portland: Marion Street Press, Inc.

L ī c i s 2020 – Guntars Līcis, *On regional press* [online]. Received by: Dite Liepa 10-10-2020., accessed 28-10-2020.

L i e p a 2011 – Dite Liepa, *Latvijas preses valoda,* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LSM 2010 – "Reģionālā prese krīzes laikos ieguvusi īpašu lomu", *Latvijas sabiedriskie mediji* [Internet site: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/regionala-prese-krizes-laikos-ieguvusi-ipasu-lomu.a44388/>, accessed 12-10-2020.]

MD – Macmillan Dictionary [Internet site: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/glamping>, accessed 20-10-2020]

M e y e r s 2010 – Christopher Meyers, *Journalism Ethics: A Philosophical Approach,* USA: Oxford University Press.
N ī t i ņ a, I ļ j i n s k a, P l a t o n o v a 2008 – Daina Nītiņa, Larisa Iļjinska, Marina Platonova, *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti,* Rīga: RTU izdevniecība.
R o z e n b e r g s 1995 – Jānis Rozenbergs, *Latviešu valodas stilistika*, Rīga: Zvaigzne ABC.
Š u l m a n e, U z u l e 2018 – Ilze Šulmane, Laura Uzule, "Latvijas mediju vides raksturojums: ieskats nacionālo un reģionālo mediju darbinieku viedoklī". *Latvijas mediju vides daudzveidība* (sc. ed. Vita Zelče). LU Akadēmiskais apgāds.
T j a r v e 2018 – Rolands Tjarve, "Izvēloties reģionālo presi, lasītājs saņem to, kas viņam vajadzīgs", *Bauskas Dzīve* [Internet site: <https://www.bauskasdzive.lv/projekts-mediju-kritika/izveloties-regionalo-presi-lasitajs-sanem-to-kas-vinam-vajadzigs-175675>, accessed 10-10-2020.]
T o m s o n s 2019 – Aidis Tomsons "Uzticams un neitrāls žurnālists", *Dzirkstele* [Internet site: <https://www.dzirkstele.lv/projekti/projekts-mediju-kritika/uzticams-un-neitrals-zurnalists-171166>, accessed 10-10-2020.]
U z u l e 2018 – Laura Uzule, "Reģionālie mediji", *Latvijas mediju vides daudzveidība* (sc. ed. Vita Zelče), Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
V a l g i n a 2001 – Valgina Nina Sergeevna, *Aktivnye processy v sovremennom russkom jazyke,* Moskva: Logos.
VLV 1975 – *Vācu-latviešu vārdnīca*, Rīga: Liesma.
VSL 2016 – *Valodas situācija Latvijā 2010–2015* (sc. ed. Linda Lauze), Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Ditė Liepa, Zenta Liepa

Laikmečio akcentai Latvijos regioninėje spaudoje – spaudos tradicinių funkcijų kaita, kultūros ir tapatumo įvairovės aspektai

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *regioninė spauda, teminė įvairovė, funkcijų kaita, giminės šaknys, valstybinė kalba, jaunosios kartos nacionalinė tapatybė.*

Regioninė spauda yra nuolatinė Latvijos žiniasklaidos sudedamoji dalis, nors jos skaitytojų skaičius Latvijoje kasmet dėl objektyvių priežasčių mažėja: jaunosios kartos gyventojai pagal išsilavinimo ir darbo galimybes, ieškodami geresnio gyvenimo, renkasi kitą gyvenamąją vietovę, vyresnioji karta sensta, be to, Latvijos kaime daugumos gyventojų pajamos yra nedidelės ir jų perkamoji galia ribota, palyginus su miestiečiais, ypač – su rygiečiais. Vis dėlto, nepaisant šių aplinkybių, daugelis latvių vis dar stengiasi skirti pinigų būtent „mūsų vietiniam laikraštėliui", taip užtikrindami regioninių laikraščių, kaip dešimtmečiais stiprintų tradicinių vertybių, gyvavimą.

Čia skaitytojas gauna patarimų, kaip prižiūrėti savo ir naminių gyvūnų sveikatą, kaip užsiauginti savo darže tai, ko neturi kaimynas, kaip taupiai šeimininkauti ir, pasinaudojus

menkomis pajamomis, nuvykti į kelionę po Lietuvą ir Estiją, o pasvajoti apie tolimus kraštus galima turizmo vakaronėje, kai į Gvatemalą vykstama klausantis keliautojo pasakojimų ir stebint filmuotą medžiagą. Svarbu ir tai, kad pasakojant krašto naujienas vartojami savos aplinkos vietovardžiai – taip mokoma jų nepamiršti ir vartoti. Regioninė spauda moko gyvenimą priimti tokį, koks jis yra. Čia galima pasimokyti, kaip iš pensijos, žemesnės už pragyvenimo minimumą, kasmet nuvykti į sanatoriją, kaip pavalgyti už 2 eurus per dieną ir nesiskųsti dėl to. Nelaukti stebuklų, džiaugtis smulkmenomis, nes jėga slypi tavyje! Gebėti šeimininkauti, nedejuoti, būti pavyzdžiu aplinkiniams!

Kaip pripažįsta regionų laikraščių vadovai, regioninė spauda mūsų dienomis yra įgijusi ypatingą reikšmę – ji informuoja apie viską, kas svarbu Latvijos kaime, tokiu būdu tapdama šiuolaikinės kultūrinės aplinkos, kalbos ir bendruomenės susitikimo šaltiniu. Suvokdami ribotas kultūros renginių ir socializacijos galimybes, laikraščiai vykdo ir socialines, gerovės ir sveikatinimo funkcijas, nes dažnai laiškanešys tampa pačiu laukiamiausiu savaitės svečiu vienišuose ir nuo miesto gyvenimo problemų atskirtuose namuose.

Į ekonominę emigraciją iš Latvijos kaimų išvyko nemažai gyventojų, todėl beveik kiekviename laikraštyje esama pasakojimų apie tuos kraštiečius, kurie laimę ir sėkmę rado svetur, apie tuos, kurie sugrįžo į Latviją ir įgyta patirtimi stengiasi sutvirtinti gimtąjį kraštą ir valstybę. Tai įvairūs pasakojimai iš patirties, leidžiantys tarsi ant svarstyklių pasverti jaunosios kartos tapatumą ir priklausymo Latvijai ir latvių kalbai jausmą.

Dite Liepa, Zenta Liepa

The Characteristic Trends in Latvian Regional Press: Changes in the Traditional Functions of the Press, the Aspects of Identity and Cultural Diversity

S u m m a r y

Keywords: *regional press, thematic diversity, changes in functions, family roots, state, language, national identity of the new generation.*

Latvian regional press has been a staple of the state media environment for decades despite the fact that its readership is shrinking with each year due to objective reasons: young people move away in search for a better life in accordance with their education and professional capabilities, the already aging population is growing older; moreover, in rural Latvia, most residents have a lower income and purchasing power in comparison to the urban population, especially Rigans. However, in spite of these factors, many Latvians still try to save money especially for "their local paper", thus ensuring the viability of regional press that has been enjoying the readers' support for decades as a traditional value. In these pages readers find advice on how to take care of both their own and their animals' health, how to grow in their garden something that the neighbour does not have, how to economise and save enough from one's small income to visit Lithuania and Estonia, and, if one wants to dream of far-off lands, it is made possible at a tourism evening, when a traveller's tale and videos transport the audience to Guatemala. Moreover, when reporting

on regional news, local dialectal words are used, reminding the readers both not to forget and use them. Regional press teaches to accept life as it is. In it the readers can learn how to make an annual visit to a sanatorium and prepare meals for 2 euros a day – and not to complain about it; they are advised not to wait for miracles and find joy in the little things, as true strength can be found within, and one can learn to manage, not to complain, and set an example to the neighbours.

Heads of regional newspapers admit that nowadays regional press has attained a special status: it informs its audience on everything of importance in the rural areas of Latvia, thus acting as a modern source of cultural environment, language and community togetherness. Moreover, being acutely aware of the limited cultural event and socialisation options, the newspapers also fulfil social, welfare, and healthcare functions; thus, the postman often becomes the most welcome weekly guest in the lonely homes that are cut off from the problems of urban life. Many people have left the rural areas and gone into economic exile; therefore, nearly every newspaper prints a story both on those locals who have found happiness and success elsewhere and those who have come back to Latvia and try to use their experience to strengthen their region and Latvia as a whole. These different personal stories make it possible to examine the identity of the new generation and its sense of belonging to Latvia and the Latvian language.

Dite LIEPA
The Latvian Language Institute
University of Latvia
Akadēmijas laukums1
LV-1050 Rīga
Latvija
[dite.liepa@lu.lv]

Zenta LIEPA
The Latvian Language Institute
University of Latvia
Akadēmijas laukums1
LV-1050 Rīga
Latvija
[zenta.liepa@lu.lv]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 8 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 8 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 290–312.
ISSN 1822-7309

Jaunimo mokyklų vaidmuo taikant Traviso Hirschi socialinės kontrolės teoriją

Radvilė MASKULIŪNAITĖ
Nepriklausoma tyrėja

Pagrindinės sąvokos*: socialinės kontrolės teorija*, *jaunimo mokykla*, *delinkventinis elgesys*, *jaunuolis*.

Įvadas

Atsižvelgiant į tai, jog jaunuoliai daugiausia laiko praleidžia mokykloje, prasminga tirti ir analizuoti švietimo sistemą kaip vieną iš galimų prevencinių priemonių, galinčių padėti delinkventams išspręsti elgesio, prieštaraujančio visuomenės normoms, problemas. Mokyklų vaidmenį jaunuolio socializacijos procese pripažįsta ir Travisas Hirschi, akcentuojantis, kad mokyklos funkcija – ugdyti mokinių prosocialų elgesį, formuoti tikslus, stiprinti socialinius įsipareigojimus (H i r s c h i 1974). Kalbant apie į delinkventinį elgesį linkusį jaunimą, vienu svarbiausių akcentų tampa jaunimo mokyklų (kitaip dar vadinamų alternatyviomis) vaidmuo. Darytina prielaida, kad jaunimo mokykla gali būti viena iš pagrindinių socializacijos tarpininkų į delinkventinį elgesį linkusiems jaunuoliams, galinti nulemti jaunuolių ateities perspektyvas. Atsižvelgiant į tai, kad jaunimo mokyklų įtaka į delinkventinį elgesį linkusiems jaunuoliams tirta mažai, būtina išsamiai išnagrinėti jos reikšmę ir poveikį. Šio straipsnio tikslas – ištirti jaunimo mokyklų vaidmenį į delinkventinį elgesį linkusiam jaunimui, taikant Traviso Hirschi socialinės kontrolės teoriją.

Mokykla kaip socializacijos tarpininkas

Jaunuoliams, linkusiems į delinkventinį elgesį, įtaką daryti gali socialinės institucijos, veikiančios kaip apsauginė priemonė. Viena svarbiausių tokių institucijų – švietimo sistema, atsakinga už jaunuolių socialinių įgūdžių ugdymą, visuomeninių vertybių ir tikslų skiepijimą, kontrolės užtikrinimą ir taisyklių, kuriomis turi vadovautis kiekvienas visuomenės narys, akcentavimą. Švietimo institucijų svarbą į delinkventinį elgesį linkusiems jaunuoliams akcentuoja Hirschi (Ibid.). Autoriaus teigimu, ugdymo įstaigų, tiksliau – mokyklų, vaidmuo tampa itin svarbus tada, kai patiriama socializacijos nesėkmių šeimoje – jaunuolis ima veikti pagal natūralius impulsus, siekia patenkinti individualius, tačiau ne visuomeninius tikslus,

yra linkęs į delinkventinį elgesį (Ibid.). Todėl būtent mokykla, anot Hirschi (Ibid.), tampa institutu, atliekančiu socializacijos funkcijas ir suteikiančiu pagrindą, į kurį atsiremdamas jaunuolis gali veikti visuomenėje. Paminėtina, kad mokykla jaunuoliui suteikia ne tik išsilavinimą, bet ir užtikrina socialinę kontrolę, stiprina jo savikontrolę, o tai lemia lengvesnį bendrų taisyklių, vertybių ir normų perėmimą (Ibid.). Mokyklos kaip itin svarbaus socializacijos tarpininko vaidmenį akcentuoja Peteris L. Bergeris ir Thomas Luckmannas. Autoriai pabrėžia, jog socializacija yra nuolatinis ir nenutrūkstantis procesas, kuriame labai svarbų vaidmenį atlieka ne tik šeimos, bet ir institucijos, padedančios internalizuoti žinojimą, visuotinai priimtas taisykles ir normas (B e r g e r, L u c k m a n n 1991). Paulis Omajo Omaji papildo, kad mokykla yra pagrindinė socialinė institucija ir vienintelė socialinės kaitos ir vertybių perdavimo priemonė, atsakinga už jaunuolių rizikingo elgesio prevenciją ir intervenciją, kai šis elgesys pasireiškia (O m a j i 1992). Mokykla padeda plėtoti prosocialias vertybes, stiprina tarpusavio ryšius ir įsipareigojimus, skatina siekti bendrų tikslų (G o t t f r e d s o n 2000) ir yra veiksmingiausia priemonė kovojant su delinkventiniu jaunuolių elgesiu, kai to nepajėgia padaryti pirminė socialinė grupė – šeima (O m a j i 1992).

Švietimo institucijos, tiesiogiai orientuotos į delinkventus, paprastai vadinamos jaunimo mokyklomis. Tai yra institucijos, suteikiančios papildomą pagalbą, užtikrinančios didesnę kontrolę, padedančios spręsti asmenines ir socialines problemas bei skatinančios grįžti į tradicinę švietimo sistemą (C o s t e l l o 1949). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad jaunimo mokyklos jaunuoliams, pašalintiems ar iškritusiems iš tradicinių švietimo sistemos įstaigų, dažnai tampa vienintele ir paskutine pagalbos priemone, galinčia juos reintegruoti į visuomenę ir į ugdymo procesą.

Mokslinėje literatūroje jaunimo mokyklos dažnai vadinamos alternatyviomis mokyklomis (G o l d, M a n n 1982; L e h r ir kt. 2009). Įprastas bendrojo ugdymo įstaigas autoriai vadina tradicinėmis. Martino Goldo ir Davido W. Manno teigimu, pagrindinė priežastis, dėl ko jaunuoliai pradeda lankyti jaunimo (alternatyvias) mokyklas – pašalinimas iš tradicinių ugdymo įstaigų dėl dažnų taisyklių pažeidimų, grėsmę keliančio elgesio mokykloje, šeimoje, viešojoje erdvėje (G o l d, M a n n 1982). Camilla A. Lehr ir bendraautoriai akcentuoja ir kitus aspektus – prastus mokymosi rezultatus, emocines ir elgesio problemas, piktnaudžiavimą psichotropinėmis medžiagomis (L e h r ir kt. 2009). Jaunimo mokyklų koncepcijoje (*JMK* 2006, Nr. 7–263) šie mokiniai apibūdinami kaip turintys psichologinių problemų, nemotyvuoti, susiduriantys su mokymosi sunkumais, nepritapę tradicinėse ugdymo įstaigose, gyvenantys nepalankioje aplinkoje.

Plačiau kalbant apie jaunimo mokyklas kaip vieną iš švietimo sistemos sudedamųjų dalių, galima teigti, kad jos yra „viena iš kertinių institucijų, kurioje vyksta socializacija ir įdiegiamos vertybės, kaip legitimiu būdu reikia siekti visuomenės kultūrinių tikslų“ (J u s t i c k a j a ir kt. 2015, 179). Paminėtina, kad jose ugdomos asmenybės ir užtikrinamas tobulėjimas, suteikiamas ugdymas ir ateities pers-

pektyvų galimybės (Ibid.), vykdoma socializacija ir socialinė korekcija (O m a j i 1992). Jaunimo mokyklų efektyvumą aptaria ir Cheryl M. Lange bei Sandra J. Sletten. Autorių teigimu, išskirtiniai šių mokyklų privalumai yra mažos bendruomenės, mokytojų ir mokinių tarpusavio sąveika, kuriama palanki aplinka, vykdomas aktyvus socializavimas, organizuojamas lankstus mokymo procesas, skatinamas mokinių bendradarbiavimas (L a n g e, S l e t t e n 2002). Atsižvelgdami į jaunimo mokyklos mokinių patiriamas problemas, Goldas ir Mannas akcentuoja šių mokyklų svarbą ir išskiria tris būtinus jų veikimo principus tam, kad būtų pasiektas realus jaunuolių pokytis ir šios mokyklos veiktų kaip prevencinė-reintegracinė priemonė (G o l d, M a n n 1982). Autorių teigimu, pirmiausia šioms mokykloms būtinos lankstesnės mokymo programos ir siekis turėti mažiau formalių procedūrų ir taisyklių nei tradicinėje mokykloje (Ibid.). Antra labai svarbi priemonė yra mokyklos darbuotojai – jie turi būti lankstūs ir tolerantiški, suprantantys bendravimo bei santykių svarbą ir neturintys jokios išankstinės nuostatos mokinių atžvilgiu. Trečia priemonė, akcentuojama autorių (Ibid.), – mažos klasės, labiau individualizuotos veiklos, organizuojamos atsižvelgiant į mokinių silpnybes ir stiprybes ir taip siekiant juos labiau motyvuoti. Įgyvendinti šie trys veikimo principai gali lemti sėkmingą mokinių dalyvavimą mokymosi ir ugdymo procese, prosocialių vertybių perėmimą, komunikacinių įgūdžių ugdymą, sėkmingą integraciją į visuomenę (Ibid.). Josepho E. Walterio teigimu, mokykloje labai svarbi ir motyvacinė sistema, susidedanti iš apdovanojimų ir sankcijų (W a l t e r 2014). Sankcijos lemia, kad, bijodami būti nubausti, mokiniai siekia elgtis pagal mokykloje nustatytas taisykles. Tai padeda perorientuoti jų elgesį nuo delinkventinio į konformistinį. Apdovanojimai už tinkamą elgesį mokykloje mokinius įtraukia į mokymosi procesą ir skatina siekti gerų mokymosi rezultatų (Ibid.).

Įtampos teorijos šalininkai kritikuoja mokyklą kaip apsauginę priemonę, galinčią sumažinti jaunuolių polinkį į delinkventinį elgesį (G o t t f r e d s o n 2000). Jie teigia, jog mokykla yra svarbi socialinio mechanizmo, skatinančio delinkventinį elgesį, dalis. Michelis Foucault tvirtina, kad mokyklos struktūrą yra persmelkusi galia, pasireiškianti mokymosi ir veiklų proceso organizavimu, stebėjimu ir priežiūra (F o u c a u l t 1978). Caros Robinson teigimu, mokykla yra viena iš struktūrų, kuriose formuojama, perkuriama, stiprinama, koreguojama jaunuolių tapatybė. Šioje struktūroje egzistuoja aiškiai nubrėžtos elgesio ribos, taisyklės ir vertybės, slopinančios jaunuolių savarankiškumą, nepriklausomybę ir laisvą savęs kūrimą (R o b i n s o n 2009). Michelis de Certeau papildo, kad struktūrose, kuriose egzistuoja griežtos taisyklės, normos ir kontrolė, ribojami jaunuolių individualių tikslų ir troškimų siekiai (D e C e r t e a u 1984). Audros Mitchell ir Liamo Kelly'io teigimu, socialiniai veikėjai nuolatos siekia perkurti savo elgesį pagal tai, koks jiems atrodo tinkamiausias (M i t c h e l l, K e l l y 2010). Kiekvienas žmogus gali kontroliuoti savo elgesį, vadinasi, gali elgtis taip, kaip labiausiai priimtina (F o u c a u l t 1978). Vis dėlto artimoje jaunuolių aplinkoje ir mokykloje akcentuojamų vertybių ir taisyklių skirtumai neretai lemia vertybių konfliktą. Dėl

šios priežasties būdami struktūrose, kuriose jaučiama galia, kontrolė ir akcentuojami jų vertybių neatitinkantys elgesio standartai, jaunuoliai ima maištauti, kritikuoti, priešintis, siekia ištrūkti (F o u c a u l t 1978; R o b i n s o n 2009; D e C e r t e a u 1984). Taigi vertybių konfliktas pasireiškia pasipriešinimu, ginčais ir yra tiesioginis atsakas į kontrolės ir galios kūrimo strategijas mokyklos struktūroje (M i t c h e l l, K e l l y 2010).

Akcentuotina, kad mokyklų sistema dažnai yra orientuota į mokinių vertinimą ir skirstymą (S h o e m a k e r 2009) – čia mokiniai lyginami vieni su kitais, o už netinkamą elgesį jiems taikomos sankcijos (F o u c a u l t 1982). Nuolatinis mokinių lyginimas, griežtos elgesio normos, pasak Donaldo J. Shoemakerio, skatina nusivylimą, norą nusižengti taisyklėms (S h o e m a k e r 2009). Albertas K. Cohenas papildo, kad mokykloje, kurioje visi mokiniai vertinami pagal vienodus standartus, neatsižvelgiant į jų asmenybę, poreikius bei galimybes šiuos standartus pasiekti, delinkventinis elgesys gali būti laikomas natūralia reakcija į struktūrinius apribojimus (C o h e n a s 1955).

Aptarti struktūriniai mokyklų trūkumai leidžia daryti prielaidą, kad jaunimo mokyklos, kaip prevencinė ir pagalbinė priemonė, pačių jaunuolių dažnai suvokiamos kaip bausmė, o ne pagalba (C o s t e l l o 1949). Tai lemia prieštaringas jų reakcijas, trikdo sėkmingą mokymo ir pagalbos teikimo procesą. Patiriamos nesėkmės šeimoje ir tradicinėje mokykloje irgi sukelia gynybinę reakciją, suteikia stimulą priešintis nustatytai tvarkai, todėl bet kokia ugdymo institucija šių jaunuolių imama suvokti kaip priešiška, neatitinkanti jų tikslų ir vertybių (G o l d, M a n n 1982). Atkreiptinas dėmesys, kad pasipriešinimą esamai mokyklos tvarkai dar labiau sustiprina bendraminčiai – jaunuoliai, susiradę į juos vertybėmis panašius draugus, paprastai dar labiau linksta į delinkventinį elgesį (Ibid.). Taigi mokinio ir mokyklos lūkesčių neatitikimas, skirtingų vertybių ir taisyklių suvokimas kuria įtampą ir nesėkmes, susijusias tiek su mokymosi procesu, tiek su socializacija ir universalių kultūrinių normų perėmimu. To rezultatas – visų elgesio modelių, normų, taisyklių ir vertybių išsižadėjimas bei mokyklos, kaip institucijos, ignoravimas.

Davido Musicko teigimu, itin svarbi alternatyvių, t. y. jaunimo mokyklų ypatybė – mokyklos darbuotojų požiūris į jaunuolius (M u s i c k 1995). Autorius pastebi, jog šiose mokyklose besimokantiems mokiniams darbuotojai dažnai „priklijuoja“ nusikaltėlių etiketes, paženklina juos kaip tingius, nesuinteresuotus, nemotyvuotus, negabius mokslui mokinius (Ibid.). Prasti santykiai su darbuotojais slopina bet kokią mokinių motyvaciją ir stiprina norą sukilti, kuria įtampą ir skatina delinkventinį elgesį – patyčias, smurtą, norą bėgti iš pamokų (A g n e w 1992). Musicko nuomone, šioms mokykloms būdinga intensyvi mokinių priežiūra ir kontrolė, atgrasanti norą įsilieti ir tapti mokyklos dalimi (M u s i c k 1995). Denise Claire Gottfredson akcentuoja, kad tokio pobūdžio kontrolės būdai neveikia tinkamai – gali būti, jog mokyklos teritorijoje jaunuolis vengs pažeisti taisykles ir dažniau stengsis nuslopinti savo įprastą elgesį, tačiau tikėtina, jog dar didesnės

delinkventinio elgesio apraiškos pasireikš už mokyklos ribų, kur nėra kontrolės ir netaikomi prevencijos veiksmai (G o t t f r e d s o n 2000).

Remiantis aptarta literatūra darytina išvada, jog mokyklų vaidmuo gali būti dvejopas. Pirma, akcentuotini tokie šių mokyklų privalumai: socialinių įgūdžių ugdymo, tinkamų vertybių ir tikslų diegimo ir priežiūros funkcijos. Kitaip tariant, mokykla gali apsaugoti nuo delinkventinio elgesio veikdama kaip socialinės kontrolės šaltinis – taikydama sankcijas už netinkamą elgesį ir skatindama elgtis pagal visuotinai priimtas taisykles. Išskirtini ir kiti sėkmingo mokyklos organizavimo principai: teigiami mokinių ir mokytojų santykiai, gebėjimas identifikuoti individualius jaunuolių poreikius, pozityvaus elgesio skatinimas ir motyvavimas, pozityvios aplinkos kūrimas. Antra, pabrėžtini šie mokyklų trūkumai: mokinių lyginimas, iškeliami mokymosi, elgesio standartai, akcentuojamos griežtos taisyklės ir normos, jaučiama galia ir nuolatinė kontrolė. Tuomet, kai susikerta jaunuolio ir mokyklos vertybės, kyla įtampa ir atmetimo reakcija, mokykla imama laikyti priešiška, svetima institucija. Tokiu atveju tikėtina, kad mokykla gali būti dar vienu veiksniu, skatinančiu delinkventinį jaunuolių elgesį.

Traviso Hirschi socialinės kontrolės teorija

Traviso Hirschi socialinės kontrolės teorija akcentuoja keturis elementus, kurie laikomi esminiais, siekiant užtikrinti tinkamą jaunuolių elgesį (H i r s c h i 1974). Pirmas jų – prisirišimas, akcentuojantis ryšių ir socialinių santykių su aplinkiniais svarbą. Būtina pabrėžti, jog esminis kontrolės teorijos aspektas yra prisirišimas prie tėvų. Autoriaus teigimu, prisirišimas lemia atsakomybės jausmą, skatina stengtis dėl reikšmingų asmenų ir jų akcentuojamų elgesio principų, įpareigoja elgtis priimtinu būdu ir orientuoja laiką ir energiją skirti teigiamiems veiksmams ir elgesiui (H i r s c h i 1974). Kitaip tariant, prisirišimas prie tėvų kuria netiesioginę tėvų kontrolę vaikams, kuri yra pagrindinis mechanizmas, galintis užkirsti kelią delinkventiniam jaunuolio elgesiui (R e i o, M a r c u s, S a n d e r s - R e i o 2009). Antras svarbus kontrolės teorijos objektas yra mokykla. Prisirišimas prie mokyklos gali būti apibūdinamas kaip teigiamas mokyklos vertinimas ir pozityvūs santykiai su mokykloje dirbančiais darbuotojais. Svarbu paminėti, kad mokykla, kai veikia tinkamai, paprastai atlieka socializacijos stiprinimo / įtvirtinimo funkcijas (H i r s c h i 1974). Socializacijai šeimoje vykstant netinkamu būdu, už jaunuolio kontrolę, priežiūrą ir tinkamą socializaciją atsakinga tampa mokykla, koreguojanti jaunuolio elgesį, performuojanti įdiegtus tikslus, vertybes, įsipareigojimus ir atsakomybes (C a s s i n o, R o g e r s 2016).

Antras ir trečias socialinės kontrolės elementai yra įsipareigojimas ir įsitraukimas. Šie elementai, pasak Hirschi, paprastai susiję su tikslų turėjimu ir dalyvavimu jaunuoliui priimtinose veiklose (H i r s c h i 1974). Tinkama socializacija užtikrina, kad jaunuolis turėtų tikslą įsitraukti į mokymosi procesą: įgytų žinių ir gautų išsilavinimą, užtikrinantį įsitraukimą į darbo rinką ir stabilų gyvenimą ateityje. Atvirkščiai – bet kokios socializacijos nesėkmės perorientuoja tikslus į impulsyvų poreikių tenkinimą, todėl jaunuolio tikslai nukrypsta nuo visuomenėje tinkamais laikomų tikslų ir įsipareigojimų, normų ir taisyklių (C a s s i n o, R o g e r s

2016). Ketvirtas socialinės kontrolės elementas – tikėjimas – susijęs su tikėjimu visuotinai priimtinomis moralinėmis nuostatomis, vertybių ir teisine sistemomis. Vadinasi, jaunuolis, tikintis šiais elementais, siekia juos įgyvendinti, jais vadovautis ir yra mažiau linkęs pažeisti taisykles (H i r s c h i 1974).

Hirschi teigimu, tinkamai ugdomi šie keturi elementai užtikrina maksimalią delinkventinio elgesio kontrolę ir tinkamą socializacijos procesą: sukuria jaunuolio prisirišimą prie jam svarbių asmenų, įpareigoja siekti visuotinai priimtinų tikslų, įtraukia į tinkamas veiklas, užtikrina prosocialų elgesį ir tikėjimą visuomene bei jai priimtinomis vertybėmis (Ibid.). Atsižvelgiant į literatūroje prieštaringai vertinamą jaunimo mokyklos vaidmenį, neabejotinai kyla poreikis ištirti jaunimo mokyklų įtaką į delinkventinį elgesį linkusiems jaunuoliams.

Tyrimo metodika

Siekiant išanalizuoti jaunimo mokyklų vaidmenį į delinkventinį elgesį linkusiems jaunuoliams, pasirinktas kokybinio tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu. Tyrimui atlikti naudojama netikimybinė tikslinė atranka, siekiant tikslingai pasirinkti interviu dalyvius. Alfredas Schutzas skiria tris žmonių tipus pagal turimą žinojimą: „žmogus gatvėje“, „gerai informuotas pilietis“ ir „ekspertas“ (S c h u t z 1946). Šio tyrimo tikslinė grupė – ekspertai, nes jų žinojimas yra aiškus ir konkretus, paremtas argumentais ir pagrįstais teiginiais. Ekspertas veikia konkrečioje srityje, kuri gali būti apibūdinama kaip esminis jo veikimo ir žinojimo laukas (Ibid.). Remiantis Svetlana Justickaja ir bendraautoriais, kokybinio tyrimo dalyviai gali būti skirstomi į dvi pagrindines kategorijas: 1) ekspertus-praktikus ir 2) ekspertus-formuotojus (J u s t i c k a j a ir kt. 2015). Arnas Zdanevičius papildo, kad „ekspertų žinojimas yra betarpiškai susijęs su praktinėmis žiniomis ir praktine veikla (praxis)“ (Z d a n e v i č i u s 2002, 51). Atsižvelgiant į tyrimo tikslą, šio tyrimo dalyviai yra ekspertai-praktikai, pasižymintys tokiomis charakteristikomis – jie yra jaunimo mokyklos administracijos darbuotojai, mokytojai ar kiti specialistai (socialinis pedagogas, specialusis pedagogas ir kt.). Ekspertų-praktikų imties dydžiui nustatyti taikytas informatyvumo / informacijos prisotinimo principas – tyrimas buvo sustabdytas tuomet, kai tyrimo metu gauta informacija pradėjo kartotis ir tapo nebeinformatyvi.

Interviu buvo vykdomi atlikus mokslinės literatūros analizę, kuria remiantis buvo iš anksto ruošiamos interviu gairės, susijusios su mokyklos darbuotojų ir jaunuolių santykiais, kylančiais iššūkiais, jaunuolių elgesiu, mokymo proceso organizavimu ir kt. Ekspertų-praktikų interviu buvo apdorojami *Maxqda* programa, atliekant kokybinę turinio (angl. *content*) analizę. Tyrimo rezultatai buvo koduojami ašinio kodavimo principu, tyrimo duomenis suskirstant į kategorijas. Šios kategorijos pagal sritis išskirtos į pirmo ir antro lygmens subkategorijas. Interviu buvo užkoduoti pagal eiliškumą (E1–E15). Ekspertų kalba, siekiant išlaikyti atsakymų autentiškumą, straipsnyje nebuvo taisyta, citatų tikslumui užtikrinti laužtiniuose skliaustuose pateikiamos autorės pastabos.

Tyrimo dalyviai ir tyrimo eiga

Tyrimas atliktas 2019 m. balandžio mėnesį keturiose – Marijampolės, Šiaulių Normundo Valterio, Tytuvėnų, Vilniaus Jono Ivaškevičiaus – jaunimo mokyklose[1] (viena mokykla tyrime dalyvauti atsisakė). Tyrimo atlikimas skirtingose vietovėse esančiose jaunimo mokyklose leido visapusiškai atskleisti jaunimo mokyklų vaidmenį.

Tyrimo metu iš viso buvo atlikta 15 pusiau struktūruotų interviu su mokyklos administracijos darbuotojais, mokytojais ir kitais specialistais. Daroma prielaida, jog atliktų interviu skaičius yra optimalus – jis užtikrina išsamius tyrimo rezultatus ir leidžia išvengti pasikartojančios informacijos pertekliaus. Paminėtina, jog 9-ių ekspertų-praktikų darbo patirtis jaunimo mokykloje – daugiau nei 10 metų (didžioji ekspertų dalis jaunimo mokykloje dirba nuo jos įsteigimo). Likusių 6-ių ekspertų-praktikų darbo patirtis jaunimo mokykloje yra 2–6 metai. Atsižvelgiant į ribotą tam tikrų pareigų darbuotojų jaunimo mokyklose skaičių ir siekiant užtikrinti tyrimo dalyvių konfidencialumą, ekspertai skirstomi į tris pagrindines grupes: 1) administracijos darbuotojai – 3, 2) mokytojai ir (ar) auklėtojai – 8, 3) kiti specialistai – 4.

Jaunimo mokyklų vaidmens analizė remiantis Traviso Hirschi socialinės kontrolės teorija

Prisirišimas

Netinkama socializacija šeimoje lemia jaunuolių delinkventinį elgesį: taisyklių laužymą, nepaklusimą normoms, prosocialių vertybių išsižadėjimą. Dėl šios priežasties pirmas tikslas, kurį kelia jaunimo mokykla, yra prisirišimo skatinimas, galintis užtikrinti tinkamą jaunuolių elgesį, įsitraukimą į pozityvias veiklas, tikslų perorientavimą ir vertybių sistemos koregavimą.

Prisirišimą skatinantis veiksnys → santykiai tarp mokinių ir mokyklos darbuotojų

Teigiami santykiai tarp mokinių ir mokyklos darbuotojų neabejotinai kuria prisirišimą, lemiantį tai, kad jaunuoliai save ir savo tikslus dažniau sieja su mokykla ir jos veiklomis (H i r s c h i 1974). Svarbu akcentuoti, kad jaunuolių prisirišimas prie mokyklos dirbančiųjų kuria teigiamą mokyklos, kaip institucijos, įvaizdį ir užtikrina optimalų mokinių įsitraukimą ir sėkmingą mokyklos baigimą (D a v i s, D u p p e r 2004).

Tyrimo rezultatai leidžia identifikuoti mokyklos darbuotojų taikomas priemones, kuriančias ir stiprinančias prisirišimą. Pažymėtina, kad jaunuolių ir mokyklos darbuotojų santykių užmezgimas yra ilgas ir sunkus procesas, kuriame vertina-

[1] Nuo tyrimo atlikimo įvyko struktūrinių pokyčių: Marijampolės jaunimo mokykla buvo reorganizuota, sujungta su suaugusiųjų mokykla – dabar tai Marijampolės suaugusiųjų ir jaunimo mokymo centras; Tytuvėnų jaunimo mokykla buvo likviduota.

ma netgi pati mažiausia sėkmė: „<...> va, tau pasako „labas rytas, <...>“, kur tau seniau net nesakė arba net nežinojo, kas tu tokia esi. Aš jau tai skaitau, jau kažkoks ryšys yra“ (E7). Akcentuotina, kad prisirišimui tarp mokinių ir mokyklos darbuotojų didinti skiriamas nuolatinis dėmesys ir dedamos ypatingos pastangos: „<...> tu turi žinot jo pomėgius, tu turi pasišnekėt, ką jie mėgsta, rast bendrą kalbą, suprast <...>“ (E9), „<...> kažkaip tai rasti tą tokį priėjimą, kažkuo sudominti, tiesiog pirmiausia tai reikia atstatyti tą gerą būseną, gerą savijautą, pasitikėjimą savo jėgomis, kad aš esu pilnavertis mokyklos bendruomenės narys“ (E2). Sėkmingi elgesio pokyčiai ir nauji įsipareigojimai, didėjantis jaunuolių atsakomybės suvokimas tiesiogiai susiję su tvirtų ryšių, pagrįstų pagarba, užmezgimu. Tokie ryšiai jaunuolius tarsi įpareigoja elgtis tinkamai ir jų elgesį pakeičia į gera: „susidraugauji, <...> palaipsniui, palaipsniui, pagarbą pirmiausia turi sau išsiugdyti, nebus pagarbos – viskas, gali neit ir į tavo pamokas, ir triukšmaut“ (E9), „jei domiesi, iki jų nusileidi truputėlį, tai jie tave ir myli, ir gerbia, ir pasipasakoja“ (E6). Tyrimo rezultatai atskleidžia, jog labai svarbus prisirišimą skatinantis veiksnys – išankstinių nuostatų nebuvimas: „<...> jeigu tu parodysi, kad tu <...> žymiai aukštesnis negu jis, jis taip su tavim ir kalbės [supyks, įžeidinės], bet jeigu tu pradėsi su juo gražiai, tu tą ryšį tikrai atrasi <...>“ (E7).

Akivaizdu, kad mokyklos darbuotojai neretai suteikia jaunuoliams galimybę išsipasakoti, pasikalbėti, pasijausti mylimiems, kitaip tariant, pedagogai ir kiti darbuotojai atstoja tėvišką meilę ir rūpestį, kurių dažnai trūksta namuose: „<...> ir apsikabini, ir patys ateina, glaudžiasi, nes jiems to glostymo gal kitą kartą reikia daugiau nei bet kuriam kitam <...>“ (E8), „<...> jų gimtadieniai būna, paklauskit, visos auklėtojos dovanoja kažką <...> kad būtų jis tą dieną pastebėtas, paminėtas“ (E5). Mokyklos darbuotojai jaunuoliams stengiasi atstoti šeimą, kuri nepajėgi užtikrinti nei fizinių, nei emocinių jaunuolio poreikių. Kitaip tariant, mokyklos darbuotojai jaunuoliams tampa tarsi šeimos nariai, kartu mini šventes, išgyvena sunkumus, dalyvauja renginiuose: „prizai Kalėdoms, prizai Velykoms, baigiasi trimestras, vėl kažkokį sugalvoji, kokį reikalą ten ar ta pati pica“ (E8), „Aš einu ir į varžybas, nors visai ne mano vaikai. Mūsų mokyklos – tai yra mūsų visų vaikai <...>“ (E6).

Siekiant sukurti tinkamus santykius, labai svarbu leisti mokiniams suprasti, kad jie yra svarbūs ir kažkam nuoširdžiai rūpi. Tai pasireiškia domėjimusi ir visapusiška pagalba tiek mokykloje, tiek už mokyklos ribų: „<...> vaikas neatvyko į mokyklą pirmadienį, mes nepaliekam, nelaukiam, <...> mes jau patys skambinam, ieškom <...>“ (E11), „nu ir vėl bandai jam skambint, ieškot, daryt, nu, kaip tą vaiką išgelbėt iš tos situacijos“ (E7), „<...> paskambina dešimtą, vienuoliktą mama ar sekmadienį paskambina mamos, sako: „mano vaikas negrįžęs“, keliesi, leki <...>, ieškai tų vaikų“ (E6).

Prisirišimą užtikrinti padeda jaunimo mokyklų specifiškumas, pasireiškiantis nuolatiniu individualaus santykio kūrimu, orientacija į kiekvieno mokinio specifinius poreikius ir individualias problemas. Šie specifiniai jaunimo mokyklų bruožai

gali būti laikomi ypač svarbiais, kadangi suteikia galimybę užmegzti individualų kontaktą arba paskatina prisirišimą kaip pirminį žingsnį socializacijos link: „anose mokyklose mokytojai nemoka su jais dirbti. Nes jiems reikia rezultatų, o čia reikia į vaiką žiūrėti“ (E6), „<...> čia mokytojas turi būti tikrai draugas vaikams, tikrai“ (E3), „<...> čia tu matai kiekvieną vaiką, čia su jo bėdom, su jo džiaugsmais <...>“ (E9), „prie kiekvieno gali prisiliest, prie kiekvieno gali prieit, tu kiekvieną gali pačiupinėt, matyt, girdėt“ (E8).

Jaunimo mokykla yra svarbi prisirišimo santykio kūrėja. Abiturientai nenoriai palieka mokyklą, nes ją laiko vieta, kurioje patenkinami jų pagrindiniai socializacijos ir rūpesčio poreikiai: „<...> dabar, vat, dešimtokai yra, jau jie pradeda liūdėt, kad jau jiems reikės išeiti“ (E4). Užmegztus tinkamus ryšius įrodo ir jaunuolių elgesys baigus mokyklą: „ir ateina tie mūsų vaikai po metų, po dviejų pabaigę su saldainių dėžėm, su gėlėm, visi žino mūsų valytojos vardą“ (E6).

Galima teigti, kad mokyklos darbuotojai neretai sugeba patenkinti didžiausius jaunuolių poreikius – dedama daug pastangų, siekiant suteikti tinkamą pagalbą, socializuoti, padėti pamiršti nesėkmes, patirtas šeimoje ir tradicinėje bendrojo ugdymo įstaigoje. Taip užtikrinamas jaunuolių prisirišimas prie mokyklos ir joje dirbančių specialistų, kuris gali būti laikomas vienu svarbiausių žingsnių jaunuolio socializacijos procese, nes prisirišimas – tai socialinių ryšių atkūrimas ir pasitikėjimu grįstų santykių vystymas. Svarbu suteikti jaunuoliui šviesių, pozityvių emocijų, formuoti teigiamą mokinių požiūrį į mokyklą ir mokytoją kaip autoritetą, skatinti mokinius atsižvelgti į mokytojo keliamus lūkesčius, apimančius ir netiesioginę kontrolę, orientuojančią elgtis visuotinai priimtinu būdu.

Prisirišimą ribojantys veiksniai → švietimo sistemos trūkumai, mokyklos darbuotojų nuostatos ir draugai

Svarbu pasakyti, kad jaunuolių prisirišimą prie mokyklos, kaip savos institucijos, ir mokyklos darbuotojų riboja įvairūs veiksniai. Visų pirma – švietimo sistemos trūkumai. Jaunimo mokyklos, besiorientuojančios į individualų kontaktą ir asmeninę pagalbą kiekvienam mokiniui, privalo klasės darbą organizuoti taip, kad užtikrintų individualizuotų užsiėmimų galimybę.

Prisirišimo kūrimą sunkina pernelyg didelės klasės, kurios riboja individualaus kontakto su mokiniais galimybes, trukdo vystyti konstruktyvų dialogą ir neleidžia įsigilinti į specialius kiekvieno mokinio poreikius: „<...> dvidešimt – jau mokytojui vienam pačiam yra labai sunku, <...> gaunasi chaosas“ (E7), „mūsų klasės <...> turėtų būti nedidelės, bet iš tikrųjų jos daug didesnės yra“ (E14). Svarbu paminėti, kad puoselėti ryšį tarp mokinių ir mokyklos darbuotojų trukdo per didelis darbo krūvis, nesusijęs su tiesioginėmis mokinių ugdymo ir socializacijos funkcijomis: nesibaigiantis dokumentų pildymas, ataskaitų rengimas: „<...> kad mes tokia specifinė mokykla, mes tiek turim dokumentų, popierių pildyti. <...> Arba tu turi atvažiuoti anksčiau pusvalandžiu į darbą, arba tu turi pasilikti po darbo su jais kalbėti“ (E5). Kitas svarbus veiksnys – specialistų, ypač psichologų, trūku-

mas. Tai neabejotinai riboja prisirišimo santykio kūrimą, kadangi reikiama pagalba jaunuoliams ne visuomet suteikiama, nesuteikiama ir todėl, kad laiko kiekvienam nebeužtenka: „jeigu aš sudaryčiau grafiką individualių konsultacijų, tai, pradėjus rugsėjo mėnesį, antrą konsultaciją gautų tik pavasarį“ (E13), „pagalba nepilnai suteikiama – mes neturim psichologo“ (E14), „<...> kiek mums siūlė psichologų, kiek iš švietimo skyriaus specialistai kalbėjo, viskas yra dėl popieriaus <...>“ (E5), „psichologas negali priimti daug, nes jam skirta tik valanda, darbo daug <...>“ (E1). Šie aptarti švietimo sistemos trūkumai lemia, jog santykio su kiekvienu mokiniu užmezgimo galimybės yra ribotos, o tai reiškia, jog pačios švietimo sistemos netobulumas riboja keliamų tikslų – padėti šiems jaunuoliams turėti tikslą, ugdyti prosocialias vertybes ir įsipareigoti elgtis pagal visuomenėje priimtas taisykles – įgyvendinimą.

Dar vienas prisirišimą ribojantis veiksnys – mokyklos darbuotojų neigiama nuostata jaunuolių atžvilgiu. Jis pasireiškia kaip netikėjimas mokinių resocializacijos galimybėmis, siekis išvengti sudėtingo darbo, griežtas darbo laiko atskyrimas ir abejingumas jaunuolių patiriamoms problemoms ir nesėkmėms už mokyklos ribų: „sako, „kodėl aš turiu dirbti su jais, jeigu aš galiu dirbti normalioj mokykloj? Kodėl aš turiu nervus gadinti? <...>“ (E10), „<...> ateina tas naujas mokytojas <...> pasako „aš šitiek laiko negaišiu“ (E12), „ir dabartiniai, kurie dirba, tai baigėsi pamokos, ir uždaro duris“ (E6). Mokiniai taip pat neretai susilaukia tokių apibūdinimų kaip „banditas“ (E6), „degradas“ (E1), „perliukas“ (E13), „panos aikštingos, princesės, su jomis reikia baltom pirštinėm“ (E8).

Įvertinus tai, kad jaunimo mokykla yra vienintelė likusi ugdymo institucija, galinti tinkamai paveikti jaunuolio elgesį, aptarti prisirišimą ribojantys veiksniai gali užkirsti kelią sėkmingiems darbuotojų ir mokinių santykiams. Kitaip tariant, šie trukdžiai gali būti esminiai ir, atsižvelgus į anksčiau aptartas jaunuolių patiriamas problemas ir kompleksines nesėkmes, galimai lemia mokinių ir mokyklos darbuotojo atitolimą. Tai kuria ir mokyklos darbuotojo, kaip dar vieno priešiškai nusiteikusio suaugusiojo, įvaizdį. Pabrėžtina, jog silpnas ryšys su mokykla ir mokyklos darbuotojais ne tik riboja prisirišimo galimybes, bet ir nulemia mažesnes įsitraukimo galimybes, skatina priešintis ir atsisakyti mokyklos kaip institucijos, neatitinkančios mokinių tikslų, normų, vertybių (R e i o, M a r c u s, S a n d e r s-R e i o 2009).

Dėl neužtikrinamos tinkamos socializacijos ir socialinės kontrolės formuojasi grupuotės, kurių nariai įsipareigoja laikytis grupės vertybių, tikslų ir elgesio modelių, dažniausiai prieštaraujančių visuomenėje priimtoms normoms (B o r d u a 1961). Kitaip tariant, jaunuoliai, pažeidinėjantys taisykles, užmezga daug tvirtesnius santykius su aplinkiniais, atitinkančiais jų vertybių sistemą, padėtį, patiriamas problemas. Taigi dar vienas reikšmingas rizikos veiksnys, trukdantis sukurti mokyklos ir jaunuolių prisirišimo santykį, yra draugai: „<...> jie sutaria puikiai, <...> kadangi, kaip sakau, jie tokie kaip ir užribio, paribio žmonės. <...> jie čia visi vienodi, čia jie tarpusavy – nėra nei aukštesnio, nei žemesnio, nei pro-

tingesnio, nei gudresnio. Nėra to tokio socialinio sluoksnio skirtumų“ (E2). Tai lemia, jog jaunuoliai su bendraminčiais sudaro specifines grupuotes su savitais tikslais, elgesio modeliais, vertybėmis. Jaunuolių draugų rate egzistuojančios vertybės dažnai nėra suderinamos su mokyklos veikimu ir jos tikslais, taisyklėmis, normomis. Kai įvyksta mokykloje skiepijamų ir grupuotės adoruojamų vertybių susidūrimas – neišvengiamai kyla konfliktas. Jaunuoliai prieštarauja teisinei ir mokyklos sistemoms, visiems, siekiantiems juos nubausti, kontroliuoti ar skatinantiems elgtis jų vertybių sistemos neatitinkančiu būdu. Šis jaunuolių elgesys gali būti apibūdinamas kaip atstūmimo reakcija kuriant prisirišimo santykius: „jiems visi priešai <...>. Jie nepasitiki nei šeimoj, <...> nei aplinkiniais, jiems yra visi priešai iš esmės“ (E10), „tiesiog vaikas ant gyvenimo piktas, kad jis ne toks, kokio norėtųsi <...>“ (E15), „vaikų nesupratimas, nenorėjimas priimti, jie įsivaizduoja, kad viską žino, jie galvoja „tu man neaiškink, aš žinau viską“ (E7). Akcentuotina, kad grupuotės nariai yra linkę įsipareigoti vieni kitiems, o bet koks nukrypimas nuo grupuotės elgesio modelio ar tikslų yra laikomas išdavyste (B o r d u a 1961): „aš, pavyzdžiui, tokiais rūbais apsirengęs, kodėl tu ne tokiais rūbais apsirengęs? Pažiūrėk, kaip tu atrodai? Tu nesikeiki? Kaip tu nesikeiki?“ (E7).

Netinkamoje socialinėje aplinkoje įtvirtintus jaunuolių įsitikinimus yra itin sunku pakeisti ir perorientuoti, kadangi jie nuolatos laikosi išvien: „jau tie, kurie turi tų problemų, jie daugiau būriuojasi kartu <...>“ (E11), „<...> jie ten mieste turi reikalų, bendruomenę turi tam tikrą“ (E8), „jau jų čia kompanija būna, <...> labai retai būna, kad atėjęs nieko jis čia nepažįsta, jau jie visi draugai“ (E6). Galima teigti, jog už mokyklos ribų susiformavusi jaunuolių draugystė sunkina mokyklos, kaip pagrindinės socializacijos institucijos, vaidmenį, todėl būtinas individualus kontaktas, įgalinantis „atitraukti“ jaunuolių mintis nuo jų įprastos aplinkos ir subkultūros taisyklių, įpareigojantis siekti prosocialių tikslų ir skatinantis konformistinį elgesį: „su jais po vieną jeigu bendrauji, viskas tvarkoj. Labai stiprus yra bandos jausmas <...>“ (E3).

Apibendrinant prisirišimą ribojančius veiksnius galima teigti, jog, kuriant prisirišimu paremtus santykius, lemiamas vaidmuo tenka mokyklos darbuotojams – kaip specialistams, turintiems įveikti struktūrines švietimo sistemos problemas ir, kiek įmanoma, apribojantiems išankstines nuostatas jaunuolių atžvilgiu. Paminėtina, kad pagrindinis iššūkis mokyklos darbuotojams kyla tuomet, kai ieškoma priemonių, galinčių perorientuoti jaunuolių tikslus, įsipareigojimus ir bent šiek tiek pakeisti vertybinius įsitikinimus. Tai iš esmės lemia, jog mokyklos darbuotojai, siekdami užtikrinti mokinių prisirišimą prie mokyklos, susiduria ne tik su individualiomis, bet ir su kolektyvinėmis mokinių grupuočių vertybių sistemomis, dažnai lemiančiomis jų aktyvų pasipriešinimą.

Įsipareigojimas

Antras jaunimo mokyklos tikslas – įsipareigojimo skatinimas, apimantis jaunuolių orientavimą į tinkamą tikslą. Jaunimo mokyklą lankančių jaunuolių tikslai

dažnai yra orientuoti patenkinti savo trumpalaikius ir neapgalvotus norus, įgyvendinti grupės tikslus. Jaunimo mokyklos vaidmuo sutelkiamas į kompleksinį įsipareigojimo skatinimą: visuotinai priimtiną elgesį, taisykles, vertybes. Mokykla diegia bendrų tikslų rinkinį ir siekia, kad jam pritartų mokiniai. Mokykla kuria ir prisirišimo simbolius, siūlo idėjas ir teikia kontrolės bei palaikymo funkcijas tam, kad mokiniai būtų orientuojami siekti socialiai priimtinų tikslų (T h o r l i n d s s o n, B e r n b u r g 2004). Hirschi teigimu, pagrindinis jaunuoliams keliamas tikslas – įsitraukti į mokymosi procesą, siekti įgyti žinių ir baigti mokyklą (H i r s c h i 1974). Tyrimo rezultatai atskleidė, kad jaunuolių įsipareigojimą galima skirstyti į dvi pagrindines priemones – motyvavimą ir kontrolę.

Įsipareigojimą skatinančios priemonės → motyvavimas ir kontrolė

Jaunuoliai, palaikydami ribotus ryšius su šeimos nariais ir neskatinami už elgesio pokyčius ar bet kokius pasiekimus, susiduria su vertybių, kurias diegia mokykla, konfliktu, be to, jie nėra motyvuoti siekti gerų mokymosi rezultatų ir įgyti išsilavinimą. Vienas iš svarbiausių mokyklos vaidmenų – rasti būdų, kaip paskatinti mokinius atskleisti savo potencialą, patikėti savo gebėjimais, įgauti motyvacijos įsitraukti į mokymosi procesą. Būtent skatinimas, susijęs su apdovanojimais ar suteikimu to, ko mokiniui labiausiai trūksta, užima svarbią vietą siekiant priartinti mokinį prie mokyklos, didinti jo įsitraukimą į mokyklos veiklas (W a l t e r 2014): „<...> mokytojų palaikymas, ta motyvacija, tas toks skatinimas, kad aš galiu“ (E4), „<...> tu įrodinėji kiekvieną dieną, kad jie yra tokie pat ir kad jie gali <...>“ (E10).

Motyvacinė sistema, nuolatinis skatinimas ir pagyrimai ne tik didina įsipareigojimą ir motyvaciją įsitraukti į mokyklos veiklas, bet ir leidžia vertinti mokyklą kaip artimą instituciją, padedančią pasiekti tinkamų tikslų (W a l t e r 2014). Dėl šios priežasties jaunimo mokykla siekia jaunuolius peržiūrėti savo tikslus ir didinti įsipareigojimą mokyklai, skatindama juos net už minimalią pastangų išraišką: „<...> visų pirmiausia juos sugrąžinti, kad nors minimaliai, nors po truputį pradėtų lankyti“ (E2), „<...> stengiamės skatinti už net mažus dalykus ir matyti tik tuos gerus pradžioj dalykus“ (E12), „<...> pradžioj duodi vaikui, ką jisai gali padaryti, jisai pajunta tą sėkmę, paskui galima po truputį jau sudėtingiau“ (E15). Svarbu akcentuoti, kad, siekiant atkurti jaunuolių motyvaciją ir juos įtraukti į ugdymo procesą, taikomos įvairios motyvavimo sistemos: „<...> nepraleidai tu nei vienos pamokos, nepatekai į elgesio korekcijos grupę, tai, vadinasi, buvai pasiruošęs pamokai, nesinaudojai telefonu, elgeisi be priekaištų, tu gali pasiimti laisvą pamoką“ (E8), „<...> mėnesį nepraleidęs nei vienos pamokos, gauni starą [mokinių renkamos žvaigždutės už gerą elgesį ir pan.], jeigu ten nepakliuvai į tą elgesio grupę – starą, už kažkokias konferencijas, renginį, varžybose sudalyvavai – mokytojai duoda starą. Tuos stariukus, ženkliukas jie gali išsikonvertuot, penkis surinkęs į dešimtuką“ (E6).

Atsižvelgiant į tai, jog įsipareigojimas balansuoja tarp konformistinės veiklos ir delinkventinio elgesio (H i r s c h i 1974), jaunimo mokyklos mokiniai orientuo-

jami siekti tikslų neretai pasitelkiant įvairias kontrolės priemones. Taip siekiama išvengti dar didesnių problemų. Svarbi kontrolės priemonė – mokykloje akcentuojamos griežtos elgesio taisyklės: „<...> yra drausminimo, skatinimo tvarka <...> už kokius nusižengimus, ką jie gali gauti“ (E2), nustatomos sankcijos, kurių sulaukiama pažeidus nustatytas taisykles: „nustatau ribas, kad elgsiesi dar kartą taip, kreipsimės kažkur, svarstysim tave dėl to, kviesimės mamą“ (E7).

Hirschi akcentuoja, jog jaunuolis, pasirinkdamas tikslą, kurio sieks, racionaliai pasveria to tikslo naudą ir tai, ką reikės paaukoti jo siekiant (H i r s c h i 1974). Dėl šios priežasties įsitraukimo kūrimo procese svarbu, jog jaunuoliai suvoktų tinkamo elgesio naudą ir privalumą. Gebėjimas rasti jaunuoliui tinkamą ir jo lūkesčius pateisinančią veiklą gali būti apibūdinamas kaip svarbus žingsnis, keičiant elgesį, koreguojant netinkamus tikslus, orientuotus į taisykles linkusį pažeisti elgesį: „tu turi gerai elgtis, pamokose atsėdėti, su mokytojais nekonfliktuoti, nes kitaip žino, kad jie neis. <...> jiems būna didžiausia nuobauda nėjimas į krepšinį“ (E4). Kaip kontrolės užtikrinimo priemonė mokyklose nuolat vyksta susitikimai ir pokalbiai su mokiniu ir mokyklos darbuotojais apie auklėtinio elgesį ir galimus jo koregavimo būdus. Susitikimų metu siekiama išsiaiškinti, kokie yra mokinio poreikiai, kokios galimybės rasti bendrą sprendimą: „pokalbis ir auklėtojos, ir socialinės, pirminės prevencijos grupė, kur irgi svarstom, <...> kas yra? Kodėl šitaip elgiesi? Kas tau trukdo elgtis kitaip? (E8), „auklėtojai įsikiša, administracija, gerovės komisijos posėdžiai būna, <...> va, sueinam kartu visi ir šnekamės“ (E9), „ateina vaikas, ateina jo tėvai ar atstovai, auklėtojas klasės ir tiesiog bandoma suprasti, kodėl vyksta tai, kas vyksta, vaikas gauna pasisakyti, jis išklausomas, išklausomi tėvai, priimami kažkokie bendri sprendimai, kaip mes galim tą situaciją keisti“ (E15).

Mokyklose yra numatytos ir griežtesnės kontrolės priemonės, taikomos, kai jaunuoliai nusižengia nustatytoms taisyklėms: „jeigu tu pamokoj nedirbi, visa kita, tai yra elgesio korekcijos grupė, <...> ten mokytojai būna pasiruošę tekstus ir jiems bausmė – 45 minutes rašyti“ (E7), „mokytojų kambary yra tokia <...> magnetinė lenta, ir ten, vat, pavyzdžiui, būna parašyta – to ir to niekur nebesivedat, žvaigždžių liga. Viskas, ignoras, kol jis pats neateis, nepradės prašyti <...>“ (E5). Į kontrolės užtikrinimą įtraukiamos ir kitos institucijos: „svarsto ten juos kas penktadienį, ten gerovės ta komisija“ (E3). Talkina ir vaikų globėjai: „<...> močiutė ateis į pamokas, nes jaunuoliai bėga, pati pasisiūlė, eis į pamokas, sėdės, kad jiems būtų gėda. Nes kitų drausminimo priemonių nėra“ (E5).

Mokykloje taikomos motyvavimo ir kontrolės priemonės susijusios su teigiamais mokyklos lankymo rezultatais, geresniais mokinių akademiniais pasiekimais (R u t t e r et al. 1979), įvairiais integracijos į mokyklą rodikliais (T h o r l i n d s s o n, B e r n b u r g 2004). Šios priemonės gali sukoncentruoti mokinių dėmesį į mokymosi procesą ir pasiekti sėkmingų įsitraukimo į mokymosi procesą rezultatų – taip palaipsniui jaunuoliams perduodami socialiai priimtini tikslai: „vienam išvedi neigiamą vieną pusmetį, kitą pusmetį, žiūrėk, jau ten nebe neigiamas, ten jau penki ar šeši <...>“ (E10), „<...> prašymas ateiti į pamokas „nu, bent išsėdėk

kelias pamokas“, didinamas iki to, kol jie pradeda lankyti mokyklą“ (E4), „<...> pradeda po tris, keturias pamokas, va, kol išbūna jas visas“ (E2), „yra tokių, kurie turi užsibrėžę tikslą išeiti į gimnaziją, tai būna, kad išeina <...>“ (E8).

Taigi įsipareigojimo didinimas jaunimo mokykloje yra skatinamas dviem pagrindiniais būdais – motyvavimu ir kontrole. Motyvavimo priemonės taikomos, kad didintų mokinių savivertę, siekiant įrodyti, jog mokiniai geba mokytis ir pasiekti gerų rezultatų. Kontrolės priemonės naudojamos tada, kai susiduriama su įsipareigojimo iššūkiais ir nuolatiniais taisyklių pažeidimais. Svarbu paminėti, kad aptartos įsipareigojimą didinančios priemonės išties gali būti veiksmingos, kadangi formuoja aktualius ir suprantamus tikslus – lankyti mokyklą, siekti geresnių rezultatų ir, svarbiausia, – baigti mokyklą.

Įsitraukimas

Trečias mokyklos tikslas – įsitraukimo didinimas. Jis susijęs su mokinių įtraukimu į mokymosi procesą, į formalias ir į neformalias veiklas. Hirschi teigimu, įsitraukimas į visuotinai priimtinas, šiuo atveju – mokyklos, veiklas lemia tai, jog jaunuolis, sudomintas ir užimtas tam tikra veikla mokykloje, nebeturės laiko ir energijos elgtis delinkventiškai tiek mokykloje, tiek už jos ribų (H i r s c h i 1974).

Įsitraukimą skatinančios priemonės → veiklų pasiūla, mokymo proceso organizavimas, mokytojo savybės

Įsitraukimas į mokyklos gyvenimą gali būti siejamas su trimis svarbiais aspektais – tinkamu mokyklos darbuotojų pareigų atlikimu, lanksčiu mokymosi proceso organizavimu ir veiklų pasiūla. Jaunuolio įtraukimas į mokyklos veiklas yra svarbus, kadangi padeda išvengti delinkventinio elgesio apraiškų, orientuoja mokinį į tinkamas veiklas: „<...> jeigu jis mokykloj, <...> tai jis tuo metu nedaro kažkokio nusižengimo“ (E14).

Tam, kad jaunuoliai įsitrauktų į mokymosi procesą ir nesielgtų nederamai, būtinas tinkamas visų mokyklos darbuotojų darbas ir kokybiškas, jaunuolių poreikius atitinkantis mokymo procesas. Mokyklos darbuotojai turi pasižymėti reikiamomis savybėmis: „<...> čia reikia labai daug kantrybės“ (E10), „<...> psichologinius dalykus labai gerai reikia išmanyti“ (E9), „<...> tą užsispyrimą gal netgi turėt, kad tu darysi, kad tu tais mažais žingsneliais, ne visados pavyks <...>“ (E7), „ir čia tiesiog mokytojas turi būt išradėjas“ (E3). Vis dėlto dažna naujų specialistų kaita jaunimo mokyklose įrodo, kad reikiamas šiam darbui savybes turi retas mokyklos darbuotojas: „<...> ateina darbintis metodininkai ir jie padirba po mėnesį. Ne vienas yra išėjęs, nes sakė, aš negaliu taip dirbti“ (E6).

Svarbu akcentuoti, kad nuo mokytojų turimų savybių priklauso mokymosi proceso organizavimas: jis turi būti toks, kad kiekvienas jaunuolis būtų tinkamai įtrauktas į šį procesą. Kitaip tariant, reikia, kad jis ne tik ateitų į mokyklą, bet ir dalyvautų ugdymo procese. Būtina organizuoti lankstų mokymosi procesą, ati-

tinkantį jaunuolių poreikius: „šitiem vaikam, nu, negali ištisai vien su vadovėliu dirbt <...>“ (E6), „pamokos, jos negali būti vienodos visąlaik <...> [reikia] stengtis parodyt, kad mokslas, nu, nėra akademiškas <...> apskritai priartinimas bet kokio dalyko prie kasdienės veiklos, prie to, ką jie mato, ką jie supranta“ (E10), „<...> nu, per žaidimus reikia, jiem veiklos, <...> judėjimo tokio <...>“ (E9).

Svarbu pabrėžti, kad, siekiant įtraukti jaunuolius į mokymosi procesą, reikia pateikti mokymo medžiagą, tiesiogiai susietą su jų interesais (W a l t e r 2014). Tai įrodo jaunimo mokyklos pedagogų darbo specifiškumą, kuris negali būti siejamas tik su žinių perdavimu. Šioje mokykloje pateikiamos užduotys ir veiklos turi būti pritaikytos pagal jaunuolių žinias, išmanymą, juos dominančias sritis: „<...> agregatinės būsenos, šokoladinių saldainių gamyba fizikos pamokoj, tai ir lydimasis, tai yra toliau kietėjimas <...>“ (E10), „nu, vat, kad jiems būtų pikantiškos detalės <...> turėjo potraukį alkoholiui, turėjo daug moterų <...> jeigu, va, apie Žemaitę, vyras buvo lošėjas“ (E5), „geriausiai, kai mokomės promilę, <...> tabakas, <...> tai ten mes skaičiuojam, kiek ten žmogus prarūko“ (E3). Mokinius į mokyklos veiklas įtraukti, motyvuoti tobulėti, rasti mėgstamą veiklą ir tapti mokyklos dalimi gali padėti mokykloje siūlomų veiklų įvairovė (išvykos, praktinės mokymosi patirtys, neformalios veiklos). Tam yra svarbi popamokinė veikla mokykloje ir už jos ribų: „<...> aš atsivežiau dukrą ir jinai jiems rodė, kaip daryti apyrankes odines, tai man ten į klasę netilpo“ (E10), „<...> aš turiu dar čia lyderystės tą būrelį vieną dieną, lyderystės ABC, pagal neformaliojo ugdymo programą <...>“ (E9). Mokyklos darbuotojai, atsižvelgdami į mokinių charakteristikas, jų bendravimo būdą, elgesį bei emocijas ir siekdami jaunuolius įtraukti į mokykloje organizuojamas veiklas, iškelia aktyvių užsiėmimų būtinumą: „jiems reikia tokių judresnių dalykų, kuriuose gali išsikrauti, išsilieti, tada mažiau laiko ir energijos lieka, vat, tam visam popamokiniam-gatviniam gyvenimui“ (E2), „<...> va, ten mūsų treniruoklių salėj jie ateina, netgi per atostogas jie ten bus“ (E6), „jie dabar turi tą krepšinį <...> į varžybas eina, ir jie čia po tų pamokų lieka vien tik dėl to krepšinio“ (E4). Svarbios ir už mokyklos ribų organizuojamos veiklos, padedančios plėsti akiratį: „į miškus važiuota. <...>. Ir viena grupė vyko į botanikos sodą“ (E8), „<...> bandai vasaros stovyklas padaryti, <...> buvo batuto parkas, žirgynas, pabėgimo kambarys, paprastas žygis, tos karstyklės po medžius“ (E7).

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad įsitraukimą padidina įvairios pasitelktos priemonės, apimančios mokymosi proceso ir neformalių veiklų organizavimą. Mokinių įtraukimas yra kompleksinis procesas, reikalaujantis tinkamo mokytojų pasirengimo, lankstumo, sugebėjimų mokymosi procesą paversti patrauklia veikla. Galima teigti, kad mokinių poreikius atitinkantis ir prie jų situacijos pritaikytas ugdymo procesas gali būti laikomas sėkmingai įtraukiančiu į mokyklos gyvenimą. Vis dėlto akivaizdu, kad ne visi mokyklos darbuotojai tai sugeba daryti tinkamai – tai įrodo dažna specialistų kaita.

Tikėjimas

Galutinis jaunimo mokyklos tikslas – sėkminga vertybių internalizacija, vertybių sistemos pokytis, įdiegtas tikėjimas visuotinai pripažintomis normomis ir teisine sistema, pasikeitęs jaunuolio elgesys, noras tobulėti ir ateityje pasiekti tam tikrų rezultatų. Janese L. Free akcentuoja, kad tikėjimo sąvoka susijusi su visapusiška socializacija: prisirišimu, įsipareigojimu ir įsitraukimu (F r e e 2014). Mokyklos kontekste šios sąvokos susijusios su mokyklos taisyklių, drausminimo priemonių, diegiamų vertybių ir tikslų suvokimu kaip tinkamų ir teisingų, su ryžtu jomis vadovautis.

Vertybių internalizacijos nesėkmės. Nepaisant jau aptartų jaunimo mokykloje taikomų priemonių, siekiant užtikrinti mokinių prisirišimą, įsipareigojimą ir įsitraukimą, pabrėžtina, kad pastangos ne visuomet garantuoja reikiamų rezultatų pasiekimą, mokinių vertybių sistemos, įsitikinimų ir elgesio pokyčius. Jaunuolių elgesys dažnai yra nepastovus: „būna dienų, kaip lyg geriau, kitą dieną vėl tas pats“ (E11), „gal elgesio jau mes nelabai kažkiek tai pakeičiam, mūsų gal didžiausias tas, nu, lankomumas, <...> kad pasiektų bent tą minimumą <...>“ (E4). Vertybių internalizacijos nesėkmės dažniausiai pasireiškia jaunuolių savanorišku išėjimu iš mokyklos: „šiandien dešimtokas išėjo iš mokyklos, kuris sakė, kad man nebereikia, <...> ką aš čia“ (E11), „sulaukia dvidešimties metų ir jie nebaigia, išeina <...> jam iš tikrųjų vienodai tavo paskatinimai, jam vienodai tavo bausmių sistema <...>“ (E8). Viena iš pagrindinių vertybių internalizavimo nesėkmių yra jaunuolių aplinka, nutraukianti pradėtą socializacijos procesą ir skatinanti pasirinkti lengvesnį kelią – grįžti pas buvusius draugus ir užsiimti neteisėtomis veiklomis: „<...> įsisuko į tą kompaniją, turi kriminalinę uodegą, tai dabar jo elgesys į neigiamą pusę pasikeitęs“ (E5), „<...> jie neįsitvirtina, o tada, kas lieka – alus, žolė, tokia pati kompanija“ (E15), „sueina aštuoniolika metų, gali įsidarbint, ir palieka. Išvažiuoja į užsienį. <...> kažkoks geradaris čia juos išsiveža, o veždavo tai vogt <...> vieną bandėm nusaugot. Jis ėjo į taikinį, kad vis tiek atsidūrė kalėjime. Pradėjo senutes apiplėšinėt“ (E1). Akcentuotina, kad nusižengimų taisyklėms rezultatas visuomenėje – sankcijos, taikomos tiems, kas nepaiso visuotinai priimtų taisyklių (Durkheim cit. iš C a m p b e l l 1964). Pati griežčiausia sankcija, taikoma jaunimo mokykloje, – jaunuolio šalinimas iš mokyklos arba jo perkėlimas į kitas institucijas – kaip nepavykusios vertybių sistemos perkūrimo padarinys: „kai jau tikrai matom, kad neina susitvarkyt su tais vaikais, arba nereaguoja į jokias pastabas. <...> jokio skaitymosi ten ar su mokytojais, ar su vadovu, tada būna tikrai šalinami“ (E4), „šiemet mes vieną pašalinom. Suėjo jam aštuoniolika metų. Jis galėjo pabaigt, bet jis elgėsi nežmoniškai“ (E1), „<...> atsiduria socializacijos centruose, būna nuteisti“ (E15).

Vertybių internalizacijos nesėkmės jaunimo mokykloje tiesiogiai susijusios su neįgyvendintais mokyklos keliamais tikslais, nepasisekusia socializacija. Nepavykusi vertybių internalizacija susijusi ir su mokinių prisirišimo, įsipareigojimo, įsitraukimo ir tikėjimo santykių kūrimo nesėkmėmis. Kitaip tariant, vertybių interna-

lizacijos nesėkmės tiesiogiai koreliuoja su kompleksinėmis mokinių problemomis, kurių mokytojams nepavyksta išspręsti, su tarpusavio santykiais, kurių nepavyksta užmegzti, su netinkama jaunuolių aplinka, kuri sugrąžina į rizikingas veiklas ir orientuoja siekti tikslų neteisėtomis priemonėmis.

Sėkminga vertybių internalizacija. Akcentuotina, kad mokyklos turi ne tik mokyti socialiai priimtino elgesio, bet ir diegti pagarbą visuotinai priimtoms taisyklėms, skatinti įsipareigojimus bendrai vertybių sistemai (Durkheim cit. iš A r u m 2003). Nepaisant vertybių internalizacijos nesėkmių, atkreiptinas dėmesys į teigiamus jaunuolių pokyčius, kurie gali būti interpretuojami kaip sėkminga vertybių internalizacija.

Sėkminga vertybių internalizacija pastebima jau mokykloje, kai jaunuoliai pradeda nuolatos lankyti mokyklą, aktyviai įsitraukia į mokykloje organizuojamas veiklas, dalyvauja mokyklos renginiuose: „<...> nėjo trejus metus į mokyklą ir staiga man pavyksta jį grąžint. <...> jisai vaikšto ir niekas patikėt negali, kad jis vaikšto“ (E13), <...> tu matai iš tikrųjų tiesiog, kada vienoj mokykloj nelankė vaikas dvejus metus mokyklos ir realiai [dabar] sėdi mokykloj dieną iš dienos <...>“ (E8), „<...> nuvažiuoja vaikas kažkur, ta mokykla [kurioje anksčiau mokėsi] <...> nustemba, nes sako „o, taigi šitas <...> nieko pas mus neveikė, sėdėjo tiktai ir viskas, o jis čia konkurse laimėjo“ (E12). Pagrindinis mokyklos tikslas yra pasiekiamas tada, kai mokinys sėkmingai grįžta į tradicines bendrojo ugdymo mokyklas, įgyja išsilavinimą, įsitraukia į darbo rinką arba, anot Hirschi (1974), pradeda tikėti prosocialiomis vertybėmis, taisyklėmis, orientuojasi į tinkamą elgesį, siekia visuotinai pripažintų tikslų: „<...> mes turim kunigą mokyklos, mes turim verslininką, kuris restoraną Vilniaus centre turi, <...> fizikas-išradėjas, apdovanojimus pasauly renka – irgi mūsų mokyklos abiturientas“ (E13), „<...> profesinio rengimo centras visada džiaugiasi mūsų jaunimiečiais, <...> nes bet kuriam renginyje <...> veda, deklamuoja, dainuoja mūsų buvę mokiniai (E12), „<...> jis puikiausiai baigė staliumi ir jisai išvyko į Italiją, jis labai vertinamas, gerbiamas, turi verslą“ (E15), „<...> pabaigė dešimt klasių pas mus, grįžo į gimnaziją, susituokė <...> ji pasiekus, turi savo firmą“ (E1).

Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į tai, kad tikėjimą papildantis prisirišimas gali būti vertinamas dvejopai. Viena vertus, prisirišimo kūrimas siejamas su tikėjimu kaip vertybių sistemos kūrimo pradžia. Tik sėkmingai sukurtas prisirišimas prie mokyklos gali užtikrinti įsipareigojimą, įsitraukimą ir prosocialių vertybių perėmimą. Kita vertus, sukurti prisirišimo ryšiai lemia, kad jaunimo mokykla jaunuoliams tampa vieta, kurioje jie jaučiasi saugūs ir šį jausmą siekia išlaikyti. Dėl šios priežasties pagrindinis mokyklos tikslas – tolesnė mokinių integracija į tradicinę švietimo sistemą ir darbo rinką yra apribojamas. Kitaip tariant, nors mokiniai iš dalies perima mokykloje diegiamas vertybes, tačiau vengia tolesnės integracijos į kitas švietimo įstaigas, kadangi po bandymų adaptuotis tradicinėse švietimo įstaigose grįžta atgal į jaunimo mokyklą – įstaigą, geriausiai atitinkančią jų poreikius ir tikslus: „<...> jie pareina, kaip aš sakau, nes ten yra blogiau“ (E4), „<...> pernai jie

į tas pagrindines mokyklas, į dešimtmetes nuėjo ir viskas, ir žiūriu – jie nepritapo. Jie grįžta <...>“ (E9), „jiems netgi patinka ta jaunimo mokykla“ (E7).

Remiantis aptartais sėkmės pavyzdžiais darytina išvada, jog, nepaisant to, kad dalis mokinių palieka jaunimo mokyklą ir įsitraukia į neteisėtas veiklas arba yra pašalinami dėl nesėkmingos vertybių internalizacijos, jaunimo mokykla vis dėlto gali pasiekti norimų rezultatų. Tokiu atveju mokiniai perima mokykloje diegiamas vertybes ir tikslus bei jais vadovaujasi ne tik kurį laiką, bet ir tolesniame gyvenime. Pažymėtina, jog prisirišimas neretai lemia priešingus rezultatus – mokiniai prisiriša, įsipareigoja ir pradeda tikėti jaunimo mokyklos akcentuojamomis vertybėmis, bet būtent tai riboja jų tolesnę integraciją ir socializaciją visuomenėje, kadangi jaunimo mokykla lieka vienintelė vieta, kurioje atsižvelgiama į jų poreikius, kur vertinamos jų pastangos.

Išvados

Išanalizuota mokslinė literatūra atskleidžia, kad šiuolaikinėje visuomenėje vis labiau orientuojamasi būtent į prevencijos ir pagalbos teikimą, o vienas iš pagrindinių socializacijos tarpininkų ir veikėjų, bandančių atkurti jaunuolio konformistinį elgesį, yra jaunimo mokykla. Literatūros analizė atskleidė, kad mokykloje neretai pastebimos kontrolės, mokinių lyginimo ir standartizavimo, atskyrimo ir izoliavimo funkcijos, kurios gali lemti vertybių konfliktus ir socializacijos nesėkmes.

Jaunimo mokyklos yra unikalios, kadangi, priešingai nei tradicinės švietimo įstaigos, veikia ne tik kaip institucija, perduodanti žinias, bet ir kaip itin svarbus socializacijos tarpininkas. Taigi jaunimo mokyklos tikslas – vykdyti visapusišką mokinių socializaciją, skatinant prisirišimą, įsipareigojimą, įsitraukimą ir tikėjimą, siekiant išvengti jaunuolių delinkventinio elgesio. Prisirišimo jaunimo mokykloje siekiama užmezgant individualų kontaktą, stengiantis suprasti jaunuolių lūkesčius ir esminius poreikius, kurių jie pasigenda šeimose. Prisirišimo procesą tinkamai įgyvendinti trukdo įvairios aplinkybės: didelės klasės, per didelis darbuotojų darbo krūvis, specialistų trūkumas, neigiamas mokyklos darbuotojų požiūris į mokinius, mokinių nepasitikėjimas mokyklos darbuotojais, mokinių įsitraukimas į grupes, kuriose skatinamos prosocialioms priešiškos vertybės. Įsipareigojimą jaunimo mokykloje siekiama ugdyti taikant motyvacines priemones ir sankcijas. Šios priemonės neretai gerai veikia: mokiniai, įvertinę naudą, yra linkę priimti mokyklos taisykles ir įgyvendinti jos keliamus reikalavimus. Kita vertus, nesėkmingo įsipareigojimo pavyzdžiai rodo, kad mokykla neretai sukelia vertybių konfliktus, o naudojamos kontrolės priemonės skatina jaunuolius maištauti ir elgtis priešiškai. Siekiant įtraukti mokinius į mokyklos veiklas, organizuojamos įvairios veiklos, atitinkančios mokinių poreikius ir interesus. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sėkmingas mokinių įsitraukimas tiesiogiai susijęs su specifinėmis mokytojų kompetencijomis, kurių dažnai pritrūksta.

Galutinis jaunimo mokyklos tikslas – išvystyta tikėjimo kategorija, tiesiogiai susijusi su prosocialių vertybių internalizavimo sėkme ir apimanti tris anksčiau

aptartas kategorijas: prisirišimą, įsipareigojimą, įsitraukimą. Svarbu atkreipti dėmesį, jog šių kategorijų įgyvendinimas gali sukelti dvejopą poveikį. Viena vertus, jaunimo mokyklos gali būti sėkmingas socializacijos tarpininkas, galintis padėti jaunuoliams tinkamai elgtis. Kitaip tariant, jos gali padėti įdiegti prosocialias vertybes ir nubrėžti visuotinai priimtinus tikslus, lemti sėkmingą jaunuolių integraciją į tradicines švietimo įstaigas, įsitraukimą į darbo rinką ir visuomenę. Kita vertus, jaunimo mokyklų sėkmės atvejai nėra dažni, kadangi jos susiduria su vidiniais ir su išoriniais iššūkiais ir sunkumais. Pirma, jaunuoliai ne visuomet perima mokykloje diegiamas vertybes ir pradeda elgtis prosocialiai, mokyklą jie neretai suvokia kaip priešišką ir pernelyg neatitinkančią jų turimos vertybių sistemos instituciją. Antra, prisirišimo, įsipareigojimo, įsitraukimo ir tikėjimo kategorijos pačių jaunuolių neretai siejamos griežtai tik su jaunimo mokykla kaip institucija, gebančia geriausiai patenkinti jų esminius poreikius. Tai lemia, kad jaunuoliai, baigę mokyklą, nėra pakankamai savarankiški, vengia pasirinkti tolesnes perspektyvas už mokyklos ribų ir neretai grįžta į tą pačią socialinę aplinką, kurioje prasidėjo jų delinkventinio elgesio apraiškos. Tai leidžia daryti išvadą, kad jaunimo mokyklos vaidmuo negali būti vertinamas vienareikšmiškai, kadangi net ir tinkama tokių mokyklų veikla neretai suponuoja prieštaringus rezultatus.

Literatūra

A g n e w 1992 – Robert Agnew, “Foundation for a general strain theory of crime and delinquency”, *Criminology*, Vol. 30, No. 1 [prieiga internete: <http://clydebankhigh.org.uk/New%20CHS%20Website/Files/modern%20studies/Adv%20Higher/CauseseEffects%20of%20Crime/Articles-handouts/Strain%20Theory.pdf>, žiūrėta 2020-09-15].

A r u m 2003 – Richard Arum, “Judging school discipline: the crisis of moral authority” [prieiga internete: <https://archive.org/details/judgingschooldis00arum>, žiūrėta 2020-10-09].

B e r g e r, L u c k m a n n 1991 – Peter L. Berger, Thomas Luckmann, “The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge” [prieiga internete: <http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf>, žiūrėta 2020-09-28].

B o r d u a 1961 – David J. Bordua, “Delinquent subcultures: Sociological interpretations of gang delinquency”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 388, No. 1 [prieiga internete: SAGE journals, žiūrėta 2020-09-25].

C a m p b e l l 1964 – Ernest Q. Campbell, “The internalization of moral norms”, *Sociometry*, Vol. 27, No. 4 [prieiga internete: JSTOR, žiūrėta 2020-10-11].

C a s s i n o, R o g e r s 2016 – Peter P. Cassino, William S. Rogers, “Hirschi’s Social Bonding Theory Nearly 45 Years Later: A comparison of a traditional, contemporary and hybrid model”, *Theory in Action*, Vol. 9, No. 2 [prieiga internete: EBSCO, žiūrėta 2020-10-17].

C o h e n 1955 – Albert K. Cohen, “Delinquent boys: The culture of the gang” [prieiga internete: <https://archive.org/details/delinquentboyscu00cohe>, žiūrėta 2020-09-22].

C o s t e l l o 1949 – John B. Costello, “Institutions for juvenile delinquents”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 261, No. 1 [prieiga internete: JSTOR, žiūrėta 2020-09-22].

Davis, Dupper 2004 – Kathryn S. Davis, David R. Dupper, "Student–teacher relationships: An overlooked factor in school dropout", *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, Vol. 9, No. 1–2 [prieiga internete: EBSCO, žiūrėta 2020-10-19].

De Certeau 1984 – Michel de Certeau, "The Practice of Everyday Life" [prieiga internete: <https://monoskop.org/images/2/2a/De_Certeau_Michel_The_Practice_of_Everyday_Life.pdf>, žiūrėta 2020-09-27].

Foucault 1978 – Michel Foucault, "The History of Sexuality: Volume 1: An Introduction" [prieiga internete: <https://suplaney.files.wordpress.com/2010/09/foucault-the-history-of-sexuality-volume1.pdf>, žiūrėta 2020-10-13].

Foucault 1982 – Michel Foucault, "The subject and power", *Critical inquiry*, Vol. 8, No. 4 [prieiga internete: JSTOR, žiūrėta 2020-09-13].

Free 2014 – Janese L. Free, "The importance of rule fairness: the influence of school bonds on at-risk students in an alternative school", *Educational studies*, Vol. 40, No. 2 [prieiga internete: Taylor & Francis, žiūrėta 2020-09-13].

Gold, Mann 1982 – Martin Gold, David W. Mann, "Alternative schools for troublesome secondary students", *The Urban Review*, Vol. 14, No. 4 [prieiga internete: Springer, žiūrėta 2020-09-16].

Gottfredson 2000 – Denise Claire Gottfredson, "Schools and delinquency" [prieiga internete: <https://www.cambridge.org/core/books/schools-anddelinquency/E601B2B1D9C2BD19D349501E425D5373>, žiūrėta 2020-10-05].

Hirschi 1974 – Travis Hirschi, "Causes of delinquency" [prieiga internete: <https://archive.org/details/causesofdelinque00hirs/page/n7>, žiūrėta 2020-09-23].

JMK 2006 – „Jaunimo mokyklų koncepcija", *Valstybės žinios*, Nr. 7–263.

Justickaja et al. 2015 – Svetlana Justickaja, Jolanta Aleknavičienė, Vaidas Kalpokas, Renata Giedrytė-Mačiulienė, Alina Mickevič, Laima Žilinskienė, Tautvydas Žėkas, „Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje" [prieiga internete: <http://teise.org/wp-content/uploads/2016/06/JAUNIMO_DELINK_ELGESYS.pdf>, žiūrėta 2020-10-04].

Lange, Sletten 2002 – Cheryl M. Lange, Sandra J. Sletten, "Alternative Education: A Brief History and Research Synthesis" [prieiga internete: ERIC, žiūrėta 2020-10-15].

Lehr, Tan, Ysseldyke 2009 – Camilla A. Lehr, Chee Soon Tan, Jim Ysseldyke, "Alternative schools: A synthesis of state-level policy and research", *Remedial and Special Education*, Vol. 30, No. 1 [prieiga internete: SAGE journals, žiūrėta 2020-10-08].

Mitchell, Kelly 2010 – Audra Mitchell, Liam Kelly, "'Walking' with de Certeau in North Belfast: agency and resistance in a conflicted city" [prieiga internete: <https://www.semanticscholar.org/paper/'Walking'-with-de-Certeau-in-North-Belfast%3A-Agency-Mitchell-Kelly/0ded79aca1285cb4819aed354a6c76b907d58126>, žiūrėta 2020-09-27].

Musick 1995 – David Musick, "An introduction to the sociology of juvenile delinquency" [prieiga internete: EBSCO, žiūrėta 2020-09-28].

Omaji 1992 – Paul Omajo Omaji, "Schools and juvenile crime prevention", *National Conference on Juvenile Justice* [prieiga internete: <https://aic.gov.au/sites/default/files/publications/proceedings/downloads/22-omaji.pdf>, žiūrėta 2020-10-11].

R e i o, M a r c u s, S a n d e r s - R e i o 2009 – Thomas G. Reio, Robert F. Marcus, Joanne Sanders-Reio, "Contribution of student and instructor relationships and attachment style to school completion", *The Journal of Genetic Psychology*, Vol. 170, No. 1 [prieiga internete: Taylor & Francis, žiūrėta 2020-10-14].

R o b i n s o n 2009 – Cara Robinson, "'Nightscapes and leisure spaces': an ethnographic study of young people's use of free space", *Journal of youth studies*, Vol. 12, No. 5 [prieiga internete: EBSCO, žiūrėta 2020-10-03].

R u t t e r 1979 – Michael Rutter, "Fifteen Thousand Hours: Secondary Schools and Their Effects on Children" [prieiga internete: <https://archive.org/details/fifteenthousandh00rutt>, žiūrėta 2020-10-03].

S c h u t z 1946 – Alfred Schutz, "The well-informed citizen: An Essay on the Social Distribution of Knowledge", *Social Research*, Vol. 13, No. 4 [prieiga internete: JSTOR, žiūrėta 2020-09-10].

S h o e m a k e r 2009 – Donald J. Shoemaker, "Juvenile delinquency" [prieiga internete: <https://archive.org/details/juveniledelinque0000shoe/page/n3>, žiūrėta 2020-09-25].

T h o r l i n d s s o n, B e r n b u r g 2004 – Thorolfur Thorlindsson, Jon Gunnar Bernburg, "Durkheim's theory of social order and deviance: A multi-level test", *European sociological review*, Vol. 20, No. 4 [prieiga internete: JSTOR, žiūrėta 2020-10-07].

W a l t e r 2014 – Joseph E. Walter, "Motivational Techniques: Positively Impacting Students from Middle School through College", *Academic Leadership Journal in Student Research*, Vol. 2 [prieiga internete: ERIC, žiūrėta 2020-10-13].

Z d a n e v i č i u s 2002 – Arnas Zdanevičius, „Ekspertai viešosios politikos formavimo procese: kriminologinis žinojimas ir nepilnamečių justicijos reformos ateitis", *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, Vol. 9, No. 1 [prieiga internete: <http://elibrary.lt/resursai/Mokslai/VU/Sociologija/Sociologija_2002_1.pdf#page=50>, žiūrėta 2020-09-30].

Radvilė Maskuliūnaitė

Jaunimo mokyklų vaidmuo taikant Traviso Hirschi socialinės kontrolės teoriją

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *socialinės kontrolės teorija*, *jaunimo mokykla*, *delinkventinis elgesys*, *jaunuolis.*

Jaunimo mokykla apibūdinama kaip viena iš priemonių, galinčių padėti nuslopinti kylančias rizikas ir orientuoti jaunuolių delinkventinio elgesio apraiškas į tinkamą tikslą ir visuomenėje vyraujančią vertybių sistemą. Kita vertus, mokykla gali būti vertinama ir kaip kontrolės ir galios institucija, sukelianti priešišką reakciją ir atsaką į diegiamas normas, taisykles ir vertybes. Tai gali skatinti jaunuolius aktyviau pažeisti visuomeninius standartus, maištauti ir prieštarauti vyraujančiai sistemai.

Straipsnyje analizuojama jaunimo mokyklų daroma įtaka į delinkventinį elgesį linkusiems jaunuoliams, remiantis Traviso Hirschi socialinės kontrolės teorija ir pasitelkus ko-

kybinio tyrimo – pusiau struktūruoto interviu – metodą. Ieškoma atsakymų į klausimus, ar jaunimo mokyklos sėkmingai prisideda prie delinkventų jaunuolių socializacijos ir ar gali jiems suteikti motyvaciją grįžti į tradicinę švietimo sistemą, darbo rinką? O gal jos suvokiamos kaip mokyklos, izoliuojančios ir nuo visuomenės atskiriančios tuos, kurie yra nepageidaujami, netikint jų galimybėmis resocializuotis ir tapti visaverčiais visuomenės nariais? Siekiant atsakyti į šiuos klausimus atliktas interviu su ekspertais-praktikais – jaunimo mokyklose dirbančiais specialistais.

Tyrimas atskleidė, kad jaunimo mokyklos vaidmuo gali būti vertinamas dvejopai. Viena vertus, jos gali būti sėkmingas socializacijos tarpininkas, galintis padėti jaunuoliams išmokti tinkamai elgtis, užtikrinantis socializaciją, prisirišimą, įsitraukimą, įsipareigojimą ir tikėjimą. Kita vertus, tai, jog sėkmės atvejai nėra dažni, atskleidžia jaunimo mokyklų patiriamus iššūkius ir sunkumus. Jaunuoliai ne visuomet perima mokykloje diegiamas vertybes ir pradeda elgtis prosocialiai, mokykla neretai suvokiama kaip priešiška ir pernelyg neatitinkanti jaunuolių turimos vertybių sistemos. Darytina išvada, kad dėl dvejopo jaunimo mokyklos vertinimo tokių mokyklų vaidmuo negali būti apibrėžiamas vienareikšmiškai.

Radvilė Maskuliūnaitė

The Role of Youth Schools in Applying Travis Hirschi's Social Control Theory

S u m m a r y

Keywords: *social control theory, youth school, delinquent behaviour, youth.*

The youth school is described as one of the tools that can help to suppress the emerging risks and direct the manifestations of the delinquent behaviour of young people towards the proper purpose and the system of values prevailing in the society. On the other hand, the school can be seen as an authority of control and power, causing hostile reactions and responses to the norms, rules and values that are being introduced. This can encourage young people to become more violent towards social standards, rebel and oppose the prevailing system.

The article analyses the impact of youth schools on young people prone to delinquent behaviour according to Travis Hirschi's social control theory, using the method of the qualitative research – a semi-structured interview. The research raises the following questions: whether youth schools successfully contribute to the socialization of delinquent youth and can give them motivation to return to the traditional education system and the labour market? Or, on the contrary, can they be perceived as institutions that isolate and segregate those who are undesirable and nobody believes in their ability to re-socialize and become full members of the society? In order to answer these questions, interviews with experts-practitioners – specialists working in youth schools were carried out. For qualitative content analysis, empirical data was processed using MAXQDA software tool. By analyzing the results of the research and using the principle of the axial coding, the categories, according to their areas, were split into the first and second level subcategories.

The research reveals that the role of the youth school can be assessed in two ways. On the one hand, they can be a successful socializing agent that can help guide young people away from the delinquent behaviour by ensuring socialization, attachment, engagement, commitment and faith. On the other hand, the fact that success is not frequent reveals challenges and difficulties faced by youth schools. Young people do not always take over the values that are introduced at school and start to behave pro-socially, the school is often perceived as a hostile place that does not correspond to the value system of young people. The conclusion can be made that because of the ambivalent evaluation of youth schools, their role cannot be assessed unambiguously.

R a d v i l ė M A S K U L I Ū N A I T Ė
Nepriklausoma tyrėja
Jonažolių g. 11–68,
LT-04135, Vilnius
[radvilema@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 9 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 9 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 313–330.
ISSN 1822-7309

Kaimo žmogaus paveikslas lietuvių literatūroje ir fotografijoje

Džiuljeta MASKULIŪNIENĖ,
Kazimieras ŽUPERKA
Šiaulių universitetas

Pagrindinės sąvokos: *grožinė literatūra*, *fotografija*, *kaimas*, *kaimietis*, *kaimo žmogaus paveikslas*.

Įvadas

Šio straipsnio tema – kaimo žmogaus paveikslas grožinėje lietuvių prozoje ir fotografijoje – yra anksčiau pradėtų tyrimų plėtotė[1]. Norima išanalizuoti, kaip meniniai paveikslai koreliuoja su kaimietį įvardijančių žodžių reikšmės ir konotacijos kitimu. Keliama hipotezė, kad žmogaus įvardijimo konotacija daro vienokią ar kitokią įtaką jo paveikslui verbalinėje ir vizualinėje kūryboje, o paveikslai savo ruožtu paremia skirtingas to įvardijimo konotacijas. Medžiaga rinkta daugiausia iš XX a. ir dabartinių lietuvių grožinės literatūros tekstų, lietuvių fotomenininkų darbų. Tiriant literatūros tekstus, aktualus ir ankstesnių lietuvių literatūros kūrinių (nuo Kristijono Donelaičio iki XX a.), kai kurių užsienio literatūros kūrinių kontekstas. Analizei pasitelktas tarpdisciplininis požiūris ir komparatyvistikos prieigos – skirtingų meno rūšių (grožinės prozos ir fotografijos) kūrinių panašia tema palyginimas atveria svarbias kaimo žmogaus vertinimo ir vaizdavimo XX a. ir dabartiniame lietuvių mene tendencijas. Analizei pravertė šiame straipsnyje nubrėžtas lietuvių literatūros ir fotografijos istorijos kaimiečio tema punktyras ir interpretacinio metodo išgalės.

Kaimiečio paveikslas grožinėje literatūroje

Kaimas, kaimietis lietuvių literatūroje vaizduojamas jau nuo Kristijono Donelaičio *Metų*. Kaimo žmogus buvo svarbus ir daugelio XIX a. lietuvių rašytojų tekstuose (Dionizo Poškos *Mužike Žemaičių ir Lietuvos*, didaktinės prozos auto-

[1] Autorių grupė 2019 metais ėmėsi tyrinėti daiktavardžių *kaimietis*, *kaimietė* vartojimą ir konotaciją dabartinėje lietuvių kalboje. Paskelbta publikacija apie šių žodžių vartojimą publicistikoje (Kvašytė, Maskuliūnienė, Župerka 2020, 3–9), spaudai (internetinio mokslo žurnalo *Lietuvių kalba* redakcijai) įteiktas straipsnis apie tų žodžių konotaciją, aptariami *kaimiečio* sinonimai (žr. Reginos Kvašytės ir Kazimiero Župerkos publikaciją šiame mokslo darbų tome).

rių – Motiejaus Valančiaus, Antano Tatarės ir kitų – veikaluose, XIX a. pab. – XX a. pr. kūriniuose). XX a. irgi sukurta gausybė kaimo tematikos prozos ir poezijos, dramos kūrinių. Vaižgantas, Vincas Krėvė, Antanas Vienuolis, Petras Cvirka, Jonas Avyžius, Juozas Aputis, Romualdas Granauskas, Justinas Marcinkevičius, Jonas Strielkūnas, Marcelijus Martinaitis... Galima sakyti, kad XX a. antros pusės lietuvių literatūroje įsitvirtina atsisveikinimo su agrarine kultūra tema, sulaukta kanoninių šio tipo literatūros tekstų (Apučio, Granausko, Martinaičio ir kt.). XXI a. ši „kaimiškos“ literatūros tradicija keičiasi, nors visai nenutrūksta. „Dabar jau įvyko esminis atsisveikinimas su agrarine kultūra“, – sako Jūratė Sprindytė (cit. iš T a m o š a i t i s 2010). Tačiau taip griežtai teigti gal dar per anksti. Kaimietiškas balsas literatūroje dar girdimas (pavyzdžiui, žemaičio Gvido Latako poezijoje).

Ne kartą mokslininkų konstatuota, kad lietuvių literatūra yra „įleidusi šaknis į kaimo buitį“ (K u b i l i u s 1993, 103), lietuvių literatūros kaip perteikiančios etines kaimo vertybes aspektas ryškinamas mokyklinėse programose ir vadovėliuose.

Tačiau jaunoji literatūrologų karta šiandien naujai pažvelgia į kaimo ir miesto santykį lietuvių literatūroje, klausia, ar iš tiesų lietuvių literatūra yra „kaimietiška“, ir iškelia miesto svarbą. Šiame kontekste minėtinos literatūros sociologiją pasitelkusios Justinos Petrulionytės mintys: „Nemažai autoritetingų literatūrologų ir kritikų lietuvių literatūrą pristato pirmiausia kaip agrarinę ir savo knygose, regis, apie miestų kultūros svarbą kalba mažiau. Toks (į)vertinimas tampa „valdančiuoju vaizdiniu“ arba galinga kliše, kuri užgožia lietuvių rašytojus ir jų kūrinius, reikšmingai susijusius su miestais. Visa tai verčia kelti klausimą, ar lietuvių literatūra yra tikrai ir tiktai agrarinė? Ar „kaimiškos“ literatūros vaizdinys kyla iš jos pačios, ar jį stiprina tam tikri literatūros teksto išorėje veikiantys procesai ir literatūros „vartų sergėtojai“? (P e t r u l i o n y t ė 2015, 8). Neatmetant tokių svarstymų, vis dėlto pasakytina, kad kaimo ir kaimiečio tema lietuvių literatūroje yra labai svarbi, išplėtota, ir ji nėra plokščia, vienpusiška, priešingai, turinti įvairių vaizdavimo perspektyvų, ne vien tik teigiamą ir neigiamą (toks skirstymas savaime literatūrą schematizuoja). Tačiau šiame straipsnyje laikomasi šios dvinarės logikos, norint išryškinti priešingus polius, dvi konotacijas, aktualias tiek literatūros grožiniam, tiek vizualiajam diskursams.

Kaimo estetizavimo, kaimo kasdienybės supoetinimo, žemės ir liaudies kalbos išaukštinimo tema ateina dar iš romantinės tradicijos. Vytautas Kubilius, remdamasis Liudviko Jucevičiaus ir kitų XIX a. kūrėjų mintimis, rašo: „Žaliasis sodžius“ yra vienintelis lietuvybės pagrindas, o kaimo žmogus – nesikeičiantis lietuvybės ekvivalentas“ (K u b i l i u s 1993, 86). Kaimas kaip lietuvių kalbos dvasios namai išties dažnai yra iškeliamas lietuvių grožiniuose tekstuose. Tai galima atsekti nuo Donelaičio iki šiuolaikinės lietuvių poezijos ir prozos. Šiuo požiūriu iškalbinga ištrauka iš interviu su lenkų rašytoju Vieslavu Myslivskiu (*Wiesław Myśliwski*):

„– Prisiminiau lenkų elektroninės muzikos pionieriaus Eugeniuszo Rudniko žodžius apie žmogaus kalbą, kad ji kupina „karvidės šilumos“...

– Taikli kalbos organiškumo metafora. Nes kalba nėra komunikavimo sistema,

bent jau ne vien komunikavimo sistema, kalba yra mūsų esybė. Todėl man svarbi yra sintezė, ištikimybė „karvidės“ dvasiai“ (M y š l i w s k i 2017).

Pakanka prisiminti Vaižganto, Cvirkos ar Granausko prozą, kur veikėjų kalba atveria turtingus lietuvių kalbos klodus, o kaimo žmogus iškeliamas ir vertinamas. Antai Vaižgantas apie dėdę Mykolą sako: „Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja“ (V a i ž g a n t a s 1957, 104).

XX a. pirmos pusės lietuvių literatūroje yra daug įdomių kaimą ir jo žmones, tų žmonių gyvenseną poetizuojančių kūrinių. Kaimas kaip stilizacijos objektas ryškus Vinco Krėvės kūriniuose, ypač *Šiaudinėje pastogėje*: „Krėvės kaimas šiek tiek primena etnografinį rezervatą, kuriame būtinai norima išlaikyti egzotiškąjį senovės elementą ir jį perteikti taip, kad juo būtų galima gėrėtis“ (Z a l a t o r i u s 1988a, 147). Apsakymas „Bobulės vargai“ pradedamas gražiu dirbančio kaimo vaizdu: „Darbymetė. Laukai kniugžda žmonėmis, o sodžiai tarytum išmirė: dideli ir maži, seni ir jauni – visi išėjo laukan; namie beliko vien tik vaikai ir senos bobulės, kurios jau neturėjo sveikatos dirbti lauke“ (K r ė v ė 1964, 92). Albertas Zalatorius minėtame straipsnyje kalba apie kaimiškųjų Krėvės kūrinių (ir paties kaimo) egzotiškumą – tai gali būti įdomu, aktualu ir šiuolaikinių skaitytojų estetinei sąmonei. Lyrinėmis intonacijomis apie Lietuvos kaimą ir kaimiečius prabylama Petro Cvirkos romane *Meisteris ir sūnūs*, kur „vyraujančia romano lyrinės raiškos tendencija tapo poetizacija – Cvirkos gėrėjimasis guviais, išmoningais, žodžio kišenėje neieškančiais Pagramančio amatininkais, jų mielo ir patrauklaus išskirtinumo išryškinimas“ (S k e i v y s 1996, 113). Cvirka iškelia kaimiečių kalbos grožį, jos šmaikštumą, įtaigumą.

Literatūra atspindi ir kaimo kitimą – XIX ir XX a. Lietuvos kaimas, kaip ir visa visuomenė, išgyvena didžiulių pervartų laikus ir tai vaizdingai aprašoma lietuvių kūrėjų tekstuose. Apie tai jau kalba Mikalojus Katkus *Balanos gadynėje*: „Gyvenimas mūsų bočių stovėjo vietoje, kol jiems švietė balanos žiburys; atsiradus kitai šviesai, gyvenimas justelėjo ir po šiai dienai judėti nenustoja“ (K a t k u s 1989, 10). Vienas tokių kaimo kismą vaizduojančių kūrinių – Antano Miškinio autobiografinio pobūdžio knyga *Žaliaduonių gegužė*. „M. Martinaitis sako, jog Miškinis aprašė įdomų laikotarpį – kaimo supasaulėjimą. Jis matė, kaip agrarinėje sanklodoje vienu metu gyvavo raizgi užsiėmimų, gyvenimo būdų, likimų pynė. Ir savotiškai paneigė agrarinės kultūros vienaprasmį pobūdį. Liaudiškoji kultūra nėra „gryna“. Ji – daugiasluoksnė, daugialypė, įvairi, nuolat kintanti, judanti“ (T ū t l y t ė 1995).

Apie besikeičiantį jau sovietmečio kaimą, recenzuodamas Vytauto Bubnio romaną *Po vasaros dangum*, kalba ir Zalatorius: „Žmogų, ilgai nebuvusį kaime, šiandieną stebina erdvė, atsiverianti iš kiekvieno kaimo: sukultūrinti laukai toli nustūmė horizonto juostą. Kaimas tarytum nebetelpa po tuo dangum, kuriuo jis gaubėsi anksčiau. Jis pasidarė mažiau izoliuotas fiziškai ir dvasiškai, jį greičiau perpučia laiko vėjai, skaudžiau gelia bendri rūpesčiai ir viltys. Toliau nutįso gijos, jungiančios jį su istorija ir pasauliu“ (Z a l a t o r i u s 1988b, 252). (Juo labiau

šios mintys tinka šiandien – globalizacijos akivaizdoje.) XX a. antros pusės ir dabartinėje lietuvių literatūroje ryškiau nei kada nors anksčiau kaimas „susiduria“ su miestu: skiriasi juose gyvenančiųjų gyvenimo sankloda, vertybės, žmogų supa kitoks peizažas. Antai Petras Naraškevičius miniatiūrų cikle „Kaimiečių miestas“ vaizduoja sovietmečio kaimo žmones, apsigyvenančius mieste ir čia sunkiai pritampančius. Jie elgiasi lyg tebegyventų kaime: „penkiaaukščio gyventojai po langais pasėjo dobilus“, kito namo gyventojai „kieme prisodino iš kaimo atsivežtų obelų ir serbentų“ (N a r a š k e v i č i u s 1978, 123). To negali suprasti miestietis architektas: „Tikras kaimas! – šūktelėjo kieman susirinkusiems gyventojams architektas. – Kur tai matyta?! Viskas turi būti pagal projektą. / – O mes ir patys kaimiečiai, – pripažino iš darbo grįžtantis mėsos kombinato darbininkas“ (Ibid.). Vakarykščiai kaimiečiai, dabartiniai darbininkai, seni žmonės, į miestą gyventi atsikėlę drauge su vaikų šeimomis, širdyje tebėra kaimo žmonės. Todėl senasis Ipolitas iš Pagiružės kaimo laiške teiraujasi apie kaime likusias vinkšnas: „ar girgždėjo mūsų senoji vinkšna?“ (Ibid., 100), aptveria jaunučius miesto beržus, kad jų nenulaužtų (Ibid., 109). Vakarykštis kaimietis Pranas nudžiunga išgirdęs susirinkime ištariant kaimą primenantį žodį „aruodas“ (Ibid., 112–113). Miestiečiams nepatinka kitoks kaimiečių požiūris į miesto žalumynus: „Ar saugo žmonės šitas vejas? Žinai, dauguma žmonių iš kaimo. O kaimo žmogus takus laukuose išmina taip, kad tiesiau išeitų. Tu pasižiūrėk – iš kiekvieno namo takas eina į autobusų stotelę. Kaimiečiai!“ (Ibid., 95). Tekstuose aiškiai matyti miestiečio ir kaimiečio priešprieša. Sunku pakeisti kaimiškąjį mentalitetą, nelengva žmonėms prisitaikyti prie miestietiško gyvenimo būdo, persiimti kitomis vertybėmis. Panašios problematikos yra ir, pavyzdžiui, Vytauto Rimkevičiaus *Miesto novelės*.

Iš tiesų lietuvių literatūros kaimo vaizdavimo tradicijoje netrūksta ne tik šviesių, idealizuojančių, bet ir kaimo žmogaus vargą, sunkumus, dramatišką gyvenimą aprašančių tekstų (Žemaitė, Jonas Biliūnas ir kt.). Šiuolaikinėje literatūroje aptinkama nemažai tamsių kaimo spalvų. Liudviko Gadeikio apysakoje „Naktinis autobusas“ aprašomas sovietmečio kaimas. Čia netrūksta niūrių vaizdų. Rašytojas iškelia sovietmečio kaimiečio savivertės klausimą, antai „traktoristai, kurie dienomis po laukus, o naktimis po laukelius, kurių veidai juodrudžiai, kelnės lopuotos, o pirštai juodi, sukumpę. Anie neturi laiko žiūrėti, tik jaučia, kad širdys rambėja ne vien nuo darbo, bet ir nuo savo nevertės suvokimo“ (G a d e i k i s 1988, 158). Mokytojams, matantiems užguito kaimiečio gyvenimą, išsprūsta klasėje pasakyti: „būsi žemės knislys, ir tokiomis akimirkomis jie yra vairininkai. <...> žodžiai lieka ir gula vienas ant kito jaunose galvose kaip dulkės, kaip suodžiai limpa, ir jų nenuplaus vėliau reikšmingi pamokymai apie kaimiečio darbo garbingumą“ (Ibid.).

Reikšmingas ir kitas apysakos epizodas: vaizduojama, kaip po daugelio metų į savo gyvenvietę užsukę broliai susitinka buvusią mokytoją. Tekste susikoncentruojama ties kaimo mokytoja, gilinamasi į jos jausmus. Buvusių mokinių užtikta darže, treninguota, žemėtomis rankomis, ji pasijunta nesmagiai: „Dabar jiems tikriausiai atrodo, kaip čia viskas menka, apmirę, nereikšminga, kad su jais ir gyve-

nimas išsikėlė kitur. <...> Jau matyti, kaip kaimas sensta, rambėja, net bunka. Vis mąžta smalsumo mokinių akyse. Ir reikia didelių pastangų pačiam nenusmukti“ (Ibid., 175).

Kartais kaimas vaizduojamas pasitelkiant ironiją. Antanas Budzinskas, žinomas Šiaurės Lietuvos rašytojas, romanuose *Paradoksai*, *Julija* vaizdavo kaimo, miestelio žmones, neretai pasitelkdamas būtent šią poetikos priemonę. Kaimas čia iškyla kaip prarandantis savivertę, prastai vertinamas miestiečių. Štai kaimo saviveiklininkai sako: „Pasirodysim ne tik mūsiškėj scenoj. Išvažiuosim kitur. Išblaškysim kaimietišką pilkumą“ (B u d z i n s k a s 2019a, 323), miestietė moko pusseserę kaimietę: „Tik nebūk provincialė, tik nebūk mužikė iš vidurio kaimo. Jis, žinok, iš kilmingos šeimos – gydytojo sūnus. Suguldysiu kartu“ (Ibid., 325). Net kulinarijos mokykla labiau skirta miestietėms, o „[k]aimietės tegu fermoj plūkiasi arba traktorininkėmis dirba“ (Ibid., 346). Autorius nevengia pasišaipyti iš kaimietišką tapatybę prarandančių žmonių: „Aplink karstą tupinėja Birutė, juoda varnelė. Jau studentė, jau miestietė“ (B u d z i n s k a s 2019b, 207). Kaimą vėliau pasiekia naujovės, čia konservatyvesnė aplinka ir kaimiečių skonis: „Mados naujovės kaime vėliau prigyja: miestietės drąsesnės, greičiau pagauna Paryžių, Romą, Vilnių…“ (Ibid., 215). Akivaizdu, kad Budzinsko romanų pasakotojas stovi kaimiečių pusėje. Antai atvykusi metodininkė išbara kaimo bibliotekininką, kam šis neįtraukęs į ketvirčio planą Leonido Brežnevo trilogijos svarstymo: „Nepasirodyk iš vidurio kaimo… Ir toks… ir toks… neišprusęs. Minėti kūriniai Nobelio premijos verti, o jis…“ (Ibid., 226). Kaimo bibliotekininkas (turintis ir autobiografinių bruožų) nusimano apie tokios „literatūros“ tikrąją vertę ir yra pranašesnis už jį inspektuojančią metodininkę. Kaimo žmogui svarbu gamtos artumas. Tai apskritai labai svarbus kaimo tematikos kūrinių motyvas. Štai Juozas Kvašas, romano *Paradoksai* pagrindinis veikėjas, tarnaudamas sovietinėje armijoje, gavęs laisvadienį su draugais kareiviais leidžiasi pailsėti toli nuo dalinio: „Atsiduriam miesto pakrašty. Čia mažiau triukšmo, nėra daugiaaukščių namų – neužstoja saulės. Tikra kaimo idilė“ (Ibid., 198).

Dabartinių rašytojų kūryboje kaimo, kaimiečio tema tebeišlieka svarbi, nors jos ir nėra tiek daug, kaip buvo XX a. amžiaus pirmos pusės lietuvių literatūroje ar XX a. antroje pusėje (atsisveikinimo su agrarine kultūra literatūroje). Rašytoja Laura Sintija Černiauskaitė pavaizduoja daug ką sakančius, „nuostabias prasmes“ slepiančius kaimiečių veidus: „[N]utapytuose veiduose glūdėjo tas mistiškas dramatizmas, kokio paprastas, tarp daiktų susmulkėjęs žmogus net neįtaria turįs, kai temstant klampoja per apsnigtus laukus, nešinas duona ir degtine, ar kakta įsiremia į šiltą melžiamo gyvulio šoną, nes iš nuovargio nebenulaiko galvos. Šitokius vaikai regėjo savo žmones, tokiuose namuose augo, kur sielos šviesa, besismelkianti pro bukinantį skurdą ir nuovargį, – tokia menkutė, kad reikia mokytis ją atpažinti. Sielomis virstantys paveikslų veidai jiems žadino nerimą ir įgimtą nuojautą, kad už pilkos darbų, valgymo ir miegojimo virtinės slypi nuostabios prasmės, ir tos prasmės laukia jų kažkur čia pat, už metų posūkio, už žiemos, už suadytų pirštinių ir

nuolatinio alkio, kurį junta jų augantys, vitaminų stokojantys organizmai“ (Č e r n i a u s k a i t ė 2006, 175–176). Postmodernios literatūros tekstuose nevengiama kaimą vaizduoti drastiškai, sarkastiškai. Aiškiai neigiamų konotacijų žodžiais prabylama Aido Jurašiaus apsakyme „Šv. Jurgio atlaidai“: „Pasirodo, šiandien mums rūpimame šūdkaimyje vyksta Šventojo Jurgio atlaidai, taigi čia sugužės bobučių iš visų kitų aplinkinių šūdkaimių“ (J u r a š i u s 2019, 19). Ir koks kontrastas: šiuolaikinės rašytojos amerikietės romano veikėjas prancūzas, iš Paryžiaus atsikėlęs gyventi į nedidelį Provanso kaimelį, sako: „Prancūzijoje žodis *paysan* – „valstietis“ – yra tariamas su dideliu pasididžiavimu“ (B a r d 2016, 305). Kiek netikėtų analogijų aptinkame ir moderniojoje lietuvių literatūroje: „gal tikrai reiktų grįžt į kaimą, ten ir senatvė nebaisi, ten niekas nepaiso amžiaus, ten apskritai nėra nei amžiaus, nei laiko, laiką pajutau, tik pabėgus į Vilnių“ (G a v e l i s 1990, 334; romano veikėjos žodžiai).

Dabar ne vienas menininkas miestelėnas niurna prieš agrarinę mūsų literatūrą, niekina kaimą ir tąja tematika parašytus kūrinius. Bet, kaip žinoma, estetinė kūrybos vertė ne nuo vaizdavimo objekto, ne nuo tematikos priklauso. Literatūrologė, kalbindama Henriką Čigriejų, apie jo eilėraščių peizažą sako: „[P]eizažas išaugo iki pasaulio modelio, o iliustruojanti detalė – iki simbolio. Kada Jūs susivokėte, jog, rašant apie kaimą, galima kalbėti apie visą pasaulį ir visą žmogaus gyvenimą?“ (R i š k u t ė 1993, 12).

Tai, kokiais žodžiais ir intonacijomis kalbama apie kaimą ir kaimo žmogų, kaimietį literatūroje, veikia skaitytoją ir klausytoją, kuria jo kalbą. Ne veltui minėtasis V. Myslivskis sako: „Koks žodis, toks pasaulis“ (M y ś l i w s k i 2017). Apie kaimo kultūros svarbą lietuviškajai tapatybei įtaigiai kalba poetas Marcelijus Martinaitis: „Gal be reikalo su tuo kaimu dabartiniams žmonėms lendu į galvas, nes, rodos, visa tai toli nuo Vilniaus, teatrų, poezijos? Bet, kaip matyti, mes tebesam ir dar ilgokai būsim su dviem širdim – kaimiečio ir miestiečio, su dviem gyvenimais – knygose ir bulvių laukuose, turėsim dvinarę kultūrą – kaimo ir miesto, tarp jų blaškysimės, jas derinsim, išsižadėsim ir vėl prie to paties grįšime...“ (M a r t i n a i t i s 2003, 103).

Kaimo vaizdavimo tradicijoje esama ir įdomių tarpdalykinių bandymų. Antai žinomas fotomenininkas Romualdas Rakauskas pabandė suderinti žodinį ir vaizdinį pasakojimą – 1983 m. pasirodė jo fotonovelių knyga *Vilties šviesa*. Pagal savo fotografijas menininkas sukūrė neilgus tekstus, kur ryški yra ir kaimo tematika. Vaizdai (ir kūrėjo nuostatos kaimo atžvilgiu) nulemia kalbėjimo būdą – tekstuose kaimas iškyla kaip šviesi gimtinė, maloni priebėga iš miesto dulkių pabėgusiam žmogui: „Už kalnų gyvena upė, o žaliame slėnyje – kaimas. Senuose medžiuose gyvena kaimo sargybiniai – gandrai.“ Kūrinys pavadintas „Gimtinės takelis“, greta esančioje nuotraukoje vaizduojama kaimo takeliu, bėgančiu į sodybą, einanti jaukiai apsikabinusi jauna pora. Kažkur toli liko „daugiabalsiai miestai“ (R a k a u s k a s 1983a, 12–13). Fotonovelėje „Tėviškės palaima“ irgi žvelgiama panoramiškai: „Tarp kalniukų, pušų ir ežeriukų susėdusios pypkiuoja dzūkų trobos.

Tame jaukume lengva suvokti kasdieninį žemės siekį – viską gražiai sutvarkyti“, o nuotraukoje matyti laukuose ant akmens sėdintis senas žmogus su ramunių puokšte rankoje ir žvelgiantis į tolį – į gražiai sutvarkyto kaimo peizažą su tomis „pypkiuojančiomis“ dzūkų trobomis. Žmogus džiaugiasi savo būtimi, savo kaimu. Ir skaitytoją Rakauskas atvirai ragina: stabtelėk ir pasidžiauk (R a k a u s k a s 1983b, 56–57). Fotonovelėje „Kelias“ vieškeliukas kalbasi su juo einančiaisiais. Jie atsako vieškeliukui: „Sveikas! Traukiame basi padubysiais! Iš asfaltų labirintų ištrūkę, nuo apkvaitusio motorų siausmo pabėgę...“ Greta esančioje nuotraukoje vaizduojamas tapenančių kaimo vieškeliu paukščių būrelis. Basi paukščiai ir basi keliautojai – graži pirmapradės, laisvos būties metafora, įtaigiai įprasminanti kaimo natūralumą, artimumą žmogaus prigimčiai (R a k a u s k a s 1983c, 30–31). Fotonovelėje „Pavakarys kaime“ vaizduojama viena kaimo kasdienybės akimirka: „Kažkur kaimo gilumoje lyg erzinamas šuo urzgia traktorius. Laukų keliuku tarška vežimas. Vyrai peršaukia ratų barškesį ir pievomis linguoja „Ant kalno mūrai...“ Gal pabaigtuves atšventę. O gal taip linksmi. „Mūrus“ pabaigę, augina „Klevelį...“ Nuotraukoje fermų fone matyti tarškantis vežimas, prisėstas vyrų, o priekyje – berniukas su dviračiu. Ratų tarškesys ir vyrų daina, dirbančio traktoriaus urzgesys kuria fotonovelės „garso takelį“. Tai kaimo pavakario garsai po ilgos darbo dienos, kur svarbiausia vyrų dainuojamos daĩnos – atošauka senojo kaimo tradicijų, dar buvusių gyvų ir sovietmečio Lietuvos kaime (R a k a u s k a s 1983d, 42–43).

Būtina pasakyti, kad fotonovelėse pirmiau pateikiama nuotrauka, o tik po jos – tekstas. Žodinis pasakojimas aiškiai nulemtas nuotraukos pasaulio. Tai patvirtina, kad Romualdas Rakauskas pirmiausia yra fotografas. Kaimo pasaulis jam yra romantiškas, šviesus, viltingas.

Šiame kontekste prisimintinas psicholingvistinis eksperimentas, atliktas Silvijos Papaurėlytės (P a p a u r ė l y t ė 2014, 357), kuriuo konstatuotos savosios kultūros išmanymo spragos: „Lietuvių literatūroje gausu su kaimu susijusių poezijos ir prozos tekstų, esama kaimo temoms skirtų įvairių meno rūšių kūrinių, tačiau nė vienas iš apklaustų daugiau nei 500 respondentų neprisiminė jokio su kaimu susijusio precedentinio teksto, kurį būtų galima laikyti priklausančiu lietuvių kultūrai.“

Kaimiečio paveikslas dabartinėje fotografijoje

Paralelę tarp kaimo tematikos grožinėje literatūroje ir fotografijoje, primindamas ryškiausius kūrėjus, yra konstatavęs fotografijos kritikas Skirmantas Valiulis: „Kaip prozininkai J. Aputis ar R. Granauskas didžiuojasi esą paskutiniai tikri kaimo rašytojai, taip broliai Černiauskai – paskutinieji senojo kaimo fotodainiai“ (cit. iš M a t k e v i č i e n ė 2017; apie fotomenininkus Černiauskus žr. toliau).

Straipsnyje nurodytiems nagrinėjamos tematikos tyrimo tikslams siekti šių dienų Lietuvos kaimo žmogaus paveikslas fotografijoje yra pravartus dėl to, kad neabejotina, jog žmogaus įvardijimo konotacija daro vienokią ar kitokią įtaką jo paveikslui fotografijoje, o paveikslai savo ruožtu paremia skirtingas to įvardijimo

konotacijas. Čia, suprantama, nesiekiama bent kiek platesnės, išsamesnės fotografijų analizės (to nereikalauja ir straipsnio tikslas), svarbu išsiaiškinti ir iškelti būdingąsias kaimo žmogaus vaizdavimo dabartinėje lietuvių fotografijoje tendencijas, įžiūrėti jų ryšį su kaimiečio vaizdavimu dabartinėje literatūroje bei su kaimiečio įvardijimo konotacijos įvairove kalbinėje raiškoje. Įvairialypį XX a. pabaigos ir XXI a. pradžios lietuvių fotografijos aptarimą, paremtą poststruktūralizmo ir kitais moderniais Vakarų menotyros metodais, randame Tomo Pabedinsko knygoje *Žmogus Lietuvos fotografijoje* (P a b e d i n s k a s 2010).

Kaimo fotografijai Lietuvoje daugiau kaip šimtas metų. Kaimo ir jo žmogaus tema ateina iš prieškario Lietuvos fotografų, ypač iš Balio Buračo. Po jo kiekviena karta turėjo savų provincijos fotografuotojų. XX a. antroje pusėje kaimą fotografavo Antanas Sutkus, Romualdas Rakauskas, Algimantas Kunčius, Antanas Macijauskas... Gana gausi ir įvairi yra ir XX a. pabaigos – XXI a. pradžios mūsų krašto kaimo fotografija. Ji „kalba apie kaimo bei mažų miestelių gyvenime vykstančias permainas ir apie kartais neįtikėtiną jų gyvensenos pastovumą“ (M a t u l e v i č i e n ė 2010, 44).

Pagarsėję, pripažinti dabarties kaimo fotografai yra broliai Algimantas ir Mindaugas Černiauskai; išleisti jų albumo *Viensėdžių žmonės* 3 tomai (2009, 2017 ir 2018). Viena jų kuriamų kaimo žmonių paveikslų įtaigumo priežasčių yra ta, kad kūrėjai stengiasi pažinti fotografuojamo žmogaus gyvenimą, jo patirtus vargus ir džiaugsmus, jiems rūpi perteikti ne tik išorinį vaizdą, aplinką, bet ir vidinio žmogaus pasaulio turtus, ne tik regimąjį pasaulį, bet ir pasaulėvaizdį: „Eidamas pas vienkiemio žmogų turi žinoti aibę tos apylinkės istorijų, vardyti pažįstamus žmones, gyvenančius už kalnelio, upės, miško. Turi išklausyti to žmogaus gyvenimo sopulius ir tik tada bandyti kalbinti papozuoti fotografijai“ (Č e r n i a u s k a i 2019). Šalia fotografijų pateikiami tekstai: istorijos, atskleidžiančios fotografuojamų žmonių gyvenimą. Kaip pavyzdį pateikiame fotografiją „Antanas ir Ona Akstinai. Margionių kaimas, Varėnos r. 2000 m.“.

Broliai Černiauskai. Iš fotografijų ciklo *Viensėdžių žmonės* (2000).

> Taip jau buvo, kad šiliniai dzūkai be kolūkių išgyveno, jų laukai kombainų taip ir nepamatė. Mažyčiai, iki 10 arų ploto, visi tie dirbamos žemės laukeliai toli miškuose išbarstyti buvo ir kiekvienas kitu vardu pagarbiai vadinamas. Nors šiliniai dzūkai visus darbus meta, kai grybai dygsta, bet javapjūtė – šventas dalykas ir nei vienos varpos, nei vieno šiaudo laukuose nelikdavo.

Regėdami vaizdą ir skaitydami tekstą suvokiame darnią tų dviejų raiškos būdų sąsają. Miniatiūra sustiprina dokumentiškumą, konkretina Lietuvos kaimo istorijos atspindžius, paryškina kaimiečio prisirišimą prie savo žemės sklypelių (kai jų ne vienas, reikia pavadinimų – tai pagrindas atsirasti naujiems pavadinimams – mikrotoponimams), darbštumą, vertybines nuostatas: rūpinimąsi duona („šventas dalykas“), gamtos ir darbu sukurto vaisiaus branginimą.

Panašiai apie savo fotografuojamus kaimiečius kalba ir Arūnas Baltėnas, miestietis: „Stengiuosi suprasti jų gyvenimą, man jis yra svarbus. <...> man natūraliai priimtinos jų vertybės, aš juos tiesiog gerbiu, man labai gražu, kaip jie gyvena. O gyvena sunkiai, daug dirba, bet labai gražu“ (cit. iš M a t u l e v i č i e n ė 2010, 47). Tai, ką fotografuojąs, geriausiai esą parodyti per vienos šeimos gyvenimą (žr. S t a n č i e n ė 2009, 8). 2009 m. išleistas Baltėno nuotraukų albumas *Šilų dzūkai* papildytas etnografės Onutės Dobelienės įrašytais šilinių dzūkų pasakojimais, tikėjimais, juokavimais. Dailės kritikė Kristina Stančienė (2009, 8) pabrėžia romantizuojamo kaimo vaizdus: „Juk aš, kaip ir daugelis gimusių ir užaugusių mieste, niekad nebuvau mačiusi, kad šitaip, visai kaip bažnyčioje, rugių lauke žegnotųsi baltaskarės kaimo moterys, o jaukioje kaimo trobos virtuvėje taip kasdieniškai

pūpsotų rusvos, apskrudusios duonkepalių nugaros... Ir tas ramus apsnigtų avilių miegas – dabar galvoju, kad tai bus vienas puikiausių tylos vaizdinių, kada nors regėtų dailėje ar fotografijoje.“

Jaunesnės kartos fotomenininkas Tadas Kazakevičius, irgi miestietis, netrumpą laiko tarpą gyvenęs užsieniuose, grįžęs Lietuvon per penkerius metus sukūrė dokumentinių fotografijų ciklą apie išeinantį kaimą – *Tai, ko nebebus*. Lietuvos kaime jis rado tą žmogų, kuris jį domino: „Lietuviška prigimtis, lietuvio pajautimas, gimtoji kalba, papročių suvokimas, man būnant užsienyje, niekur nedingo. <...> to, ko ieškojau, ten nerasdavau. Bandžiau, bet man tie žmonės yra sunkiau perprantami. Tarkim, nuvažiuoti į Velsą ir sukurti ciklą apie velsiečius gana sudėtinga. Turi truputėlį daugiau apie tuos žmones žinoti ir geriau juos jausti“ (cit. iš B y č i e n ė 2019, 11). Senesnės kartos fotografas Mindaugas Černiauskas yra pasisakęs, kad jam baisu dėl baigiančio sunykti kaimo (žr. M a t k e v i č i e n ė 2017), o Kazakevičius žvelgia optimistiškiau: „Kaimas ne nyksta, jis keičiasi <...>. Mūsų kaimas yra labai gražus, žmonės labai geri, artimi, nuoširdūs, prisileidžiantys. <...> Sutinku, asketišką kaimo žmogaus gyvenimą aš romantizuoju, bet tam man nereikia pastangų“ (cit. iš B y č i e n ė 2019, 11). Vis dėlto visi kaimo fotografai nevengia minorinių spalvų. Jas pabrėžia ir fotografijų ciklų pavadinimai, ir rašinių apie fotomenininkų kūrybą antraštės: „Tai, ko nebebus“; „Išeinančio kaimo šviesa“, „Išeinančio pasaulio vaizdai“. Tai, galima sakyti, lyrinės cituoto literatūros tyrinėtojos Jūratės Sprindytės teiginio apie atsisveikinimą su agrarine kultūra perifrazės.

Iki šiol vis kalbame apie kaimą fotografuojančių menininkų tam tikrą solidarizavimąsi su savo kūrybos objektais-subjektais. Tačiau esama ir kitokio santykio. Aptardama fotografo Dariaus Žiūros kaimo mergaičių paveikslų ciklą, menotyrininkė Agnė Narušytė teigia, kad jos traktuojamos kaip tam tikrõs socialinės grupės atstovės, į jas žvelgiama „kaip į socialinį ir kultūrinį *kitą* <...>. Su tokia fotografija susidūręs suvokėjas nejučia pradeda tyrinėti: mergaitės apsmukusiomis kelnėmis, slepiančiomis jų dar neseksualius kūnus, sijonėliais, demonstruojančiais naiviai kičinį kaimo žmonių skonį, visada iškreipiantį miesto mados ženklus“ (cit. iš P a b e d i n s k a s 2010, 139). Tuos teiginius Pabedinskas komentuoja ir jiems pritaria: „Vadinasi, D. Žiūros fotografijos <...> leidžia lengvai žmonių išorėje atpažinti jų socialinio (mergaitės yra kaimo gyventojos), kultūrinio (mergaičių apranga atspindi „kaimietišką“ estetinį skonį) ir lytinio identiteto ženklus, tačiau kur kas sunkiau neišraiškinguose mergaičių veiduose įžvelgti jų identiteto vidinės „esmės“ atskleidimą“ (Ibid., 139–140).

Ryškiausias kaimo nuosmukio, kaimo dugno fotografas yra zanavykas Rimaldas Vikšraitis. Minėtini jo fotoalbumai *Pavargusio kaimo grimasos 1976–2001* (2002) ir *Vienkiemio godo*s (2006). Daugelyje nuotraukų regime girtus, apsileidusius, nepadoriai besielgiančius žmones. „Atskleisdamas tragikomiškų grimasų išvagotos kaimo tikrovės peizažą, fotografas dažnai peržengia etikos normų ribą ir ciniškai iš peties kerta visuomenės moralei į paširdžius“ (S u t k u s 2006, 3). Nuotraukų vaizdai yra dokumentiški, bet inscenizuoti (žr. R a k a u s k a s 2010; M a z u r 2018, 13).

Vikšraičio kasdienį „pasiruošimą“ fotografuoti kaimo žmones pravartu palyginti su sovietmečio kaimo korespondentų pasirengimu išvykoms į kaimą. Štai žurnalistas prisimena anuos laikus: „Rajono laikraštyje rašiau apybraižas apie kaimo žmones <...>. Kadangi laikraštyje, nuotraukose, mechanizatoriai turėjo atrodyti tvarkingai, nusiskutę, tai krepšyje, šalia fotoaparato, vežiodavausi ir skustuvą bei odekolono „Šipr“ buteliuką“ (R u č i n s k a s 2018, 16). O ką krepšin, ruošdamasis į kaimą fotografuoti, dedasi Vikšraitis? Ogi (kaip yra pasipasakojęs žurnalistams jis pats) – du butelius degtinės. Visa tai – fotomenininko objektams-subjektams. Prisigėrę jie „sukurs“ tokios bjaurasties paveikslą, kokio pageidaus fotografas-režisierius. Taigi, ir sovietmečio kaimo korespondentų, ir Vikšraičio nuotraukose regime netikrą pasaulį. Ten – rožine spalva dažytą, čia – juodų juodžiausią. Būtina pasakyti, kad esama ir kito žvilgsnio į Vikšraičio fotografijas. Viena iš jo parodų vadinosi „Tikras pasaulis“, o Antano Sutkaus (S u t k u s 2006, 3) apie šį fotomeną pasakyta: „Yra ir toks gyvenimas.“

Iš Romualdo Rakausko fotografijų ciklo *Žydėjimas* (1974–1984).

Iš Rimaldo Vikšraičio fotografijų albumo *Vienkiemio godos* (2006).

Kaimo vaizdų metamorfozė matyti pagretinus dvi nuotraukas: vieną Romualdo Rakausko – iš 1974–1984 m. romantiško ciklo *Žydėjimas* ir 1998 m. Vikšraičio fotografiją iš ciklo *Pavargusio kaimo grimasos*; jas sieja vištos, kaip amžino kaimiečio palydovo, motyvas. Rakausko nuotraukoje matyti pagyvenęs žmogus, prisėdęs ant uždengto šulinio rentinio krašto; jis su kepure, įprastiniu kaimiečio drabužiu. Pasisodinęs ant rankos, glėbyje, jis laiko mergytę, greičiausiai anūkę, ši smalsiai, net ištempusi kaklą, stebi čia pat pievutėje lesinėjančią vištą su viščiukais. Šių vaizdų fone – žydintis sodas. Žemė, pasaulis turi ateitį: auga naũjos gyvybės kartos – žmonių, gyvūnų, žiedai pranašauja vaisius. Visi daiktai ir padarai savo vietoje, natūrali, kaip buvo nuo amžių, būties tėkmė. Kaip ir rašant apie kaimą, taip ir jį fotografuojant galima byloti ne tik apie kaimą, bet apie pasaulį, apie žmogaus gyvenimą apskritai. Pats fotografas apie *Žydėjimo* ciklą yra sakęs, kad tai esąs harmoningas pasaulis, gražioje aplinkoje – gražus žmogus. O Vikšraičio? Kaimo trobos vidus, varganas interjeras, nuogas žmogus sėdi ant suolo, rodosi sutrikęs, tarsi nežinantis, ką daryti su savo daiktais, savo gyvenimu ir pačiu savim. Šalia, irgi ant suolo, lyg nesuprantanti, kodėl čia atsidūrė, – višta. Už žmogaus – nenudengtas stalas, ant jo butelis, kelios pusiau pripiltos stiklinės. Šį vaizdą iš tarpdurio stebi moteris ir prie jos prisiglaudęs vaikas. Apie Vikšraičio fotografijų kaimiečius lenkų ir amerikiečių menotyrininkas Adamas Mazuras apibendrinamai sako, kad tai nesą gražūs žmonės, jie atrodą kaip „paskutinio Lietuvos kaimo paskutiniai gyventojai“ (M a z u r 2018, 7).

Jeigu miestelėnas apie kaimiečius spręs iš Vikšraičio nuotraukų, be abejo, kaimo žmogaus paveikslas ir žodis *kaimietis* jam turės atgrasią spalvą. Ar, taip sakydami, nesuprimityviname fotomeno vertinimo? Galbūt. Bet mums rūpi ne įvertinti kūrybos stilių, estetinę vertę (Vikšraičio fotografijos įvertintos prestižiniais apdovanojimais Vakaruose, eksponuojamos vilniškiame MO muziejuje), o tik kaimiečio paveikslai, jų traktavimas fotografijoje. Beje, ir fotografijos kritika pripažįsta, kad socialinių klausimų žiūrinčiajam į Vikšraičio fotografijas gali kilti savaime: „Ar taip neišjuokiamas mūsų kraštas ir neparodomas jo kultūrinis menkumas, palyginti su gerai sutvarkytais Vakarais?“ (Ibid., 8).

XX a. pabaigos – XXI a. pradžios Lietuvos fotografijos istorijos tyrinėtojų konstatuojama, kad daugelio, ypač jaunesnės kartos, fotomenininkų ryšys su humanistinės fotografijos tradicija nutrūksta (žr. P a b e d i n s k a s 2010, 57tt.).

Apibendrinimas

Kaimo, kaimiečio vaizdavimo lietuvių literatūroje tradicija – ilga ir turtinga. Ji tęsiasi nuo Kristijono Donelaičio *Metų* iki pat dabartinių autorių kūrinių.

Kaimo estetizavimo, kaimo kasdienybės supoetinimo, žemės ir liaudies kalbos išaukštinimo tema ateina dar iš romantinės tradicijos. XX a. pirmos pusės lietuvių literatūroje kaimo žmogaus gyvenimas stilizuojamas, aprašomas lyrinėmis intonacijomis, nors esama ir skaudžių kaimo tematikos kūrinių. Sovietmečiu plėtojama atsisveikinimo su agrarine kaimo kultūra tema. Parodomas besikeičiantis kaimo žmogaus mentalitetas, kintanti gyvensena, išryškėja miesto ir kaimo opozicija. Randasi kūrinių, kuriuose kaimas ir jame gyvenantis kaimietis vaizduojamas ironiškai. Postmodernistiniuose kūriniuose nevengiama kaimą vaizduoti niūriai, šokiruojančiai – tai irgi galima laikyti tam tikra stilizacijos forma.

Įvairi yra ir XX a. pabaigos – XXI a. pradžios Lietuvos kaimo fotografija. Vieni fotomenininkai, kaip būdinga lietuvių fotografijos tradicijai, daugiau linksta į kaimo žmogaus ir kaimo gyvenimo romantizavimą, kiti pabrėžia kaimo įvairiaspalviškumą ir daugiabalsiškumą, o kai kurie fotografai yra „pavargusio kaimo“, kaimo dugno vaizduotojai. XX a. antros pusės lietuvių literatūroje įsitvirtinusi atsisveikinimo su agrarine kultūra tema plėtojama ir fotografijoje. Susipažinus su žymiausių dabartinio meto kaimo fotomenininkų darbais susidaro įspūdis, kad kaimo romantizavimo fotografijoje esama kur kas daugiau negu šiuolaikinėje grožinėje literatūroje. Miesto diskurse plintančiai neigiamai, menkinamajai *kaimiečio* konotacijai fotografai yra atsparūs, jie remiasi kaimo pažinimu ir jo gyvenimo pajautimu bei apmąstymu, o ne miesto kultūros sukurtais stereotipais.

Meniškiausiuose dabartinės lietuvių literatūros ir fotografijos kūriniuose kaimiečio paveikslas yra visapusis, kūrėjai mato sudėtingą žmogaus buvimą susitraukiančioje kaimo erdvėje, to žmogaus grožį ir nuopuolius. Galima teigti, kad kaimo ir kaimiečio vaizdavimas XX a. bei šiuolaikinėje lietuvių literatūroje ir fotografijoje atitinka įvairuojančią *kaimiečio* konotaciją dabartinėje lietuvių kalboje ir kitų stilių tekstų raiškoje.

Literatūra ir šaltiniai

B a r d 2016 – Elizabeth Bard, *Iškyla Provanse*, Vilnius: Alma littera.

B y č i e n ė 2019– Dalia Byčienė, „Išeinančio lietuviško kaimo šviesa“ [pokalbis su fotografu Tadu Kazakevičiumi], *Respublika*, spalio 31–lapkričio 8.

B u d z i n s k a s 2019a – Antanas Budzinskas, „Julija“, *Vienatvė – draugė mano...*, Šiauliai: Šiaulių rajono savivaldybės viešoji biblioteka, 243–410.

B u d z i n s k a s 2019b – Antanas Budzinskas, „Paradoksai“, *Vienatvė – draugė mano...*, Šiauliai: Šiaulių rajono savivaldybės viešoji biblioteka, 24–242.

Č e r n i a u s k a i 2019 – Broliai Černiauskai, *Viensėdžių žmonės* [prieiga internete: 8diena.lt/2019/02/27/broliai-cerniauskai-vienkiemiu-lietuva>, žiūrėta 2020-10-29].

Č e r n i a u s k a i t ė 2006 – Laura Sintija Černiauskaitė, *Kvėpavimas į marmurą*, Vilnius: Alma littera.

G a d e i k i s 1988 – Liudvikas Gadeikis, „Naktinis autobusas“, *Basas*, Vilnius: Vaga, 125–190.

G a v e l i s 1990 – Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius: Vaga.

J u r a š i u s 2019 – Aidas Jurašius, „Šv. Jurgio atlaidai“, *Bibliofobija*, Vilnius: Vaga, 17–35.

K a t k u s 1989 – Mikalojus Katkus, *Balanos gadynė*, Vilnius: Vaga.

K r ė v ė 1964 – Vincas Krėvė, „Bobulės vargai“, *Šiaudinėj pastogėj*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 92–105.

K v a š y t ė, M a s k u l i ū n i e n ė, Ž u p e r k a 2020 – Regina Kvašytė, Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka, „Daiktavardžiai *kaimietis*, *kaimietė* dabartinėje publicistikoje“, *Gimtoji kalba*, 6, 3–9.

K u b i l i u s 1993 – Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius.

M a r t i n a i t i s 2003 – Marcelijus Martinaitis, „Lietuviška utopija“, *Lietuviškos utopijos*, Vilnius: Tyto alba, 95–105.

M a t k e v i č i e n ė 2017 – Jolanta Matkevičienė, „Gyvenimo Atminties saugotojai ir skleidėjai broliai Černiauskai“ [prieiga internete: <https://www.respublika.lt>, žiūrėta 2017-08-12].

M a t u l e v i č i e n ė 2010 – Saulė Matulevičienė, „Gyvenimo pasakojimas fotografijomis“ [interviu su fotomenininku Arūnu Baltėnu], *Liaudies kultūra*, 2, 44–50.

M a z u r 2018 – Adam Mazur, „Homo Vikšraitis“, *Nemunas*, 4, 6–15.

M y ś l i w s k i 2017 – Wiesław Myśliwski, „Koks žodis, toks pasaulis“, *Literatūra ir menas* [prieiga internete https://literaturairmenas.lt/publicistika/wieslaw-mysliwski-koks-zodis-toks-pasaulis, žiūrėta 2020-09-10].

N a r a š k e v i č i u s 1978 – Petras Naraškevičius, „Kaimiečių miestas“, *Gyvasis vanduo*, Vilnius: Vaga, 91–126.

P a b e d i n s k a s 2010 – Tomas Pabedinskas, *Žmogus Lietuvos fotografijoje: Požiūrių kaita XX ir XXI a. sandūroje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

P a p a u r ė l y t ė 2014 – Silvija Papaurėlytė, „Žodžio *kaimas* asociacijų laukas lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 19, 351–362.

P e t r u l i o n y t ė 2015 – Justina Petrulionytė, „‘Nematomi miestai’ lietuvių literatūros ‘vartų sergėtojų’ diskurse“, *Literatūra*, 57 (1) [prieiga internete: http://dx.doi.org/10.15388/Litera.2015.1.9980, žiūrėta 2020-08-25].

R a k a u s k a s 1983a – Romualdas Rakauskas, „Gimtinės takelis“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 12–13.

R a k a u s k a s 1983b – Romualdas Rakauskas, „Tėviškės palaima“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 56–57.
R a k a u s k a s 1983c – Romualdas Rakauskas, „Kelias“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 30–31.
R a k a u s k a s 1983d – Romualdas Rakauskas, „Pavakarys kaime“, *Vilties šviesa*, Vilnius: Vaga, 42–43.
R a k a u s k a s 1986 – Romualdas Rakauskas, *Žydėjimas*, Vilnius: Mintis, 94.
R a k a u s k a s 2010 – Romualdas Rakauskas, „Fotovi(t)ražai: Pavargusio kaimo grimasos“ [Rimaldo Vikšraičio fotografijos] [prieiga internete: www.bernardinai.lt/2010-10-18, žiūrėta 2020-10-27].
R i š k u t ė 1993 – Janina Riškutė, „Esu lygumų krašto žmogus“ [pokalbis su Henriku Čigriejumi], *Literatūra ir menas*, kovo 6, 12.
R u č i n s k a s 2018 – Dainius Ručinskas, *Gyvenimo takais – su žurnalistika*, Vilnius: Žuvėdra.
S k e i v y s 1996 – Rimantas Skeivys, *Petro Cvirkos prozos lyrizmas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
S t a n č i e n ė 2009 – Kristina Stančienė, „‘Šilų dzūkai’: išeinančio pasaulio vaizdai“ [Arūno Baltėno fotografijos], *Literatūra ir menas*, vasario 27, 8.
S u t k u s 2006 – Antanas Sutkus, „Yra ir toks gyvenimas“, Rimaldas Vikšraitis, *Vienkiemio godos*, Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjungos fotografijos fondas, 3.
T a m o š a i t i s 2010 – Regimantas Tamošaitis (par.), „Du lietuvių literatūros nepriklausomybės dešimtmečiai“, *Metai*, 3 [prieiga internete: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/573-2010-m-nr-3-kovas/6010...>, žiūrėta 2020-11-02].
T ū t l y t ė 1995 – Rita Tūtlytė, „Žaliaduonių gegužė. Antanui Miškiniui – 90“, *Metai*, 2, 127–136 [prieiga internete: <http://www.uvb.lt/~uvb/miskinis/apie_kuryba/zaliaduoniu_geguze.htm>, žiūrėta 2020-08-25].
V a i ž g a n t a s 1957 – Vaižgantas, „Dėdės ir dėdienės“, *Rinktiniai raštai*, 1, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 33–166.
V i k š r a i t i s 2006 – Rimaldas Vikšraitis, *Vienkiemio godos*, Vilnius: Lietuvos fotomenininkų sąjungos fotografijos fondas, 66.
Z a l a t o r i u s 1988a – Albertas Zalatorius, „Improvizacijos šiaudinės pastogės tema“, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 142–162.
Z a l a t o r i u s 1988b – Albertas Zalatorius, „Kaimas po vasaros dangum“, *Prozos gyvybė ir negalia*, Vilnius: Vaga, 252–254.

Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka

Kaimo žmogaus paveikslas lietuvių literatūroje ir fotografijoje

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *grožinė literatūra*, *fotografija*, *kaimas*, *kaimietis*, *kaimo žmogaus paveikslas*.

Straipsnyje apžvelgiamas kaimo žmogaus paveikslas XX a. ir dabartinėje lietuvių literatūroje ir fotografijoje, aiškinamasi, kaip meniniai paveikslai koreliuoja su kaimietį įvardijančių žodžių reikšmės ir konotacijos kitimu. Neabejotina, kad žmogaus įvardijimo konotacija daro vienokią ar kitokią įtaką jo paveikslui verbalinėje ir vizualinėje kūryboje, o paveikslai savo ruožtu paremia skirtingas to įvardijimo konotacijas.

Kaimas, kaimietis lietuvių **literatūroje** vaizduojamas jau nuo Kristijono Donelaičio *Metų*. Kaimo estetizavimo, kaimo kasdienybės supoetinimo, žemės ir liaudies kalbos išaukštinimo tema ateina dar iš romantinės tradicijos. Pasak literatūros tyrėjų, XIX a. literatūroje kaimas buvo suvokiamas kaip vienintelis lietuvybės pagrindas, o kaimo žmogus – kaip lietuvybės ekvivalentas. Kaimas kaip lietuvių kalbos dvasios namai būna iškeliamas ir šiuolaikinės lietuvių poezijos ir prozos. Neatsitiktinė rodosi Vaižganto apysakos minties apie (ne)gebėjimą įsižiūrėti, įsiklausyti į turtingą kaimo žmogaus dvasios pasaulį (*Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja*) atošauka Lauros Sintijos Černiauskaitės romane (*sielos šviesa, besismelkianti pro bukinantį skurdą ir nuovargį, – tokia menkutė, kad reikia mokytis ją atpažinti*). Šiuolaikinėje literatūroje aptinkama nemažai tamsių kaimo ir kaimiečio spalvų, kartais ir akivaizdžios ironijos, pajuokos. Postmodernios literatūros tekstuose nevengiama kaimą vaizduoti drastiškai, sarkastiškai, jam taikomi vulgarūs niekinamieji naujadarai (pvz., Aido Jurašiaus *šūdkaimis*). Taigi galima teigti, kad kaimo ir kaimiečio vaizdavimas šiuolaikinėje lietuvių literatūroje atitinka įvairuojančią *kaimiečio* konotaciją dabartinėje lietuvių kalboje ir kitų stilių tekstų raiškoje.

Kaimo **fotografijai** Lietuvoje daugiau kaip šimtas metų. Įvairi ir XX a. pabaigos – XXI a. pradžios mūsų krašto kaimo fotografija. Vieni fotomenininkai, kaip būdinga lietuvių fotografijos tradicijai, daugiau linksta į kaimo žmogaus ir kaimo gyvenimo romantizavimą (pavyzdžiui, Romualdas Rakauskas, Arūnas Baltėnas, Tadas Kazakevičius), kiti pabrėžia kaimo įvairiaspalviškumą ir daugiabalsiškumą (broliai Mindaugas ir Algimantas Černiauskai), o kai kurie fotografai yra „pavargusio kaimo“, kaimo dugno vaizduotojai (ypač ryškus šiuo atžvilgiu yra Rimaldas Vikšraitis). XX a. antros pusės lietuvių literatūroje įsitvirtinusi atsisveikinimo su agrarine kultūra tema plėtojama ir fotografijoje (pavyzdžiui, Kazakevičiaus ciklas *Tai, ko nebebus*). Miesto diskurse plintančiai neigiamai, menkinamajai *kaimiečio* konotacijai fotografai yra atsparūs, jie remiasi kaimo pažinimu ir jo gyvenimo pajautimu bei apmąstymu, o ne miesto kultūros sukurtais stereotipais.

Džiuljeta Maskuliūnienė, Kazimieras Župerka

An Image of a Rural Man in Lithuanian Literature and Photography

S u m m a r y

Keywords: *fiction, photography, village, villager, an image of a rural man*.

The article reviews the image of a rural man in the Lithuanian literature and photography of the 20th century and contemporary times, explains how artistic images correlate with changes in the meaning and connotation of words designating a rural man. There is no doubt that the connotation of a person's naming has one or another influence on his image in verbal and visual creation, and the paintings in turn support the different connotations of that naming.

The village and a rural man have been depicted in Lithuanian literature since Kristijonas Donelaitis "Metai" ("Seasons"). The theme of rural aestheticization, making rural everyday life poetic, and the exaltation of the land and folk language comes from a romantic tradition. According to literary researchers, in the 19th century literature, the village was perceived as the only basis of Lithuanianness, and the rural man – as the equivalent of Lithuanianness. The village as a house of the spirit of the Lithuanian language is also raised in contemporary Lithuanian poetry and prose. It is no coincidence that the idea of Vaižgantas short story about the (in)ability to see and listen to the rich world of the rural human spirit "*Akylasis būtų įspėjęs jame didžiulę inteligenciją, tik nebuvo kas įspėja" (A vigilant one would have noticed a great intelligence in it, only there was no one who could notice)* can be seen in the novel by Laura Sintija Černiauskaitė "*sielos šviesa, besismelkianti pro bukinantį skurdą ir nuovargį, – tokia menkutė, kad reikia mokytis ją atpažinti" (the light of the soul, seeping through the fading poverty and fatigue, is so small that one must learn to recognize it)*. In contemporary literature, quite a number of dark colours of the village and the rural man, sometimes obvious irony, ridicule are found. The texts of postmodern literature do not avoid depicting the village drastically, sarcastically, it is described by vulgar contemptuous neologisms (for example, "šūdkaimis" [*shitty-village*] by Aidas Jurašius). Thus, it can be stated that the depiction of the village and the rural man in contemporary Lithuanian literature corresponds to the diversifying connotation of *the rural man* in the current Lithuanian language and in the expression of other style texts.

Rural photography in Lithuania has been for more than a hundred years; the rural photography of our country of the late 20th–early 21st century is also diverse. Some photographers, as typical of the Lithuanian photography tradition, refer more to the romanticization of rural man and rural life (e.g. Romualdas Rakauskas, Arūnas Baltėnas, Tadas Kazakevičius), others emphasize the diversity and polyphony of the village (brothers Mindaugas and Algimantas Černiauskai), and some photographers depict "the tired village", the bottom of the village (Rimaldas Vikšraitis is especially prominent in this respect). The theme of saying farewell to agrarian culture, which has become entrenched in Lithuanian literature in the second half of the 20th century, is also being developed in photography (for example, a cycle "Tai, ko nebebus" ("What Will No Longer Be There")

by T. Kazakevičius). Photographers are resistant to spread of the negative, derogatory connotation of *the rural man* in the urban discourse, they rely on the cognition of the village, the feeling and reflection of its life, not on the stereotypes created by the urban culture.

Džiuljeta MASKULIŪNIENĖ
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[dziuljeta.maskuliuniene@su.lt]

Kazimieras ŽUPERKA
Regionų plėtros institutas
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[k.zuperka@gmail.com]

Straipsnis gautas 2020 m. lapkričio 9 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 9 November 2020, accepted 20 November 2020.

Acta humanitarica universitatis Saulensis. T. 27 (2020). 331–341.
ISSN 1822-7309

Reflection of Afghan Ethnic Identity in *A Thousand Splendid Suns* by Khaled Hosseini[1]

I v a n a P O N D E L Í K O V Á, J a n a P E C N Í K O V Á
Matej Bel University

Keywords: *identity*, *national identity, transnational identity, ethnic identity, religious identity, Afghan identity,* A Thousand Splendid Suns*, Khaled Hosseini.*

Introduction

Identity is a modern phenomenon that did not exist in the Middle Ages as we know it today. In an agrarian society, people were bounded by social class, religion, and local ties to the lord of the manor. All of this began to change with the rise of industrial society; these older ties dissolved and society needed a different kind of glue to hold it together (F u k u y a m a 2012). That glue typically were language and culture, as they create new bonds so that people could communicate with each other and live together in a pluralistic, multicultural and modern society. Identity is a key to understanding human beings, their thoughts and views, but also to perceive the life of the communities in which they live. In Afghan society, which is a focus in this article, two kinds of identities, particularly ethnic and religious identities, are essential for forming national Afghan identity. Moreover, the history of Afghanistan has greatly influenced the development of Afghan identity. Several nations have tried to conquer the country and its people but, in the words of Colin Quinn, an American actor and writer, *"Afghanistan is a cemetery of great empires"* (Z a h e r 2014, 12). Even Alexander the Great, the Mongols, the British, the Soviets, or NATO forces did not have it easy in Afghanistan. We have decided to examine what influenced the formation of Afghan identity, especially during the era from the Soviet invasion to Taliban up to the present day. The submitted research is based on a novel *A Thousand Splendid Suns* by Khaled Hosseini, who is currently the most famous and popular author writing about Afghanistan.

Contemporary Afghanistan belongs to group of the democratic countries, but it is still one of the least developed and poorest countries in the world. The war, which has persisted in the country almost continuously since the 19th century, when

[1] The text is part of the project: KEGA "Innovative methods in teaching cultural studies" No. 033UMB-4/2018, which is conducted at the Department of European Cultural Studies, UMB in Banská Bystrica.

the British entered Afghanistan to complete the colonization of India, has also contributed to this situation. Afghanistan gained its independence in 1919. One hundred years later, in 2019, Afganistan commemorated an important anniversary, 30 years since the end of the Soviet invasion (1979–1989). This historical event played an important role in shaping Afghan identity and influenced the political direction of the country. In his novels, Hosseini tries to depict and interpret this reality in an objective way. His role as an "insider" confirms this statement. For Slovak readers, due to a similar experience with the Soviet invasion (1968–1989), the topics of unfreedom, hiding personal identity, persecution, adapting and accepting a regime and living under the domination of another nation are well-known.

Khaled Hosseini – writer, doctor and UNHCR Ambassador

Currently, the best-known authors writing about Afghanistan include the Afghan-American physician and writer Khaled Hosseini. In 2008, he became the most successful author in the world, winning over bestselling authors such as Joanne K. Rowling, Stephenie Meyer, and Paulo Coelho. Hosseini was born in Kabul, Afghanistan, in 1965. His father was a diplomat at the Afghan Ministry of Foreign Affairs. In 1976, the ministry moved him to Paris. In 1980, the family was ready to return to Kabul, but then Afghanistan suffered a bloody communist coup and the invasion of the Soviet army. Thus, they did not return to their homeland. They gained political asylum in the United States, where in 1993 Hosseini received his medical degree. From 1996 to 2004, he worked as an internist in Los Angeles (*KHB*).

His literary career began in 2003 with the novel *The Kite Runner*, for which in 2014 he won the John Steinbeck Award, "In the Souls of the People" (*KRAA* 2014). His second novel, *A Thousand Splendid Suns*, was published in 2007 and tells the story of two women, Mariam and Laila, from different generation and social classes, whose lives are united by marriage to one man and the war that forced millions to flee abroad. Violence, fear, the injustice treatment of women, and identity issues, as well as faith, hope, the protection of the family and lasting values, are concretized in the struggle for survival. *A Thousand Splendid Suns* is a chronicle of Afghanistan since the 1960s and ends just after the millennium. At the same time, it is a touching story about family, friendship and the power of love and sacrifice. This novel can be read in various ways. Firstly, it can be read as a romantic story at the end of which a man and woman find each other. Then, it can be considered an orientalist text, in which the stereotypical depiction of Rashid as a superior Muslim man humiliating his wives symbolizes the dominance of the West. Although Laila represents modern and Mariam traditional society, both symbolize the Orient. Finally, it is a prototype of a neo-orientalist text because it portrays women as victims of Islamic violence.

Hosseini's latest work is a short story in the form of a letter from a father to a son called *Sea Prayer* (2018). This short story was published in 2018 and

describes the current situation in Syria. In addition to his literary work, the writer is outstandingly active in helping refugees. Hosseini is a US envoy to the UNHCR and has also established a foundation that provides humanitarian assistance to the people of Afghanistan. By writing about life in Afghanistan, he tries to bring Eastern culture(s) closer to Western readers. The author hopes that his readers will emotionally identify with the fate of the people of this country. His novels are full of the pain and suffering that Afghans have long experienced.

Hosseini has attracted millions of readers around the world not only with his brilliant storytelling talent, but above all with his powerful story embedded in a land plagued for decades by fighting; it becomes a country where time seems to be going backwards and where one bad political system is replaced by an even worse one. Hosseini was intimately aware of the threatening conditions in Afghanistan, which in themselves create a sufficiently dramatic atmosphere. The literary critic Natasha Walter of *The Guardian* points out that when reading the novel *A Thousand Splendid Suns*, the reader feels that he/she is listening to a lecture from history and at the same time experiencing a touching story of Afghan women, who are valued in society only for their ability to reproduce (W a l t e r 2007). Hosseini's world is Afghanistan, a "troubled country" that gives the impression of enduring constant chaos, freedom, conflicts and war. At the same time, it is an exotic and oriental country that is still unknown for Westerners.

The question of identity and its kinds

The term identity is currently one of the most frequently used words in cultural discussions. Identity refers to the identification of an individual with a certain whole on the basis of characters that he/she consciously or subconsciously accepts as his/her own (S l a t i n s k á, P e c n í k o v á 2017, 16). Culture and language are an integral part of an identity. Through language, we perceive the cultural world of others and vice-a-versa, thus broadening the horizons not only of our identity, but also of the identities of other people. The modern world is a world of different cultural identities. Some identities are open to mutual penetration and others, on the contrary, seek immunity from otherness. It is not possible to learn identity; it can only be revealed by discarding the irrelevant and revealing the essence.

The concept of identity took a central place in cultural studies in the 1990s. At present, there is a rich inventory of definitions and opinions related to this term, so often used today. The question of identity is a research subject in various social science disciplines such as psychology, sociology and philosophy. It is also a subject of interest in some interdisciplinary studies, such as social psychology and social anthropology. Each scientific approach understands the concept of identity differently, but the heart of research is the human being as a social creature. In cultural studies, identity is not perceived as a fixed "thing", but rather as a process of "becoming". This process is based on similarities and differences. According to Stuart Hall, a sociologist and pioneer of cultural studies, identity can be influenced

by history and culture, and thus is not a complete product, but rather an ongoing production process (H a l l 1994).

In today's individualized society, therefore, there is a shift in emphasis from primordiality, that aspect of identity which is given, permanent, inherited or fixed to instrumentality, a basis of identity which one chooses and forms. This does not mean that concepts of essentialism are no longer alive and important, but it leads to the view that these two approaches to the study of identity are not completely mutually exclusive. Identity can take various forms, like national, ethnic or religious, along with modern forms of identity such as virtual, respectively digital, intercultural and hybrid identity.

Ethnic identity

In Western social sciences ethnic identity research accelerated after the re-establishment of ethnic movements in the 1960s. Social inequality, which was also based on ethnicity, led to a strengthening of ethnic pride. People felt a strong need to associate on the basis of ethnicity and identify with their ethnic group. Thus, ethnic identity can be understood as a set of characteristics that members of an ethnic community consider to make them different from others and that can also be objectively determined, as well as self-reflection, a sense of ethnic difference, and an awareness of belonging to a particular ethnic group. Self-identification as a member of an ethnic group, experience of ethnicity, attitudes towards an ethnic group and participation in ethnic activities can be considered components of ethnic identity (B a č o v á 1996, 47). Ethnic identity becomes important for an individual when meeting people of different ethnicity and culture. Ethnicity is ascribed to a person; he/she does not choose which ethnic group he/she is born into. However, a person can choose what role this will play for his/her overall identity. The Slovak ethnologist Viera Bačová points out that sometimes it seems that ethnic membership is given "once and for all" and is impossible to "run away" from, especially in the cases of ethnic groups that are the target of prejudice (Ibid., 48). The question of ethnic identity is important in an ethnically diverse society, but in an extremely heterogeneous society it is not so important, since being "different" in a multicultural society is not unusual. In the past, identity was primarily formed on a religious and ethnic basis, while today it is undergoing a modern rebirth as an identity is built on cultural principles.

Afghan identity

Geographically, Afghanistan is a mountainous country with a harsh climate in which it can be difficult for foreigners to live or survive. In addition to the relentless geographical conditions, the Afghans are also remarkable militant and brave people, who, despite their multi-ethnic composition, can unite and resist foreign domination. The most numerous ethnic group are Pashtuns (approximately

40 %), who speak *Pashto* (S h a l i z i 2018). They live mainly in the east and southeast of the country. The second ethnic group consists of Tajiks (about 30 %) who live in the north of the country, along the border with Tajikistan and speak *Dari* (Ibid.). Both languages are considered to be official languages. Uzbeks live in the northwestern lowlands (9 %), and an equally large group is the Persian-speaking group of Shi'ite Hazaras (Ibid.).

Pashtuns have always played a decisive role in the country's political life, and the local political elite has largely come from their ranks. "Pashtun kings ruled this country for almost two hundred and fifty years <...> and Tajiks for all of nine months, back in 1929" (H o s s e i n i 2008, 128). In 2018, a dispute arose over Afghan identity with the introduction of new electronic ID cards, *e-Tazkira* (S h a l i z i 2018). The subject of the conflict was the name "Afghan", because the term was originally derived from the word Pashtun (R a o f i 2018). Some ethnic groups reject the name, saying that "our ethnicity is our identity" (S h a l i z i 2018) and consider Afghanistan to be a country of all ethnic groups, not just Pashtuns. Therefore, they prefer using the official name of the country, the Islamic Republic of Afghanistan, which includes all ethnic groups. As Hosseini has the character of Babi state: "To me, it's nonsense– and very dangerous nonsense at that–all this talk of I'm Tajik and you're Pashtun and he's Hazara and she's Uzbek. We're all Afghans, and that´s all that should matter. But, when one group rules over the others for so long… There's contempt. Rivalry. There is. There always has been" (H o s s e i n i 2008, 128). The fact remains that Afghans primarily identify with their specific ethnic group. The identities of these groups are determined by different ethnic backgrounds, languages and cultures. The only similarity between them is that almost all of them are Muslims. There are about 35 million people living in the country, of whom 80–85% are Sunnis, 15–19% Shi'ites, while 1% of the population professes other religions (Z a h e r 2014, 40). Afghanistan is a Muslim country which, according to the Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Afghanistan, aims to exist as a bridge between the Muslim world and Western countries (Ibid.).

The influence of the Soviet invasion on the formation of Afghan identity

The Soviet invasion of Afghanistan was preceded by developments in the country's political field. Hosseini draws attention to all major historical events and incorporates them into the story of the novel. In 1973, when Mariam was fourteen, King Zahir Shah, who had ruled from Kabul for forty years, was overthrown in a bloodless coup. His cousin Daoud Khan did this while the king was in Italy getting medical treatment (H o s s e i n i 2008, 23). He proclaimed the Republic of Afghanistan and became its first president. The neighboring Soviet Union initially accepted this change positively, as Daoud Khan sought to strengthen the economy and orient the country more to the West. In 1976, he began military cooperation with India and sought to focus economically on Iran and the rich states of the

Arabian Peninsula such as Saudi Arabia, Iraq and Kuwait (D r á b i k 2016). At that time, President Leonid I. Brezhnev feared a potential threat from Afghanistan. After the introduction of a new constitution, which included the rights of women in Afghanistan, a bloody military coup took place in 1978, initiated by the People's Democratic Party of Afghanistan. Daoud Khan and his family were murdered.

The Afghan-Slovak writer Zahir J. Zaher summarised the fate of Afghan rulers: "the one who in the past stood at the head of Afghanistan risked not only his life, but also the lives of his loved ones" (Z a h e r 2014, 40). Other rulers of Afghanistan had a similar fate. In December 1979, Afghanistan was occupied by the Red Army. The Soviet Union enthroned its President, Babrak Karmal, and fought the Afghan Mujahedeen with the new government. The Mujahedeen were intensively supported financially and materially, especially by the United States. The war caused acute problems for the Soviet Union. In 1986, President Babrak Karmal resigned and was replaced by Dr. Najibullah.

The Communists were interested in women's education, freedom and rights. In Hosseini's novel, through Babi, for whom education was very important, we learn that "<...> the one thing the communists had done right-or at least intended to–ironically, was in the field of education <...>. More specifically, the education of women" (H o s s e i n i 2008, 133). Further he states that "almost two-thirds of the students at Kabul University were women now <...>, women who were studying law, medicine, engineering" (Ibid.). Women have always had a difficult time in Afghanistan, "but they're probably more free now, under the communists, and have more rights than they've ever had before" (Ibid.). It was a good time to be a woman in Afghanistan.

Women's freedom and status were also reasons why some men fought. In Kabul, women taught at universities, ran schools, and held government positions. However, in remote regions, especially in Pashtun, where women were rarely seen on the streets and then, only when shrouded in a burqa and accompanied by a man; men still lived according to the old tribal laws. They rebelled against the Communists and their orders to give women rights, to abolish forced marriages, and to raise the minimum marriage age to sixteen (Ibid., 107). These men perceived such changes as an insult to their centuries-old traditions.

Through Laila's teacher, we learn what they taught students at schools during the communist government: "the Soviet Union was the best nation in the world, along with Afghanistan. It was kind to its workers, and its people were all equal. Everyone in the Soviet Union was happy and friendly, unlike America, where crime made people afraid to leave their homes. And everyone in Afghanistan would be happy too, <...>, once the antiprogressives, the backward bandits, were defeated" (Ibid., 111). The teacher explained that the Soviets had come to Afghanistan to "lend their neighbor a hand. To help us defeat these brutes who want our country to be backward, primitive nation" (Ibid.). The children were expected to report anyone who would be against the Soviet regime: "And you must lend your own

hand, children. You must report anyone who might know about these rebels. It's your duty. You must listen, then report. Even if it's your parents, your uncles or aunts. Because none of them loves you as much as your country does. Your country comes first, remember! I will be proud of you, and so will your country" (Ibid., 111–112). The children were brought up in these values, which influenced the formation of their identity. This varied according to who was in power. In Afghanistan, the regime changed frequently, followed by the country's name and flag, and with it, the system of education.

The influence of the Taliban on the formation of Afghan identity

After the withdrawal of the Soviet troops, the war in Afghanistan did not end. In March 1992 Dr. Najibullah resigned. Afghanistan was on the brink of civil war, as the hostile parties of the Mujahedeen, who had fought together against the Soviet occupation forces, could not agree on a division of power: "The Mujahideen, armed to the teeth but now lacking a common enemy, had found the enemy in each other" (Ibid., 169). The bloody civil war left thousands of dead Afghans and a devastated country. Ninety percent of the well-educated fled from Afghanistan to Iran or Pakistan. This period resulted in the Taliban coming to power in 1996. Most of the Taliban members had grown up in refugee camps; some were even born there. They studied in Pakistani *madrasas*, where they were schooled in *Shari'a* by *mullahs* (Ibid., 266). Influenced by this education about an ideal society based on strict adherence to Islamic law *Shari'a*, they believed that this was the proper way for Afghanistan, thus influencing the formation of Afghan identity. In the novel *A Thousand Splendid Suns*, we learn about the commands called the *Voice of Shari'a* (Ibid., 270), which were heard from loudspeakers, radios and were written on flyers. Again, the country was renamed the Islamic Emirate of Afghanistan. All citizens were ordered to pray five times a day. All men had to grow a beard and wear turbans. Singing, dancing, playing cards, chess, gambling, or kite flying were forbidden as well as writing books, watching movies and painting pictures. Disobedience of these and other orders was punished by flogging, imprisonment, or execution. Women were not allowed to go out on the street alone and always had to be shrouded in burqas. Using cosmetics, nail polishing, or wearing jewelry and fancy dress were forbidden. They could only speak when they were given permission. They were not allowed to laugh in public. Girls were forbidden to go to school and women to work (Ibid., 270–271). The Taliban closed universities, sent students home, destroyed everything around them, and burned books except the Qur'an. During the Taliban regime, Afghanistan was destroyed, the economy, education, and culture did not function and health care was in a desperate state. Hosseini says the Taliban set up separate hospitals for men and for women (Ibid., 278). Under the Taliban rule, the author compares Afghanistan to the *Titanic*, a ship destined to perish. The passengers, like the Afghans, hope to be rescued: "Everybody wants Jack to rescue them from disaster. But there is no Jack. Jack is

not coming back. Jack is dead" (Ibid., 296–297). Hosseini also incorporated the attack on the World Trade Center in New York in September 2001 into the plot of his novel.

At the end of the novel *A Thousand Splendid Suns*, Hosseini hopes for a better future for Afghanistan. The protagonist Laila returns home with her family, and together they help restore the orphanage. Laila followed what her father had once told her: "when this was is over, Afghanistan is going to need you as much as its men, maybe even more. Because a society has no chance of success if its women are uneducated. No chance" (Ibid., 114). The writer expresses hope for Afghanistan through young and educated women.

The fate of Afghanistan is still unclear. Neither Russian-style socialism nor the victory of the Mujahedeen brought the people of Afghanistan what they wanted most, peace and a happy life (Z a h e r 2014, 28). In a multi-ethnic country where the government regime, name and symbols are constantly changing, it is difficult to create a unified national identity.

Conclusions

The culture of a nation is expressed in the identity of its inhabitants and literature contributes to its understanding. It is not possible to examine the identity of a nation without becoming aware of the historical events that have shaped the personal identity of its people. Hosseini also considered it necessary to acquaint readers with the recent history of Afghanistan so that they could identify with the fates of the main characters who lived in an unstable and ever-changing society. According to him, there was no other way to write a story about Mariam and Laila without telling the story of Afghanistan (M u d g e 2007). It is necessary to examine their story in the context of extra-literary phenomena.

If Hosseini had written a non-fiction book about life in Afghanistan during the Taliban era, which was reminiscent of the darkest Middle Ages, it would have been read by far fewer people. However, he preferred to write a novel, in which there is so much evil and violence that we cannot even imagine it in the Western world. Hosseini deserves admiration for this eye-opening work for those who have prejudices against otherness. The author does not question the Western view of Afghanistan but enriches it. He brings new knowledge to readers and turns ordinary Afghans into loving people who long for a dignified life.

References

B a č o v á 1996 – Viera Bačová, *Etnická identita a historické zmeny. Štúdia obyvateľov vybraných obcí Slovenska*. Bratislava: VEDA.

H o s s e i n i 2008 – Khaled Hosseini, *A Thousand Splendid Suns*. London: Bloomsbury Publishing.

KHB – "Khaled Hosseini Bio", [Internet site: <https://khaledhosseini.com/bio/>, accessed 2018-12-27]

KRAA – "Kite Runner Author Accepts 2014 John Steinbeck Award at San Jose State University", [Internet site: <http://www.steinbecknow.com/2014/08/28/kite-runner-john-steinbeck-award-san-jose-state-university/>, accessed 2019-02-04]

D r á b i k 2016 – Jakub Drábik, "Prečo bola invázia ZSSR do Afganistanu neúspešná", [Internet site: <https://historyweb.dennikn.sk/clanky/detail/preco-bola-invazia-zssr-do-afganistanu-neuspesna>, accessed 2018-12-30]

F u k u y a m a 2012 – Francis Fukuyama, "The Challenges for European Identity", [Internet site: <http://www.theglobaljournal.net/group/francis-fukuyama/article/469/>, accessed 2020-10-10]

H a l l 1994 – Stuart Hall, "Cultural identity and diaspora", p. 222–237. [Internet site: <http://ls-tlss.ucl.ac.uk/coursematerials/ELCS6088_74357.pdf>, accessed 2019-03-08]

M u d g e 2007 – Alden Mudge, "Khaled Hosseini – Behind the Veil", [<https://bookpage.com/interviews/8408khaled-hosseini-fiction#.XOUB_f7gqM9>, accessed 2019-05-07]

R a o f i 2018 – Wahab Raofi, "National Identity Crisis Threatens Afghan Peace", [Internet site: <https://www.huffingtonpost.com/entry/national-identity-crisis-threatens-afghan-peace_us_5a53a19de4b0ee59d41c0ccb?guccounter=1>, accessed 2018-12-30]

S h a l i z i 2018 – Hamid Shalizi, "Who is an Afghan? Row over ID cards fuels ethnic tension", [Internet site: <https://www.reuters.com/article/us-afghanistan-politics/who-is-an-afghan-row-over-id-cards-fuels-ethnic-tension-idUSKBN1FS1Y0>, accessed 2018-12-30]

S l a t i n s k á, P e c n í k o v á 2017 – Anna Slatinská, Jana Pecníková, *Jazyk – kultúra – identita*. *Vybrané aspekty interkultúrnej identity*, Banská Bystrica: Belianum.

W a l t e r 2007 – Natasha Walter, "Behind the veil", [Internet site: <https://www.theguardian.com/books/2007/may/19/featuresreviews.guardianreview21>, accessed 2019-05-01]

Z a h e r 2014 – Zahir Jaan Zaher, *Afganistan. História. Boje. Prežitie,* Bratislava: ZAHER International Trade.

Ivana Pondelíková, Jana Pecníková

Afganų etninės tapatybės atspindys Khaledo Hoseinio romane *Tūkstantis saulių skaisčių*

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *tapatybė*, *tautinė tapatybė*, *tarptautinė tapatybė*, *etninė tapatybė*, *religinė tapatybė*, *afganų tapatybė*, Tūkstantis saulių skaisčių, *Khaledas Hoseinis*.

Straipsnyje kalbama apie šiuolaikinį reiškinį – tapatybę ir jos tipus. Aptariamas tyrimas siejamas su Afganistanu: remiasi afganų ir amerikiečių gydytojo Khaledo Hoseinio, šiuo metu garsiausio ir populiariausio autoriaus, rašančio apie Afganistaną, romano *Tūkstantis saulių skaisčių* analize. Tai antrasis Hoseinio romanas, pasakojantis apie dvi moteris, Ma-

riam ir Lailą, skirtingų kartų ir socialinių sluoksnių atstoves, kurių gyvenimą vienija santuoka su tuo pačiu vyru ir karas, privertęs milijonus žmonių bėgti iš savo šalies. Smurtas, baimė, neteisingas elgesys su moterimis ir tapatybės problemos, tikėjimas, viltis, šeimos apsauga ir ilgalaikės vertybės atspindimos kovoje dėl išlikimo. Straipsnyje aptariama dviejų tipų tapatybė – etninė ir religinė; šios dvi tapatybės iš esmės formuoja afganų identitetą. Afganų tapatybės formavimasis analizuojamas istoriniame kontekste, nes Afganistano istorija daro stiprų poveikį tapatybės raidai. Ne viena tauta bandė užkariauti šią šalį ir jos žmones, tačiau nesėkmingai. Afganistanas laikomas didžiųjų imperijų kapinėmis. Geografiškai tai yra kalnuota šalis, kurioje vyrauja atšiaurus klimatas, – dar ir dėl to svetimšaliams čia turėtų būti sunku gyventi. Net Aleksandrui Didžiajam, mongolams, britams, sovietams, NATO pajėgoms Afganistane nebuvo lengva. Slovakų skaitytojams dėl panašios patirties, siejamos su sovietų invazija (1968–1989), nelaisvės, asmens tapatybės slėpimo, persekiojimo, prisitaikymo prie režimo, gyvenimo, valdant kitai tautai, temos yra gerai žinomos. Būtina supažindinti skaitytojus su naujausia Afganistano istorija, kad jie galėtų susitapatinti su likimais pagrindinių veikėjų, gyvenusių nuolat besikeičiančioje ir daugiaetninėje visuomenėje, kur nuolat mainosi valdžios režimas, pavadinimas, simboliai. Tai sunkina nacionalinio identiteto sukūrimą. Afganistanas yra „audringas kraštas“, sukeliantis nuolatinio chaoso, laisvės ir konfliktų įspūdį. Kartu tai egzotiška, vakariečiams vis dar nepažinta Rytų šalis. Hoseinio vaidmuo yra ne suabejoti vakarietišku požiūriu į Afganistaną, bet jį praturtinti. Rašytojas skaitytojams suteikia naujų žinių ir paverčia paprastus Afganistano gyventojus mylinčiais žmonėmis, besiilginčiais oraus gyvenimo.

Ivana Pondelíková, Jana Pecníková

Reflection of Afghan Ethnic Identity in *A Thousand Splendid Suns* by Khaled Hosseini

S u m m a r y

Keywords: *identity, national identity, transnational identity, ethnic identity, religious identity, Afghan identity,* A Thousand Splendid Suns*, Khaled Hosseini.*

The article deals with a modern phenomenon, which is identity and its kinds. The presented research is set in Afghanistan and is based on an analysis of the novel *A Thousand Splendid Suns* by the Afghan-American physician Khaled Hosseini, who is currently the most famous and popular author writing about Afghanistan. *A Thousand Splendid Suns* is Hosseini's second novel, which tells the story of two women, Mariam and Laila, from different generations and social classes, whose lives are united by marriage to one man and the war that forced millions to flee abroad. Violence, fear, the injustice treatment of women, and identity issues, as well as faith, hope, the protection of the family and lasting values, are concretized in the struggle for survival. In the presented research, we examined two kinds of identity, particularly ethnic and religious ones as they are essential for forming an Afghan identity. We concentrated on the formation of Afghan identity in the historical context, because the history of Afghanistan has greatly influenced its development. Several nations

have tried to conquer this country and its people, but without any success. Afghanistan is considered a cemetery of great empires. Moreover, geographically, it is a mountainous country with a harsh climate, in which it can be difficult for foreigners to live or survive. Even Alexander the Great, the Mongols, the British, the Soviets, or NATO forces did not have it easy in Afghanistan. In the research, we focused on two significant historical events that strongly influenced the formation of Afghan identity, especially in the era from the Soviet invasion to the Taliban up to the present days. For Slovak readers, due to a similar experience with the Soviet invasion (1968–1989), the topics of unfreedom, hiding personal identity, persecution, adapting and accepting a regime and living under the domination of another nation are well-known. It necessary to acquaint readers with the recent history of Afghanistan so that they could identify with the fates of the main characters who lived in an unstable, ever-changing, and multi-ethnic society, where the government regime, name and symbols are constantly changing, thus, making it difficult to create a unified national identity. Afghanistan is a "troubled country" that gives the impression of enduring constant chaos, freedom, conflicts and war. At the same time, it is an exotic and oriental country that is still unknown for Westerners. Hosseini's role is not to question the Western view of Afghanistan, but rather to enrich it. The writer brings new knowledge to readers and turns ordinary Afghans into loving people who long for a dignified life.

Ivana PONDELÍKOVÁ
Department of European Cultural Studies
Faculty of Arts
Matej Bel University
Banská Bystrica
Slovakia
[ivana.stykova@umb.sk]

Jana PECNÍKOVÁ
Department of European Cultural Studies
Faculty of Arts
Matej Bel University
Banská Bystrica
Slovakia
[jana.pecnikova@umb.sk]

Straipsnis gautas 2020 m. spalio 20 d., priimta 2020 m. lapkričio 20 d.
Received 20 October 2020, accepted 20 November 2020.

ACTA HUMANITARICA UNIVERSITATIS SAULENSIS. Mokslo darbai. T. 27 (2020). *Regionas: istorija, kultūra, kalba.* Sud. Regina Kvašytė. – Šiaulių universitetas, 2020. – 342 p.

Dvidešimt septintame Šiaulių universiteto mokslo darbų *Acta humanitarica universitatis Saulensis* tome skelbiami straipsniai, kurių dauguma parengta devintosios tarptautinės tarpdisciplininės mokslinės konferencijos „Regionas: istorija, kultūra, kalba“ (2020) pranešimų pagrindu. Lietuvos ir užsienio mokslininkų tyrimuose regionas atskleidžiamas istorijos, kalbos, literatūros ir sociokultūros aspektais.

ACTA HUMANITARICA UNIVERSITATIS SAULENSIS

Mokslo darbai. T. 27 (2020)

Sudarė Regina Kvašytė
Redagavo Ligita Mykolaitienė (lietuvių k.),
Solveiga Sušinskienė (anglų k.),
Vyda Bajarūnienė (rusų k.)
Viršelio dailininkas Kęstutis Musneckis
Techninė redaktorė Laura Vilkanauskienė

2020-12-20. 28,5 leidyb. apsk. l. Tiražas 50.
Išleido Šiaulių universitetas, P. Višinskio g. 38, 76352 Šiauliai.
Spausdino UAB „BMK leidykla“, J. Jasinskio g. 16, 03163 Vilnius.